

ПАВЛО
ТИЧИНА

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Павло Тичина. Початок 60-х років

Павло Тичина

ПАВЛО ТИЧИНА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНАДЦЯТИ
ТОМАХ

НАУКА
КРИТИКА
ПУБЛІЦИСТИКА

ТОМИ
8-10

ПАВЛО ТИЧИНА

ТОМ
ДЕСЯТИЙ

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ
1960·1967

84Ук7
Т93

Печатаються публіцистическіе, літературно-критическіе статті і дослідження, автобіографіческіе матеріали, рецензії, написанніе в 1960—1967 гг.

Редакційна колегія

О. Т. ГОНЧАР
(голова)

С. А. ГАЛЬЧЕНКО
(секретар)

І. Ф. ДРАЧ

М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ
(заступник голови)

О. І. КУДІН

Л. М. НОВИЧЕНКО

В. І. ОЛІЙНИК

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

С. В. ТЕЛЬНЮК

Упорядкування та примітки

Л. Ф. КОДАЦЬКОУ

Редактор тому

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

Редакція художньої літератури

Т 4702590200-492 передилатне
М221 (04)-87

© Видавництво «Наукова думка», 1987,
упорядкування, примітки

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ

[ДИТИНСТВО Г. ТУКАЯ¹]

Радісно оглядати творчий шлях сильних натур.

Оглядати шлях письменника, композитора, скульптора чи художника — це значить разом з даним творцем пройти по всіх його дорогах і стежках життя, та й не один раз і не двічі; розпізнати оточення, в якому він ріс і формувався; відчуті хитрі підступи й удари з боку запліснявілої критики, як також і недругів і противників політичних; виділити в біографії ті славні моменти початку змужності творця, коли цей останній, не боячись жорстокого переслідування царату, нещадну відсіч давав реакціонерам і мракобісам, відсіч великодержавним шовіністам та націоналістам місцевим.

Життя не жалувало Тукая. Життя рідко коли всміхалося йому (жив він недовго: народився 26 квітня 1886 року, помер 24 квітня року 1913-го).

Ще з самого дитинства маленькому Габдуллі часто приходилось попадати в неймовірно тяжкі, а часом і дикі обставини. Це виробило в ньому терпіння до змін своєї долі, це виробило в ньому привичку спостерігати людей. Будучи малим, він ще не міг розгадувати їх. Багато задумувався над тим, чого це люди такі сухі, черстві і до чужого горя неуважні. Жив він у батьків спочатку в селі Кошлауч колишньої Казанської губернії (тепер Атнинського району ТАРСР). Коли ж після недовгої хвороби помер його батько, мати через деякий час вийшла заміж за другого — з сусіднього села Сасни. Переїжджаючи туди, вона залишила маленького Габдуллу на виховання старій бабі Шаріфі. Ця ж баба ось як за нього дбала. Уранці, а чи ввечері, випхнувши на мороз маленького Габдуллу — в самій лихне сорочині, босого! — вона потім довгий час не пускала його до хати (а самому ж йому — йому, якому ще й трьох літ тоді не минуло, — туті двері несила відчинити!), аж потім уже, як змилосердиться було, то й пустить — і то тільки з лайкою: «А бодай би тебе швидка простуда взяла, щоб тебе смерть од мене забрала!» А малий Габдулла вбіжить

у хату, десь собі непомітно, окремо від інших дітей усядеться з ногами у куточку (щоб зігрітися) і чистими очима дивиться на стару бабу-буркотуху, дивиться, за що вона на нього сердиться, за що вона гримає на нього. Одне тільки ясно йому було: нужда велика в неї, злидні не виходять у неї з хати — от через те ж і люта вона, от через те й непривітна.

Чи дійсно ж із легкою душею малий Габдулла прощав старій бабі її бездушне ставлення до нього — трудно сказати, бо й самому ж то йому іще й трьох років не минуло. Важливо нам знати, що в «Автобіографії» своїй² згадував її пізніше він беззлобно: «Ця стара вже померла. Хай аллах пробачить їй».

Яким щасливим себе відчував маленький Габдулла, коли мати його одного ранку прислала по нього коней і він від баби Шаріфи та переїхав у с[ело] Сасна. Там він од матері наслухався пісень, та казок, та приповісток татарських, якими потім усю свою поезію поцедро пересипав... Від чарівного співу матері йому і весь світ ставав більш приступним, від її розповідей він розумів, що бідні й багаті ніколи не мирили між собою і що в житті людини всяк буває: раз іде радісно воно, а раз — у журбі й печалі...

В 1910 році він так про це писав у своєму вірші «Рідна мова»³:

О рідна мова батьківська, яка ти ніжна і туга!
Я через тебе світ пізнав, чудесна мово, дорога!
...О рідна мово! Ще малим сприймав я тонко у тобі:
Коли життя йде радісно, коли ж — в печалі і журбі.

Та щасливе життя маленького Габдулли коло матері було недовге. Захворіла несподівано мати й померла. П'ятирічному Габдуллі спочатку незрозуміло було, чого це матір його на стіл поклали, чого це народу найшло багато. А вже як до нього почали озиватись як до сироти, він раптом почув у серці приступи туги та печалі — одвернувся і забули за нього.

І коли труну з тілом його матері чужі люди понесли з двору на кладовище, маленький Габдулла довго біг за ними вслід, упрохуючи всіх тільки про одне — повернути його матінку рідну, повернути матінку!..

Після поховання матері в цій родині зразу став він зайвим.

Куди ж цього дармоїда подіти? — чужа родина настожила. — А! Чи не найкраще буде назад одвезти до діда по матері — в село Учіле.

І от він уже в родині діда. Але ж там своїх дітей аж цілих шість душ! А Габдулла, виходить, сьомий. А до того ж весь час нужда велика заїдала цю родину: адже Габдулла розумів уже те, що дід його частенько старцювати ходив у сусіднє село. І коли бабка гладила своїх шістьох дітей по голівці, то малога Габдуллу замість такої ласки самими штурханами надіяла, а замість хліба — лайкою.

«Хоча б здох він — одним би ротом менше стало!» — отак у сім'ї голосно про нього говорили.

І тільки одна старша дівчина Сажіда в ті моменти, коли не було поблизу її лихої матері, завжди добрим словом озивалася до забутого всіма, затурканого хлопчика Габдулли, заспокоювала його і від душі жаліла. Неначе б то не так уже й багато зробила дівчина Сажіда для Тукає в безраднісі його дитячі роки — усього кілька слів ласкавих, з усмішкою підбадьорюючою, — але ж Тукає на все життя цю доброту її запам'ятав, запам'ятав її світлий образ, чистий і прекрасний...

Можливо, що це ж Сажіда висловила малому Габдуллі ту думку, яку згодом Тукає і в своїй «Автобіографії» записав: що голодному чорному галченяті, коли воно потрапило поміж сизих і ситих голубенят, краще всього терпіти, та й більш нічого. Клітка ж одна на всіх, і залізні дротини її не порозгинаєш ізсередини, не повикручуєш, щоб вилізти на волю... Та й де ж тая воля для нього, коли йому ніде у хаті й місця постійного немає! Вічно насторожений, він завжди з тривогою оглядався на двері, як тільки хто, бувас, з чужих до хати заходив. Бо йому весь час же у вухах стояло таке різке і, як до непотреби якоїсь, грубе погукування: «Ану, одягайся, та повеземо тебе ще куди-небудь!»

Одного дня сидів Габдулла у хаті окремо від дітей (таж вони самі від нього відійшли ще зранку) і передумував свої дитячі думи невеселі. Душа його повита вся була і смутком, і печаллю. Мати йому покійна, немов жива, перод очима стояла! «Матусю моя рідна, — в думці він озивавсь до неї. — Чого це так рано ви померли? Та для чого це, нащо сиротою покинули мене у цьому світі безсердечному, байдужому?»

Бабка, пораючись коло печі, раз по раз оглядалась на нього спідлоба.

Сажіда вбігла в хату, щось пошепки сказала матері, сплинула на Габдуллу жалісливими очима, стала на табуретку й полізла знімати з гвіздка вгорі коло мисника дорожню його торбинку.

«І що б то воно означало?» — не міг догадатися Габдулла.

Аж раптом, не встиг він хоч трохи подумати ще, як розчинились двері, і на порозі показався господар хати, а вслід за ним іще якийсь чоловік в одязі візника, з пугою в руці. Поздоровкавшись, весело запитав:

«Ну, так де той парубійко, що зі мною разом у Казань поїде? Та й як же його звать?»

Діти позскакували з місць і стали з цікавістю дивитись: а що ж воно буде?»

«Парубійко? — скривилась бабка.— Це парубійко такий, що... Одним словом, нам з нього ніякого толку не буде...— І зразу ж грубо накинулась на Габдуллу: — А ти чого це розсівся? По тебе ж приїхали, чи ні? Ну, то збирайся!»

«По мене?.. В Казань?.. А до кого ж?» — вражений несподіванкою такою, тихо промовив Габдулла і, вставши, оглянувся на Сажіду. А та вже підійшла до нього, вона й віддала йому торбинку з харчами на дорогу, і ледве чути шепнула:

«Їдь... не бійся...»

«Та ти ж, гляди, не забудь,— звернувся дід до візника,— так і зроби, як ми домовились».

«Ага, і я теж хотіла нагадати про це,— підхопила тут і бабка,— води Габдуллу по Сінному базару й викликуй: «А хто візьме на виховання хлопчика! Хто візьме?»

«Ну, прощайте! — сказав візник.— Поїхали, хлопчику?».

Габдулла ще раз поглянув на Сажіду і вслід за візником вийшов із хати...

Це лише частина того страхіття, яке прийшлося пережити в своєму дитинстві Габдуллі Тукаю.

Після цієї поїздки в Казань іще ж і другий раз цей же самий візник ходитиме по базару, і не в одній чужій родині довелось йому жити, нелегко працювати.

Про те, яким тягарем лягли на серце Тукаю дитячі роки, говорить він у вірші своєму «Печальний спогад»⁴ (1912):

Коли чорту жить набридне, він пригадає свій рай,
Я ж пригадую дитинство, що пішло за видпокрай...

А. П. ЧЕХОВ¹

Коли жив у нас на Україні Чехов, він широко розплющеними очима на нашу природу задивився; в той же час тонким слухом своїм сприйняв не чувану йому до того пісню; а серцем народ України полюбив, народ, що породив таких великих синів, як Хмельницький² і Шевченко³.

Ми завжди підносили й підносимо Чехова як великого російського письменника і щирого друга українського народу. Досліджуючи творчість наших письменників — Лесі Українки⁴, Коцюбинського⁵, Васильченка⁶,— вивчаючи мистецьку майстерність Заньковецької⁷, Садовського⁸, Саксаганського⁹,— ми бачимо, скільки разів вони поглядали на Чехова, пишучи твори, скільки разів думкою своєю зверталися до нього як в додержанні реальності й правдивості, так і в додержанні народності!

Антон Павлович Чехов увійшов у мою свідомість навесні 1902 року, коли я, малим іще, співав у Троїцькому хорі м. Чернігова. При гуртожитку хлопчиків-співаків жив тоді наш вихователь — семінарист Микола Ілліч Подвойський¹⁰. У свята він завжди водив нас на Болдину гору¹¹, це й читав нам твори Чехова. Пам'ятаю й досі, яким здоровим сміхом ми сміялись, коли на моріжку, під дубами тінистими, читав нам Микола Ілліч оповідання «Лошадина фамилия»! А як сміявся й сам Подвойський... З того часу образ Чехова-письменника залишився в моїй свідомості певідривним від весняного дня, зелені трави і шуму сміху дубів крислатих...

[1960]

[СЛОВО О М. САРЬЯНЕ ¹]

От широких штрихов, схватывающих мгновенность бытия дореволюционного времени, до смелого синтезирующего реального почерка, запечатлевающего грандиозное строительство жизни Советской Армении, — вот путь глубокомыслящего художника-патриота Мартироса Сарьяна. Этот путь характеризуется непрерывными творческими исканиями, непрерывным вниманием художника к творцу изобилия — человеку.

Необычно густые, но продуманно верные мазки кисти видим мы на картинах, также жаркие, никогда в нашем восприятии не остывающие краски и тона. Эти тона, из зрительных переходя в звучащие, словно в оратории, повествуют нам о преобразующей силе Великого Октября, о чудесной советской действительности, о героических подвигах человека — хозяина Страны Советов. В жарких тонах Сарьяна мы видим отражение трудового накала людей, воспитанных партией Ленина, видим любовь к своей природе, любовь к родному народу.

Мартирос Сарьян убелен сединой, но внутренне он молод да еще раз молод, молод. Вот он сидит у меня в гостях в Киеве. Мы угощаем его как самого дорогого гостя. Но разве может он и за столом сидеть без присущей ему творческой работы. Ни вилки не отодвигая от себя, ни чашки, он незаметно взял альбом свой в руки и, прищуренно посмотрев на одного из нас, черкнул карандашом что-то у себя на бумаге. Мы — мать, моя жена и гости — замолчали, но он вдруг рассмешил нас какой-то безневинной шуткой, и снова общее веселье за столом у нас. Потом меня спросил он по-армянски, скоро ли приеду я в Армению, осведомился, как живут художники украинские — Шовкуненко ² и Яблонская ³. Распрощался он с нами неожиданно — ему надо было спешить на заседание. Да, подумали все мы, он молод да еще раз молод.

Сегодня день его восьмидесятилетия. От души хочется пожелать выдающейся художественной силе нашего времени, гордости Советской Армении, народному художнику, дорогому Мартиросу Сергеевичу счастья, радости, творческих успехов и хорошего-прехорошего здоровья.

[1960]

[ВИСТУП ПРО М. Т. РИЛЬСЬКОГО 1]

...Чи легко ж давались нашому поетові успіхи на початку його літературної діяльності, тобто з 1910-го року й по рік 1917-ий?

Тут, у цьому залі, багато нашої молоді, яка лише теоретично уявляє собі, що означало для письменника тоді у своїй книзі проти визиску й несправедливості заговорити. Адже кругом «верноподданические» ослячі вуха жан-дармські, адже цензура царська все те, що пахло протестом, немилосердно різала і викидала. І все-таки, треба сказати, протести і поуз цензуру проскакували в друк, хоча і в іншій, замаскованій поетом формі.

Ось 1910-го року вийшла в Києві книга віршів Максима Рильського «На біл [их] остр [овах]». Якимсь чудом дійшла вона й до Чернігова, шоправда, аж через деякий час, пізніше. Мені одного дня осіннього, якимсь перед самими уроками, приніс її мій товариш Іван Єфімовський, що мешкав у місті окремо від нашого гуртожитку. І я, розгорнувши книжку², став одразу читати її:

Душно, і тихо, і темно усюди³,
Тьма мене давить, зловісна тьма...

...Та тут увійшов учитель у клас і заучено-владно, повернувшись до нас спиною, підняв очі з побожністю вгору, туди, де в куточку високо під стелею на гвіздочку привішена була малюсінька іконка, яку ми, семінаристи, прозвали табакеркою святого. В одній руді тримав невеличкий [кий] ящикок, а пальці другої руки підняв собі на рівні носа, ну нестеменно, начебто нюхав із табакерки.

— Молитву! — буркнув учитель. Черговий одним духом одтарабанив молитву, і вчитель пройшов і важно сів перед кафедрою. Посідали і ми всі і стали кожен спідлоба насти його очима: а кого ж то він викличе сьогодні? (Ой же ж і не любили ми «Догматичного богословія»! А він, трохи помучивши нас мовчанкою, раптом сам почав роз-

казувати нам урок на завтра. Чи слухав же хоч хто-небудь його?

Я знов знайшов той вірш, який не вдалось мені прочитати через прихід учителя.

Душно, і тихо, і темно усюди,
Тьма мене давить, зловісна тьма,
Світу ясного нема... Де ж ви, люди,
Де ви поділись? Нема вас, нема...

А вчитель догматичного богослов'я, немов той соловей, закотивши вгору очі, маслянистим голосом все повчав нас та повчав. Йшлося про те, як людський розум, як свідомість наша повинна ставитись до таємничого догмата пресвятої «троїці» — що бог же один у нас у небі, але ж він у трьох образах: бог-отець, бог-син, ще й бог-дух святий у вигляді голуба.

Я поглянув по класу. Ось на парті, що праворуч від мене, два мої товариші-математики у шапки грають і за кожним вдалим ходом тихенько хихотять. Вони давно намітили собі закінчити загальноосвітній 4 клас і втекти із семінарії і тримати іспит до університету. Ось ліворуч на останній парті, щось думаючи своє, сидить не в міру високий здоровило і, прозваний нами «промисловець во ім'я господи», на колінах у себе спокійно набивав папіроси — на перемінці ж мусить їх зараз розпродати. Цей, навпаки, з великою охотою в богословських класах ще буде вчитись, щоб потім піти на легенький хліб: попівські паляниці у селян заробляти.

— Отже,— телебенив собі з кафедри учитель,— якщо ми хоч на хвилину усумнимось у троїстості бога, то тоді...

Душно і тихо... (читає я далі із книжечки поезій)
О, сни чарівнії,
Де ви? На мент лиш один прилетить!
Стіни бездушнії, стіни німії —
Ах, розступіться! На волю пустіть!

Товариші!

Може, дехто з вас подумає, що я тут надто переоцінюю юнацьку книжку поезій Максима Тадейовича «На білих островах» і що появу її я вважаю одним із вузлових моментів всієї української поезії. Ні, цього я зовсім не мав на меті, це було б просто невірно.

Я тільки хотів підкреслити, що у збірці «На білих островах» дійсно були тією чи іншою мірою висловлені наміри протесту проти тодішнього існуючого ладу. Це по-

перше. І по-друге, що прагнення юного поета вирватись із задушливої атмосфери на волю було співзвучним і мені, й моїм товаришам по Чернігівській семінарії.

Перед нами постав Максим Тадейович Рильський. З усією щирістю поет наш бажав людям счастья ще в той час, коли починав свій шлях літературний.

Як признається Максим Тадейович у автобіографії, він в період виходу книжки віршів «На білих островах» уже «відчув соціальну несправедливість тодішнього ладу⁴,— але не бачив і не вмів шукати виходу із того стану...».

Хто ж показав молодому поетові вірний напрям — кудюю треба йти? Хто відкрив йому широкі можливості, як і для чого потрібно володіти рідним словом? Насамперед, Велика Жовтнева соціалістична революція.

Ще в допіру згаданій мною книжці віршів «На білих островах» юнак-поет, говорячи про те, що він ступає на відповід[альний] шлях письм[енни]ка, шлях, що камінням укритий, запитував сам себе:

Як впаду і скажу, що не маю снаги⁵,—
Чи хто буде мене рятувати...

Хто ж показав молодому тоді ще поетові напрям, кудюю йти? Хто відкрив у нашому поетові широкі можливості володіти словом і насамперед уміти промовляти до сердець людей? Велика Жовтнева соціалістична революція.

Тільки дякуючи їй, поет міг з часом ставати на рівні ноги й крок по кроку ступати по реальних стежках реального життя.

Так же само Великий Жовтень допоміг знайти свій шлях і багатьом творцям, як письм[енникам], так і худ[ожникам], композит[орам], архітектор[ам], кінорежисерам як старшого, так і молодшого на той час покоління. Скільки подяки Великому Жовтню від душі передано, наприклад, у життєписах, анкетах, автобіографіях, таких, наприклад, творців наших, як письменника й кінорежисера Олександра Довженка⁶, артиста Амвросія Бучми⁷, композитора Кирила Стеценка⁸.

[1960]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВЕЧОРІ З НАГОДИ
50-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М. Т. РИЛЬСЬКОГО 19 БЕРЕЗНЯ 1960 р.]

Товариші!

Перед тим, як почати своє слово вступне, дозвольте мені з усіма вами, тут присутніми, ще раз від душі вітати шановного й дорогого Максима Тадейовича.

Товариші!

Сьогодні громадськість наша широко відзначає славне 50-річчя творчості одного з найвидатніших митців Радянської України і всього Радянського Союзу — поета-академіка, полум'яного патріота, ученого й громадського діяча — Максима Тадейовича Рильського.

Це відзначення водночас є справжнім торжеством радянської соціалістичної культури.

П'ятдесят років творчої діяльності — як це звучить гордо, піднесено, преславно!

П'ятдесят років поступового зближення з читачами, з народом — як це звучить молодо, глибинно, невичерпно!

Радянська Батьківщина, як ніколи, зараз поміж народів світу могутня! Культура її воістину вічно молода!

Бо в ній же навіть найстарше покоління творців наших аніяк не поступається перед молодшим, ніяк не відстає від темпів невпинно біжучого, світлого, розквітлого життя...

Ясно, що поет, якого ми вшановуємо сьогодні, 50-річчя творче своє розглядає не як спокійну зупинку на шляху діяльності, а, навпаки, як розгін, як розбіг до написання нових творів про наше наскрізь пройняте героїзмом труда, повнозвучне, для всього світу визначальне життя.

Товариші!

Які ми справді на скарби свої багатючі!

Які ми багатючі на людей трудової слави!

Яка країна наша широченна!

Яка в нас молодь широко-чудесна!

Усі ми проймаємося гордістю за наш народ радянський, що славою увінчує свого співця правдивого.

Усі ми проймаємось подякою до славної нашої, до рід-

ної Комуністичної партії, що так щедро, так по-батьківському піклується як про таланти старшого покоління творців, так і про таланти покоління молодшого, яке сьогодні ще не баченими досі самоцвітами виблискує. Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу у вітанні Третньому з'їздові письменників СРСР¹, називаючи літераторів своїми надійними помічниками, підкреслив: «Священний обов'язок радянських літераторів — служити силою свого художнього слова великій боротьбі за мир і дружбу поміж народами, вихованню нашої молоді і всього народу в душі гарячої любові до соціалістичної Батьківщини й постійній готовності захищати історичні завоювання соціалізму».

Третій Всесоюзний з'їзд письменників СРСР тоді ж у зверненні до Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу висловив своє почуття гордості за безприкладно високе для письменників звання помічника партії і тут же додав: письменники завжди пам'ятатимуть, що це звання — не почесне, а робоче. «Надійний помічник партії робитиме свою справу й там, де трудно, і там, де складно, і там, де небезпечно, де, будуючи комунізм, іще доведеться віч-на-віч сходитися з його ворогами».

Так! Велика честь бути співцем свого народу. Велика радість бути активним бійцем Комуністичної партії, творами своїми боротися за щастя людей, за найсвітліше майбутнє — комунізм.

Таким і постає перед нами сьогодні Максим Тадейович Рильський. Він своє високе звання надійного помічника партії розглядав і розглядає не як почесне звання, а тільки як робоче. Яку б не приходилось йому роботу провадити — складну, трудну чи в час Великої Вітчизняної війни аж надто труднющу, — він ніколи од неї не відмовлявся, ніколи її не кидав. Тим-то так щиро, так пристрасно й тепло звучить його признання поетичне про свою вірність Вітчизні (через улюблену роботу), вірність партії (через огонь, що викрешується із серця поета):

Куси ти, чи ореш, чи йдеш ти на бій², —
Будь вірний Отчизні безсмертній своїй.
Священному лону, де зріс ти й змужнів,
Оддай до останку огонь своїх днів...
Труда і свободи, обвірений сину,
Під партії стягом іди безупину.

50 років тому вийшла перша книжка поезій Максима Рильського під назвою «На білих островах». Учнівського

багато ще в ній було, як це зазначають і українські критики. Багато було такого, якого він зовсім не відчув на собі, в житті не пережив. Але мене цікавить там, у цій книжці, ось яке місце (із вірша «Шлях»):

Шлях без краю лежить... а над шляхом імла,
Шлях, камінням укритий, тернистий,
І життя на той шлях вже мене посила.
Чи дійду ж до кінця його чесний і чистий?

Тут, у цьому заді, багато нашої молоді, яка лише теоретично уявляє собі, що то значило для письменника за царського режиму виступити проти визиску капіталістів, проти деспотизму самодержав'я. Попастися в тюрму або ж на заслання. Юний поет усвідомлював собі, як мені здається, ту думку, що з часом змужніння його неодмінно-таки прийдеться зачепити цю тему і цим виправдати звання поета. Але він по-юнацькому не витримує і зараз же тривожно сам себе запитує:

Чи в знеможі впаду, притулюсь до землі
І брехнею й неправдою вкриюсь...

...як впаду і скажу, що не маю снаги,—
Чи хто буде мене рятувати...

Це, сказавши просто, невизначеність юних літ, не більше. А за невизначеність тих літ, коли ще й характер юнака не окреслився був, ми не можемо судити поета.

Про подібну невизначеність в роки імперіалістичної війни нам у своїй «Автобіографії» і сам поет розповідає, що він в той час вже був відчув соціальну несправедливість тодішнього ладу, але не бачив і не вмів шукати виходу із того стану...

Хто ж показав молодому поетові вірний напрям — кудю йти?

Хто відкрив йому широкі можливості — як і для чого потрібно володіти рідним словом?

Звідки почувся йому голос підбадьорення:

— Поете! Коли ти не матимеш снаги, щоб звестись на ноги, — я тебе рятуватиму!

Товариші!

Вірний напрям поетові показала Велика Жовтнева соціалістична революція.

Як уміти володіти рідним словом (конкретно, не тільки для зносин з українцями, а й для зносин з братніми наро-

дами, як також і для інтернаціонального самовиховання), відкрила поетові всі можливості велика партія Леніна.

А влили поетові снаги живої труди маси рідного народу.

Тільки дякуючи цим трьом силам, Максим Рильський з часом починав ставати на рівні ноги, щоб мати змогу пройти реальними стежками до реального життя. Це — після збірок «Під осінніми зорями» й «Синя далечинь». Поет строго-чутливо приймав до свого серця слова Комуністичної партії в справі самовиховання людини працею, трудом.

Великий поетичний доробок у Максима Тадейовича Рильського: і лірика, й пісні, й послання, й епіграми, урочисті оди та кантати, й, нарешті, з особливою майстерністю написані поеми.

Стільки книг своїх він випустив у світ (і віршів, і перекладів, учених розвідок та публіцистичних статей), що не можна не дивуватись його працьовитості!

Виразно позначилися зв'язки Рильського з реальним життям у збірці його «Крізь бурю й сніг». Все тісніше й тісніше він зближається з сучасністю (збірки «Гомін і відгомін», «Де сходяться дороги», «Знак терезів», «Літо», «Збір винограду»). Особливу увагу Максим Тадейович приділяє прокладанню й зміцнюванню дружби поміж народами (збірка «Мости»). З гострими, сталевими, викривальними віршами — віршами, сповненими гніву, презирства і знонати, — виступає він проти тих, хто хоче ревізувати вчення марксизму-ленінізму, хто, відкидаючи світлу пропозицію про загальне роззброєння у світі, розпалює нову війну, хто замість миру сіє ворожнечу між народами, і, зокрема, проти українських буржуазних націоналістів.

Усю країну нашу облітали такі бойові, цілеспрямовані, наступальні твори Максима Тадейовича, як «Слово про рідну матір», «Моя Батьківщина — це Леніна клич», «Н сии Країни Рад»... Це свого роду заклики, лозунги, гімни.

Товариші!

Мотив молодості щонайчастіше зустрічається в таких книжках Максима Тадейовича, як «Троянди й виноград», «Далокі небосхили» й «Голосіївська осінь»³. Це, безперечно, честь і слава самого поета: значить, єсть у ньому молодості соки!

Але, крім того, скажем ми, це є також і відсвіченням слави нашої рідної Комуністичної партії.

На XXI з'їзді КП України ⁴ Перший секретар Центрального Комітету КП України тов[ариш] Підгорний Микола Вікторович ⁵ у своїй промові відзначив кількісне і якісне зростання української літератури.

Партія за останній час провела корінну перебудову управління промисловістю і будівництвом, партія провела реорганізацію машинно-тракторних станцій, перебудувала систему народної освіти. В результаті цих великих заходів створюється в нашій країні матеріально-технічна база, духовно розквітає соціалістичне суспільство, людська особа своїми талантами збуджується, розкривається. Настає молодість усієї країни! То як же нам, товариші, не бути молодими, коли в країні нашій богатирські сили — куди не глянь: Мамаї ⁶, Бойки ⁷, Гіталови ⁸, Посмітні ⁹, Буркацькі ¹⁰, Євгенія Долинюк ¹¹...

Як же нам не бути молодими, коли виховання сили волі людини, коли бистрота, невтомність і сміливість є одним із основних рушіїв нашої діяльності.

Від усього серця бажаємо дорогому Максиму Тадейовичу багато-багато літ жити! Так же само бажаємо по-молодому найяскравіші фарби із щедрої палітри життя радянського брата і створювати чудесні свої твори на благо нашої Вітчизни, на славу народу рідного, безсмертного!

Літературний вечір, присвячений 50-річчю творчої діяльності видатного українського радянського поета, вченого і громадського діяча, академіка Максима Тадейовича Рильського за уповноваженням президії Спілки письменників України та президії Академії наук УРСР оголошую відкритим.

[1960]

[ПРИВЕТСТВИЕ ЧУВАШСКОМУ НАРОДУ]

От всего сердца поздравляю рабочих, колхозников, интеллигенцию Чувашской АССР с торжественным празднованием своего 40-летия. Близки нам, украинцам, думы и устремления чувашского народа, при самом начале формирования государственности которого стоял Владимир Ильич Ленин. После победы Великого Октября ленинская национальная политика тесно сплотила народы нашей родины во главе с народом русским в единую семью неразрывную. Коммунистическая партия влила нам силу, уверенность в своих творческих дерзаниях. И если в дореволюционный период к чувашам вместе с Пушкиным, Белинским, Чернышевским пришли Шевченко, Леся Украинка, Коцюбинский, а мы на Украине уже знали Яковлева¹, и Федорова², и Иванова³, то теперь наши народы особенно щедро обмениваются своими творческими достижениями. В Киеве издан сборник произведений родоначальника чувашской советской литературы Михаила Сеспеля⁴, который жил и трудился на Украине. Как гордо звучат его слова из стихотворения «Стальная вера»: «Шагайте бодро и тверже, Отчизны любимой сыны. Не можем отстать мы, но можем от поступи нашей страны». Перевод народного поэта Чувашии Педера Хузангая⁵. О, да! Чуваши ни в чем не отстают. Недавно славные трудящиеся Чувашской республики награждены в соревновании за звание бригад и ударников коммунистического труда. Сыны Чувашии одними из первых идут вперед в трудовом ритме всего советского народа, руководимого Коммунистической партией.

[1960]

К. Г. СТЕЦЕНКО

Радість нам завжди приносить уважне вивчення біографії творця. А ще ж радісніш тобі стає, коли ти сам творця того в житті спостерігаєш.

Стеценка я мав можливість спостерігати у різні моменти його життя. Це було під час двомісячної подорожі капели Губсоюзу¹ (кооперативних товариств) по Правобережній Україні в 1920 році. І жили ми з ним разом в однім вагоні. Вагон — товарний, як ми прозвали його — «телячий». Уміщав він у собі одну половину співаків капели, бо іще ж один такий вагон ішов за нами, де розміщались друга половина капели, а також і кухня. Мені припало частя майже весь час бути сусідом Кирила Григоровича по спільній полиці — верхній. Власне, це не полиця була, а, вірніше, настил із дощок од одного віконного просвіту до протилежного. А під ним ще ж настил був і спідній, куди зовсім не проходило світло, через що і звався він «катакомбами». Отже, бачив я Стеценка і скупчено-заглибленим у свої думки (тоді його злегка здивовані брови подитячому напружено знижались і сходились на переніссі); бачив я митця і в гніві, а також і в добрім настрої (за визначенням капелянток, «в брильянтово-блискучім»), коли композитор несподівано дотепним словом викликав вибух сміху у співбесідників, а сам же серйозним залишався, тільки очі сміхотливими щілинками блищали та моржеві вуса, як живі, ворушилися; бачив Кирила Григоровича й заклопотаним, в моменти подання першої допомоги капелянтам (поріз пальця, ревматичні болі чи застуда); але ж ніколи я не бачив мого сусіда дорогого якимсь байдужо-принишклим чи розмірено-спокійним. Навпаки. Як після строгого стилю роботи, так само й після жартів, він знову ж ставав напружено-тривожним, немовби весь час внутрішньо до чогось прислухався. У Стеценка ця риса була особливо помітною. «Багато пережив він,— думав я, дивлячись на нього,— а ще й порівнюючи молодий» (Сте-

ценко народився в 1882 році). Житейське море кидало ним, як тільки хотіло,— суворо, безжалісно, жорстоко. Хвилі житейського моря не раз односили човен творця на небезпечну скелю; каламутний шум з гребеня хвиль перебризкував через голову піснетворця і, танучи біля самих ніг його, сичав по-гадючому, сичав, стікав і розпливався... Справді, страшне було життя Стеценка до Жовтневої революції. На своїм труднім шляху — шляху композитора, пропагандиста народної пісні, педагога й диригента — Стеценко разом із своєю родиною багато зазнав і голоду, й холоду, і трусу жандармського, й висилок у найдальші від центру України місцевості. Він, певно, не раз у такий час трудний повторював слова Лесі Українки, що потім їх і на музику поклав:

Хвилини йдуть ²,
Пора у путь!
Прощай, мій рідний краю!
Вже хутко я піду...

Царські посіпаки умисне видаляли Стеценка від центру української передової культури, умисне створювали йому психологічний стан непостійної осідлості, стан пустельного оточення — без бібліотек належних, тим більше без бібліотек потних, без товариства, без тих друзів, до яких він уже привик був. Тобто кати самодержавні такими своїми діями нтучно утворювали провали в ритмі його мислення й діяльності. Кати хотіли одного: щоб український творець зовсім забув дорогу до народу, до мас трудящих, щоб він не вклинявся, не вкидався поміж люди, не записував од них пісень і не будив заснулих... Та композитор, звичайно, і в найвіддаленіших від центру місцевостях знаходив собі людей, по духові співзвучних. Але було б прямим з нашого боку фальшем говорити, що Стеценко, мовляв, усі оці свої примусові переселення з місця на місце та переносив бадьоро. Великою було б несправедливістю з нашого боку судити Кирила Григоровича за те, що він, скажімо, один свій твір розпочав та й не довів до кінця, а другий лише в уривочках накреслив. Не можна підходити з голою, суворою оцінкою до творця, не враховуючи тих обставин, серед яких він жив і мучився. Лермонтов ³, що вже сильний був волею своєю, — а й той не витримав задухи імперії Миколи I ⁴ і мусив був всьому передовому світові поскаржитись: «Выхожу один я на дорогу» ⁵. Як страшно це звучить: один!.. Нічим не м'якша була задуха імперії Миколи II ⁶,

і їй переложити було витримувати Стеценкові, особливо після 1905 року. В «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу» говориться, що в час століпінщини⁷ (1907—1910 рр.) «реакція проявлялась в усіх сферах суспільного життя⁸, в науці, філософії, мистецтві. Царизм провадив шалену шовіністичну агітацію. Активно виступала войовнича попівщина. Серед інтелігенції дуже поширились контрреволюційні настрої, ренегатські ідеї, захоплення містиком і релігією. З пам'яті народу намагалися витравити революцію».

Отже, можна тільки уявити собі, скажемо тут, як різко мусив виділятися Стеценко на висилці серед місцевої інтелігенції, і зокрема серед інтелігенції, пройнятої контрреволюційними настроями! Якраз же саме у цей час століпінської реакції він написав хор на слова Павла Грабовського⁹ «Сон»:

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснились мені.

Чи випадково Стеценко узяв вірш висланого царем в Якутію поета? Кожен раз, коли я слухаю цей хор, мені здається, що то не тільки автор тексту — Павло Грабовський — «заплакав опівночі і, гірко плачучи, проснувся», а що теж і сам композитор. Почував же він себе в'язнем царської Росії, — за висловом В. І. Леніна, тюрми народів. Але й за таких страшних умов Стеценко не опускав рук: на організованих ним концертах він пропагував хорові твори російських і українських композиторів. Крім того, він хотів іще і вчитися, хотів знати: а що ж є нового зараз у російській, українській та західній музиці? Хотів іти вперед, не відставати. Показовим щодо цього є лист Кирила Григоровича до проф[есора] Любомирського¹⁰ (26.XII 1908 р.), в якому він просить вислати йому якнайбільше духовної поживи, бо «музикально виголоднів».

Чи скрізь же виявляє себе Стеценко твердим щодо своїх переконань, рішучим і незламним? В 1914 році Кирило Григорович в листі до О. Серговської (родички дружини його) визнає, що він не дотримав сили волі: прийняв сан священника в селі Голово-Русава. Цим передовий творець, приємник М. В. Лисенка¹¹, фактично відійшов від свого активного творчого життя, тому й сам свій стан такий назвав падінням. Як жалко, що коло нього та не було в той час таких людей, які могли б погляд його скерувати в майбутнє, а не назад!

Теми величні, що в них діяв би народ, може, й визрівали тоді у Стеценка, але вони неминуче мусили пригаснути. Із історії російської музики ми знаємо, як багато допоміг композиторові Бородіну¹² видатний музикальний критик Стасов¹³, який дав йому намітку опери «Князь Ігор» на тему із «Слова о полку Ігоревім»¹⁴!

Чи міг бути у нас в той час свій Стасов — хто його знає. Факт той, що його не було. Незважаючи на всі ці міркування, ми, однак, мусимо погодитись з думкою українських радянських композиторів, що Стеценко в розглядуваний нами період дійсно втратив зв'язок з революційним рухом. І сам же Кирило Григорович у вищезгаданому мною листі його теж про це говорить, але тільки іншими словами, — говорить про «відірваність від свого ґрунту». Він дуже жалкує, що так воно сталося, і обіцяє постаратись виплутатись, постаратись виправдати сподівання рідних. Та й як не жалкувати! Адже стільки Стеценко взяв для своєї творчості від революційних подій 1905 року! Яка це радість була для Кирила Григоровича — близько підійти до розв'язання в музичних образах тем, як томи самовідданих і сміливих борців за щастя людей, за свободу!

А обробки революційних пісень — як вони його підіймали, як його дух творчий наслідували! Що було характерним у творчості нашого композитора в рік революції 1905 року і безпосередньо за ним — це те, що він не задовольнявся самими текстами ліричними, а ще ж шукав для себе таких творів поетичних, де б звучав прометеїзм.

Щоправда, не скрізь уподобані ним твори стояли на висоті, але ж сам талант композитора постійно прагнув у своїй творчості виявлення героїчного характеру, характеру, протестуючого проти царського режиму. Слух політичний композитора, коли можна так висловитись, скерований в житті був до найголовнішого. А як збагатився за цей час Стеценко, дякуючи поглибленому студіюванню творчості Танєєва¹⁵! Як добре він понавтішався з царя Миколки, написавши пісню на слова Беранже¹⁶ (в перекладі Самійленка¹⁷) «Цар Горох»! І ось... відірваність від ґрунту.

Чи міг Кирило Григорович в такому становищі перебувати й надалі? Очевидно, що ні. Самий тон листа його красномовно говорив про це. Як творець, на якого після смерті Миколи Лисенка з надією дивилась вся передова суспільність України, він не мав права зашиватись у своє

власне життя, не мав права не знати, що діється в політиці. А в політиці чорні-чорні хмари насували. Свистів холодний пронизливий вітер, вітер від самого двора його дряглої величності — від царя з миршавою борідкою, від самодура самодержця. Свистіли нагайки козаків і кінної поліції то в Києві, то в інших містах, нагайки по спинах студентів і громадян, які вийшли на демонстрацію з протестом проти заборони царської відзначити сторіччя від дня народження Тараса Шевченка.

Володимир Ілліч Ленін з приводу цієї заборони писав: «Заборона вшанування Шевченка¹⁸ була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна».

На другий же день після студентської демонстрації чорносотенні газети на всі заставки почали кричати про «усмирення» іноземців і про виявлену милість з боку «царя-батюшки» у запровадженні нових порядків в імперії. А деякі газети все-таки дали місце у себе досить гострим фейлетонам українських та російських письменників і журналістів — Ст[ефана] Васильченка, наприклад.

Так! Народ український в передовій його частині добре зрозумів, якою воно милостью повіяло на нього від царського престолу, зрозумів і зробив для себе відповідні висновки: готуватись до рішучої боротьби проти самодержав'я.

Стеценко не міг не відчувати настрою народу; отже, він, як композитор, по-своєму поспішив виявити цей настрій у кантаті хоровій, що так і звалась — «Шевченкові»¹⁹. У цій кантаті композитор особливо підкреслював силу революційного слова Кобзаря України, силу невмирущу.

А повісти народ до бою проти самодержавства ненавидного — це вже було по силі тільки Комуністичній партії, яка пильно стежила за наростанням революційних настроїв у масах увесь час і, зокрема, в цьому ж таки 1914 році, коли влітку виникла перша світова імперіалістична війна.

...З Кирилом Григоровичем я познайомився ще перед Лютневою революцією²⁰. Було це в Києві під час однієї з вечірніх вистав у театрі Садовського²¹. (Тоді я, будучи студентом, підробляв собі на прожиття в цьому театрі роботою помічника хормейстера). Ішла саме п'єса «Про що тирса шелестіла»²². І от в перерві сам Микола Карпович

привів до нас за куліси незнайомого чоловіка середнього зросту.

— Знайомтесь,— прогримів Садовський сиплувато-бархатистим голосом,— це наш шановний Кирило Григорович Стеценко!..

— Стеценко... Стеценко...— зашепотіли ми радо один до одного і тут же обступили його, в козацьких костюмах, із списками в руках, загризовані.

— Ну, як вам? С-співаєте? — Він іноді злегка заїкався.

— Співаємо! — весело відповіли ми йому.

— А чи не здається вам, що пісня «Ой послалась...»...

Та тут вклинився в нашу розмову Садовський:

— Кириле Григоровичу! Так я пішов! Буду вас ждати ось тут, у себе! А ви,— Садовський до мене,— глядіть вже, не затримуйте гостя...

— Так ото я й питаю,— ізнов до нас Стеценко,— чи не занизько часом з-звучить у мене пісня «Ой послалась доріженька...»?

— Ні, Кириле Григоровичу, якраз добре.

— Ну, а я, коли почув оце сьогодні, гадаю, навпаки. Та й ви чомусь цю пісню...

Обережно! — почувлось тут.— Хто там? Одійдіть увік, обережно!..

Ми швидко одступили до стіни, бо ж із бокової «кишені» сцени пересували декорацію.

— ...Розтягуєте цю пісню, розтягуєте! — договорив Кирило Григорович.

...А я стояв і все дивився, дивився на видатного українського композитора.

Стеценко, думав я, гідний наступник Лисенка, так ось який він! Очі добрі-добрі, дружелюбні; лоб високий, що розширюється вгорі, до дум глибоких привиклий; руки ж усю тобі в пальцях неспокійні; а вуса хоч і настовбурчені, але вони так само дружелюбні, як і очі. Я ж знав його твори ще в Чернігівській семінарії, як хорові, так і для соло, теж і тріо, дуети. «Прометей» ось і зараз же весь час, думав я, тримається в репертуарі студентського хору Київського комерційного інституту (там я після семінарії вчився вже третій рік). Ще добре, що його царська цензура не чіпає.

А позаминулого літа скільки я пісень Стеценкових переспівав на полях Чернігівщини! Скільком пісням Кирила Григоровича тоді я навчив студентів, моїх товаришів по роботі.

Щоб заробити собі на право навчання, ми, студенти, протягом цілого літа їздили на підводах по селах та хуторах далеких як обліковці оціночної статистики. Під час роботи (опитування за підготовленими картками губернського земства) ми, як правило, завжди були в серйознім, у діловому настрої. А вже як наставав час переїздити нам в якесь інше село, то коли вискочимо, було, на возах у поле, тоді нас охоплювала така жадоба самовиявлення, що ми, голосів своїх не жаліючи, так пускали та піднімали пісню в небо, що аж жита придорожні все кланялись нам та аж до землі схилялись...

А співали ж ми: «Ой бурлака молоденький...», «Серед степу на просторі...», «Ой сивая та й зозуленька...», «То не буйний вітер...», а ще ж і «Вночі на могилі...» теж пробували не раз, тільки вже не в три голоси, а цілим хором, бо майже всі товариші нашої групи неабиякий слух мали.

Окремо стежив я за тим, як слухав пісні підвідчик наш — дядько Володимир (а він вже на ціле літо за договореністю згодився возити нас). Дядько Володимир, сидячи у передку воза, всякий раз, як ми робили передишку після співів, напівобертався до нас і вдесьте чи, може, удвадцять з тихим дивуванням допитувався:

— Хм... Так ви кажете, Стеценко ці пісні співав теж?

— Та він їх сам і написав! — гуртом пояснили ми йому.

— А ловко, їй-право, ловко! — усміхавсь він і раптом сів віжки. — Н-ньо, булана! Я тобі дам прислухатись, — ач, яка!.. — А потім знову повертався до нас і радісно цмокав язиком: — Ага-а! Тепер я вже зрозумів: себто, виходить, Стеценко їх підслухав у когось, чи як?

— Так, так, дядьку Володимире! Ви вгадали, іменно підслухав. У народу, у самого народу!

— ...А ви, — перервав думки мої Стеценко, — ви, значить, отак тут та отак дієте руками? — І став сам обома руками диригувати. Хористам це страшенно сподобалось, і вони так зареготали, що аж помрежисера, проходячи, оглянувся.

Я почав Кирилу Григоровичу розповідати про те, як ми співали разом із Володимиром Самійленком «Вечірню пісню», коли я жив у нього в Добрянці.

— О! Той має кебету до музики. А як довго жили ви там? Аж цілого півроку?.. — Та тут залунав дзвінок, і всі ми швидко з Стеценком розпрощались.

...Після цього мого знайомства з Кирилом Григоровичем я з особливою увагою стежив за новими його творами. Все більше й більше я пізнавав Стеценка також і як діяча на полі української радянської музики.

Про його подорожі з хором у післяреволюційні роки по Полтавщині, Харківщині та по західноукраїнських землях не раз уже писалося в статтях радянських музикознавців, отже, тут я на цьому не спиняюсь. Хочу лише сказати ось про що.

У 1919 році у Києві, при Всевидаті (так звалось тоді Радянське державне видавництво) працювала комісія по створенню гімну Радянської України. Від комісії цієї ми листовно звернулися були до Кирила Григоровича з проською написати на один із проектів гімну музику (я завідував у Всевидаті літературним підвідділом). Чи збереглись хоч які-небудь сліди в архіві Стеценка по написанню музики гімну? Адже можливо, що він готовив свій гімн музичний після того, як дотла згорів будинок Всевидату *, міг перенести до іншого свого якогось твору, і саме твору героїчного звучання.

Сліди ж словесних проектів гімну залишилися у наших поетів: у Василя Чумака ²³ («Вдарте на мільярди гім...»), «На креміль крицю...»), у Василя Еллана ²⁴, Василя Алешка ²⁵, Миколи Терещенка ²⁶, Валер'яна Поліщука ²⁷, Євгена Григорука ²⁸, Дмитра Загула ²⁹, та і в мене теж ³⁰.

Велику радість відчув Кирило Григорович, коли до центру культури Радянської України — Києва — та переїхали старші композитори Степовий ³¹ і Леонтович ³².

Організаторською роботою ще був захоплений Стеценко, як у цей, згаданий мною 1919 рік, так і особливо в рік наступний — 1920-й. Він завжди дбав за підвищення художнього рівня композиторів, диригентів, педагогів. І от восени 1920 року він знову кинувся у подорож з своєю капелою (від Губсоюзу) по Правобережній Україні.

Стеценко був у товариських, теплих відносинах з російським композитором Глієром ³³, що теж працював у Києві. Знав він особисто й Болеслава Леопольдовича Яворського ³⁴, якого особливо цінував за те, що той всі сили віддавав свої на створення народної консерваторії, де працювали і вчилися тоді Козицький ³⁵, Вериківський ³⁶, Верьовка ³⁷, Альшванг ³⁸, Скрипчинська ³⁹... Усе це великі сили вливало Стеценкові як творцеві, і він з виразною

* Будинок стояв на вул[иці] Леніна, навкоси проти вул[иці] Леонтовича (колиш[ньої] Гімназичної).

ясністю і з гідністю за себе на запитання анкети в одній із установ дає лаконічну, але вичерпну відповідь про дотримання ним у мистецтві реалістичного напрямку, про визнання пролетарської культури й співчуття Комуністичній партії. При вивченні творчості Стеценка цієї відповіді ніколи не слід нам забувати. Її ж бо чорним по білому написано було саме в той час, коли ще блідий, недокрівний символізм⁴⁰ хапав за поли деяких творців і тягнув їх до себе в болото; коли пролеткультівці⁴¹ з великого розуму взялися було видумувати якусь свою, окрему від накресленої партією, культуру, коли футуристи⁴² ще ходили на голові, догори ногами.

Дотримання реалістичного напрямку в мистецтві — це одна із тих підвалин, на яких утверждалась і зміцнялася Радянська влада. Я звертаю на це увагу тут тому, що на Стеценка ж дивилися тоді представники й інших галузей мистецтва і що Радянській владі потрібна була, для творення нового світу, тверда й непохитна в своїх переконаннях нова інтелігенція. І Стеценко благородний давав приклад всій інтелігенції нашій.

Звичайно, у Кирила Григоровича на життєвім його шляху не одну ми зможемо знайти суперечливість. Чи потрібно ті суперечності та покривати некритичною милостю всепрощення?

Ні! Але ж у критиці, в аналізі творчості класика української музики треба підходити так, як В. І. Ленін підходив до Толстого⁴³, а Г. В. Плеханов⁴⁴ — до Скрябіна⁴⁵.

Приплив сил творчих щедро позначився у Стеценка при написанні музики до інсценізованої поеми «Гайдамаки», в обробці революційної пісні «Варшав'янка»⁴⁶, у нових романсах та аранжировках народних пісень, а так само і в музиці до драматичного етюда Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді» (закінчено писання музики в 1921 році). І, що цікаво, наприкінці життя свого Стеценко у щойно згаданому мною драматичному етюді знову доторкнувся до теми прометеїзму.

Любив Кирило Григорович народ свій. Він завжди почував себе з ним просто. А там, де простота сердечна, ніколи ж фальші не буває. Тому й пісні Стеценка так швидко пішли в народ — як рідні, як свої.

Немало вже є статей та розвідок про творчість Кирила Григоровича. Їх з великою цікавістю читають наші люди, щоб хоч трохи уявити, а який же то був Стеценко за життя свого. Як правильно скласти собі його фізичний і ду-

ховний портрет? Я, як уже раніше зазначав, жив із Кирилом Григоровичем у 1920 році два місяці (від 8 вересня по 10 листопада) на одній полиці у вагоні, переслухав усі концерти під його диригуванням — в Черкасах, Новомиргороді, Златополі, Бобринці, бувш[ому] Єлисаветграді, Вознесенському, Одесі; співав із ним (та і з іншими подорожуючими) народних пісень в степах українських, під час наших вимушених стоянок (дрова ж вантажили ми для паровоза); на час покинувши вагони у Вапнярці, 27 жовтня ми всією капелою на підводах по снігу їздили до Тульчина — в гості до Миколи Дмитровича Леонтовича.

У Тульчині, в хаті Леонтовича, я був свідком того, як два світила української радянської музики програвали на піаніно один одному окремі місця із розпочатої опери «Нарусалчин великдень», потім, схилившись над нотним рукописом, щось закреслювали у ньому, ставили нові нотні знаки і знов життєстверджуюче били в клавіші піаніно:

— Ну що, тепер вже краще?

...День у день записував я все те, що діялось в капелі і що говорив наш улюблений композитор і диригент. І так же мене кортить сьогодні написати портрет словесний Стеценка — не зовнішній тільки — і передати в ньому все те, чого інші люди не мали можливості в характері славетного музики помічати.

На закінчення ще хочу додати таке.

Восени 1924 року ми, трійка письменників (Олесь Досвітній⁴⁷, Валер'ян Поліщук та автор цих рядків), приїхали до Праги. В один із вечорів нас запросив до себе видатний чеський діяч культури Зденек Неедлі⁴⁸. Після задушевної з нами бесіди за чаєм (що нового в мистецтві України; як довго маємо пробути в Празі, і що відомо нам про чеське мистецтво, зокрема про музику) він зразу ж повів нас у свою бібліотеку. В просторій кімнаті, де в кілька рядів підносились стояки з нотами та розвідками про композиторів, гостинний господар став показувати нам видання творців музики слов'янських народів.

Зайшла мова й про Лисенка, Сокальського⁴⁹, Степового, Людкевича⁵⁰, Стеценка, Леонтовича... Й коли Зденек Неедлі почув від мене, що трьох із названих композиторів знав я особисто, він ласкаво попрохав мене розповісти йому про них усе, усе, що тільки можна, якнайбільше! Вони ж особливо його цікавили, особливо...

— Отже, я слухаю вас, слухаю про Стеценка!

[1960]

[ХРИСТО БОТЕВ]

Ботев Христо (25.XII 1848 (6.I 1849) — 20.V (1.VI) 1876) — видатний болгарський поет, мислитель, революціонер-демократ. Народився в Калофері в сім'ї педагога Б. Петкова. В 1863— [18]66 роках перебував на Україні, вчився в Одеській гімназії, потім працював учителем в с. Задунайці (тепер Новоіванівський район Одеської області). 1867 року повернувся на батьківщину, але через переслідування емігрував до Румунії, де розгорнув революційну діяльність. 1873 року очолив Центральний болгарський революційний комітет. Загинув у бою проти турецьких загарбників під час квітневого повстання.

Світогляд Ботева сформувався в процесі практичної участі в національно-визвольному русі. Великий вплив справили на Ботева ідеї російських революційних демократів. У філософії Ботев стояв на позиціях матеріалізму і атеїзму. Ботев вважав, що матеріалізм — єдиний світогляд, який відповідає інтересам трудящих; діалектику він розумів не лише як теоретичну науку, а й як знаряддя революційної практики. Визнаючи вирішальну роль народних мас в історії, Ботев єдино вірний шлях соціального й національного визволення вбачав у революції. Він обґрунтовував право кожного народу на самостійне державне існування. Проте революційний демократизм поєднувався у нього з утопічним соціалізмом.

Літературна спадщина Ботева різноманітна й багата (поезії, оповідання, публіцистичні статті, фейлетони, послання, листи). Перший вірш — «До моєї матері» (1867). У поетичних творах (їх всього 20) Ботев оспівав любов до батьківщини, революційний дух болгарського народу, показав зненависть до гнобителів (незакінчена поема «Гайдуки», вірші «Елегія», «Боротьба», «Хаджі Димитрій», «Патріот», «На смерть Василя Левського»¹ та ін.). «Символ віри Болгарської комуни» став катехізисом для болгарських революціонерів. Ботеву належить переклад «Кремуція Корда» М. Костомарова².

Твори Ботева перекладено багатьма мовами народів світу. Українською мовою перекладали П. Грабовський, В. Сосюра³, П. Тичина. Л. Дмитерко⁴ присвятив Ботеву п'єсу.

[1960]

[ІВАН ВАЗОВ]

Вазов Іван Мінчов (9.VII 1850—22.IX 1921) — видатний болгарський письменник і громадський діяч. Народився у м. Сопоті (тепер Вазовград) в родині крамаря. Вчився у Пловдивській гімназії. На початку 70-х р[оків] став на шлях революційної боротьби; активний учасник квітневого повстання 1876 року, після поразки якого змушений був емігрувати до Румунії. В 1887—[18]88 роках жив у Одесі. Творча спадщина Вазова дуже велика — 28 томів. Збірки поезій «Прапор і гусли» (1876), «Печалі Болгарії» (1877), цикл «Епопея забутих» (1881) присвячені боротьбі болгарського народу за незалежність, героям національно-визвольного руху; збірка «Визволення» (1878) позначена високою ідеєю слов'янського єднання. Вірші «Панагюрським повстанцям», «Свобода чи смерть!» стали бойовими піснями болгарських борців проти турецького гніту. Лірика Вазова патріотична, вона наскрізь пройнята любов'ю до рідного краю і дуже наближається до народної поезії.

Найвидатнішим твором Вазова є написаний на Україні роман «Під ігом» (1889 — [18]90) — епопея боротьби болгарського народу проти турецького поневолення. В образі революціонера Бойчо Огнянова Вазов показав народного героя Болгарії В. Левського. Вазов — майстер реалістичного оповідання (збірки «Бачене й чуते», 1901, «Строкатий світ», 1903), автор ряду комедій та історико-патріотичних драм. Вазов високо оцінював творчість Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова¹. У поемі Вазова «Громада» (1884) відчувається великий вплив поеми Шевченка «Катерина».

Твори Вазова перекладено багатьма мовами; українською мовою вперше перекладав П. Грабовський. В 1891 і 1908 роках в українській періодичній пресі були опубліковані оповідання Вазова «Чи йде» та «Павло». Першим перекладачем роману «Під ігом» був В. Щурат² (1901). За Радянського часу твори Вазова українською мовою перекладали П. Тичина, О. Копиленко³, О. Кундзич⁴.

[1960]

[ВИСТУП ПО РАДІО З НАГОДИ ВІДКРИТТЯ УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ]

Дорогі радіослухачі!

Сьогодні у нас із вами радісний день. Сьогодні одночасно з початком навчального року на Україні відкривається радіоуніверситет культури. Відкриття його викликає самим життям.

Одним із найважливіших завдань нашої повсякденної роботи є боротьба за здійснення рішень XXI з'їзду КПРС¹. У цих знаменних рішеннях накреслено розгорнуту програму втілення в життя ленінських ідей побудови комуністичного суспільства. Трудящі нашої країни — робітники, колгоспники, інтелігенція, — самовіддано борючись за дострокове виконання грандіозного плану другого року семирічки, видатних досягли успіхів у галузі економіки, піднесення матеріального добробуту й культури. І особливо великі успіхи у нас в галузі науки та техніки. Адже радянські космічні кораблі знайшли вже шлях — та ще з живими ж істотами! — в міжзор'яні простори далекі... Весь світ зачудований творчим генієм будівників комунізму!

Але творчий геній нашого народу ніяк не може задовольнятися одним лише створенням матеріально-технічної бази. Виконати план комуністичного будівництва можна тільки тоді, коли робітничі й селянські маси підвищать загальний свій культурний рівень.

Товариші радіослухачі! Швидко піднесення свідомості народу — це якраз і є те, що спонукало працівників ідеологічного фронту шукати нових шляхів, більш удосконалених форм виховання нової людини. Ви знаєте, що на Україні багато вже працює народних університетів культури. Цінний і благородний вклад вносять ці культурно-освітні заклади у справу виховання трудящих. А все ж і вони не встигають задовольняти безперервно зростаючі духовні потреби їх. Отже, цілком вчасно підкреслено було на Пленумі ЦК Комуністичної партії України у квітні цього року, щоб для справи комуністичного виховання на-

ших людей — і особливо молоді — щонайбільше використовували телебачення і радіо.

Ну от, дорогі радіослухачі, від сьогодні ви вже маєте можливість бути студентами радіоуніверситету! Що ж вимагається від вас — може, заяву про вступ? Чи які документи? Ні! Тільки одне: бажання вчитися. Двері нашого радіоуніверситету культури широко відчинені для кожного, хто хоче підвищити свої знання з літератури, музики, образотворчого мистецтва. Ми певні, що студентами нашого нового, масового і народного учбового закладу, в першу чергу, стануть ті, що весь час пишуть до радіомовлення листи з своїми заявками. Ось, наприклад, доярки колгоспу ім. В. І. Леніна села Китайгород Кіровоградської області просять нас передати постановку «Наймичка» Тараса Шевченка. Ось комсомольці села Шевченко, першого колгоспу «Росія» Запорізької області просять повторити постановку «Земля» Ольги Кобилянської². А працівники колгоспних ланів колгоспу ім. Сталіна Бобровицького району на Чернігівщині хочуть послухати постановку «Доля людини» Шолохова³. Колгоспники ж колгоспу «Україна» села Правилівки Вінницької області пишуть, щоб їм повторити радіопостановку «Украдене щастя» Івана Франка⁴, бо ця постановка велике на всіх їх враження справила.

Навчання народного радіоуніверситету розраховано на два роки. Конкретно за цей період будуть передані цикли лекцій з української класичної й радянської літератури; з російської радянської літератури, літератури народів Радянського Союзу та зарубіжної. Кожна передача буде ілюструватися уривками з творів, радіопостановками, спектаклями. Лекції читатимуть досвідчені літературознавці і мистецтвознавці.

Бажаємо ж вам успіху, дорогі радіослухачі, нові студенти, успіху у вашому навчанні! Учитесь, учитесь і вчитесь! — так заповів радянській молоді безсмертний наш учитель Володимир Ілліч Ленін.

[1960]

[ВИСТУП НА ЗБОРАХ ГРОМАДСЬКОСТІ,
ПРИСВЯЧЕНИХ ВШАНУВАННЮ О. КОРНІЙЧУКА ¹
З НАГОДИ ПРИСУДЖЕННЯ ЙОМУ
МІЖНАРОДНОЇ ЛЕНІНСЬКОЇ ПРЕМІЇ
«ЗА ЗМІЦНЕННЯ МИРУ МІЖ НАРОДАМИ»]

Дорогі товариші!

Сьогодні у нас незвичайний день. Сьогодні на ці урочисті збори громадськості міста Києва зібрались усі ми тут з нагоди вручення видатному українському драматургу, трибуну й громадському діячеві Олександрові Євдокимовичу Корнійчуку Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» ².

Такого торжества, такого свята не було ще в нас у Києві! Сьогоднішнє свято є радісною подією не тільки в житті культури українського радянського народу, а й усіх культур братніх народів на чолі з великим народом російським!

Одна ж бо добросерда, ласкава, а водночас і строга мати виховувала товариша Корнійчука на всіх просторах Радянського Союзу. Це рідна, славна наша Комуністична партія, на прапорі якої — образ безсмертного Леніна!

Почуттям гордості від високої заслуги лауреата Міжнародної Ленінської премії сповнені серця членів Українського комітету захисту миру та членів Радянського комітету захисту миру в Москві, який складається з представників братніх народів багатонаціональної нашої Вітчизни.

Отже, сьогоднішнє торжество своїм звучанням далеко виходить за межі Києва. Стіни нашого залу немовби розсуваються до Москви, Ленінграда, Мінська, Сталінабада ³, Тбілісі; зал наш немовби поширюється аж до тих міст за кордоном, де проводила свої сесії Всесвітня Рада Миру ⁴, зокрема до Стокгольма ⁵... Зрозуміло, що на таке всесвітнього значення свято не могли не прибути до нас гості з Москви та з-за кордону. Товариші! Дозвольте мені представити їх. Перед вами всім вам відомі діячі міжнародного руху за збереження миру в світі, найближчі друзі Олександра Євдокимовича.

Товариші!

Нема більш почесного завдання для кожного із нас, як брати участь у боротьбі за мир. Мир поміж народами —

це ж саме життя. Мир — це розквіт вільного труда, добробут трудящих, світле, надійне їх майбутнє.

Олександр Євдокимович Корнійчук давно вже всього себе віддав благородній діяльності виборювання щастя для людей. Причому цю діяльність він з однаковою силою проявляє як в драматичних своїх творах, так і у виступах громадських, міжнародних.

У цих останніх Олександр Євдокимович вірний ленінським принципам соціалістичної зовнішньої політики, яку неухильно проводить Комуністична партія Радянського Союзу.

Хотілося б згадати тут, як високо оцінювала Надія Костянтинівна Крупська⁶ п'єсу Олександра Корнійчука «Правда», у якій створено образ геніального вождя трудящих, організатора визвольного руху народних мас Володимира Ілліча Леніна. Чи не тоді ж саме у Олександра Євдокимовича зародилась думка пильно стежити за народними рухами країн світу, ґрунтовно вивчати їх для своєї подальшої як творчої, так і громадської роботи?

Володимир Ілліч Ленін в післяжовтневий період висловив передбачення, що в міжнародній політиці, крім виступів робітничого класу, який є «інтелектуальним і моральним рушієм, фізичним виконавцем» * процесу заміни капіталізму соціалізмом, виступають також і широкі народні маси усіх континентів земної кулі.

Справдилося передбачення Володимира Ілліча! Найширшим фронтом в наші дні виступають народні маси проти гнобителів і визискувачів, проти злочинців з атомною бомбою, проти фашистів у ФРН. Антинародна політика реакціонерів і ворогів миру зустрічає енергійну відсіч з боку населення тих країн, які ще перебувають в капіталістичній неволі. Це яскраво видно нам із революційних заворушень прихильників миру, із рухів протесту проти гнилих режимів, проти нахабних претензій американських імперіалістів на світове панування — у Південній Кореї, в Греції, в Японії, в Туреччині, на Кубі, в Конго та інших країнах світу. А з усіма ж народними рухами тісно пов'язана діяльність Всесвітньої Ради Миру, де постійну участь бере Олександр Євдокимович Корнійчук.

І прихильників миру країн світу завжди підтримували бойовий дух, тверда й незмінна позиція Радянського Союзу щодо мирного співіснування країн. Прихильники миру

* В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 51.

вже навіть побачили були блиск надій на розрядку в міжнародній політиці, коли 2-го червня ц[ього] р[оку] Радянський Союз виступив з новими пропозиціями про загальне й повне роззброєння. Але реакційні імперіалістичні кола намірились підсікти масові народні рухи. Для здійснення своїх намірів вони припускалися найганебніших засобів впливу на маси через пресу і радіо, найбрудніших пліток по адресі Радянського Союзу.

12-го липня ц[ього] р[оку] в Стокгольмі було скликано розширену сесію бюро Всесвітньої Ради Миру, у якій взяли участь звиш 50-ти країн. Після доповіді президентавиконавця Всесвітньої Ради Миру професора Джона Бернала ⁷ про актуальні проблеми прихильників миру в сучасній міжнародній обстановці виступив Олександр Корнійчук, який підтримав пропозицію Джона Бернала про розгортання у всіх країнах широкої кампанії за скликання всесвітньої конференції по роззброєнню представників усіх держав, які входять і тих, які не входять в ООН. Жодна провокація мілітаристів, сказав на закінчення виступу Олександр Євдокимович, жодні агресивні дії й підривна пропаганда не зможуть захитати віру народів в реальні можливості покінчити з гонкою озброєнь і одвернути війну!

На підсумування своєї роботи розширена сесія бюро Всесвітньої Ради Миру ухвалила Звернення до народів усього світу.

Дорогий Олександр[е] Євдокимовичу! Усі ми добре знаємо, що Міжнародні Ленінські премії присуджуються лише тому творцю, новатору чи діячеві, у кого серце людяне, велике, у кого увага до трудящих по-ленінськи всеосяжна і містка. А ще ж, додаємо, у кого гуманізм, ідейна цілеспрямованість, мужність в боротьбі за щастя людини ніколи не охолоджується в боях, а тільки спалахує вогнем правдивості ще більше! Ви — гордість Радянської України! Як радісно Вас бачити сьогодні нам отут у колі Ваших найближчих друзів, у колі славних діячів Всесвітньої Ради Миру, в присутності киян — партійців і непартійних, — в присутності радянської молоді, яка разом із нами, старшими, в роботі своїй неодмінно буде рівнятися на Вас!

[1960]

[НЕВОЗВРАТИМАЯ УТРАТА]

Деятельность каждого писателя всегда пронизывает одна какая-то главная тема. Такой главной темой, на мой взгляд, у Федора Ивановича Панферова¹ была: как после Великого Октября под влиянием свободного труда создавался моральный облик советского человека. Почти во всех произведениях Панферова в той или иной степени говорится об этом. Федор Иванович сильно не любил тех людей, в душе которых устанавливалось не соответствующее нашему гордому открытиям времени самодовольное затишье. Сам он всегда стремился туда, где ломка старого, где обновление, рождение нового. Никогда не уставал он следить за изменениями в психике и быте трудящихся. Он пристально всматривался, как отражаются эти изменения в литературе братских народов нашей Отчизны. Честь и слава выдающемуся русскому писателю, общественному деятелю, публицисту, борцу за мир, редактору, учителю молодых литераторов, дорогому Федору Ивановичу Панферову за то, что он в последней своей книге² о моральном облике советского человека сделал высокий заповедь, призвав всех нас, старших писателей, в отношении помощи молодым коллективом заменить Алексея Максимовича Горького³.

Искренне, глубоко скорблю, что для меня уже невозможны встречи с Федором Ивановичем Панферовым — замечательным писателем и мудро, по практике жизни мыслящим человеком.

Невозвратимая утрата для всей советской литературы.

[1960]

«ДЕНЬ СВІТУ ДРУГИЙ»

Прокинувся я, як мені здалося, дуже рано. Вікна ще були запнуті світлими занавісками. Снилось під ранок мені... Щось належить усім нам здійснити сьогодні, а що саме — зразу й не згадаєш. Потихеньку, щоб не збудити дружину і матір, я підвівся з ліжка. Але ні в спальні, ні через прочинені двері в кімнаті суміжній нікого не побачив я із своїх. Голос дружини несподівано долинув до мене із їдальні: «Вставати час! Сьогодні „День світу другий!“». (В їдальні дзвякав уже чайний посуд...) «Вітаю „День світу!“» — радісно крикнув я у відповідь дружині і, швиденько одівшись, відслонив занавіски на вікнах... Ух, який настрій у природі! Хоча й осінній, хоча і з хмарами роздергими, але тут він, унизу, такий багатонадійний, мирний. Сонце ще не сходило — і вся земля в чеканні нетерплячим. Ось-ось так і хлине світло на весь шир, у всі простори Вітчизни моєї і на далекі землі та моря за рубежами... Так! Сьогодні у нас особливий день, і ми всі повинні записати, чим сповнений буде наш день сьогодні. Можливо, це якраз і снилося мені під ранок.

Одначе чого ж така розгубленість он там, уторі? Сіро-блакитним небом кудись безладно пробігали лихі, скуйовджені жовті хмари. Напевно, вітер там! І вітер, і настроєність холодно-колюча. А в нас тут цілком інше! Листя високих осокорів за вікнами (вікна виходять на захід) то тут, то там чогось уже в повітрі гойдатись починає і тремтіти, а потім враз, немовби змовившись, всі вони разом радісно затріпотіли... Поточки вітерцю пролетіли? Ну, звичайно, це вони кожному листочкові на вухо пепнули чудесну, ошелешено-приємну новину: наближається схід могутнього світила, що несе у світ тепло, ствердження життя і згоду... Та я чую, знову кличуть мене. Тож швидше під кран холодної води! По-діловому струсонуть себе і освіжитись. «День світу другий» починається, та ні, він почавсь уже!

У їдальні годинник вибиває сім. Чути голос диктора. Спішу туди. Добридень, Катерино Кузьмівно¹ і Лідо! А їдальня з вікнами на схід вся уже залита сонячним світлом: сонце, що в просвіті поміж високих будинків виплигло, так і пронизує твої очі. Ось так же само пронизує очі всім народам світу світло лєнінської правди. Одних це світло надихає на боротьбу проти воєн, за загальне роззброєння, а других, що обстоюють гонку озброєнь, у саме серце поціля. Диктор нагадує радіослухачам, що сьогодні, 27 вересня 1960 року, кожен із тих, до кого долинув заклик редакції газети «Известия»² (як у Радянському Союзі, так і в зарубіжних країнах), записуванням на папері своїх дум і справ сьогоднішніх включиться у підготовку відображення даного одного дня життя людей. А потім цей матеріал буде видрукувано у книзі «День світу другий». Слухаючи диктора й далі про те, що для першої книги «День світу» було зібрано матеріал 25 літ тому, 27 вересня 1935 року, з ініціативи Максима Горького, я мимоволі повертаю голову свою у бік великого портрета на стіні (а це ж постійна моя вранішня звичка).

— Мама! — тихо вимовляю я. — Мама моя перша!..

А диктор у цей час с в о е продовжував:

— У с е в тій книзі відбито було: і радість, і сльози, і розквіт життя у нас, а в капіталістичному світі — смерть.

«Смерть», — механічно повторилось у душі моїй це слово. І я бачу: улюблена мати моя, Марія Василівна, від горя й слабості померла у лікарні під час першої світової війни, з ледве вловимою зажуреною усмішкою на обличчі показує мені очима на протилежну стіну. Я повертаю голову туди: з портрета Оля дивиться на мене, Олюня, дочка мого брата Михайла, молода вчителька! Гітлерівські звірі вбили її під час навали на нашу землю, з малими дітьми її убили — Ніною і Тамарою — в селі Пісках на Чернігівщині. Оля з дітьми кілька днів і ночей лежала на снігу непохованою. Як і інші мої односельці. Зарубані. Повішені. Забиті. Багато горя принесла нам війна. Лише в одному клубі села фріци живими спалили кількасот ні в чому не повинних людей! А ще ж і в кожен двір із смолоскипами бузувіри роду людського забігали, партизанське село Піски щоб зовсім стерти з лиця землі...

Подзвонили у дверний дзвінок (напевно, перша пошта прийшла!), і я, кинувшись із місця, біжу у передпокій, забираю в оберемок у Годосі, що ще раніше вийшла з кухні, пачку московських, республіканських та обласних га-

зет, журнали, листи і книги і все це несучи до кабінету. Ось новий номер журналу «Вітчизна»³. Читатиму потім, але я не можу не зупинитись на тих сторінках журналу, де вміщено статтю Олександра Ведмеденка⁴ про давнього друга нашої родини Володимира Петровича Філатова⁵. Він був одним із тих видатних наших учених, які блискучими відкриттями в галузі своєї науки багато допомогли наближенню рідного народу до комунізму. З портрета, що в журналі, він дивиться на мене скупчено-строго, а разом з тим і зворушливо. Такий же погляд його запам'ятався мені і в один із тих, тепер уже далеких, днів 1956 року, коли він на обіді в нашій родині в присутності художників, композиторів і письменників прочитав нам свої поеми «Байкал» і «Україні». Відхилившись після читання на спинку стільця, він зняв свої окуляри і деякий час дививсь на мене, а потім сказав:

— Захоплення живописом та поезією — це для мене завжди бажана розрядка в час напруженої праці мові. Та відчуваю: є ще один борг у мене перед людством. Мрію поїхати до Індії — лікувати прокажених...

Ну, що ще прийшло мені з першою поштою? Ось автореферат дисертації на одержання ученого ступеня кандидата філологічних наук Н. Т. Проніна «О лексике романа С. П. Злобина⁶ „Степан Разин“»; також гранки 56 статей на літеру Д 4 тому УРЕ (Українська Радянська Енциклопедія), до складу Головної редколегії якої я входжу. А ось від Інституту мовознавства Академії наук УРСР імені О. Потебні⁷ надіслано мені проект 1-ї частини I тому Тлумачного словника української мови. Точно записую тут все для того, щоб показати, що ні перше, ні, тим більше, друге й третє не могли б бути з такою широтою здійснені у нас на Україні 25 років тому, коли Радянський Союз, являючи собою ще єдину країну соціалізму, повинен був свою енергію скеровувати на постійні відбивання підступів, нападок та атак капіталістичного світу, який його оточував. На неймовірну височінь піднеслась культура Радянської України після розгрому гітлерівських орд у Великій Вітчизняній війні. Давно уже відомо всім, що Україна свій самостійний голос має в ООН⁸; що вона часто демонструє на окремих виставках за кордоном великі досягнення українського народу в галузях промисловості й сільського господарства; що Україна так само, як і Російська Федерація, Грузія й Узбекистан, володіє атомним реактором; а про те, що твори української художньої

літератури перекладають на багато мов народів світу, і говорить тут зайвий раз не доводиться. Але цього аніяк не хочуть визнавати наші вороги, заправили капіталістичних країн і їхні жалюгідні прислужники, як можна догадуватись, українського походження...

Мир і загальне роззброєння так же само обстоюють і всі прогресивні українці Америки та Канади, більша частина яких ще в дореволюційний час, будучи дітьми, з батьками своїми змушені були залишити свою батьківщину. Із щойно одержаної мною газети «Зоря Полтавщини»⁹ (від 23 вересня) я довідався, що відомий громадський діяч Канади, редактор прогресивної газети «Українське слово»¹⁰ Микола Кирилович Гринчишин¹¹ перебуває зараз на Полтавщині. Глибоке задоволення й щирю радість викликала у гостя з Канади Кременчуцька гідроелектростанція. М. К. Гринчишин на зустрічі з журналістами Полтави сказав: «Прекрасна Радянська Україна, прекрасні чудесні люди її — трудолюбні, життєрадісні!». Гринчишин розповів присутнім про те, як бореться українська преса в Канаді за мир у всьому світі.

До речі, до мене й до композитора Аркадія Дмитровича Філіпенка¹² через УТКЗ (Українське товариство культурних зносин) звернулись українські прогресивні діячі Канади з проською створити кантату до національного шевченківського фестивалю в Торонто, який відбудеться в 1961 році (сторіччя від дня смерті Тараса Григоровича). Це велика честь для нас, і ми з любов'ю приступили до роботи. З нами обома уже перевідався в УТКЗі, під час свого перебування в Києві, редактор прогресивного органу в Канаді «Українське життя»¹³ Степан Устимович Мацієвич¹⁴.

Я завжди передчуваю радість, коли розбираю свою пошту. Сьогодні ця радість у мене ще більша, ще яскравіше виявляється. Я просто все хотів би відразу прочитати, все, що прийшло до мене в журналах, і газетах, і листах, геть чисто обняти й скласти його в одне нероздільне, єдине ціле. А втім, краще за все буде не розкидатися й не розгублюватись. Тим більше, що воно (все надруковане і від руки написане) сьогодні само має тенденцію струнко укладатися і без твого бажання. Адже лейтмотивом сьогоднішнього запису мого може звучати одне: як змінився світ за минулі 25 років, себто від дня 27 вересня 1935 року.

Як відзначає сьогоднішній номер газети «Радянська Україна», в Марселі, на Міжнародному ярмарку позавчо-

ра, коли провадили святкування національного дня УРСР, у нашому павільйоні дуже багато було сердечних, хвилюючих зустрічей французів з радянськими трудящими. У книзі відзвівів відвідувачі високо оцінювали досягнення Радянського Союзу і, зокрема, Української РСР. Про те, як чудово розуміють французькі трудящі роль Радянського Союзу в боротьбі за мир, в боротьбі проти воєн, свідчать окремі їхні записи в книгах виставки. Особливо хвилюючі слова в книзі відзвівів залишив старий марселець, французький моряк, який іще в 1918—1919 рр. брав участь у повстанні на Чорному морі. Він написав: «Хай живе неосяжна і чудова країна чудових і благородних людей! Москва осяває весь світ своїм яскравим світлом...»

— Французький моряк? — перепитую я сам себе.— Чекай, так це ж у прямому зв'язку стоїть з тим, про що пише Моріс Торез¹⁵ у своїй статті «В авангарді боротьби трудящих мас» у вересневій книзі № 5 журналу «Вопросы истории КПСС». Учора наприкінці дня принесли мені з пошти цю книгу. «На Чорному морі,— розповідає Моріс Торез в статті своїй,— моряки й солдати експедиційного французького корпусу вчинили повстання, домігшись виводу військ із Радянської Росії. Це стало чудесною перемогою пролетарського інтернаціоналізму».

Відсунувши від себе журнал, я встав і почав ходити по кабінету. Думи мене обсіли. Думи на швидких крилах своїх віднесли мене рівно на чотири десятиріччя назад! 1920 рік. Осінь. Капела Кирила Григоровича Стеценка двома товарними вагонами (капеляни прозвали їх «телячими») із Києва з великими труднощами добулася, нарешті, й до Одеси на концерти. Я ж у склад капели увіходив як її літописець. Там я вперше в житті своєму побачив море. Я побачив ті вулиці й кам'яні спуски, по яких ходив і збігав до моря Пушкін. З хорошими я познайомився людьми там: і з службовцями, учителями, і з солдатами, бо я ж під час концертів капели завжди сидів або ж стояв поміж слухачів у залі. Одеса мені припала до серця. Але страшна тиша якась стояла в ній, особливо вночі. У морському порту локомотиви з двома-трьома вагончиками, що перевозили вантажі, зрідка подавали знак про себе звуковими уривчастими «крапками» під час пересування. Місто вночі жило без електрики. А через це й концерти наші закінчувались дуже рано: пізно ходити по місту не дуже зручно було. І от від деяких осіб, які щодня одвідували нас у гуртожитку на Ланжероні¹⁶ (в тім числі й робітни-

ків системи освіти), я довідався про те, як у 1919 році лютували в Одесі білогвардійські та іноземні, що прибули сюди з десантом, розвідки. Я почув тоді про безстрашну французьку жінку Жанну Лябурб¹⁷, яка агітувала французьких солдатів та матросів не здіймати зброї проти Рад. Але її убили інтервенти, безжалісно вбили, поколовши і порізавши обличчя її так, що тільки по одержі можна було мертву пізнати.

Мені можуть заперечити читачі книги «День світу другий»: а хіба 1919 та 1920 роки входять в план відображення накресленого з ініціативи «Известий» 25-річного відрізка часу? Заперечення, звичайно, до деякої міри буде правильним. Та, з другого боку, адже згаданий газетою «Радянська Україна» французький моряк живе й сьогодні. Отже, і він зараз своїми ділами, своїми сміливими висловлюваннями в оточенні капіталістичного світу багато сприяє процесові змінювання обличчя світу? Авжеж, що так. Щодо цього, то він вчиться у нас. Наша багатонаціональна країна, що у Великому Жовтні на уламках царської імперії відродилась, найяскравіший приклад подає всім пригнобленим народам світу — боротися проти колоніалістів за свою самостійність, за мир і свободу. По-пророчому звучать слова Енгельса¹⁸, які я прочитав у новознайдений і вперше опублікованій статті його «Робітничий рух у Німеччині, Франції, Сполучених Штатах і Росії» (в тому ж номері журналу «Вопросы истории КПСС»): «А раз уже справа дійде до революції в Росії — зміниться обличчя всієї Європи». О! Тепер уже не тільки в Європі, а і в Азії й Африці новими очима дивляться народи на призначення життя свого у світі.

...Унизу під вікном кабінету на нашій вулиці Репіна¹⁹ глухо хлопнули дверці легкової машини, почулося гудіння мотора, й через хвилину розпливлось воно десь там, за поворотом вулиці, і стихло. Я підійшов до вікна. Сонце поволі вже і на цей бік переходило, де кабінет мій. Листя осонокорів у ясно-зеленому захопленні своєму майже безперервно тріпотіло від доторкування вітру й сонця... В супроводі виховательок маленькі діти з дитячого садка попарно йшли в напрямку вулиці Леніна і весело між собою щебетали... З м'яким шумом пролетів тролейбус по бульвару Тараса Шевченка. Двірник, не перестаючи підмітати біля нашого дому, раптом сказав комусь через вулицю (кому саме — за деревами не було видно): «Та, отже, ні, не в цей бік вам треба, а туди! Ви, певно, приїжджий?» —

«Туди?» — чи то здивовано, чи то розчаровано, замість відповіді, перепитав хтось чоловічим голосом і зразу ж побіг у бік бульвару Шевченка. Можливо, на зупинку тролейбуса. І мені здалось, що нібито я уже десь бачив подібну сценку з двірником і перепитуючим приїжджим. Як так само ж начебто колись я бачив і це сонце, що грало пальцями по листю... Може, восени 1935 року?

Восени 1935 року я надрукував у журналі «Радянська література»²⁰ свій вірш «Конгрес оборони культури», а перед тим в «Литературной газете» — памфлет у прозі «Три перемоги», теж про цей конгрес. В середині липня 1935 року (перепрошую читачів, я беру тут і те, що передувало дню 27 вересня 1935 року) ми, українські письменники Іван Микитенко²¹, Олександр Корнійчук, Петро Панч²² і автор цих рядків, разом з письменниками російськими та братніх республік терміново виїхали до Парижа на Всесвітній антифашистський конгрес оборони культури²³. Там в перервах конгресу з нами розмовляв Анрі Барбюс²⁴ (з ним я познайомився ще в Харкові в 1927 році, а потім зустрівся ще і в Одесі в 1929 році, коли повернувся з Туреччини). Конгрес оборони культури — це був перший міцний удар по буржуазії не лише французькій, а і всіх країн світу. Найзапекліші вороги Радянського Союзу із скрухою в серці писали в своїх брудних газетах та газетках: ах, оцей іще нам конгрес! Та й чого він саме тут улаштувався, в Парижі? Може, через те, що Париж і вся Франція уособлює собою західноєвропейську культуру? Ну, а навіщо ж кричати делегатам конгресу, що західноєвропейська культура перебуває зараз у небезпеці?.. І французька буржуазія, прикидаючись миролюбною, висунула в дію такий ось маневр. Якщо і є якась в культурі небезпека, то її завжди можна попередити. Та й буржуазія не від того, щоб десь там щось трошечки зм'якшити... Але ж конгрес, сказати б, надто вже далеко зайшов. Хто нас судити й поправляти осмілівсь? Більшовики? Комуністи? Ну, звичайно, це вони каламутити воду приїхали сюди, це тільки вони у всьому винні!

І французьку буржуазію негайно ж підтримали російські білогвардійці, а за ними й петлюрівці. Генерал Міллер в газетці «Возрождение», як кажуть, не проспавшись, бухнув таке: «Нам, носящим почетное звание русских эмигрантов, будет принадлежать первое место в борьбе против большевиков. Нам надо в недалеком будущем вернуть наше отечество на его традиционный тысячелетний

путь». Цей апетит у відродженні так званого «українського імперіалізму» проявили в своїй газетці «Українське слово» й петлюрівці. В своїх планах і мріях намітили вони не більш не менш як закладення фундаменту «для створення держави на взрєць бувшої Римської імперії».

А ми, делегати Конгресу оборони культури, з гордістю в своїх кореспонденціях із Парижа відзначали, що на конгресі високо виросло довір'я народів світу до СРСР і що це довір'я переростало вже в любов. Та ми аніскільки не перебільшимо, якщо скажемо й сьогодні: переродження людей Заходу, зміни в розумах і серцях їх відбувалися в той час під великим впливом сміливих викривальних виступів письменників Радянського Союзу й прогресивних письменників світу. Можна догадуватись, що саме в цей час, після успішного закінчення роботи Конгресу оборони культури в Парижі, логічно виник у Максима Горького й найчудовіший план зафіксування одного дня в житті людей світу, 27 вересня 1935 року.

Після повернення нашого в Радянський Союз із Франції ми, чотири вищеназвані делегати антифашистського конгресу, виступили в багатьох місцях України перед робітниками, колгоспниками, інтелігенцією з своїми враженнями від подорожі в Париж, цей, за словами французького поета Огюста Барб'є²⁵, диявольський казан, що задушливим димом курить на робітників... Восени 1935 року наша четвірка була в Каневі на могилі Шевченка. На багатолюдному мітингу в своєму слові перед робітниками, що будували новий музей Кобзаря, перед колгоспниками й службовцями я сказав: «Нам на конгресі в Парижі весь час здавалось, що там, крім нас, чотирьох, присутнім був іще й п'ятий делегат — це Тарас Григорович Шевченко». І дійсно, часто згадувалось ім'я його на конгресі, і не тільки у виступах чи статтях письменників радянських, а й у виступах письменників Заходу — Людмила Стоянова²⁶ (Болгарія), Йоганнеса Бехера²⁷ (Німеччина), Луї Арагона²⁸ (Франція).

Дуже змінилось за останні 25 років обличчя світу! Уже не одинокі ми. Сьогодні з нами і країни соціалістичного табору. За своєю свободу й незалежність встають народи Азії й Африки, ось-ось прокинуться й народи Латинської Америки. Не бачені ще в історії успіхи радянської науки й техніки буквально приголомшили весь світ! Приголомшили й підкорили. Запуск космічного корабля-спутника в небо з живими істотами²⁹, причому з таким розрахунком,

щоб по команді з Землі повернувся він точно в задалегідь визначене місце,— це те чудесне чудо нашого часу, про яке багато хто з нас, крім Ціолковського³⁰, можливо, і його учнів, навіть і передбачити не міг. (Ціолковський помер за кілька днів до 27 вересня 1935 року.)

Думи про минуле... Якщо вони почались — не завжди їх можна зупинити. Як не зупинити й човен з веслами в протоці. Я довго дивлюсь у розкритий свій рукопис на столі — за думами нічого не бачу. І аж потім уже, через деякий час, починаю уважно вглядатися й читать: що ж там написано? А, це моя нова поема про Героя Соціалістичної Праці Степаниду Демидівну Виштак³¹ для юнацтва, для дітей. «Ось у цьому місці,— кажу я сам до себе,— треба буде вставити одну строфу. Так, строфу»,— повторюю ще раз. А в цей час чую, як звідкись із глибини душі моєї сам собою виникає, звучить і підноситься зовсім інший мотив — не для дітей. Учора, коли я пізньої ночі новий свій вірш писав, ніяк не давався цей мотив. Сьогодні ж виразно чую, що він давно уже визрів у мені і готовий вилитись у звуки — тільки його записуй. Ось він:

Якщо думка кипить і в глибини йде думка³²,—
для творця нема кращого в світі залася.
Ти лети, моя пісне, здійсмайся увись,
на таку височінь, як епоха знялася!

Співай про що завгодно, каже нам, поетам, громадськість наша й критика, та не забувай же ти й про грандіозні зрушення епохи, не забувай про святе прагнення людей до миру, до чого нас завжди закликає слава наша Комуністична партія.

...У дверях кабінету несподівано з'явилася моя дружина Лідія Петрівна з газетами, листами й журналами на руках. Одночасно почувся в коридорі голос мами: «Лідо!» Лідія Петрівна до мене, а разом і до мами:

— Ти, певно, не розчув, як я до тебе обізвалась? Та зараз, мамо, почекай! Ось друга пошта прийшла тобі — приймаєш?..

Я, замість відповіді, тільки дивився на неї й милувався:

— Ти, немов світле видіння, переді мною з'явилась! А сонце від стіни, дивись, які блики відкидає на хлопчачі кучері твої, на щокі, на брови... От коли б пастельними фарбами намалювати тебе, хочеш?

— Це гарно,— любо усміхнулась дружина,— дуже гарно, що ти настроєний по-поетичному! Ти швидше візьми,

будь ласка, пошту свою: тримати ж трудно!..— і побігла до Катерини Кузьмівни.

— Ах ти ж моя люба, помічнице славна, пораднице дорога! — дивлячись їй услід, говорив я захоплено.— Тобі не так-то й легко зі мною, з такою творчою вдачею, як у мене.

Телефон задзвонив у передпокої. Чую, Лідія Петрівна підійшла. Перепитує: «Вам треба кореспондентський пункт «Известий»? Ні, ні, ви не той номер набрали».

Мені цей дзвінок нагадав, що саме ж із корпункту «Известий» прохали мене щось дати про день 27 вересня.

Ану, що з поштою другою прийшло до мене? Ось від Спілки письменників СРСР лист: іноземна комісія Спілки пропонує мені вступити в члени Європейського Товариства письменників. Ну, що ж, це добре. Я заповнюю прикладений до листа бланк заяви: сьогодні ж треба відправити його в Москву для пересилки звідти в Італію, в Неаполь.

У зв'язку з цим я згадав про кореспонденцію з Рима А. Дьякова в газеті «Правда» за 26 вересня ц [ього] р [оку]. Наш кореспондент пише: «Загроза війни зменшилась,— кажуть прості люди Італії,— дякуючи вашій країні. Ми знаємо, що настав час покінчити з колоніалізмом, настав час знищити зброю й армії». Як це не похоже на те, що говорилось про Італію в книзі «День світу» 1935 року! Італо-абіссінський конфлікт фашистами штучно тоді нав'язаний був італійському народові. Обличчя Італії міняється. Хоча й поводі. Ось у щойно одержаному мною журналі «Мировая экономика и международные отношения», № 9, у статті Н. Василькова «Зрушення в структурі італійської економіки після другої світової війни» ясно підкреслюється, що процес підвищення згуртованості й боєздатності пролетаріату відбувається, дякуючи зміцненню союзу робітничого класу з селянством і дрібною буржуазією. Радісно відзначити сьогодні, що на запрошення радянсько-італійської парламентської групи Верховної Ради СРСР 15 вересня ц [ього] р [оку] до Москви прибула делегація парламентарів Італійської республіки, яку на Шереметьєвському аеродромі зустрів голова радянсько-італійської парламентської групи Верховної Ради СРСР Микола Бажан³³. До цього ще додати хочу, що італійська громадськість, як сповіщає «Литературная газета» за 22 вересня ц [ього] р [оку], дуже стурбована зухвалою заявою генералів бундесверу, які вимагають озброєння західнонімецької армії атомною зброєю. Проти цього висловили протест

(у тій же газеті 22 вересня) кінорежисер Лукіно Вісконті³⁴, письменники Альберто Моравіа³⁵, Карло Леві³⁶ і П'єр-Паоло Пазоліні³⁷ — автор відомої поеми «Італія бідарів».

Посилена цікавість спостерігається зараз поміж трудящих світу до вивчення мов народів, що входять у Радянський Союз, і зокрема до вивчення мови російської. У книзі «День світу» 1935 року вміщено глибокий, повний філософських узагальнень лист Ромена Роллана³⁸ про те, чим був наповнений у нього день 27 вересня. І ось в одному місці свого листа він пише: «Відправивши мою денну кореспонденцію, я займаюсь російською мовою. У сімдесят років я повернувся до школи. Мій викладач — моя дружина...» Зворушливо звучить, з великою любов'ю до російського народу! Чи один же тільки Ромен Роллан вивчав у ті роки російську мову? Ні, вивчали й інші — професори, літератори, перекладачі. Та не в такій кількості, як зараз. Ви тільки послушайте, що написано в газеті «Правда» 21 вересня 1960 року: «Видавництво літератури на іноземних мовах одержує листи з різних міст земної кулі. Мешканці Лондона і Парижа, Праги і Нью-Йорка, Делі і Пхеньяна, які вивчають російську мову, прохають надіслати їм книги, підручники, посібники. Вісімнадцять учбових посібників з російської мови тиражем понад 300 тисяч примірників вийде до кінця теперішнього року у видавництві».

Переходжу до моєї депутатської пошти. Читаю заяви виборців Норко Г. (Бориспіль), Бурцевої А. (Біла Церква), Шафір І. (Малин Житомирської обл.), Головатюк Г. (с. Ворзель, Києво-Святошинського р[айо]ну), Колбушко В. (Київ). Сьогодні ж треба буде мені написати звернення до відповідних установ і поклопотатись: одному щодо надання житла й шиферу, другому — про перевід на нову роботу, поближче до його помешкання, третьому — про влаштування на роботу в артіль інвалідів і т. ін. Під кінець дня депутатські заяви передадуть мені ще з Академії наук УРСР та із Спільки письменників, бо не всі ж виборці знають мою хатню адресу.

Український Комітет славістів надіслав мені «Тематику 5 Міжнародного з'їзду славістів»³⁹ і прохає дати свої зауваження для обміркування їх у Софії (Болгарія)...

Коли я по обіді понаписую відповіді свої на листи депутатські, творчі й особисті, мені увечері залишиться ще час на те, щоб узятись до роботи по підготовці до Декади української літератури та мистецтва в Москві⁴⁰. Усі ми,

творці української культури, по-дружньому зустрінемося у Москві з творцями культури російської. Чи може хоч хто-небудь із нас сказати, що ми на декаді перечуватимемо боязкість або ж і острах перед своїми братами? Ні! Але ми неодмінно перечуватимемо трепет у серці своєму. І саме через те, що ми виступатимемо перед найближчими друзями своїми та братами. А ще й через те, що нас будуть слухати не лише художники слова й музиканти, а весь народ: робітники, колгоспники, інтелігенція...

Кожен твій друг і брат буде говорити тобі на декаді тільки щиро, тільки правдиво. Можливо, деякі твори твої йому здадуться менш цікавими. От звідси насамперед с т р о г и й трепет твого серця. Твій друг і брат скаже тобі, як він, слухаючи нас, збагатився н а ш и м и ходами думки в поезії чи в музиці. Звідси ж якраз і буде у нас р а д і с н и й трепет твого серця.

Твій друг і брат, безперечно, скаже на декаді, наскільки вирости і змужніли творчі сили України за все десятиріччя від часу першої декади в Москві. А це вже можна слухати тільки з гордим трепетом у серці.

Астрономи кажуть: єсть такі віддалені від землі в космосі зірки, від яких світло долітає до нас аж через п'ять тисяч років. Світло ж братерського відчуття від серця українця до серця росіянина і навпаки долітає за якусь там малесеньку частку секунди.

Для того, щоб зрозуміти народ, який живе десь там у джунглях чи на островах посеред океану, спочатку треба багато часу витратити, щоб знайти ключа до нього, щоб вивчити історію його. Для обопільного ж розуміння наших народів — українського й російського — нам той ключ сам собою дається в руки, бо історія наша ще з давніх-давен переплелася, немовби те коріння дубів.

Найбільша ж наша радість ось чому: декада починається відразу після найбільшого свята — свята сорок трьох років Великому Жовтню. То Жовтнева революція зробила український народ рівним серед рівних у братерській сім'ї народів Радянського Союзу, то Великий Жовтень зробив нас щасливими, багатими, відкрив нам шлях до вершин радості, науки, культури. І на декаді скажемо ми всьому світові: «Дивіться, що нам дав Жовтень!»

На декаді наша дружба розцвітає і сильно, і яскраво, і багатоцвітно. Ленін буде поміж нас, Ленін — батько рідний!

[1960]

[МАЖИТ ГАФУРІ]

Гафурі Мажит (літературний псевдонім Гафурова Габдулмажита Нурганійовича; 1.VIII 1880—28.X 1934) — башкирський радянський поет. Народний поет Башкирської АРСР (з 1923 [р.]). Основоположник і класик башкирської літератури. Один з найвизначніших письменників татарського народу. Народився в с. Елем-Каранові (Башкирської АРСР) у сім'ї вчителя. Був наймитом. У ранніх творах змальовував безрадісне животіння рідного народу («Життя, пройдене в злиднях», 1903; «Сибірська залізниця», 1904). Після революції 1905 року головними мотивами поезії Гафурі стали гнівний протест проти соціальної нерівності, заклики до активної боротьби проти царських гнобителів, проти татарської і башкирської буржуазії (зб [ірка] віршів «Мое молоде життя», 1906; «Любов до народу», повість «Бідняки», 1907). За вірш «Мабуть, нема тебе, аллах» уфимські баї та мулли оголосили поетові анафему. Після Жовтня Гафурі славить перемогу радянського ладу, закликає боротися проти башкирських націоналістів, зміцнювати дружбу народів («Думи старого батира», 1925; «Пісня червоних воїнів», 1929; «Досліджуючи отруйні мозки», 1930; «Він не вмер», 1933; «Ленінізм — маяк мені», 1934). Минуле башкирського народу Гафурі відтворив у повістях «Щаблі життя», «Чорнолиці» (1927), «На золотих розшуках поета»¹ (1931). Гафурі — автор п'єси «Червона зірка» (1926), лібретто опери «Робітник» (1927). Гафурі також байкар, дитячий письменник, публіцист. Писав башкирською і татарською мовами.

[1960]

[ВЫСТУПЛЕНИЕ НА ВЕЧЕРЕ,
ПОСВЯЩЕННОМ ПАМЯТИ Л. КВИТКО 1]

Уважаемые товарищи! Не знал я раньше, что именно сегодня должен состояться вечер, посвященный памяти Льва Моисеевича Квитко, а поэтому разрешите мне сказать Вам о нем только то, что смог я за полчаса, за три четверти часа вспомнить и написать о большом поэте нашем советском — кратенько, в отрывочках.

Дорогой Лев Моисеевич, незабываемый наш друг, бесценный творец, немеркнущей славой осиянный, нежнейший певец детской души, гордость литературы советской!

Я бесконечно счастлив, что знал его, что встречался с ним, что с ним много о чем советовался и беседовал, — в особенности о литературе. Лев Моисеевич пленял меня своим зорким, никогда не ослабевающим вниманием к людям труда, к новым, ежедневно нарождающимся, замечательным явлениям жизни советской.

Прежде всего, Лев Моисеевич своей творческой работой всегда готов был ответить на призывы Коммунистической партии еще более совершенствовать свое умение литератора для отображения достижений советских людей; внимательно следил он за тем, что говорили о детской литературе Надежда Константиновна Крупская и Алексей Максимович Горький.

— А знаете, Лев Моисеевич, — однажды сказал я ему, когда мы вместе были в Гаграх над морем, — а ведь Сулейман Стальский², пишут в газетах, болен тяжело. Может быть, телеграмму послать ему?

— Да-да, — с жаром поддержал меня он, — надо сейчас же послать телеграмму, непременно надо послать, и сегодня же!

И еще об одном случае его горячего сочувствия к работе товарища-литератора хочу я вспомнить. Когда я, возвратившись из Москвы в Харьков после 1-го Всесоюзного съезда писателей³, прочел Льву Моисеевичу только что

написанную мной статью на тему о социалистическом наследии и революционной действительности⁴ (точнее, о символических встречах моих на названном съезде с Фирдоуси⁵, Менделеевым⁶ и Коцюбинским, которые тогда были как бы «юбилярами»), Лев Моисеевич спросил меня:

— А в какую же газету Вы даете написанную Вами статью? Как! Ни в какую? — удивился он моему молчаливому замешательству.— Да ее надо в «Известия» дать, только в «Известия»! Хотите, я сам сейчас позвоню в Харьковский корпус «Известий»?

Он позвонил: «Пришли ко мне из корпуса». Статья была напечатана.

Я снова хочу возвратиться в своих воспоминаниях к нашему совместному пребыванию в Гаграх.

На пляже мы. Слышен ритмический всплеск волн морских и беспорядочный говор пляжников. Одни из них, приподнявшись, перекликаются между собой, другие с бурным, даже диким восторгом играют в карты, третьи бегают по пляжу, смеются, кувыркаются. Но куда это, повернувшись боком к морю, так внимательно смотрит Лев Моисеевич? А! Я вижу: там, где пляж отходит от моря под нависшую кручу, старая женщина в темно-буром, выцветшем от солнца цельнокроенном платье старается взвалить себе на спину большую связку хвороста вместе с корневищами и корягами. Ей помогает мальчик лет шести-семи. Но связка падает из рук бедной женщины на пестрый, хрустящий от легчайшего прикосновения ноги гравий...

— Бежим! — крикнул мне Лев Моисеевич и сразу же, опередив меня, подбежал к женщине и помог ей взвалить на плечи вязку хвороста.— А как тебя звать, а? — ласково спросил Лев Моисеевич мальчика. Но тот, став под руку матери, молчал и только смотрел на нас черными круглыми глазами...

— Спасибо ж вам большое,— сказала женщина Льву Моисеевичу,— еще раз спасибо! — и пошла под тяжелой ношей по вдавливающемуся под ногами гравию. Кто была эта женщина — абхазка, армянка, чеченка?.. Лев Моисеевич долго смотрел вслед ей и потом, когда мы шли на свои места над морем, сказал он с сожалением:

— Ах, как мне хотелось поговорить еще и с мальчиком!.. — И после паузы еще раз, но только уже переставив слова в обратном порядке, повторил: — С мальчиком поговорить!

Да! Лев Моисеевич прекрасно обладал умением разговаривать с детьми. В этом отношении он превосходил всех нас — как писателей среднего поколения, так и писателей поколения старшего.

В один из дней на том же пляже в Гагре я увидел Льва Моисеевича стоящим около маленькой речушки, что из-под моста неожиданно вытекала светлой струей и перед самым впадением в море дельтой разделялась на несколько узеньких рукавов — до того узеньких, что их можно бы перешагнуть человеку. Хочется сказать при этом следующее: я не могу сейчас с точностью сказать, когда именно написал Лев Моисеевич свое знаменитое стихотворение «Лужица» (перед лужицей дети стали в тупик: ведь как пройти им дальше — они не могут понять, ибо лужица им показалась целым озером!), но во всяком случае мне, наблюдавшему, как наш прославленный поэт долго и молча стоял над одним из рукавов дельты речушки, со всей отчетливостью открылась самая главная черта его творчества — смотреть на явления жизни и природы, перевоплотившись в душу ребенка.

Лев Моисеевич замечательным обладал также и социальным чутьем. Когда он писал свое известное всем стихотворение «Поросятка», тогда, конечно, были уже ударники, выдающиеся специалисты своего дела — свинари и свинарки. И Лев Моисеевич верно отобразил их благородный труд в своих стихотворениях. И — главное — отобразил в такой приемлемой для детского восприятия форме, как редко кто умел это делать из поэтов его поколения (старшие поэты литературы для детей — такие, как Корней Иванович Чуковский⁷ и Самуил Яковлевич Маршак⁸, само собою разумеется, знали в совершенстве все секреты творческого проникновения в душу ребенка). Как много внес Лев Моисеевич Квитко в литературу для детей нового, своего, неповторимого квитковского почерка, глубочайшего вдохновенного слова — чистого, прозрачного, с радужными отражениями, словно капля росы при восходе солнца...

Тема моя о Льве Моисеевиче Квитко требует большого разворота. Я же, как я уже сказал и вначале, пишу о нем отрывочно — да простят мне это слушатели на сегодняшнем вечере.

Заканчиваю тем, что о Льве Моисеевиче Квитко я много говорил, и говорил с волнением, с Жан-Ришар Блоком⁹ в 1935 году, когда я был у последнего на квартире в Пари-

же, а также и с Вайяном-Кутюрье¹⁰, который открывал школу имени Карла Маркса в районе Парижа Виль Жюиёф. Корнейчук, Микитенко, Панч и автор этих строк присутствовали тогда на этом открытии, а после этого и на беседе о советской литературе...

С большой любовью переводил я и сейчас перевожу стихотворения Льва Моисеевича!¹¹

Радость меня в этом месяце посетила: я неожиданно нашел несколько писем Льва Моисеевича Квитко¹², адресованных мне.

Мне очень хочется со временем, не спеша, вернуться к этой теме, которой я здесь коснулся бегло.

[1960]

[ІНТЕРВ'Ю КОРЕСПОНДЕНТОВІ ГАЗЕТИ
«ВІЛЬНЕ ЖИТТЯ»¹]

Наш звіт перед народом і Батьківщиною, перед друзями сердечними викликає шире почуття і будить невгамований творчий вогонь. Як хочеться розкрити перед дорогими й найближчими братами душу, дати їй відчуття, що свого, нового внесли митці України у скарбницю вітчизняної і світової культури.

Святковість і піднесеність настрою кожного, кому випало щастя представляти українську літературу і українське мистецтво в Москві, обумовлено справді чудовим, велетенським часом, у який відбувається нинішня декада. Країна рідна в zenіті слави і могутності. Її успіхи на ниві праці, в розвитку промисловості, сільського господарства, науки і культури, в піднесенні народного добробуту такі, що аж дух захоплює. До голосу Ленінової Вітчизни нашої прислухається весь світ, прислухаються люди в усіх кутках Землі неозорої.

Разом з своїми товаришами по перу, разом з усіма митцями землі української я довго і наполегливо готувався до декади, хотів від серця подарувати людям нашим нові твори. В Москві познайомлю письменників, робітників, усю громадськість із збіркою віршів, яку щойно закінчив і яка вже вийшла з друку. Її назва «Зростає, пречудовний світ»². Провідна думка висловлена у рядках вірша, який дав назву новій збірці:

Зростає, пречудовний світ!
Обличчя прекрасне твоє,
Новою моральністю вмите,
Все людство з неволі встає.

Московські друзі познайомляться також із моєю другою декадною збіркою — «Батьківщині могутній»³, яка в основних рисах підсумовує мою п'ятдесятирічну творчу працю.

У щасливий час, який я нині переживаю, в дні і години, коли у Москві починається наше велике свято, від усієї душі вітаю моїх друзів, читачів, виборців, трудівників тернопільських, які виявили мені довір'я і найвищу честь — послали своїм депутатом у Верховну Раду СРСР. В дні перебування під зорями кремлівськими думками я буду з рідною Україною, з вами, мої дорогі люди, з синами й дочками землі нашої, з тими, хто в єдиному строю народів радянських творить наш пречудовний світ.

[1960]

ВЕЛИКА ПОДЯКА НАШИМ БРАТАМ РОСІЙСЬКИМ

Декада української літератури і мистецтва в Москві справила на мене велике враження, або, вірніше, величезне!

Усе те, що я хотів би сказати про нашу декаду, ніяк тут, в короткім слові, не вміщається, бо стільки ж у серці моєму тісниться почуттів! Бо стільки ж зринає в голові думок, що й сам не знаю, як їх передати на папері, як їх перелити у дзвінкі слова?

Наша декада в Москві почалась безпосередньо після найбільшого свята радянського народу — свята 43-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Жовтнева революція зробила український народ рівним серед рівних у братерській сім'ї народів. Жовтнева революція відкрила нам шлях до вершин народного добробуту, до вершин науки й культури. Тому-то усі ми, ідучи на декаду до наших російських найближчих друзів та друзів усіх братніх народів, насамперед мали сказати: дивіться, які наші досягнення духовної культури! Дивіться, ось що нам дав Жовтень! Бо між нами великий Ленін — батько наш рідний.

Показуючи свої досягнення на декаді у Москві, ми відчували не тільки радість, але ж і трепет свого серця. Важливо ж було знати нам, як наші успіхи оцінять наші друзі та брати. І ось із першого ж дня декади — 12 листопада — усім нам стало ясно видно, як радо, з широко розкритими серцями зустріла нас Москва! Хотілось би мені відзначити два моменти, які на всіх наших виступах яскраво проявлялись з боку слухачів: по-перше, велика увага до української культури, по-друге, високий естетичний смак слухачів. Це видно було із багатьох їх записок, що подавали вони нам до президії чи то в Колоннім залі, чи то в Московському університеті імені Ломоносова, чи то в Бронетанковій академії, в Центральному домі залізничників, на Московській кіностудії. Скрізь слухачі виявляли себе

знавцями як творів української радянської літератури, так і творів класиків.

Звичайно, нашу декаду я не можу розглядати як якесь окреме явище. Ні, почуття радості, яке ми відчували під час своїх виступів, нероздільно пов'язувалось з тими радостями, які весь народ радянський відчував від спільних успіхів наших у промисловості, сільському господарстві, у політиці. Справді, виступ українських письменників в університеті імені Ломоносова хіба можна розглядати окремо від такої дуже важливої події, як відкриття Університету дружби народів ¹? Цей університет в Радянському Союзі відкрили для того, щоб діти трудящих зарубіжних країн мали можливість безплатно діставати у нас вищу освіту. Отже, доброта, скажемо тут від себе, доброта і безкорисливість Радянського уряду така велика, що й кожній країні світу не завадило б наслідувати цьому. Гордість за нашу країну відчуваємо усі ми, радянські люди, гордість за нашу країну відчувають також і передові люди капіталістичних країн, як, наприклад, американський художник Рокуелл Кент ², який передав свою колекцію радянському народові.

Багато з ким я познайомився під час декади, багато з ким я обмінявся адресами. Це велика для мене радість: придбати не тільки нових знайомих, читачів, а й справжніх друзів.

Кілька телеграм прийшло мені під час декади з України: з Кременчуцької ГЕС, із села Фидрівки на Полтавщині, із Корсунь-Шевченківського від моїх виборців. В усіх телеграмах наші трудящі передають своє захоплення учасникам декади й повідомляють про свої успіхи в промисловості та сільському господарстві.

Наостанці хочу сказати, як урочисто відзначила Москва 50-річчя з дня смерті Л. М. Толстого, великого письменника землі російської! Ця подія теж зливається в моїм серці нерозривно з нашою декадою — і саме чим? Та тим, що, як сказав у своєму слові Леонід Леонов ³, нам, сучасним письменникам, неодмінно треба прагнути до випробуваного Толстим методу впливу на читачів... Крісло Толстого стоїть порожнє, але на зміну Толстому придуть чудесні творці слова, і один із них об'єднає в своїм серці перекази народні, нову соціалістичну людяність, матеріальні завоювання оновлюваної цивілізації... Як би не були багаті наші діди — ми багатші від них: у всіх нас є хоч по крупинці від Толстого. Ось приклад взаємодії Вітчизни й

Генія, який через вручений йому дар прославив її на весь світ широкий. Ці слова доповідача, сказані нам у Великому театрі Москви, заслуговують уваги і українських письменників.

Велика подяка нашим братам російським, що щедро отеплили своєю увагою нашу декаду в Москві!

Слава ленінській дружбі народів Радянського Союзу!

[1960]

[ВІДГУК НА ЗАПУСК ТРЕТЬОГО КОСМІЧНОГО КОРАБЛЯ]

Запуск третього космічного корабля¹ (та ще з живими істотами) на орбіту супутника Землі — це нове свідчення невичерпності творчого генія радянського народу, незаперчливий доказ завоювань нашої науки, що не знає зупинок в розвитку своєму. Як це чудесно! Народи світу, дякуючи нам, все більше й більше звикають дивитися вверх, у космос, в трепетному очікуванні того, що ось-ось уже й людина проникне в простори Всесвіту, і, голівне, проникне з одною лише метою: прокласти шлях до планет усім націям і племенам Землі, щоб вони, відкинувши сварки, розбрат і чвари, вийшли б на шлях співробітництва й дружби. Це дійсно чудесно: народи світу вчать ся в нас дивитися вверх!

1960

[ІЗ ВСТУПНОГО СЛОВА
НА ВІДКРИТТІ МІСЯЧНОГО СЕМІНАРУ
МОЛОДИХ ЛІТЕРАТОРІВ]

...А потім, трохи згодом, я теж тримав у голові:

Там за мною, за мною, за мною¹
і від плуга й від трудних станків...

Бо й справді, у тім сила нашого письменства нового, молодого, що воно поповнювалось людьми від плугів, від станків заводів. Багато цьому можна було б дати прикладів. Ось вам документальні приклади: у Харкові, на початку 20-х років заснувалася була письменницька організація «Плуг»² (керівником був Сергій Пилипенко³), а разом з ним або ж в протывагу йому Василь Еллан-Блакитний з іншими заснував літературну організацію «Гарт»⁴, тобто, гарт, який на великому вогні у кузнях чи деінде з'являється білою корою на металі. Загартований метал — то найвищого гатунку метал.

І одна, й друга організація змагалися між собою, та не тільки змагалися, а навіть заперечували одна одну. Бо ж «плужани» вважали, що тільки плуг є оновлювач землі радянської, а «гартяни», навпаки, вважали, що плужани відстали від життя [і] тільки завод є оновлювачем всього нового. Ви й самі, товариші, знаєте, що сварка їхня, цих двох організацій, і заперечення їх аж до знищення одна одної — це був нонсенс деяких розумів, занадто гарячих. Бо однаковою ж мірою і плуг потрібен нам був, і заводський станок, і що привести все наше тодішнє радянське життя до одного плуга — це значить було відстати й загинути, і навпаки — привести життя до одних лише заводських станків (а щоб плуг закинути на смітник) теж було великою необережністю деяких занадто вже гарячих голів із організації «Гарту». Самі керівники цих двох організацій Сергій Пилипенко й Василь Еллан-Блакитний на своїх прилюдних дискусіях про ті чи інші прочитані вірші й оповідання ніколи не допускали й думки про знищення чи то плуга в догоду гартянам, а чи про знищення гарту на догоду плужанам. Бо ж кожна організація провадила свою

велику місію щодо призову молодих талантів в літературу. Сам я належав до «Гарту», але я хочу бути історично об'єктивним (у мене й вірш є «Плуг»). Ви ж знаєте, товариші, що однаковою мірою видатних товаришів виплекали, виростили як «Плуг», так і «Гарт». Та ось вам доказ: із «Плугу» вийшли такі письменники, як Андрій Головка⁵, Наталя Забіла⁶, Олександр Копиленко⁷, Василь Минко⁸, Вол[одимир] Гжицький⁹, Петро Панч, Іван Сенченко¹⁰, Павло Усенко¹¹, Іван Шевченко¹² (автор одної з перших поем про Дніпрельстан, автор популярної пісні «Нас дванадцять косарів»). А в організації «Гарт» теж були письменники Вол[одимир] Сосюра, Іван Микитенко, Іван Кулик¹³, Вас[иль] Блакитний та інші. А ще ж існувала й заокеанська філія «Гарту»¹⁴ — Канади і США (увиходили Ірчан¹⁵, Мик[ола] Тарновський¹⁶, Шатувльський¹⁷).

То вже пізніше деякі молоді чи наймолодші відділилися в молодіжну організацію. Бо ж зрозуміло, що плужани в організації «Плуг» самі себе уже переросли і потребували іншої організації. Крім цього, треба сказати, можливо, що були й такі плужани, які потім пішли не туди, куди слід, але це ж саме явище ми стрічаєм і в рос[ійськ]ій тодішній літ[ературі] (напр[иклад], Орешин¹⁸ та ін.).

І навпаки, Сергій Єсенін¹⁹, хоча і вірний був дерев'яному плугу (соха), але ж уже бачив, що стрижчак («жеребенок») ніяк не пережене вже поїзда. Та й у вірші «Розкажи, розкажи мені, поле...»²⁰ (який, дякуючи Мих[айлу] Коцюбинському, побував і в руках Максима Горького) це звучить наголос на плугатарі одиночним. (Але ж то був царський час!)

Та й «Гарт» теж був переродився на організацію іншу...

Але, по суті, весь час звучав у голові цей двосторонній приток до літератури, приток молодих талантів. Та ось хоч би й у мене, в моєму вірші 1923 року під наголовком «За всіх скажу» є такі рядки:

Там за мною, за мною, за мною
І від плуга, й від трудних станків...

Я це все згадав тільки, так би мовити, для «історії» того, як розуміли колись ми поетів «і від плуга, і від трудних станків»... Тож не треба розуміти нам сьогодні: для нас воно непридатне, і може [бути] тільки (як навчання на сьогоднішній [день])... Ні. Бо це я говорю тільки [для «історії»...].

Тепер же зовсім інший час. Тепер плуг як самостійне знаряддя оброблення хоча й існує ще, але в основному плуг сьогоднішній став частиною більш складної машини, яка зорює поля. Ви ж знаєте, що згодом (конкретно в 30-х роках) уже всі наші поети співали не про плуг, а про трактори і трактористок.

Але час біжить, довершенствується й теперішнє сучасне знаряддя зорювання, підіймання земних шарів уже [здійснюється] комбінованими машинами. Отже, мій колишній вислів: «і від плуга, й від трудних станків» аж ніяк не стосується вас, тут присутніх. Ні, це стосується тільки того, як в історії нашої літератури мінявся й міняється образ плугатаря, що виорював землю, як також і косяря і жниці...

До речі, тільки вчора поштарка принесла мені книгу віршів під назвою «Огонёк» (це книга трьох російських творців поетичного слова: Валерія Гужви²¹, Олександри Ларкіної²² і Тетяни Шарової²³). Учора, коли я саме продумував своє вступне слово при відкритті місячного семінару молодих, я почав перечитувати поезії Олександри Ларкіної й зустрів таке чудесне поетичне підтвердження того, через що міняється і в сучасній поезії образ жниці, що я зразу ж включив його в моє вступне слово. А ця чудово сконденсована думка поетеси ось яка (у її вірші «Август»):

Этот месяц у нас называется серпень,
Украина серпом убирала поля.
...Только серп улетел за мильон километров,
И всю ночь на комбайны глядит с высоты...

Тобто вона хоче сказати, що на небі місяця серпик. Отак!

Поняття і образи мінялися й міняються у нас із вами за всі минулі десятиріччя відповідно до поступу нашої науки, винахідництва й індустрії. І цьому тільки треба радіти.

Що ж до вислову про «трудні станки», то цей вислів треба розуміти не як буквально «трудно», а як складний, непростий, механізований, з передаточною енергією... Звичайно, у наш час, у наші дні станки теперішні на заводах ще більш складними стали, але ж і самі ж робітники стали більш підготовленими при управлінні ними і більш мудрими...

[1960]

ТОРЖЕСТВУЙ, НАРОДЕ ТУРКМЕНІІ!

Торжествуй, народе Туркменіі! Радість твоя безмірно велика! Радість ця передається і всім нашим братнім народам на чолі з народом російським.

255 років тому народився великий твій син Махтумкулі¹ — співець, філософ, захисник прав людини. Життя Махтумкулі було подібне до плавання по бурхливому морю на вутлому судні. Багато перетерпів він горя й нестатків. Багато прийняв він ударів безжалісної долі. А все це тому, що моральним слухом своїм дослухався поет не до слів бундючних владик, а тільки до зойків покритвджених. А все це тому, що правдивими очима своїми ясно бачив він — чогось жиріють багаті в той час, коли злидні були такі жорстокі, що бідняк часто й скоринки черствого хліба не мав. Самозакохані владарі іноді не від того були, щоб припрягти Махтумкулі до колісниці своєї лживої слави, — та він рішуче втікав од них, назавжди проклявши їх. Адже владарі не за народ дбали, а тільки за себе, за себе! І Махтумкулі час їхнього самовдоволеного владарювання затаврував зневажливою назвою «пустиня віку».

Але, проживаючи в «пустині віку», туркменський народний співець ніколи не забував про своє справжнє покликання — будити народ від сну. Звертаючись до простих людей своєї землі, він радив їм не губитися в суєтності дня, не уникати відповідальності перед майбутніми поколіннями за все ними подіяне, а бути сміливими, всього себе віддавати праці і — головне — не спати. «Слухайте правдивих», — говорив він. Так! Махтумкулі тверде, клятвенне своє слово правді дав і цій правді вірний залишився аж до смерті. Бо Махтумкулі був в істину закоханий.

У Махтумкулі щодо цього багато є спільного з українським філософом XVIII віку Григорієм Сковородою², а також із поетом та співцем Саят-Нова³, який належить вірменському, грузинському й азербайджанському народам. Обидва вони теж були в істину закохані. Обидва вони

натхненним словом пробуджували народ свій од вікового сну.

Махтумкулі в одній із своїх пісень говорив про себе: хоч він і не створив чертогів золотих для Туркменії, але ж народові туркменському велику дав можливість з поля культури своєї щедрий урожай зібрати. «Потомкам запам'ятається Махтумкулі», — з гордістю про себе говорив він. Бо ж поет устами мовби став уже поетом Туркменії всієї.

Ось він — щедрий урожай Махтумкулі — сьогодні! Збирають його на батьківщині поета повсюди, при багатолюдному напливі народу...

Торжествуй, радянська Туркменіє! Радість твоя безмірно велика! Радість ця передається і всім нашим братнім народам на чолі з народом російським.

[1960]

[СПОГАД ПРО ПОЇЗДКУ
ДО ІВАНА ЛЕ]

Ми з вами — художники слова¹, і в нас ніщо не пропадає з того, що ми бачимо, що діємо, як передчуваємо. Ви про мене так тепло, так гарно згадали у «Вітчизні» — про зустріч нашу з Вами в редакції у Харкові: бач, нічого не забулося у Вас. Та й як можна забувати про те, що діялось у молодих літах! Ваші спогади надали мені нової цінності нашій тодішній розмові,— здавалося б, звичайнісінькій, та й годі, але ні, і звичайнісіньке в художника, одстоявшись в душі більш як чверть віку, предстає в новому світлі, усвідомлюється, як щось неминуче потрібне на шляху зростання кожного із нас.

...Моє перебування у Вашій хаті в Городищі проходило в спішних темпах: під'їхали на машині ми з Вами до Вашої садиби, ворота розчинились... Привітно зустрічають шановна Ірина Терентіївна² і мати її... Ліворуч біла хата, праворуч черешня висока, а перед нами там далі колодязь і сад. Праворуч, безпосередньо за черешнею, кам'яний будинок Ваш («Куди там хаті Хемінгуей!»³ — зачаровано сказав я Вам, хоча сам хату Хемінгуей бачив тільки на фото!).

Збігли ми на другий поверх... У бібліотеці Ви показали мені з книг ще нікому не відомі джерела до нової художньої роботи — і польські, і чеські, і українські... Ви їх розкривали, сторінки перегортали... А з полиць навколо дивились на нас ще нові й нові товсті томи, томи високі книг, до яких Ви доторкувались широко розставленими пальцями, мов піаніст до клавішів: чи цього взяти б (вибирали), чи он ту книгу...

Вигляд Вашої бібліотеки збудив у мені жагу велику до праці ще більш заглибленої, планомірної, ніж та, яку я проводжу...

— А це спальня...— провели Ви мене й далі за бібліотеку.— Нам приємно буде, [як]що Ви переночуєте в нас,— сказали Ви,— а потім, уже вранці, й поїдете собі на Київ...

Сонце, що надворі томилось із-за мли хмар, добувалося в спальню крізь запнуті вікна... Сонце засвітило в душі од Вашої гостинності.

Та ось вже чуємо десь ізнизу, зі сходів, голос Ірини Терентіївни:

— Не баріться в бібліотеці, сходьте вниз, до столу, ми з мамою ждемо...

Як тільки зійшли ми крутими непрямыми сходами вниз — ой, так же раптом захотілося мені в дворі напиться води з колодязя.

— О, це вода, яку і всім рекомендував би! — приблизно так сказали Ви і привели в дію якесь цікаве, хоча й просте пристосування, — і ось вже повна кружка води, яку пив я досхочу... А сад зеленів, дерево за дерево заходило і шикувалось по порядку... Біля самого саду також стояли наймолодші з Вашої сім'ї. Сонце томилось із-за розкішної золотої мли... І кури шулились у холодку...

— Та входьте ж бо сюди іще! — запрошує мене і мого шофера Ірина Терентіївна.

— Ну, авжеж що пора вже й сюди до нас зайти! — з'явившись на порозі хати, показала руками шлях нам у хату й шановна мати.

І ось, пройшовши через кухню, де так чудесно в печі із-за чугунів миготів вогонь ясний, ми пройшли глибше і сіли за стіл. Які смачні, чудові страви! Які бадьорі, освіжаючі вина!

Але нам треба спішити ще на виступи.

— Та чого там, ще грошечки побудьте! — припрошує Ірина Терентіївна.

— А, й Ви із нами? — питаю я [Вас], Іване Леонтійовичу...

— Та й я ж із Вами...

Ми встаємо із шофером, красенько дякуємо і, ще раз випивши водиці з колодязя, прощасьмо, сідаємо в машини. І Ви, Іване Леонтійовичу із нами...

[КОРОТКИЙ ВІДГУК НА ВІРШІ Д. ГОЛОВКА ¹]

Протягом останніх років у нашій центральній пресі та в альманахах молодих час від часу стали з'являтися вірші Дмитра Головка. Деякі з них не раз було передруковано в районних газетах, в збірниках репертуару самодіяльного мистецтва, в одривних календарях, а також композиторами покладені на музику. Для розвитку таланту молодих та початкуючих авторів у нас же всі створено умови, усі можливості відкрито. Звичайно, таку увагу в нашій республіці приділено було й приділяється не одному лише Дмитрові Головку. Хочу тут підкреслити, що успіх того чи іншого молодого письменника в першу чергу залежить і від нього самого: чи зрозумів він те, якого великого ідейно-виховавчого значення надається творові письменника; чи зрозумів він, які найголовніші питання повинен відсвічувати він в своїх творах на сьогодні? Дехто з молодих зразу ж починає хизуватися розміром свого таланту, який буквально може схопити все, аж до зразкового вималювання листочка й ручая, тоді як зауважував свого часу М. О. Добролюбов, що далеко важливішим од точного змалювання листочка й ручая є відтворення явищ суспільного життя. Він писав: «Нам здається, що для критики, для літератури, для самого суспільства ² далеко важливіше питання про те, на що використовується, у чому виявляється талант художника, аніж те, які розміри й властивості має він в самому собі, у відокремленні, в можливості».

Дмитро Головка — поет ще молодий, отже, ніяк ми не можемо перебільшувати сил його художнього хисту та уміння.

Скажемо лише одне: нам здається, що він вірно зробив свій початок; талант його використовується правильно — і саме на відтворення явищ суспільного життя.

[1960]

[ОТЗЫВ НА КНИГУ СТИХОТВОРЕНИЙ РИВЫ БАЛЯСНОЙ¹ «ЛИРИКА»]

Риву Наумовну Балясную как поэта знаю я давно уже. В продолжение многих лет я внимательно следил за ее произведениями, опубликованными как в русских, так и украинских журналах и газетах: о Героях Социалистического Труда, о Коммунистической партии, о нашей Родине, о советских войнах, о верности в любви, о детях, о природе...

В новой рукописной книге Ривы Балясной под названием «Лирика» звучат те же самые темы, о которых я только что упомянул. Но все они здесь крепко связаны единой общей темой о возросших в сердцах людей требованиях морального отношения человека к человеку. Много страданий перенесли советские люди во время вероломного нападения гитлеровских людоедов на нашу землю. Что могло бы случиться с нами — звучит в одном из стихотворений данного сборника, — если бы не железная воля Коммунистической партии, если бы не испытанная во всех случаях нашей жизни ленинская дружба народов!

Коммунистическая партия призвала братские народы к общей борьбе с врагом ненавистным. Коммунистическая партия сказала нам не просто защищаться от зверя ненасытного, а наступать на него, повсеместно наступать! Яркое отражение это в стихотворении Балясной «Незабываемое». Мужество советского человека прославляет поэтесса: мужество в бою, в тылу, в обыденной жизни («Вечный огонь на могиле солдата», «Я тянусь навстречу солнцу», «Бойтся мальчик мой котенка — я знаю, как помочь ему...»). Еще одну замечательную черту воспеваает Рива Балясная — это товарищеское чувство локтя, дружба в работе, в жизни, в быту.

Пусть где-то за мной бездорожье и вьюга,
Но лишь бы со мною дыхание друга.

*(Стихотворение «Оксане Иваненко»²,
«Если бы я тысячу рук имела»)*

А о том, как совершенствуется человек в труде, нежно и в то же самое время гордо сказано в одном из лучших стихотворений Ривы Балясной — «Благословен тот день» (цитирую по подстрочнику):

Она в работу вкладывала все свое сердце:
Ботинки шлифовала и стеклила,
Отдельвала, натирала до блеска,
Она человек! Она приносит пользу.

Хочу сделать оговорку. Все, что я кратко написал здесь, это только мое впечатление от чтения книги Ривы Балясной, но отнюдь не рецензия. Я считаю данную книгу талантливо написанной. Есть в ней сильные, прекрасные произведения. Жаль, что часть стихотворений этой книги представлены в подстрочниках (а по-еврейски даны только отдельные строки), и мне приходилось поэтому только догадываться, как же сливаются в оригинале содержание и форма.

Некоторые из стихотворений, конечно, нуждаются в переработке — я имею в виду статическую миниатюру «Люблю я в сумерки...». Но это уже дело самого автора. А книгу, талантливо написанную, нельзя держать под спудом, неведомой для читателей. Ее надо издать — и непременно! Радость даст это не только автору, но и тысячам читателей, да и самому издательству.

[1960]

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ
З НАГОДИ СВОГО 70-РІЧЧЯ]

Рік 1961-й є роком шевченківським. І що тут в порівнянні з відзначенням титана Тараса Шевченка має 70-річчя?

Рік 1961-й є роком великої підготовки до XXII з'їзду КПРС¹.

У народу нашого є прислів'я: хороша звістка завше має широкі крила... швидко облітає всю країну...

Піднесення активності. Нові рубежі семирічки треба буде взяти...

І що тут в порівнянні із цим має 70-річчя?

Але мудра партія Комуністична по-своєму вирішує...

Адже кожне свято у нас — мале чи велике — завжди перетворюється на торжество соціалістичної культури. Із чого це виходить?

І партія однаковою мірою дбає як за роботу госпо [дарсько] -економ [ічну], так і за виховну роботу.

Тобто працювати так, щоб творчість твоя допомагала справі виховання нової людини. Чи це мені вдасться — ви вже судіть самі. Незручно мені самому говорити.

Щасливі ті наші творці слова, роботу яких партія похвалить!

Товариші!

Я відчуваю, ви, може, зараз думаєте таке: що ж це ювіляр усе про інших та про інших, а про свою роботу то й мовчить?

Ні! І про свою сьогоднішню роботу неодмінно скажу. Хоч трошки, а скажу.

У глиб епохи занурюватись — це принцип кожного справжнього поета. В серця людей переміщатись — так же само.

А коли простіше сказати про ці два принципи — то воно звучатиме ось як: від поета вимагається

лише одного: 1) щоб він не проспав свою епоху і 2) щоб він був присутнім при народженні нового.

1933 рік. У своєму вірші «Партія веде» я писав:

Ми тривожим стратосферу,
Атомне ядро і сферу...

Зразу ж скажу: про атомне ядро тоді усі ми, поети, занадто мало знали. А зараз... Вимпел на місяці...

Що ж до тривоження стратосфери, то я уважно стежив тоді по газетах, як у 1933 році звершено було політ на стратостаті «СССР-1»² конструкції Годунова у височинь 19 тис. м. А вже в 1934 р. аж на 22 тис. м. удалось підняти стратонавтам Федосєєнку, Васєнку й Усискіну³.

У тому ж 1933 році я був присутній при народженні нового, героїчного покоління радянської молоді. Разом з Петром Лісовим⁴ у Миргородській МТС Олеся Кулик⁵, Андрій Джунь, Яшний Василь. Це все та героїчна комсомольська молодь, що на соціалістичні вогні тодішніх маяків скеровувала дзвінки свої кроки...

А зараз, товариші (як швидко міняється життя! Як швидко міняється й духовне обличчя радянської людини!)... а зараз більшість тієї молоді колишньої сама вже стала маяками — щоб шлях освітлювати іншим...

Зростає, пречудовний світе!⁶
Обличчя — прекрасне твоє:
Новою моральністю вмите
Все людство з неволі встає.

На останньому пленумі ЦК партії названо маяками нашого життя цвіт радянського села — його уславлених майстрів. Це Євгенія Долинюк, Юрій Пітра⁷, Ганна Ладані⁸, Надія Заглада⁹, яку звать «Наш поліський маяк» (Житомирщина), Леонтій Лукашевський, Марія Харитонівна Савченко¹⁰, Марія Антонівна Марцун¹¹.

Ми ще й досі належно не показуємо в художньому слові образи нових людей, народжених і вихованих партією.

Отже, перед нами, письменниками, постало найважливіше завдання — маяки життя перенести в літературу, втілити їх образи й характери в художнім слові, показати духовне багатство героїв сучасності.

А щоб це здійснити — нам, письменникам, самим треба стати врівень з героями.

Товариші!

Від часу знайомлення мого з маяками нашого життя (героїнями й героями) і почалось створення моєї книги останньої «Зростай, пречудовний світе!»

Ось я в Чорнобилі — у бригадира тракторної бригади тов. Гузенка (в Чорнобилі я зупинивсь на довший час). А потім — у с. Заліссі — у Одарки Іллівни Пелагечі¹²... У Уляни Ковчан (там же), у Насті Безверхої (це вже в селі Луб'янці Новошепелицького району).

Останнього року найбільше працював я над поемою про Степаниду Демидівну Виштак.

[1961]

ПРЕСЕЧЬ ЗЛОДЕЯНИЯ

Зверское убийство Патриса Лумумбы¹ и его соратников... Нет предела моему возмущению! Сердце мое, ты каждый раз глубоким презр[ением] преисполнялось к отряпьям человеческого рода, к отъявленным врагам свободного развития народов, когда узнавало о грязных происках заправил капиталистических стран, о их вероломных преступных деяниях, подвохах, изменах законному праву людей, прогресса человечества. Сегодня еще сильнее бьешься ты в моей груди. Да и можно ли быть спокойным? Международный разбой, что раньше замаскировано залегал под мостами, во рвах, по оврагам, в настоящее время просто уже вышел на открытую дорогу — международный разбой дошел до такой наглости, что даже в самой Организации Объединенных Наций окопался на виду народов. Великий гнев всех народов нашей планеты вызвало неслыханное кровавое преступление жалких наемников колонизаторов. Мы не можем допускать такой произвол со стороны капиталистов, мы не смеем даже терпеть такое гнусное поругание человеческой личности, поругание самой идеи свободы народов! Человечество стремится к одному: чтобы всем народам жить в мире и содружестве и чтобы каждый народ имел право сам распоряжаться на своей земле. Но что до этого обожравшимся награбленными богатствами колонизаторам, а с ними и их угодливым блюдолизам? Они хотят еще больше богатеть, хотя бы и ценою злодеяний, ценою крови. Хаммаршельду² нравится сидеть на кресле в ООН? Погодите немного — и его, словно перышко легковесное, сдует железная воля свободолюбивых народов...

Колонизаторам нравится в рабском услужении держать целые племена и народы? Погодите — свободолюбивые народы еще дружнее, еще могущественней объединенными усилиями дадут отпор своим поработителям. Воскресшие, возрожденные к новой жизни народы никогда не простят

колонизаторам пролитой крови безневинно убитых Патриса Лумумбы и его товарищей, законных руководителей конголезского народа!

Присоединяю свой голос к голосам народов Советского Союза, к голосам народов мира, требующих пресечь позорные злодеяния международного разбоя!

Не могу не привести здесь огненных строк из стихотворения пламенного борца и поэта Патриса Лумумбы:

Пусть наш народ, свободный и счастливый,
Живет и торжествует в нашем Конго,
Здесь, в самом сердце Африки великой!

[1961]

[ВИСТУП ПО УКРАЇНСЬКОМУ РАДІО
ДЛЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ
З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА]

Дорогі товариші, братове, друзі!

Мені випала велика честь разом з композитором Аркадієм Дмитровичем Філіпенком написати для вас, прогресивних українців Канади, «Думу про безсмертного Кобзаря».

З великою любов'ю писали ми цей твір свій! З великою увагою намагались ми і в слові, і в музиці насамперед передати безмежне горе ваших батьків та дідів, які через голод, і злидні, та переслідування при буржуазному режимі мусили покидати свої рідні оселі й подаватися світ за очі, за океан, у край чужий, далекий...

Прощаючись з рідною землею, ваші діди та батьки твердо поклялися собі і там, на чужині, зберегти свою українську мову, традиції і звичаї рідного народу; і там у відповідь на утиски й дискримінацію тісно об'єдналися проти визискувачів і «не коритись лиху злому», як заповідав Тарас Шевченко. Отже, другий мотив «Думи про безсмертного Кобзаря» — це вірність синів України віщим заповітам батька Тараса, прийняття його гнівного слова як зброї для боротьби за людські права.

І, нарешті, третій мотив нашої «Думи»: він відтворює найбільш хвилюючу мить в житті канадських українців, коли вони у буремному Жовтні почули радісний спів свободи на Великій Україні, а разом з ним могутні поклики мільйонів голосів: «Ленін! З тобою ми дужі, товаришу Ленін! З братами-росіянами ми вже скинули тиранів!» Вільними стали всі народи колишньої царської Росії. Порвавши кайдани, вийшла на свободу й Україна; радянська вже вона, горда, незалежна!

Закінчується твір наш синівною подякою українців Канади всьому українському радянському народові за його неоціненний дар своїм братам за океан — пам'ятник Тарасові Шевченку¹.

Дорогі товариші! «Дума про безсмертного Кобзаря» творилася у спільній праці двох митців — композитора і поета. Постійно перевіряли ми самих себе коло рояля. У роботі своїй ми керувалися найголовнішими творчими вимогами: щоб звучання твору було дохідливим для сприйняття трудящого люду і в той же час щоб передавало воно (це звучання) всю велич подвигу українського Прометея, всю силу боротьби його за свободу й щастя як рідного, так і всіх народів нашої планети.

Безутішна скорбота дореволюційних переселенців із України, що звучить на початку твору, змінюється в кінці радістю урочистою, піднесеним співом про сьогоднішній могутній стан українського народу, про світлі прагнення прогресивних українців Канади до миру, про розквіт кожної нації в світі, про дружбу й братерство народів.

«Одна Україна для всіх нас, — звучить у фіналі, — один український народ, один Тарас Шевченко».

Дозвольте, дорогі братове, передати вам сердечне моє вітання й побажання всього доброго як у громадському, так і в особистому житті!

Щиро бажаю вам, друзі, щоб шевченківський фестиваль у Торонто і в «канадському Каневі» — Палермо — увінчався великим успіхом.

Якщо твір наш припаде вам до серця — ми будемо щасливі.

[1961]

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ З НАГОДИ 90-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ]

Шановні товариші!

Сьогодні разом з вами ми урочисто вшановуємо велику українську письменницю, героїчного духу творця, поета-мислителя, славно діячку із числа революціонерів-демократів — Лесею Українку.

Справжнє ім'я її було Лариса Петрівна Косач. Але вже в ранні юнацькі роки Лариса почала підписуватись під своїми віршами в друку ласкавим ім'ям: Л е с я У к р а ї н к а.

І стало це ім'я таким близьким і світлим для всього багатомільйонного українського народу, і сподобалось воно йому як ім'я однієї з найкращих дочок, рідних і улюблених навіки.

Сьогодні на нашому вечорі детально розповість про життя й діяльність Лесі Українки, про її суспільно-політичні погляди шановний Олег Кіндратович Бабишкін¹.

Я ж тільки зараз одне тут хочу підкреслити, що Леся Українка всією своєю невтомною діяльністю чесно виконувала й виконала веління передових революційних сил тодішньої епохи і що вона несхибним слухом своїм ясно чула, чого саме вимагало від неї це веління, чула й брала собі як програму діяння, зокрема з часу побудови марксистської партії, з часу знайомства її з Сергієм Мержинським², одним із учасників київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

Наша письменниця ніколи не мислила собі свою творчу діяльність провадити без діяльності політичної. Навпаки, вони обидві у неї разом зливалися в одну.

Політика була для неї як для поета тим, без чого й самого життя вона не уявляла.

Слово, чому ти не твердая криця³,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здимає вражі голови з плеч?

Дехто з наших поетів схильний був називати Лесею Українку поетом із залізною волею, тобто робити з неї свого роду Суворова⁴ в поезії.

Леся ненавиділа тих письменників, які немовби «з зав'язаними очима пишуть»⁵ (так висловилась вона в листі до своєї матері в 1908 році).

Леся Українка широко розплющеними очима вдивлялася в те, що діялось в колишній тюрмі народів Росії й що діялось за кордоном.

Глибоко вона вдумувалася у все те бачене нею й чути. І завжди приходила до одного тільки висновку: бути непохитною в боротьбі проти старого світу, проти гнобителів, бути в тісному зв'язку з братами-українцями, росіянами, білорусами, грузинами та іншими представниками народів колишньої Росії, як також весь час Леся Українка зміцняла свої інтернаціональні зв'язки з передовими людьми Польщі, Чехії, Словачії, Болгарії, Сербії, Італії, Франції, Німеччини, Єгипту...

Мужньою була наша Леся протягом усієї своєї діяльності.

Цієї мужності вчилася вона у Тараса Шевченка.

А Іван Франко це ж перед усім світом потвердив⁶ — Франко, що сам був мужнім, мудрим і, як океан, глибоким.

Щедрою була Леся в своїй ліриці на громадянські мотиви, цьому вона вчилася у Некрасова.

А ще ж була вона і ніжною в своїх поезіях, у казках, в поемах.

Цього вона вчилася у рідного українського народу — з його казок, пісень та колісанок.

А що б іще було, коли б Леся Українка та зустрілася б із Максимом Горьким! Адже обое вони буряні натури...

А втім, вони ж таки і зустрілись — на сторінках журналу «Жизнь»⁷...

Товариші!

Віддаючи шану безсмертній нашій Лесі Українці, ми повинні сказати:

Як нам співзвучна її поезія сьогодні!

Як нам потрібна її гостра зброя в боротьбі проти ворогів людства, проти ворогів революційних завоювань братніх народів нашої Батьківщини й народів країн соціалістичного табору, проти різних Діфенбейкерів⁸ з гадючим кублом підготованих ним націоналістів, проти підлих

убивць прогресивних революційних діячів світу, проти загартників, колонізаторів!..

Як нам потрібно сьогодні (і не тільки письменникам) учитися у Лесі Українки вірному сприйняттю багатогранного життя, її новаторству, її умінню зберігати революційні традиції.

Адже Леся Українка була в о д н о ч а с поетом і філософом, драматургом і публіцистом, знавцем народної поезії й мислителем, атеїстом у виступах і розповсюджувачем марксистської літератури.

Цей універсалізм її таланту говорить нам про те, щоб ми весь час учитися не переставали. Щоб ми не замикалися в одній тільки словесній літературній галузі, а були універсальними і до життя близькими, щоб ми ніколи не забувалися ленінської батьківської поради: вчитися, учитися й учитися...

[1961]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ 150-й РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. САРМІЄНТО ¹,
4 БЕРЕЗНЯ 1961 р.]

Товариші!

Сьогодні, за постановою Всесвітньої Ради Миру, відзначаємо славне 150-річчя від дня народження аргентинського діяча, письменника й просвітителя Домінго Фаустіно Сармієнто (1811—1888).

Відзначення це для нас є великою радістю. Адже ми, розкриваючи історію життя й діяльності Сармієнто, тим самим розкриваємо історію всього аргентинського народу в його боротьбі за своє право бути незалежним від колоніалістів, в боротьбі за свою свободу.

Аргентинський народ — народ свободолюбний, героїчний. Скільки разів він повставав проти кривавих диктаторів, проти загарбників, експлуататорів, тиранів! На такому шляху його визвольному він іноді знаходив з-поміж себе тих, які могли б повести його вперед, до перемоги над ворогом, до запровадження в країні життя нового (я маю на увазі тут Домінго Фаустіно Сармієнто), але чорні сили імперіалістів, використовуючи продажну роль внутрішньої реакції, знову брали в залізні лежачі труди Аргентини. І знову люд аргентинський попадав у тюрми, злидні й рабство.

Великою радістю є для нас сьогоднішнє відзначення ще й тому, що ми широко маємо можливість простежити, чи проросли ж на аргентинській землі ті ідеї Правди і Свободи, які самовіддано й щедро сів поміж народ Домінго Фаустіно Сармієнто.

«Сын своего бурного времени ²,— читаємо про нього,— Сармиенто прожил богатую событиями жизнь, принимал участие в восстании против кровавого диктатора Аргентины Росаса ³, а затем вынужден был скрываться в Чили, где жил на скудный случайный заработок учителя и журналиста. После свержения и бегства Росаса Сармиенто поселился в Буэнос-Айресе, был одно время министром просвещения и внутренних дел, затем послом в Чили и

Соединенных Штатах. Став президентом республики (1868—1874), Сармиенто осуществил ряд реформ, двинувших вперед экономику и культуру страны. Его перу принадлежит несколько книг, посвященных политическим и социальным вопросам.

Говоря о цивилизации, Сармиенто подчеркивает, что она означает воспитание народных масс в школах первичного образования, сооружение шоссе и железных дорог, устранение всех моральных и материальных препятствий на пути свободного развития экономических сил страны. «Культуры можно достигнуть тогда, когда массам будет обеспечена возможность получить средства к существованию». «Хорошая заработная плата, обильная пища, возможность хорошо одеться и неограниченная свобода больше воспитывают взрослого человека, чем школа ребенка».

Эти мысли поражают нас созвучием современности. Выдающийся аргентинский деятель положил их в основу своей конструктивной программы, всей своей просветительской деятельности. Доминго Фаустино Сармиенто отдал много сил, чтобы развить культуру и промышленность страны. Он завещал грядущим поколениям Латинской Америки: «Надо делать, пусть плохо, но надо делать!» И сам неустанно занимался делами — учреждал в Аргентине учебные заведения, улучшал почтовую связь, прокладывал шоссе и железные дороги, телеграфные линии. Сармиенто всегда был убежденным проводником идей просвещения, цивилизации.

Ему приходилось трудно: враги мешали всем начинаниям. Смерть он встретил в бедности, но не склонил головы. Невольно приходят на память слова, с которыми Сармиенто обратился к одному из своих юных поклонников незадолго до смерти: «Делайте, черт побери, как я! Я прожил жизнь, никогда не прося разрешения у шефа полиции». Эти слова направляли многих среди молодого поколения аргентинцев.

В памяти человечества навсегда останутся и борьба с обскурантизмом, которую вел великий гражданин Аргентины, и его горячий патриотизм, и страстное стремление принести пользу своему народу, а тем самым и всем народам латино-американского континента».

Не один раз у нашi днi кожен з нас пильно стежив за тим, а як же голосує представник Аргентини в ООН? Як він голосує в Раді Безпеки? За нас він? З нами він чи ні?

Треба сказати: якщо, буває, й не за нас, то це ще

аніяк не означає, що аргентінський народ не з нами. Генеральний секретар ЦК Компартії Аргентини Херонімо Арнедо Альварес⁴ у своєму слові на XXI з'їзді КПРС говорив: «Народні маси Аргентини сповнені рішучості боротися за зміну політичної обстановки країни, за радикальні перемини економічного, соціального й культурного характеру. Доказом цього — повсюдні бої, які провадив аргентінський народ: страйки робітників-нафтовиків, грандіозна забастовка, яку оголосили всі робітничі об'єднання на підтримку працівників національної м'ясохолодобоїні, сміливі виступи Спілки жінок Аргентини, об'єднані маніфестації студентів та робітництва на захист світської (а не клерикальної) освіти...»

О, так! Народ Аргентини не складає зброї своєї в боротьбі проти гнобителів. Але зараз для нього особливо тяжкі часи. Бо за кожним рухом діяча культури, за кожним словом письменника стежать видимі й невидимі очі, видимі й невидимі вуха наглядачів і донощиків...

Про такі трудності роботи одверто діляться з нами передові культурні сили Аргентини — як-от, наприклад: письменники Карлос Луїс Доде (ж[урнал] «Иностранная лит[ература]», № 7, 1958 р.), Бернардо Кордон («Известия», 21.I [19]58 р.), аргентінська письменниця й видатна громадська діячка, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру поміж народами» Марія-Роса Олівер⁵ («Иностранная лит[ература]», № 6, 1959 р.), а також прогресивний філософ Маріо Бунге (ж[урнал] «Вопросы философии», № 1, 1961 р.).

Товариші! Я не спляюсь тут на житті й творчості Домінго Фаустіно Сармієнто, бо про це детально розповість нам шановний Олег Іванович⁶. Мені ж дозвольте зараз тільки загальні висновки зробити.

Ми, радянські люди, всіма силами підтримуємо культурні зв'язки з аргентінськими трудящими, з аргентінською інтелігенцією.

Яка це радість — наблизитись до розуміння тернистого шляху того народу, про який повинні ми знати в першу чергу. Не забуваймо, товариші, що народи Латинської Америки давно на нас дивляться з надією: вони ж бо хочуть знати і про завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції, і про пересідання у нас колишніх бідарів на трактор, і про новаторства наших робітників у металургії, і про метод соціалістичного реалізму в літературі, і про виховання молодого покоління — комсомольців та

піонерів,— про все, про все вони хочуть довідатись від нас і першим чином — про животворну й керівну роль Комуністичної партії. Почуттям дружби повинні ми відповісти на це.

Цим самим і ми усіх трудящих Аргентини наблизимо до себе. А це ж і відповідатиме тому, що говорив нам Володимир Ілліч Ленін: не ставитися гордовито до культури західних народів, не відкидати її: що от ми, мовляв, усе ми знаєм,— а, навпаки, найкраще з тієї культури взяти й собі до серця, вивчити його і добре пам'ятати.

[1961]

СИЛА «КОБЗАРЯ»

У нашего народа есть свои певцы-провидцы. В них, как в океан могучий, вливаются все радости и боли, вся мудрость трудящихся. Мудрость украинского народа, все радости и боли, пережитые им в прошлом столетии, до края наполнили щедрое сердце Тараса Шевченко. Этот океан, который цари и попы когда-то хотели забросать камнями, никогда не высыхал, не мелел, никогда не переставал быть глубоким! Этот океан настолько велик, что он своими далеко лежащими берегами всегда граничил, всегда соседствовал с народами и племенами бывшей царской России. Теперь эти народы и племена, благодаря Великой Октябрьской социалистической революции, навеки освобождены, возрождены к жизни — радостной, прекрасной. Теперь этот самый океан любовно изучается, исследуется со всеми его глубинами, с особенностями течения. И чудесно то, что в изучении такого драгоценного наследства принимают участие все народы Советского Союза.

В чем сила маленькой книжки, которая называется «Кобзарь»¹? Чем эту силу можно объяснить?

Прежде всего тем, что Шевченко, который сам когда-то был крепостным и сам хорошо знал, какова на вкус горькая судьба обездоленного люда, не мог отделять поэзию от жизни, а, наоборот, брал их в неразрывном взаимодействии. Это взаимодействие охватил он острым своим поэтическим глазом так метко и безошибочно, как будто перед ним все время стояло увеличительное стекло, а он в это стекло смотрел.

Лютой змеей вокруг сердца Тараса всегда обвивалась мысль о том, что миллионы крепостных все еще тянут на себе ненавистное иго, наброшенное панями. Лютой змеей вокруг сердца Тараса обвивалась ранящая мысль о том, что родные сестры и братья его бесславно погибают в неволе. Какой-то там шут, какой-то картежник и развратник имеет право променять родную сестру его на собаку или,

как зверя, посадить на цепь, или убить совсем. Что же делать? Куда девать свои думы? Куда направить их на поиски правды? В «Кобзаре» Шевченко отвечает:

...А що робить? ²
Журба не поможе...
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну...
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирю правду,
А ще, може, й славу...

Эта решимость, эта смелость, эти непрерывные поиски правды, путей к освобождению от рабства, к свободе сразу же дошли, долетели на крыльях до всех сердец прямых и честных, ненавидевших царскую российскую действительность.

Гнев Тараса Шевченко зародился еще тогда, в кровавое царствование Николая Палкина ³, когда поэт, будучи сам крепостным, на себе испытал все пытки и страдания своих закрепощенных братьев крестьян, пережил эти пытки и страдания вместе с русскими революционерами-демократами Чернышевским ⁴, Добролюбовым ⁵, Герценом ⁶. Гнев этот огнем высекался в известной беседе с грузинским поэтом, тогда еще молодым Акакием Церетели ⁷. Гнев этот еще ярче разгорался и мужественнее становился в ссылке в Оренбурге, среди угнетенных царским правительством башкиров и казахов.

Песни «Кобзаря», взятые Шевченко у народа, опять к народу и возвратились. И это нам, писателям, как и всем творцам вообще, должно служить примером великим, лучшим указателем пути: писать так, творить так, чтобы думы твои сливались с народными.

Так блистательно продвинулся Шевченко на своем пути от крепостного до пламенного борца с царизмом плечом к плечу с лучшими сынами русского народа, от вынужденного молчания в казахских степях до широкого звучания во всем мире, настолько широкого, что и Карл Маркс стал читателем его произведений! ⁸

Какими грандиозными шагами идет Шевченко и теперь по республикам Советского Союза, по всей нашей славной Отчизне, когда о влиянии его поэзии говорят русские поэты, белорусские, армянские, чувашские, грузинские, таджикские, башкирские и казахские... Он у нас «первый» и истинно народный поэт, как сказал А. М. Горький ⁹.

Гуманизм Шевченко, его отношение к человеку, его постоянная забота об угнетенных — как это нам сейчас созвучно! Интернациональное единство, укрепление дружбы народов — как это нам сегодня нужно! А еще нужнее нам воспитание в себе любви к социализму, Отечеству, воспитание самого себя в духе коммунистическом.

Так будем же ценить наследие Шевченко, будем учиться у него! Сейчас нам, ученым и писателям, как и всем гражданам нашей страны, буквально все предоставлено; мы имеем возможность еще выше подняться на вершины науки и искусства!

[1961]

ПРО ПЕРШОГО В СВІТІ КОСМОНАВТА ЮРІЯ ОЛЕКСІЙОВИЧА ГАГАРИНА ¹

Яка радість і гордість забушувала в душі моїй, коли я почув про політ радянської людини в космічний простір! Ще здавна люди мріяли піднятися до зір, ще здавна прив'язували собі крила, здіймалися у небо — і падали одразу й розбивались. Довгою й тяжкою була боротьба в історії за утвердження світла розуму, знань над сліпотою, темрявою і мракобіссям. І не один із славних творців і новаторів науки гинув на цьому шляху — як це було, наприклад, в дореволюційній Росії.

Великий Ленін дав нам крила! Створена ним наша Соціалістична Батьківщина по-богатирському прокладає путь на крилах цих у безмежні зоряні світи. Відкрити нову еру польоту в Космос випало саме громадянину Союзу Радянських Республік Юрію Олексійовичу Гагаріну, богатиреві, вихованому партією Леніна.

Хвала землі нашій радянській, партії Комуністичній і рідному народові, що весь час породжують велетнів могутніх, перед якими схиляється людство.

[1961]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ
З НАГОДИ 100-ї РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
РАБІНДРАНАТА ТАГОРА ¹,
6 ТРАВНЯ 1961 р.]

Товариші!

На заклик Всесвітньої Ради Миру урочисто відзначаємо сьогодні 100-річчя від дня народження Рабіндраната Тагора, великого сина індійського народу (народився в 1861, а помер в 1941 році).

В багатющій натурі Тагора щасливо поєдналися таланти письменника, мислителя й громадського діяча. Виявлення цих трьох талантів проходило у нього нерозривно, в єдиному зв'язку. Бо єдиною ж була і підсонова всієї діяльності гуманіста, просвітителя, борця за мир і дружбу народів, а саме: любов до рідного народу.

Ще з самого початку своєї ранньої діяльності Рабіндранат Тагор гірко мав можливість спостерігати, яке-то тяжке було пробудження індійського народу! Яким трудним був шлях його національного визволення! Изверху ж, над людом трудящим — над селянами Бенгалії ², де поет народився, над ремісниками й середнім шаром інтелігенції — сидів розжирілий англійський імперіалізм і, визискуючи, безжално душив усіх.

— Як це можливо? — криком кричала юна душа Рабіндраната.— Як це так сталося? Адже в Індії багато і землі, і сонця; адже в Індії й сади є, ниви і річки; та й сам народ же трудолюбний, а все ж... Який би щедрий не зібрав ти урожай, а люди однаково голодні бродять, без хліба, у одчаї... Е, ні! Не тільки в одчаї. Ось нема ж, здається, і одного такого року, в якому не було масових заворушень та повстань. А з повстаннями ж Англія щоразу розправлялась тільки одним — розстрілами.

І зрозумів він, яке це страшне лихо — економічна залежність країни! Метод кривавих розправ Англія запровадила в Індії зразу ж після найбільшого національного повстання в Сипаї 1857 року ³. Про це Рабіндранат чув від батьків своїх, про це він чув і від самих людей. І закипіло в душі 17-річного поета обурення, і виросло в душі

його непереможне бажання разом вийти з народом проти гнобителів, допомогти йому стати вільним і ні від кого не залежним.

Товариші! Індію ще здавна в світі прозивали країною чудес. Рабіндранат Тагор добре знав, що в Індії дійсно вистачає всього. Але, питається, для кого? Тільки для загарбників? Індія повинна перетворитись в країну справжніх чудес у світі, а із цих чудес найперше — це свобода людини, свобода вільного труда, поважання людини! А поки що, думає поет, над Індією тінь. Вічна тінь. Як не одна, то друга.

Справді. З 50-х років минулого століття затінила Індію Англія. А з часу одержання Індією статусу домініону, затінила її Америка. Вторгнення англійського та американського капіталу в Індію з боку панівної буржуазії прикривалося брехливою метою просвітити індійців, дати хід її нібито застиглій історії. У своїй брехні західноєвропейська буржуазія опиралася на давніші реакційні погляди буржуазних істориків Нібура ⁴ й Ранке ⁵, які твердили, що історія народів Сходу і, зокрема, Індії нерухома і що її треба оживити впливом культури Заходу. Такі ж самі погляди, тільки ще в більш розв'язній формі, повторяв у своїх писаннях і апологет британського імперіалізму Ред'ярд Кіплінг ⁶. «Жодного зближення, — казав він, — між Сходом і Заходом не може бути! Схід є Схід, і з ним треба поводитись по-своєму».

У цей же час Рабіндранат Тагор, якому ясно було видно, що Захід морально загнивається, усі свої сили віддає на викривання західних і своїх експлуататорів. Це яскраво відбито було в його романах «Загибель», «Гора», «Дім і мир» та ін. У цих своїх творах Рабіндранат Тагор довів світові, що Схід не потребує перебування в брудних пелюшках Заходу і що Схід і Захід можуть зблизитись.

Зблизити Схід і Захід судилося самому Рабіндранату Тагору. Із чого це можна бачити? По-перше, Тагор велику дав можливість своїм землякам-бенгальцям приобщитись до світової, отже, й європейської, культури, або, як сказав Джавахарлал Неру ⁷, «примусив свій народ задуматись над більш широкими проблемами». По-друге, сам же Рабіндранат, ставши першим письменником Індії, став водночас і тим рушієм культури, без якого вже й Захід аніяк не міг обходитись.

Твори Рабіндраната Тагора давно вже були відомі трудящим нашої Батьківщини (ще до Жовтневої революції

вони вийшли в світ в російських перекладах). Після того ж, як великий співець Індії приїздив до Москви в 1930 році, ми ще більше знали їх і просто-таки гаряче полюбили.

Товариші!

Багато різних діячів і письменників інших країн світу приїздили до нас в Радянський Союз. І як неоднаково вони поводитись у нас! І от приїхав до Москви Рабіндранат Тагор. Небагато й побув, але чудовий настрої лишив він в нас після свого візиту. Якась м'якість дружелюбна була в його поведженні, скромність і в той же час дух молодості. Чи хоч трохи схоже це було на те, як поведився Герберт Уеллс⁸ у 1920 році? Ой, ні! Уеллсові ж Росія ввижалася у млі, Уеллс ув особі Володимира Ілліча Леніна побачив тільки фантаста, та й усе. А ось послухайте, якими радісними словами починається вищезгадана книга Рабіндраната Тагора: «Нарешті я прибув до Росії. Усе, що я бачу, — чудесно. Не подібне на інші країни. В корні відмінне. Вони сколихнули нас». А в останніх абзацах книги звучить велика рішучість до боротьби за свої права: «Сьогодні Індія набула всесвітньої відомості тільки тим, що її не зламали побої... До кінця ми повинні говорити: «Нас не залякаєш!»

Товариші! Я не маю можливості робити тут співставлення поміж двома візитами до Москви письменника Сходу й письменника Європи. Скажу лише, що Схід в даному випадку був на нечуваній висоті. Справдилися слова В. І. Леніна: «Світовий капіталізм і російський рух 1905 року остаточно розбудили Азію. Сотні мільйонів забитого, здичавілого в середньовіковому застої населення прокинулось до нового життя і для боротьби за азбучні права людини, за демократію».

В «Листах про Росію»⁹ Рабіндранат Тагор висловлює своє захоплення радянською системою освіти, питанням виховання дітей, розкріпачення жінки, розвитком художньої літератури, розв'язанням національного питання і особливо розвитком сільського господарства, а також про трактор і, зокрема, чи не заважає колективізація збереженню сім'ї. Про колгосп давав йому відомості колгоспник з України. Цікавий запис Рабіндраната Тагора є про те, що по бюджету 1928 року Українській Республіці на освіту відпущено 403 млн. карбованців.

Товариші!

Дружба поміж Радянським Союзом та Індією з кожним днем все більш і більш зміцнюється та поглиблюється.

Закладені дружні зв'язки і між письменниками й митцями України та письменниками й митцями Індії. Багато хто вже їздив з нас до чудесної країни Рабіндраната Тагора. Сьогодні вони виступлять із своїми враженнями. Тагор був щирим другом Радянського Союзу!

Під час свого візиту до Індії Голова Ради Міністрів СРСР у місті Пуні штату Бомбей в присутності численних індійських друзів посадив дерево дружби. Нехай же, товариші, росте наше дерево дружби — незламної дружби поміж народами Радянського Союзу й Індією, нехай воно вічно підноситься вгору і зеленіє!

[1961]

[ВИСТУП НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПАМ'ЯТІ МАКСИМА ГОРЬКОГО,
19 ЧЕРВНЯ 1961 р.]

Дорогі товариші!

Неписане правило гласить: коли ти говориш про видатного діяча, ученого чи письменника — дай йому на самому початку свого слова всебічну характеристику. Чи можна ж охарактеризувати Олексія Максимовича Горького в кількох словах або хоч і в кількох рядочках? Ой ні! Це надто трудне завдання, та просто, я сказав би, неможливе. Тому я хочу тільки окремі риси його характеру, його творчого темпераменту тут взяти і розкрити їх у життєвих прикладах, у співставленнях.

Цієї весни я був ув Одесі. Там, привітавши сонце російської поезії перед пам'ятником самого цього сонця («Здоров будь, Пушкін мій, землі орган могутий!»¹), відразу швидко я пішов бульваром над укосом, аж до Палацу піонерів. Довго стояв я над обривом. Унизу порт в гарячій шумі безнастанно верушився. Порт немовби входив непомітно в море, що розляглося від нього уліво і вправо. Блакитним поглядом дивилося на тебе море. На обрії злилося воно із млою неба весняного. І розібрати було трудно, чи то хмарки далеко ген намітились на дощ, а чи пасма сивого диму морського пароплава... А внизу, в порту, веселі гудки паровозиків попереджали перехожих, щоб не зупинялись вони на рейках. Вантажний кран, перегнувшись своїм станом, доброзичливо опускав на своєму ручищі вниз почеплені на гак величезні тюки — і робітники внизу, піднявши руки вгору, обережно знімали їх і вантажили на машини.

І в мені сяйнула раптом думка: та тут же ще в молоді свої роки працював Горький!² Після того, як у різних містах безстрашно стрічався він віч-на-віч із життям у ролі тряпошника, пекаря, сторожа, помічника повара, — тут, в Одеському порту, зустрівся із життям ще й у ролі вантажника.

чудесні зібрались сили творчі? Це ви робите легковажно. Треба, навпаки, не роняти письменницького авторитету...» І сам Олексій Максимович, вставши тут же із-за столу, вийшов у другу кімнату...

Це тільки деякі риси...

Дорогі товариші!

Чверть сторіччя минуло з того часу, як навіки склепив свої очі великий російський письменник, геніальний художник слова, беззавітний друг трудящих, борець за перемогу комунізму Олексій Максимович Горький.

Газета «Правда» з приводу його смерті писала, що Горький, як ніхто, зумів в художніх образах показати золоту душу трудящої людини, яке придавлено й опльовано було при капіталізмі і яке у всьому блиску засяє після повалення ладу експлуатації; що Горький усе своє свідоме життя віддав на те, щоб змінити світ, переробити його, як ще задовго перед цим вимагали від філософів родоначальники наукового соціалізму. Художній талант Буревісника соціалістичної революції запліднений був іскрами більшовизму й безсмертними ідеями Леніна. Окремо газета «Правда» приділила місце оцінці Володимира Ілліча Леніна про Олексія Максимовича: «Горький — величезний художній талант, який приніс і принесе багато користі всесвітньому пролетарському рухові». Наприкінці ж статті з гордістю проголошувалась та думка, що ріка часу ніколи не поглине світлого імені Горького.

Ніколи! — скажемо і ми. Знаємо ж, скільки було таких письменників за часів царату, яких відразу поглинула, без сліду проковтнула вічноплинна, глибоченна ріка часу! А все через те, що ті письменники насамперед тільки своє, егоїстичне «я» та всього вище інтересів народу ставили, що не труд, а наживу прославляли, що оспівували міщанство в побуті, жінку біля горшків закріпошали, чорносотенців, мракобісів, поміщиків — цих гадюк отрутих — найкращими фарбами змальовували і спереду і ззаду, якісь химерні, заумні слова в поезії вигадували, а замість того, щоб спуститись униз, на саме «дно», в гущу трудящих, — вони, заклавши ногу за ногу, проповідували біднякам ананаси в шампанському. Подібні бездушні письменники (в лапках), письменники, що затикали вуха свої від плачу і стогону людського, одне тільки добре нюхом відчували — що за їхньою спиною стоять їх постійні благодітелі, вірнопіддані царя-батюшки і що вони та, може ж, із стола свого кинуть же й їм хоч який-небудь ласий шматочок.

Усіх цих ужів, змії і гадів меншовицьких лютою ненавистю презирав сокіл більшовицької революції, як також презирав і подібних їм гадів у житті міжнародному.

Товариші! Як співзвучно сьогодні усе нам те, що діяв, про що думав, писав Олексій Максимович!

Золотом душі трудящої людини захоплювався Горький. З людьми праці він завжди був охочий листуватись, бачитись, бесідувати. І нас, письменників, цьому навчав. Він хотів, щоб ми глибоко і вдумливо вглядалися у великий процес епохи — процес корінної ломки старого побуту. Олексій Максимович про це нам в застережливому тоні говорив на Першому Всесоюзному з'їзді письменників в 1934 році: не пропускати для своєї творчості того вирішального в житті нашому моменту, коли настає час пробудження в людині почуття власної гідності, час усвідомлення нею (людиною) самого себе як сили, що дійсно змінює світ.

Як радісно перегукується це з сьогоднішнім днем! У нас трудящі народні маси весь час же на першому плані. У нас так само труд є джерелом радості, як це і в Горького звучало. Комуністична партія завжди підтримувала людей праці в їх прагненні вчитися, удосконалювати свої знання, розвивати потяг до винахідництва, організаційної справи чи потяг до літератури та мистецтва. Все більшу й більшу увагу щодо цього приділяла партія в повозний час, після перемоги Радянської Армії над фашистською Німеччиною, і особливо в знаменні роки ХХ та ХХІ з'їздів КПРС. Старий побут далеко відступив перед розквітом нового. Велику кількість працівників сільського господарства й промисловості послано було вчитися у вищі учбові заклади, в республіках відкрито народні університети культури, школи громадських професій — і от, на відміну [від] попереднього покоління, нові люди в нашій Батьківщині народились, які, будучи високо освідмленими в своїй роботі — шахтарів, ливарників, крановщиць, свинарок, кукурудзководів, доярок, — самі вже тепер можуть виступати з лекціями й порадами перед спорідненими колективами...

Можна собі тільки уявити, скільки зазнав би радощів Горький, коли б він дожив до наших днів. Здійснилася ж одвічна мрія людства дістатися до Місяця, до сусідніх планет, ще й досі для нас загадкових... От хто міг би щонайширше осягнути тему подвигу першого космонавта світу Ю. О. Гагаріна! Відчуваю, товариші, що ви тут зараз же мені заперечите:

— Як! А хіба всі ми, письменники, не годні таку тему осягнути? Адже, за висловом Федора Івановича Панфьорова, Спілка письменників є сьгоднішнім колективним замісником Горького.

Так. Це вірно. Але ж я в своїх допіру сказаних словах хотів тільки повторити ту одну оцінку таланту Горького, яку дала газета «Правда» в день його похорону: «У нього було проникливе соколине око, яке історія дає художнику раз у століття».

Який би радий був Горький, коли б він міг бути присутнім при народженні сьгоднішнього героїчного покоління світлих маяків і коли б він почув, що маяки вже відсвічуються в радянській літературі! Звичайно, читаючи наші твори, Олексій Максимович весь час стежив би за тим, щоб не проходилося десь у зображенні героя сучасності якогось спрощенства, щоб образ персонажів змальовувався письменником тільки шляхом показу їх діяння і боротьби за щастя людей. Будемо ж ми стежити самі за цим. Традиції Горького щодо правдивої передачі життя в мистецтві соціалістичного реалізму святі для нас.

Мужніх, сильних духом людей, які служать істині, справедливості й красі, заповідав нам любити Горький — тих людей, які й життя свого не пожаліють заради блага людства.

Ось тільки що прийшов до мене номер журналу «Вітчизна». Там ув око впав мені вірш поета-партизана Олексія Палажченка⁵ на тему Данко. Присвячено цей вірш світлій пам'яті комісара партизанського з'єднання Семену Васильовичу Рудневу⁶, який не пожалів себе заради того, щоб вивести із оточення ворогів у Карпатах своє з'єднання. Славною смертю поліг він у бою за визволення Радянської України.

У польотах орлам не страшні буревії,
Хай від злості сичать по ущелинах змії;
Ми ж безумству хоробрих співаємо славу!
І повів нас у бій на Делятин й Ославу.

Товариші!

Без малого двадцять сім літ тому Олексій Максимович Горький на Першому Всесоюзному з'їзді письменників говорив: «Ми виступаємо в епоху загального здичавіння, озвіріння та одчаю буржуазії — одчаю, який викликано відчуттям її ідеологічного безсилля, її соціального банкрутства...

Ми виступаємо як судді світу, приреченого на загибель, і як люди, що стверджують справжній гуманізм революційного пролетаріату...»

Так! Багато чого змінилося на сьогодні в світі. Не одна країна відпала від табору капіталістичного, нові республіки вже народились — в Азії й Африці колоніалізму кінець підходить, тільки ж буржуазія не хоче здихати, вона хапається за підступи в політиці, за різні підлоти і вбивства...

Але ж ураган насувається — ураган, який зруйнує старий світ, і ураган цей розпочато нашою енергією, товариші!

Так казав Максим Горький.

[1961]

ВИСОКО ПІДНОСИМО ТЕБЕ МИ НА РУКАХ (ВАЖА ПШАВЕЛА¹)

Він був чесним і чистим, а душею величним — наш найчудесніший, наш великий поет Важа Пшавела! В пору дозрівання свого багато черпав він для себе із прозорих джерел народної творчості. Голос протесту чувся в його піснях і поемах — протесту проти соціального й національного пригнічення грузинського та інших народів царської Росії. Поет бачив: жорстокий світ ставив особу людини в трагічне становище. Відсіч усьому старому й несправедливому можна дати тільки в тісному союзі з народом.

— Ніколи не розірву я живого союзу з вами! — говорив Важа Пшавела людям своєї країни.— Адже пробиваються гірські потоки на свободу — так і ми пробитися повинні в життя нове, у життя прекрасне!

Любовно садив поет ясени над річкою. Весь час доглядав їх, щоб високими росли та гордо навкруги віти зелені свої простягали... Але найбільше від усього любив він з простими людьми розмовляти. Важа Пшавела розповідав їм про те, скільки лиха зазнала Грузія від міжусобних воєн князів, від нападу однієї нації на іншу. А що, якби життя побудувати на такій основі, щоб народ народові другом був! Не було б тоді ні крові, ні насильства, ані залежності від поміщиків та капіталістів.

І зненавиділи царські сатрапи Важа Пшавелу. Вони його переслідували, де тільки могли, вони тяжко знущалися над ним. Та поет терпів. Що йому особисті прикрості та поневіряння, коли бідарі й голодні у неволі!

— Ей, орле мій, до мене! — так у важкі свої хвилини звертався Важа Пшавела до трудящого люду.— Поможі мені, помози! Так само й ти: якщо я в чому тобі потрібен — поклич мене, орле, і я завжди твій голос почую!

Важа Пшавела знав про безстрашну діяльність революціонерів у Грузії, Вірменії, Азербайджані. В 900-і роки в Грузію залетів «Буревісник» Горького². Хотілось би знати, як стежив за його ширянням Важа Пшавела? Але кого нам розпитати про це? Із газет ми знаємо, що в рідному селі поета живе іще столітній дідусь Олександр

Авсаджанішвілі — друг дитинства нашого ювіляра. Одначе він найбільш розповідає лише про одне: як вони удвох ходили в гори, як там перегукувались поміж собою й дослухались до віддаленої луни од їх голосів... Гірські потоки, спадаючи вниз, на всім скаку грудьми били об каміння і безжально дробили їх на завалах... О, так! Дробили... Останнім часом нові про Важа Пшавелу з'явилися відомості (у книзі Лундберга і Гогоберідзе), що він в 1905 році одважно грудьми відстоював свободу, очолюючи повстанців...

У своєму «Заповіті» наш співець дружби народів, звертаючись до молодших борців за свободу, прохав їх: «Як тільки стане Грузія вільною — крикніть мені в могилу!»

Великий поете! Та коли б ти встав із могили — ти без краю зачудувався б цілком новим, нечуваним в твої час життям нашим радянським!

Ми розмовляємо сьогодні з Важа Пшавелою, «немовби із живим». Ясени, що він колись садив їх над Курою, нове покоління перенесло вже в родючі долини, і, говорячи словами поета Симона Чиковані³, вся ніжність радянських людей в коріння їхні увійшла.

Безмежна ніжність у нас до грузинського поета, оборонця знедолених, мислителя і гуманіста — Важа Пшавели! Ніжність ця проявлялась з боку нашої суспільності ще задовго до сьогоднішньої ювілейної дати і в численних присвятах радянських письменників, в картинах, гобеленах, скульптурі, і в найменуванні його ім'ям шкіл, цехів та проспектів... Композитор Отар Тактакішвілі⁴ для своєї опери взяв собі образ оспіваного Важа Пшавелою легендарного народного героя Міндія.

Якими б фарбами змалював грузинський поет сьогодні радянських людей, коли б він був дожив до нашої епохи — епохи Леніна! Ось вони всі тут перед тобою, справжні велетні Країни Рад, що своїми героїчними трудовими подвигами наближають до нас комунізм... Вони шану віддають тобі, найчудесніший поете, за твої високі гуманістичні ідеї миру й дружби поміж народами.

За рішенням Всесвітньої Ради Миру, ювілей твоїй, славетний поете з Прометеевим вогнем у серці, святкуватиметься по всіх країнах земної кулі.

Високо підносимо тебе ми на руках не тільки як поета грузинського народу, а як і поета братніх народів Радянського Союзу, та і всіх трудящих світу!

[1961]

В СВОЕМ ТВОРЧЕСТВЕ СОЛЬЕМСЯ С НАРОДОМ!

Далеко-далеко за селеньями (если ехать по дороге к югу от Москвы) в величественном солнечно-зеленом лесу с озерами и полянами расцвеченными происходила историческая встреча с советской интеллигенцией.

Это было 17 июля 1960 года. На приеме в честь писателей и композиторов РСФСР и союзных республик присутствовала также и группа писателей и других деятелей культуры Украины.

Под высоким парусиновым шатром все мы в назначенный час быстро уселись за столы широкие, щедрые — и сразу же тишина наступила великая, необыкновенная тишина, напряженно-трепетная.

Руководители партии и правительства желают беседовать с нами по вопросам литературы и искусства. Наверное, не одному тогда из сидевших за столами, скатертями застеленными, подумалось: да разве может быть хоть что-нибудь подобное такому вот, как сегодня, в буржуазных государствах? Нет! Никак не может быть из-за волчьего уклада их жизни!

И когда после задушевно провозглашенных тостов за партию и за народ советский мы брали хлеб пахучий в свои руки, да и все прочее, что глядело на нас со стола, в моем воображении внезапно возникла одна непривлекательная картина из зарубежной жизни.

В 1949 году мы — академик В. П. Волгин¹, Александр Сурков², Дмитрий Кабалевский³ и автор настоящих строк, как часть советской делегации, прибывшей в Англию на празднование 25-летия английского Общества культурной связи с СССР, присутствовали в Глазго на юбилейном чествовании выдающегося шотландского поэта Хью Макдайармида⁴.

Этот юбилей был организован поклонниками таланта Макдайармида (может быть, в складчину) в тесноватом кафе, в котором из-за непристойных выступлений кассир-

ши да из-за болтовни смехотворных парочек за соседним столом буквально не было слышно наших голосов. В бокалах пузырьки пускала какая-то вода газированная, сладкая, а перед нами на столике булочки лежали размером в три пуговицы каждая... И ни одного представителя от учреждения культуры Англии. Хью Макдайармид является автором двух гимнов в честь Владимира Ильича Ленина. Но что это значит для буржуазии и буржуазного правительства?

А вот у нас советскую интеллигенцию ценят особенно. Ведь ей большая роль принадлежит в величайших успехах нашего народа, народа-титана, в установлении монолитности его, в объединении всех социалистических наций СССР вокруг Коммунистической партии.

Со дня встречи с советской интеллигенцией уже минул год. За это время народ наш еще могущественнее стал в своей монолитности, еще чудеснее в своих достижениях науки и техники. Весь мир восхищается ни с чем не сравнимым подвигом первого космонавта Юрия Гагарина.

Однако же некоторые буржуазные дельцы, будучи уже повергнутыми на обе лопатки этой оглушительной для них новостью, все еще продолжают ногами и руками, словно навозные жуки, перебирать да и «глубокомысленно» философствовать. Вот, например, какую чушь изрек президент банка американского города Колумбус: «Полет Гагарина — это чрезвычайно печальная для нашего общества новость. Но следует приготовиться испытать еще не один кубок печали... Грустно, что люди стали верить в коммунизм».

В том-то и дело, скажем мы здесь вместе с вами, что люди простые в капиталистических странах, люди честные, рабочие и крестьяне, трудовая интеллигенция, все время эксплуатируемые буржуазией, действительно стали верить в коммунизм.

Они ведь знают, кто защищает интересы трудящихся, интересы мира, а кто выступает против всего разумного и живого на земле!

Знают, кто убил Патриса Лумумбу, кто засадил за решетку Манолиса Глезоса ⁵¹! Угнетенные в капиталистических странах хорошо представляют себе, кто это мутит воду возле Кубы, кто рвется с оружием в Лаос или в Корею! Знают и тех, кто несатытым оком в сторону Советского Союза поглядывает...

И народы не хотят уже дальше терпеть осточертевшую

гонку вооружений, угрожающую миру ядерной катастрофой. Они организуются между собой и всеми доступными им формами протеста выступают за мир против черной реакции, против тех, кто весь бы свет пожрал...

В феврале месяце этого года в Лондоне, возле здания военного ведомства, сидячую 5-тысячную демонстрацию возглавили 84-летний философ Бертран Рассел⁶ и уже вышеупомянутый мною шотландский поэт Хью Макдайд-армид.

Да! Не хочет покоряться гнилому режиму народ Англии и его интеллигенция, не хочет! Передовые люди капиталистических стран воочию видят, что только мы, коммунисты, желаем подлинного равенства для трудящихся. А подлинного равенства людей и настоящей свободы не может быть в таком обществе, в котором средства производства пребывают в частном владении, в котором существуют богатые и бедные, хозяева и рабочие, эксплуататоры и эксплуатируемые. Народы мира видят, какие великие преимущества имеет социализм перед капитализмом, какие блага приносит трудящимся победа идей марксизма-ленинизма.

К этому положению выступления руководителя нашей партии можно было бы здесь привести множество примеров из жизни людей буржуазного Запада, тех людей, которые честными глазами смотрят на Советский Союз. Я позволю себе только один здесь пример привести.

Американский писатель Митчел Уилсон⁷ большое имел желание пожить в Советском Союзе и присмотреться к нашему народу трудовому. Мы ему эту возможность охотно предоставили. И вот в результате глубоких наблюдений над нашей жизнью был написан Митчелом Уилсоном роман под названием «Встреча на далеком меридиане».

В основу этого произведения положена мысль о том, что американские и советские люди могут хорошо существовать, могут прекрасно понимать друг друга, могут сотрудничать и дружить. В журнале «Иностранная литература» (№ 5 за нынешний год) Константин Симонов⁸ дал хороший отзыв о романе Митчела Уилсона. Да! Не желают идти на узде заправил буржуазного мира те писатели, которые внимательно и доверчиво смотрят в нашу сторону!

Я все время ощущаю себя как бы налитым до краев творческой энергией. Эта энергия помогла мне, в числе всей писательской армии Украины, достойно держать

экзамен перед братьями русскими на украинской Декаде литературы и искусства в Москве.

Монолитной творческой дружбой сдružены все народы нашего великого Советского Союза: они живут исключительно дружной, братской семьей. И это одно из самых главных завоеваний социалистического общественного строя!

Сколько красоты и радости в повседневных выявлениях этой священной дружбы, сколько энергии вселяет она в каждого из нас, рядовых строителей коммунизма!

Херсонская областная газета «Наддніпряньська правда» сообщает: в начале лета текущего года в дни сорокалетия провозглашения Грузинской ССР и создания Коммунистической партии Грузии в Геническом районе на Херсонщине колхоз-гигант «Грузия» торжественно праздновал славный юбилей братской республики.

Украинская сельскохозяйственная артель «Грузия» в эти дни подвела славные итоги социалистического соревнования с колхозниками Махарадзевского района Грузинской ССР.

Опытные специалисты консультировали своих грузинских коллег (в Махарадзевском районе хорошо знают производственный опыт знатных доярок Чонгарского полуострова Евгении Корхут, Надежды Ремиги, Раисы Кочерги, чабанов Григория Бутька, Ивана Карандина и Демьяна Зиберова).

А грузинские специалисты, садоводы и виноградари, в свою очередь, помогают своим украинским братьям на тысячах гектаров приазовских степей выращивать сады и виноградники... Чудесные черты коммунизма, замечательные проявления социалистического братства наций!

Прекрасно выразилась монолитность социалистических наций в весенние шевченковские юбилейные дни! Это был подлинный праздник нашей культуры. Все народы Советского Союза вместе с передовыми людьми всех стран демонстрировали свою любовь и уважение к великому сыну Украины — гуманисту, певцу братства и солидарности трудящихся — Тарасу Григорьевичу.

Наш украинский писатель Олесь Гончар⁹ хорошо сказал на митинге у Тарасовой могилы, что мы можем с полным правом назвать Шевченко поэтом единения.

Сам Тарас Шевченко вырос в атмосфере единения передовых людей своего времени: его лучшими друзьями

были русские писатели и революционеры Чернышевский и Добролюбов, польские борцы против самодержавия Сераковский¹⁰ и Залесский¹¹; горячее свое слово сочувствия посвятил украинский Кобзарь народам Кавказа и Средней Азии, он воспел героев свободолюбивой Чехии — Гуса¹² и Жижку¹³...

Единение революционных, свободолюбивых сил трудового народа, без различия национальной принадлежности, завещал нам в своем творчестве Тарас Григорьевич Шевченко. Вот почему торжественно отметить столетие со дня его смерти собрались на Украине все наши братья — вся дружная семья писателей советских — русские и белорусы, узбеки и казахи, грузины и азербайджане, туркмены и киргизы, армяне, латыши, молдаване... Да еще приехали к нам на эти торжества и гости из-за рубежа, из социалистических стран, а также украинцы из Канады, почитатели Кобзаря из других государств.

В настоящее время я восстановил по памяти вторую часть своей поэмы «Шевченко и Чернышевский»¹⁴ (эта часть в написанном виде пропала во время нашествия гитлеровцев на Украину).

По желанию украинцев в Канаде, мы вместе с композитором Аркадием Дмитриевичем Филипенко написали «Думу о бессмертном Кобзаре». К XXII съезду Коммунистической партии Советского Союза я сдал в печать новую книгу своих стихов¹⁵.

В облике передовых людей нашей страны уже и сейчас видны черты человека коммунистического завтра; эти черты все более проявляются и раскрываются у них в повседневной трудовой и общественной жизни, в быту. Превыше всего ставят советские люди интересы общества.

ЦК нашей партии отметил, что в достижении великих успехов народа-исполина, строящего коммунизм, большая роль принадлежит народной советской интеллигенции, ученым, деятелям литературы и искусства.

Как вдохновляют, как зажигают нас все эти слова!

Нашей задачей сегодня является борьба за всемерное улучшение условий как материальной, так и духовной жизни народа.

Мы все сейчас в великом походе, начатом еще Лениным, — в движении к коммунизму. Мы уже достигли славных вершин. Но нам же и новые рубежи еще нужно будет взять. На обсуждение XXII съезда КПСС будет внесена программа развития социалистической экономики и куль-

туры на ближайшие двадцать лет. В эту программу войдет и завершение электрификации всей страны.

Что же нам необходимо в первую очередь сделать? Прежде всего повысить темпы работы и осмотреться вокруг себя, произвести осмотр всем родам оружия, выбросить вон все то оружие, что ржавчиной покрылось, а в свои руки взять только самое острое оружие — в том числе критику и самокритику...

Критик не должен сбиваться на необоснованные преувеличения допущенных писателем ошибок, не должен проявлять беспричинную недоброжелательность по отношению к работникам литературы и искусства, если только в их произведениях нет прямых попыток протащить чуждые нам буржуазные взгляды и представления.

Происходит великая битва нового со старым. И, главное, не в абстрактных кабинетных спорах, а на заводах и полях, в творчестве ученых и деятелей культуры, в труде миллионов людей...

Каждый из нас в той или иной мере связан со светлыми маяками нашей промышленности и сельского хозяйства, творчески связан с работниками лабораторий и гидро-электрических станций, со строителями киевского метрополитена... Но такой связи для настоящей помощи всенародному делу досрочного выполнения семилетнего плана с нашей стороны совсем еще недостаточно.

Для того, чтобы слиться с народом в его героических свершениях славного сегодня, необходимо по-настоящему войти во все процессы коммунистического преобразования, психологии, быта — процесса, происходящего непрерывно вокруг нас.

Некоторые молодые наши поэты в своих стихах жалуются, что они, мол, «опоздали» родиться: героика революционных подвигов, как им это кажется, уже осталась позади. В далеком Сыктывкаре из-под пера одного поэта вылились такие строчки:

Родился поздно, поздно слишком,
На двадцать лет я опоздал.
По кинофильмам и по книжкам
О революции узнал...

Правильно ли это? О том, что это неправильно, верно отвечает своему ровеснику молодой поэт с Волыни З. Лавренюк:

РОВЕСНИКОВІ

Не шкодуй, що пізно народився,
І не встиг у битвах побувати,
Що в обличчя з ворогом не стрівся,
Не косив його із автомата.
Ми повинні, друже, розуміти,
Ми не смієм і на мить забути,
Що погонів можна й не носити,
А солдатом завжди треба бути.

В самом деле, разве негде тебе силы приложить? Не с кем побороться? Разве нет огня у тебя для того, чтобы разоблачить притаившихся врагов — ревизионистов, националистов? Не слышишь, как зовет тебя на новую битву за завтрашний коммунистический день наша славная, непоколебимая, всегда пронизательно-мудрая Коммунистическая партия?

Нас, писателей, называют верными помощниками партии. Отдадим же все силы свои ее святому делу! Сольемся с ее помыслами — помыслами и чаяниями всего народа!

[1961]

[ВИСТУП ПЕРЕД РАДІОСЛУХАЧАМИ]

Дорогі товариші радіослухачі!

Ідучи назустріч XXII з'їзду КПРС і XXII з'їзду КП України¹, кожен з нас, працівників ідеологічного фронту, приносить для ознаменування цих великих подій свої творчі подарунки. Я здав до друку книгу поезій під назвою «Комунізму далі видні». У моїй книзі вміщені вірші на різні теми, але всі вони тримаються на одній основній вісі, а саме: на творах про Леніна.

У першому вірші² я оспівую той день місяця лютого 1914-го року, коли Володимир Ілліч разом з Крупською у Празі був присутнім на шевченківському вечорі. Що думав Володимир Ілліч, сидючи на цьому вечорі, можна бачити із статті його, розпочатої в той же місяць лютий 1914 року, «Про право націй на самовизначення»³. Ленін, гнівно обурюючись на царський уряд і його приспівників — поміщиків та капіталістів, — ясно передбачав, що народ український неодмінно повстане проти тиранії і візьметься до влаштування життя свого, щоб сонце засвітилося над Україною.

Це передбачення справдилося в жовтні 1917 року, коли на тирана разом пішли вслід за російським пролетаріатом українські робітники й найбідніше селянство. А згодом після цього яскраве сонце засвітилося над Дніпром.

У другому ж вірші я переносуюсь в сьогоднішній день, коли не поодинокі вже, а над всією Україною заблискотіли й світяться вогні, ті вогні, що про них говорив колись Ілліч, не тільки по широких селах, а під землею, в шахтах, і в повітрі на телевізійних щоглах... Зветься цей вірш «Ленінове сонце над Україною».

Дозвольте мені, товариші радіослухачі, прочитати його вам.

[1961]

[ВИСТУП ПЕРЕД РОБІТНИКАМИ
ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК»,
ПРИСВЯЧЕНИЙ ДНЮ ПОЕЗІЇ]

Дорогі товариші!

Сьогодні за ухвалою президії Спілки письменників України проводиться День поезії на Україні¹, присвячений XXII з'їздові КПРС та XXII з'їздові КП України.

В житті республіки це значна подія, бо це ж свято нашої поезії, яка своїм бойовим і щирим словом, своєю мужністю і ніжністю надихає рідних нам земляків — будівничих комунізму — на нові героїчні і трудові подвиги, пробуджує в серцях благородні почуття доброти людської, великої любові до Радянської Вітчизни.

В цей день наші поети роз'їхались по всіх областях, виступають в містах і селах. Понад 500 зустрічей поетів з читачами відбудеться сьогодні на Україні.

Ось з такою метою прибула до вас і наша творча бригада. В її складі і відомі поети старшого покоління Володимир Миколайович Сосюра, Микола Миколайович Ушаков², Микола Миколайович Тарновський, і поети молодшого покоління Данило Бакуменко³, Олесь Жолдак⁴, Микола Вінграновський⁵.

В творчому авангарді літератури разом з поетами завжди йдуть і наші критики — люди, про яких можна сказати найдобріше слово в тому відношенні, що вони своїм гострим лезом допомагають письменникам відсікати все зайве, всі творчі недоліки і перемагати труднощі на своєму шляху. Одним з таких товаришів є і присутній тут критик, заступник редактора «Літературної газети» — Юрій Семенович Бурляй⁶.

Тож дозвольте, дорогі друзі, від всього серця передати вам і всім працівникам славного заводу «Більшовик» найщиріше привітання від нас і всіх письменників України і відкрити наш творчий вечір.

Вступне слово про поезію Радянської України зробить літературний критик кандидат філологічних наук Юрій Семенович Бурляй.

[1961]

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ]

Глибока, всеохоплююча й багатогранна діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу. Немає, здається, жодної галузі в житті нашого народу, в якій би не позначились її чудесні заходи, скеровані на поліпшення умов життя і праці радянських людей. Одним із таких заходів у діяльності КПРС є її боротьба за зміцнення дружби братніх народів, за об'єднання й згуртованість міжнародного комуністичного руху. У всьому цьому і виявляється глибока мудрість, безмежна людяність і життєва оперативність партії великого Леніна. Бо ж сила дружби — найбільша сила у народів! Адже вона виходить не від особистих інтересів, а від інтересів усіх людей даного народу.

А отже, є ще такі керівники братніх партій, яким неодмінно хочеться грати роль чорторія у широченній повноводній річці. Захотів, мовляв, — і я хід якої завгодно річки закручу. Захотів, думають вони, і я... якщо не спиню річку, то хоч скаламучу її окремі потоки в ній — нехай мене знають!

Сміхотворні діяння таких керівників, сміхотворні і жалюгідні. Адже не за народ вони свій дбають, а тільки за себе, виключно за себе. Вони тільки й мріють сонячний день замінити ніччю, щоб їм самим у темноті легше б було шугати на кігтявих крилах, немов ті кажани, вампіри, а потім десь у амбарі зачепитись за бантину й повиснути головою вниз.

Але поряд з цим у виступах підкреслювалось ту думку, щоб ми аніяк не обмежувались самими лише переживаннями радості за свої досягнення, а йшли разом з усім народом все уперед, все далі. Яким би багатим не був внесок письменників у скарбницю духовної культури, а трудовий подвиг рад[янського] народу піднісся ще вище. І якщо нам, письменникам, не відобразити його — це означатиме, що творчий вогонь в душі своїй пригасимо назавжди. Адже перед нами XXII з'їзд КПРС — найвизначніша по-

дія всесвітньо-історичного значення. Нову програму партії нашої буде розглянуто на ньому, програму побудови комуністичного суспільства. Отже, наші серця повинні бути словнені особливого творчого горіння, особливого творчого неспокою! Таким основним мотивом пройнято і все звернення «До всіх працівників літератури й мистецтва Радянської України»¹, яке було схвалено на зборах активу.

Найголовнішим завданням нам, письменникам, у цьому зверненні є розкрити перед усім світом рясну та щедру красу свого народу.

Краса душі, краса досягнень нашого народу! Велика вона, широка й глибока, — ну, просто-таки безмірна. І нам, письменникам, треба правду сказати, часто наче аж не вистачає тих фарб словесних, якими звикли ми передавати чудесні діяння наших людей. Дехто подумає з нас так: взяти ясно-зелену весняну фарбу? Це добре. Взяти фарбу жовтогарячу, червонясту? Так само добре. Але своєю натурою художника часто чуєш, що цих фарб для змалювання нового в житті народу аж надто мало. Не розцвічувати, а правдиво малювати — ще коли треба й брунатну, темну фарбу взяти — то бери й темно-брунатну. А тут потрібно ще вловити якісь окремі переходи від одного забарвлення до забарвлення іншого, ті чудесні переходи і, можливо, на зразок тих, які бачив з неймовірної височини наш перший космонавт Юрій Гагарін. І питаєш сам себе. А життя само дає тобі відповідь: бери які завгодно фарби, аби щоб вони були правдиві, аби вони життю відповідали.

Відсвітити в своїх творах красу нашого народу можна тільки тоді, коли ти щільно стежитимеш і вивчатимеш ті моральні основи, на яких виростає подвиг людини. От хоча б узяти такий приклад, як впровадження передового досвіду в сільському господарстві чи в промисловості. Чи чув хто-небудь із нас, щоб, припустімо, Мамай, чи Долинюк, або Блажевський² та зауважив би своїм товаришам по роботі: не чіпайте мого досвіду, він мій і нікому, крім мене, він більше не належить! Ні, товариші! Кожен із винахідників знає, що його досвід повинен бути не засекреченим, а стати предметом впровадження цілих колективів.

Ви ж знаєте, товариші, яке крилате речення облітало зараз усі шахти, колгоспи, це таке: «Сьогодні рубіж новатора — завтра рубіж колективу». Що це означає? Це означає те: відкрити й привести в дію резерви (а вони ж без краю великі) під силу тільки колективу, а не окремому

новатору. Крім того, у наших передовиків виробилось почуття моральної відповідальності за роботу слабших господарств і відстаючих колективів. Досвід передовиків повинен стати надбанням також і відстаючих шахт чи колгоспів. Тобто не егоїстичним ставленням новатора до свого відкриття керується наш народ, а, навпаки, ставленням братерським, доброзичливістю й почуттям колективізму. У цьому позначається чудесна особлива якість душевна наших трудящих, у цьому позначається висока ідейність комуніста, чесність у всьому і відвертість.

[1961]

[ВИСТУП ПО РАДІО
ДЛЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ З НАГОДИ
ПОЧАТКУ РОБОТИ XXII З'ЇЗДУ КПРС]

Шановні земляки-українці за кордоном!

Весь радянський народ перебуває зараз напередодні найвеличнішої події в історії нашої Батьківщини — XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Безмірно щасливий я тим, що мене обрано делегатом XXII з'їзду партії. Зараз уся Радянська країна чує себе на високому піднесенні. Розквіт прийшов до нас як у сільське господарство, промисловість, науку й техніку, так і в художню літературу та мистецтво.

Опублікування проєктів Програми та Статуту Комуністичної партії Радянського Союзу торкнуло кожного із нас у серце, ще ширші крила нашому мисленню дало, глибини свідомості твоєї лєнінською мудрістю освітило.

Під час всенародного обговорення проєктів Програми й Статуту Комуністичної партії завжди тебе запитувала твоя ж власна думка: а що ти нового зробив для народу в порівнянні з твоєю попередньою діяльністю? Чи добре уяснив собі моральний кодекс Програми? І так же захотілося мені всього себе до останку віддати благородній справі для блага людей, перебороти всі труднощі, що можуть постати ще на твоїм шляху!

Одверто скажу вам: задумано мною багато чого написати про життя трудящих, будівників комунізму. Але дещо з задуманого залишилося іще в запасі — для уточнення та для обробки. Отже, до XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу вийшла тільки одна моя книга під назвою «Комунізму далі видні».

У книзі вміщено поезії на різні теми, але всі вони об'єднані одним головним мотивом — про Леніна. Геніальна ідея Володимира Ілліча про електрифікацію всієї нашої багатонаціональної Вітчизни і, зокрема, України на першому місці стоїть і в новому проєкті Програми Комуністичної партії Радянського Союзу.

Невпізнанно змінилася Україна від того часу, як почато було здійснення у нас плану електрифікації (ГОЕЛРО) ¹. Ще більше зміниться вона у ці наступні десятиріччя після XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Яке ж ім'я того богатиря, що під проводом Комуністичної партії буде підносити всю нашу Країну Рад все вище й вище? Ім'я його — р а д я н с ь к а л ю д и н а, невтомний самовідданий трудівник, воїстину титан, велетень нашої пречудесної епохи Леніна! Ім'я йому — радянський народ!

Дозвольте ж мені про радянського титана, про весь народ наш — високоталановитий, дужий і прекрасний — прочитати один свій вірш ².

[1961]

СЕРЦЕМ, РОЗУМОМ, ДУШЕЮ

Цей з'їзд був найбільший за своїм представництвом і особливо важливий за своїм значенням в історії українського радянського народу.

Перший день роботи XXII з'їзду Комуністичної партії України завершився одностайним схваленням проектів нової Програми та Статуту КПРС. Обидва ці документи являють собою одне нерозривне ціле. Коли в положеннях Програми з вичерпнутою повнотою сказано про те, що саме потрібно для розвитку людини і чим повинно жити людство, то в Статуті, відповідно до цього, накреслено, яким же чином можна підвестись на найвищу ступінь розвитку кожному із нас. Основні мотиви проекту Програми КПРС — це мотиви щастя людей, добробуту їх і достатку; основні ж приписи проекту Статуту всебічно роз'яснюють, на яких конкретних шляхах життя і за яких обставин те щастя дається нам у руки.

Щастя... Скільки вчених, філософів, мислителів як у давнину, так і в ближчі до нашого віку сторіччя думало про нього! Але ніхто з них для себе щастя не знайшов — для себе ж, а тим більше для людей. Бо щастя досягається лише тоді, як насамперед зло соціальне побореш — нерівність; як насамперед боротимешся і за другого теж, по класу — друга, за людину.

Щастя наше усвідомлюємо в Комуністичній партії, заснованій Володимиром Іллічем Леніним, — в єдиній на світі партії будівників комунізму, що об'єднала на добровільних началах передову частину робітничого класу, колгоспного селянства й інтелігенцію СРСР.

Цілі томища книг можна було б заповнити тим, як зараз, поряд з партійними, обговорюють по всій нашій країні проект нової Програми КПРС також і непартійні! Це говорить про те, що партія в своїй новій Програмі відбила всі думи, всі мрії й потреби народу, а через те й сама вона стала партією всенародною. Так же само близькі

нашим трудящим стають і положення нового Статуту КПРС. Бо у них, у цих положеннях, показано, як же треба практично здійснювати завдання нової Програми КПРС, як узагальнювати багатий досвід партійного будівництва і організаційну побудову партії оберігати.

У Статуті КПРС завше відбивалась воля партії, закон життя партії. Пригадаймо, як цим непорушним законом був зачудований Рабіндранат Тагор у 1930 році, коли він приїхав до Москви. В його книзі «Листи про Росію» так і сказано, що більшовики «твердо вирішили пройти тисячоліття за десять — п'ятнадцять років. Їх економічна міць в порівнянні з будь-якою іншою країною надзвичайно мала, зате воля — величезна» *. Індійський філософ-поет не був комуністом, але ж він, украй змучений і постійно переслідований англійським колоніалізмом, відчув усією душею, яка це сила незламна — наша партія Леніна, — і що ця сила діє безпомилково тільки завдяки внутрішній партійній дисципліні. Герберт Уеллс в данім випадку не рівня Рабіндранату.

Внутрішня дисципліна партії, ідейна й організаційна єдність, монолітність її рядів і висока свідомість — оце той фундамент, на якому утверджувався Статут КПРС. Сьогодні ж у новому Статуті партії ще більш могутньо проголошено згуртування її рядів. «Всякий прояв фракційності і групівщини несумісний з марксистсько-ленінською партійністю, з перебуванням у партії». І знову в Статуті не раз підкреслюється сила волі комуніста. І то зрозуміло. Партія ж сьогодні веде радянський народ до комунізму.

Шлях до комунізму не встелений м'якими килимами. Не всипаний квітами. Шлях до комунізму потребуватиме від нас усіх напруженої відданої праці і, основне, сили волі. І тут згуртованість партійних лав — як неодмінна умова нашого трудового походу. І тут висока свідомість члена партії мусить усі труднощі перемогти. Моральні якості якраз і звучать на першому місці в новому Статуті партії.

В боях за Жовтень, потім у роки ствердження плану ГОЕЛРО, в час побудовання Дніпрогесу у нашій Вітчизні багато хто з партійних і непартійних виявили себе справжніми багатирями. А зараз — погляньте, скільки у нас нових велетнів народилось! І в сільському господарстві, і в промисловості, в техніці й науці — їх не перелічити.

* Рабіндранат Тагор, т. 8, стор. 177.

І, головне, по цій лінії з кожним днем ми йдемо все вище й вище. Виховуюча рука партії в цьому позначилась і, зокрема, натхненна сила її Статуту. Для справи партії, для блага народу не жаліти себе, аніяк! Так чинять у наші дні світлі маяки сільського господарства, Герої Соціалістичної Праці, члени бригад комуністичної праці, члени вуличних дружин по боротьбі з хуліганством, інженери, письменники, що переїхали працювати в колгоспи, і ті, що стали на чолі народних університетів, учені, дослідники високих сфер, космічних просторів... Чи могли одговорювати Гагаріна й Титова їх дружини від польотів навколо Землі? Ні! Чи зупиняв хто-небудь ученого-комуніста, академіка Курчатова ¹ від його спеціальних дослідів, хоча й трудних, але таких потрібних нашій науці? Іще раз ні! У цьому діє любов до нашої мудрої партії Леніна, у цьому діють строгі, але чисті, як кришталь, положення Статуту нашої партії.

Торік, як ми з Іваном Ле і Антоном Хижняком ² їздили в село Валяву на могилу поета-робітника Пантелія Махіні ³, я багато думав про високе покликання нас, творців, і дав у душі своїй обіцянку якомога більше бувати серед народу. Відчуваю, що в порівнянні з іншими моїми товаришами по перу я в цім відношенні зробив ще небагато. Говорю це самокритично, щиро, відверто. Здавалося б, а до чого ж тут революційна діяльність Пантелія Махіні і Статут партії того часу? А до того, що поет-робітник не міг себе відділити від настанов і правил партії, які пряму давали йому пораду діяти в житті тільки в ім'я народу і на благо народу. А це ж, висловлюючись положеннями проекту нового Статуту КПРС, сприяло формуванню і вихованню людини. Письменникам великий треба брати приклад у Махіні.

Товариші!

В проекті Програми КПРС вказано, що радянська література й мистецтво покликані служити джерелом радощів і натхнення мільйонів людей, виражати їх волю, почуття й думки, бути засобом їх ідейного збагачення і морального виховання. Як же це можна зробити? Одержати квиток про те, що тебе прийняли до Спілки письменників, та й годі? О ні! Для цього треба багато працювати над собою, щоб виправдати високе і почесне звання радянського письменника-комуніста.

Кожному члену КПРС, як сказано в проекті нового Статуту, треба боротися за створення матеріально-техніч-

ної бази комунізму, підтримувати й поширювати передовий досвід, оволодівати марксистсько-ленінською теорією, постійну брати участь у комуністичному вихованні мас, зміцнювати непорушну дружбу народів.

У своїх виступах на партійному активі Київської області, як також і на заводах «Більшовик» та «Червоний гумовик», я вже не раз називав імена тих наших товаришів письменників, які по-належному зв'язали свою діяльність із трудящими. Не буду тут повторювати того. Скажу лише одне: яка прекрасна наша епоха, позначена мудрістю Леніна! Які чудові перспективи перед нами, що заохочують нас жити й творити для народу! Подумати тільки: поет-революціонер Олександр Радищев⁴ — скільки він добра хотів зробити як російському, так і іншим народам Росії XVIII сторіччя! Але ж цього не дали йому зробити ті, що сиділи на троні, та їх приспівники. Вони ж бо, як висловлюється Радищев, «пожерли» в той час «щастя й добродієність народу». І не могло не вирватись у Радищева такого гнівно-вогненіного слова:

Будешь проклято вовек⁵,
Ах, омочено в крови, ты испадаеть во гроб...

А ми, сучасники будованого комуністичного світу, благословляємо свою епоху!

Так же само словом презирства картав свою епоху і Олександр Блок⁶ (у поемі «Возмездие»):

Век девятнадцатый, железный,
Воистину жестокий век!
Тобю в мрак ночной, беззвездный,
Беспечный брошен человек!

І через кілька строф після цього зразу ж таврує він тавром безчестя і вік двадцятий:

Двадцатый век... еще бездомней,
Еще страшнее жизни мгла...

Звичайно, Олександр Блок в силу свого світогляду не знав тоді або ж не міг помітити, що вже на самому початку XX сторіччя ленінська «Искра»⁷ свою діяльність починала — і не як місцева газета, а як загальноросійський політичний друкований орган. Згадую ж про це обурення Блока на свою епоху, щоб цьому протиставити наше захоплення епохою будівництва комунізму. Повторюю, ми благословляємо свою епоху, — чуємо ж на собі кожен день,

кожен час батьківську руку партії і напутнє звучання логічних, струнких положень її проектів Програми та Статуту!

Наостанці хочеться сказати, які чутливі, які горді й незаперечливі є поетичні відповіді декому із попередників наших—відповіді письменників українських та російських, що працюють на Україні, і, зокрема, письменників молодих! Обмежусь поки що лише одним прикладом. Ось яку відповідь, хоча й не пряму, але ж, безперечно, присутню, як на нашу думку, дає Олександрові Блоку молодий поет Валентин Мороз⁸ у своєму вірші «Вкарбоване у вічність»:

Відлітають у космос важкі кораблі —
І нема кораблям ні зупину, ні ліку.
На широкій землі, на родючій землі
Я шукаю людину двадцятого віку.
Я шукаю її і знаходжу її —
Ген співає вона за штурвалом комбайна,
Ген спокійно вершить і буденне, й звичайне —
Відкриває не скорені досі краї.

— («Вінницька правда», 17.IX 1961 року)

Хіба ж не є це яскравим прикладом того, що трудящі нашої багатонаціональної країни, в тім числі й письменники, чутливим слухом свого серця, розуму й душі чують і беруть до діяння всі дорогоцінні положення як проекту Програми КПРС, так і її Статуту!

Безмірно любимо свою рідну партію і все для неї зробимо!

Таке запевнення — пристрасне і одностайне — дали всі делегати XXII з'їзду Комуністичної партії України ленінському Центральному Комітетові КПРС.

[1961]

[ЄЛІН-ПЕЛІН]

Єлін-Пелін (літературний псевдонім Димитра Іванова; 18.VII 1878—3.XII 1949) — видатний болгарський письменник. Член Болгарської А[кадемії] н[аук]. Народився в селі Байлові колишньої Софійської околії в родині селянина. Був учителем на селі. Там і почали формуватися його демократичні погляди. З 1898 року жив у Софії. Друкуватися почав 1894 року. У 1902— [19]03 роках видавав журнал «Сільська бесіда» («Селска разговорка»), в якому друкував свої вірші, нариси і статті. Весь свій талант Єлін-Пелін віддав на захист трудящих. Найкращі реалістичні традиції болгарської літератури виявились у збірці «Оповідання» (1904 і 1912), а також у повістях «Гераки» (1911) і «Земля» (1922). Письменник показав вплив капіталізму на село, злиденне життя селян, суперечності між біднотою і багатіями. Єлін-Пелін був гідним послідовником Х. Ботева, Л. Каравелова¹, І. Вазова. Хоч згодом у його творах перестає звучати бунтарський тон, але тон викривальний залишається й надалі. Причому виявляється він не тільки у творах на селянську тематику, а й у виступах, оповіданнях, фейлетонах, спрямованих проти парламенту, проти суддів та чиновників. Єліну-Пеліну належать численні твори для дітей, в тому числі романи «Ян Бибіян» і «Ян Бибіян на місяці». У своїх творах він щедро використовує лаконічні народні приповідки, діалоги з казок і гумор. Великий вплив на його творчість мав М. Горький.

Деякої ідейної непослідовності припустився Єлін-Пелін після 1923 року, але, як і раніше, залишився вірним реалізові. Він палко вітав збройне повстання 9 вересня 1944 року в Болгарії². Після 1944 року активно включився в будівництво народно-демократичної республіки. Нагороджений золотою медаллю «За науку і мистецтво».

[1961]

[ЯК ДРУЗІ, ЯК РІДНІ]

...Сміялося сонце з високості. Ріка Занга ¹, виблискуючи в сонячних променях, линула в далечінь. Верхів'я гір — у захмарених роздумах...

— Ось ми й приїхали. Наш виноградник! — весело сказала Анник ².— А Ви, Павле Григоровичу, все дивитесь на Арарат ³? Сьогодні він такий же похмурий, як і вчора... А правда ж, виноградник недалеко від Бревана? — продовжувала Анник, звертаючись до всіх нас — Лідії Петрівни, Василя Мисика ⁴ і до мене.— Шкода, тата вчора не було в місті; але його вже тут попередили, що сьогодні...— Несподівано для нас вона голосно вигукнула: — Тату! Гості з України! Ти чуєш, тату?..

Серце моє так і заграло-затанцювало, коли я побачив, що сам патріарх вірменських поетів, посріблений сивиною, чекав у воротах...

Я зіскочив з прольотки і, навіть не обтрусивши своєї полотняної толстовки, швидко попростував до Іоаннісіана ⁵.

— Ох, Павле, Павле, так ось ти який? Ще зовсім молодий... Чи не стомився з дороги?

Він вимовляв «Павло» замість «Павло», і мені це подобалося. Як і все в ньому. Очі, що пломеніли іскринками доброти, м'який голос, молодеча хода. Я знав, що Іоаннісіану вже шістдесят п'ять років, але душевна молодість ніколи не залишає справжнього творця, навіть у похилому віці...

— Деші вер, сарн і вер, ов арі зінвор! * — відповів я йому його ж віршем.

— Та це просто чудово! — вигукнув Іоаннісіан.

Ми обнялися, як друзі, як рідні, хоч до цього дня ніколи один одного не бачили. Я йому сказав, що вже давно знаю й люблю його по його творах.

* В перекладі В. Брюсова: «Все вперед, все наверх, неустанный боец».

Заруї Єфремівна, тимчасово залишивши стіл, щедро накритий у тіні дерев, з доброю усмішкою приєдналася до нас. Я цілував їй руки, мов рідній матері, а вона лагідно говорила Іоаннісіану:

— Іване Микитовичу! Якби ти тільки бачив, як ми вчора в Єревані зраділи, коли наш гість з України заговорив з нами вірменською мовою!

— Ну, Павле, ще раз дай тебе обійняти! Ти — мій, ти — наш, ти слідом за Валерієм Брюсовим прийшов до нас. Вітаю тебе, — урочисто проголосив Іоаннісіан, — як друга вірменського народу! Спасибі тобі за те, що своїми перекладами ти знайомиш українських читачів з вірменською поезією... Ой, почекай-но! — раптом спохватився він. — А де ж інші гості та друзі з України?

— Та що ти, тату? — розсміялася Анник. — Ми весь час тут стоїмо й чекаємо: ось молодий український поет Василь Мисик, знайомся...

Які добрі й привітні люди! Ось Ашхен і Нвард — дочки Ованеса Туманяна; з дочками Івана Микитовича — Анник, Белою, Євик та їхньою матір'ю Заруї Єфремівною ми познайомилися ще вчора. Зав'язалась загальна розмова, весело лунали голоси, чулися вигуки... Непомітно ми заглибилися в сад і розсілися в тіні — хто на лавочках, а хто просто на траві, місцями ще не випаленій сонцем...

— Ні, ні, не на траву, а краще ось сюди, на оцю лаву! — взяв мене за руку Іоаннісіан.

Раптом до Івана Микитовича підійшла Заруї Єфремівна і тихенько запитала:

— Що робити? У мене вже все готове до обіду. А от Аветіка досі ще не видно.

— Як же це так! — затурбувався Іоаннісіан. Повернувшись до Анник, він голосно запитав: — Анник, ти не забула запросити Аветіка?

— Ну, звичайно запросила!

Раптом з-за загорожі саду почулося ніжне дзенькання бубонців та чісь голоси, що наспівували протяжну одноманітну мелодію.

— Ти знаєш, Павле, що це таке? — запитав Іоаннісіан. — То йде караван. Подивімось!

Ми з Іваном Микитовичем піднялися і навіть звелися навшпиньки. А караван віддалявся все далі й далі. Тонкі передзвони бубонців звучали все тихше, завмираючи між пагорбами. І я признався всім присутнім, що ніколи ще не бачив каравану.

— Хіба що тільки в поезії? — усміхаючись підказав Іоаннісіан.

— Так, тільки в поезії, — підтвердив я.

Іоаннісіан трохи помовчав. Потім підняв голову й тихо сказав:

— З Ісаакяна! Слухайте!

Човни золотисті, верблюдів ряди ⁶,
промчали і зникли — лиш порох зліта...
По хвилях піщаних лягають сліди,
дзвенить і дзвенить далина золота...

— Що я чую! — зненацька пролунав чийсь голос. — Мене читає Іоаннісіан?

— Аветік! Аветік! — радісно зааплодували навколо.

З а р у ї Є ф р е м і в н а (*хитаючи головою*). Ай-ай, хіба ж можна отак запізнюватись!

І с а а к я н (*наближаючись до Заруї Єфремівни*). Заради всього святого, пробачте. Затримався. А тепер, Іване Микитовичу, познайом мене з поетом України.

Ми міцно обнялися з Аветіком Ісаакяном. Іоаннісіан познайомив його і з моїми друзями.

І с а а к я н. Що ж ти, Іване Микитовичу, замість того, щоб віддати хвалу українському поетові, почав читати йому мої твори, до того ж старі?

І о а н н і с і а н. А я прочитаю і його вірші, неодмінно прочитаю. Але тепер, дорогі гості, прошу до столу! Прощу покуштувати, як кажуть у Росії, хліба-солі, а ми додамо: і винограду!

І ось ми вже за столом, широким, заставленим стравами й вином.

Над виноградником дзвеніли пісні, чудові вірменські, російські та українські народні пісні. Яка то радість для поета, коли його пісня, підслухана в народі, знову повертається до народу! Такою воістину народною піснею, за висловом Брюсова, став «Араз» Іоаннісіана. Ми, українці, навперебій умовляли Заруї Єфремівну заспівати нам по-вірменському «Араз». Ще хвилина, і в повітрі зазвучав її чистий, ніжний голос:

Арази екав лапін талов
Жер карерін тапін талов...
(Біжить Араз, граючи хвилею,
Об скелі б'є сивою хвилею).

Після того, як ми проголосили чимало тостів, а Іоаннісіан прочитав переклад одного мого вірша вірменською

мовою, присутні вирішили, за традицією, закінчити обід танцями й піснями. Ми підвелися з-за столу, взяли за руки і повели танок... Я ледве встигав за Іваном Микитовичем, і Ісаакяном, і Заруї Єфремівною. Вони ніскільки не поступалися молодим: дрібненький крок вперед, два назад, і так все швидше й швидше.

І як вони встигали два діла робити: самим танцювати та ще й мене вчити! Вчити не лише танців, але й пісень.

Кез асем яр джан,
Ду дал умарджан...
(Скажу тобі, моя мила,
що ти рубін і корал).

Потім коло танцюристів розпалося, і ми розсілися групами на траві, щоб трохи оддохатись. На якусь мить запанувала мовчанка. Та ось знову почувся прозорий гомін голосів. І дружні усмішки осяяли обличчя, як сонце осяває дзюркотливий струмок. Згодом хтось тихесенько заспівав:

Взяла я глек і вийшла в гори,
Та милого нема,— о горе!

Мелодію цієї пісні написав Кюмітас ⁷.

Ми, поети, а серед нас і молодий Василь Мисик, створили свій невеликий гурток і говорили про те, як би тісніше зв'язати один з одним наші народи. Найголовніше для перекладу — це знання мови. Потрібні вірмено-український і українсько-вірменський словники. Але чекати, казали ми, доки українські письменники вивчать вірменську мову, а вірменські письменники вивчать українську, не можна. Отже, нам необхідно звертатися за допомогою до російської мови. Російська мова не тільки допоможе при перекладах, а ще тісніше згуртує нас у єдину дружну сім'ю народів.

Коли сонце, що сліпуче виблискувало крізь просвіти між гіллям, почало припікати нас, ми сховалися під крилатим горіхом, де сидів професор К. А. Мелік-Оганджанян. Разом з ним ми обговорили план видання Хачатура Абовяна ⁸, Налбандяна ⁹, Ованеса Туманяна, Павла Грабовського, Лесі Українки, а також радянських поетів. Павло Грабовський переклав на українську мову багато поезій вірменських класиків.

Читаючи ці рядки, багато хто з літераторів може заперечити: мовляв, до чого тут Іоаннес Іоаннісіан? Адже питаннями перекладу (з вірменської чи української) і скла-

данням видавничих планів займався не він, та й ми не мали щодо цього прямих стосунків. Так, це правильно. Але ж якщо самі плани зароджувалися при безпосередній участі таких чудових радянських патріотів, як Іоаннісіан та Ісакян, то як же я можу про це змовчати?

— А хто там під горіховим де-е-ревом? — долинув чийсь дзвінкий голос.— Хто? Не чу-у-ю! Та чи не все одно, ідіть ча-а-й пити!..

— Що ж, ходімо!

І ми підвелися. Раптом Іоаннісіан сказав:

— Веди-но, Аветік, гостей до столу, а ми з Павлом пройдемося виноградником.

Іоаннісіан повів мене садом звивистими стежками.

— Ось, Павле, мій улюблений куточок саду. Минулого року я посадив тут два нових деревця. На честь Максима Горького.— (Я запитально глянув на нього.) — Так-так, до нас у Вірменію приїжджав Максим Горький. Ну, а тепер ходімо сюди. Тільки обережніше: тут є такі куці, що дуже дряпаються.

Ми пробіралися крізь колючий чагарник. Донизу збігали струмочки і щось бурмотіли. Сонце пекло нестерпно. «Ну, брат сонце! — докірливо похитавши головою, вслух подумав Іоаннісіан.— Це вже ти занадто!..»

І знову тією ж стежиною ми вернулися до своїх друзів, їхні веселі голоси лунали по всьому саду.

Дорогою ми говорили про молоду вірменську літературу, про Є. Чаренца ¹⁰, А. Бакунца ¹¹ і Ст. Зоряна ¹².

— Знаєш, Павле, давай постоїмо хвилиночку. Відчуваєш, свіжий вітер подув з Араратської долини?

Так-так! І Арарат більше не хмуриться, і немає більше на його чолі ні смутку, ні болісних роздумів.

Осяяний полум'ям заходу, стояв переді мною Іоаннісіан, народний поет, великий патріот і гуманіст...

Таким я запам'ятав його назавжди.

СЛОВО ПРО ДРУГА

Всякий раз, коли ми відзначаємо ту чи іншу дату життя громадського діяча або ж діяча науки чи літератури та мистецтва,— завжди це відзначення в Радянському Союзі перетворюється на торжество соціалістичної культури.

П'ятдесятиріччя від дня народження видатного українського композитора Аркадія Дмитровича Філіпенка є справжнім для нас святом. Адже більшу половину років — із усіх цих п'ятдесяти — наш прославлений творець віддав (та й далі продовжує віддавати!) на служіння рідному народові, на справу зміцнення ленінської дружби братніх народів, на захист миру в усьому світі.

В ці ювілейні дні багато цінного про творчість Аркадія Дмитровича розкриють нам як по радіо, так і в пресі глибокі знавці музики. Зокрема, скажуть вони й про те, як завдяки постійній пов'язаності композитора з трудящими нашої країни став мужнім багатобарвний талант його.

Я ж узяв собі слово лише для того, щоб сказати, що я люблю й ціную Філіпенка, творча співдружність із яким відкрила мені незвичайну щедрість для пізнання своєрідного й нового в музиці нашого композитора.

Ніколи не забуду тих радісних днів і вечорів, коли ми поперемінно то в його хаті, а то в моїй хаті разом з Аркадієм Дмитровичем працювали над тим чи іншим твором!.. Ось ти прочитав йому свіжонаписану пісню «Славлю мою Батьківщину»¹. Невеличка пауза. Тиха задумка. Осяяний думкою, композитор мій мовчки устає й підходить до рояля. Стоячи на ногах, він пальцями злегенька доторкається йому потрібних клавішів, а вони, наче цього тільки й ждали, зразу ж музично між собою починають навздогад щось задушевне мурмотіти... І враз протяжний мотив рояля прогрімкотів, продзвенів і затих, немовби весела літня гроза з дощем над житами прошуміла — і вщухла... А назавтра ти вже слухаєш свою пісню, у сю цілком покладену на музику. Але тут же якраз і починається наша спіль-

на творчість. Ми, один одного не соромлячись, то тут, то там у пісні нашій виявляємо, що деякі ходи (як в словах, так і в музиці) з а т р и м у ю т ь розвиток основної думки її,— тож ми відразу в и к р е с л ю є м о ці місця безжально. І знов іще раз переграємо й перечитуємо пісню, і знову доповнюємо її, аж поки не набере вона потрібного нам звучання.

У нашій роботі ми керувалися суворою вимогливістю до самих себе, невблаганною строгістю до утертих і невиразних творчих положень.

Так ми створювали не тільки пісні та прославні хори, а й героїчну «Думу про безсмертного Кобзаря», яку нам замовила написати Організація прогресивних українців Канади на відзначення сторіччя від дня смерті Тараса Шевченка.

Цей твір писався нами не відразу: ми його довго переробляли та удосконалювали. Героїчного звучання цей твір, героїчного! (Насамперед я тут маю на думці музику). Про незламну силу Тараса, Кобзаря України, про дух безсмертного Прометея — багатострадного народу українського, який разом з російськими братами дружно боровся проти тиранії й деспотії царизму за свою свободу.

Зачудувала мене в цім творі музика Філіпенка! В ньому ж якнайтонше передано: і ніжність (ніжність народу до Тараса), і нестримну радість (Ленін у Жовтні), і пероблиск вогнів на Дніпрі (сонце електрифікації), і зростання свідомості трудящих...

Героїка, лірика й пісні для дітей — ось трикутник музичної діяльності Аркадія Дмитровича Філіпенка! Усі кути цього трикутника однаково творчою силою своєю рівні, однаково чудові і прекрасні. Бо ж писані для прославлення нашої Батьківщини, для блага всього радянського народу.

[1962]

НАМ ТРЕБА ГОЛОСУ ТАРАСА

Безмірно щасливий я, що мені випала велика честь бути удостоєним премії Тараса Григоровича Шевченка¹. Почуваю в собі приплив свіжих сил, багатих для написання нових творів на теми чудесної радянської сучасності.

Вдячність свою хочу висловити всьому українському народові, який, породивши титана мислення поетичного й відчуття, нероздільно був з ним у найтяжчі часи, за царизму. Нероздільні вони й зараз — у нашу прекрасну ленінську епоху. Бо в них — обопільний взаємовплив: поет черпав собі силу з народних творчих джерел, а народ, в свою чергу, надбання поетове прийняв у свою скарбницю духовну як найкоштовніше, найближче, як своє. Увіходить же у надбання Шевченка все те, що він глибоко засвоїв і перетворив у собі як з української та російської культури, а також культури західноєвропейської.

Яка це висока й благородна думка — встановити Шевченківські премії! Уже сама назва її, що пов'язана з ім'ям безсмертного Кобзаря України, першого — за висловом Максима Горького — і воістину народного поета, кожен час тебе на творчі звершення запалює, в душі на чистоту до звіту зобов'язує. А ніщо ж так не робить нас чистими, як здійснення душевного зобов'язання, ніщо так угору не підносить, як бажання творами своїми виховувати нову людину в душі комунізму. Щоправда, спочатку й самим письменникам та митцям треба тісно пов'язатись з трудящими Батьківщини. І коли ми говоримо: «Нам треба голосу Тараса!» — ми під цим розуміємо не наслідування й копіювання Шевченка, а тільки те, щоб кожному з нас набути в житті такого голосу, який був би почутий нашою епохою і тими людьми Країни Рад — будівниками нового світу, будівниками, серед яких ти живеш.

Нова Програма КПРС у розділі про підвищення виховної ролі літератури та мистецтва підкреслює: новаторство

в художньому зображенні життя неодмінно повинно поєднуватись з прогресивними традиціями як соціалістичної, так і світової культури.

Наш народ свято оберігає дорогоцінну спадщину Шевченка. Із цієї спадщини широко ми беремо собі на діюче слугування в житті і ліричну м'якість, і яскравості мови, і уміння посилати стрімкі стріли у ворога неситого... Та це стосується не лише творців Радянського Союзу. Адже найтонші переходи поетичного голосу Шевченка — від пісенної розповіді до саркастичного памфлетизму, від пристрасного заклику єднання й дружби і до гнівного викривання деспотів — радо засвоюються творцями тих народів, які борються проти рабства колоніалізму.

В ідеї встановлення Шевченківської премії ясно звучить ще і торжество нашої ленінської національної політики, переваги соціалістичного ладу.

Колись звіроподібний цар Микола I видав був наказа цілком виключити ім'я Шевченка з історії свого царювання. О, як поспівався тоді з цього сам Тарас Григорович та його найближчі друзі — і Чернишевський, і Добролюбов, і Некрасов! Та уже ж із першого дня царювання Миколи I почало хитатись царство російське від повстання декабристів. Хиталось воно й далі, при порфіроносних хижачах, наступниках його — двох Олександрах². А вже за царювання Миколи II Палкіна то вся імперія його просто ходором ходила. І корона на голові «помазаника божого» то підсакувала вгору, то насувалася на очі... Що ж не давало змоги цареві всидіти на своєму троні? Пробудження свідомості широких мас, виникнення більшовизму в Росії, невтомна діяльність Володимира Ілліча Леніна за створення марксистської партії, голосний відгук російської революції 1905—1907 років за Заході, а також в найбільших країнах Сходу — Ірані, Туреччині й Китаї.

В 1914 році В. І. Ленін гнівно протестував проти царської заборони святкувати 100-річний ювілей Тараса Шевченка, проти заборони відкриття на Україні шкіл з рідною мовою.

Того ж самого 1914 року Ленін з Крупською, які жили тоді в Кракові, були присутні в одному із клубів на шевченківському вечорі³.

Великий Жовтень відкрив дорогу на свободу усім пригнобленим народам колишньої Росії.

Патріотизм Кобзаря України, його постійна недремність до одвічних ворогів нашого поступу, ідея дружби

й братерства, зокрема любов до великої російської культури — ось що робить Шевченка близьким і рідним усім народам Радянського Союзу. Ленінська дружба народів спирається на таку непорушну підвалину, як взаємообмін культурними надбаннями. Отже, українцям безмежно дорого і зрозумілі Пушкін ⁴, Шота Руставелі ⁵, Янка Купала ⁶, Ованес Туманян ⁷, Абай ⁸, Фаталі Ахундов ⁹, Габдулла Тукай, Мажит Гафурі, Коста Хетагуров ¹⁰, Сеспель... Те ж саме хочеться сказати і про взаємовплив творчості Шевченка з творчістю західних та південних слов'янських поетів — Міцкевича ¹¹, Коллара ¹², Христо Ботева — таких любих нашому серцю, рідних і прекрасних.

Окремо хочу тут наголосити на тому, якими широкими кроками йде Тарас Шевченко до народів Заходу, на півночі Європи і особливо Заходу за океаном.

Досить навести тут хоча б кілька висловів передових діячів Заходу, щоб побачити, що Шевченко давно вже увійшов в серця багатьох народів земної кулі.

Ось Мері Полліт із Англії пише: «Сьогодні Шевченко не тільки для Радянського Союзу, а й для нас є буревісником боротьби».

Відома авторка роману «Гедзь» Етель-Ліліан Войнич ¹³ у 1957 році в Нью-Йорку, приймаючи у себе гостей з України — Василя Козаченка ¹⁴ і Федора Маківчука ¹⁵, а також Миколу Тарновського, що жив тоді в Нью-Йорку, з гордістю заявила, що першим віршем, який вона переклала з української на англійську мову, був «Заповіт» Шевченка.

А як нам не радіти, як не торжествувати, наприклад, з такого: канадські українці з міст Вінніпега й Торонто у книгу Державного музею Т. Г. Шевченка колективно ось що записали: «Ми разом з народом України вдячні Радянському Союзові, Комуністичній партії, Леніну, що створили таку державу, про яку мріяв Т. Г. Шевченко: «Сім'ю велику, нову».

Відомий прогресивний діяч Канади Іван Вір ¹⁶ у своїй статті («Літ [ературна] газета», 11 липня [19]61 р.) пише: «Кобзар» Т. Г. Шевченка є діючою зброєю проти лицарів холодної війни».

Зворушливо, з якоюсь особливою, синовньою щодо Батька Тараса сердечністю виступив торік на могилі Шевченка в Каневі Січинський ¹⁷. Він від імені прогресивних американських українців у співця дружби й єднання народів світу прохав доброї поради: «Батьку Тарасе! Навчи

нас, як боротися проти темних сил, що хочуть нав'язати людству нову криваву бойню».

І ще один приклад. Тейсук Сібуя¹⁸, визначний японський поет, присвятив Тарасові Шевченку свою збірку поезій «Пісні в полі» і в присвяті написав: «Поетові-кріпаку, який невтомно закликав до звільнення селян, незважаючи на те, що його не один раз кидали у в'язницю».

Хіба ж це не є яскравим доказом того, що Шевченко йде по всьому світу і що його слово правди палає в серцях багатьох мільйонів людей як Заходу, так і Сходу!

Наприкінці іще раз скажу: почуваю радість, творчу окриленість, піднесення велике.

[1962]

[ІЗ ТЕЗ ДО ВИСТУПУ
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРІВ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
У РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ БУДИНКУ
ЛІТЕРАТОРІВ]

...І форма художнього слова змінюється. Та вона й не може не змінюватися. Бо ж життя ускладнилося, і психологія сприймання стала іншою; завдяки темнам у нашій роботі ущільнився час...

Це — з одного боку. А з другого боку, життя вимагає від нас, творців, щоб ми душу свою виливали — дай синтез у ліриці, і безперемінно, і не смій баритися! Мені можуть заперечити: а хіба не було цієї вимоги життя й раніше, наприклад, за Маяковського? Так, але в наші дні вимоги життя до поета-лірика ще більше зросли.

Виходить так, що життя навчає нас знаходити таку форму, яка була б і повною, і місткою (стосовно сьогоdnішнього дня), і якомога короткою. Мені знову заперечать: «А хіба не пишуть поети в наші часи довгих поем? І хіба не приймають їх читачі? А ви, — скажуть мені, — хочете стверджувати, що життя вимагає од вас усе коротших та коротших поем?» — «Ні, — відповім я, — життя вимагає не коротше, а в даному разі швидше. Це своєрідне нетерпіння життя стосовно ліриків».

Та є ще аспект звучання. Для того, щоби звучали наші твори просто й дохідливо, а разом з тим і глибоко сповнені були сьогоdnішньою добою, — для цього треба самому лірикові бути готовим уміти обняти все те, що змінюється в житті. Тобто поет мусить бути особливо високоосвіченим і тісно злитим з своїм народом. А саме цього якраз і не досить у багатьох із нас — як у молодих, так, звісна річ, і у старших...

[1962]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ОБГОВОРЕННІ
ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
16 КВІТНЯ 1962 р.]

Товариші! Кожен раз, коли проводимо творчі вечори молодих з обговореннями, ми присутні при народжуванні нових, найцінніших сучасних сил нових. Багато хто із наймолодших друкуються й самі, без нас,— і це цілком природно: Україна ж велика, а таланти все ростуть та ростуть, і всіх їх зразу не обняти,— а все ж талановиті наші молоді і самі в листах своїх спішать заявку нам подати про те, що й вони страшенно б хотіли пройти через пристрасний, але ж дружній вогонь критичного обговорення у Спілці письменників:

— Дайте відповідь, коли нам приїздити!

Сьогодні у нас черговий, але, я сказав би, незвичайний вечір молодих творців. Сьогодні виступлять перед нами українські, російські та білоруські поети¹. Такий характер сумісних, різномовних виступів не тільки сприятиме зміцненню взаємозв'язків і взаємовпливів братніх літератур, а ще й збагачуватиме молодих художників слова мотивами дружби народів, мотивами пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, без чого, як це підкреслено в новій Програмі КПРС, неможливий і самий розвиток літератури і мистецтва.

Молоді поети, твори яких ви зараз почуєте в їх власному читанні,— це лише одна, невелика частина того щедрого, багатого приходу молодих співців в літературу, який (прихід) ми спостерігаємо зараз по нашій республіці.

Молоді поети, звичайно, різні, неоднакові як за манерою схоплювання образів, так і за подачею логіки мислі. І це дуже добре: у нас-бо цілковита свобода різним течіям, прийомам, аби тільки ці останні не були ідейно ворожими нашій благородній справі побудови комуністичного суспільства. Адже ще є подекуди в нас, в Радянському Союзі, й такі поети, які часом в окремих своїх творах сліпо наслідують всіляким формалістичним словесним викрутасам буржуазного модерну. Ці поети не розуміють, що абстракт-

не, безпредметне мистецтво веде не до прогресу, не до пізнання краси й поезії багатогранного трудового життя людей, а тільки заводить у «нікуди», до творчої безодні, до творчого омертвіння.

Усім нам, як старшим, так і молодим, настійно треба боротися проти нездорових явищ, занесених до нас із буржуазного Заходу,— боротися проти похабщини й міщанства в нашому побуті, як боровся у свій час Максим Горький і Володимир Маяковський... Пригадуєте, як останній стривожився, коли серед поетів 20-х років з'явилися були прояви духовних вивихів? Він тоді не витримав і сказав:

Одного боюсь
за вас и сам —
чтоб не обмелели
ваши души...
(«Послание пролетарским поэтам»)

Я знайомий майже зі всіма тими віршами, які ось зараз читатимуть самі автори — учасники вечора. Наперед детальної своєї думки про кожен їх твір я, як голова вечора, не говоритиму, щоб цим не скувати широкий обмін думками.

Скажу тільки одне: їх твори породжені славною радянською сучасністю, пройняті прагненням оспівати героя нашого часу — будівника комунізму. У них, у цих творах,— безконечне захоплення подвигами Гагаріна і Титова², які відкрили глибини космосу. У них, у цих творах, непереморне бажання самих поетів молодих проникнути в глибини людського серця, яке часто і самого себе не жаліє заради створення добра людині, заради щастя твого товариша, друга і брата...

Важливо відзначити й те, що для зображення радянської дійсності деякі з молодих поетів шукають свіжих образів, не задовольняються тими словами, які в поезії давно вже стали штампами. Разом з цим майже в кожного з молодих помітна, відчутна преемственність. Молоді поети органічно вбирають у свою творчість все найцінніше й прекрасне, яке створили наші великі попередники: Пушкін і Шевченко, Максим Горький, Янка Купала, Леся Українка, Маяковський та ін. Щоб досягти творчого успіху, треба виробити в собі марксистсько-ленінський світогляд, реалістично відображати життя і завжди йти разом із своїм народом.

Нам радісно, що в обговоренні творів молодих поетів

згодилися взяти участь відомі українські й російські критики³, літературознавці та письменники.

Ми глибоко віримо, що наші молоді творчі сили створять книги, гідні нашого героїчного народу. А ці ж сили останнім часом буквально приходять до Співки письменників, я сказав би, цілими сім'ями. Так і звучать у мене в вухах рядки із їхніх листів:

— Не забудьте ж написати, коли нам на обговорення приїздити!..

Товариші!

Наша сьогодні творча зустріч з молодими збіглася з днем відкриття XIV з'їзду комсомолу в Москві.

Дозвольте від усіх присутніх поздоровити з цим молодих поетів учасників вечора, бо всі ж вони є комсомольцями. Дозвольте нагадати їм слова безсмертного заповіту Володимира Ілліча радянській молоді: вчитися, вчитися і вчитися, ніколи не розлучатися з книгою, бо без книги нема знання, а без знання нема комунізму.

Починаючи наш творчий вечір молодих, я хочу висловити упевненість, що в нашому обговоренні витатиме дух ленінської уважності і принциповості. Не огульним, не суворо сухим, не черствим осудом зустріньмо читання творів молодих, а правдивим словом, хоч, може, й строгим, але ж по-батьківському строгим. Вони з нетерпінням ждали почути думку нашу про свої твори, вони ж весь час в листах своїх нагадували нам:

— Та глядіть же, не забудьте сповістити нас, коли нам приїздити!

А ті, що живуть у Києві, запитували:

— Коли нам приходити?

Вечір творчості молодих оголошую відкритим.

[1962]

[ВЫСТУПЛЕНИЕ НА КОНФЕРЕНЦИИ
ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СОВЕТСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ
ЗА ВСЕОБЩЕЕ РАЗОРУЖЕНИЕ И МИР
18 МАЯ 1962 г.]

Дорогие товарищи!

У всех нас, собравшихся здесь, один только важный вопрос для обсуждения, одна только неотложная тема — это сохранение мира между народами, требование приостановить атомное безумие.

В эти весенние солнечные дни, когда в нашей стране кипит мирный творческий труд, когда наш народ советский, народ-богатырь, с энтузиазмом осуществляет великую программу КПСС, американские империалистические хищники затеяют солнце термоядерными извержениями на острове Рождества.

Над всем миром повисла страшная угроза, ибо каждое подобное извержение приносит человечеству атомную смерть не только в ближайшее время, но и на многие годы вперед.

Мы, советские патриоты, не можем молчать, когда в буржуазной прессе вместо искренних слов о всеобщем разоружении на нас появляются вдруг грязные измышления и хитросплетенные фальшивые подтасовки.

Кого этим хотят обмануть империалисты? Разве не точно такой же фальсификацией фактов истории занимались и берлинские людоеды в 1941-м году?

Бросьте, господа буржуазные писаки, восхвалять невинность империалистов в деле разжигания новой войны! Никто вам в этом не поверит. Бросьте, господа миллиардеры, кичиться, будто бы денежными подачками сможете привязать к своей колеснице еще не освободившиеся от колониального рабства народы!

А откуда же идут протесты против вас, как не со сторон этих народов? И не только против вас, а и против ваших по волчьей, по звериной крови классовых родственников, грузно сидящих в высоких правительственных креслах?

...Гремят, режут и перекатываются из конца в конец волны забастовок в Испании! В разных концах земли вспыхивают восстания против князьков и подкнязьков, подкормленных долларами из США.

На что же вы надеетесь, господа империалисты? На слабосильность и малообученность восстающих народов? О, не надейтесь! Эти народы давно уже много чему научились. Мало им разве примера революционной стойкости Кубы? Эти народы воочию видят, какой страшной ценою безневинной крови алжирцев «цивилизованные» (в кавычках) колониалисты теплое для себя местечко очищают. В ушах народов и до сих пор стоит безутешный плач вдовы Лумумбы. В их сердцах огненно пылают слова из письма матери Ангуана Гизенги ¹: «Спасите моего сына!» Они каждодневно переживают мучительную судьбу Манолиса Глезоса и многое множество других борцов за мир, за счастье человечества...

Но прежде всего мне хочется отметить здесь тот факт, что народы мира своим старшим для себя избрали наш многонациональный народ советский, который твердо и неуклонно отстаивает дело всеобщего разоружения, дело мира...

Да! Мошь Советского Союза и его бескорыстная помощь угнетенным нациям является предметом восхищения простых людей земного шара.

Трудящиеся нашей страны, в частности трудящиеся Советской Украины, в настоящее время достигли громадных успехов в деле строительства народного хозяйства и культуры. У нас все планы и начинания идеею ленинской дружбы народов оплодотворены, планы и начинания в области гидроэнергетического строительства. Достаточно хотя бы кратко упомянуть здесь о том, что, например, река Неман из Литвы соединится с Днестром и что Балтика, будучи соединена с Черным морем, пройдет через все Полесье, считавшееся когда-то безнадежно заболоченным и бесплодным. На строящейся Киевской ГЭС часто можно видеть наших писателей; много внимания уделяют украинские писатели укреплению дела мира.

Украинцы вместе с русскими, белорусскими, молдавскими и другими братскими народами на своих плечах перенесли всю тяжесть второй мировой войны. В нашей памяти еще и посейчас живы руины Крецатика, руины улиц Харькова, Чернигова. Словно бы и сейчас слышны нам рыдания матерей и насильно отрываемых от них

дочерей, девушек-пленниц. В наших сердцах и до сих пор
клокочет гнев на тех, кто хотел силой своего оружия по-
вергнуть в прах все исторические завоевания и культуру
украинского народа. Мы помним все. Мы ничего не хотим
забывать. Поэтому и призываем всех честных людей мира
вместе с нами возвысить свой голос за запрещение термо-
ядерного оружия, за всеобщее разоружение и за мир во
всем мире!

Разрешите мне, товарищи, прочесть стихотворение
«На могиле неизвестного солдата в Киеве»².

[1962]

[ВСТУПНЕ ТА ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
22 ТРАВНЯ 1962 р.]

I

Товариші!

Сьогоднішній наш літературний вечір ми присвячуємо обговоренню поезії молодих авторів: Володимира Коломійця¹ — завідуючого відділом малювання і публіцистики журналу «Дніпро», Івана Кротова — студента Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, Василя Симоненка² — завідуючого відділом газети «Молодь Черкащини», Олександра Степенка³ — електрика заводу «Запоріжсталь», Олександра Юрченка⁴ — викладача української мови Харківського Державного університету імені О. М. Горького.

Можливо, скажете, забагато для одного вечора. Але ж інакше не можна. Стільки ж бо заявок одержуємо, що й не знаємо, як із ними бути.

Такий уже час наспів у нашій країні — час, на таланти багатий. Радісно всім нам відчувати, що в літературні лави вливаються все нові й нові молоді сили. Щиро вітаємо цей чудесний процес і прагнемо щонайбільше зробити для того, щоб допомогти надійній зміні увійти в радянську літературу — ту літературу, над розвитком якої працювали Горький і Маяковський, Янка Купала й Довженко, багато й багато інших.

Хотілося б, щоб сьогоднішнє обговорення творчості молодих пройшло краще, ніж минулого разу. Бо тоді — ви ж пам'ятаєте? — в нашу бесіду, по-молодеччи пристрасну й гарячу, раптом увірвалися чийсь підбурюючі вигуки:

— А коли вже в літературі перейде влада від старших до молодих?

Ці вигуки показали нам, що на наші дружні обговорення якимсь чином проривається й така частина молоді (можливо, й зовсім до літератури непричетної), якій байдуже до справи виховання молодих.

Треба, таким чином, товариші, гуртом давати одкоша. Треба очищатись нам від них якомога скоріше.

Спілка письменників ніколи не займалась похвальними грамотами або ж роздаванням свідоцтв на право владарів у літературі. Щоб стати письменником, усе залежить

од вас самих: від сили ваших талантів, від вашого бажання вчитися, вчитися і вчитися, як це радив на Третньому з'їзді комсомолу великий наш вождь і вчитель Володимир Ілліч Ленін.

Те, що поетична молодь наша неоднорідна щодо словесних стилів,— це дуже добре. Хай кожен поет своїм, тільки йому властивим, голосом промовляє.

Але те, що деякі з молодих творців відкидають традиційність або ж протиставляють молоде поетичне покоління поколінню старшому,— це вже просто нерозуміння того, на чому стоїть сила нашого народу, нерозуміння суті розвитку літературного життя.

Товариші!

Література ніде й ніколи не творилася одним поколінням, бо все ж у житті взаємопов'язане і взаємозалежне.

Що ж до традиційності, то нам із вами твердо треба зв'язок тримати як з нашими найближчими попередниками (скажімо, з поетами, що 50 років тому працювали в газеті), так і з попередниками давнішими — Пушкіним, Шевченком, Некрасовим, Франком. Скільки вже писали поети про Шевченка — і вдалого і невдалого,— а отже, знайшов цілком новий підхід до нього Іван Драч у своїй поемі «Смерть Шевченка».

Говорю вам ці давно вже відомі істини про попередників тому, щоб підкреслити, що шукання для поетів і в цім напрямі дуже-таки можливі й широкі. Навіщо ж дехто з молодих, шукаючи нових мотивів, копірається у формалістичних об'їдках із столу західних модерністів? Кожен творець, який не цікавиться життям свого народу, не помічає вимог нашої епохи, дуже легко змарнує свій талант.

Та наше молоде покоління поетів добре бачить, який перед ним шлях лежить. Воно не зверне з цього шляху. Мені здається, що Микола Сингаївський⁵ у своєму вірші «Пролог покоління», опублікованому в газеті «Радянська Україна» за 20 травня цього року, саме це й хотів сказати про своє покоління.

Шануйте ж, друзі, свій талант, не грайтеся з ним, розвивайте його всебічно! Приносьте рідному народові творчі свої подарунки!

II

Дуже важко говорити в кінці, коли вже і сил мало, і багато чого сказано.

Мені належить сказати заключне слово. Я не буду тор-

катись питання про наших класиків і про кваліфікацію тих товаришів, які виступали сьогодні.

Глибокий аналіз поезії, яку ми заслухали, дали товариші у своїх виступах, за винятком останнього промовця, хай він не ображається. Сьогоднішнє обговорення на мене справило дуже присмне враження. На попередньому обговоренні був шум, неуважність. Сьогодні була присутня зовсім інша аудиторія. Я спочатку думав на попередньому засіданні, що то не засідання, а що я прийшов на співанку самодіяльного хору, де ніхто нот не знає. Коли я був юнаком, я прийшов у хор. А що таке хор? Це колектив, в якому беруть участь «поющіє, подпеваючіє і ноти держачіє».

Дійсно, аудиторія ніколи не буває однорідна. Дуже високо піднесли наших юних товаришів, які виступали тут. Ніхто не може заперечувати їх таланту. Але виступили не всі. Частина товаришів тільки слухала. Аудиторія неоднорідна, трохи відчувалось це і сьогодні.

Коли я прийшов у хор, я держав ноти, щоб інші співали. Вибачте за моє порівняння, але сьогодні ми співаємо тут по праву (я приєднуюсь до товаришів, які виступали тут). Можемо сказати, що для нас велике щастя мати отакий збір. Ми вислухали прекрасні вірші. Виступи молодих поетів зворушили аудиторію. Читали поезію не тільки ті, кого ми повинні були слухати, а й ті, хто виступав з критикою. І, очевидно, мало у нас цих вечорів, треба, щоб їх було більше, якщо вони викликають таку велику активність.

Тут прозвучала деяка настанова молодим у виступах Леоніда Миколайовича⁶ і Степана Андрійовича⁷.

Велика поетична сила у Симоненка... Хороший поет В. Коломієць, широкий розпил має Юрченко. Я читав дома вірші Стешенка, у нього мініатюри прекрасні. У Кротова сильна думка, але «Брянщина» дає відчувати себе.

Я не буду більше затримувати вас, бо товариші досить широко говорили про це.

Хотів подякувати всім, хто взяв участь в обговоренні, просити не ображатись тих, хто підпадає під «ноти держачіє». Вони через рік підуть вище.

Ми подякуємо нашій партії, яка іде назустріч нам і всіляко сприяє нашій роботі. Велика подяка тим, хто виступив тут.

Побажання вам великих успіхів у вашій роботі творчій, поетичній. Щасливо вам працювати і жити.

БЕЗМІРНА РАДІСТЬ У МОЇМ СЕРЦІ

Дорогі товариші!

Безмірна радість у моїм серці: адже мені сьогодні, в числі інших творців слова й музики, вручено диплом і золоту медаль лауреата премії імені Т. Г. Шевченка.

Велику подяку насамперед хочу висловити урядові Української Радянської Соціалістичної Республіки, Комуністичній партії Радянського Союзу, яка мене виховує всякчас, а також і всьому славному рідному народові.

Сьогоднішнє відзначення моєї творчої роботи багато придає мені сил та енергії для написання нових творів про трудові подвиги нашого богатиря-народу, будівника комунізму.

Чи міг хоч коли-небудь мріяти Тарас Григорович, що його ім'ям буде зватись комітет, який призначенням своїм ставитиме всебічне заохочення до розквіту й зростання талантів на Україні, піднесення їх художнього й морального рівня до висот ще не чуваних в оцінці як свого народу, так і народів усього світу?

Справді. Чого найбільше хотів Шевченко в час написання свого «Заповіту»¹? Він хотів нібито й небагато — щоб в той час, коли народ порве кайдани і створиться на землі колишньої деспотії розкована сім'я народів — сім'я вольна, нова, — та не забули б і його на Україні пом'янути незлим, тихим словом.

О Тарасе! Та ми ж ізгадуєм тебе весь час і в щасливій, і в тяжкій хвилині — ізгадуємо найдобрішими, найзолотішими своїми, найдушевнішими словами!

Нема, здається, жодного такого моменту в нашому житті, у якому б ти не був присутнім з нами. Ну, от хоча б і зараз. Ти з нами був, наприклад, під час проведення Тижня таджицької літератури²; ти був із нами під час зустрічі з болгарськими поетами; під час бесіди з російськими письменниками, як також і на урочистому відкритті пам'ятника сонцеві російської поезії Пушкіну³. Бо

скрізь же на цих зустрічах і торжествах згадувалось ім'я твоє з пошаною і любов'ю як ім'я давнього прихильника ідеї дружби народів. А дружба народів — наша краса, наша надія і сила. До речі. Сьогодні якраз день народження Зигмунта Сераковського, видатного польського письменника, революціонера, з яким ти, любий Тарасе Григоровичу, зблизився на засланні далекім.

Твоя могутня спадщина, славний наш Кобзар, завше приходиться нам, літераторам, на допомогу, коли ми картаємо ненависних ворогів. Тривогу сіють поміж народами хижі імперіалісти: вони нахваляються застрахати весь світ своїми термоядерними виверженнями на острові Р'юдва. Ти, любий Тарасе Григоровичу, не міг того знати, що саме науку та захочуть використати короновані й некороновані владарі для зруйнування нормального життя народів, але ж ти добре був запримітив у їхніх хижацьких характерах цю рису ненажерливості й загарбання чужого, коли говорив у своїй поемі «Сон»:

Той мурує, той руйнує,
Той несить оком
За край світа зазирає —
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.

Втопчуть самих їх у гроб, у домовину ті народи, над якими вони знущаються як колоніалісти!

Імперіалісти надто вже розійшлися. Що їм до невтішного горя вдови Лумумби? Що їм до відкритого закликуну листа матері Антуана Гізенги «Врятуйте мого сина!»? Їм байдуже до того, що Маноліс Глезос у тюрмі знемагає!

Недавно закінчилась у Москві конференція представників радянської громадськості за загальне роззброєння⁴ й за мир. Перепинити шлях війні — ось основний мотив був усіх виступів на конференції після доповіді члена Всесвітньої Ради Миру товариша Олександра Євдокимовича Корнійчука — мотив за міжнародне співробітництво, за мир і дружбу, за щастя всього людства!

На цій конференції теж згадувалось ім'я Тараса Григоровича Шевченка як життєлюбця, як прихильника дружби народів, як поборника миру.

Дорогі товариші! Я всю свою грошову частину премії передаю у Фонд миру. (Оплески.)

[ДОПОВІДЬ НА ЮВІЛЕЙНІЙ СЕСІЇ
ВІДДІЛУ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР,
ПРИСВЯЧЕНІЙ 150-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ М. Ф. АХУНДОВА,
2 ЖОВТНЯ 1962 р.]

Шановні товариші!

У жовтні цього року ми нає 150-річчя від дня народження великого азербайджанського письменника-мислителя Мірзи Фаталі Ахундова. За рішенням Всесвітньої Ради Миру цю ювілейну дату відзначатимуть всі братні народи Радянського Союзу, як також і всі прогресивні люди земної кулі.

Український республіканський комітет захисту миру, Спілка письменників України і відділ суспільних наук Академії наук Української РСР проводить сьогодні ювілейну наукову сесію, присвячену Мірзи Фаталі Ахундову.

На ювілейних торжествах і сесіях завжди ми під час доповідей немовби й самі, разом з ювіляром, проходимо тими дорогами, якими колись ходив він ще за життя свого. Отже, нам радісно й сьогодні відчувати, що славний попередник наш ні перед якими труднощами не відступав у довгій боротьбі своїй проти гноблення й деспотії, проти релігійного фанатизму, за ствердження матеріалістичних і атеїстичних ідей. І до нас аж сюди долунює мужній голос його:

— Я друг свого народу! — голос, звернений до тогочасних трудящих Азербайджану.— Ідіть, братове, назустріч росіянам! Ідіть, учітеся у них, подружіте з ними — і ви будете щасливі!

Оцими основними сторонами своєї діяльності, а саме: невідступністю в боротьбі проти всього гнилого, вірою в майбутнє, вірою у свій народ, органічним відчуттям потреби єднання наших народів,— і приваблює нас багатогранний, душевний образ Мірзи Фаталі Ахундова, видатного філософа-матеріаліста і атеїста, основоположника азербайджанської реалістичної літератури, зачинателя драматургії цілого Сходу, борця за розкріпачення жінки.

Я свідомий того, що цей простий перелік сторін діяль-

ності Ахундова не передає і сотої долі його багатючої натури, не передає запалу й темпераменту його гарячого.

Бо Ахундов дійсно був стрімливим у житті. Він невситиму мав жадобу до знань, а всі ж придбані знання свої всякчас хотів у життя перетворити.

Звідки ж у Ахундова така упевненість у собі з'явилася і сила? Це від глибокого усвідомлення того, що, пускаючись у море життя безбережного, він човна свого схильний був лише в той бік повертати, у який неодмінно повернули б Белінський, Чернишевський, Добролюбов.

Яка чудесна усмішка осявала обличчя Ахундова при одній тільки згадці своїх учителів, у твори яких заглиблювався він все більше й більше!

І ось, коли Ахундов став уже цілком творчо дозрілим, перед ним постало питання, а як же йому підписуватись під своїми творами? Адже всі ті творці, що жили раніше, — і Нізамі ¹, і Фізулі ² і Вагіф ³, — завше підписувались прибраним ім'ям.

...Це було однієї ночі, коли Ахундов писав один із більших творів своїх, не відпочиваючи аж до самого ранку. Враз йому здалось, що він ясно почув у кімнаті чийсь тихо-в'їдаючий голос:

— Ти надто рано виходиш на шлях діяльності своєї!..

Ахундов швидко встав і гарячково став заперечувати:

— Як це так — рано? Якраз же я й гордий з того, що на боротьбу з темрявою виходжу рано! Я ж друг свого народу, мовчати я не маю права!

— Ну, а коли не витримаєш? — ізнов почулося в'їдання тихе.

— Не витримаю? — гнівно перепитав Ахундов. — А не турбуйся, витримаю ж бо всі ваші і нападки, і доноси, а не зломлюся! Поглянь — вже он синіє за вікном. Вже ж скоро день! І я таки йтиму й далі, неодмінно йтиму уперед! Якщо навіть і світ увесь проти мене буде, я не відступлюсь від своєї ідеї, удесятерю я працю свою.

...Ахундов оглянувся: нікого в кімнаті не було. А кому ж це він заперечував, кому?.. Філософ одчинив вікно — і досвітній, доброзичливий вітрець освіжив йому чоло, що ще в думках воно напружене було. А на сході по синьо-зеленкавому небу рожевий досвіт своєю метелечкою в руді золотії смуги порозмахував упоперек сюди й туди... І сказав тут сам до себе Мірза Фаталі:

— Я той якраз, що виходить удосвіта, ще на світанку; я той, що після темної ночі освіжаюсь студеною водою,

змішаною з вином; я — Світанковий, по-азербайджанськи Сабухі.

Цес, уночі прибране ім'я Ахундов поставив і в першому своєму більшому творі — в елегійній касиді ⁴ «На смерть Пушкіна». «Сивоволосий дідусь Кавказ відповідає на пісні твої стогоном у віршах Сабухі».

Так! Стогоном. Бо Ахундов невтішними слізьми ридав, як почув про підле вбивство улюбленого поета.

Азербайджанські поети дуже часто підкреслюють свою гордість з того, що над азербайджанською літературою витає безсмертний дух Пушкіна (хоча, по правді сказавши, жодної такої літератури нема у наших республіках Радянського Союзу, над якою б не витав пушкінський геній); причину цього азербайджанці бачать у появі в друку елегійної касиди Ахундова, а також іще і в тому, що сам великий російський поет цікавився мовою азербайджанською. Ну, що ж, це правильно. Така гордість чудесна. Вона іноді навіть породжує і благородну заздрість. Як-от, наприклад, в літературі аварського народу: у ній висловлюється жаль, що Пушкін в історичному минулому та не встиг був доторкнутись до аварської мови.

Відомий радянський поет Расул Гамзатов ⁵ у своїй поемі «В горах мое сердце» говорить:

...Тот аул, где горянка мне жизнь даровала,
Не велик и, признаться, не очень богат.
Там деревья с трудом коренятся на скалах,
Всюду камни, как горцы на сходках стоят.

Не велик и язык, на котором я песни
Стал слагать. На земле он немногим знаком.
К сожаленью, он Пушкину был неизвестен
И Гомер ⁶ упивался другим языком.

Бог з ним, з Гомером, скажем ми, це вже дуже далеко від нас, а от щодо того, що аварці заздрять азербайджанцям — і саме на неодмінному бажанні якомога ближче стати до Пушкіна, — ця заздрість просто-таки похвальна. А мова аварська не є у нас якоюсь мовою, нікому не відомою. Вже одне те, що по-аварськи писав народний поет Гамзат Цадаса ⁷, а тепер пише Расул Гамзатов, доводить, що ця мова притягнула до себе увагу трудящих усього Радянського Союзу. (До речі, у нас на Україні готується до друку Антологія дагестанської поезії ⁸, де сильно — в українських перекладах — звучатимуть і аварські поети.)

Товариші!

У доповідях шановних доповідачів ми побачимо докладний аналіз всієї творчої й громадської роботи Мірзи Фаталі Ахундова. Я ж у своєму вступному слові намагався тільки пов'язати думки і діяння його з нашим могутнім часом, з нашою воістину незрівнянною в віках ленінською епохою.

В наш новий вік, вік зореплавання, вік атомної енергії, електроніки і кібернетики, в вік загальної турботи про нові винаходи в медицині, про продовження віку людини, показ і винесення сьогодні на люди такої енергії, яка була в Ахундова, глибоко сприйнятливі і корисні. Енергія Ахундова просто вражає нас. Дуже бажаним було б, щоб про життя й діяльність нашого попередника та знала б також і наша радянська молодь.

Українські вчені, філософи, письменники, митці, як і вся наша громадськість, завжди перебувала в дружбі з науковими та культурними силами Радянського Азербайджану. Хай же це святкування ювілейної дати Мірзи Фаталі Ахундова ще більше нас зближить між собою. Хай зміцнюється ленінська дружба народів! Хай живе мир у всьому світі!

[1962]

УЗЫ ДРУЖБЫ

Мне приятно было узнать, что дорогой мой тёзка — человек необыкновенного мужества и в то же время с душой лирика; что любит он стихи и что на книжной полке у него стоят и мои книги. Писателю это очень радостно.

Но думаю я не об этом. Разве есть что-либо необычного в том, что люди, являющиеся воплощением высокой отваги, — вместе с тем и очень образованные люди, много знающие, много читающие, люди большой культуры и большой души?! Пушкин, Шевченко, Леся Украинка, Михайло Коцюбинский, а из советских авторов — Владимир Маяковский, Остап Вишня¹, которых Попович² хотел бы взять с собой в звездную дорогу, — все это книги, действительно отвечающие динамической и в то же время лирической душе советского человека.

Я думаю, что о духовном богатстве души наших космонавтов хорошо знают и некоторые буржуазные редакторы и журналисты, но вот сказать об этом прямо и откровенно никто из них не хочет. Разве что в двойственных интонациях. Например, в одном из номеров газеты «Дейли ньюс» высказывалось немало удивления, что бывшему лесорубу и бывшему пастуху (то есть нашим героям Николаеву³ и Поповичу) «история дала крылья для парения среди звезд».

Да, господа, можем мы сказать, в нашей стране история незамедлительно поднимает каждого простого человека, отдающего все силы для блага ближнего, для блага человечества. Советский народ, окрыленный своей партией, знает путь, по которому ему идти — этот путь указан великим Лениным. «Дейли ньюс» удивляется: как это в космос взлетели люди, вышедшие из самых низов. А вот то, что люди эти, поднявшись в космос, как бы олицетворяли собой дружбу народов СССР, — это ей и невдомек.

В эти дни много пишут, что Юрий Гагарин и Герман Титов прославили Россию, Андриан Николаев — малень-

кую Чувашию, а Павел Попович — родную нашу Украину. Да, это так. Тесными узами дружбы связаны воедино и русские, и чувашаи, и украинцы, и народы других национальных республик и областей. Нет, наверно, ни одного народа нашей страны, с которым бы не был связан наш народ украинский. С чувашами, например, нас тесно роднит революционная деятельность пламенного чувашского поэта и бойца Мишии Сеспеля. Он в послеоктябрьские годы сражался за счастье и свободу украинского народа, похоронен на Украине, в Остре Черниговской области. И недавно вышел у нас роман украинского писателя Юрия Збанацкого⁴ о жизни Сеспеля.

Конечно, мы, украинцы, безмерно горды подвигом своего земляка Павла Романовича Поповича, горды тем, что он в жизни своей преодолел немалые трудности, выработал в себе силу воли. Черты его характера присущи всем космонавтам. Но мне, например, у Павла Романовича особенно нравится то, что свой космический корабль он назвал ласковым словом «ластівка». («Ну, тепер вези мене, ластівко, в космос!») А какие трогательные отношения у него с матерью, с отцом! А какой он твердой воли коммунист, как он замечательно сказал перед полетом в космос:

— Я — коммунист и, как надлежит члену ленинской партии, выполняю ответственное задание, возложенное на меня советским народом и правительством.

От всей души рад поздравить дорогого земляка с достойным выполнением трудного задания и приветствую его у нас, на Украине. Счастья Вам большого, дорогой друг!

[1962]

[ВИСТУП НА ОБГОВОРЕННІ
ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
21 ВЕРЕСНЯ 1962 р.]

I

Дозвольте, товариші, почати сьогоднішнє наше обговорення.

Я мав сказати якесь вступне слово. Думаю, що воно буде непотрібне. Зібралися люди, все в порядку, гарно.

Я думав лише сказати те, що останні наші обговорення були дуже хорошими, але дещо скажу по ходу нашої роботи, бо іноді, коли ми передаємо до літоб'єднання запитання, то, може, на наші обговорення попадали деякі інші товариші, які «менш причетні» до цієї справи. Може, вони більшого ждали від наших обговорень, ждали, що буде весело, що буде більше жарту яко[го]сь. І бувало так, що деякі обговорення проходили не на такому рівні, як це потрібно було. Але в кожному разі нам дуже потрібні не тільки письменники, ті, що самі пишуть, поети, прозаїки, а й слухачі. Хай би було передано запитання нашим слухачам і тим, хто цікавиться нашими обговореннями. Для нас дуже все це цікаве.

Прошу не розуміти наше засідання так: зійшлися, мовляв, керівні поети та критики і будуть ось зараз говорити про молодих; будуть собі говорити, а ви, товариші, які сидите не в президії, тільки слухайте та аплодуйте. Це не так.

Але, повторюю, нам потрібні не тільки ті, що пишуть, — поети. Нам потрібні й слухачі, що з інтересом будуть слухати цих поетів. Реакція слухачів — це дуже цікава для нас річ, це матеріал для дуже інтересних, дуже плідних роздумів поета чи критика. Тільки не хотів би я, щоб товариші слухачі зрозуміли це так, що ми їм будемо наказувати адміністративним шляхом: реагуйте на такий-от вірш у такий спосіб, а на інший — у інший. Я хочу тільки одне сказати для тих, хто у нас, може, сьогодні вперше, що це у нас ніяка не організація — це добровільне у нас зібран-

ня для обговорення творчості молодих. Адміністрації у нас сьогодні ніякої нема. Ви посміхаєтесь, але адміністраторів і не повинно при таких обговореннях бути. Ми прийшли слухати поезію і говорити про неї. А в поезії — свій порядок, незрівнянно глибший і вищий за будь-які найдосконаліші адміністративні винаходи.

Я не кажу, що збираюся цими словами заперечувати доцільність тих або інших адміністративних заходів чи утворень. Але на обговоренні поезії чи взагалі творчості хай все це буде більш ніж умовністю. Написано в об'яві: «Головує такий-то». Це теж умовність. Є дві зацікавлені сторони: з одного боку, молоді автори, з другого боку — спілка. Мене попросили товариші із спілки взяти участь в обговоренні молодих — от я й беру цю участь. А головування — це умовність, це так — просто — умовно — говориться. Бо тут є й «молоді» різні, є й такі, що мають велику підготовку.

Я з великою охотою взявся за це доручення, але це керівництво тимчасове, одноразове. Зрештою, ми всі тут тимчасово керуємо. Сьогодні ми керуємо, а завтра ви керуватимете. Хіба в цьому суть? Нам усім потрібне інше: щоб обговорення пройшло добре, щоб розумно й цікаво виступили ті, хто старанно підготувався до цього обговорення. Треба, щоб наша робота колективною була. І ваша сторона нам дуже потрібна, щоб ви брали участь в обговоренні не так, як на попередніх наших засіданнях. Іноді не досить гарні були форми обговорення. Може, я цим вас трохи засмучу... Та треба, щоб ми колективно робили. Помітите що-небудь — виступайте, доповнюйте. Основне для нас сьогодні — викликати пристрасну творчу думку, розбудити її, направити, навести на вірний шлях, коли що не так у нас, можливо, йшло...

Дозвольте мені на цьому скучне своє вступне слово, яке я мусив сказати, закінчити і звернутися до критиків з таким побажанням: бути совісними! Я дуже вдячний критикам, нашим шановним товаришам. Вони дуже допомогли нам минулого разу. Так само сьогодні вони прийшли, я бачу, і це дуже для нас приємно... Спасибі, що критики й сьогодні погодилися виступити на нашому обговоренні; спасибі, що вони підготувалися до нього; спасибі ми їм скажемо і тоді, коли почуємо їхнє слово — правдиве, благородне і совісне. Деякі поети в нас сильні, більш підготовлені, деякі менш підготовлені. Будемо підходити так, як нам підкаже совість.

Надія Григорівна Заглада — от вона зуміла що сказати! Що в наш час без совісті аж ніяк не можна прожити. Усвідомлення цієї істини якраз нам зараз і потрібне.

Дозвольте, товариші критики, заручившись вашою справжньою допомогою, розпочати нашу колективну роботу. Нас тут багато — повна зала, а люди ще надходять. Ми тут нічого не можемо поставити — ні дружинників, ні комсомольські пости, нічого. Та це і смішно було б. І не можна сказати, що у Спілці письменників бояться масовості. Будь ласка, хоч триста чоловік приходьте і приїжджайте... Дозвольте сьогодні нам заслухати таких молодих поетів: Марію Куравську¹ (Станіславська² обл.), Олеся Луція³, Бориса Олійника⁴, Олеся Трусана (Полтава), Вадима Шкоду⁵, який виступатиме російською мовою, Станіслава Шумицького⁶ з Харкова та Валерія Юр'єва⁷ (Кіровоград).

Є пропозиція розпочати.

II

Товариші, я вважаю, що регламенту не слід встановлювати, що це буде погано. Всі московські газети виступають проти регламентації таких обговорень, як зараз. Тут є різні люди — менш підготовлені і більш підготовлені, тут є такі товариші, що самі можуть вести двадцять студій.

Ми не такі «ветерани», як нас тут назвали. Скільки мені років? Який я ветеран? (*Сміх, оплески.*) Але я певний, що дехто думає: ага, регламент не встановив. От лежить тут «Комсомольская правда», в якій в одній статті закликає автор до того, щоб пристрасть була у виступаючих. І, головне, нам треба всім стежити за тим, чи є в кожному з нас відгук на політику, на сучасне. Я на початку сказав, що тут є з «Арсеналу» робітники, є представники з партійної республіканської школи. Це великі, досвідчені люди прибули. Отже, регламент не встановлений, і я не забув, що навмисно цього не роблю.

III

Товариші, треба поправку зробити, щоб тут не зрозуміли так, що партія вимагає тільки ось так писати, тільки в такій формі. Нічого партія не забороняє, якою завгодно формою пишеть, але щоб воно доходило до народу.

Тут просте роз'яснення. Я мусив це сказати, щоб не було щось такого: ага, ми тут сидимо, але нам забороняють такою-то формою писати. Ні, ніхто нічого не забороняє. Пишіть, як хочете.

IV

Класична форма і нова... Класична форма чи нова... Товариші дорогі, треба розуміти, що класична форма — пушкінська — і нова ніколи не буде одна і та ж. Ніколи форма не буває сталою весь час сто років. Вона змінюється. І пушкінська форма виступає зараз зовсім по-новому.

І не думайте про те, щоб не бути новаторами. Новаторство — це необхідність творчого процесу. Не треба тільки передавати куті меду.

Микола Мамай — новатор, Євгенія Долинюк — новатор. А чого б же вони «маяками» стали? Треба уміти подивитись і нам, уміти записати й пережити це нове. Тобто новаторство є новаторство, коли воно викликане потребою творчою. Якщо ж воно викликається потребами іншими — то яке ж це тоді новаторство?

Між іншим, у нас повинен бути елемент агітації. А не так просто сьогодні вирішувати цей момент. Я вважаю через те, що всі ми повинні бути новаторами. В тій чи іншій формі. Бо новаторства «взагалі» не буває. Воно завжди конкретне. Як традиції теж конкретні. Як конкретно національна і конкретно класова кожна культура. Нема культури «взагалі»...

Але як ти можеш новаторство одразу виявити? Як тут знайти щось нове, якесь новаторство? Хто знайшов якийсь винахід чи нове щось?

Новаторство у всьому є — це так, а новаторство «взагалі» — це дурниця.

Тут освічені люди зібрались. Але я боюсь, що трошечки не доберу, якого декому з них новаторства треба. Хтось навіть репліку кинув: «Какое вы имеете дело. Не понимаю...» Не розуміє, яке я маю відношення до новаторства...

У нас, коли ми говоримо про це, хуторського багато ще є, дуже багато хуторського. Нам хочеться так: дайош новаторство, і все!

В житті суспільства завжди відбуваються ті чи інші зміни. Але чи так швидко вони відбуваються в архітектурі чи скульптурі? Ні. Це важка річ. Поки до чогось дійде, треба багато років чекати. У поезії швидше, хоч і не про-

стіше. Поезія одразу ж відгукується на такі зміни, ментально, поезія обов'язково зразу відгукується, особливо лірика. Але чи завжди ментальний відгук є справді новаторством?

Я нічого тут не заперечую, не дай, боже,— ні поезії, ні новаторства. Я всіх поважаю, але у мене враження таке, що десь ми терпимо «хуторське хазяйство».

Я проти хуторянства в розумінні чи тлумаченні цих проблем.

Повторюю, я вважаю, що новаторами ми повинні бути. Не розуміймо лиш це грубо, прямо. Бо хіба хто викрутаси робить — хіба той новатор? Хіба викрутасами зробиш щось нове? Викрутаси — це дуже просто. А ти хоч трішки знайди!

У тих, хто виступав, є елементи новаторства. Честь і хвала. Але, я запевняю, не можна так ставитись до минулого, до Пушкіна. Пушкін теж був новатор. А ще перед Пушкіним Радищев був. Так як же не розуміти цього?

Тому ж то я й кажу, що поезія при всіх її найсприятливіших можливостях на ментальний відгук часто буває в нас найвідсталішою галуззю в літературі. І тоді отакі обговорення перетворюються на вечорниці... (*Пожвавлення, оплески.*)

Сьогодні в газеті «Правда України» [надрукували] вірша Івана Драча⁸. Чудовий вірш написано і на російську мову перекладено. Скоро, я думаю його передрукують і в інших виданнях, і в Москві напевне.

Високий громадянський пафос і довершена форма — ось що всім нам треба!

Дорогі товариші, оскільки вже вищої точки наша космічна температура досягає, то я думаю, що й мені дуже коротко треба щось сказати.

Те, що говорили товариші і критики, я повторювати не буду. Ясно, що правильно говорили, що шукати треба, про нове поповнення треба говорити та інше...

З Москви пишуть нам таку річ. Я прочитаю один пункт. Нас запитують в анкетах «Вопросы литературы», чи відбився наш час на творчих розмірах у бік скорочення числа поетичних розмірів і розмірів самих творів. Усі чомусь думають, що лірика скорочуватиметься. Всі чомусь чекають, що поети візьмуться писати твори, які при мінімумі часу й мінімумі розумових зусиль читача даватимуть максимум естетичної інформації... Лірики буде менше, поеми також будуть малюсінькі...

Це все дурниця. Не треба мішати грішне з праведним... Мініатюрист мініатюристом і залишиться. А якщо треба написати епопею — то її таки треба і написати, і прочитати. Ви ж знаєте поему Єгора Ісаєва⁹ «Суд пам'яті». Так само і наші кращі поети пишуть...

А ми вже іноді починаємо боятися несерйозних людей, які задають отакі питання. І виходить ось що. Візьміть прозу. Письменник Володимир Федоров¹⁰ написав повість. У журналі «Октябрь», № 9 [вона опублікована]. Її посправжньому слід було б розгорнути в роман. Так ні ж — чомусь треба скорочуватися, бо так комусь хочеться. Навіщо? Правда, більше в нас такого, що письменники нікого не бояться і пишуть величезні поеми. І, головне, сам поет не знає, де його треба кінчати.

Є зразки — сонет¹¹ треба писати тільки так, рондо¹² — так писати.

А от Драч зробив реформу. Якщо можна реформувати рондо — значить, він реформатор. А сонет не можна реформувати.

Стихійності в нас є багато, неорганізованості. А бути стихійними — то ну його к чорту!

Є поезія. Треба стежити її законів так само, як стежити законів життя. Це стосується і героїчних, і епічних творів, це стосується і мініатюристів, і всіх інших...

А тепер дозвольте кілька зауважень щодо прослуханих віршів зробити своїх. От Вадим Шкода. Я не думаю, що скажу про нього щось нове, ніж те, що тут уже говорилося. Дуже хороше товариші говорили. Коли я читав його, то думав: «Ви повинні піти од нас з вірою в свій талант, тому — просимо вас — не приймайте близько до серця наші зауваження». Коли я читав його, то думав: це з бородою людина, а він от який — молодий. І як він темпераментно читав. Значить, я помилився.

Читає він гарно. І дуже гарні вірші є. Наприклад: «На Дніпре», «Баллада о красивых словах...». Але ж і в гарних віршах є недоречності. Ну, от:

Благословенны будьте, синяки
и шишки, что мы в детстве получали...

З якої речі?

Сподобався мені вірш «Красный цвет». Але чому тут таке:

Как просто все и бесконечно сложно,—
Добро переплетается со злом,

Святая правда с лицемерной ложью
И эллипс вдруг становится углом (?).

Це недалеко від творчої філософії Лейбніца¹³, який казав, що все веде до кращого в цьому кращому із світів, все добре переплітається із злом. Правда, ми давно це знаємо. Чогось нового тут немає.

Отут далі — такі твори, як «Обличительное стихотворение», «Не смотрите вприщур сквозь окно». Я вже тому хочу хвалити перший вірш, що він викривальний, «обличительный».

Або взяти «Ветер что-то во дворе ревет...». Який граціозний, чудовий вірш. «Донбасс» дуже добре написано. Жаль, що я не можу тут усе прочитати. «Я ни разу на Кубе не был» чудовий вірш. І ще є багато хороших віршів.

Але:

Не в парке люблю я сирень,
Не на даче, а в поле...

Та хіба бузок росте в полі? (*Пожвавлення в залі.*)

І ще зауваження є до автора — і чимало, «Погоня». Вірш граціозний. Навіть чудовий вірш. Гарна тема. Але... Жодного образу поетичного. Значить, вірш пропав.

Є у вас, наприклад, вірш про Прометея¹⁴, який прагне звільнити світ. Так уже ж у нас половина світу звільнена. Якось із запізненням у вас про це сказано. А слово, скажемо, — уже півслова.

...Ще мене тривожить, — але це вже стосується не так одного поета, як взагалі нашої поезії — і української, і російської, й, напевно, інших, — так це занадто настирлива й вільна експлуатація тих класичних образів, що стали символами: Прометея, Ікара¹⁵, Фауста¹⁶, Ярославни...¹⁷ Коли з вірша у вірш — і це у різних літературах — мандрують цілі шеренги Прометеїв, то хіба це свідчить про оригінальність цих поетів? Прометеї — у множині. Ціла рота Прометеїв. Та той же Прометей чи не здрибниться часом, побачивши навколо себе тисячі своїх двійників без Прометейового вогню в душі. Прометей є завжди борець, а потім вже йдуть титани й велетні. Он у Шевченка один тільки раз виник образ Прометея, але як! Мабуть, ще могутніше, ніж у грецьких драматургів!

А у нас — рота Прометеїв! І ще були в нас такі поети з серйозного покоління — був, вірніше, такий, який писав навіть: «Ну, що там Прометей? Прометей тепер в колгоспах!» (*Регіт у залі.*) І от читаєш вірш про Прометея в кол-

госпі, який здав зерно і став у чергу, щоб квитанцію отримати!.. І от, будь ласка, одержує!

Та повернімося до наших товаришів. Отже, у Вадима Шкоди є багато хороших віршів. Так само і в Бориса Олійника.

Чого ж там — дуже інтересний поет. Тут він інтересні нам вірші прочитав свої. І товариші про нього схвально говорили — і це дуже правильно. Я тільки щоб хотів би сказати — після того, як приєднався вже до думки попередніх товаришів. Що Борис іще частенько пише в стилі нарису — «Я до тебе йшов», «Другові із Франції». Не завжди це в нього слово точне. Ось тут з незрозумілим презирством сказано: «Чи про вашу Жанну д'Арк»¹⁸. «Жартівливо» — чудовий вірш. Та от тут, на жаль, ви пишете, Борисе: «Перший залп ударив, другий залп ударив...» Це ж неприємно, це ні до чого. Ще Борисові Олійнику більше про форму дбати треба, а точніше — про відповідність форми змістові. Поясню на прикладі. Вірш «Б'ють у крицю ковалі». Ви його хвалили, і я хвалю. Але треба його переробити. Невідповідність форми змістові. Перша строфа:

Як у нашому селі
В крицю вдарять ковалі...

П'ять з плюсом. Такий собі танцюючий хорей, як у народній пісні: «І шумить, і гуде, дрібен дощик іде, а хто ж мене, молодую, та й додому проведе...»

Але ж вірш у Бориса Олійника трагічний! І доводиться читати отак написані «танцюючі» рядки, в які автор вкладав зовсім не танцюючий настрій. Ось — убили діда — і про це написано у такій «танцювальній» формі:

Того ранку на селі
Не кували ковалі.

Та-та-та-та, та-та-та... *(Сміх, оплески.)*

І далі так само. Це недобре. Мабуть, поетові треба було б подумати про відповідність змісту й форми і пошукати в цьому напрямку...

Я так докладно зупинився на вірші «Б'ють у крицю ковалі» не тому, що вважаю поезію Бориса Олійника нецікавими чи ще щось, а тому, щоб він більше думав над формою і змістом, щоб він не просто заримовував глибокі думки, а щоби ці думки та були в єдино можливій формі, і завжди найкращій...

З того, що зачитав тут харків'янин Станіслав Шумицький, мені особливо запов у душу вірш «Якби...». Це чудовий вірш про життя і про те, що його необхідно прожити якнайкраще і якнайчесніше. І слово тут містке... Але зразу читаєш — і все добре. А в кінці зовсім інакше: «Перевернулось двічі небо хмарне...» Тут невдало.

У Олеся Лупія є добрі вірші: «Етюд любові», «Вітер», у Валерія Юр'єва — «Очі дитини», «Спогад», «Хосе», «Ленін»...

Про Марію Куравську хотілось би особливо поговорити. І докладно. Та зараз уже пізно. Я обіцяю вам, Маріє, Мирославівно, в листі написати. Дома я десь свої замітки знайду.

«Хвиле, грай!» — дуже цікавий вірш, весь вірш чудовий, тільки заважають слова такі, як «молодці». Це не в тій гамі. «Етюд любові» — чудова річ. «Вітер» — майже Верхарн¹⁹, але у нього довгі, а у вас короткі вірші. «Цвет» — хороші вірші. Та й «Гірська феєрія», «З любов'ю» — хороший вірш. Але манера розв'язання там така ж, як у Підсухи²⁰, а в кінці вірш переходить у щось подібне до правоповчань Сквороди.

Коли я слухав вірші Валерія Юр'єва, я знову думав про наші розмови щодо новаторства і традиціоналізму. Так от, у Юр'єва форма ніби й не нова, а вірші новаторські, тема й підхід до неї новаторський...

Про поезії Юр'єва можна б багато говорити — я не буду, скажу про це іншим разом. Хочу тільки звернути вашу увагу на його музичність. Вона не показна, не та, що кидається в очі своїми зовнішніми атрибутами, а внутрішня, глибока, композиційна... «Кредо поета» — це справжній гомін життя. «Люблю» — чудесний вірш. «Кордон» тонко зроблений. «Мовчання» — тут оркестровка така, що ніхто її не бачить, а вона звучить. «Монолог револьвера» хороший вірш. Він нагадує мені, як ото у Миколи Лисенка є «ответные ходы». «Над озерами тополі стоять», а потім баси униз співають. Так тут цікаво написано. «Прометей» — хороший вірш. Чудовий — «Легенько плаття гралися...» І дуже мені сподобалась «Дівчина у білому халаті»...

...За мене тут товариші добре сказали і про поповнення молоде в нашій поезії, і про нові особливості його, і про багато чого інтересного. Багато говорили і про новаторство...

І якщо я трохи погарячився, то, якщо ви маєте вуха

тонкі, то зробіть так, що ніби ви нічого не чули, поки я гарячився.

То що ж — міняти мені свою думку про наші обговорення як про вечорниці, а про деякі новації як про хуторянство?.. Чи, може, підждати до наступних засідань? Мабуть, останнє було б трохи краще... Та, певно, треба міняти. Бо я один проти вас усіх...

А справді, коли подивитись, то тут багато освічених людей, підкованих в усякому розумінні, може, і в мистецькому. А от лінь у нас ще є... Але ж не можна припускати, щоб ми відставали від інших галузей життя.

Подякуймо ж товаришам, яких ми запросили на це обговорення. Подумаймо і про те, чи всі вони задоволені нашим обговоренням, чи наші розмови наптовхнули їх на нові думки... Може, їм наша критика не сподобалась? Але мені здається, що говорили всі по правді, бо ж і взагалі треба скрізь говорити лише по правді. Всі товариші, яких ми оце обговорили,— люди талановиті: і Марія Куравська, і Олесь Лупій, і Борис Олійник, і Олесь Трусан, і Вадим Шкода, і Станіслав Шумицький і, безперечно, Валерій Юр'єв...

Подякуймо нашим критикам, що згодилися взяти участь у цьому обговоренні, що витратили чимало часу на наші розмови...

Отакі вечірні обговорення, як сьогодні,— це наша колективна робота. Мені здається, що сьогодні ми могли б попрацювати і більше.

Побажаймо усім успіху.

А тим часом до наступного нашого засідання за планом подумаймо, кого з молодих людей заслухати іншим разом і обговорити. І обговорити краще, ніж сьогодні.

Спасибі вам усім — і тим, хто читав, і тим, хто виступав в обговоренні, і тим, хто просто слухав. І стенографістам спасибі, бо їх сьогодні просто замучили...

[1962]

[ПРО КНИЖКУ І. ДРАЧА «СОНЯШНИК»¹]

«Небо моїх надій».

Credo² поета:

Я приймаю тебе
з молодими, як грози, умами
І востаю у тебе —
у небо моїх надій,
Я кермуюсь тобою,
моя сонцесяжна Програмо
Я — оголений нерв твій
і мускул напружений твій!

«Прометеївська балада».

Подобається.

По брязку кайданів мене віднайдете,—

це так каже Прометей.

І далі:

Він з Леніним йде по в'язницях планети,
Він — ленінець духом, старий Прометей!

До речі, у нас часто поети, зокрема й молоді, чомусь заповзялися Прометея подавати у множині і якраз там, де зовсім не потрібно: на святкуваннях врожаю чи щось подібне. А Прометей там уже перестає бути Прометеем.

«Ідуть Прометей» і т. д.

Це — нерозуміння місця, і сили Прометея, і самого образу його у деяких наших молодих поетів.

«Балада про соняшник».

Цей вірш цікавий. Хоч у ньому є деякий недогляд. Про це скажу потім.

Що ж мені в ньому сподобалось?

По-перше, тема обдарованості й таланту подана цілком по-новому.

Тема: тільки той творець зможе відкрити сонце поезії, хто, на це сонце поглянувши, навіки ним захопиться.

Ясно, що ремісники від поезії, скільки б вони не придумували рим і положень, завжди стоятимуть за тисячі кілометрів від поезії...

По-друге, розв'язання теми цілком своє, а не традиційне.

...І скакання хлопчика на одній нозі, і несподівана зустріч із сонцем, що на велосипеді їхало.

По-третє, колір сонця у поета оранжевий, тобто жовтогарячий. Це, як мені здається, цілком відповідає характерові творчого сприймання світла українським народом. Бо і в казках же наших прикладається до сонця епітет не лише «золотий», а й «жовтогарячий».

У вірменській народній поезії, наприклад, сонце теж має своє особливе офарблення, а саме — зелене... Зелене сонце, бо від нього ж зелень із землі встає. А море в їхній народній поезії абрикосове.

Так же само і в індійського поета IV—V віку (день народження й смерті невідомі) Калідаси³, конкретно, у його поемі «Хмара-вістун» зелена колісниця, відштовхнувшись від землі, поволі здіймається в небо (образ сонця).

З вірша:

Мучилось в муках родин небо і земля,
Мучилось і море абрикосове...—
(Дослівний переклад)

і т. д.

Таке, значить, різне бачення, своє уявлення сонця і моря у різних народів.

А тепер про те, що ж, на мою думку, недороблено у цьому вірші. Це — про призначення поета. І в Пушкіна, і в Шевченка, і в Лермонтова, й Некрасова завше поет свідомий своїй місії. Тут же він тільки хлопчик, який під поглядом сонця буквально за одну мить перетворився в захопленого митця. Причому в золотому ніжному захопленні застиг він на роки і на століття. Отже, образ із сфери активної перейшов у сферу пасивну, споглядальну.

Ще одне. Треба було б уникнути тут зайвої інфантильності:

«Дайте покататись, дядьку!
(А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!)»

Спортсменівський настрій нав'язує наш поет і соняшникові, та й самому сонцю.

А головне, чи можна ж широку тему про зародження творчості в людини та ставити у випадкову побутову обстановку? Мені можуть заперечити:

— А що, т[оваришу] Тичино, хіба ви проти побуту?

О ні! Але ж повинна бути співвідповідність між темою і оточенням.

Я ще ясніше хочу пояснити свою думку.

От, скажімо, коли Іван Драч у своєму вірші «Балада про випрані штани» побутовий зміст вкладає у відповідну — і теж побутову — обстановку, там усе лишається на місці. Бо зміст і форма злилися в одне.

Та й то — зверніть, товариші, увагу! — та й то сам поет дав наприкінці вірша таку ось оговорку (у кн[ижці] — сторінка 38):

(Повні образи, повні огуди
Мої пишногоубі етюди.
«Це вже занадто, це вже занадто»,—
Мені нашіптували сонати ⁴,
І розсипались на панелі
Мої рондо і ригурнелі —
Я обійшовся без них,
Оспівуючи штани).

Що ж, це сто раз правильно!

Ця оговорка про що ж тут говорить?

Може, про те, що поет злякався втелючити сюди рондо і ригурнелі ⁵?

Ні, цією оговоркою поет підкреслив зневагу до пишного обарвлення віршів, які часто виходять з-під пера його товаришів молодих. У цьому велика сміливість і сила Івана Драча.

Та і в подальших віршах цього збірника, коли поглянемо уважніше, то побачимо, що поет аж ніяк не дозволяє собі якусь веселеньку форму прив'язувати до серйозного, суворого чи сумного змісту — от як, наприклад, і в етюді, присвяченому Джамілі Бухіред, та в етюді «Пам'яті Хемінгуей».

«Балада про Сар'янів та Ван-Гогів» ⁶. Наголовок носить характер презирства, хоч намір поета був зовсім інший.

А таке враження від наголовка лишається, що начебто Сар'янів і Ван-Гогів фунтами продають на базарі.

«Балада-хроніка (про двадцятилітніх)».

Задум цікавий: показати два відрізки нашої епохи:

1) від 1942-го до 1962-го;

2) від 1962-го до 1982-го.

Плакат? А що ж, і плакатно можна. Плакатно й Маяковський подавав. Але, мені здається, тут дещо заважає «тон бодрячества»:

— Чуєте, люди! Є вже танкісти,
В сорок другому році народжені.

Це — рапорт на параді.

«Балада про дівочі перса».

Сильно.

До речі, Уолт Уїтмен тілом жіночим захоплювався, як мудрець-поет: скажу — і тільки (див. «Электрическое тело пою» у книзі Уїтмена «Избр[анное]», ОГИЗ, 1944, стор. 99 і 100).

А цей вірш у Івана Драча, вірш, присвячений Джамілі Бухіред, подано в обстановці соціальної боротьби:

А бандит розпікає шворня
І згвалтовані груди пече.

Але в той час, як у Уолта Уїтмена жінщина (чи й дівча, скажімо):

она и действенная и косная равно,
ей зачинать не только дочерей,
но и сынов, не только сынов, но и дочерей,—

то у Івана Драча:

...алжирське дівча нескорене
доживає у блиску очей.

(У блиску зненависті!)

Хай над Сеною білого гунна
Перестріне зневаги напасть,—
Хай йому парижанка юна
Частих персів торкнулись не дасть.

Тут уже заклик до помсти!

«Сонячний етюд». Прекрасна річ.

«Етюд на «добридень».

Як це мало сказати: «Добридень!»
Як на диво багато в цім слові.

Це теж свого роду credo поета:

Хай же прийме шалений вік
Мій вогнистий,
Мій спраглий «добридень!»

А я ще раз повторю закінчення вірша нашого поета:

З сльози проростає зернина
і колоском зірку черкає —
В розливі пшениць потопає
Вулканна моя Україна.

Хіба ж це не прекрасно?

Це — і прекрасно, і благородно. Бо у наших радянських поетів велика є повага до тих, кому прийшлося полягти в могили за честь, свободу й за нове життя України Радянської.

[1962]

НЕРУШИМА БРАТЕРСЬКА ДРУЖБА

Нема більшої радості, як стежити за розвитком безкорисливої дружби нашої з народами усього табору соціалізму і, зокрема, народом болгарським чи то в галузі економіки, науки й техніки, а чи в галузі літератури та мистецтва.

Великих висот набрала в Радянському Союзі взаємодія поміж літературами болгарською, з одного боку, та російською й українською — з другого.

Взаємодія — це не просто запозичення, а глибинне, пильне вглядання в творчість твого брата; взаємодія — це водночас і захоплення, і взаємозбагачення.

Щасливі наші народи. Вони ж бо, незважаючи ні на які урагани в віках, ні на які ворожі підступи, щоб нас роз'єднати, лишилися вірні один одному, лишилися незламні своєю тісно скутою, неуцербною дружбою навіки!

Нам би слід частіше думкою літати в ту глибину століть, коли ще була Київська Русь — колиска трьох східнослов'янських народів: російського, українського й білоруського. Адже це ще тоді... Та ні, вже краще розказати так, як у переказах збереглося... Тож і приступили раз до князя кияни, діди старі, діди кремезні, у плечах дужії, розумом глибоко допитливі.

— Ти скажи нам, князю, — староруською мовою всі разом запитали, — а як же треба буде діяти далі?.. — Зіп'явшись на ціпки, вони дивились із-під брів своїх покошланих на князя і відповіді ждали... Та князь, поглядаючи згори на Дніпро, щось строго розмірковував, а потім сам до себе промовив:

— Прийдеться ще почекати трохи. Не інакше...

— Ну от, — продовжували кремезні кияни, — ми вже й ідолів своїх поскидали на землю; повір: усе зробили з свого боку... Та тільки ж...

Тут другий дід старий продовжив:

— Ти обіцяв навчити нас.

А третій дід аж головою мотнув:

— Та чого там нас! Хай хоч дітей...

— Я ж і кажу: навчить дітей по книгах розбирать... Ой, як же воно зветься...

Князь (радісно підказуючи):

— Букви розбирати, букви! А для цього треба ж спочатку... Та ось давайте я вам роз'ясню. Ой діди ж ви мої, порадики дорогії! Порадики і в щасті, і в горі. Тож слухайте...— І діди ще ближче напівколом князя обступили... Та раптом ізнизу від Дніпра почувлись поклики:

— Ідуть уже! Ідуть!..— І ось ураз заповнилась гора уся новоприбулими гостями, і нашими воїнами в шлемах, і тими киянами та киянками, що гостей супроводили аж від Дніпра сюди, на гору... І після привітного слова князя стали говорити гості. Настала тиша тут. Але ж тиша якась особлива. Радісна. Жива. Не мертва. Та й як же не радіти, коли те, що говорять гості, на добру половину зрозуміти можна!.. І князь, піднісши руку вгору, до всіх сказав:

— Немало останнім часом побувало в нас гостей. Гостей ми тих приймали, шанували. Але ж поїхали вони — і нам уже до них байдуже. Бо мова їх була для нас незрозуміла. А зараз... чи ви помітили, кияни славні, як у мові новоприбулих гостей із Болгарії багато однакових коренів, а то й окремих слів, схожих на наші?..— І всі кияни загомоніли схвально. І повели гостей в хороми князя. Першими з-поміж киян запросили туди й дідів. Неповороткі вони, та зате розумом допитливі. Нового у житті намірились ждять. Тому ж на землю й ідолів один по одному поскидали...

Давно уже зникли у віках і хороми ті, й самі князі, і гості з різних країн світу, але ж не зникли, але ж живуть і по сьогодні спільні корені у мовах наших, мовах невмирущих, слов'янських.

Іще тут хочеться згадати, як у році 1657 Богдан Хмельницький провадив з болгариним П. Парчевичем¹ переговори, щоб разом виступити проти турків.

Дехто може мені заперечити: а навіщо ж говорити про минуле, коли стаття ця присвячена сучасній болгарській літературі? Що ж, відверто я скажу: дружба народів — це не булочка, яку можна ножиком пократити на окремі шматочки (себто в даному випадку — пократити історію дружби).

З точки зору сьогоднішнього дня, давні періоди зародження нашої дружби, про які я тут згадав, були для нас немовби ще дитинством нашим. Але ж те, що промовляло

до тебе в дитинстві, те, що над колискою тобі по-рідному співало й щебетало, ніколи потім уже не забувається і в дозрілому віці твоєму. П'ятсот років у тяжкій турецькій неволі поневірявся народ болгарський! А мова ж його не піддалась примусовому потуреченню. Вона, вбираючи в себе щонайкраще із мов наших народів і першим чином із мови російської, в своєму розвитку піднеслась до високого рівня краси звучання й сили поміж усіма мовами слов'янськими. За свідченням Христо Кабачкієва ², Володимир Ілліч Ленін в 20-х роках мав намір вивчати болгарську мову. Горді цим не тільки болгари, а й ми — східні слов'яни.

Нам частіше б слід думкою одвідувати той час, коли точилась російсько-турецька війна 1877—1878 років ³. Яка причина того, що російська армія й болгарські ополченці остаточно перемогли на Шипці ⁴ ворога заклятого? Ну, ясно, яка: правильна організованість військових сил і керування ними, з одного боку, таких досвідчених генералів, як Гурко ⁵, Скобелев ⁶, Столетов ⁷. Але ж іще є одна з найбільших і найважливіших передпосилок успіху в перемозі — це обопільна тісна дружба наших народів. Нема, здається, жодної людини в Болгарії, яка б не пам'ятала про Шипку як про символ вічної дружби південних слов'ян із слов'янами східними. З такого запевнення і починає свій вірш «Від Шипки до Москви» перший болгарський пролетарський поет Димитр Полянов ⁸:

Ми Шипкинської епопеї
не позабудемо повік:
Живий Столетов! Ось землю
біжить, співає разом з нею
Балкана чистого потік.
Там ополченці під горою
спинили ворога полки,
шість днів чекали в гromі бою
від росіянина-героя
підмоги дружньої руки.

(Переклад В. Шевця)

Нехай пробачать мені мої читачі, коли я прямо увірвусь тут із зверненням до своїх товаришів, співгромадян.

— Любі друзі мої, українці й росіяни, — чи й навпаки, — росіяни й українці! Частіше, прошу вас, згадуйте Одесу з бурхливим Чорним морем, і Миколаїв, Ізмаїл, Херсон... По цих містах росли і зріли ті письменники болгарські, які в другій половині ХІХ віку, будучи в серці революційним вогнем осяяні, піднесли рідне письменство

на незвичайну височінь поміж всіма літературами світу! Вогню червоноокрилого для своєї творчості запозичили вони і в Пушкіна, Белінського, Чернишевського, Некрасова, і в Марка Вовчка⁹ й Тараса Шевченка. Дружба між українським і болгарським народами — це постійне взаємозбагачення. Радісно нам завжди повторяти, що Христо Ботев, цей воістину велетень революційного діяння, революційної поезії й думки, в юнацькі роки свої вчився, ріс і мужнів на Україні. Ми ніколи не забуваємо Любена Каравелова, який з такою вогнистою пристрасстю підхопив у своїх перекладах Прометеїв протест поезії Тараса Шевченка проти закоренілих ворогів єднання слов'янських народів. А Іванові Вазову, який мусив тікати з Болгарії в Росію від переслідувань чорних властей та зрадників вітчизни, тільки в Одесі вдалося повнотою продумати й написати найбільший свій твір про Квітневе повстання 1876 року¹⁰ — роман «Під ігом». Вчився в Одесі Добрі Чинтулов¹¹, а також художники Н. Павлович¹² та С. Доспевський¹³. Іще до перелічених мною на початку цього абзаца міст я хочу включити й славні традиціями дружби народів міста наші Київ та Харків. У першому вчилися Васил Друмев¹⁴, автор відомої повісті «Нещасна родина», а також М. Дринов¹⁵, що пізніше викладав історію слов'ян у Харківському університеті. В 1888 році Іван Вазов був присутнім у Києві на великому слов'янському святі 900-річчя хрещення Русі. Він був захоплений від Києва та від привітних киян.

Багато сприяли розповсюдженню болгарської культури в Києві, Харкові, Львові, б[увшому] Катеринославі (тепер Дніпропетровську) великі сини українського народу — Микола Лисенко, Іван Франко, що і зустрічався з П. Тодоровим¹⁶ та академіком С. Романським, Василь Стефаник¹⁷, Ольга Кобилянська. А Павло Грабовський і на холодному Сибіру, в найтяжчих умовах заслання, знаходив час, щоб перекладати твори болгарських поетів. Ця улюблена праця завше огрівала серце його. Особливо багато зробила для зближення літератур болгарської та української безстрашна по боротьбі з царизмом Леся Українка, яка, живучи довший час то в Софії, на квартирі свого дядька Мих. Драгоманова¹⁸, то в с. Владая на горі Вітоші, мала широку можливість познайомитись з передовими людьми тамтешнього суспільства, вивчати болгарську мову і звичаї. Леся Українка за мотивами болгарської народної поезії написала свою поему «Віла-посестра». Зміцненню братерських зв'язків поміж нашими народами,

безперечно, прислужилось іще й те, що й ленінська «Искра» приходила на Україну (в Одесу) через споріднену, здавна знайому нам Болгарію.

Ідея дружби народів — яка вона могутня, широка, предиво-неосяжна! Ідея дружби народів аж ніяк не любить бути скромненьким струмочком, який, дзюркочучи десь там на дні у рівчаку, боїться, щоб на нього із верби та сухенький листочок не впав,— боїться, щоб жук-рогач не перепинив йому дороги... О ні! Ідея дружби народів не така: сміливо любить вона діяти по всіх напрямках життя, усі його галузі наскрізь проймає. Сад у розумного садівника — завжди наземно переплетений трубами з водою.

Ось у журналі «Коммунист»¹⁹ № 9 за 1961 рік під заголовком «Живые черты великой дружбы» подано відгук на книгу «Друзари», яка одночасно вийшла болгарською й російською мовами («Друзья»). У цій книзі розповідається про передачу донбаськими шахтарями трудної гірничої професії великій групі молодих робітників Болгарії. Ось у книзі М. П. Костенка «Під зорями балканськими» (1961) передано горду радість наших друзів-болгар з того важливого приводу, що трудящі Болгарії на честь ХХІІ з'їзду КПРС розгорнули у себе змагання за методами новаторів Валентини Гаганової, Миколи Мамає, Олександра Кольчика. А в одному з номерів республіканської латвійської газети розповідається, через що саме в Болгарії начальника служби канатно-підвісних шляхів Лозана Дойчева²⁰ називають Маресьєвим²¹. Іще одне. В газеті «Молодь України» (8 вересня 1961 р.) референт Комітету молодіжних організацій УРСР Б. Уфимцев розповідає, яка тісна братерська дружба пов'язує молодь народної Болгарії й Радянського Союзу, зокрема України.

Усе це чинники того нового, що, починаючи від ХХ з'їзду КПРС, в правильному діянні радянської семирічки та п'ятирічок Болгарії владно увійшло в наше життя, закріплюється у ньому з кожним днем все більше й більше. Коротко кажучи, і в промисловості Болгарії, і в її сільському господарстві великі сталися зміни з того часу, як після монархії, після фашистської диктатури прийшла влада самого народу.

На початку січня 1962 року у Києві відбувся пленум Спілки письменників України. У доповіді голови СРПУ Олесея Гончара в числі інших важливих питань було відзначено, що за останні післявоєнні роки на Україні видано в перекладах на українську мову 34 книги письменни-

ків зарубіжних країн. Із них велике число припадає на переклади з мови болгарської. На Україні дедалі все більше стає знавців мови болгарської: обмін письменниками — українськими і болгарськими — на піврічний термін позитивно вплинув на це. Розширенню й поглибленню дружби українського народу з народом болгарським завжди сприяє обмін п'єсами наших сучасних драматургів. На Україні часто йшла п'єса Крума Кюлявкова²² «Боротьба продовжується», п'єси Орлина Василева²³ та ін. В свою чергу, немало із нових п'єс українських ставиться зараз на сценах болгарських театрів. А всім українським драматургам першим своїми п'єсами до болгарського глядача відкрив дорогу Олександр Корнійчук.

Дружба між болгарським і українським народами зміцнилась ще й на шляхах боротьби за мир у всьому світі. Так, наприклад, у 1935 році на Міжнародному антифашистському конгресі за мир у Парижі (Анрі Барбюс скликав конгрес) українська делегація в складі Івана Микитенка, Олександра Корнійчука, Петра Панча й автора цих рядків разом діяла з делегацією болгарською, яку очолював Людмил Стоянов. А часто щонайближчими один до одного ставали письменники братніх народів Радянського Союзу з письменниками болгарськими саме під час всесоюзного або ж і всесвітнього святкування ювілейних дат Пушкіна, Некрасова, Гоголя, Шевченка. Я хочу навести тут кілька куплетів із вірша молодого болгарського поета Цветана Спасова²⁴, який в 1939 році (рік відзначення 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка) приїздив до Києва. Тоді ж і вірш цей народився у нього:

Із гучномовців спів луна, це молодь України
Про щастя днів ясних співа.
Неначе із віків ця пісня соколина
В крові слов'янській швидко ожива.

Не бачу їх облич, але я добре знаю,
Що в їх очах найкращі почуття.
Я молодість братів рядками прославляю,
Взірцем мені відважне їх життя.

Я певен, що вони мені за все рідніші.
У спогадах я серед них живу.
Й здається тут мені, що береги зійшлися,
Від Бургаса²⁵ до Києва пливу.

(Переклад М. Литвина)

Як це чудово сказано у молодого болгарського поета Цветана Спасова: немов би береги зійшлися! Авжеж. Коли

дружби почуття у тебе в серці — то ти вже не задумуєшся над тим, чи це далеко від Болгарії Україна, а чи близько. А просто сідаєш на корабель дружби — і вже говориш і радісно співаєш: «Від Бургаса до Києва пливу!»

Цветану Спасову не довелося дожити до наших світлих часів: німецько-фашистські загарбники розстріляли його в 1944 році, як і багатьох інших безстрашних захисників свободи болгарського народу. І те, в що твердо вірив молодий поет,—

І пройде час, і світлий ранок буде
Для всіх трудящих на моїй землі...—

уже справдилося: в сьогоднішній Болгарії зараз не тільки світлий ранок, а сонячний ясний день. Перший секретар ЦК БКП Тодор Живков ²⁶ з високої трибуни XXII з'їзду КПРС заявив: «Для нас, болгар, ясно, як білий день, що основою наших успіхів у будівництві соціалізму й комунізму є нерушима братерська дружба болгарського народу з народами Радянського Союзу, всебічна допомога, яку нам подає радянський народ, невичерпний досвід КПРС і Радянської держави в будівництві соціалізму й комунізму».

Нам же усім треба завжди разом стояти один з одним, разом відстоювати ленінські норми партійного життя і не дозволяти ревізіоністам зводити наклеп на наше святая святих — вчення марксизму-ленінізму.

[ВИСТУП ПО РАДІО ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКОЇ ДРУЖБИ]

Товариші!

Кожен раз, коли ми чуємо голос партії, звернений до нас, наш слух внутрішній стає особливо напруженим. Ми ж бо ані жодного слова не маєм права пропустити із того, що партія говорить. Це — по-перше. І по-друге, відповідь свою ми повинні дати на всі ті головні пункти її звернення, які торкаються саме нас, українських письменників, як частини творчої інтелігенції Радянського Союзу.

В історичних рішеннях позачергового XXI з'їзду КПРС о к р е м о було сказано про неухильну потребу подальшого розвитку й збагачення культури соціалістичного суспільства.

Скільки в історії пролітало бур над нами! Скільки було нападів ворожих з метою роз'єднати нас! Наші народи вистояли бурі і навали, наші народи лишилися вірні один одному і ще тісніше об'єднались поміж собою.

Ось у 1657 році Богдан Хмельницький проводить переговори з болгарином П. Парчевичем, щоб разом виступати проти турків.

А коли згадати нам російсько-турецьку війну 1877—1878 років, то ми побачимо, яку велику участь у визволенні Болгарії разом з воїнами російськими та болгарськими брали також і воїни українські, що служили в царській армії. Наприклад, про героїзм полків Подільського та Житомирського ясно зафіксовано і на самих шипкинських пам'ятниках.

Особливо зміцнилась українсько-болгарська дружба наприкінці 80-х років XIX ст., коли прогресивні болгарські діячі, будучи переслідувані диктатором Стамбуловим¹, му-сили тікати через море в Одесу.

Любі друзі мої, українці, й росіяни, й болгари! Частіше, прошу вас, згадуйте Одесу з бурхливим Чорним морем, і Миколаїв, Ізмаїл, Херсон... По цих містах росли і зріли

ті письменники болгарські, які в другій половині ХІХ віку, будучи в серці революційним вогнем осяяні, піднесли рідне письменство на незвичайну височінь поміж всіма літературами світу! Вогню червонокрилого для своєї творчості запозичили в Пушкіна, Белінського, Чернишевського, Некрасова, також запозичили вони і в Марка Вовчка й Тараса Шевченка. Дружба між українським і болгарським народами — це постійне взаємозбагачення. Радісно нам завжди повторяти, що Христо Ботев, цей воістину велетень революційного діяння, революційної поезії й думки, в юнацькі роки свої вчився, ріс і мужнів на Україні. Ми ніколи не забуваємо Любена Каравелова, який з такою вогнистою пристрастю підхопив у своїх перекладах Прометеїв протест поезії Тараса Шевченка проти закоренілих ворогів єднання слов'янських народів. А Іванові Вазову, який мусив тікати з Болгарії в Росію від переслідувань чорних властей та зрадників Вітчизни, тільки в Одесі вдалося повнотою продумати й написати найбільший свій твір про Квітневе повстання 1876 р.— роман «Під ігом». Вчився в Одесі Добрі Чинтулов, а також художники Н. Павлович та С. Доспевський. Традиціями дружби наших народів славляться й Київ та Харків. У першому вчилися Васил Друмев, автор відомої повісті «Нещасна родина», а також М. Дринов, що пізніше викладав історію слов'ян у Харківському університеті. В 1888 році Іван Вазов був присутнім у Києві на великому слов'янському святі 900-річчя хрещення Русі. Він був захоплений від Києва та від привітливих киян.

Багато сприяли розповсюдженню болгарської культури в Києві, Харкові, Львові, бувшому Катеринославі (тепер Дніпропетровському) великі сини українського народу Микола Лисенко, Іван Франко, що і зустрічався з П. Тодоровим та академіком С. Романським, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. А Павло Грабовський і на холодному Сибіру, в найтяжчих умовах заслання знаходив час, щоб перекладати твори болгарських поетів. Ця улюблена праця завше огрівала натружене серце його. Особливо багато зробила для зближення літератур болгарської та української безстрашна по боротьбі з царизмом Леся Українка, яка, живучи довший час то в Софії, на квартирі свого дядька Михайла Драгоманова, то в с. Владая на горі Вітоші, мала широку можливість познайомитись з передовими людьми тамтешнього суспільства, вивчати болгарську мову і звичаї. Леся Українка за мотивами болгарської на-

родної поезії написала свою поему «Віла-посестра». Зміцненню братерських зв'язків поміж нашими народами, безперечно, прислужилось іще й те, що й ленінська «Искра» приходила на Україну, в Одесу, через споріднену, здавна знайому Болгарію.

Сила незламної дружби нашої якнайкраще показала себе під час другої світової війни, коли в Болгарії окопались фашисти. За допомогою братніх народів Радянського Союзу болгарський народ знов дістав можливість почати нове своє життя — вільне і прекрасне. Ця можливість прийшла 8 вересня 1944 року разом зі вступом на землю болгарську військ Третього українського фронту.

З того часу народ болгарський широко розгорнув свої крила творчі та дужі. Він за короткий час небачених успіхів домігся. Напряма в діянні народу скеровувала Болгарська комуністична партія на чолі з товаришем Тодором Живковим. Народ болгарський з того часу попрямував шляхом соціалізму і до комунізму.

На XXII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу Тодор Живков сказав: «Ми, болгарські комуністи, приймаємо Програму КПРС як свою програму, як програму дій Болгарської комуністичної партії. У ній ми бачимо втілення життєвих інтересів, сподівань і найвищих ідеалів нашої партії і нашого народу. Програма КПРС освітлює і наш шлях уперед, допомагає нам ще ясніше бачити свої цілі і перспективи розвитку, ще глибше усвідомлювати свої завдання».

Радісно відзначити, що українські фабрики й заводи охоче взялися виконати замовлення болгарської промисловості й сільського господарства. Сто колісних тракторів цього року відправив до Болгарії Харківський трактороскладальний завод. Відрадно згадати тут і про допомогу Дніпровського економічного району в споруджуванні поблизу Софії, у місті Кремиковцях, металургійного комбінату. Обмін досвідом роботи встановився поміж робітниками бавовняно-прядильної фабрики ім. 9 вересня міста Слатіна.

Соціалістичне змагання за договором домовилися провести колгоспники артїлі ім. Комінтерну Городищенського району Черкаської області й члени кооперативу ім. Василя Коларова² з села Стрелча Пазарджикського округу. Багато юнаків та дівчат із Болгарії навчаються у нас, на Україні, як у вищих, так і в середніх учбових закладах. Також по науку до українських робітників заводу «Запоріжсталь»

цілими десятками прибувають наші друзі-робітники з Болгарії.

Усе це чинники того нового, що, починаючи від ХХ з'їзду КПРС, в правильному діянні Радянської семирічки та п'ятирічок Болгарії владно увійшло в наше життя, закріплюється у ньому все більше й більше. Коротко кажучи, і в промисловості Болгарії, і в її сільському господарстві великі сталися зміни з того часу, як після монархії, після фашистської диктатури прийшла влада самого народу.

На початку січня 1962 року у Києві відбувся пленум Спілки письменників України. У доповіді голови Спілки радянських письменників України Олеса Гончара в числі інших важливих питань було відзначено, що за останні післявоєнні роки на Україні видано в перекладах на українську мову 34 книги письменників зарубіжних країн. Із них велике число припадає на переклади з мови болгарської. Це є також одним із численних показників невмирущої дружби українського народу з народом болгарським.

На Україні дедалі то все більше стає знавців мови болгарської: обмін письменниками — українськими і болгарськими — на піврічний термін вплинув на це. Розширенню й поглибленню дружби українського народу з болгарським завжди сприяє обмін п'єсами наших сучасних драматургів. На Україні часто йшла п'єса Крума Кюлявкова «Боротьба продовжується», п'єси Орлина Василева та ін. В свою чергу, немало із нових п'єс українських ставиться зараз на сценах болгарських театрів. А всім українським драматургам першим своїми п'єсами до болгарського глядача відкрив дорогу Олександр Корнійчук.

Дружба між болгарським і українським народами зміцнювалась ще й на шляхах боротьби за мир у всьому світі. Так, наприклад, у 1935 році на Міжнародному антифашистському конгресі за мир у Парижі (Анрі Барбюс скликав конгрес) українська делегація в складі Ів. Микитенка, Олександра Корнійчука, Петра Панча і автора цієї передачі разом діяла з делегацією болгарською, яку очолював Людмил Стоянов. А часто щонайближчими один до одного ставали письменники братніх народів Радянського Союзу з письменниками болгарськими саме під час всесоюзного або ж і всесвітнього святкування ювілейних дат Пушкіна, Некрасова, Гоголя, Шевченка.

Я хочу навести тут кілька куплетів із вірша молодого болгарського поета Цветана Спасова, який в 1939 році (рік відзначення 125-річчя від дня народження Тараса

Шевченка) приїздив до Києва. Тоді ж і вірш цей народився у нього.

Із гучномовців спів луна, це молодь України
Про щастя днів ясних співа.
Неначе із віків ця пісня соколина
В крові слов'янській швидко ожива.

Нам усім треба завжди рядом стояти один з одним, разом відстоювати завойовану самим народом свободу, відстоювати ленінські норми партійного життя і не дозволяти ревізіоністам зводити наклеп на наше святая-святих — вчення марксизму-ленінізму.

[1962]

[«САСУНЦІ ДАВИД»]

«Сасунці Давид» («Давид Сасунський») — вірменський героїчний народний епос. Утворювався в 7—10 століттях в умовах народно-визвольних повстань проти арабського халіфату. В епосі показано, як жорстокий гніт іноземних загарбників і утиски місцевих експлуататорів, духівництва викликали спалахи народних повстань. Герої епосу — селяни, ремісники й слуги. В чотирьох розгалуженнях епосу про чотири покоління богатирів відбився дух героїчної боротьби, що протягом кількох століть жив у народі як священна традиція. Героями першого розгалуження є Санасар і Багдасар, другого — син Санасара Мгер Старший, третього — син Мгера Старшого Давид Сасунський, а четвертого — Мгер Молодший. Богатирі ці прирівнювались до чудодійних осіб стародавніх міфів, через те в кожному поетичному образі можна побачити як реальну дійсність, так і відгук переказів. В образах епосу, зокрема Давида Сасунського, втілені сподівання й надії вірменського народу в незламній боротьбі за свободу й незалежність, його непоборна віра в перемогу над ворогами. В епосі розгорнуто подано багаторічну боротьбу трудового селянства проти феодалів. Для епосу характерним є засудження загарбницьких воєн, відстоювання свободи й миру, а також невтомна мирна праця хлібороба, кожум'яки, каменяра, будівника міст та мостів, пекаря. Почуттям патріотизму пройняті діяння героїв епосу. В епосі засвідчено, що Давид Сасунський виступав захисником інтересів не лише селянства, а й ремісників; заступництво його за трудящий народ, за бідних проходить через увесь твір. Давид Сасунський скрізь і завжди з народом. Епос є неоціненною пам'яткою народної поезії. Першим співцем-переказувачем, від якого записано епос «Сасунці Давид» 1873 року, був селянин Крпо з села Мушська Долина. П'ятдесят варіантів епосу, що було зібрано в 1873—1951 роках, видано в трьох книгах: 1936 (т. 1),

1944— [19]51 (т. 2, 2 ч.). «Сасунці Давид» перекладено мовами народів СРСР. Українською мовою перекладали П. Тичина, Л. Дмитерко, О. Сорока¹, В. Свідзінський², Є. Фомін³ та інші. Теми епосу використовували для своїх творів О. Туманян («Сасунці Давид»), А. Ісаакян⁴ («Мгер із Сасуна»). 1000-річчя епосу «Сасунці Давид», як велике свято всіх народів Радянського Союзу, відзначено було 1939 року.

[1962]

МОГУЧИЙ, ПРЕКРАСНЫЙ

Я счастлив, что знал Якуба Коласа¹ (Константина Михайловича Мицкевича). Образ его всегда живет со мной, в моей душе. Да нет, не просто живет, а с течением необыкновенно быстрого нашего времени он все больше и больше вырастает передо мной как образ поэта, педагога, ученого, гуманиста, общественного и политического деятеля, революционного борца за свободу. «Дорога партии,— заявил Якуб Колас,— моя дорога, и с этой дороги я не сойду никогда».

Якуба Коласа, как и Янку Купалу, я всей душой полюбил еще с первого моего знакомства² с ними. Оба они сразу же близкими и родными стали мне — и именно чем? Какой чертой своего душевного уклада? То, что скажу я об одном, характерно будет и для другого. В жизни своей Якуб Колас был прост и естественен. Он не любил нарочитости — ни в подчеркивании слов, ни в показывании жестов. Но в то же самое время всегда был смелым и дерзновенным. Ведь он сильно не ладил с царским самодержавием. Ведь он после отбытия своего тюремного заключения³ еще большую активность проявил в борьбе с прислужниками царизма, помещиками, капиталистами. Боролся он не только за себя, а за освобождение угнетенного народа — как белорусского, так и других народов тогдашней России. От лица всех этих народов и, в первую очередь, от лица убогого сермяжного белорусского народа Якуб Колас в 1906 году смело бросил в лицо палачам вызов революционный:

Слушайте же, каты!
Бойтесь сермяги:
Много в сердце гнева,
Много в нас отваги...

В этих и подобных им [строках] мы видим влияние революционной всеокрушающей гневной поэзии Тараса

Шевченко. Мы, украинцы, чувствуем великую благодарность Якубу Коласу за то, что он, вместе с Янкой Купалой еще задолго до Великого Октября перевел произведения Тараса Шевченко на белорусский язык ⁴ и что «Кобзарь» украинского гения стал любимой настольной книгой белорусов.

С большой любовью относился Якуб Колас к русским писателям и, в частности, к Пушкину. «Не будь Пушкина, — говорил он, — не было бы, наверно, и моих поэм „Новая земля“ и „Хата рыбака“». В этом признании великая чистота и честность писателя, ибо Якуб Колас здесь не только признает прямое на него влияние поэзии Пушкина, но еще и узаконивает самого себя духовным сыном русского гения.

Высоко поднял Якуба Коласа и Янку Купалу своей щедрой поддержкой Максим Горький. Много было общего в биографиях названных мною трех писателей: и голода, и преследований от жандармов, и скитаний, и тюрьмы. Но Максим Горький, как мне кажется, положил свои дружеские руки на плечи Янки Купалы и Якуба Коласа еще и потому, что знал, что был он уверен: революционные певцы судеб белорусского народа непременно передадут свою силу творческую также и писательской молодежи Белоруссии.

Да, Максим Горький не ошибся. Вся та литературная молодежь, что начала толпиться в дверях белорусской советской литературы уже после смерти двух поэтов-классиков — Янки Купалы и Якуба Коласа, в огромном большинстве своем продолжала и продолжает их традиции. Не в буквальном, конечно, воспроизведении форм и [в] звучании слов надо разуместь это продолжение традиций, а, самое главное, в правдивом изображении нашей богатейшей советской жизни, в безудержном росте ее строительства, начертанного на XXII съезде КПСС, и в данном на съезде для трудящихся Моральном кодексе.

...Слыхал я о Якубе Коласе давно еще: когда учился в средней школе г. Чернигова. Мы с Василем Элланом доставали книги белорусских писателей. А по-настоящему начал о нем узнавать это уже только в мои студенческие годы, в г. Киеве, в начале 1914 года. По рекомендации Миколы Вороного ⁵ известный статистик и общественный деятель Александр Русов ⁶ устроил меня заведующим редакцией украинского художественно-педагогического журнала «Світло» ⁷. Маленькая была комнатенка редакции,

где я жил и работал. Журнал наш выходил один раз в месяц, а потому я имел возможность делить свое время и для работы в редакции, и для посещений лекций в высшей школе. Маленькая, повторяю, комнатка редакции была, но какое богатство она в себе вмещала! В порядке обмена с журналом «Світло» приходили в редакцию журналы и газеты украинские и русские, белорусские, а также и отдельные издания — и даже потные — на рецензии. И вот там я в редакции из газеты «Наша нива»⁸, как и из отдельных книг, о многих вещах и людях узнавал. Об Якубе Коласе, например.

...Я бесконечно рад, что удалось мне еще при жизни Константина Михайловича редактировать сборник его произведений в переводе на украинский язык⁹. Я очень близко узнал его во время Антифашистского конгресса, созванного Анри Барбюсом в 1935 году в Париже. Много там говорили мы с ним на тему укрепления дружбы народов Советского Союза. Радостно встречались мы с ним на сессиях Верховного Совета СССР в Москве, на митингах в защиту мира, а также при встречах в Минске и Киеве.

Сильный духом был Якуб Колас, сильный, мудрый и прекрасный. Пусть же воспримут теперь всю силу, всю мудрость и красу его творческую души молодые писатели всех республик и областей нашей необъятной Родины. Пусть здравствуют и развиваются наши силы молодые...

[1962]

[МЕСРОП МАШТОЦ ¹]

Радостно мне чувствовать, знать, как армянский народ советский ценит своих славных предшественников в области науки, литературы и просвещения.

Смотрите... Из глубины веков встает сегодня пред нами могущественный исполин, которому со дня рождения исполнилось тысяча шестьсот лет. Жил он в бурную эпоху постоянных войн, вражеских подвохов и набегов. Седая голова его — смотрите! — приподнялась выше сверкающих снежных вершин горы Арагаца, горы Арарата; чело его сплошь изрыто от дум напряженных и глубоких; глаза же пристально вдаль устремлены; в них одна только мысль, одно желание: как бы народ свой поднять из тьмы, из бедствий и лишений; как бы направить его на твердую дорогу, ведущую к жизни новой!

Кто же этот исполин древних веков? Может быть, властитель, царь? Или же богач, обладатель несметных сокровищ? О, нет! Это любимый всеми ученый, певец, учитель и философ, это великий сын армянского народа Месроп Маштоц. Он много думал о судьбах своего народа и к неотвратимой мысли пришел: дать народу азбуку, по какой он мог бы усвоить все науки, все искусства как своей страны, так и всего мира. И Месроп Маштоц создал прекраснейшее из прекрасных — первый армянский алфавит, на основании которого в течение последующих веков стали успешно развиваться наука и искусство и усовершенствовался и самый язык армянский — женственно-певучий и в то же время мужественно-прекрасный.

И как представитель украинского народа я, всем сердцем своим присутствуя на всенародном торжестве в честь великого сына армянского народа Месропа Маштоца, вместе с представителями других братских народов от души провозглашаю: поклон талантливому армянскому советскому народу, слава ленинской дружбе братских народов, слава партии коммунистической.

И мне, полюбившему язык армянский, особенно радостно. сегодняшнее чествование Месропа Маштоца. Знал я о нем еще в дореволюционное время из книги «Поэзия Армении»² под редакцией Валерия Брюсова³, еще больше узнал от Ованеса Иоаннисиана, когда я был у последнего в гостях в Ереване, и позже, на праздновании юбилея Хачатура Абовяна. Сегодня мне открылся он в [полный рост?].

Многим народам вы пример.

Горы видели М[есропа] М[аштоца], горы беседовали с ним.

Невозможно древность возратить, увидеть, но все-таки она связана с нами.

На те же самые горы, что и сейчас в Армении с снежными вершинами, смотрел Месроп Маштоц. Он думал, как бы поднять свою страну, как бы поднять народ родной на такую высоту, чтобы образованием своим он виден [был] далеко!

Глаза Месропа Маштоца смотрят на нас.

[1962]

[ІЗ ТЕЗ ВИСТУПУ
НА ІРПІНСЬКОМУ СЕМІНАРІ
МОЛОДИХ ПОЕТІВ ТА ПРОЗАЙКІВ]

Людина своїми очима може бачити не скрізь. Зір людини може бачити лише крізь повітря. Та й годі.

Але в науці в наш час зароджується новий напрямок технічної фізики — інтроспекція¹...

Що ж до творців і, зокрема, творців слова, то ми можемо сказати таке, що зір їх проникає скрізь — у душу людини, в її думки, почування, вчинки...

Інтроспекція слова.

1962

«НІ, НЕ ВТЕРПЛЮ, ОГЛЯНУСЬ...»

Уже самий заголовок говорить про те, що в той час, в перші роки після революції, деякі наші критики наvertали увагу письменників тільки на своє, самособойне.

Я пережив (за ці роки після Жовтня) гетьманщину¹ з її просвітницькою ідеологією, з куркульством, я пережив отаманщину², петлюрівщину³, директорію⁴, денікінщину⁵, білополяків⁶...

«І кожне виступало, як своє,— писав я в своїй книжці «Замість сонетів і октав» — «Своє ж (рушниця) в нас убила...» і т. д.

Таке враження весь час, що я в и р и в а ю с ь із цього всього мені чужого, вириваюсь і шукаю підтримки. А мене заливає: ...то... то... А я кріплюсь і не здаюся, а навпаки... Своє тверджу і хочу ще більше зміцнитись.

Мене багато що обурювало в тодішн[ьому] житті. Насамперед обурювало те, як багато ще тих, що «по соборах», а потім «розговляються по норах» (див. «Вулиця Кузнечна»). Скільки передумав я, проходжуючи Кузнечну чи то на роботу, чи з роботи:

Не кисніть, люди, попід тином,
Не плаче од дрібних образ...
(«В космічному оркестрі», V)

Там кожен зна свої одміни
Супутник-друг, товариш-брат.
І кожен світ аеростат
Іде назустріч щохвилини.
(«В космічному оркестрі», III)

У цьому критики побачили тільки те, що їм заманулося побачити,— а саме відрив від землі і сягання в небесні сфери. Формально це так. Але ж не можу я не зазначити, що в цьому вірші саме я хотів відбити те прагнення наших народів, той рух до об'єднання рад[янських] республік,

про яке писалося в пресі і яке вже підготовляли; увінчався цей рух утворенням Союзу Рад[янських] Соц[іалістичних] Республік; постановлено було це на відкритті VII Всеукраїнського з'їзду Рад 10 грудня 1922 року в Харкові. Отже, мої рядки з III розділу «В косм[ічному] оркестрі» (див. угорі на цій стор[інці]), особливо слова: «Кожен світ аеростат іде назустріч щохвилини», — треба розуміти так, що й наша республіка іде (назустріч об'єднанню республік)...

Хіба я не бачив, як сестра моя Наталя ⁷ з голоду ледве трималась на ногах!.. Хіба я не бачив трупа того хлопчика, що його бомбою з аероплана вбито було якраз на розі вул[иці] Лабораторної (тепер вул[иця] Ульянових) і Кузнечної?

Я чув від Куриленка Вас[иля] про злочинну розправу куркулів у с. Пісках, на озерах над біднотою; коли мого знайомого студента вбили куркулі на хуторі (він — за продподаток!) — я почав писати «В косм[ічному] орк[естрі]» — там можна знайти рядки не буквально про це, а про...

Про ту ж саму боротьбу з старим і моя «Фуга» ⁸ говорить.

Те ж саме й «Живем комуною» (VIII) — «діди витрушували з люльки», а ми...

Взяти «Захід» № 2. Голод у нас!

Хіба я не вистоював у валенцях на цім же розі години до 12-ї ночі, щоб зустріти Лі ⁹, яка ішла з занять у мед[ичному] інст[итуті].

З одного боку, я витримував натиск правих та поміркованих, а то і просто укр[аїнських] бурж[уазних] націоналістів: «Яке ви мали право, — покрикували вони, — писати у своєму вірші («Охляло сонце»): «Нехай і боротьба звиріна! — лиш так оновиться людина і вся матерія життя»? Ук[раїнські] націоналісти ненавиділи мене за мою «Відповідь землякам» (1922 р.). З другого боку я витримував натиск укр[аїнських] неофутуристів ¹⁰, які чіпляли до мене різні свої марки поета, робили найтрудніші порівняння (до речі, я дав їм відповідь у вірші «Один в любов, другий у містику...», а також у вірші «Сійте...» — земля, тобто народ, так говорить: «од вас я, од вас... жодних кривлянь» («Появились эстетики. До вас поетики-офіціантики, не робіть ви романтики з черв[оної] крові рабів»). Точніше: «До вас, крикливі поети-офіціантики ¹¹, до вас моє слово, мій гнів. Не робіть ви романтики з червоної

крові братів». І далі: «І я: „Хлюпни нам, море, свіжі лави...“»¹² З третього боку натискали на мене й помірковані, які проповідували мир і спокій, гармонію і в «чоловцях благоволеніє», яким я згодом теж дав відповідь у вірші («Великим брехунам»). Я там писав з іронією й сарказмом:

О, як гармонію, гармошію ми любим!
Ми хочем бачить світ прозорим, а не грубим... і т. д.

Теж допікали нас тоді й переборщувачі, які казали, що рідний край треба забути, а тільки всесвіт! Причому відрізняв я виразно і добре, що одне діло любити рідний край, Вітчизну, Батьківщину і зовсім інше свинею сидіти в своєму рідному багні, в болоті (вірш «Я знаю...») — вас прокленуть за те, що «з рідного свого болота не зразу виїшли ви на вольну путь». І я сказав:

Поете, любити свій край не є злочин,
Коли це для всіх!

(«І Великий, і Блок...»)

Я бачив, як приїздили до нас, в РСФРР, чужоземці і концесії собі підчіплювали (див. «Замість сонетів і октав» — «якісь цибаті чужоземці...»).

Я чув, як Уеллс приїздив до Леніна в Москву.

Я бачив, що замишляв тоді проти [нас] папа римський¹³.

До мене в кооперат [ивний] музей, яким я завідував, часто приходив Бол[еслав] Л[еопольдович] Яворський. Ми розмовляли з ним про те, як би гарно було написати (поетам і композиторам) обряд пісень на родини (замість хрестин), на весілля, одруження і на похорони. «Козака несуть» Мик[оли] Леонт[овича] ми вважали не тим обрядом, який можна співати і грати оркестром за труною. Я також із Як[свом] Степовим говорив про це, і з К[ириллом] Стеценком, і ще більше з Верик[івським] та Козицьк[им]. О! Як ми хотіли, щоб це було! Ви ж і самі можете пересвідчитись, як я у своєму вірші торжествував, що пісні революцій зверху, ніж пісні «Христос воскрес».

В той же час я бачив загнивання й на Заході. Про це я ще в своїй книжечці «Замість сонетів і октав» у перших же рядках після посвяти сказав: «На куль[турах] всього світу майові губки поросли». Кожен з нас знає, що

дерево обростає губка, яка, за станом тодішньої науки, нічого не була варта (тепер уже на губку інакше дивляться).

Взагалі в 1921— [19] 22— [19] 23 рр. мене як творця багато в чому рятувало те, що я був диригентом капели ім. Леонтовича, яку ми разом з Гр[игорієм] Верьовкою (теж диригентом капели) заснували після злочинного вбивства Миколи Дмитровича. Хор наш ми з Гр[игорієм] Гуровичем Верьовкою надумали перетворити в хор-студію, тобто вкинути в роботу його ще кілька предметів. Отже, Гр[игорій] Гур[ович] викладав хористам у дні, вільні од співань, теорію музики, я — всесвітню історію музики, Арнольд Ол[ександрович] Альшванг — слухання музики, зокрема твори Шопена ¹⁴, Д. Ревуцький ¹⁵ — думи українські (грав на піаніно, співав). Читати мистецтво слова запрошено було І. О. Мар'яненка ¹⁶, а також одна артистка Київського укр[аїнського] театру викладала хореографію. Велику допомогу ми відчували від П. Козицького і М. Вериківського. На одну із співанок заходив послухати М. Т. Рильський, який тоді ходив ще з довгими вусами. (Хор-студія була на вул[иці] Кузнечній, 107, в приміщенні дитячої бібліотеки).

Чим же мене рятувала хор-студія? Та тим, що я подали був од пліток київських «творців», від їх збочень і кривлянь...

Знайомство з композиторами в цей час дало мені багато!

...Так! Майові губки на культурах всього світу. Але я чув, як Ромен Роллан давно ще крикнув: «Порозчиняти вікна! Провітрити оселю!» * Саме «Жан Крістоф» ¹⁷ його видано було.

І особливо мене вразив твір нового, ще не знаного тоді для мене автора Анрі Барбюса «Огонь».

Вся ж земля тоді була «океан палахкотінь»...

Багато ким я тоді захоплювався — усього й не згадаю. Але ж я особливо захоплювався Уолт[ом] Уїтменом і Верхарном. Вони для мене в той складний час гриміли, як фанфари! А Тарасом Шевченком... О ні! До нього не підходить слово «захоплювався» — я його вже наново все глибше й глибше пізнавав — я його любив, як і зараз люблю, всією своєю душею. Бо я знав, що те, що скаже Шев-

* Див. передмову до «Кола Брюньйон».

ченко, то, значить, саме людство говорить. Отож я й писав
тоді в своєму циклі «В кос[мічному] оркестрі»:

Людськість промовляє
Трьома розтрубами фанфар:
Шевченко — Уїтмен — Верхарн!

А ще до них я приєднав в той час Анрі Барбюса та
Ромена Роллана!

Як же міг стерпіти й не оглянутися на них?

Ні, не втерплю, оглянусь —
Захід, як вулканний лан!
Це того, що там Барбюс,
Це того, що там Роллан.

[1962]

[АВТОБІОГРАФІЯ]

Я, Павло Григорович Тичина, народився 27 січня (н. ст.) 1891 р. в с. Пісках Бобровицького району на Чернігівщині. Після навчання в сільській школі в 1901 році я, маючи слух і голос, поступив співаком у єлецький хор міста Чернігова, де субрегентом був Микола Ілліч Подвойський, який і на той час уже був у Ком[уністичній] партії (див. БСЭ, т. 33), учитися ж ходив я в бурсу. Від співаків дорослих — басів і тенорів — ми, хлопчики-хористи, знали уже тоді велику таїну, що Подвойського вважають революціонером, — і ми його дуже поважали і у всьому слухались. Великий вплив зробив на мене в дитинстві Подвойський: він навчив мене бути чесним і правдивим, давав читати книги за своїм вибором.

В 1907 році із бурси я перейшов у середнє училище — Чернігівську семінарію, де навчався по 1913 рік. Важливу роль в ці роки життя мого відіграло моє знайомство з відомим українським письменником, що жив тоді в Чернігові, Михайлом Коцюбинським.

Таємно від семінарського реакційного начальства я відвідував вечірні нелегальні «суботи» Коцюбинського. В одну з таких «субот» я передав Михайлу Михайловичу свої вірші з тим, щоб він, який збирався на острів Капрі, в Італію, показав їх Максиму Горькому. Від Максима Горького надійшов згодом лист до мене¹ — в цьому листі великий російський письменник дав сердечний свій відзив про мої поезії. Це мене дуже та й дуже підбадьорило.

Перші мої твори було надруковано в 1912 році. З 1913 року я вступив до Київського комерційного інституту² студентом. Для того, щоб заробити собі коштів на прожиття студентське та на оплату свого правонавчання, я одночасово і вчився і працював в українському театрі Миколи Садовського помхормейстера.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції

працював вже в редакціях журналів «Мистецтво революції»³ (Київ), а після свого переїзду до Харкова — в журналі «Червоний шлях»⁴. В той час з'явилися друком три моїх книги: «Сонячні кларнети», «Плуг» і «Вітер з України».

В 1929 р. мене обрали академіком до Академії наук УРСР.

21 листопада 1933 р. вийшла книга поезій «Партія веде»⁵. Ніколи не забуду тієї радісної хвилини, коли я побачив, що в тому ж самому номері газети «Правда» редакція в своїй передовій багатонадійно говорила й про мене.

В 1935 році їздив на Міжнародний конгрес оборони культури в Парижі (Анрі Барбюс скликав цей конгрес). З 1936 й по 1938 рік я був директором Інституту літератури Академії наук УРСР.

В 1944 році за книгу «Чуття єдиної родини»⁶ було присуджено мені звання лауреата Державної премії першого ступеня. А в 1945 обрано членом-кореспондентом Болгарської Академії наук.

Під час Великої Вітчизняної війни кілька разів виїздив у прифронтіві смуги. Написав поему «Похорон друга»⁷ й видав книгу «Перемагають і живуть»⁸.

У всій своїй громадсько-політичній та літературній діяльності я весь час хотів бути тільки з народом.

В 1938, 1947, 1951, 1954, 1959 мене обирали депутатом Верховної Ради УРСР. А депутатом Верховної Ради СРСР я був обраний у другому, третьому, четвертому й п'ятому скликаннях.

В 1953 р. був обраний Головою Верховної Ради УРСР, а в 1954 році — заступником Голови Ради Національностей Верховної Ради СРСР.

У справі зміцнення миру поміж народами неодноразово виїздив за кордон: до Франції, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини, Туреччини, Польщі, Англії, Фінляндії, а 1943 року й по 1949 працював народним комісаром — міністром освіти УРСР. Я є членом президії Спілки письменників України і членом правління Спілки письменників СРСР.

1962 року за Вибрані твори в 3-х томах присуджено мені звання лауреата премії ім. Т. Г. Шевченка.

Я є членом республіканського Комітету захисту миру. В 1959 р. нагороджений Всесвітньою Радою Миру срібною медаллю «За видатний вклад в справу зміцнення миру й дружби поміж народами».

В лави Комуністичної партії прийнято мене в 1944 році.

Останнім часом вийшли такі мої книги: «Ми — совість людства»⁹, «Зростає, пречудовний світе»¹⁰, «Комунізму далі видні»¹¹, «Сад садив нам Ленін»¹², а також 6 томів Вибраних моїх творів¹³ — з поезій, критики і публіцистики.

Нагороджено мене від уряду чотирма орденами Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора й медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Нагороджений Почесними Грамотами Президій Верховних Рад України, Білорусії (за переклади Янки Купали й Коласа), Татарії, Башкирії (за науковий твір про М. Гафурі), Північної Осетії (за переклад творів Кости Хетагурова), Литви, Чувашії й Вірменії.

[1963]

[ВИСТУП У СПІЛЦІ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРЧОСТІ
МОЛОДИХ ПОЕТІВ
18 БЕРЕЗНЯ 1963 р.]

Сьогодні у нас усіх велика-велика радість. Взагалі що може бути радісніше, ніж бачити перед собою людей, які прагнуть сказати своє слово в літературі і вже починають промовляти його. На наших очах народжуються нові письменники. Це — як народження нових зір...

Наша радість обоюдна. Це радість і для них, для тих, кого ми сьогодні слухаємо й обговорюємо, а саме: для Анатолія Бортняка¹, для Петра Бубнія, для Бориса Нечерди², для Станіслава Реп'яха³, — це ж радість і для мене, бо радісно мені усвідомлювати, що й я якимось чином тут, на цьому обговоренні, присутній був.

Радісно ще й тому, що перед нами виступали поети, так би мовити, глибоко реалістичного плану, а це ж якраз і означає вірність правді життя і вірність новаторським традиціям нашої літератури. Та це ж новаторство — не безпредметне, не одірване від життя, а з життям пов'язане і до народу спрямоване.

Мірзо Турсун-заде⁴ сьогодні пише у «Правде», що, наприклад, у Таджикистані немає ні абстракціоністів, ні формалістів. І правильно він пише. Треба боротися проти абстракціонізму та формалізму, але не треба його й шукати там, де немає...

У своєму виступі один з учасників нашого обговорення хвалив Чернігівщину. Мені приємно, як чернігівцю, це було чути. Але ж ми сьогодні слухали і Одесу, і Вінниччину. І на їхню адресу можна сказати теж чимало добрих слів. І так же само усім цим поетам можна чимало чого й закинути. От про це хочу й поговорити.

Згадую знову думку, висловлену Мірзо Турсун-заде. І думаю про наших молодих товаришів, які щойно виступали перед нами з своїм звітом. Шукають вони, наполегливо шукають, випробовують себе всіляко в поезії. І правильно. Я не знаходжу в них чогось «предсудительного», як кажуть росіяни. Нічого в них такого недоброго чи не народного не бачу. Це таланти, безперечно, таланти, і в них гарного є багато.

Але хочу сказати, хочу звернути увагу всіх присутніх — і обговорюваних поетів передусім — ось на що... Те, що може талант,— це одне. Те, що зробив цей талант,— це друге. Так от я хочу, щоб зроблене поетом якомога ближче було до того, що він взагалі може. Тобто я за повну самовіддачу таланту. А це може бути лише за тієї умови, якщо письменник матиме якусь чітку і рівну лінію в житті і творчості...

Ми зараз багато говоримо про форму поезії, а точніше — про голу техніку в ній. І дехто починає серйозно думати, що, оволодівши голою технікою, він стане справжнім майстром, справжнім поетом. Ми говоримо про голу техніку як про головний чинник, рушій наступу в поезії.

Чи ж так це? Чи ж може одна й та техніка поетична однаково придатною бути для Реп'яха і Нечерди, Бубнія і Бортняка? Та ніколи!

Отже, давайте не тулити техніки до творчого діла. Дозволю собі трохи вільне порівняння: штани не можна рівняти до віршів.

Є в поезії щось головніше, ніж гола техніка, ніж просте набірування образів. Це — думка про життя, про його сенс, про сучасників і про нащадків. Отож давайте не будемо перетворювати наші обговорення у фіксацію вдалих чи невдалих поетичних образів, а говоримо про більше, про головне: для чого усе це пишеться...

Повторюю, мені дуже-дуже радісно сьогодні. Бо здається мені, що наші молоді поети саме це й розуміють. Тому ж їхні вірші не холодні, мертві, хоч і вигадливі іграшки; їхні вірші живуть, вони красиві живою теплою красою, і витонченість тут не вигадлива, а природна...

Ось перед нами Станіслав Реп'ях. Мій земляк. Чернігівець. Дозвольте мені прочитати ще раз його вірш про бакенщика.

Падають з неба громи!
Рвуть груди п'тьми!
Соснові весла в міцних руках,
Соснових весел могутній змах.
Розлучені хвилі в човен б'ють,
Позаду човна пароплави пливуть.
Стогне під вітром бурхливий плин —
Бакенщик з штормом один на один.
Соснові весла в міцних руках,
Соснових весел могутній змах.
Бакен тепер невловний, хиткий —
У бакена теж характер свій.
Юнак підвівся, здавалось, на мить,

Та встиг у пітьмі зорю засвітить.
І світлом зеленим сяє вона,
Щоб бачили люди, де глибина!
Соснові весла в міцних руках,
Соснових весел могутній змах.

В обговоренні я чув, як комусь з товаришів цей вірш не сподобався. Чим же це поганий вірш? Треба ж дещо бачити.

Гарний і «Художник». І вірш «В дорозі» гарний. Ви скажете, що в ньому ритм старий — а мені яке до того діло!

Вдалину біжить машина
По дорозі польовій.
За баранкою хлопчина,
Кучерявий і ставний.
Клубочаться хмари пилу,
Осідають на житах.
А навстріч здіймає крила
Гай, немов зелений птах.
І дроти, мов дивні арфи..
Ллється ніжний, тихий дзвін,
І береза в білих шарфі
Кида погляд навздогін.
Оченята волошккові
Синьо дивляться услід —
І здається юнакові
Незвичайним
білий світ.

Це твір «замечательный», твір чудовий!

Не обов'язково кожна деталь вірша мусить кидатися в очі. Вона повинна стояти на своєму місці. Коли ж вона не стоїть на місці — тоді й весь вірш псується. От, наприклад, чудесний вірш є в Реп'яха, а от одну деталь зробив не так — і враження пропадає. Треба ж знати, яку деталь зробити і де її поставити!

Я не люблю вітрів,
Що віють крадькома.
Що можуть вирватись
Зненацька із-за рогу,
Що, як нікчемні блазні-повзуни,
Бояться прямо вдарити в лице.
Вони лизнуть чоло твоє гаряче
На знак любові —
І небавом ти
Захворієш на грип чи на ангіну.
Це не вітри,
Це затхлі вітерці,
Які не похитнуть дубів байдужих,
Не вирвуть їх з корінням із землі!
Я не люблю їх...

Хочу навести ще тут вірш один — «Агітатор»:

Хоч дорога не підсохла ще,
Вся розмочена дощами,—
Йде на балку, на гороховище,
Хлопець з ясними очами.
З-під кашкета пасмо звихрене,
Мов його юнача мрія.
Знас: гаслами і цифрами
Людську душу не зігріє.
Ось і стає.

Добрідень, люди, вам!
Як працюється, живеться? —
Поділися з ними куривом —
І розмова щиро летиться.
Про Гіталова розкажує,
Про новини політичні.
І ніщо його не зв'язує:
Все таке просте і звичне.
А дядьки важкі, потомлені,
Із обличчями Сократа⁵,
Проводжають словом добрим,
Наче сина,

наче брата...

Я вважаю, що дуже багато в ньому є доброти.

Я кажу опі слова на адресу Станіслава Реп'яха не через те, що він з Чернігівщини. А через те, що в його поезії є дуже добре, надійне, чесне зерно.

Дозвольте отут зачитати ще одну поезію Станіслава Реп'яха:

Мене на фермі молоком вгощали,
І пахло молоко, і конюшина.
І пахли руки дівчини-білявки,
А її голос, ніжний і шовковий,
Дзвенів, як цівка об денце дійниці,
І пах, як трави...

Це ніжна-ніжна поезія, як ото китайська чи японська. Але не персидська...

Персидська поезія, як ви добре знаєте, побудована на словесній грі, на використанні музики слова, його омоніміки, на вигадливих порівняннях, на хитросплетінні — аж до загадок — усіх образів. Японська ж чи китайська поезія подає реальний штрих реальної картини, але такий зримо-конкретний штрих, за яким читач домислює решту деталей. Тут багато асоціацій, може, навіть, більше, ніж було в голові поета, коли він писав цей твір. Бо така поезія, як, мабуть, ніяка інша, найбільше вимагає для себе двох авторів — поета і читача...

Я про це сказав не тому, що хочу якусь поезію поставити вище, а якусь нижче. Ні. Я просто увагу вашу звер-

таю на те, що в кожного з нас є ще й співавтор — читач. І ми повинні давати в своїх творах простір для творчої роботи й нашому співавторові.

Є деякі речі, що, я думаю, нам ще багато помудрувати над ними треба...

Але згадаймо співавтора. Чи є для нього робота у вірші Станіслава Реп'яха про Бухенвальд? «Бухенвальд» — вірш дуже інтересний, але він у вас, товаришу авторе, не вдався.

Чи, скажімо, «Дві війни»... Одна неточність — і все йде нанівець. Автор Паріса⁶ назвав троянським царем. А Паріс був сином царя. А автор пише: «Це так було. Я добре знаю».

Це не так було. І треба знати краще.
Ось терцини⁷:

Блискавці одній не стане сили
Освітить надовго неба лоб,
Упаде громами на могили...

А якби прийшла година, щоб
Блискавки невпинно миготіли,
То на світі ночі не було б.

От і розберись. Автор, як бачимо, починає з такого-то положення, а далі розвиває свою думку. Чи є це мінус? Ні, аби лиш автор до кінця свою думку доводив.

Є в поезіях Станіслава Реп'яха деякі ходи неправильні, а деякі, я б сказав, просто неграмотні. Зовсім не туди смичок іде, як грати ним на віолончелі і чухати тим же смичком спину.

Я для того більше зупинився на хибках, щоб мене в чернігівському патріотизмі не запідозрили. А взагалі у Станіслава Реп'яха є вірші гарні, і поет він надійний.

...Дуже добре виступили товариші поети. І дуже добре сказали товариші в обговоренні про них. Я вважаю, що всі поети, яких ми оце слухали, інтересні. Я не хочу применшувати їхнього набутку, як хочу, звичайно, щоб він був більший і кількісно, і якісно, але хочу сказати ще й те, що сьогодні ми мали нагоду побачити, що вони не даремно приїхали сюди з Вінниччини, Одеси, Чернігова. Безперечно, в нас вийшов хороший вечір.

Ми сьогодні якусь роботу проробили — і це радує...

Дозвольте подякувати і тим, хто сюди прийшов, і тим, хто сюди приїхав...

[1963]

ВЧИТИСЬ НА ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ!

Я багато думав про нашу творчу молодь і про відповідальність художника перед народом...

Ми, старші письменники, немало попрацювали на Україні над вихованням письменників молодих — як тих, що пишуть українською мовою, так і тих, що пишуть російською. І що ж, чудесні ми знаходили таланти, треба правду сказати. Ось, наприклад, поет із Кіровограда Валерій Юр'єв. Як правильно говорить він у своєму вірші «Зачало» про призначення творця слова!

Ось вам серце на екрані,
Вічно ніжне, грубе трохи.
Не для нервів лоскотання
Родять серце перші строфи,
Не для випечених трелей...

Партія закликає молоде покоління до безустанної праці над собою, закликає вчитися на історії революції, на історії боротьби, у якій діяльну участь брали їх батьки й матері. До якого ж часу ходити деяким нашим молодим «в хлопчиках»? Як своєчасно про це запитано було у відомому вірші Миколи Грибачова¹ «Нет, мальчики!». Справді, хіба нема чого повчитися нашим молодим на трудових біографіях своїх попередників? Олександр Фадєєв² писав про себе, що він раніше став революціонером, аніж письменником. А які повчальні для всіх нас біографії у Миколи Островського³, Василя Чумака, Муси Джалілія⁴ та багатьох інших! Та ось допіру посмертно присудили звання лауреата премії імені Т. Г. Шевченка за роман «Вир» молодому українському письменникові Григорію Тютюннику⁵. Він недавно помер, весь час до самої смерті ходив з уламком ворожого снаряда під серцем.

Тут нам, звичайно, можуть і заперечити: та хіба, мовляв, наша творча молодь не активна? Хіба вона не показує свою продукцію, не мандрує по всій нашій країні? Хіба

не виступає в пресі, по радіо й телебаченню, коли буває за кордоном? Цілком вірно, це її плюс, якщо говорити про найкращу когорту молодих творців слова. Честь їй і слава.

Але мається і незаперечливе «але». Це «але» стосується тих молодих, які хоча й розвивають буряну енергію, які хоча й продукують і багато ворущаються, однак все це у них тільки для самих себе. Вони ладні в штики узяти вас, якщо ви розкритикуєте їх жалюгідне віршуваннячко, вони підуть на вас в атаку, якщо ви відмовитесь дати їм рекомендацію до вступу їхнього в Спілку письменників...

Я не можу утриматись тут, щоб не навести одного уривочка із прекрасного вірша молодої російської поетеси Діни Злобіної⁶, яка вдало й точно передала піднесений, а вірніш сказати — радісний душевний стан молодих, коли вони роблять перші кроки свої в літературі:

Не по отточенному лезвию,
И не в атаку, не в штики,
Волнуясь, входим мы в поэзию,
Благим советам вопреки.

(«Литература и жизнь», 1. IX 1962)

Як щиро, вдало й точно сказано у т. Злобіної про справжні молоді таланти: «В о л н у я с ь, входим мы в поэзию...»

Буржуазний Захід не від того, щоб час від часу перекидати до нас свої антигуманні нелюдські концепції абстракціонізму й формалізму, надіючись цим заразити деяких нестійких наших молодих представників літератури та мистецтва. Буржуазний світ, звичайно, хотів би роздмухати питання про мирне співіснування двох ідеологій. Але цьому ніколи не бувати!..

Наша зброя — слово повістяра, критика, драматурга, поета. Прикладемо ж усіх зусиль до того, щоб наша зброя — як старших, так і молодших — була у справній готовності!

[1963]

[ВИСТУП ПО РАДІО З ПРИВОДУ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАРАДИ
МОЛОДИХ КУКУРУДЗОВОДІВ]

Дорогі товариші радіослухачі!

Я щасливий, що був присутній сьогодні на республіканській нараді¹ молодих кукурудзоводів.

Від радянської молоді завжди передається і всім нам, старшим, велика юна енергія і відчуття невтомності, адже наші комсомольці й уся молодь є надійними помічниками партії. Комсомольська й інша наша молодь талановито виявляє себе зараз в галузі письменства, музики, малярства й скульптури. Але особливо широко й сильно виявляє себе зараз та наша радянська молодь, яка працює на колгоспних ланах, яка зобов'язалась виростити високі врожаї кукурудзи в цьому році. А ця ж їхня праця лягає в основу добробуту, сили і могутності всього радянського народу. Гучні по всьому залу Жовтневого палацу оплески залунали у відповідь на вітальний лист ЦК КПРС. Керівник партії схвалював одностайне бажання молодих кукурудзоводів домогтися більш високих рубежів у своїй роботі. Дозвольте від себе побажати учасникам республіканської наради молодих кукурудзоводів великих успіхів, а також щастя й здоров'я.

Тут виступила ланкова Меланія Барик із Івано-Франківської області — вона зробила закид письменникам, які, за її словами, не бувають у них в гостях і не пишуть про них. У відповідь скажу: доля правди, очевидно, є, і ми, письменники, повинні взяти її слова до уваги, бо саме з-поміж молодих, юних, завзятих і знайдемо героїв своїх творів.

[1963]

[ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ ПЕРШОЇ СЕСІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
11 КВІТНЯ 1963 р.]

Товариші депутати! Мені випала велика честь відкрити першу сесію Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки шостого скликання.

Сесія розпочинає свою роботу в знаменні дні, коли увесь український народ пліч-о-пліч з усіма радянськими народами-братами, охоплений могутнім політичним і трудовим піднесенням, самовіддано втілює в життя історичні накреслення XXII з'їзду КПРС і нової Програми партії. Успішно бере рубежі п'ятого року семирічки.

На підприємствах, будовах, в колгоспах і радгоспах трудящі Радянської України борються за успішне вирішення грандіозних завдань — створення матеріально-технічної бази комунізму, формування нової людини — активного будівника комуністичного суспільства.

Переможна хода українського народу вперед до комунізму осяяна світлом безсмертних ленінських ідей, новою Програмою партії. Величні плани нашої рідної Комуністичної партії, її політика користується безмежним довір'ям і одноставною підтримкою всього трудового народу. Все, що робить партія, вона робить для народу, в ім'я народу, для блага народу.

Високі комуністичні ідеали партії, її невтомна боротьба за утвердження Миру, Праці, Свободи, Рівності, Братерства і Щастя для всіх людей на землі стали метою, змістом життя і діяльності українського народу, всіх трудящих нашої Вітчизни. Український народ безмежно вдячний славній Комуністичній партії, її Центральному Комітетові за їх батьківське піклування про дальший економічний і культурний розквіт нашої республіки.

Товариші депутати! Тільки чотири роки відділяє нас від виборів до Верховної Ради Української РСР минулого скликання, а які справді величні зміни відбулись за цей час в усіх галузях господарського і культурного життя. Вся наша неосяжна країна під керівництвом Комуністич-

ної партії впевнено і послідовно йде ленінським курсом, виробленим XX з'їздом КПРС. Рішуче подолавши шкідливі наслідки культу особи Сталіна, партія відновила ленінські норми суспільного і державного життя, кардинально перебудувала методи управління промисловим і сільськогосподарським виробництвом, систему загальної і вищої освіти, структуру партійних і державних органів, розгорнула дальшу демократизацію всього життя країни.

Особливо знаменною подією в житті нашої країни і народу за цей період був XXII з'їзд партії, який прийняв нову Програму КПРС — програму будівництва комунізму. Величні ідеї партії окрилили радянських людей на нові звершення і подвиги.

Високими темпами розвивається промисловість, нових рубежів досягає сільське господарство, величними науковими відкриттями і завоюваннями космосу стала багатою наша країна, з кожним днем підвищується матеріальний добробут і культурний рівень трудящих. В цьому винятково велику роль відіграли історичні рішення XXII з'їзду партії, наступні постанови пленумів ленінського ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу.

Всебічне схвалення і всенародну підтримку знаходить мудра зовнішня політика Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямована на мирне співіснування держав з різними суспільно-політичними системами, на збереження і зміцнення миру в усьому світі.

Останні роки характерні всебічним розвитком і вдосконаленням соціалістичного демократизму, широким залученням трудящих до активної участі в управлінні державними і громадськими справами. Все більше зростає роль радянських депутатів трудящих в комуністичному будівництві, міцніє єдність партії і народу — запорука успішного здійснення великої програми побудови комунізму. Про це яскраво свідчать вибори до Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих, що відбулися 3 березня цього року. Як і попередні вибори, вони закінчилися блискучою перемогою нерушимого народного блоку комуністів і безпартійних.

Товариші депутати! Перед Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки шостого скликання стоять важливі завдання по виконанню історичних рішень XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, глибоко значущих планів комуністичного будівництва. Дозвольте висловити впевненість в тому, що депутати Вер-

ховної Ради цього скликання виявляться гідними великих завдань, що стоять перед ними, і з честю виправдають високе довір'я своїх виборців.

Хай живе великий радянський народ — будівник комунізму, мужній борець за торжество ленінських ідей!

Хай живе Комуністична партія Радянського Союзу — натхненник і організатор наших перемог!

Товариші депутати! Дозвольте першу сесію Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки шостого скликання вважати відкритою.

[1963]

[ВИСТУП НА ПАРТІЙНИХ ЗБОРАХ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ]

Товариші!

...Які значущі перетворення відбуваються в нашій країні! У цьому перетворенні бере участь увесь радянський народ, та інакше й бути не може. Партія вчить нас, що вирішення виробничих завдань можливе тільки при тісному повднанні його з ідеологічною роботою. Бути вірним вченню марксизму-ленінізму — от що повинно бути в душі кожного нашого трудящого і, зокрема, молоді...

У наш-бо час іде гостра боротьба двох ідеологій — комуністичної і буржуазної. Щоправда, буржуазна ідеологія нахабно себе поводи́ла здебільшого в соціалістичних країнах, а в нас вона поки що діє «тихою сапою», перекидаючи до нас час від часу замасковано антигуманні свої, нелюдські концепції абстракціонізму й формалізму. Але й це вже сильно зобов'язує нас боротися з перекиданням такої духовної зарази, бо розрахована ж вона на заражування нашої молоді в першу чергу, щоб потім поставити питання про співіснування двох ідеологій. Але цього ніколи не діждуться вороги, ніколи! Та й вони самі це добре знають. Тоді ось вороги наші удаються до іншого способу, щоб все-таки та вкинуть же свій камінь брехні поміж лави радянської молоді: вони намагаються посварити молодих літераторів із літераторами старшими, пускають вигадану ними хитру ідейку про два ворожих покоління в Радянському Союзі — про непримиренних батьків і дітей, а також нестійким нашим молодим прищеплюють огиду до традицій.

Та у нас є сильні волею молоді таланти, які завжди можуть відсіч дати усякій мразі закордонній, як це ми чули із доповіді першого секретаря ЦК ЛКСМУ т. Єльченка¹. Ось, наприклад, як за все своє молоде покоління говорить поет із Черкас Василь Симоненко:

Ми в світ прийшли успадкувати славу²
Діла, і думи, й чесні мозолі,
Батьків велику полум'яну справу,
Що захпстила правду на землі.

Нам не дрімать на тихому причалі,
Не виливать в кімнатній типині
Свої дрібненькі втіхи і печалі
В меланхолійні вірші і пісні.

Так! У нас давно вже народилось нове покоління письменників, які не в кімнатній тиші дрімливо творять вірші і пісні, а біля станків, на заводах, на цілині, під час праці.

Як мені хочеться, щоб всі ви, тут присутні товариші, та почувли б про таких ось наших славних молодих і добре їх імена запам'ятали! Олександр Степенко — автор поетичної збірки «Є така любов», працює він робітником на заводі «Запоріжсталь». Молодий новеліст Анатолій Таран³, який брав участь в освоєнні цілини, зараз працює робітником на будівництві Київської ГЕС. Борис Мамайсур⁴ (з Харкова) після закінчення бібліотечного інституту поїхав рядовим робітником у Павлодар. Микола Федунець⁵ — молодий поет, працює колгоспником на Хмельниччині. А Іван Шарпov⁶ ливарником працює на одному з харківських заводів. Усі ці творці молоді тісно пов'язані з комсомольськими організаціями.

Поряд з цими талантами, яких ми з повним правом можемо назвати красою, між літераторами молодими є ще й інші, це ті, які не зразу стають на вірну путь, а спочатку деякий час вагаються й роздумують, але ж і вони, кінець кінцем, немовби блискавкою освітлені в своїй свідомості, зразу ж переходять до числа найкращих наших молодих. Я дозволю собі взяти приклад не з наших літоб'єднань. Ось молода російська поетеса Емільда Панкуль. Поетеса спочатку виявляє свою розгубленість із тої причини, що вона, мовляв, народилась у двадцятому віці — віці ерудиції й високої ідейної принциповості:

Что же делать, куда деваться,
Если мне довелось родиться
В этом веке с его эрудицией,
Где словами нельзя рисковать.

Ну, авжеж, що так! У наш вік без ерудиції не можна, у наш вік, дійсно, не можна словами ризикувати.

Товариші! Уже один цей вираз Емільди Панкуль: «Где словами нельзя рисковать» — показує, що вона от-от вийде із проклятого кола вагань і ступить на світлу путь. Що ж її підштовхнуло на це? Ось послухайте саму її:

Я жила по завещанным
И проверенным правилам,
Все держалась за вещи,
Что достались от прадедов,
И со всей прямоотой
Усмиряла гордыню.

(Тобто вона, можливо, була релігійна?)

І далі поетеса ось що каже:

Но вошел Прометей
И откинул гардины.

(Ж. «Простор», № 10, 1962)

Відомо нам: раз відкинеш гардини, то відразу так світло, так ясно стане, і не тільки в кімнаті, а, основне, й на душі...

Цей бистрий прихід Прометея до Емільди Панкуль можна прикласти також і до багатьох молодих поетів, до яких теж в годину їх просвітлення ідейного несподівано увійшов нам усім ще споконвіку відомий сміливий богоборець, гарячий вісник добра і справедливості, борець проти чорних сил світу — чудесний Прометей! В образі Прометея в данім випадку поетесою Панкуль, як можна догадуватись, уособлюється величезна, нездоланна сила славної Комуністичної партії. Це просто-таки чудесно сказано: «Но вошел Прометей»!

Богоборець, носій вогню непокори, поступу, революції — ось Прометей в нашому розумінні. Кожної епохи Прометей уособлював найпередовіші сили сучасності, що борються за перемогу найпередовішого. У Гете⁷ він закований, але повний ненависті й презирства до богів, до найголовнішого з них — Зевса⁸. У нашого Тараса Шевченка Прометей уже повний сили, хоч і прикутий до скелі, де його орел карас. Але за Шевченковим Прометеем стоїть уже отая сила лицарів великих, які борються й поборють, бо за ними правда, і слава, і воля святая — і Шевченків Прометей не самотній уже, як Прометей у Есхіла⁹ і у Гете. Треба було мати Шевченкове прозріння й Шевченкове розуміння суті історичного поступу, щоб, напевне, вперше в історії світової літератури сказати отак за Прометея. Наш Андрій Малишко¹⁰ — так він же ж іде за Шевченком у своїй поемі «Прометей». На перший погляд, його Прометей — це щось вузькіше за образ титана-богоборця у Шевченка. У Малишка — це солдат, який іде на вогонь не за все лицарство, а за одне тільки село. Але ж цей

образ подвійну експозицію має! Бо ми ж мислимо героя Малишкової поеми ширше. Це образ не тільки радянської людини в солдатській шинелі — це образ нашого народу, та й навіть ширше — нашої ідеології, ідей комунізму, за якими стоїть велетенська моральна й матеріальна сила.

Прометей змогутнів, тепер він світом потрясає — не сам, а сотні мільйонів людей з ним. От як росте Прометей разом зі зростанням людського духу! Від страждальця, що зносить покуту за гріх викрадення вогню, до рушія світу й винищувача старих богів!

Така об'єктивна істина й об'єктивні обставини трансформації цього образу.

Та було б глибокою помилкою з нашого боку вважати, що одних лише об'єктивних обставин досить, аби ідейне переконання, аби художницьке світосприймання молодих митців самі по собі склалися в бажаному аспекті. Потрібна була повсякденна копітка робота разом з комсомольськими організаціями, щоб утверджувати початкуючих авторів на позиціях реалізму, народності й комуністичної ідейності. Ми — поети і критики — не раз і не двічі у своїх статтях зупинялися на досадних формалістичних викрутасах, штуркарстві, якими були позначені деякі твори окремих молодих поетів.

Ніхто з нас не повинен пропускати повз увагу отих всіх помилок, ідейних збочень у творчості молодих. Не можна ж сьогодні, після тієї великої розмови, яка відбувалася в Москві, — розмови керівників партії і уряду з діячами літератури та мистецтва, — знову й знову наводити ті ж самі приклади формалізму, протиставлення покоління у творах поетів тощо. Це б означало, що ми недооцінюємо того великого впливу, який зробила розмова в Кремлі на творчу молодь. Навпаки, всі ми знаємо, що абсолютна більшість молодих ще міцніше утвердилася на реалістичних засадах.

У наших письменників переважає оптимістичне світосприймання і реалістичне відображення дійсності: їхні твори перейняті пафосом ствердження.

У нас, у Спілці письменників України, встановився контакт з ЦК Комсомолу. Наприклад, представники ЦК Комсомолу у нас постійно бувають на всіх творчих обговореннях. Кандидатури на всесоюзну нараду молодих¹¹ (17.IV цього року) обговорювались у Спілці і окремо в ЦК Комсомолу.

Курси початкуючих літераторів в одеському Будинку творчості субсидують, поряд із Спілкою письменників, ЦК Комсомолу та Республіканська Рада профспілок. 5 курсів проведено протягом 1960—[19]61 років: в 1960 р. двічі — в Ірпені й Одесі; в 1961 р. двічі в Одесі та ще один раз — в 1962 р.— теж в Одесі.

До виховної роботи на курси запрошували ми відомих українських і російських письменників, критиків, літературознавців (з Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка), як також викладачів Одеського та Львівського університету.

В той час як на сторінках «Літературної України» й інших друкованих органах велась дискусія про творчість лише трьох — чотирьох молодих поетів — Драча, Коротича¹² й Вінграновського, наша комісія по роботі з молодими авторами Спілки письменників вийшла з такого вузького кола творчості молодих і систематично влаштовувала прилюдні обговорення цілого ряду молодих літераторів з усієї республіки. Наприклад, обговорювались твори членів літературних студій заводу «Арсенал», Миколаївського заводу ім. Носенка, літературного об'єднання м. Кривий Ріг, літературного об'єднання при видавництві ЦК Комсомолу «Молодь».

Також обговорювались і твори членів Кримського літературного об'єднання. (Якраз учора в газеті «Радянська Україна» є звіт роботи Кримського літературного об'єднання.)

Обговорення творчості молодих провадилось в плані вірності найвищим ідеалам партії й народу. Мені пригадується особливо цікава розмова про традиції й новаторство (у квітні минулого року), на якій обговорювались твори молодих поетів зі Львова (Роман Лубківський), з Харкова (Станіслав Шумицький), з Черкас (Василь Симоненко), з Кіровограда (Валерій Юр'єв), а також кількох київських авторів: Бориса Олійника, Вадима Шкоди. Це були творчі звіти кращих сил кожної студії — товаришів, які поєднують свою творчу працю з повсякденною роботою на заводі. І в цьому виявлялось благодотворне поєднання розумової і фізичної праці.

Крім того, що ми викликали молодих на творчі звіти до Києва, ми ще й самі (члени комісії) не раз виїздили як в обласні літературні об'єднання (Хмельницьке, Запорізьке, Вінницьке), так і в окремі міста й заводи (Старокостянтинів, Кам'янець-Подільськ).

Ця робота приносить нам багато радості, бо знаходимо ж нові таланти серед робітників і колгоспників, як також і серед студентів. Але треба тут сказати ще й таке: доводилося й досі натрапляти нам і на крикунів-демагогів, на любителів цвітастої фрази, формалістичного штукарства.

Формалістичне штукарство захопило тільки частину літературної молоді. Це ми стверджуємо, виходячи з аналізу більше як двохсот перших книжок молодих поетів і прозаїків, що з'явилися друком протягом останніх років. Навпаки, у цих книжках чітко і недвозначно виявлено реалістичне кредо авторів, їх відданість великій справі батьків, кращим революційним традиціям.

Партійна організація Спілки письменників України провадить повсякденну цілеспрямовану роботу по вихованню літературної молоді в дусі марксизму-ленінізму.

Дозвольте запевнити Центральний Комітет Комуністичної партії України, що письменники-комуністи прикладуть всіх зусиль для викорінення елементів формалізму в творчості певної частини молодих поетів і ще з більшою енергією працюватимуть для утвердження методу соціалістичного реалізму, народності і ленінської ідейності.

С НАРОДОМ ВМЕСТЕ

Работа с нашей творческой молодежью, работа, к которой всех нас с отеческой заботливостью Коммунистическая партия призывает, очень сложная и трудная, но мы ее с особенной радостью выполняем. Ведь мы, старшее поколение творцов литературы и искусства, готовим себе смену, а что может быть радостней этого?

Что может быть великолепней прихода в советскую литературу боевой юности, борющейся с пережитками прошлого, воюющей с черными силами, что за океаном и морями!

«Коммунизм должен нести с собой не аскетизм, а жизнерадостность и бодрость»¹, — говорил Владимир Ильич Ленин. Не этот ли мотив в ответ на слова Ленина зачастую слышится нам в произведениях молодых наших поэтов, в частности украинских?

Да! Смелой и полнокровной приходит к нам в литературу смена молодая.

Она всегда вместе с трудящимися, она всюду с нами в нашей стране: и в поле, и на стройках, и в соляных копях, в лабораториях; к тому же многие молодые писатели и сами ведь работают сейчас трактористами, каменщиками, слесарями...

Чудесное, чисто горьковское, чувство динамики жизни у молодых!

Но вот беда: среди многих крепких духом молодых творцов слова, красок и музыки с недавних пор начали затесываться к нам напористые, разухабистые юнцы, требующие себе абсолютной свободы творчества (что хочу, мол, то и делаю), вплоть до непослушания воле коллектива.

Коммунистическая партия Советского Союза, ее Центральный Комитет мудро проявляют выдержку в деле воспитания молодых писателей. Партии ясно видно, откуда это, с какой именно стороны Запада таким тлетворным ветром обдувает головы наших косноязычных прорицателей. Ведь некоторым из них уже в голову влезло ратовать за мирное сосуществование двух идеологий — социалистической и буржуазной. Но этому не бывать никогда!

Сколько внимания оказали руководители партии и правительства тем молодым писателям, которые все еще упор-

но и нелепо отстаивали для себя какие-то привилегии в поэтическом своем марательстве да и в разгульной бездельнической жизни! Партия призвала всех нас — писателей, художников, композиторов, — чтобы мы сами сказали жесткую правду этим самозванным королям от поэзии — на открытом ли обсуждении или же в прессе.

Развитие литератур братских республик показывает, что с каждым шагом нашего продвижения вперед сама жизнь внушает нашим молодым писателям мысль о необходимости активного и деятельного участия в деле строительства коммунистического общества. А это участие, в свою очередь, диктует молодежи выступать не обособленно, а сообща, в тесном контакте с более опытными строителями из среды старшего поколения. Общая цель, великая идея построения братской семьи народов, братских литератур по заветам Ленина — вот что объединяет всех нас — молодых и старших.

Наши юные поэты и новеллисты являются духовными внуками Максима Горького, Владимира Маяковского, Николая Островского и других выдающихся творцов литературы социалистического реализма. И мы, представители старшего поколения, говорим: держите же твердо и высоко знамя народности, идейности, художественного мастерства!

Щедрой добротой окружены во всех братских республиках Советского Союза молодые наши писатели. Тебе дано все — только работай, включайся в героические ряды трудящихся — и ты между ними будешь любимым, словно брат родной. Радостно и приятно знать, что именно так понимает свое призвание преобладающее большинство нашей литературной молодежи.

Всесоюзное совещание молодых писателей прошло под знаменем борьбы за торжество великих идеалов коммунизма. Его работа была плодотворной и глубоко содержательной. На двадцати семинарах обсуждалось творчество большого числа молодых посланцев всех братских литератур. Характерной чертой этого творчества является идейная чистота, духовное здоровье, гражданственность. Пробиваются иногда и книжные интонации, псевдопоэтические образы, но в основном господствуют идеи и темы реалистические, выхваченные из самих глубин современности. И в этом залог успехов, которыми непременно должны увенчаться творческие поиски молодых писателей.

[1963]

ЩЕДРОЮ ДОБРОТОЮ НАСНАЖЕНІ

Робота з нашою творчою молоддю, до якої всіх нас з батьківським піклуванням Комуністична партія закликає, дуже складна й нелегка, але ми її з особливою радістю виконуємо. Адже ми, старше покоління творців літератури й мистецтва, готуємо собі зміну, а що може бути краще від цього!

Що може бути прекрасніш приходу до радянської літератури бойової молоді, яка бореться з пережитками минулого, воює проти чорних сил, що за океаном і морями! «Комунізм повинен нести з собою не аскетизм, а життєрадісність і бадьорість»,— казав В. І. Ленін. Ось цей же мотив, у відповідь на слова Леніна, часто чується нам у творах молодих наших поетів, зокрема Олександра Степченка.

Весну
люблю за мускули,
В яких живуть громи!
Ви чуєте, як хруснули
Ключиці у зими?
І крига
Кригу
Крилами
На берег вигорта,
Із щучими ікринами
Каміння виверта.
*«Комсомолец Запоріжжя»,
березня 1963)*

Так! Сміливо й повнокровно приходить до нас у літературу зміна молода. Вона разом з трудящими присутня скрізь у нашій країні: і в полі, й на будовах, і в соляних копальнях, і в лабораторіях... А ще ж багато хто із молодих письменників і самі працюють зараз трактористами, мулярами, слюсарями... Як співає молодий поет Борис Сидоров (із Дарниці під Києвом):

У юности не считаны дороги,
У юности не меряны пути.
На самые высокие отроги
Ей непременно хочется взойти.
(«Літературна газета», 6 січня 1961 р.)

Чудесне, суто горьківське почуття динаміки життя у таких письменників.

Та от біда: з-поміж багатьох твердих духом молодих творців слова, фарб і звуків з недавнього часу почали затесуватись між нас напористі, хвацькі парубійки, які вимагали собі абсолютної свободи творчості (що захотілося, мовляв, то те й роблю) — аж до негідкорення волі колективу.

Комуністична партія Радянського Союзу, її Центральний Комітет мудру виявляє витримку в справі виховання молодих письменників. Партії ясно видно, звідки це, з якої саме сторони Заходу таким згубним вітром обдуває голови наших недорікуватих віщунів. Адже деяким із них уже і в мозок влізло обстоювати мирне співіснування всіх ідеологій — соціалістичної й буржуазної. Але цьому не бувати ніколи!

Скільки уваги приділили керівники партії й уряду (під час своїх зустрічей з представниками літератури та мистецтва) тим молодим письменникам, які все ще уперто й безглуздо відстоювали для себе якісь привілеї в поетичній своїй мазні та в розгульному байдикуванні! Партія закликала всіх нас — письменників, художників, композиторів, — щоб ми самі сказали жорстку правду цим самозванним королям від поезії — чи то на відкритому обміркуванні, а чи в пресі. Ось як відгукнулась на цей заклик одна з російських поетес Людмила Тат'яничева¹.

Я не ждала от жизни привилегий,
Считала счастьем быть такой, как все.
Весною хоятъ робкие побегы,
Качать в ладонях веточку в росе.

Я рыла доты,
Строила заводы
И в зелень одевала пустыри.
С народом вместе прожитые годы
За мною встали, как богатыри.

Да, я не знала праздности и неги,
Но оттого не стала я бедней,
И то, что я живу без привилегий,
Считаю привилегией своей.

(«Правда», 8 марта 1963)

Як це гарно сказано: «Не знала праздности и неги, но оттого не стала я бедней!»! Це значить, в тисячу, в сто тисяч раз стала поетеса багатшою, більш організованою, міцнішою — і саме тільки дякуючи праці своїй. На такій чистій від всякого егоїзму свідомості радянської людини якраз і народжується рух нашого часу, рух за комуністичну працю.

На жаль, дехто з молодих поетів під поняттям праці над художнім словом розуміли розкошування словом, розцвічення його за допомогою таких образів, які б ошелешували читача. А це ж прямисінько вело поета до душевної порожнечі — по-російському, до «праздности». Щось подібне загрожувало, наприклад, і Миколі Вінграновському. Та, на велике щастя, ця загроза вже геть пішла від нього. Микола Вінграновський на одному з партійних зібрань письменників Києва сказав, що він віднині піде лише лєнінським шляхом, він дав обіцянку поїхати на новобудови нашої країни і написати нові твори про радянських богатирів, які трудом своїм цілком перетворюють нашу землю безмежну, де Ілліч в серцях людей живе, скрізь живе од краю і до краю! Самовключення нашого молодого поета в атмосферу грандіозних будов комунізму свідчить про благотворний вплив на нього зустрічі керівників партії й уряду з діячами літератури та мистецтва!

Розвиток літератур братніх республік показує, що з кожним кроком нашого руху вперед саме життя вселяє нашим молодим письменникам думку про потребу найактивнішої участі в справі будівництва комуністичного суспільства. А ця участь, в свою чергу, диктує молоді виступати не відокремлено, а разом з більш досвідченими будівниками з числа старшого покоління. Спільна мета, велика ідея побудови братерської сім'ї за заповітами Лєніна — ось що об'єднує всіх нас — молодих і старших.

На всесоюзній нараді молодих письменників ми слухали виступ секретаря ЦК Комсомолу України тов. Бльченка Юрія Никифоровича про ідейно-творче виховання літературної молоді. Слід сказати, що ми, українські письменники, давно вже працюємо в тісному контакті з комсомолом України. За останні три роки проведено шість місячних курсів молодих поетів, прозаїків і критиків. В Одеському Будинку творчості зараз відкрито чергові курси молодих літераторів.

За путівками ЦК Комсомолу молоді письменники не раз виїздили на ударні комсомольські будови, на зустрічі

з читачами, на вивчення трудових подвигів своїх ровесників. Та ось і зараз за комсомольськими путівками йде роз'їзд на найбільш відповідальні ділянки комуністичного будівництва.

Поїздка на новобудови — це водночас і трудове поривання, і романтика, романтика й поривання.

Цікава на таку ось тему є мініатюра в прозі молодої української письменниці Марії Куравської. Зветься ця мініатюра «Камінь». Ось як вона звучить:

«І що тобі сьогодні прийшло до голови — їхати на новобудови! Кажуть, що тобі засіла в голову якась Романтика. Напевне, дівчина якась... Романтика! А чи не краще звучить «Фіфа» — наша сусідка по квартирі з наймоднішою зачіскою? Не їдь, чуєш! На місці й камінь мохом обросте!..» — повчала мати сінка.

І він скорився. Заніс чемодани в хату, став на порозі і байдуже дивився, як мліло сонце за кручею... І мені здалося, що він став зменшуватись, темніти... Ось уже тільки обриси нагадують, що тут колись стояла людина, ось уже й ці обриси розпливлися.

І раптом... я побачила на порозі камінь, що поступово обростав мохом.

Мені захотілось кричати, кричати...»

Хіба ж не так само — хочеться запитати й нам — дехто з письменників молодих часто перетворюється на оброслий мохом камінь, коли, уникаючи змалювання в своїх творах героїчного радянського життя, вкидається в пустопорожню словесну моду та мїщанство?

Дорогі юні мої друзі! Ви є сьогодні духовними синами, внуками й правнуками Максима Горького, Володимира Маяковського, Пантелеймона Махині, Миколи Островського, Василя Еллана, Василя Чумака, Ярослава Галана², Олександра Довженка та інших видатних творців літератури соціалістичного реалізму — тримайте ж ви твердо і високо в своїх руках прапор народності, ідейності й художньої майстерності!

Щедрою добротою оточено по всіх наших братніх республіках молодих письменників. Тобі все дано — тільки працею, включайся в лави трудящих — і ти поміж ними будеш улюбленим, немовби брат їх рідний. І я не можу не сказати тут молодим про те, як деяким старшим творцям слова, а в тім числі й мені, нестерпно трудно було рости й пробиватися вперед за проклятих часів царизму. Понад півсторіччя минуло з того часу, коли я в Чернігові

в 1910 році вперше прийшов до Михайла Коцюбинського на його традиційну підпільну «суботу». (А пробирались ми до нього поодиноці, а не цілою групою, щоб не повести за собою шпиків.) Там усі ми тісною своєю, новою для нас сім'єю — учні старших класів гімназії, реального училища й духовної семінарії, а також робітників із лісопилки — з хвилююче-радісним трепетом читали вголос перші свої проби пера, слухали оцінки й зауваження нашого улюбленого письменника (воістину на той час учителя молодих!), а також і розповідь Михайла Михайловича про його недавнє перебування у Максима Горького в Італії. Хай ніхто із письменників не судить мене за те, що я згадав у цьому виступі й про себе, про свою молодість. Не в моїй біографії тут справа, а в тім, що саме ж на підпільних «суботах» Коцюбинського я і прозрів тоді — багато в чому прозрів я! Ніколи не забуду дорогого Михайла Михайловича, який, збираючись до чергової подорожі в Італію (для підтримання свого здоров'я), взяв у мене кілька моїх віршів і вже на острові Капрі показав їх Максиму Горькому.

Дорогі друзі, молоді письменники! Будьте вірними синами свого героїчного народу. Старайтеся внести в скарбницю рідної комуністичної культури і свій молодечий свіжий внесок. В кожному разі не підраховуйте кількості аплодисментів по вашій адресі. (Я їх — скажу одверто й прямо — теж не підраховував ніколи.) Завжди йдіть в ногу з трудящим народом, в його могутньому строю. Будьте глибоко вдячні рідній Комуністичній партії, будьте гідними нашої героїчної ленінської епохи, гідними своїх великих сучасників!

[1963]

ПУСТЬ НАРОДЫ МИРА ВИДЯТ И УБЕЖДАЮТСЯ

Радостная, чудесная, просто-таки изумительная для всех нас весть! В то время, когда продолжается и дальше героический полет космонавта Валерия Быковского¹ на корабле «Восток-5», в космос взлетела первая в мире космонавт-женщина Валентина Владимировна Терешкова².

Гордостью полнится мое сердце, душа моя поет славу родной Коммунистической партии, воспитавшей и воспитывающей бесстрашных сынов и дочерей нашего народо-титана. Пусть народы мира смотрят, видят и еще более убеждаются в могуществе и силе социалистической системы построения жизни Советского Союза!

Все выше и выше поднимаемся мы в наполненной мирными призывами ленинской эпохе. Женщина советская ежедневно, ежечасно героические свершает у нас дела — и в сельском хозяйстве, и в технике, литературе и искусстве! А какая нежная и любвеобильная у нас женщина-мать! А как сильно она показала себя в Великой Отечественной войне!

В настоящее время женщина советская почувствовала в себе особенный приток сил творческих, молодых и отваги богатырской, и ей по плечу стало свершение подвигов еще и в космическом пространстве, чтобы наблюдениями характера Космоса и опытом большую услугу оказать отечественной науке. Этим подвигом наша женщина как по взлету мысли своей, так и по проявлению необычайного мужества являет блестящий пример женщинам всех народов земного шара.

От души поздравляю космонавта-6 — славную Валентину Владимировну Терешкову, а в ее лице и всех женщин братских народов Советского Союза — с небывалой еще в истории человечества мощью крыльев, возносящих нас к ленинскому солнцу, правде, международной дружбе и солидарности.

[1963]

ВДОХНОВЕННЫЙ ТРУД

Однажды я видел Маяковского на его литературном вечере в Харькове. Меня тогда поразила удивительная способность мыслить — именно мыслить — не в тиши кабинета, а на людях, перед глазами тысяч слушателей. Творческая откровенность его была поистине поразительной. Призвание свое он видел в том, чтобы как можно быстрее пробудить массы для восприятия грядущего.

Видел я Маяковского и в Москве в 1929 году¹. Он страстно говорил о том, как рад приветствовать в столице представителей украинской литературы. Мы увидели поэта — советского патриота, интернационалиста, дорожащего всеми завоеваниями нашей многонациональной культуры.

Владимир Маяковский страстно верил в трудовой народ, радовался каждому его успеху. В ту пору, когда в литературе появилось немало чирикающих птичками поэтов, воспевавших мещанский уют, Маяковский писал стихи: «Рабочим Курска, добывшим первую руду», «Рассказ литейщика Ивана Козырева о вселении в новую квартиру», «Рассказ о Кузнецкстрое и о людях Кузнецка»... Этим он как бы открыто призвал поэтов воспевать труд, все свои силы отдать делу партии, делу народа.

В своей поэме «Владимир Ильич Ленин» Маяковский писал:

Я
себя
под Лениным чищу,
чтобы плыть
в революцию дальше.

Нам всем сегодня особенно важно проверять самого себя по Ленину. Это главный завет великого поэта революции новому поколению поэтов.

[1963]

ЭТО БЫЛ ПОЭТ.

О нем скорблю. Глубоко. Мучительно.

Николай Николаевич Асеев¹ для меня был одним из самых близких товарищей, друзей. У нас с ним два корня разные: он с Курщины, с Черниговщины я. Но в жизни корни наши срослись настолько крепко, что мы уже не могли себя мыслить один без другого. Дружбе нашей начало очень давнее — встречались мы в Харькове, в Киеве и в Москве. Почти каждый мой приезд в Москву не обошелся без того, чтобы я не проведал своего друга. Я любил слушать его (ведь он неотделим от Маяковского), любил прямые суждения его о путях литературы советской. Меня он поражал знанием литератур других национальностей нашей Родины и, в частности, украинской.

В своих суждениях он никогда не прибегал к полутонам, запутанным ходам мысли, тем более каким-нибудь сглаживаниям. Особенно много уделял он внимания творческой молодежи — так же, как и Маяковский. Да он поправлял не только молодых поэтов, но и певцов старшего поколения.

Николай Асеев — это был поэт с могущественным голосом.

Я глубоко скорблю о нем, скорблю мучительно.

[1963]

ВІДСВІТ ДУШІ ЙОГО ЗАВЖДИ В СЕРЦІ МОЇМ

Щасливий я, що в житті своїм з Віктором Степановичем¹ зустрівся. Відсвіт від його творчої душі назавжди сонячними освітленнями лишився й на моїй біографії. Позналились ми з ним у Харкові в 20-х роках в Будинку імені Блакитного. Там по приїзді тов. Косенка з Житомира відбувся його прилюдний виступ. На мене велике враження тоді зробили всі продемонстровані на концерті музичні його твори, і особливо твори на мої поезії, зокрема «На майдані». Одверто скажу, мені здалось, що композитор абсолютно по-новому відкрив мені те, що написав я був словами. В музичних творах на мої слова композитор тонко й майстерно поєднав лірику з героїкою. Але написано ці речі Віктором Степановичем настільки тонко й уміло, що вони з першого ж разу запам'ятовуються і, звичайно, цілком приступні для народу. Цікаво мені тут відзначити, з якою майстерністю Віктор Степанович відтворив у своїй музиці сяйво місяця над селом. І що чудесно — відтворив одним лише музикальним штрихом. Це зроблено на самому кінці твору «На майдані» — там, де навколо зажурених матерів пил спадає й замовкає річ (бо вже ж вечір), і ось раптом композитор на високу ноту виносить слово «ніч» і тримає там його доти, аж поки голос співця не затихне зовсім. Ця висота звуку на слові «ніч» показує, що хоча й усі вже з майдану розійшлися, але ж місячне сяйво продовжує світити ізгори. Місяць світить над усім селом! Місяць угорі...

Наостанці скажу й про те іще, що саме мене зачарувало в творчій організації Косенка. Це те, що він завжди прагнув довершенства й удосконалення в своїй роботі. В одному із своїх творчих признань він приблизно так ось сказав: «Розпочав був я писати один свій твір (фантастичну поему), але ж нехай іще вона трохи почекає на мою більшу зрілість». Ці слова Віктора Степановича треба б було добре пам'ятати декому з тих наймолодших (як

композиторів, так і письменників), які, будучи ще зовсім творчо недозрілими, безтурботно черкають своїм пером направо й наліво, забуваючи про свою відповідальність перед народом. Зараз, в епоху космонавтики, в чудову епоху ленінських перетворень степів України, побудов гідроелектростанцій і створення нових форм соціальної перебудови, яких вимагають інтереси суспільного прогресу, нам, творцям і музики, і фарб, і слова, треба якомога більше працювати над своїм талантом, над собою. І в цьому нас надихає чудесний приклад невтомного служіння народові в особі високоталановитого і дорогого нам радянського композитора Віктора Степановича Косенка.

[1963]

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

У цьому томі всі текстові невірні написані слова й окремі речення поетичні у нотах виправлено за текстами самих авторів — українських поетів. Тексти Т. Шевченка звірено з академічним виданням творів поета. При звірці текстів революційних пісень «Ви жертвою в бою» та «Варшав'янка»¹ за основу ми брали текст із зб[ірки] Нудьги² «Пісні та романси українських поетів», т. II. Деякі з текстів (О. Олеся³, О. Коваленка⁴, С. Черкасенка⁵) подаємо тут у літературній редакції українських радянських поетів, а текст М. Бика «Пам'яті Гоголя», що надто вже звучить архаїчно,— у вільному перекладі на українську мову В. Струтинського⁶.

Що ж до народних пісень, як також і пісень шкільних, редколегія всіх їх залишас у тих варіантах, які для обробки обрав собі сам композитор.

У текстах народних пісень, якщо ці пісні не історичні, слово «пан» іноді замінили ми іншим, підходящим для того часу словом.

Усі тексти подаються за сучасним українським правописом.

[1963]

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

У цьому томі тексти поетів-класиків звірено за академічним або ж повним виданням їх творів. Для звірки текстів тих поетів, твори яких давно не перевидавалися, ми брали останні їх видання, іноді й давніші.

Тексти поетів подаємо за сучасним українським правописом. Виняток робимо лише для текстів Т. Шевченка (залишаємо: «по сім боці» замість «по цім боці») та Лесі Українки («у сюю хвилину» замість «у цюю хвилину»). Так-бо друкують вище підкреслені слова класиків як у їх академічних виданнях, так і у виданнях популярних.

При перегляді текстів під нотами (друкованими, а також і рукописними) виявлено багато змін, перестановок слів і навіть помилок, невідомо ким і коли внесених в музичні твори. Усі ці недоречності виправлено за оригіналами поетів.

Немало розбіжностей було і в написанні наголовків музичних творів. При упорядкуванні їх ми керувалися таким принципом: коли у поета стояв свій наголовок твору (скажімо, як це у Олеся — «Любов»), а над нотами написано наголовок, який, дякуючи кільком виданням, став уже популярним («О, не дивуйтесь»), — його ми не міняємо. Коли ж у поета зовсім не було нагоховка над своїм твором (наприклад, у Ів. Франка вірш «У долині село лежить»), а нотний твір озаглавлено «Коваль», ми ставимо наголовок по першому рядку вірша, тобто «У долині село лежить». Так же само зробили ми і при редагуванні твору Т. Шевченка «Сонце заходить, гори чорніють». Назва композитора пішла у піднаголовок.

[1963]

[ПРО ПОЕЗІЮ]

Появилось було в нашій «Літературній газеті» запитання: «Чи правда, що не люблять поезію?» Власне, це запитання мало стверджуючу інтонацію, а саме, як відповідь, як голос на користь того, що поезію таки люблять.

Люблять чи не люблять — а ми будемо про неї говорити, бо вона існує вічно. Міняє вона свої форми — міняє зглядно до смаків епохи, але ж, повторюю, сама вона вічно існує.

Одні кажуть, що поезію не люблять, другі кажуть, що поезію, в порівнянні з прозою, трудно читати: треба, бач, іще правил ритміки вхопити та ін., а для цього нема часу. Треті кажуть, що поезія дуже наївно, майже по-дитячому передає все те, що людина бачить. Четверті піднімають здивовано брови й хмикають незадоволено: драма в театрі в поетичній формі? О, господи! Та це ж ненатурально. Бо хіба ж людина у побуті своєму говорить віршами? Яка з тієї поезії користь? А п'яті... Але годі! Їх багато, їх — таких, що ніяк не можуть одійти від корита корисності. Поезія, нема чого й говорити, не якась надхмарна річ, що лежить за межами недоторканості... О! Може, й є ще такі мудреці, які хочуть, щоб поезію весь час підсипать їм у корито...

Не треба припускати зниження творчої художньої мислі, творчого художнього виявлення, наше творче сумління хай буде на сторожі цього.

[1963]

НАШ СЛАВНИЙ ПОПЕРЕДНИК. СТОРИНКИ СПОГАДІВ ПРО ВАСИЛЯ ЕЛЛАНА

Ми були знайомі з Василем Елланом ще за молодих наших років, зокрема під час навчання в Чернігівській семінарії. Літами своїми та класами по навчанню Василь був молодший за мене, як і за деяких товаришів його, що тоді вже починали писати, але вдачею своєю, можливо, що він уже й усіх нас обганяв. Мені дуже подобалась його вдача — гаряча, стрімлива. Це, певно, вона ж і підказувала йому весь час не засиджуватися довго у початкуючих, у молодих. Звичайно, швидкому творчому зростанню Еллана немалою мірою сприяло те, що він не був скований семінарським режимом, бо жив не в гуртожитку, а при матері і через те мав можливість швидше знаходити шляхи до нелегальних центрів передової молоді тодішньої чернігівської.

Я добре пам'ятаю й його матір — середнього зросту жінку, з легкою одутістю на лиць (хворість серця), з очима привітними, що з ласкавою увагою вдивлялися в кожного новоприбулого до її хати,— вдивлялися крізь оправлене жовтим металом пенсне з сталевю дужкою над переніссям. Рухи її й слова, не дивлячись на хворе серце, були такими, що не терпіли затримки: швидкі, короткі, в той же час — щирі й сердечні. І голос її — мов зараз чую — тремтливий і тихий, але до чого ж мелодійний, голубливий! Пригадую, як одного осіннього дня в пообіденний час (в 1911 році) прийшов я до Елланських у хату, що в провулочку близ річки Стрижня. Низенька, повнощока Василева сестричка Варка в ученицькій формі відчинила мені двері, а в передпокої одразу ж зустрівсь я з її матір'ю (матір'ю і Василя). Вона саме когось із знайомих своїх проводжала.

— Васильку! — гукнула вона. А Василько уже тут як тут.— Запрошуй до себе гостя! Та чого ж ти не знайомишся з ним, чом не вітаєшся?

— Ет, мамо... А ми з ним по сто раз на день у семінарії бачимось. А врешті... Давай буду й запрошувать...— І, грізно зсунувши свої білясті брови, Василь почав, немов той віл рогами, бодати мене в бік: — Ану, швидше просувайсь в кімнату, а то ось мені ще попаде за тебе!..—

А я ж давно знав його мінливу звичку від жартів переходити до суворої прози. І жахнулася мати, здвинула плечима й, Василеві дорікаючи, сказала:

— Ой, що ж це ти наробив, Васильку?..— А потім, обернувшись до знайомих, журно й заперечливо похитала головою: — Ні, ні, тепер уже я його й за сина свого не визнаватиму, ні-ні, ніколи!..

Та ось Василь в одну мить підбіг тут до матері і, підлізши під руку їй, став дивитися на неї тепло-хитро, примружено-лукаво. І мати вже серцем одійшла.

— Ех, ти! — чубнула його. І ми усі раптом весело засміялись...

Але як тільки мати із знайомими залишили нас, Василь одразу став серйозним, скупченим в собі, тривожним...

Хорошим він був товаришем і ніжним, проте цю ніжність часто заміняв суворістю нарочитою, недбало кинуютою, як то бува у юнаків при переході до змужніння. Так ото і в той раз.

— Ходім! — уривчасто сказав він.

Пройшли ми удвох в його вузьеньку кімнату.

— Сідай!..

Канапа, етажерка, столик з книгами в кутку, стілець один біля вікна.

— Та ти сідай, а я собі знайду місце.

Василь нахмурено ходив по кімнаті, зачіпаючи іноді за етажерку ногою. (От чорт... Упало щось!) А потім сів на канапу, і ми почали розмову про те, що діялось у світі, що діялось на просторах царської Росії, а ще окремо про новини чернігівського життя, про новий твір Михайла Коцюбинського «Сон»¹, про бунт (Василь ізнов устав і почав ходити по кімнаті), про бунт, що вже намічено у нашій семінарії. Це тільки дехто знає з нас. Це ж таємниця. Єсть старші семінаристи, що керують цим. Підкажує мені:

— Бунт проходитьиме, як і торік?

— Ну да, як і торік.

І ми, один одного доповнюючи, почали про план заколоту говорити.

— Слухай, у нас же весь час живі традиції Миколи Подвойського, Олексія Свідерського², а ще й того, хто перед ними в Чернігові тут діяв, а саме — Миколи Кибальчича³, від снарядів якого цар Олександр II покотився. А всі ж вони, ці три, вчилися у нашій семінарії.

— Коли саме почнеться заколот?

— Уночі, і саме після вечірнього обходу інспектора із свічкою, обходу всіх спалень.

От тепер нам якраз на руку й те, що чернігівський архієрей-затворник та заборонив (кілька літ тому!), заборонив наше приміщення семінарське освітлювати електрикою, бо то ж, мовляв, диявольське наважденіє, а не електрика. Отже, рівно о 1-ій ночі керівниками заколоту буде потушено лампи на коридорах, крім деяких, що вестимуть в 6-й клас семінарії. Туди буде скликано семінаристів — без дзвінка, без шуму (а всіх же семінаристів, які містяться у спальнях на третім поверсі, не менш нараховується сотирьохсот). Пошлемо двох семінаристів збудити інспектора й прибути в 6-й клас. Інспектор нас буде зразу залякувати, як і торік, козаками, яких, мовляв, уже викликано, і вони на конях ось за ворітьми тільки й ждуть того, щоб увірватись у двір семінарії. Але ж ми добре знаємо, що козаків пустити в двір семінарії — це не в інтересах ні отця-ректора, ані в інтересах інспектора. Бо тоді ж вищою владою закривати треба буде і саму семінарію більш як на півроку, а тим часом отця-ректора й інспектора зашлють кудись у глухі закутки імперії. Отже, інспектор довго буде опинатися, щоб не приймати від семінаристів петиції, довго буде усовіщати нас: «Розійдіться, прошу я вас, панове семінаристи, ой розійдіться!..» Але ж ніхто не розійдеться доти, аж поки не прийме від нас інспектор в свої руки петицію. А що ми в ній написали? Які вимоги поставили на першій плані? Насамперед ми вимагаємо, щоб усі твори Максима Горького, які грубою силою викинуто з учнівської бібліотеки, та повернуто було на місце. Адже ж учнівська бібліотека утримується на наші добровільні щорічні внески, грошові внески семінаристів. (Ще ж є окрема бібліотека, так звана Фундаментальна, на яку відпускає кошти адміністрація семінарії, — то там, пане інспекторе, робить собі, звичайно, що вам по-добається.)

Далі. Попрохаємо нашу адміністрацію, хай поклопочуться перед «святейшим правительствующим синодом»⁴, щоб він (будь він трижди неладний!) та дозволив семінаристам після закінчення 4-го класу (загальноосвітнього), а також після закінчення всієї семінарії (тобто після 5-го і 6-го класів богословських)⁵ вступати до університету без екзамену. Далі. Поставимо вимогу більше відпускати грошей на закупівлю приладів для фізичного кабінету. Також — замінити викладача фізики — п'янич-

ку — іншим якимсь, бо в нашій семінарії фізика — найбільш запущений предмет.

Далі. На уроках співу, крім вивчення стародавніх церковних співів по допотопних нотних знаках, «крюках»⁶, знайомити семінаристів з новітніми творами композиторів сучасних. А ще ж замість викладання «Історії розколу церкви» ввести викладання іноземних мов. Ну, а крім цього... Але чекай, чогось у двері Варка стукає. Чаю склянку випити мама запрошує? Скажи, Варко, що зараз же йдемо, — ось трохи тут ще поговоримо.

І вже тепер якимсь новим стояв передо мною Василь. Зовсім не схожим на того хлопчика, що кількома хвилинами перед цим лукаво виглядав з-під руки матері. Змінився він! Так мінявся колись, подумав я, і молодий Паганіні⁷, як тільки до рук своїх брав улюблений свій інструмент — скрипку (про це тоді я читав десь у якогось письменника, — можливо, що у Гейне⁸).

Інструментом у данім випадку у Василя була не лише поезія (він уже, як і я, писав тоді вірші), а політика й, зокрема, прагнення організаторської по цій лінії практичної роботи.

Після закінчення чотирьох загальноосвітніх класів семінарії Василь Еллан не захотів залишатись ще у п'ятому та шостому класах богословських і зразу ж подався до Києва, де і вступив у число студентів Комерційного інституту. (А в цей інститут нас, семінаристів, приймали без іспитів.) У Києві ще ширше відкрились Елланові шляхи до знайомства і зв'язків його з революційною молоддю студентською. Час від часу він приїздив до матері в Чернігів, — і тоді ми, стрічаючись із ним, читали один одному свої вірші, ділилися радісними, а здебільшого тривожними, страшними новинами про арешти в Чернігові та переслідування робітників, студентів, а також і учнівської молоді.

Що ж особливо звертало на себе увагу в молодих «трусах і днях» юного Василя Еллана? Які саме риси його характеру, що вже окреслювався тоді й вирізьблявся? Це, насамперед, як я й раніше відзначив, стрімливість і горіння, а також жадоба бачити в потоці життя все, — та не тільки бачити, а узнати:

В житті горю... Життя люблю,
І лоскіт сміху, й терпкі сльози,
І кожную радощинку п'ю,
Як сонце п'є ранкові роси.

(«В житті горю»)

Відповідно до цього і його вторгання в життя ішло в парі з бурхливістю і рвучкістю. Василь Еллан не міг витримувати тягучих розмов, непотрібних повторювань, стоянь на місці й передумувань. «Ну, я пішов!» — завше несподівано кінчав він розмову і спішив туди, куди на цей день іще постигнути намітив!..

Юний поет наш умів вчасно замовкати в розмові з кимсь на вулиці, особливо тоді, як в зустрічних потоках натовпу помічав чуже, вороже, наставлене в його бік занадто вже усердне вухо... Не від боязні скуки він рвався з хати до людей, не з простої цікавості кожного разу внутрішнім зором своїм охоплював і вивчав навколишнє оточення. Ні! Ще будучи юнаком, Еллан намагався виробити в собі уміння розбиратись в обстановці, хоч і не все йому, можливо, в цім напрямі вдавалось.

Адже і в ранніх, хоч ще й не зовсім зрілих, поезіях Еллана ми можемо помітити початок і зародження тих мотивів, що пізніше у нього стали мужніми й могутніми. От хоча б узяти вірші 1912 року. У них, поряд із зображенням романтичного утікання юного поета від людей до природи, з'являються уже такі чітко окреслені образи та слова, жовтю облиті (про пущену стрілу, яка може не зупинитись; про таємний вогонь пекучий, красотворний, який носить поет в собі самому):

О, скільки їх — моїх вогнів!..
Та іноді буває так шкода,
Що ти — стріла, не можеш зупинитись,
Що ти не можеш зажуритись,
Що ти не можеш заридать.

(«Самотності свавільно-гордий спів»)

Дехто з критиків у цьому вислові Еллана («Що ти не можеш заридать»), можливо, схильні будуть вбачати нетвердість юного поета або ж піддавання зайвій хвильовій розчуленості. А тим часом це не так. Центр вірша «Самотності свавільно-гордий спів» лежить зовсім не там, де окремі критики міркують. Василь Еллан говорить у цім вірші про те, що поет, діяч і борець в його часи повинен бути в нестримному леті, мов та стріла, яка не може зупинитись. Бо жалко ж тобі, що ти за шаленим темпом життя не маєш змоги й про своє власне подумати, про особисте, подумати-заридать, але ж ти не жалкуй — немовби такий робить висновок поет, — учися думать про всенародне, лети і мчи вперед — і тільки вперед!

[1964]

І ЗОРІЮТЬ НАД БЕЗСМЕРТЯ

Весь світ урочисто вшановує Тараса Григоровича Шевченка. Широку підготовку до цієї ювілейної дати розпочато було ще в другій половині минулого року як у нас на Україні, так і по всіх республіках Радянського Союзу і за кордоном.

Де ж міститься та сила, що диктує нам все по-новому і кожен раз по-глибинному розуміти думки і діяння поета? Ця сила міститься у всенародній любові до могутнього духом творця, до співця сонця правди і свободи — Тараса Шевченка. Він-бо, сам переживши всі злигоди переслідувань, твердо вірив, що рано чи пізно, а народ наш мусить відвоювати собі свободу, а разом з тим і земля ж тоді радо перейде до рук трударів.

Перебуваючи в Петербурзі після відбуття кари, Тарас Григорович у 1859 році писав:

Радуйся, ниво неполитая! ¹
Радуйся, земле неповитая
Квітчастим злаком!
Розпустись,
Рожевим крином процвіти!

І далі, немовби конкретно бачачи перед собою не панську, а вже вільну всенародну ниву майбутнього, упевнено пророкував:

І процвітеш, позеленівш...
...Тоді, як, господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривії,
Мов сарна з гаю, помайнують,
Німих отверзуться уста...
...Оживуть степи, озера...

Коли ж саме ожили степи на нашій землі та всі озера?
Коли ж саме незрячі прозріли, а німі заговорили? Це ста-

лося тільки після того, як народ наш разом з народом російським у Жовтні, під проводом великого Леніна, ущент розбивши капіталістів, царів і поміщиків, назавжди ви-йшов на свободу.

Без краю був би радий Тарас Григорович, коли б він саме сьогодні побачив, якими пречудесними винаходами у техніці, промисловості й транспорті володіє радянський народ! Усі ж ми знаємо, як Шевченко, пливучи Волгою на пароплаві, записав 27 серпня 1857 року² високі слова свого захоплення тодішнім зростанням науки, відавав шану творцям технічного прогресу.

А скільки ж зараз наші радянські винахідники й учені створили нових чудодійних машин, які полегшують труд людини, ще вище підносять її як володаря життя і природи, наближують нас до світлої мети — комунізму. Кібернетика, телебачення, підкорення могутніх сил, схованих в атомі, досягнення чудодійниці хімії, біології, медицини та інших наук — все це навіть важко досягнути розумом, але воно вже здобуто трудом людських рук і належить людині.

Комуністична партія вказала нам дорогу в майбуття, і з безсмертним Кобзарем ми це пов'язуємо в тім напрямі, що він полум'яно мріяв про величезні звершення, які під силу рукам трудящих, якщо їх звільнити від царських та панських кайданів. І ми з гордістю кажемо: здійснилось те сьогодні, про що він мріяв колись.

Так! Праця, воля й розум — це ті три засади, за допомогою яких ми в силі були перетворити старе суспільство на нове, соціалістичне, й попрямувати до комунізму.

Який же ти близький і рідний нам усім, Тарасе Григоровичу дорогий! Слава Україні, тебе знають і люблять трудящі всього світу. Прийми ж від нас велику пошану й щирю любов!

[1964]

ЛЮДИНОЛЮБ

В останню путь вирядили ми дорогого Максима Тадейовича Рильського — видатного українського поета, ученого й громадського діяча. І в пам'яті моїй, немов ті спалахи вогняні, вихоплюються один по одному численні моменти життя нашого літературного сумісного. Сьогодні усіх їх тут не перелічити. Скажу лише про деякі з них.

Ось я в 1911 році, будучи в передостанньому класі Чернігівської семінарії, читаю першу збірку поезій ще не знайомого мені Максима Рильського «На білих островах». (А я вже в той час друкувався і ходив на нелегальні «суботи» Коцюбинського.) Хоч з автором збірки цієї не міг я познайомитись (бо він же в Києві), а все-таки мені на серці тоді так якось легко стало від однієї думки, що єсть же ще один поет, як і я, молодий, який ненавидить царат, імперію жандармів, поміщицтво. І це виповнювало мене якимсь особливим настроєм співдружності молодих в літературі.

А ось в учбовий період мого студентського навчання в 1914—1915 рр. і сам я вже в Києві. Щоб заробити собі грошей на прожиття і для платні за право навчання в Комерційному інституті, я взяв собі роботу пом[ічника] хормейстера в театрі Миколи Садовського. Пригадую той мент, як мені раз в театрі показали Максима Рильського. «Так от він який! — подумав я. — Ще ж зовсім юнак...» І, не дивлячись на те, що особисто не вдалось мені познайомитись із ним (бо в антрактах хор завше мусив повторювати за кулісами свої номери наступної дії), я, однак, радів із того, що ми обидва молоді і що нам обом в літературі дуже хочеться зробити щось своє, якесь одмітне слово сказати.

Знайомство наше з Максимом Тадейовичем прийшло само до нас після Великого Жовтня, коли я працював у Києві в редакції журналу «Мистецтво» і одночасово в художньому відділі кооперативної організації «Дніпро-

союз», перейменованої згодом у «Губсоюз». Максим Тадейович заходив до мене на Кузнечну¹ вулицю, а я у нього бував на вулиці Бульйонській². Останнє стосується переважно того часу, коли я, як запрошений із Києва на роботу до Харкова (в редакції журналу «Червоний шлях»), часто по матеріал для журналу приїздив до Києва і брав літературний матеріал і в Максима Тадейовича.

Коли я був у 1924 році за кордоном (разом з О. Досвітнім і В. Поліщуком), я згадував про Максима Тадейовича в розмові з чеським мистецтвознавцем Зденеком Неєдли[m] (у його самого вдома в Празі), а також і під час побачення з Йоганнесом Бехером (теж на його квартирі, в Берліні). Разом з Максимом Тадейовичем були ми на першому Тижні української літератури в Москві, а потім і на декадах наших там же. І багато-багато ще інших моментів, що зближали нас, я міг би тут привести. Але скажу коротко: скрізь у творчій вдачі Максима Рильського я бачив тісне злиття в одне-єдине тих трьох рис його таланту, про які я сказав ще на самім початку цього мого висловлювання, тобто нероздільність покликань літератора, ученого й громадянина. Особливо яскраво ці риси знайшли свій вияв у нього під час Великої Вітчизняної війни, коли ми разом з ним працювали в Уфі, в Інституті літератури, очолюваному академіком М. Каліновичем³, а також і в післявоєнний відбудовчий період нашої країни і всього радянського народу після нашого повернення з Уфи до Києва.

Максим Тадейович володів мудрістю життя. Цій мудрості наймення — людинознавство. Справді, де б він не був, про що б він не писав — він завжди пов'язував свою творчу продукцію з широким колом читачів, з народом. А таке пов'язування, як всі ми знаємо, є запорукою небоязні смерті, запорукою торжества життя живого.

В одній стародавній українській пісні-думі людина з щирим проханням звертається до смерті, щоб та до неї не приходила доти, аж поки її не покличуть:

Смерте моя мила,
Ти усім нам дана,
Зажди час-годину —
Ізберу всю родину.

Мені здається, висновок цієї пісні-думи цілком протилежний життєвій позиції Максима Тадейовича. Адже наш поет добре знав: мудрість не в тім, щоб відстрочити кінчину життя (до всіх вона, не питаючись, приходить),

а в тім, щоб заздалегідь, не ждучи смерті, зібрати і здружити навколо себе численну, славу свою родину, з якою можна було б кожної любої хвилини бесідувати і про те, що є хорошого в людях, і про любов до ленінської дружби між народами, і про любов до нашої вільної землі, яку колись Тарас сходив своїми босими ногами, і про боротьбу проти гнобителів свободи в капіталістичних країнах — і про все, про все, що є тільки близьким, рідним нашому народові... На всі ці теми, на всі мотиви життя біжучого ми завжди можемо знайти відгуки в поезіях, поемах, статтях і розвідках Максима Тадейовича.

А коли він переклав на українську мову творіння Пушкіна ⁴, а потім Адама Міцкевича, а ще ж коли переклади зробив і з французької, німецької, сербської та інших мов і особливо коли він став перекладати з мов літератур братніх народів Радянського Союзу — з білоруської, грузинської, башкирської, азербайджанської, узбецької, вірменської, чуваської, молдавської, — наша сім'я, наша родина дійсно стала безмірною й великою.

І наостанці як не згадати нам тут іще й про так звані «Вечірні розмови» Максима Тадейовича, які він, незважаючи на свою тяжку хворобу, методично подавав на сторінках газети «Вечірній Київ» ⁵! Як тут не згадати нам і про допомогу Максима Тадейовича тим молодим творцям слова, які часто звергались до нього з своїми окремими листами або ж і з цілими зошитами!

Людинолюбство було притаманне йому аж до останньої хвилини.

Ось за це все тобі й прийшла велика всенародна дяка, дорогий Максиме Тадейовичу! Всією багатонаціональною родиною ми проводили тебе в останню путь. Але це горе — тільки частина горя всієї тієї великої родини, яка любила твоє слово. По всіх світах багато ще відгукнеться людей на таке тяжке наше горе.

Славний співаче наш, велика родина тебе ніколи не забуде!

[1964]

ЖИТТЯ, ВОІСТИНУ ПОДВИЖНИЦЬКЕ

Слідом за Максимом Рильським несподівана смерть Ванди Львівни¹ для мене — як ще один удар той грози посеред лугу, удар над головою із зливою. Гроза промчала. А луг усе ще мовчанням напружений, лиш синювато-прозорою парою угору тихо сходить... А крізь пару у розхилених травах чиїсь безконечні сліди нам видно: одні з них, що по один бік, ведуть у поле до трударів на косарках, де трудовий гамір, де пшениця, а другі сліди, по другий бік, ведуть аж ген туди, через залізничну колію, до далекого заводу...

Ой скільки трудових слідів від невтомних ніг Ванди Львівни нам видно сьогодні на всьому безбережному обширі життя її — життя, що йшло під благословенним сонцем нашої країни², а часто й під сторонніми грозами та зливами, під завиваннями ворожих вітрюг і міжнародних сміттяроздмухувачів!

Життя Ванди Львівни воістину було подвижницьке (не в християнському, звичайно, розумінні). Бо вона всі свої сили як письменниця, депутат і громадський діяч віддала на благо трудящих. Ванда Львівна є дочкою польського народу, але для нас вона назавжди стала близькою, рідною-найріднішою. Багато вона доброго зробила для братніх народів Радянського Союзу, але разом з тим і її рідний польський народ не може відпустити дорогоцінну Ванду від свого серця, народ польський високо її підносить на своїх руках угору з вдячністю за славні турботи про трудящих.

Життя Ванди Львівни — це ж окрема ціла книга описів подвигів її для зближення народів, як слов'янських, так і народів інших. Життєві діяння Ванди Львівни — це історія боротьби проти неправди, брехні і зла, проти погноблення народів, проти колонізаторів. Життя Ванди Львівни — це насамперед боротьба за мир у всьому світі³, за виховання нової людини ленінського типу. Завжди три-

можно, з заклопотанням за людину, билось її сильне добро-
тою серце; завжди на кожного, що потребував допомоги
від неї, прямо і чесно дивились її прекрасні очі; завжди
все чисте устигав ловити в свої схованки творчі її розум
багатющій, розум письменниці-велетня.

Прощай, наша славна, люба і дорога Вандо Львівно!
По твоїх слідах тисячі нових працюючих підуть, міль-
йони...

[1964]

ЗВИТЯЖЕЦЬ ГУМАНІЗМУ І КРАСИ

Відзначення сторіччя від дня народження одного з найвидатніших українських письменників переджовтневої доби, гуманіста, революціонера-демократа Михайла Михайловича Коцюбинського для всіх є радісним святом.

Одночасно з нами цю ювілейну дату урочисто відзначає громадськість Москви і Ленінграда. Відбудуться засідання по містах і селах братніх республік і автономних областей СРСР.

На Україні, крім святкування в Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську, на багатолюдних засіданнях виступають земляки й землячки з тих місцевостей, де вчився колись, працював і тісно дружив з їхніми батьками Михайло Михайлович, а саме — в Чернігові, Вінниці, Барі, як також у Вихвостові та інших селах.

Слава Коцюбинського, вслід за славою Шевченка, Франка, Лесі Українки, Грабовського, набула всесвітнього значення. Отже, ще й по цілому світі, в багатьох пунктах земної кулі, високо засяє перед народами вільними і підневільними безсмертне ім'я Михайла Коцюбинського, як то широко й справедливо Всесвітня Рада Миру постановила.

На таку велику шану й любов Михайло Михайлович заслужив своєю невтомною діяльністю, в якій основним було домогтися щастя людині, щастя, соціальної справедливості й свободи. Він був гідним сином свого бурхливого часу. Символічно, що народився М. Коцюбинський того року і в тому місяці, коли Маркс і Енгельс заснували Перший Інтернаціонал¹, коли по Європі уже бродив «привид комунізму»². Розквіт його літературної та громадсько-політичної діяльності припадає на той час, коли на арену вселюдської історії вийшли найреволюційніший у світі російський пролетаріат і його бойовий авангард — Комуністична партія, на тому етапі, який, за визначенням В. І. Леніна, знаменував «наближення великої бурі». Ко-

цюбинський сам брав безпосередню участь у революційній боротьбі. Про синовню вірність письменника своєму народові задушевні слова сказав Олексій Максимович Горький: «Його українське червоне серце³ завжди було на батьківщині, її скорботами він жив, її муками мучився».

Звичайно, не зразу Коцюбинський дійшов такого зросту і сили. І стежки, що вели його на широкі дороги, нам усім ясно видно. Від фольклору, від Марка Вовчка одна з цих стежок починається. Від нужди, від голоду і злиднів народу — друга. І, нарешті, найголовніша стежка — соціальна. На 17 році життя він уже мав політичний процес, на 19 році за Коцюбинським було встановлено «негласний нагляд».

Багато чого в той час в літературі українській було такого, що тягнуло письменника не вперед, а назад. От хоча б і надмірна вірність етнографічному методу з боку старших письменників при змалюванні людини, конкретно селянина. Коцюбинський ніяк з цим не погоджувався. Хоч і сам був етнографом, хоч і сам записував пісні, приповідки і перекази народу. Бо Коцюбинський водночас був і новатором.

Як же міг новатор стерпіти, щоб українська література та квочкою сиділа на розмальованій мисці! Хіба до цього кликав нас могутній голос генія Шевченка? Хіба до цього ведуть нас Іван Франко, Леся Українка й Василь Стефаник? Українську літературу якомога швидше потрібно піднести на всеросійську, на всесвітню височінь, і в цьому нам в першу чергу допоможе знання російської культури. Такі думки він висловлював тоді, зокрема і в листах своїх.

Формуванню власного світогляду Коцюбинського багато сприяло вивчення ним писань Белінського⁴, Герцена, Добролюбова, Чернишевського. Він добре знав також і художню російську літературу, класичну й сучасну, а твори Горького — особливо. За світовою літературою, само собою, він стежив уважно.

І взагалі дружба Коцюбинського з Горьким — це чудова поема, яка вміщує в собі дружбу українського народу з народом російським. У цій дружбі багато спільних точок: і любов до людини, любов до пригноблених і ненависть до цвілі міщанської, ненависть до царату.

Знайомство з Горьким⁵ — один із кардинальних поворотів у біографії Коцюбинського, про який (поворот) ми всі дізналися тільки недавно. У «Нарисі історії Комуністичної партії України» читаємо: «Під час перебування

в Італії, в гостях у О. М. Горького, влітку 1910 року Михайло Коцюбинській зустрівся з В. І. Леніним».

Це велика радість для нас, це велика гордість для всієї нашої культури. Це нова тема, на яку багато ще відгукнуться письменники, композитори, художники, літературознавці.

Мужній голос Коцюбинського дедалі все більше й більше набирає сили й могутності. Письменник відчував у буквальному розумінні цих слів, що говорити голосом сміливим проти хижих замірів царів, міністрів і поміщиків його уповноважив сам народ. Правдивий голос письменника-новатора, що відкривав дорогу до соціалістичного реалізму в переджовтневій літературі, кожного разу далеко відкидав від себе жалких пігмеїв декадентщини⁶ і голого естетизму, які, б'ючи себе в груди, запевняли, що Коцюбинський належить їм, тільки їм. Треба не забувати, що в той час деякі письменники збилися з належної стежки, зрадили народ, який підвівся на революційну боротьбу. Вони добре бачили, що Коцюбинський не на їхньому боці. А кругом коло них ще багато було таких, що поринули по самі вуха чи то в «богошукання», чи то в проповідь вільного кохання як тонкої насолоди трудом не зачеплених людей. Вони не від того були, щоб своїм язичком прошепелити іноді якийсь комплімент Коцюбинському і попрохати його не цуратися їх. «Авжеж! — казали декаденти. — Майже вся творча оркестровка Коцюбинського зіткана з самих лише ніжних, прозорих і ласкавих тонів...» — «Ну й що ж, — відповідали їм наші літературознавці і політичні діячі. — Це правда, подібні тони в нього є, та й немало. Ви чіпляєтесь за одні лише тони, одірвані від теми. Але ж у творах письменника відбито боротьбу робітників та селян з поміщиками й царським самодержавством. Коцюбинський зумів передати тяжке, невиплакане горе людини, жах нужди і злиднів, відтворити силу обурення скривджених проти неправди і показати гнів народу, гнів на гнобителів і хижаків. А тому в нашого художника-реаліста одразу ж знаходились відповідні до цих моментів ще й інші тони — різкі, громоподібні і правдою своєю вольові. Тоді він у свою мову, у свої слова гнівливії щонайбільше вливав звучання непохитності, непоборності, твердості й заліза».

Мені ще з молодих років запам'ятався один афоризм політичного діяча й письменника Стародавнього Риму — Катона Старшого Марка Порція⁷. Він говорив: «Життя

людини подібне до заліза. Коли пускати його в діло — воно стирається, якщо не пускати, то його іржа з'їдає».

Одштовхуючись від цього афоризму, скажемо тільки одне. Коцюбинський завжди відчував, де треба було йому виступити на повний голос, щоб усі почули люди — знедолені й бідні.

Чи стиралася ж від цього сила його голосу? Ні, ніколи в світі!

Навпаки, голос його чим далі, то все більше загострювався на верхній ноті. Через те і весь народ чув його — тобто і ті, що ближче, і ті, що далі. Коцюбинський, розмовляючи з бідарем селянином про його життя забите, затуркане й голодне, сам його просить: «Говори, говори. Розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твого горя, щоб була блискавка і грім. Освіжи небо і землю. Погаси сонце і засвіти друге на небі» («Інтермеццо»).

Нам цікаво відзначити, що в творчості Коцюбинського знаходимо так звану пряму мову, пряме звертання до народу. Такою мовою з народом говорили Радищев, Пушкін, Шевченко, Лермонтов, Іван Франко, Горький, Леся Українка.

Звичайно, такого виступу не могли подарувати Коцюбинському царські посіпаки різних мастей. «Що таке?» — заметушилося поріддя реакції. «В чім річ? — аж витягнулись шиї вірнопідданих.— Хто це сказав, щоб скинути сонце? Коцюбинський? Значить, виходить, царя-батюшку скинуть?..» І засичало, зашелестіло по Україні. І полетіли строгі, доносом обписані папери від чернігівського губернатора до столиці Росії, а із столиці ще строжчі папери летіли вже назад до Чернігова. Великої треба було мати Михайлові Коцюбинському сили волі, твердості, присутності духу, щоб перенести всі ті удари, які посипались від підлих слуг «благоверного імператора».

А письменник-реаліст у цей час тверезо зважував обстановку і, за висловом Олексія Максимовича Горького, настроювався на героїчний лад⁸. Адже на одній тільки Україні в 1910 році відбулося понад 2400 селянських повстань.

Влада царська сиділа, як на голках. І тому вона ще більше посилювала наступ реакції на революційні сили, ще сильніше наглядали за Коцюбинським шпигуни, стежили за кожним кроком письменника. Бо вся родина Михайла Коцюбинського була революційна: дружина його Віра Устимівна⁹, сестра Ольга¹⁰, а окрім того, син

письменника — Юрій Коцюбинський¹¹, що став достойним продовжувачем революційних традицій батька, видатним діячем Комуністичної партії і Радянської держави.

Коцюбинський був справжнім гуманістом. Пригадаймо його крилатий вислів: «Я не можу розминутись з людиною»¹². Як це співзвучно з нашими етичними принципами, сформульованими в Моральному кодексі будівника комунізму: «Все для людини, все в ім'я людини!» Гідне зачарування й подиву його високоблагородне розуміння нероздільного зв'язку особи з колективом, митців з народом.

«Життя, — писав Коцюбинський, — безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а й чуже. А врешті хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері...» («Інтермеццо»).

Таке ж саме злиття з народом відсвічено і в інших його творах, як, наприклад, «Сміх», «Він іде», «Для загального добра» та інші.

Усім своїм еством, всією своєю творчістю Коцюбинський рідний, близький і дорогий нам сьогодні. Таким він лишиться і для наступних поколінь. Він живе і житиме не лише в своїх послідовниках, кращих письменниках сучасності, він живе у ділах народу. Хіба не радісно сьогодні бачити, як вчорашні Маланки, життєві інтереси яких не сягали далі убогого й куцого шматочка землі, сьогодні мислять державними категоріями, порушують важливі морально-етичні проблеми.

Це зробила славна Комуністична партія, яка виховує і підносить наших радянських жінок. Всю громадськість сколихнула наша славна землячка Надія Григорівна Заграда. А вона ж, можна сказати, ровесниця Маланки.

Зміни у соціальній психології нашого народу за останні десятиріччя величезні. Сьогодні нащадки героїв Коцюбинського мислять новими грандіозними категоріями.

Коцюбинський, не дивлячись на свою завантаженість по службі — спочатку в житомирській газеті «Вольнь»¹³, а потім в Чернігівському земстві, — завжди все-таки знаходив час для того, щоб детально вивчати життя трудящих і в художньому слові правдиво донести його до сучасників.

Чому б письменникам для того, щоб написати про робітника, не поїхати туди, де робітники живуть і працюють, вивчити, як вони працюють. Ці слова на III з'їзді письмен-

ників СРСР¹⁴ знайшли активний відгук у середовищі молодих літераторів.

Традиції Коцюбинського знаходять своє продовження і втілення у творчості багатьох українських письменників — як старших, так і молодих. Вплив твору «Фата моргана» відчутний у «Вершниках» Юрія Яновського¹⁵ і в «Бур'яні» Андрія Головка. А в другому творі своєму — «Мати» — Андрій Головка навіть безпосередньо використовує фрагменти геніальної повісті Коцюбинського¹⁶. Великий вплив спадщини Михайла Михайловича на творчість Олеса Гончара. Привертає увагу близька спорідненість інтонацій «Інтермеццо» Коцюбинського і оповідання «Соняшники» Олеса Гончара. В цьому оповіданні передано процес штучного опилення соняшників: дівчина — героїня праці, — вхопивши в одну і другу руку по соняшнику, вдаряла ними один об другий, неначе подзвонювала у свої золоті литаври. Яскравим продовжувачем традиції Коцюбинського в показі селянської долі слід назвати Михайла Стельмаха¹⁷. Важливо відзначити про романи Олеса Гончара і Михайла Стельмаха, що ними захоплюються не лише на батьківщині, а й у багатьох зарубіжних країнах. І це не дивно, ці письменники, продовжуючи благородні традиції великих попередників, знялися до вершин сучасної художньої творчості не лише в майстерності зображення дійсності, але і в масштабності та глибині показу епічних картин з життя народу. Нам радісно підкреслювати це — і саме в той час, коли література капіталістичного світу, знаменуючи кризу буржуазної ідеології, дедалі все більше деградує. Шукаючи нібито нових засобів художньої виразності, сучасні буржуазні письменники створюють так звані антиромани, антипоєми. Це їхнє штукарство не має нічого спільного з справжнім мистецтвом, воно за самим своїм характером антигуманне. У їхніх так званих антироманах та антипоємах цілком відсутня людина з її турботами, думами й почуттями...

Сьогоднішня літературна молодь, прагнучи до активного вивчення життя, всім серцем тягнеться до Коцюбинського. Ось один із прикладів цього. Поет Леонід Тендюк¹⁸, що працює матросом на експедиційному судні «Ю. М. Шокальський»¹⁹ в Тихому океані, написав поему з назвою «Степове інтермеццо». Такий відгомін вчувається і в інтермеццо молодого прозаїка Анатолія Тарана²⁰ (журнал «Зміна», [1964], № 7, стор. 64). Преемственність традицій Коцюбинського засвідчили у своїх поетичних

деклараціях і присвячених образів письменника віршах багато сучасних українських поетів.

А ще наостанці коротко зауважу про глибоку народність художніх образів Коцюбинського. Микола Шеремет²¹ під час свого перебування в Індії спостерігав, як на народному святі індійці ліпили свічки на рогах буйволів.

Це видовище нагадало йому, що і на Україні існував такий же старовинний звичай. Сліди цього звичаю зафіксовано в оповіданні Коцюбинського «Як ми їздили до Криниці»²². Індійські письменники дуже зацікавились цією спорідненістю народних звичаїв...

П'ятдесят чотири роки минуло з того часу, як я вперше познайомився з Михайлом Михайловичем Коцюбинським. П'ятдесят чотири — та це ж більше піввіку! А я й досі так живо-яскраво тую зустріч пам'ятаю, — та ні! — просто перед собою бачу...

Було це в 1910 році приблизно у вересні місяці, а можливо, й у жовтні. (Слово «приблизно» хай нікого з вас не бентежить. Бо мої ж пам'ятні записки, які я вів давно, ще з студентських своїх літ, під час навали німецьких фашистів на Україну безслідно пропали.) Вчився я тоді в 4-му класі духовної семінарії Чернігівської. Мені вже 20-й рік пішов.

Якось в один із теплих осінніх днів, після уроків, коли вже і обід пройшов багатозвучний у нашій ідальні (а жило ж усіх нас у семінарії близько 400, коли не більше, учнів), я, захопивши з собою малювальний ящик, пішов на берег вузької річки Стрижень, що по сусідству з семінарією протікала. Розкладного стільчика у мене не було, тому я сів на трухлявий пеньок сокорини і став малювати. Мені було весело, а чого — сам не знав я. Сонце теж тоді було якесь особливо веселе: то освітить землю, то враз заскочить за хмарку і сховається. Але ж руку свою воно забуває униз одсіпнути — і кілька променів його шугає в небо на всі сторони, мов розтопирені пальці блискавичі... Малюю я, а чую, нібито за мною хтось тихенько підійшов і сів. Ось навіть подих його чую. Я оглянувся — і від здивування аж занімів.

...Летів
із клена листопад²³, і струмом вітру
односило його аж на дроти
на телеграфнії, де він, як на цитру,
по струнах грав... Внизу ж, немов рости
з землі узявся, підвівсь якийсь високий:

— Ну да, а як усе це принести додому? — він промовив. Чорноокий. У капелюсі, й повно на руках жовтого листя. А в очах — неспокій.

На мене глянув він ласкаво.

Стрівсь
аж десь в душі зо мною, усміхнувся
й пішов. А я зірвавсь — на ноги звівсь,
стояв,— про все на світі я забувся
і вслід йому дивився...

Бо я ж догадався по відомому портрету Михайла Жука²⁴, який був у семінарії учителем малювання, хто це до мене українською мовою заговорив: та це ж Коцюбинський, твори якого я вже читав тоді. Ця коротенька випадкова зустріч з відомим письменником така мені дорога була! Я довго ще, як зачарований, стояв, а в мені весь час співало: ти вже знайомий з ним, ти вже знайомий... Вдруге зустрівся я з Михайлом Михайловичем через кілька днів після цього — і саме у нас, у семінарії, де мав відбутись урочистий вечір-концерт (з якого приводу — зараз не пригадую). Було запрошено на цей вечір і Михайла Михайловича. Але через те, що на вечір наш багато прийшло гімназисток, учениць спархіального духовного училища, а також училища професійного, — тиск у головному коридорі занадто був великий, тиск і гамір, — і нам трьом (Михайлові Михайловичу, Жуку й мені) дуже трудно було ще перед початком концерту ходити в натовпі й розмовляти. Отже, ми швидко звернули в учительську, що для гостей широко відкрита була обома половинками дверей, але в учительській зараз же підійшов до Михайла Михайловича наш учитель історії філософії і вигукнув:

— Ну, так що, може, продовжимо колишню нашу суперечку — хто важливіший в історії філософії — Сократ, ідеаліст? Чи Арістотель²⁵?

Тут саме на коридорі пролунав перший дзвінок до початку концерту — і всі заврушилились. А мені ж іще, як кларнетисту (із запасною партією гобоя) семінарського оркестру, треба було теж спішити сісти на своє місце в оркестрі, тож я, чемно перепросивши Михайла Михайловича, вийшов із учительської. Досада в мені кипіла на учителя історії філософії. Але вона зараз же перетворилась на торжество мислі тієї, яку відстоював Коцюбинський ось тут при мені в дискусії з учителем. Історію філософії у нас в семінарії викладали за підручником Страхова²⁶. Отже, досить було мені хоч краєчком вуха

почути в учительській іронічне ставлення Михайла Михайловича до підручника Страхова, як я все чисто зрозумів. І твердо, і правильно. Навіки. Бо й справді, Сократ чи Арістотель?

А ось невдовзі після цього випало мені щастя. На одному з уроків малювання (а цей предмет був у семінарії факультативним, в післяобіденну годину, і то не для всіх) Михайло Жук потихеньку сказав мені й Василеві Еллану, що Михайло Михайлович запрошує обох нас до себе увечері в ближчу суботу.

І от, діждавшись того дня, ми утрощ пішли до Коцюбинського. Прийшли ми першими. Сходились на «суботу», як це й умовлено було, не цілою юрбою, а невеличкими групами. Отже, поки ще нікого не було, нас трьох: мене, Василя Блакитного й Михайла Жука — Михайло Михайлович повів через балкон у сад. Повний місяць стояв у високому небі²⁷. Пахло квітами й прив'ялими травами. Сад кінчався обривом: знизу, з Холодних Ярів, якісь лунали далекі перегуки і стихшений гамір життя вечірнього. А я все більше прислухався до голосу Михайла Михайловича, дивився на його високу, немовби трохи зігнуту у плечах постать, дивився на його очі, що при місяці вогнем світилися. Аж тут почувся дзвінкий, веселий сміх кодо нас: то Оксанка²⁸ й Іра²⁹ прибігли до тата з квітами. Вони ж бо хочуть ці квіти дати...

— Ну, а кому? — схилившись над ними, ласкавим голосом запитав Михайло Михайлович.

— Та кому ж? — втрутився тут Михайло Жук. — Молодому поетові, вірші якого я передав вам, Михайле Михайловичу.

...У любі голівки своїх донечок поцілував ніжний тато і, звернувшись до мене, нарозспів сказав:

— Беріть, це ж вам, вам... — І гарні діти, підстрибуючи, побігли через балкон у хату, а слідом за ними і ми пішли усі.

...У залі Михайло Михайлович, одсунувши ящик у столі, показував нам перев'язані ленточками пачки листів від Короленка³⁰, від Нечуя-Левицького³¹, від Мачтета³²...

— «Замучен тяжелой неволей» — знаєте цю пісню? — запитав він мене. — Ви ж регент семінарського хору...

— О! Як же не знати, — відповів я. — Співаємо, тільки ж не в концертах...

— Та ми це добре знаєм, — усміхнувся Михайло Михайлович...

Аж тут дзвоник у передпокої обізвався, і Коцюбинський пішов стрічати інших. Ось прийшли: Аркадій Казка³³, Устименко, Микола Сасенко (реаліст і гімназисти), а за ними новий дзвінок — з'являються робітник чернігівської лісопилки й художник із Козельця. Всі посідали. Невимушена розмова Михайла Михайловича з нами. Про утиски в семінарії й гімназії. Про задушливу атмосферу в імперії, про Максима Горького. Із рук в руки присутніх переходить книга оповідань Максима Горького з його власним написом Михайлові Михайловичу. Але тут увійшла до нас Віра Устимівна; усі ми, вставши, привітались до неї. Вона запросила нас до їдальні. Михайло Михайлович сидів на головному місці, спиною до вікна, що виходило у двір, навпроти нього в кріслі сліпа мати його Гликерія Максимівна³⁴, до якої часто з великою увагою звертались то Михайло Михайлович, то Віра Устимівна:

— Може, щось подати, матусю?

— Спасибі, любі, — відповідала вона, — а де ж це Юрко, що його не чути?

Мене посадили між Вірою Устимівною і Жуком.

Віра Устимівна, беручи участь у спільній бесіді, час від часу зверталась до мене, пропонуючи взяти до чаю того чи іншого, що є тут на столі. А я, признаюсь, сидів, як зачарований усім тим, що я бачу і чую...

«Невже це я у Коцюбинського?» — у думці сам себе питав. Із перехресних розмов на різні теми, але на теми аж надто відповідальні, я відчув, як ще багато мені треба вчитися, як ще багато мені треба знати, щоб не боятись брудних, запінених хвиль того моря, яке бурхає круг нас... Щось до мене сказав Михайло Жук, та я за своїми думками й не почув. Аж ось у коридорі почулися кроки. Михайло Михайлович повернув голову до відчинених дверей.

— Це ти, Юрку? А йди сюди, будь ласка!.. — Той, увійшовши й привітавшись до всіх, сів коло батька скромненько, але голову гордо тримав, немов щось далеке бачив перед собою. — Ну, я можу вгадувати, де ти був, але скажи, чаю хочеш?

Юрко замотав головою.

— А що це в руках у тебе, книжечка?

— Татку, та що там... ну, книжка — та й все. — І Юрко начебто знітився, але голову, як і раніше, тримав він гордо...

Михайло Михайлович підніс у руці книжечку вгору.

— Бачили? — усіх запитує. — Ось на книжечці надру-

ковано: «Як берегти сади від гусені». А як розгорнути книжечку на одій сторінці (та ось... чекайте), то тут стаття Карла Маркса...

А Віра Устимівна, не стримуючи радості в собі за свого сина, схиливши голову, одне тільки й запитала:

— Отак? А як же перепльотчики — свої?

І поспішив її заспокоїти Юрко.

— Ну, що ж, Юрку,— сказав Михайло Михайлович,— ти ж дуже молоденький, а вже бач... Скрізь потрібна обережність. А ви з Віталієм³⁵, який від тебе ще молодший, майже дитина... Та чого він стоїть у коридорі?!

— А ось я його покличу,— Юрко пвиденько вийшов із їдальні.

Я щасливий, що бачив Михайла Коцюбинського. На одній із «субот», коли я прочитав свого вірша, він назвав мене поетом, це мене піднесло, обнадіяло, надало багато сил нових і заохотило до роботи над собою. Я вдячний Коцюбинському, що він в одну із подорожей своїх в Італію на Капрі узяв мої вірші з собою і прочитав їх Олексію Максимовичу Горькому. Мені потім сам Горький написав про це в листі від 10 серпня 1927 року.

Бачити Михайла Михайловича для мене було великою радістю. Я показував йому вірші вдалі і невдалі, але ж він терпеливо, по-батьківськи роз'ясняв мені, і де саме у вірші невірно що звучить, і як позбутися помилок таких. Хочу сказати ще таке: Коцюбинський належав до тих людей, що кожного разу, коли ти його бачиш, завше в ньому ти бачиш щось нове.

Як океан, він був глибокий, як океан, тривожний і міцливий. Він залишив усім нам — і мені зокрема — найвищий заповіт: ніколи не розминатися з людиною і завжди бути вірним рідному народові, правді, соціальній справедливості й свободі.

[1964]

[ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ УКРАИНСКОГО И ГРУЗИНСКОГО НАРОДОВ]

Братское чувство семьи единой наполняет жизнь каждого советского человека. Мы сообща строим электростанции на реках, соединяющие наши земли, хлеб, и виноград, и уголь, и хлопок собираем в одну сокровищницу, сыны народов совместными подвигами украшают и обогащают священную землю и нашу историю.

Создавая единую социалистическую культуру, народы взаимно обогащаются. Братаются и творцы художественного слова, и читатели.

Историко-литературные связи грузинского и украинского народа подготовили условия для нынешних радостных встреч. Юбилейные торжества в Миргороде и в Сураме, в Киеве и Тбилиси, на Днестре и на берегах Арагви органически вошли в новый быт братских народов.

И вот предстоят новые встречи за круглым столом литературной декады¹. Как равный с равным встречается народ с народом, и мы, сыны революционных традиций, приумножаем завоевания Октября, давшего свободу народам и собравшего энергию созидания в программу Коммунистической партии, в великие планы строительства коммунистического общества.

Каждая встреча обогащает морально, поднимает достоинства советского человека.

Еще в Харькове в двадцатые годы мне впервые посчастливилось как бы прикоснуться к грузинскому литературному языку. Какое это счастье почувствовать красу и силу живой речи братского народа. Я читал труды Александра Хаханова² по истории грузинской литературы. Меня (вполне естественно) захватила героическая биография Давида Гурамишвили. В моем воображении он, словно живой, ходил по Украине. Я как бы реально представлял себе его возможную встречу со своим великим современником Григорием Сковородой. На его устах зазвучали гениальные творения Шота Руставели. И, конечно, хоте-

лось все это высказать, написать. Мне суждено было пережить неповторимое в жизни счастье — выступать в Тбилиси в декабре 1937 года³ перед огромной аудиторией как бы с творческим отчетом — я прочитал тогда свою поэму, посвященную Давиду Гурамишвили, Григорию Сквороде, Шота Руставели. Какие были то незабываемые минуты, как они меня обогатили.

В Тбилиси, в Миргороде, Киеве, на Украине, в Москве каждый раз на всенародных интернациональных торжествах мы взаимно с литераторами Грузии встречались, обменивались опытом нашей культуры, на глазах всего мира наполнялись здоровым духом интернационального братства. Мы действительно, как говорил А. М. Горький на 1-ом съезде писателей, создаем литературу разноплеменную, разноязыкую, но единую по своему содержанию.

То, о чем мечтали столетия назад Акакий Церетели и Тарас Шевченко в ту памятную петербургскую ночь, ныне реально осуществляется нашим ленинским поколением всех социалистических наций.

Народная словесность, народное песенное море, колыбель нашего литературного слова наполняется новой творческой энергией, новыми образами, новыми мотивами и в то же время в этой великой взаимно творимой симфонии национальные мотивы, созданные народным гением, не увядают, не гложут, и мы, украинцы, например, любим и поем грузинскую песню, как свою родную материнскую мелодию.

Мне много раз в мирные и военные годы пришлось слушать и петь грузинские песни и на Украине, и в Грузии, и каждый раз с удивлением, захватом отдаешься чародейной силе, созданной братским народом. Говорят, кто не поет, тот нищий духом. Но как же тогда сказать о душе певучей нации, которая и свой быт возвеличила неповторимым мелосом и способна украшать быт других народов. Мы, украинские поэты, высоко ценим грузинскую вековую словесность, могучую литературу, музыку и песню Грузии, и, сознавая это, чувствуешь себя как бы постоянно в долгу перед братским народом.

А при каждой встрече с посланцами Грузии хочется заговорить с ними на их родном материнском языке. Недавно в Каневе во время моей встречи с избирателями меня приятно поразило выступление одного из руководителей строительства Каневской ГЭС инженера-грузина. И когда он обратился ко мне с трибуны, я не удержался

и отвечал ему стихами грузинского поэта Николозо Бараташвили⁴. Прочитал их в оригинале, а потом раскрыл его содержание для всей аудитории на украинском языке.

Я вспомнил этот пример потому, что он мне дорог своими богатыми ассоциациями и он является характерным примером в нашей общей созидательной творческой атмосфере. Мы действительно создаем великую интернациональную культуру, и каждый народ зримо и явно вносит свой большой вклад в общечеловеческую цивилизацию.

В годы Великой Отечественной войны многие сыны Грузии проливали свою кровь в рядах Советской Армии, их подвиги украинский народ увековечил наименованием колхозов, рудников, новых улиц в городах, а мы, украинские писатели, в своих произведениях всегда помним об этом и воспеваем в своих произведениях.

А сколько их, еще не воспетых героических подвигов ожидает вдохновенных певцов. Пусть будут образы героев наших народов как в прошлых веках, так и в наши дни, вечными примерами для нас. Пусть напоминают и вдохновляют новые поколения деятелей литературы и искусства.

Недавно у нас в столице Украины, в Киеве, была открыта выставка грузинских художников. Образы Кавказских гор с их снежными вершинами и зелеными плодородными долинами, образы созидателей индустриальной мощи Грузии, творцов плодородия и изобилия, образы национальной культуры были восприняты украинской общественностью с восторгом и благодарностью. И вот снова предстоит взаимная творческая встреча на украинской литературной декаде в Грузии. Возвеличиваются народы, руководимые ленинской Коммунистической партией, и возрастает наша ответственность и сыновья обязанность воспевать это могучее коммунистическое взросление непобедимой силы интернационального братства и творческой дружбы.

С этими чувствами я и приступаю к составлению своего стихотворного сборника для сыновнего отчета перед своими грузинскими друзьями-читателями.

[1964]

МОЙ ПОКЛОН ЗЕМЛЕ ГРУЗИНСКОЙ

Идет Декада украинской литературы на грузинской земле. Сожалею, что сам я не имею возможности приехать к вам, в прекрасный город Тбилиси. Хотя я, скажу откровенно, очень хотел побывать у вас, побеседовать с моими грузинскими друзьями, повидать горы вашей родины, склоны, травы, каменья... А впрочем, что же это я вдруг заговорил строкой из стихотворения Реваза Маргиани ¹? Наверно, потому, что Маргиани настолько глубоко и сильно передал в своем стихотворении чувство любви к родине, что оно уже стало близким не только грузину, но и человеку другой национальности:

Гор твоих склоны, травы, каменья ²,
Я до конца хочу исходить,
Все разделить твою откровенья,
Новою жизнью их наделить.
...Хочешь, взволную всходы мгновенно,
Дождиком долгим запорошу.
Встретившись с другом самозабвенно
Свежим дыханьем я задышу.

Строка «Свежим дыханьем я задышу», как мне кажется, является конкретным ответом всех наших писателей на заботу партии об укреплении дружеских связей национальных литератур.

Свежим дыханьем овеяна нынешняя Декада украинской литературы в Грузии, свежим дыханьем была овеяна Неделя эстонского искусства в Армении, весь апрельский номер «Литературной Украины», предоставившей свои страницы поэтам Грузии. Как родная, откликнулась грузинская общественность на 150-летие со дня рождения Шевченко. Чувством семьи единой наполнены сердца людей всей нашей многонациональной Отчизны. Чувство это окрепло в многолетнем общении и связях культур брат-

ских народов между собой и, в первую очередь, в связях с культурой русского народа.

Корни дружбы наших народов уходят в глубь веков. Эти корни — в совместной борьбе лучших сынов русского, грузинского, украинского, всех народов за счастье людей труда, против жалких, ничтожных, но жестоких царей-самодержцев. О, как их не любил сам народ русский, выразителями которого были тогда сначала Радищев, а после — Белинский, Герцен, Добролюбов, Чернышевский. Шевченко с Чернышевским, встречаясь, между собой часто говорили о низкой и черной роли царей, помещиков и рясоносных духовных угнетателей народов Российской империи. Слова Шевченко, которые я здесь хочу привести, написаны в 1860 году, но мы имеем полное право предполагать, что они в той или иной форме уже звучали в устах его при встречах с Чернышевским.

О, люди, бедные земные ³!
Зачем же вам нужны цари?
Зачем же вам нужны псаряи?
Ведь люди вы, а не борзые!

Такое же возмущение против угнетателей высказывал Шевченко при встрече с Акакием Церетели в 1859 году в Петербурге. Невозможно рассказать здесь о всех культурных связях наших народов в дореволюционный период. А потому разрешу себе добавить только еще два факта. Первое — это о профессиональном революционере Ладо Кецховели ⁴, который, будучи учеником Киевской духовной семинарии, пересылал революционную литературу из Киева в Тифлис. Это во многом способствовало расширению связей между социал-демократическими организациями Украины и Грузии. И второе — великая наша поэтесса и общественный деятель революционно-демократического направления Леся Украинка тесно была связана с культурой Грузии, с грузинскими трудящимися. Леся Украинка в своем творчестве никогда не переставала воздавать хвалу отцу всех угнетенных — Прометею, и не только потому, что легенда о нем связана с Кавказскими горами, а и потому еще, что Прометеев огонь помогал всем народам бывшей царской России бороться за светлую жизнь, за новое общество, основанное на правде и справедливости. Гений человечества — Владимир Ильич Ленин в Великую Октябрьскую революцию повел народы на битву с извечными деспотами, хищниками и мучителями трудящихся.

И народы, сбросив со своих плеч ненавистное иго, приняли в себя дух Прометея и стали строителями жизни новой, светлой, во всем справедливой и прекрасной.

Декада украинской литературы в Грузии так же, как и предшествующие ей декады в других республиках, послужит еще более тесному сближению культур советских народов. А этим мы выполним то самое главное, что подчеркнуто в Программе КПСС, а именно: всегда и всюду стремиться к сближению социалистических наций, к взаимному обогащению культур советских народов.

1964

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

У цей том входять дві дитячі опери К. Г. Стеценка на теми народних казок: «Івасик-Телесик» і «Лисичка, Котик та Півник».

У лібретто першої опери ¹ нами встановлено декілька ремарок, які підкреслюють хід дії, а також замінено деякі слова: в одних випадках — з метою уникнення розбіжності між словесними й музичними наголосами, в інших — з метою уникнення вульгаризації.

На закінчення опери написано кілька нових куплетів для хору.

У лібретто другої опери ² наші поправки торкнулися лише деяких мовних огріхів.

[1964]

ОШЕР ШВАРЦМАН

Десь наприкінці 20-х років у Харкові, а згодом у Києві я наслухався від своїх єврейських побратимів-письменників про поета-героя Ошера Шварцмана¹. Особливо багато й проникливо мені розповів про нього його родич і одноліток чудовий єврейський лірик Давид Гофштейн². Хвилювала, приваблювала й інтригувала оригінальна, якась незвичайна постать — дивне поєднання поета й воїна, кавалера двох георгіївських хрестів, ніжного лірика й волевого революційного бійця.

І дуже взяла мене охота ближче й з першоджерел ознайомитись із Ошером Шварцманом.

«З першоджерел» означало з оригіналом поезій Шварцмана. Отже, треба більш глибоко вивчити єврейську мову, яку я трохи вже знав. І ось серед повсякденних своїх творчих, громадських справ та з дозвілля я знаходив-таки час, щоб повчитися. Матеріалом, так би мовити, «підручником» прислужилися мені самі поезії Шварцмана.

Чим ближче я підходив до віршів Ошера, чим глибше я поринав у їх кришталево-прозору глибину, тим більше западав він мені в душу. І так мені жаль було, що не знав його особисто! Адже ж за часом і місцем це було так можливо: мав би я в ті буремні роки громадянської війни такий щільний зв'язок з єврейським письменством, як згодом, — я вже не кажу — під час війни, бо за своєю вдачею Ошер безсумнівно з першого ж дня нападу фашистських нелюдів пішов би добровільно на війну, як він це зробив у 1919 році, «з гвинтівкою в руках, і з кров'ю теплою у серці...»³

Хто ж то такий Ошер Шварцман? Як це сталося, що своїми шістьма десятками поезій він приворожив всі наступні покоління радянських письменників єврейських, а з ними — і найвдумливіших і найчуйніших поетів українських, російських тощо?!

У короткому житті Ошера із самого раннього дитинства все було якнайсприятливіше для розвинення й розвитку його поетичного обдарування. Це, перш за все, природні умови, в яких жила сім'я Ошера з самого його народження (18 жовтня 1889): ліс, село коло лісу, і як не часто переїжджала родина з одного лісу до другого, за умовами праці батька Ошера⁴, — то був не різкий, настирливий гомін міста, не твердий асфальт, брук під ногами, не вихлопи моторів та бензиновий перегар, не дим навколишніх заводів та фабрик, а шелест дібров, переспів пташок, журчання річки, запахи пахоці оксамитових трав та різноманітних дерев, до того ще чудовий різнобарвний краєвид, скелястий мальовничий берег Тетерева — ось що збуджувало й розвивало природні нахили юнака Ошера до поетичного слова, які посилюлися захопленням тодішньою єврейською, російською та українською літературою, українськими народними казками, які він уважно слухав від престарілих селян та мрійливих пастухів.

Характерно: одна з перших поезій Ошера — це вірш українською мовою. Зберігся такий вірш на 10 строф і починається він такими рядками:

Геть за городом, в ярочку
Хата глиняна стоїть,
А в тій хаті у куточку
На соломі дитя спить.

Як та трісочка сухенька,
Очі впали у ямки,
На висках чорніють жили
Та й надулись, мов п'явки.

Закінчується вірш такою строфою:

Нікому й води подати,
Ті уста щоб освіжить.
Ох, тяжко у світі цьому
Випадає бідним жить.

Певна річ, це вірш на гостру соціальну тему; він, звісно, незрілий, прямо сказати — примітивний, але він красномовно свідчить про українські асоціації у юнака Ошера.

Ми також знаходимо серед єврейських поезій Шварцмана вірш за українським народним мотивом — «Пливе човен води повен»⁵. Та вся творчість поета забарвлена густим українським колоритом⁶.

Ще один неабиякий біографічний фактор відбився на світовідчужанні поета, а саме — благодіючий вплив на

нього його старшого брата Давида⁷, активного революціонера-підпільника, обраного 1912 року на Празькій конференції⁸ членом ЦК більшовицької партії. За дорученням брата, Ошер ще підлітком виконує деякі конспіративні революційні доручення. Революційні настрої юного Ошера залишилися непорушними аж до кінця його життя.

Надто невеличкий за кількістю поетичний доробок Ошера Шварцмана, бо надто короткий був творчий вік поета: майже все зріле життя Шварцмана проходило у військовій службі та у війнах.

Близькість до природи з самого дитинства яскраво забарвила всю творчість Ошера Шварцмана.

У значній кількості віршів Шварцмана — у п'ятій частині всіх його творів — природа є єдиним об'єктом поетичного зображення, серед них такі, як: «Коли сонце на світанку...», «Тож і наплинули всі хмари...»⁹, «Кожен день як сходить сонце...», «Ген здалеку, де небеса...»¹⁰, «Надвечір'я», «Самбат'єн-ріка» тощо. Причому амплітуда їх за розміром дуже широка: з цілковитою природною тематикою є великі — майже на 50 рядків — і є в одну строфу, приміром такий:

Шле сонечко хвилі у сяві яснім, •
Цілушки свої золоті.
І хвиля зітхає в чутті неземнім,
І тане в німім забутті.

(Перекл. М. Терещенка)

Оця категорія суто пейзажних віршів — не статичний опис природи, а сюжетне, динамічне зображення подій, які точаться в природі.

До них близьенько стоїть категорія поезій, де основна тема — якийсь стан почуттів поета, але подається вона за допомогою картини чи низки картин з природи. Такими є: «Шле море...», «Степ. Світанок...», «О, будь зі мною...». Чи, приміром, «З далечинь золотих»¹¹, яку наводимо повністю:

Как ангел на шелково-синее небо
Нисходит субботний покой в мое сердце...
Как шум камышовый,
что слышится в синах,
Как солнечный пар после ливня
в долине,
Лучи золотые плывут
в мое сердце...

В тот час, когда солнце морям
раскидало
Щедроты свои,— корабли я встречаю,
И весь я — как парус, сияющий ало.
За битвой мне видится даль золотая,
И, полный надежд, корабли я встречаю.

Назвою цього вірша найменовано першу друковану збірку поезій Ошера Шварцмана (К., 1922).

Та в переважній більшості, майже у всіх поезіях Шварцмана [природа] — основне джерело, від якого поет черпає матеріал для своїх художніх, образних засобів.

Особливо складними, розгорнутими є порівняння, які часом охоплюють весь вірш, наприклад:

Як поле в літній тишині,
Коли дерева всі ясні
Стоять опуклі та ясні,—
Таке спокійне в мене серце.

Як голуб, що з шпильи летить
Над морем веж і верховіть
В ясну блакить, в дзвінку блакить,—
Таке тремтливе моє серце.

Як темне море уночі,
Коли грози свистять бичі,—
Таке у мене серце...

(Перекл. М. Рильського)

Вряд чи в кого з відомих нам поетів природа настільки проймає усю творчість даного поета, як ми це спостерігаємо у Ошера Шварцмана. Це пов'язано, крім надзвичайної близькості цього поета до природи, також з життєстверджуючим напрямом його творчості.

Серед віршів, які оспівують природу, є такі, в яких наявне передчуття великого оновлення, яке певною мірою відбиває оновлення й поживавлення у громадсько-політичному житті країни після років безпросвітної темної реакції внаслідок поразки революції 1905 року.

У вірші, чи не найбільшим за обсягом у Шварцмана, «Тож і наплинули всі хмари...», де дано широку й виразну картину передгрозової природи, зображено, як оці природні явища перегукуються з життєустремлінням ліричного героя:

У розхвильованому небі —
якого ж дива та світів!
В мойому зворушеному серці —
ой, скільки ж мужності, щоб жити! —
Аж кров мені в окріп кипіла
І ледве сила тамувалась...

Вірш цей закінчується такими віщими, алегорично звучачими рядками:

Частіше почало тут небо
між блискавками розкриватись:
світи вставали в переблисках
і вдалині зникали знов.
І почувалося: от-от
ударить грім...*

Можна навести чимало прекрасних поетичних рядків у Шварцмана, де мотив оптимізму виражений безпосередньо. Взяти хоча б такі:

Як вітрець, вона шепоче¹²,
Вся ж вона, мов ранок світлий,
Як її побачиш — скажеш:
Світ чудесний і привітний!
(Перекл. М. Фомуляєвої)

Особливо радісний, захлинаючи радісний й бадьорий є натхненний гімн молодості, написаний 1917 року:

Молодість, молодість!¹³
Ти як та хвиля прудка,
як сльоза ти і блиск і вся радість.
Ох яка ж то яка
молода твоя радість!

У бурхливому екстазі, в радіснім почутті свого єднання з природою, з всім оточенням поет вигукує:

...і сонце, й світ,
і я той світ...
Мені хоч голову розбий —
я молодий!

Це не просто радість молодості, а вислів ентузіазму, викликаного революцією, що настала. Підготовлений психологічно до цієї найважливішої події в країні ще з дитинства й ранньої юності, Ошер беззастережливо, всупереч настроям дрібнобуржуазного оточення, що панували тоді серед деяких прошарків інтелігенції на Україні, приймає Великий Жовтень і оспівує його в найкращих своїх поезіях.

У творчості О. Шварцмана почесне місце посідає також любовна тематика. Саме на цьому мотивові зосереджена найглибша, найніжніша лірика поета.

* Всюди в цій статті, де в цитованих рядках не вказано перекладача, переклад — мій.— П. Т.

Поодинокі поезії з любовним змістом виражають цілковите, нічим не затьмарене, безтурботне щастя, як, наприклад, вірш «...І цей секрет вночі б земля», який має варійованим рефреном до кожної строфи вираз захоплення: «Вона його (тебе, мене) кохає...»; остання строфа вірша така:

Зйду на гори я, на шпиль:
живи, життя моє, красуй!
Гей, блискавко! щоб знав весь світ —
заполосуй:
вона мене кохає...
Вона мене кохає...

Але здебільшого кохання у нашого поета заволочене тугою й журбою:

Як сонна, в вікно виглядаєш¹⁴.
А на низькім небокраї
Тягнеться сіра хмаринка.
І погляд свій тоскний без краю
Серце мені гортає,
Неначе печалі сторінка.

(Перекл. М. Фомулявої)

Звісно, любовна лірика Шварцмана особливо густо начинена асоціаціями з природними явищами, бо й вони є найінтимнішими його друзями...

Хочеться навести ще один, по суті, любовний вірш, але пов'язаний з військовою службою поета. Цей вірш побудований в стилі народної пісні:

Гарна твоя врода,
Парубче-герою,
Мов землі не чує
Кінь твій під тобою.

Чом же похилив ти
Голову думливу,
Чом ведеш за повід
Ти коня журливо?

— Бо нема тієї,
Що у путь-дорогу
Мене виряджала б,
Ще коня могого.

(Перекл. М. Рильського)

Чи не є це, між іншим, автопортретом самого поета-кавалериста Ошера Шварцмана!..

Приваблює й зворушує у Шварцмана проникливо-поетичний вираз гуманізму. Відчувається дошкульний біль,

який поет терпить від людських страждань, які він спостерігав під час першої світової війни. Ось як він оцінює ці страждання:

Море корчится от боли ¹⁵,
Буря жмет со всех сторон,
Глубже моря, громче бури —
Ты — людских страданий стон.

Гуманістичне почуття ще посилюється від усвідомлення безглуздості жертв. Поетові боляче за ці пасивні жертви; в передостанньому своєму вірші «Печаль» ¹⁶, навіяному настроєм туги чи не від перших петлюрівських погромів, перегукуючись з бяликівською поемою «У місті різанини» ¹⁷, Шварцман пише:

Тяжело и больно мне за мир,
Что перед лезвием стоит себе
с молитвой.

Недиференційований, загальний гуманізм цього вірша має в собі дещо з докору, осуду. Зовсім по-іншому шварцманівський гуманізм проявляється в аспекті цілеспрямованих жертв. Образ замордованого червоноармійця, втілення величезних жертв, що народ приносить на алтар свободи, встає в уяві поета як велетень:

У сяйві сонячним він звівсь тепер ¹⁸,
На всесвіт руку розпростер.
Стрічає ранок він в мовчанні урочистім,
За все, за все прощає зором чистим...
(Перекл. І. Гончаренка)

Який монументальний образ — надовго-надовго він запам'ятовується!

На відміну від настрою суму, безперспективності попередніх воєнних поезій («Бо ж одна тільки радість у серці лишилась ¹⁹ — бідна радість сліпого, що пробує стежку невидючим цілком, — і по стежці ступа»), — один з останніх віршів Шварцмана — «Повстання» ²⁰ — відзначається певною спрямованістю, повним усвідомленням «адреси» тих, за кого більшовики борються, тих, що вийшли... «із бідних тих халуп, задушливих майстерень, од днів голодних, од заблуканих ночей...». І далі:

Я чую дзвін кайдан рабів забутих, кутих,
рабів, розгублених по стомлених шляхах життя,
ой, закипає кров братів моїх забитих,
рука в руці і голова до голови —
зарізаних на полі бою круглої землі.

Слідом за цим енергійним, цілеспрямованим, гранично ясным, виразним, водночас поетично піднесеним і образним віршем Шварцман пише теж зворушливий, високопоетичний вірш, побудований на суцільній метафорі у стилі пророчого віщання:

В країні смутку
Тим, хто падає під тягарем щодня,
Що можу мовить я?
Усім, хто ятрить біль у горі навіснім,
Що нині я повім?
В лахмітті дранім і бруднім,
Поникши головою,
Піду в пустелю самотою,
У ранах в серці мовчазнім.
В печері дикій буду жить ночами,
А вдень я у пісках бродитиму з вітрами...
І не вернусь назад до тих часів,
Поки звідтіль
Визвольний, світлий не почую спів.

(Перекл. М. Терещенка)

Ошер Шварцман був людиною надзвичайно правдивою, органічною, що не знає розходження між словом і ділом. В найтяжчі для молододі Радянської країни дні, коли вона опинилася в кільці ворожого оточення, Ошер добровільно пішов до лав Червоної Армії. В одному з листів того часу він пише: «...А якщо я загину, так чого ж там... Коли ти з більшовиками, коли ти за Радянську владу, зумій за неї й загинути». Він пише знаменитий свій вірш «Чорна мати-ніч». За лаконічною виразністю, за дуже влучним ритмом, що відповідає ритмові військової команди в сполученні з почуттям тривоги, яке він красномовно виражає, цей вірш можна вважати класично досконалим:

Чорна мати-ніч.
Крик кричить, лунає:
— Ворог наближає!
Із глибини серця
крик у дикій пітьмі:
— Ворог під ворітьми!

Тож на коні, коні!
В бойовім розгоні
шабля нам як прапор.
Настались у пітьмі:
— Ворог під ворітьми!

Ошер потрапляє до дивізії Щорса²¹. Як досвідчений хоробрий воїн, він командує розвідувальним кавалерійським

взводом Богунського полку²². Як стало відомо геть пізніше, восени, наприкінці серпня 1919 року, у сутичці з білопо-
ляками Ошер Шварцман пав смертю хоробрих біля ст[ан-
ції] Палиця (нині Рафалівка) на Ровенщині. Братську
могилу, де поховано Ошера разом з його товаришами по
загону, знайшов 1948 року український письменник Дмит-
ро Косарик²³.

Чиста серцем людина, чудовий поет загинув за свою
Радянську Батьківщину, а своє «слово визволення» він
кинув у далекі покоління як поклик до благородного пат-
ріотичного наслідування.

[1964—1965]

ЯК МИ ЧИТАЛИ ОСТАПА ВИШНЮ

Давно це було, в один з вечорів першої половини 1922 року. В Києві. Проходила співанка нашої капели-студії імені Леонтовича в приміщенні бібліотеки по Кузнечній (тепер вулиця Горького), № 107. Капелу (так вона коротко спочатку звалась) створено було в результаті злиття двох хорів, що провадили роботу (звичайно, безплатно) в Новобудівничому районі,— хору Г. Верьовки (у вищезгаданій бібліотеці) і хору мого (в приміщенні школи імені Гоголя). А з'єднались ми зараз же після того, як прийшла до нас сумна звістка (в січні 1921 року) про трагічну загибель від рук бандитів дорогого всім нам Миколи Дмитровича Леонтовича. При капелі залишено було двох диригентів, кожен з яких на співанках готував свій репертуар для чергового концерту. Незабаром за порадою засновника Київської народної консерваторії Болеслава Леопольдовича Яворського (а Г. Верьовка жив з ним в одному домі, та й учився ж у нього) ми для капелян своїх, у вільні від співанок вечори, запровадили викладання окремих дисциплін з теорії й історії музики, з історії театру, з ритміки, а також вивчення дум українських.

Багато в цім напрямі дали нам лекції й практичні вправи П. Козицького, А. Альшванга, Д. Ревуцького, М. Вериківського, І. Мар'яненка, Г. Верьовки, Елеонори Скрипчинської та ін... А ще ж і з галузі поезії читання були у нас у пошані. І ось від того часу ми вже свою капелу перейменували в капелу-студію.

Цього вечора до перерви диригував Григорій Гурович, а я сидів одбоку й слухав. Чудесно звучала італійська революційна пісня «Вперед, народе, йди!» (переклад тексту Ю. Меженка¹). Пам'ятаю, мені дуже сподобались ходи басової партії, якими мужньо підкреслювалась незаперечливість перемоги комунарів. У своєму захопленні обробкою пісні (а це ж була одна із перших обробок самого Верьовки), я аж уперед нагнувся трохи, підборіддям

своїм опираючись на журнал, згорнений у дудочку. Але папір журналу був ламучий, тому й колов мені підборіддя. Та й чого я цей журнал узяв сюди? А, згадалося, сьогодні ж, вертаючись з роботи додому, купив я його на вулиці і, на ходу читаючи фейлетон «Діли небесні», цілу дорогу реготався. Так вирішив прочитати «Діли небесні» ще й нашим капелянам. Увечері. Під час перерви співанки. Якщо це буде зручно. «Але чи зручно ж після героїчної пісні та раптом переходити до смішного?» — думалось мені... А в цей час під орудою Верьовки гриміли голоси:

Вперед, народе, йди —
На бій кривавий, до перемог!
Червоні лави переможуть світ...

І мені відкрилась думка: «Адже на бій проти світу старого, крім бійців з рушницями, виступали й виступають також і бійці убивчого сатиричного слова? Хто цей, що написав фейлетон? (І я непомітно заглянув у журнал.) Остап Вишня? То, значить, він за нове проти старого б'ється своїм словом так же само, як і Дем'ян Бедний², Володимир Маяковський, Василь Блакитний? Ну, то неодмінно ж його фейлетон я прочитаю, прочитаю, прочитаю!»

— А що це ви шепочете собі? — стиха спитав мене секретар Музичного товариства імені Леонтовича.

І коли він увійшов сюди, до нас, — я й не помітив. Я йому заперечливо пальцем у повітрі показав, щоб не розмовляв, бо ж он, бачите, співають. Але зараз же й сам не втерпів і на вухо йому зашепотів:

— А що, еге ж чудово?.. Так ось який в нас Гриць!.. — Та секретар Музичного товариства не зрозумів мене й високо підняв свої брови. — Та оцей же, — кажу, — Гриць, що диригує! Ми з ним іще малими разом співали в чернігівському троїцькому хорі протягом трьох років, починаючи з 1904-го. Там і жили ж у гуртожитку разом, не раз і мерзли під дранкою замість ковдри. Без хліба голодали. Бо ж ченці череваті забирали все для себе: їм було не до нас. О, як він виріс — наш Григорій Гурович! Як далеко пішов сьогодні! Після закінчення Чернігівської семінарії вступив мій Гриць до Музично-драматичного інституту імені Лисенка в Києві по класу композиції. Ось ця пісня, яку ви чуєте, — це ж його обробка. Як вона вам — подобається?

...Та тут раптом замовкла пісня, і зал сповнився веселого гамору-шуму і щебету дівчат. Це оголошено перерву.

Деякі хористи зараз же побігли на перекур за двері. Я встав із свого місця і підійшов до Григорія Гуровича, який хусточкою витирав собі спітніле обличчя.

— О! — похитав я головою. — Бачу по Вас, яку важку роботу взяли ми на себе з Вами!..

Григорій Гурович тільки руками розвів:

— Ну що ж його робить! Половина ж хористів нот не знає ще.

— А до того ж, — додав тут субдиригент Пархоменко, — вони аж надто завантажені своєю роботою на станції Київ-2. Адже більша половина капелян — це залізничники.

— А все одно треба буде ретельніше взятися до вивчення нотної грамоти, — від піаніно обізвалась і Елеонора Скрипчинська.

— Та чекайте! — вигукнув адміністратор капели-студії Василь Магеровський. — А хіба ж ми не можемо... — і він крізь окуляри на всіх нас по черзі подивився. — Хіба не можемо, кажу, написати до начальників станції Києва-Другого, щоб вони в деякі вечори та відпускали з роботи капелян наших?

— От добре! Оце було б добре! — радісні почувилися голоси за нами.

Ми оглянулися — аж тут уже багато зібралось коло нас хористів. Спішили від дверей до гурту й ті, що на перекур ходили. А дівчата-хористки й собі непомітно присунули стільці до нас і теж, посідавши, почіплялися одна за одну й шильно дослухалися до нашої розмови. А одна з них, Віра, почала вслух читати назву журналу, що я його, дудочкою згорнувши, тримав у руці:

— «Ий пе-ре...» Хм. Так що ж воно таке — «Ий пере»?

А я тут розкрутив дудочку журналу, розгладив його долонею — і раптом весь різноголосий хор із сміхом обурено на Віру гримнув:

— «Червоний перець», а не «Ий пере»! От ще чудачка...

— Ну що ви кричите на неї? — кажу я. — За що ж її пробирати? Давайте ось я краще прочитаю вам з цього журналу — і саме те, що пише в нім Остап Вишня! Чули про такого?

Мовчать, мнутья на місці, але зацікавились: а хто ж цей Остап Вишня і звідки він? (Григорій Гурович глянув на мене і теж щиро признався, що начебто й він не чув іще про нього.)

— Ну так як? — кажу.— Може, посідаємо кружка?
Слухайте ж...

Але в цей час хтось із тих хористів, що десь довгенько покурювали, голосно забалакав коло дверей — і весь гурт наш сердито оглянувсь на них. Тож в одну мить там стало тихо.

І я оголосив підвищеним тоном:

— Остап Вишня! «Діли небесні!» — Зробив маленьку паузу, а тоді вже й почав розповідальним тоном:

— «І прилетів архангел Михаїл на небо...

І постукав архангел Михаїл до бога...

— Хто?

— Михаїл.

— Заходь».

І зразу ж хитрі мишки забігали в очах слухачів. Ті мишки шукали ходів, куди б їм вирватись од такого небесно-несподіваного прийому — та й вирвались у сміх. А потім ізнов очі слухачів уп'ялись у мене: а що ж то, мовляв, далі буде? І я пішов читати далі:

— «Ну, розкажуй, Михасю, як там, що там? Що чував? Що бачив? Де бував? Миропомазав?»

— Ого,— засміявся баритон Сорокін,— та цей архангел, видно, на жалуванні у самого бога?

— «Ех, боженьку, бодай мені не казати, а вам, боже, не чувати...

— А що таке?

— Та... Полетів ото я, як ви були наказали, до Москви...»

Наздибочках підійшло до нас іще двоє: тенор із залізаними вгору вусиками й громихало-октавіст, який мав звичку свій кадик підборіддям відтісняти за комір вишиваної сорочки.

— А про що ж мова? — самими вусиками запитав тенор Віру.

— Та сядьте вже! — відповіли за Віру інші.

І я продовжував читати далі: як архангел Михаїл прилетів на Україну, до найвищої влади у ВУЦВК³ (це було в Харкові):

— «Питаю найстаршого... Вклонився я йому й кажу:

— Я від бога до вас. Нащот миропомазанія та благодаті.

— А ви,— питає,— хто? Робітник?

— Ангел я...

— Кваліфікований? Якого цеху?

— Я не цеху. Ліки ми ангельські!»

— О, бач! — дівчата засміялись.— Він ще й огризається, що не робітник, а, мовляв, ангел!

— А ну да! — хлопці підхопили весело.— Бо він же, бач, не з хутора якогось там, а із самого неба, від самого господи бога!

І немовби на осміяння цього несподівано на низькій ноті октавіст зарокотав:

— Вбо-гг-а...

І далі по всій залі кубарем перекотився сміх...

— Ні, ви послушайте ось далі, що цей архангел ви-комарює!

— «Миропомазати вас хочу, благодаті бог посилас через мене.

— Ага, он що... Товариші! Тут ось ангел од бога, хоче миропомазати. Як бути? На мою думку, треба скликати комісію з представників Наркомінспекції, Наркомпроду й жінвідділу...»

— Ну-ну! — вирвалось у хористок.— До комісії іще й жінвідділ? Оце цікаво! То ми б його й самі отак би кулаками одшатошили, що він би не знав, куди й діватися!

— Та цитуйте, дівчата! — сердито обізвались хористи.— За вами ж нічого й не почувеш. Ну, так що комісія,— що вона постановила?

І я сказав їм, що секретар ВУЦВКу зовсім у інший бік цю справу повернув.

— «Навіщо комісію? — це секретар так.— На Чернишевську його ⁴, там його миропомажуть...»

— На Чернишевську? — всі присутні аж ахнули.— Оце так так! А й правда,— заговорили.— То ж така установа, що добре-таки може миропомазати і спереду і ззаду. Так оце цим і кінчилась справа ангела?

— Ні,— кажу,— це ще не все. У архангела, при згадуванні вулиці Чернишевського, звичайно ж, уся душа від страху в п'ятки увійшла. Але ж він не хотів показувати, що злякався, і тому почав марудить і далі.

— «Так дозвольте, каже, хоч благодаті пустить...

А секретар:

— На вулиці пустиш... Тут і так душно...»

І раптом зчинився сміх. Та ні, не сміх, а регіт вибухнув — та такий, що його й нічим уже не спиниш.

— Як? Як? — одна одну сіпали та перепитували дівчата: «Пустиш із себе на вулиці благодаті?»

— Ой, тримайте мене,— кричить — бо впаду від смі-

ху!..— І вони, як снопи, одна на одну повалились — тру-
сяться, регочуть.

А головне, що регіт цей, аж із закашлюванням, аж із
сльозами на очах. Хлопці теж і собі:

— Чи чуєш, Миколо? Іди, каже, пускати благодаті на
вулицю, бо тут і так душно...

А я все далі нагнітаю їх силою сатиричного слова но-
вого письменника. І чую — сам я гордим став за його. Бо
й де він, справді, такий узявся — цей Остап Вишня!
Радів-бо я дуже, що з'явилась така сила велика, яка одним
тільки словом своїм може привести в незвичний стан різ-
них характерами, уподобаннями й поведінкою своєю абсо-
лютно не подібних один на одного людей; привести до
сміху, в корені якого таївся гнів на ледацюг, що не хочуть
допомагати Радянській владі, на святош, на волоцюг, на
хитроумників і недорік усякої масті й віри... Якраз же
їх усіх добре й різонував своїм сміхом безжальним наш
славний Остап Вишня.

...Довго ще одкашлювались і утирали сльози від сміху
наші капеляни.

Аж ось підійшов до мене адміністратор хору і запитав,
чи пора вже скликати хористів, щоб продовжити співанку.
Бо ж моя зараз черга диригувати.

...І всі капеляни поспішили на свої місця (сопрано
й альти на співанках сиділи на стільцях, а тенори й баси,
як звичайно, на ногах стояли за ними). Уже й ноти роз-
дано — «Зашуміла ліщинонька» (ми ж цю пісню в обробці
Леонтовича почали були розучувати ще на попередній спі-
ванці). Я став перед хором. Непомітно оглянув усіх хо-
ристів. І мені стало ясно: майже в кожного з них, як губи,
так і очі ще повні були бажання сміятись, радіти тим
сміхом, в який був укинув їх Остап Вишня. О! Ну, якщо
так, то тоді сумовита пісня аж ніяк у нас не піде. І я по-
прохав роздати ноти іншої пісні Леонтовича, а саме —
«Над річкою бережком...». А ця ж пісня щонайкраще
зливалася з їхніми настроями. І хористи, співаючи її, мали
глибоке право усміхатися, бо їхні усмішки однаковою
мірою могли бути нав'яні як Леонтовичем, так і Остапом
Вишнею. Хоча ці два творці — лірик і сатирик — і різні
були між собою.

СЛОВО ПРО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Творча душа Максима Тадейовича всякчас спалахувала вогнем, як тільки доторкалася до споріднених йому натур. Людей з енергією Максим Тадейович просто обожнював. Він без кінця й краю міг говорити про Миколу Островського, Олександра Бойченка ¹, Олександра Довженка. Він часто любив повторювати слова Фучіка ²: «Та ми й мертвими житимемо в частинці великого вашого щастя ³, адже ми все життя в нього вкляли».

Ці слова якнайкраще можна віднести й до самого Максима Тадейовича Рильського. Так, він діяв у праці невсипущій, як і всі найкращі люди, за заповітами Леніна: щоб розквітала дружба поміж українським і російським народами, як також зміцнялась дружба і поміж всіма народами Радянського Союзу. Бо ж сильно цієї дружби нашої та бояться-таки світові хижаки-мільярдери, розбійники-кровопивці.

Нас усіх зачудовувала багатогранна діяльність Максима Тадейовича. Звідки вона в нього? Бо поет, бо наш діяч невтомний увесь час чув внутрішній голос:

Йди між люди! Будь усюди:
В містах, у селах, на лану.
Надією окрилою груди,
Віщуй вселюдську весну!

Йди між люди! Адже там ти навіть і в незнайомих місцях зустрінеш собі однодумця, а ще краще, коли стрінеш друга.

Коли я писав оці слова, до мене вранці принесли газети. Я зараз же кинувся перечитувати їх: а що говорять наші герої-космонавти? Радість же велика-величезна, радість незвичайна: космонавти на кораблі «Восход-2» ⁴ побували в не знаних для них просторах. А як же їм там велося? Як вони себе почували? Раптом очима нагледів я в газеті відповідь Олексія Леонова ⁵ — відповідь присутнім на конференції зоряних братів. Бо його, очевидно, за-

питали, чи страшно було виходити в космос. І Олексій Леонов сказав буквально таке: «Прямо — чорне-чорне небо. Зорі яскраві, але не струмують, не мерехтять. І сонце не земне — без ореолу, неначе впаяне в чорний оксамит. Незвична картина. Чи страшила вона мене? Ні. Але отак залишитися самому... Добре, що поряд був друг».

І от оце закінчення про наявність, про присутність друга мені ще більше дало можливість відчутти настрої Максима Тадейовича Рильського, коли він настійно радив усім та й собі теж:

— Іди між люди! Іди до людей!

Відомо ж нам, що поет часто брав у подорож із собою своїх товаришів. Відомо ж нам, що і під час самої подорожі, часом в цілком незнайомій, незвичній обстановці під час задушевної розмови з зустрічними він несподівано знаходив там собі друга. І це його всього окриляло, давало можливість забути про всі неприємності (а в кого ж із нас немає їх!), забути все хатньо-дрібне.

Наукова спадщина Максима Рильського, як і спадщина мистецька, не вся ще зібрана. Кожен з нас хорошою переймається радістю дружньою, як тільки відомо нам стає про якусь знахідку творчу його, нову ще, неопубліковану. Бо ціі знахідки таку ж саму вагу для нас мають, як, скажімо, для музикантів відкриття нового екземпляра скрипки Паганіні...

Який же основний мотив на скрипці творчій у Максима Тадейовича Рильського? Люди як творці нашого щастя, народ. А народ — це ж океан.

Прислухайтесь, як океан співає⁶ —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів:
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Мені б хотілося тут кілька слів сказати про творчу манеру Максима Рильського при змалюванні людини — чи то робітника, колгоспника, а чи вчителя, агронома, художника. Погляньмо, будь ласка, як Максим Тадейович, немов той скульптор, словами ліпить характеристику Олександра Довженка (беру із книги «Наша кровна справа», стор. 479; подаю в скороченому вигляді): «Коли ви розмовляли з ним, вірніше, слухали його, коли він розгортав перед вами свої плани реконструкції міст, зокрема так любленого ним Києва,— ви могли подумати, що перед

вами блискучий архітектор і скульптор. Коли він удався в розмову про улюблене ним садівництво, про таких блискучих його майстрів, як Бербанк⁷ і Мічурін⁸, то вам могло здатись, що маєте справу з першорядним спеціалістом садової справи. Коли він освітлював огнем свого натхненного слова безмежно дорогу йому тему величних гідроспоруд у Радянському Союзі, то він міг нам здатися і веле-тенського розмаху інженером, і глибоких знань агрономом...»

— В чім справа? — може, дехто зміг би запитати нас. — Чого це Максим Тадейович робить такі відступи, як скульптор перед своїм станком,— може, не розуміє Довженка? Нічого подібного! Максимові Тадейовичу добре відомо, що собою являє Олександр Петрович Довженко, але ж він хоче тільки одного, а саме — щоб ми разом з ним обійшли круг Довженка і побачили його з усіх боків, побачили і остаточно оцінили. А як же це можна і якими словами? А ось... І Максим Тадейович робить висновок: «І ви починали, зрештою, думати, що справді — коли б цей чоловік працював чи в інженерній справі, чи в архітектурі, чи в історичній науці, чи у філософії, чи навіть, скажімо, в медицині, то скрізь би прокладав він свої сміливі шляхи, скрізь би виявив свій надзвичайний талант».

Цей творчий принцип Максима Тадейовича — всебічно охоплювати людину чи якесь явище нашого життя — скрізь присутній в його творах, не тільки в окремих поезіях, а і в поемах «Чумаки», «Жага», «Мандрівка в молодість», «Слово про рідну матір». Чи завжди задоволений був своїми новаторськими ходами і сам автор? Але ж він шукав. І одне це вже явно виділяло його з-поміж багатьох дослідників літератури. Газета «Правда» від 4 березня 1965 року в своїй передовій писала: «Мистецтво соціалістичного реалізму не можна мислити без сміливих новаторських пошуків».

Максим Тадейович Рильський ніколи не заплющував своїх очей, як стрічався з людьми. Письменникові, звичайно, не завжди потрібно тримати в пальцях олівець — можна багато чого чудового й прекрасного зафіксувати в своїй душі й без олівця. Та ось так же якраз і сам поет про це каже: «Все записуй в серці молодому». Не автоматично, ні, і не для статистики, а виключно для того, щоб показати, що твою піднесло душу, що твою думку зрушило і в якийсь новий, ще несподіваний бік перевернуло. І тут,

в першу чергу, маємо на увазі не музику, не шепіт трав, а саме ж голос людини. Голос людини і вираз її обличчя:

Як зненацька
У людській розмові °
Дружній голос душу стрепене,
Як заблิสне в посмішці раптовій
Юне личко,— спогадай мене!
...Все записуй в серці молодому.
Буде це як знахідка тобі,
Коли в старість прийдеш, як додому,
Як у гавань тиху по плавбі...

Усі записи Максима Рильського цікаві й однаково для нас цінні: як ті, що вже віршами стали, так і ті, що іноді ще мають форму щоденника. От щодо останніх. Розповіді й новелетки із книги «Вечірні розмови», як на мою думку, мають подвійну цінність. По-перше, вони є деякою мірою етюдами до великої, ще не зібраної воєдино книги, назва якій «Людина», а по-друге, вони є точним відсвітленням героїки буднів, відсвітленням нових рис комунізму в повсякденній роботі. Згадаймо, як один із перших писав про буденне і Володимир Маяковський у своїй поемі «Хорошо!».

Про що свідчить часте й багате-багатюче листування Максима Тадейовича Рильського з своїми адресатами? Тільки про те, що серце Максима Тадейовича билось в унісон із серцем народу.

Про що свідчить той факт, що назви його окремих творів редактори газет і журналів ставлять заголовками передових статей або ж окремих нарисів? Це знов же таки пояснюється тим, що Максим Тадейович мислив думами свого народу.

Може, дехто з наших читачів — любителів поезії — скаже, що я, мовляв, надто вже легко пояснюю успіхи нашого поета, ніби ці успіхи самі лягали йому на стіл, як паляниці. Ой ні! Таким я зразу тут же заперечу. Не все нашому прославленому співцеві Радянської Батьківщини давалось легко. Він дуже багато працював, а, крім того, в минулій нашій дійсності знаходилися ще й такі горе-критики, які дуже сікалися до Максима Рильського. «За що?» — спитаєте. А хто їх знає, за що. Ось вони, ці критики, одного разу обвинуватили Максима Тадейовича за те, що він нібито дозволив ластівкам літати, коли зовсім не треба було б їм показуватись у небі без дозволу... Чийого? Очевидно, самих критиків:

Ластівки літають, бо літається ¹⁰,
І Ганнуся любить, бо пора...
Хвилю зеленою здійсмається
Навесні Батієва гора.

Як посмів поет Рильський, кричали критики, в наш час, строго розмірений і наперед розпланований,— як посмів він змальовувати політ ластівок, надто вже безплановий і невиразний! Бач, до чого докотився: мовляв, «бо літається» само собою. Та й Ганнуся любить пішла одразу, без ніякої тобі витримки.

Я про критику проти ластівок згадав, бо отаке ж було, о, отаке траплялося у нас. Це було ще за часів так званої махаєвщини ¹¹, ворожого марксизмові анархістської течії. Махаєвщина ставила своєю метою розпалювати ворожнечу поміж інтелігенцією і робітничим класом, а для цього пускалася на наклепи й шельмування чесних і чистих людей..

Максим Рильський був полум'яним патріотом нашої багатонаціональної Батьківщини, натхненним співцем рідної партії нашого народу. Його, як і всіх нас — радянських митців, науковців,— надихали світлі, невмирущі ідеї Володимира Ілліча Леніна. Таким він і увійшов в історію великої країни соціалізму.

[1965]

В БРАТЕРСТВІ МОГУТНІ

Ми переживаємо особливо радісні дні. До нас приїздять на сердечну творчу розмову наші любі брати — латиські письменники¹. Ми з творцями латиської соціалістичної культури зустрічалися кілька років тому. Тож нехай живе Тиждень латиської літератури! Успіху йому, слави й належного розголосу по всіх світах!

Латиські поети, новелісти й критики протягом ти[жня] як у Києві, так і в інших містах нашої республіки поділяться з нами творчими своїми досягненнями, а ми їм розкриємо творчі набутки свої. Разом з творами радянських латиських письменників на нашому тижні гордо прозвучать і твори їхніх славних попередників, зокрема Яна Райніса² та Андрейса Пумпурса³. Зрозуміло, що під час обміну думками нам у великій допомозі стане мова російська як мова доброго й вірного супутника спілкування поміж народами Радянського Союзу. Відчувати себе над усім, як сином і дочкам однієї великої родини — що може бути краще! Не тільки знати творчі й життєві потреби одне одного, а ще й допомагати кожному з нас і близько співчувати як у хвилини добрі, доброславні, так і особливо в хвилини трудні. У додержанні цього якраз і виростає торжество ленінської національної політики.

Одночасно з початком Тижня латиської літератури на Україні закінчилася Декада української літератури і мистецтва в Узбекистані⁴. Не було такого міста чи села під час декади, як нам переказують газети, де б не звучало слово Шевченка, Лесі Українки із словом Навої⁵. Прозвали українську декаду в Узбекистані «чудодійним святом на орбіті братерства». Ах, якби щоб побільше було таких орбіт в атмосфері художнього слова та мистецтва в нашій Вітчизні! Бо ж ми всі перейняті чуттям єдиної родини.

Кожен з нас добре собі уявляє, що чим більше ми (в даному разі латиші й українці) наблизимось один до одного, то тим самим багатші ми будемо в своїх спільних

діяннях, багатші й рідніші між собою. Та й справді, коли ти сам, один, то що ж ти можеш сам по собі зробити! Гарно й мітко про це сказав наш старший латиський поет Ян Судрабкаліс ⁶ (у циклі «Крихта»):

Якщо один — то я мале зерня,
Листок чи гілка, літера чи крихта,
А з друзями своїми, із людьми —
Я — нива довга і гора хлібів,
Я — сад, і книга, і народ могутній.

(Переклад Андрія Малишка)

О, так! — і ми скажемо разом з поетом: якщо з друзями, то тоді нічого нам в житті не страшно.

Нам треба за всяку ціну продовжувати зміцнювати нашу єдність, наше братерство і дружбу народів. Ми з вами хочемо ще й більшого (щонайкращого й найчистішого), щоб в душах тих народів, тих людей, які силою обставин втягнуті були біснуватим Гітлером ⁷ у божевільний вир людожерної війни, та теж би проростали золоті зерна глибокої уваги до нас і довіри. Із цих же золотих зерен та й сама щира дружба потім виросте. А вона ж потрібна не тільки нам, а й всім народам земної кулі. Як багато цій справі благородній та можуть допомогти міжнародні форуми письменників світу!

Читаю поезії Валдіса Лукса ⁸, і мені чомусь здається, що наш славний друг і голова Спілки письменників Латвії давно вже був подумав про це (як дехто із нас), що, мовляв, рано чи пізно, а треба ж буде зібратися письменникам світу на міжнародний їх форум. І головне — зібратися там, де жили й працювали великі розуми людства — Шіллер ⁹ і Гете.

Веймаре, Веймаре, бачив ти зраду,
Пагорби давні твої у крові...
Йду і пригадую Фучіка раду —
Пильними будьте ті, хто живі!

(Переклад Миколи Нагнибіді)

Цей вірш Валдіса Лукса є яскравим відбиттям тривоги і нетерпіння деяких людей як в Радянському Союзі, так і в інших країнах світу: а чи відбудеться ж, нарешті, у обіцяний час той форум, чи ні? Дуже вже багато безневинної крові пролилося! А зараз же скільки її ллється по багатьох кінцях світу. А де ж цьому безглуздю край!

На Міжнародному форумі письменників виступали наші поважні і дорогі друзі: Костянтин Федін ¹⁰ і Олесь Гончар.

— Прислухаймося,— застерігає Костянтин Олександрович Федін,— що кажуть люди науки про загрозу в сумний час народження зняряддя нової війни, тінь якої починає застилати небо. Якщо голоси народів не прогримлять вчасно своє могутнє «ні», то квітуча наша Земля спопелиться у війні.

Так. Нам, радянським письменникам, особливо велика належить роль у викриванні й засудженні проповідників нових безглузких воєн. Будемо ж у нашій боротьбі за мир у всьому світі брати приклад з полум'яної діяльності Максима Горького, Анрі Барбюса, Йоганнеса Бехера.

Хай же і сьогоднішня зустріч латиських і українських письменників ще більше дасть нам сил і насаги у здійсненні нашої спільної мети — дружби, миру й співробітництва між усіма народами!

[1965]

[ВЫСТУПЛЕНИЕ ЗА ВСЕОБЩЕЕ РАЗОРУЖЕНИЕ И МИР]

Дорогие товарищи!

Сегодня на устах всех честных людей планеты самым популярным словом является слово «мир». Проблема разоружения и ограничения гонки вооружений в последнее время стала самым важным вопросом политики правительства каждого свободолюбивого народа.

Советский Союз всегда стоял и стоит за ясное, ничем не затемненное решение вопроса разоружения. Советский Союз давно уже решил вопрос уменьшения расходов на вооруженные силы страны на 500 млн. рублей. Но вот есть государства, правительства которых не только не уменьшают свои военные бюджеты, а, наоборот, еще больше их увеличивают. Непримиримым в этом отношении показало себя правительство Америки.

Сегодняшние горе-правители Америки на все мирные предложения народов выдвигают нелепые, высосанные из пальца теории, будто бы на независимость Америки посягают малые страны, и в частности Вьетнам. И вот они вопреки здравому смыслу человеческому днем и ночью бомбят с воздуха ни в чем не повинных вьетнамцев; и вот вопреки протестам народов мира сбрасывают они напалм и всякие отравляющие вещества на жилища вьетнамцев, на их сады, на посевы...

Кто дал право американским агрессорам чинить кровавую расправу над беззащитными стариками, женщинами, калеками и детьми? Нет предела нашему возмущению! Мы, выражая презренным убийцам-колонизаторам всю силу своего гнева, клеймим их проклятием навеки!

Позорному разбойническому нападению на Вьетнам открыли дорогу неоколониалисты США. И это злобное нападение разрослось до невероятных размеров — разрослось, словно сорная колючая трава, словно бурьян душливый, от запаха которого даже дикие звери убегают.

На всех фотоснимках, перепечатанных в наших газетах из газет иностранных, мы только и видим одно: американский полицейский избивает дубинкой вьетнамца; два или три полицейских повалили на землю студента и душат его за горло; а вот наемные воины американской армии расстреливают негров, а вот отрезанную голову конголезца надели на пикет, чтобы сняться вместе с ней на фотокарточку... О ужас! До каких же пор будет расти на нашей планете подобное омерзение?

Что бы на это сказал американский писатель-публицист Джон Рид¹, к книге которого «10 дней, которые потрясли мир» предисловие написал В. И. Ленин?

Каким железным протестом говорила бы по такому растлению нравов Этель-Лилиан Войнич, английская писательница, переехавшая жить в Нью-Йорк.

В 1957 году, она, принимая у себя гостей из Украины в Нью-Йорке писателей (В. Козаченко, Ф. Макивчук, Н. Тарновский), нам ясно, на какую тему говорила с ними: куда ведет Америку колониальная политика ее миллиардеров-главарей? Пять лет прошло уже с того времени, когда не стало ее в живых. Но светлая, революционная деятельность этих двух, мною помянутых благородных борцов за мир и счастье людей нашла многих достойных их продолжателей среди сегодняшних деятелей США. Я назову здесь пока что только одно имя. Это — Чарлз Рид² (Калверсити, штат Индиана). Вот что сказал он по поводу нездоровой, слишком уж распухшей и прогнившей политики, проводимой все последние годы в США: «То, что происходит в нашей стране сегодня, — это оскорбление, нанесенное разуму американской общественности... Никогда не думал, что наступит день, когда мне придется сказать: стыжусь, что я американец. Но этот день наступит!»

[1965]

СПІВЕЦЬ ВЕЛИКОГО БРАТЕРСТВА

Сторіччя від дня народження великого латиського народного поета й драматурга Яна Райніса, ювілей якого відзначається за рішенням Всесвітньої Ради Миру, для всіх нас є світлим, радісним святом. Сьогодні у нас цю ювілейну дату відзначають по всіх братніх республіках Радянського Союзу.

Багатострадне життя було Райніса, бо він належав до тих славних передових діячів свого часу, які безстрашно виступали проти царського абсолютизму. Цю безстрашність Райніс не припиняв виявляти навіть і тоді, коли царська охранка кидала його в тюрму, а потім і зовсім із Латвії вислала на північ Росії. Поет у своєму вірші «Найвища Батьківщина» писав:

Мала для нас Вітчизна і тісна ¹,
Потрібна ширша нам Вітчизна.
Бо в нашій мислям надто мало місця,
А почуттям — простору...
Замість вітчизни, що забрали в нас,
Ми створимо світлішу, кращу...
Її ми створимо з братерства всіх людей,
Всіх рас і всіх народів...

Твори Яна Райніса зрозумілі й співзвучні душі кожної трудящої людини нашої Вітчизни. Близькі, дорогі вони і синам України. Бо між латвійським та українським народами існує давнє споріднення. Немало цікавих матеріалів щодо українсько-латиських зв'язків публікувалось у нашій пресі в 1963 році, під час Українського тижня в Латвії ². Мені ж хотілося дещо додати тут із того, що я в розмові з співробітниками Інституту історії партії при ЦК КП України почув іще по-свіжому. Це, з одного боку, про більшовика Миколу Олексійовича Скрипника ³, який у 1905 році весь час був серед пролетарів Риги, а також про більшовика Кипріяна Йосиповича Кірккіжа ⁴, що працював у період 1907—1914 рр. на фабриках та заводах Риги. А з другого боку — згадка про трудящих латишів,

латиських робітників-більшовиків, які під час першої світової війни евакуювалися на Україну й брали тут найактивнішу участь у боротьбі за владу Рад проти чорних сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Після Великого Жовтня відкрилась нова епоха в розвитку братерського союзу і непорушної дружби народів нашої країни. Значний вклад у цю справу внесли й наші народи-брати: український та латиський. У містах Харкові, Києві, Катеринославі⁵ існували латиські секції РСДРП(б), з яких вийшло багато витриманих революціонерів-борців, як-от, наприклад, латиський більшовик Альфред Іванович Цейгер. А якою невмирущою славою вкрила себе своїми легендарними подвигами в боротьбі проти контрреволюційних полчищ Денікіна за визволення України червона стрілецька Латиська дивізія!⁶

Усе це, безперечно, відомо було Яну Райнісу. Бо ось ми в його записах 1920 року знаходимо таке: «Глибокі симпатії пов'язують мене з українським народом⁷... Український Гоголь, народний поет-мученик Шевченко та й сама ж простора країна — усе це зачарувало мене ще замолоду...»

Ян Райніс, треба думати, уважно стежив за тим, що діялось і далі, після 1920 року, в історії дружби наших народів. Він не міг не знати, що в 1921 році Юрій Михайлович Коцюбинський, очолюючи українську радянську дипломатичну місію в Москві, укладав перші мирні договори УРСР з Латвією, Литвою, Естонією та й з іншими країнами. Запис Яна Райніса закінчується таким ось величним акордом оспівування братерства: «Українському народові ми, латиші, бажаємо від усього серця швидкого досягнення його високих ідеалів, щоб він зміг посісти гідне місце в світі і внести до спільної скарбниці культури свій вклад, відповідний його генію».

Великим для нас є той поет, хто творами своїми збуджує розум, серце й душу кожного трудячого, хто володіє умінням говорити з усім своїм народом, причому говорити сміливо й одверто. Чи треба пояснювати, що наші славні попередники-поети, зважаючи на утиски царської цензури, іноді замість прямого звернення до народу промовляли до гір високих, до лісів дрімучих та до річок глибоченних. От, наприклад, одне із таких звертань у Тараса Шевченка:

Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий!⁸
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!

Останні три слова ми розуміємо як підготовлення поетом народу свого до боротьби з ворогами. Таке ж саме підготовлення до бою з напасниками давав і Райніс у своєму зверненні до річки Даугави:

Що ж це ти, Даугаво⁹,
Так боязко линеш?
Очі сплющені,
Стулені повіки.

І тут же, в другому куплеті, поет подає відповідь самої річки — та таку відповідь, що аж усього тебе настроює на помсту ворогам:

Очі виколювали мені,
Руки мені в'язали,
Мов ту рабину, висилають
Та й у чужу сторону.

Подібні звертання до природи, замість до людини, в Райніса стрічаються часто. Це свідчить про те, що найбідніший, найдійовіший народ у нього скрізь і завжди на першому місці. Сам поет так про це говорить: «Моя поезія — вся для пролетаріату¹⁰, і її завдання — зміцнювати його дух і почуття на великому шляху... Відчуття боротьби героїзму, волі — для мене найголовніше. Саме з цієї точки зору і слід мене розуміти».

О, так! Боротьба, героїзм, воля. Як це коротко сказано, але в той же час як це глибоко правдиво й високовагомо! Життя Райніса якраз же, на цих трьох основах і стояло весь час і — зауважимо собі — не похитнулось ні разу.

На боротьбу проти царського самодержавства Райніс включився, ще будучи студентом Петербурзького університету. З великим запалом узявся він (у 1891 р.) до редагування демократичної газети «Дієнас лапа» («Щоденний листок») ¹¹. Яке ж найперше завдання поставив був собі Ян Райніс як редактор? «Наш перший обов'язок для досягнення добробуту народу, — писав він, — це дбання про його розвиток. Тільки розвинений народ є сильним». І ось, не дивлячись на рогатки цензури, стали в газеті з'являтися статті, які викривали латиську буржуазію, статті про природно-науковий матеріалізм, про права жінки. Райніс перекладає в цей час поезії Пушкіна, Лермонтова, перекладає поему литовського письменника XVIII століття Донелайтіса ¹² «Чотири доби року», вивчає й пропагує праці Белінського, Герцена, Добролюбова, бере активну

участь у прогресивному русі латиської інтелігенції, що виступала під гаслом «Нова течія»¹³.

Постійним порадником у багатьох починаннях Райніса був друг його Петро Стучка¹⁴, згодом один із засновників Комуністичної партії Латвії. Для формування політичного світогляду Райніса особливо багато дав тимчасовий від'їзд його до Швейцарії та до Німеччини. Адже молодому Райнісу випало щастя, будучи присутнім на засіданні II Інтернаціоналу¹⁵ в Цюріху, слухати виступ Фрідріха Енгельса.

Великим поетом ми називаємо того поета, хто завжди знаходить у собі силу — хоч і до загину! — протистояти ворогам народу й революції.

В році 1897 Ян Райніс опинився в напасті: разом з розгромом «Нової течії» його було замкнено в тюрму. Тюремщики весь час спостерігали за поетом: а коли ж то він отямиться та обізветься і заговорить про випуск на волю? Адже, може, він і недужий? Та від Райніса жодного слова покаянного воши не почули. Поет робив переклади із Гете і Лермонтова. І іноді через плечі загадково тюремщикам кидав: «Сьогодні, мо', й недужі ми, а завтра будемо дужими!» І тюремщики вирішили по-своєму: в 1898 році вислали Райніса під нагляд поліції у далекий Псков, а через рік — іще далі — аж у м[істо] Слобідське Вятської губернії. Отепер уже — охранка думала — Райніс присмирів, отепер... хоча на серці в них шкребло ще, бо ж Райніс якимсь чином діставав собі «Искру» і знову часто повторяв, немовби сам до себе: «Сьогодні, мо', й недужі ми, а завтра будем дужими». А в 1900 році одверто зазвучав у латвійській пресі опублікований його переклад «Пісні про Сокола» Максима Горького. Чим далі, то тим більше дозрівав Райніс як поет.

Треба догадуватись, що якраз до цього періоду життя Райніса в Слобідському відноситься і вірш його під назвою «Мрії квітів»¹⁶. Характерно, що епіграфом до цього з невинним заголовком вірша Райніс бере відповідь Прометея всемогутньому Зевсу-громовержцю:

Я — хилити чоло¹⁷
Перед тобою? За що?
Чи зболілому ти
Полегнив коли долю?
...А хіба ж ти гадаєш,
Що я маю цуратись життя
І в пустиню втекти, бо не збулась ні одна
Надія молода?

Ні, навпаки, жити хотілось Райнісу, але не заради самого існування, а заради боротьби за революційну справу проти божків земних, капіталістів, буржуазії продажної. Саме ж у цей час у Слобідському відбував своє невільне поселення і Петро Стучка з дружиною своєю Дорою (сестрою Райніса), які переховували десь нелегальну бібліотечку із книг Маркса, Енгельса, Леніна.

Життєстверджуючий настрій Райніса всією повнотою відбився в його новій книзі поезій, виданій в 1903 році під назвою «Далекі відгуки у синій вечір»¹⁸. Ця книга, як сказав про неї народний письменник Латвії Андрій Упіт¹⁹, всі збрала в собі «течії і настрої цілої епохи». У вірші «Зламани сосни»²⁰ Райніс дав грізну пересторогу всім чорним силам, які за всяку ціну хотіли революційні сили придушити.

Ти знівечила нас, ворожа сило,
Та дух у битві наш ти не скорила.

Бо й справді, сосни зламано, але ж вони як матеріал лягли в основу корабля, що плаває в морі. Те ж саме треба розуміти і про революційну творчість поета: думка людини є невмируща сила вічної матерії. Ніхто її знищити не в силі.

Повернувся Райніс до Латвії навесні 1903 року, сповнений бажання всі сили свої віддати для блага народу. Але ж там саме хазяйнували німецькі барони, а тому революційну роботу приходилось провадити нелегально. Буря повинна бути, думав він, але ж без засіву сама вона на поверхню не вийде. І Райніс рвучко взявся до роботи, ніде не відступаючи від того, чого вимагало саме життя. Настав 1905 рік — із страйками на фабриках і заводах. Страйковий рух привів до першої буржуазно-демократичної революції, треба було неодмінно очолити пролетаріат. Це була сумісна боротьба латиського народу разом із народом російським. В. І. Ленін гідно оцінив суспільну боротьбу двох народів у статті, надрукованій газетою «Ціня» («Боротьба») ²¹.

Якраз саме в цей час вийшла збірка поезій Райніса під назвою «Посіви бурі», в одному із віршів якої категорично до ворогів революції було оголошено:

Так вже не буде — й не може быть!²²
Що хвиля сплине — даремно ждуть.
Даремно вірять, що зперхне кров
І по-старому все піде знов.

Міністр освіти П. Тичина з учителями України. Друга половина 40-х років

П. Тичина (перший справа) біля могили К. Маркса в Лондоні. 1949

П. Тичина на пушкінському святі в селі Михайлівському. 1949

П. Тичина. 50-ті роки

Безсмертним у віках є той поет, до кого постійно звертаються молоді (після нього) і наймолодші покоління письменників чи то із звітами своїх думок, а чи з продовженням мотивів самого попередника, або просто із запитаннями. Ще в 1917 році Ян Судрабкалн говорив, звертаючись до Райніса:

Коли над Латвією сонце забуя ²³,
До тебе, Райнісе, надійде світла слава.

Так, це правда (а я беру тут письменників лише латиських), дійсно незвичайний у них приплив синовніх почуттів — у римах і без рим. Андрій Веял ²⁴ у своєму вірші відтворює можливу (на відстані) розмову Райніса з Тарасом на засланні. Мірдза Кемпе ²⁵ прохає Райніса порадити її:

— Як серце з горя мусить розірваться;
Що допоможе? — я питала.
— Праця!
— Титане, не дивуйся — я слаба..
Що дасть можуть духовну?
— Боротьба!

Дуже цікаві розробки мотиву «Зламани сосни» у поезії Ояра Вацістиса ²⁶ і початкуючої поетеси Жанни Рузіної. Перший по-поетичному нас запевняє, що сосна і досі, як жива, лежить, одкинувшись на спину золоту. Це просто-таки чудово! А початкуюча поетеса підкреслює, що молоді сосни щасливі звелися увись із батьківського сім'я.

Але чи не найбільш у поетів латиських стрічаємо розробку мотиву про річку Даугаву. Це і вірш Андрія Балодіса ²⁷ «Даугава», і вірш Арвіда Скалбе ²⁸ «Мова Даугави», а також і гімн серцям трудящих людей Валдіса Лукса:

Дивовижні у нас серця! ²⁹
Що здається —
Волга й Даугава
Течуть через них, освіжають
Міццю своєю...
Дивні серця?
Ні!
Це
Радянських людей серця!

У цьому вірші передано поетом торжество перемоги радянської людини над стихією. Після Тижня латиської літератури на Україні у червні 1965 року латвійські письменники й українські з святковим настроєм рушили

в подорож по нашій республіці. На греблі Дніпрогесу із уст молодого запорізького поета по всьому водному простору зично пролунали слова вірша Валдіса Руй³⁰:

Є мости на Даугаві,
І на Дніпрі також мости.
Ось ліг міст над неспокійною хвилею.
Він не тільки з'єднав береги,
А й наші всі народи,
Які по ньому йдуть
У майбутнє.

А слідом за цим Юлій Ванга³¹, еднаючи у пісні Шевченка й Райніса, говорить, що через голоси поетів — наших попередників — братні народи подають один одному руки. Після Запоріжжя гості зі своїми українськими колегами-письменниками побували в Каневі, щоб вшанувати пам'ять геніального сина України. Секретар Черкаського обкому партії О. Л. Стешенко передав посланцям з берегів Даугави вазу з землею, взятою біля підніжжя пам'ятника Шевченкові. Цю священну землю латвійці повезли на могилу великого Яна Райніса.

Уявляємо, який був би радий із цього молодий український поет Володимир Булаєнко³²! Але його нема між нами: він загинув, як герой, у Велику Вітчизняну війну в бою за Латвію.

Ювілей Райніса ще вище підносить життєво потрібне питання розвитку взаємозв'язків поміж літературами російською та всіх інших братніх республік Радянського Союзу.

Могутній і ніжний, вічно живий Райніс! Все багатобарв'я його закличної пісні завжди світиться думкою про дружбу, добро, щастя простої людини землі. А що може бути вищим для нас, як дружба, єднання народів? Що може бути ціннішим, як збереження святих почуттів щирого єднання трудящих? Нам заповідав це, як непорушний закон нашого життя, щасливого суспільного розвитку, великий Ленін.

[1965]

ВИСОКА ТРИБУНА

Розгортаючи сторінки «Радянської України»¹, цієї найстарішої партійної газети нашої республіки (в минулому знаємо її як газету «Комуніст»), я згадую весь свій творчий шлях. Адже в цьому шановному друкованому органі появлялись ранні мої поезії, він завжди був для мене добрим другом і порадником. Та й не тільки для мене. Її шпальти для кожного були і є бажаною високою трибуною. І, звичайно, кожен з нас, трудівників на ниві рідної культури, є постійним читачем улюбленої газети.

Вважаю для себе радістю і далі бути серед тих, хто несе своє слово, свою думку до народу через «Радянську Україну».

[1965]

[О СЕРГЕЕ ЕСЕНИНЕ]

Сергей Есенин! Кого мне поставить в один ряд с ним — таким высокоодаренным, самобытным певцом России? Кто еще из поэтов в те далекие годы мог так сильно, чисто, взволнованно и высоко передать в песнях свою любовь к родной земле, к своему народу?

Тогдашняя поэтическая мысль Украины чувствовала на себе его поистине земное, солнечное влияние. В подтверждение этого я назову созвучное ему имя нашего любимого украинского поэта Владимира Сосюры.

Прошли годы, но и сейчас не угасла притягательная сила звонкого есенинского слова. А сила эта не только лирическая. Пусть же наше молодое поколение учится и у него чистой, светлой любви к своему Отечеству.

[1965]

НЕВМИРУЩЕ СЕРЦЕ УКРАЇНИ

Вогненно-грозової осені 1943 року, коли богатирі землі радянської геройськи виривали з пазурів фашистського напасника наш Київ¹, вчувалися живі багатомовні голоси зворушливої людської любові до священного вічного міста на берегах Славутича. Багатонаціональні полки разом з братом-українцем ішли на вікопомну битву за Київ. Так тісно об'єднала всіх нас в одне велике наша партія.

Київ, радянський Київ, став дорогий кожному з сім'ї народів, як дорогими стали і Мінськ, і Тбілісі, і Рига — численні міста-брати, здружені й духовно відроджені під світлом ленінської Правди. Тоді ж якраз у серці в мене зринули були слова:

Ти — наша честь, і гордість, і краса².
Як голуб — ніжний, гострий, як коса.
Ти — наша слава, помста за руїни.
Ти — невмируще серце України.
Ти знав: Червона Армія іде,
Влилось тобі уміня молоде —
І щоб приборкати ворога свавілля —
Пішов ти в партизани та в підпілля.

А в партизанах і в підпіллі діяли ж не тільки українці. І от оця саме сила дружби народів — могутня сила й непокірна! — не тільки зупинила, а й розбила поневолювача лютого в оті страшні, найчорніші дні історії. Яка це велич, яка краса братнього подвигу, завдяки якому соціалістичний Київ і вся Україна квітуче живуть сьогодні, утверджуються в славі всезростаючої економіки й культури.

Славнеє море — Київське море! Без краю чудові нові висотні робітничі квартали. По-казковому прудко й легко возить нас під землею київське метро. А найкраще від усього — це, звичайно, наші люди радянські, наші працівники й відбудовники Києва.

Землями республік-сестер несе свої повні води вічно живий, дивовижно омолоджений велет — Дніпро. Він,

засвічуючи міриади живодайних електричних сонць, щедро напоює водою ниви обапю себе, сади родючі і гаї. А ще ж під шум виспіває і пісню він про вічний рух природи і про безсмертя самого життя. Або ж принаймні як не він, то виспівають про це ті творці, що стоять над ним десь на горі чи на брилі кам'яній і зачудовано повторюють без краю і кінця: невмирущий Київ! Безсмертна Правда! Безсмертний народ!

Золоту Зірку і рідний образ Леніна ми бачимо на прапорі міста-героя, міста нашої історії і революційної звитяги. І цей прапор Радянського Києва, як символ людської весни, тримають разом з нами мільйони братніх рук, простягнутих від Москви до Владивостока, від Курил до Кушки, від Бреста до Волгограда. Яка ж бо ти сильнюща, дружба народів! Від тебе все у нас весніє, весняно зводиться, росте й квітує.

Прийміть же, любі народи-брати, подяку за все це і любов, любов Києва й усієї України, всього прекрасного народу нашого трудолюбного, який одне тільки й повторює в захопленні безмежнім своїм: могутність наша, слава і краса — то все від Леніна, від Леніна мудрого. Будемо ж ще більше зміцнювати дружбу наших народів на чолі з народом російським.

[1965]

«И БЕЛЫЙ, И БЛОК, И ЕСЕНИН...»

Меня часто спрашивали, почему я в своем стихотворении 1919-го года «И Белый¹, и Блок, и Есенин, и Клюев»² всех четырех вышеназванных русских поэтов да соединил вместе? Ведь они слишком уж не похожи друг на друга, хотя и каждый пел: «Россия, Россия моя!» В ответ на это я только одно мог сказать им: «Как раз же мне и надо было показать их разными». А в чем же их разница? А в их отношении к своему народу, который в то время уже учился строить новую жизнь по Ленину.

На Украине, конкретно в Киеве, в эти годы (а я говорю здесь о периоде с 1919-го по 1921-й) всем нам очень было трудно. За четыре года со времени Великой Октябрьской революции по приблизительным подсчетам мы пережили около полтора десятка смены властей (вторжение немцев, денкинцев, а потом и белополяков, а сколько еще промежуточных и повторных захватов власти со стороны диких банд!). В этом году денкинцы по-зверски убили высокоталантливого поэта и организатора Василя Чумака. Были разгромлены редакции наших газет и журналов. Белогвардейцы ходили по дворам с обысками. И у меня не могла не вырваться тогда творческая исповедь (через пространство к Блоку и Есенину):

Стократ распинаемый Киев
И двести — растерзанный я *
(Пер. Е. Невской)

Я верил, что на Украину под грохот восстаний, под бурь завыванье придет такой же силы поэт, как Александр Блок — и как Сергей Есенин. «Явись же, поэт! — я вызывал. — Ибо сам чернозем на полях уже поднялся и смотрит

* *Павло Тычина*. Избранные стихотворения. Государственное издательство Украины. Харьков, 1927 год.

выжидательно на нас, творцов слова — и кривит лицо в кровавый свой смех...»³

Да! Еще раз скажу: мучительная была на Украине обстановка. Всем нам знакома картина, когда сухой, неплодоносный ветер, вырвавшись откуда-то из закоулка, несет поверху над тобой обрывки газет, сухую пыль, пустые коробки из-под пачек папирос и потом все это на тебя бросает со смехом — захлебывающимся, злым... Вот такое (приблизительно) происходило тогда и в нашей культуре. Слишком уж левой ногой загибали украинские футуристы⁴. Тарас Шевченко? А зачем он нам нужен? Микола Лысенко в музыке? А разве он кому-нибудь интересен? Словом, появились свои собственные „ничегоки“ — слава тебе, господи. Они рьяно советовали всем нам навсегда забыть такие выражения, как „родная земля“, „родной край“. «Мы все это вскорости свалим в наш „катафалк искусств“, — говорили они, — и отвезем на кладбище, да в добавку еще и вас самих, поэтов».

Кому же написать об этом? — думал я. — С кем своими мыслями поделиться? Написать бы мне Горькому. Ведь он через Михаила Коцюбинского передавал мне (тогда еще, до революции) ласковое слово поддержки в моих творческих начинаниях. Но Горький слишком далеко. В Италии. Написать Брюсову? Или же Блоку? Александр Блок всем существом своим почувствовал, чего требовала от нас, писателей, Великая Октябрьская революция, Блок ведь во всеуслышание заявил: «Переделать все. Устроить так, чтобы все было новым»⁵. В этом открытом заявлении его — большая блоковская смелость и решительность. Но, к сожалению, эта решительность, надо правду сказать, появилась у него слишком поздно. И, главное, она не вытекала органически из всего его предыдущего творчества. Да и недолго жил он после этого заявления своего.

Самое лучшее, конечно, думал я, написать обо всем меня тревожащем молодому Есенину — но где его найти мне? Это только малая часть описания той обстановки, в которой я написал стихотворение «И Белый, и Блок, и Есенин...»⁶.

И все же я через русских друзей успел как-то послать ему из Харькова один из своих сборников стихотворений.

[ГЛИБОКИЙ, СВІТЛИЙ, МОГУТНІЙ]

Творчість Григорія Гуровича Верьовки, як і вся його практична діяльність, коли б вони були повно написані літописцем, могли б скласти собою багатотомне цінне видання. Мене ж попрохали тут дещо сказати про Верьовку коротко.

Про що ж мені зараз почати? Про винятково тонкий слух його до переймання народної пісні? Але слух — це ще не все. Чи, може, про талановите уміння пояснити цю пісню співакам свого хору? Але ж для характеристики таланту Верьовки і цього теж буде замало. Як мітко сказав славний російський поет Дмитрій Кедрін¹:

Был слеп Гомер, и глух Бетховен²,
И Демосфен³ косноязык.
Но кто поднялся с ними вровень,
Кто к музам, как они, привык? *

Тобто не тільки в тонкому слуху, не тільки в умінні навчати народної пісні інших вся істина. Треба ще додати до цього і свого серця, серця людини. Отаке ж якраз прекрасне й чудодійне серце творця й було в Григорія Верьовки. Дякуючи йому, український композитор Верьовка і міг підвестись до найвищого рівня видатних українських, російських, білоруських і світових діячів музики й співу.

Щоб добре зрозуміти того чи іншого творця, треба знати, як проходили його дитячі роки. У троїцький архієрейський хор міста Чернігова малого Гриця Верьовку було прийнято в 1905 році (а я в цьому хорі співав уже із самого 1902 року). Я, як старший, часто обороняв малого Гриця від наших хлопчаків-забіяк. Разом ходили ми з ним і в так звану бурсу (духовне училище) на уроки, яка була в місті Чернігові за 4 кілометри від Троїці. Гриць

* *Дмитрий Кедрин*. Красота. Стихотворения и поэмы. «Художественная литература». М., 1965, с. 159.

розповідав мені про свого батька, який грав на скрипку й хором керував під час відправ церковних.

— Та я теж,— сказав він,— неодмінно вивчуся на скрипку грати. Сім'я ж у нас велика, і як воно далі буде, я не знаю...

Мене, пам'ятаю, дуже присоромила оця його дитяча рішучість («неодмінно вивчуся»), а я ж, бач, і досі не подумав про своїх батька й матір, у яких сім'я була ще більшою. І я дуже високо оцінив Гриця і подружив з ним.

Тоді ж саме велика зацікавленість з'явилась у Гриця до кобзарів і лірників, які кожного святного дня збирались коло собору Троїцького, а потім після відправи церковної майже всі йшли на Болдину гору. Там, неподалік від пам'ятника Опанасу Марковичу⁴ (чоловіку письменниці Марка Вовчка), стояли вже групи парубків та дівчат із вулиці Лісковичі. (Дівчата у весняних віночках із стрічками різнокольоровими в косах.) Приходили архієрейські конюхи — один із скрипкою, а другий із бубоном,— і починались танці. Дуже любив ці танці під музику і Гриць малий.

А ще багато впливали на Гриця, як і на нас усіх, бурхливі події 1905 року. Звичайно, ми надто ще малі були, щоб розбиратись в подіях політичних, але ж саме життя давало нам уроки,— а ти дивись, хлопче, і помічай. Бо й справді. Наш троїцький хор, як найкращий у всій губернії, час від часу виписували (звичайно, за плату) на провінцію до поміщиків — рідко коли для вінчання, а частіш усього на похорон, як це було, наприклад, і в с. Смолин, що на Десні, де селяни вбили поміщика. Та подібне було також і в економії поміщика близ Чернігова. (Гроші одержували баси й тенори, а нам, малим, не полагалось ні копійки.) Такого страшного похорону ніколи ще ми не бачили із Грицем.

...Повна церква людей. Пани, насупившись, стоять попереду. Посеред церкви труна. Хор наш співав похоронної та й раптом по знаку регента затих. Та ось вийшов із вівтаря у чорній ризи чорний піп і, показуючи рукою на труну, несамовито загукав:

— Хто ж це зробив таке безчинство? Хто посягнув руку на благодітеля селян? Якщо ти, злодій-убивця, тут — то вийди сюди наперед і покайся. Чуєш ти чи ні?.. — І настала тут моторошна тиша в церкві, тільки свічки на панікадилі тріщали... І я побачив, що переживав у цей час наш маленький Гриць. Він поблід увесь, як полотно. Аж потім

уже Гриць мені казав, що він чув, як деякі тенори й баси шептались між собою: та цьому ж попові добре заплатили — от він і галасає за «благодітеля селян». А це ж якраз ті співаки, що разом співали в цьому хорі з Миколою Іллічем Подвойським ще в 1902 році.

Наша дружба з Григорієм Верьовкою продовжилась і в духовній семінарії, куди ми після чотирьох років навчання в бурсі переходили в перший клас без екзаменів. В році 1910-му Григорій Верьовка разом зі мною брав участь у нелегальному концерті симфонічного оркестру зменшеного складу, кошти від якого (концерту) йшли на політичних засланих-чернігівців. Оркестр складено було із окремо відібраних музикантів — учнів середніх шкіл м. Чернігова. А ми ж із Грицем обидва були кларнетистами семінарського оркестру. Репетиції й концерт під виглядом якимсь «благовидним» (щоб не нагрнула поліція) проходив у домі Залкінда, що праворуч стояв від тодішнього міського театру — не більш як за чотири-п'ять домів од поліції. Цеє близьке сусідство з поліцією, як запевняли тоді, було найкращою гарантією того, що все спокійно пройде в нас, без жодного запідозрювання. «Егмонт» Бетховена⁵, який ми грали на концерті, на все життя і Грицю, і мені став пам'ятним і за стрімким розвитком музичної думки, і за своїм підвищено-трагічним звучанням, і, в той же час, за глибоким відображенням душі тієї людини, що йшла на страту.

Григорій Верьовка часто відвідував малювальний клас семінарії, де ми в присутності художника Михайла Жука, друга сім'ї Михайла Коцюбинського, розмовляли на свої, окремі, цікаві для нас теми. А навесні 1913-го року Григорій Гурович в числі багатьох тисяч чернігівців під непроханим конвоєм кінних козаків з нагайками супроводив труну з тілом Михайла Коцюбинського аж на саму Болдину гору коло Троїцького монастиря, де колись він підлітком (повторюю про це іще раз) під скрипку й бубон спостерігав танці народні.

З другої половини 1913 року ми з Григорієм Гуровичем на деякий час розлучилися, бо мене після закінчення духовної семінарії було прийнято студентом Київського комерційного інституту. Але я часто приїздив до Чернігова, де неодмінним обов'язком своїм вважав побачитись із Григорієм Гуровичем. І він тоді по секрету показував мені деякі свої спроби розкладок народних пісень на чотири голоси. А з 1918-го року і сам він уже переїздить до

Києва, щоб навчатися в музично-драматичному інституті імені Лисенка по класу композиції. Від Григорія Гуровича уперше я тоді почув ім'я керівника його в інституті — Болеслава Леопольдовича Яворського, роль якого аж надто велика в підготовці багатьох молодих в той час українських композиторів, а також і в організації Київської консерваторії.

Ще більш тісною стала наша дружба з Григорієм Гуровичем у році 1924, коли ми, почувши сумну звістку про трагічну смерть любого нашого композитора Миколи Дмитровича Леонтовича, злили свої два хори в Новобудівельному районі м. Києва (хор Григорія Гуровича і мій) і дали йому назву Капели-студії імені Леонтовича, бо при капелі заведено ж було й викладання окремих дисциплін. Мене в цей час покликано було до Харкова на посаду співредактора журналу «Червоний шлях».

А в 1925 році капелу-студію перетворено було в професійну Музичну школу імені Леонтовича, на директора якої запросили Григорія Гуровича Верьовку...

[1965]

[ВИСТУП НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ 70-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. ВЕРЬОВКИ]

Шановні товариші!

Сьогодні, в день народження всім нам дорогого Григорія Гуровича¹, після багатьох привітань на честь прославленого колективу дозвольте й мені від усієї душі поздоровити всю вашу славу мистецьку сім'ю і, зокрема, художнього керівника її — шановну Елеонору Павлівну — з присвоєнням хору звання заслуженого і з наданням йому імені Григорія Гуровича Верьовки.

Ми вдячні за таке справедливе рішення Комуністичній партії й уряду Радянської України.

Адже в присвоєнні звання звучить велика оцінка самовідданої праці Григорія Гуровича, сповненої прекрасного ставлення до нашого народу, про який він співав, — ставлення до тих своїх хористів, що він набирав їх з-поміж самого ж народу і потім виховував і виводив на шлях широкий, як видатних майстрів народного співу.

Мене з Григорієм Гуровичем пов'язувала тісна, нерозривна дружба ще з самих дитячих наших років, а саме — з 1905-го року, коли ми разом співали в троїцькому хорі міста Чернігова.

Товариші! Тут, у цьому залі, зараз, певно, присутня й наша молодь, яка вчиться в музичних закладах міста Києва. Нехай ця молодь не подумає, що нам в дитинстві разом з Григорієм Гуровичем жилося і сито, тепло, й привітно. О ні! Платні ж ми не одержували, як тенори й баси, що були приходящими, — а тільки за свій слух і голос мали можливість вчитися: одні — в гімназії, другі — в реальній училищі, а треті — в училищі духовному. Але дуже часто приходилось нам і голодувати, і в холоді спати. Та й кому ми там були потрібні? Адже співали і вчилися ми ще за часів царського самодержавства, а до того ж в монастирському оточенні.

Однаке, дякую одному із співаків-семінаристів, який жив коло нас в окремій кімнатці, як наш постійний репетитор, ми багато навчилися народних пісень (російських,

українських, білоруських), і особливо пісень революційних, бо це ж, повторюю, діялось в самий 1905-ий рік і в роки наступні.

Наша дружба з Григорієм Гуровичем продовжувалась і потім, як ми уже після спаду голосів наших перестали співати в трійцькому хорі і перейшли вчитися в духовну семінарію. Кожен із нас — тільки в різні роки, звичайно, — був регентом семінарського хору. Обидва ми брали участь у нелегальних концертах на користь політичних засланих. Обидва в 1913-му році брали участь у похороні Михайла Коцюбинського. І ми тоді навч побачили, як боявся царат з його вірними приспівниками-поміщиками таких людей, що по-революційному діяли в житті, як Коцюбинський. З наказу губернатора на протязі всього шляху від Воскресенської площі і аж до Болдиної гори багатотисячну похоронну процесію насторожено супроводили кінні загони козаків з рушницями й нагайками...

Ще тіснішою стала наша дружба, коли ми обидва почали жити й працювати в Києві. Григорію Гуровичу належить велика честь як засновнику першої української музичної профшколи імені Леонтовича.

Дружбу нашу протягом останніх десятиліть завжди супроводила широка й голосна слава нашого хору. Бо й справді. Дуже часто зі мною траплялось таке, що, куди б ти не приїхав (чи то в Радянському Союзі, а чи за кордоном), скрізь тобі, бувало, кажуть:

— А у нас недавнечко були ваші друзі — сам Верьовка з своїм чудовим хором з Києва!..

Таке, наприклад, говорили мені і під час мого приїзду як члена делегації в місто Тампере, що в Фінляндії, в 1953-му році. Ось як воно вилилось у моєму вірші — послухайте!

Я прибув у Тампере ²
в нашій делегації.
Мовби вся Фінляндія
вийшла зустрічати нас!

Нас вітали з квітами,
із словами дружніми:
— А ми вже вас знаємо! —
так усі сказали нам.

Й повезли до міста нас,
і ввели у зал отой,
що як слово мовиш ти,
то сто раз повториться...

Підем на естраду цю,
де магнітофон стоїть!
Вашою ж там мовою
ось пісні записано.

...І настала тиша враз,
чуєм голос дівчини:
«Виступа народний хор,
Хор Верьовки з Києва!»

Як пішла ж луна кругом,
як об стелю вдарилась
(ой ти, радосте моя!) —
«Хор Верьовки з Києва...»

Я стояв здивований:
просто ж бо не вірилось:
зустріч із Григорієм
та аж тут, в Фінляндії!..

Разом з ним в дитинстві був,
Разом і тепер весь час...
Будь же славен, хор Верьовки,
що по світу ти розносиш

і російську, й білоруську,
й ніжню сестринськую,
нашу пісню люблюю,
пісню українськую!

...Нашу пісню славную,
пісню українськую!..

Багатогранний, світлий і прекрасний талант Григорія Гуровича. Велика спадщина його музична. Вона ще жде на глибоку розробку з боку знавців української пісні народної. Нехай же й дослідники його творчості та будуть такими ж багатогранними, світлими й прекрасними, як і сам багатославний творець її Григорій Гурович Верьовка.

[1965]

[ВИСТУП ПО РАДІО ПРО Г. ВЕРЬОВКУ]

Товариші радіослухачі!

Трудно, тяжко говорити про Григорія Гуровича як про покійного. Ще ж наче недавно він був у мене в хаті — мій дорогий друг, із самих дитячих літ мені найдорожчий. Під акомпанування шановної й дорогої Елеонори Павлівни ми удвох з Григорієм Гуровичем співали останній його романс. У цьому романсі розповідалось: «Я ішов від озерця¹. Ніч зірки посвітила. Говори, говори, моя мила: твоя мова — співучий струмок». І коли Григорій Гурович прошив Елеонору Павлівну деякі місця наново програти, щоб добре перевірити звучання твору, в моїй душі одмітилось підтвердження тих двох істин, які я й раніше у нього знав: перша — це та, що даний творець ніколи не дозволяв собі випускати у світ недосконалих творів; і друга істина та, без якої й перша не може існувати, а саме: що творець після написання свого твору завжди показує його своїй найближчій людині, мова якої для нього — ніч, засвічена зорями — співучий струмок.

Щоб добре зрозуміти творця, неодмінно треба знати, як пройшли його дитячі роки. Ми з Григорієм Гуровичем знайомі ще з 1904 року по троїцькому хору м. Чернігова, де ми разом і поміщались у гуртожитку. Регентом був у нас П. І. Кузнєцов, переведений із Петербурга (хвороба дружини, потрібен був клімат України). Регент, попробувавши на скрипку голос маленького хлопчика Гриця Верьовку, сказав його батькові: «Ну, що ж, добре, хай заставається у нас». І коли батько попрощався й вийшов, регент поглянув на деяких з нас (а ми перед ним стояли: Іона Шевченко, Ваня Кухни) [і] наказав одному з солістів альтів Аркадію Казці повести Гриця до пам'ятника Глібова² і там його навчити нот. Я не витерпів і теж слідом побіг за ними. Байкареві Леоніду Глібову пам'ятник стояв недалечко од стіни собору, оточений кущами бересклету. Та він і зараз стоїть же. Аркадій Казка підняв якусь ло-

мачку і почав нею на пісочку прочеркувати п'ять ліній нотного стану, а потім, почавши з додаткової лінії внизу, став виписувати нотами всю гаму.

— Оце ось бачиш? Ну, а тепер давай проспівасмо: до, ре, мі, фа... Та куди ж ти дивишся?

— Та як же не дивитись: адже мій батько навчив мене читати «Вареники» Глібова. А я все думав: а де той Глібов — чи живий ще й досі?

— А! Так ти не хочеш вчитись нотам?

— А нащо мені вчитись, коли мій батько в Березному регентом хору і він давно вже мене навчив цьому. Ось, наприклад, так, — і він до цілих нот приставив вгору хвостики. — А ось це будуть половинні.

— Ну то й добре, так би й раніш казав! — ізрадив Аркадій. — Тоді побіжимо під гору, і ти тоді, значить, купиш мені бублика, а я скажу регенту, що ти обучений. — І вони, побравшись за руки, весело покопотіли аж за браму Троїцького монастиря...

Отак починалася музична наука одного з славних композиторів — Григорія Гуровича Верьовки, одного з найкращих знавців народної музики — як української, так і російської й інших народів.

В дитинячих літах, коли він співав із нами в троїцькому хорі Чернігова, великий вплив на нього мали події першої революції 1905 року. Звичайно, ми ще надто малі тоді були, щоб розбиратись в подіях політичних, але ж саме життя давало нам уроки — а ти, хлопче, дивись, помічай. Бо й справді, що це означало, що наш троїцький хор виписали в село Смолин, що над Десною?

Як зараз пам'ятаю, в один із перших днів місяця серпня 1905 року закінчилась у нашому гуртожитку співанка. Тенори й баси, попрощавшись із регентом, зараз же поспішили додому. Слідом за ними деякі співаки-хлопчики повибігали в двір. Та регент, який уже був уклав свою скрипку в футляр, ізнов чомусь виїняв її звідти і почав климкати пальцями на ній по струнах. А потім раптом до мене (а я саме збирав по підвіконнях не здані співаками ноти):

— Ану, поклич новичка!

Я миттю за двері. Стоїть маленький хлопчик, трошки немовби надутенький, кругленький, а за ним якийсь чоловік — видно, батько.

— Іди, — кажу, — тебе кличе регент.

А регент зразу ж, як тільки той хлопчик увійшов:

— Ну, так як — хочеш співати в нас?

Тут батько з-за плечей хлопчика щось став говорити та руками регенту поясняти. Але ж регент не дав йому договорити, а зразу ж спитав, а як же його звать? А батько:

— Та Грицем ми зємо його,— але ж сам хлопчик тут батька свого поправив:

— Григорієм звуть!

А регент:

— О! Ну от і добре! Ну, так давай, Грицю, візьмем отаку ноту. Дискант?

[1965]

ЧОРНОБРОВИЧ

Із давнього життя десятиліть ось і тепер в ці дні (душа ж не мовчить!) так ясно чується в мені Курбаса¹ любий, доброзичливий голос — повний, як колос; долунює і його хода, завжди бадьора, владно-молода.

Із давнини часу, що вже назад не вертає, переді мною Леся Степановича дорогий образ високо-чітко виступає, образ одного із творців нового українського театру, образ душевної людини. І весь час немовби дивляться на мене очі — очі, в яких про оновлення драми думок таїлися незміряні глибини...

Я знав Леся Курбаса, не раз зустрічався з ним, розмовляв про різні, що нас обох цікавили, мистецькі та життєві речі. Були у мене й деякі записи спільних наших розмов, але все те безслідно згинуло з навалюю німецьких фашистів. Отже, спогади мої про Курбаса мимо моєї волі носитимуть характер окремих уривків.

Уперше мене як одного з хористів театру познайомили з Курбасом за лаштунками театру Миколи Садовського. Це було в перерві якоїсь дії п'єси М. Кропивницького «Невольник»² (якщо не помиляюсь, зимою 1915 року). Знайомство було дуже коротким, бо Курбаса (в театральному одягу Степана) спішно запрошували чогось до кімнати М. Садовського...

Про кожну людину можна писати всебічно, а можна лише окремими штрихами. У другому випадку дана людина предстане перед читачем неповторними своїми, тільки їй належними рисами характеру чи творчої вдачі — а це теж щось додає до створення безсмертного образу даної людини.

Леся Курбаса я знав давно, ще з самого його переїзду до Києва, тобто з 19[15] року, але ж стрічався не дуже часто.

Як написати мені про Леся Курбаса?

Може, похвалитись тим, що ми, мовляв, щодня ходили удвох та розмовляли?

Але ж це не відповідатиме правді.

Я хоча й знайомий був із ним ще по театру М. Садовського (за кулісами — сам Садовський, що вів його до себе в артистичну), ще перед Жовтневою революцією, але ж тоді ще був дуже несміливим. А він уже ж прославлений актор по театру і знавець театрального світу зарубіжних країн...

У ньому жила сила не тільки творця як представника певного мистецтва, а ще й сила перетворювача. А вони найчастіше з'являються на перевалі двох епох, двох протилежних відрізків часу. А перетворювачі завжди повинні не боятись ламати старого, точніше висловлюючись, — ламати, не проливаючи сліз за старим чи перестарілим. Хіба ми не знаємо, що деякі дуже талановиті митці, будучи справжніми новаторами, або ж уникали моментів категоричного заперечення й ламан[ня] старого, або ж, якщо його й ламали, то дуже вже болюче самі цю ломку переживали і не возводили її в план своєї роботи як систематично потрібної. На один із таких прикладів можна було б вказати — хоча б на геніального композитора Берліоза³, який і вдачею своєю був занадто тендітним, непослідовним (міг махнути рукою на те, що сам уже висунув передніше, і покинути відстоювати його).

Зачатки перетворювача були, наприклад, у Василя Чумака і у Василя Еллана. Але перший дуже мало пожив і не міг себе на всю виявити, а другий, згідно з своїм навантаженням великим, мусив свій характер перетворювача уділяти у багатьох галузях, в яких він працював (і в поезії, і в журналістиці, і в політичній сатирі).

Ще одне подам. Завжди перетворювачем може бути тільки той (в історії), хто під рукою має ще й інструмент свого перетворювання чи то в формі сім'ї однодумців, чи то в формі цілого мистецького колективу. Бо самого тільки таланту перетворю[ва]ча аж надто замало, хоч як би гаряче він брався переробити [щось?] в одиночку. Ні, нічого б не вийшло. Як не вийшло, скажімо, і з Скворородою. Припустимо, що він би остаточно з біблією розпрощався й поламав усі її нісенітниці, але ж де б він міг потім відчутти цю ломку в житті, коли в нього була тільки одна наявна можливість перетворюва[ння] — це думка сильнюща, але що ж далі? Куди йому втілити свою думку, коли перед його очима вічно була дорога, поля і степи без краю.

З людьми стрічався часто, але ж ненадовго, бо знову ж кликала його дорога уперед... А в дорозі знов же самі думки без конкретного прикладання до конкретної дійсності, зокрема до людини.

«20 серпня 1920 року у Білій Церкві в театрі „Палас“ відбулась прем'єра „Макбет“»⁴ (стор. 169, унизу).

А де ж у цей час була наша капела?

А де ж — тільки в Києві, бо капела виїхала в подорож по Україні лише після 8 вересня.

А коли ж саме білополяки вийшли назавжди з Києва?

...На роялі я слухав «Данте в пеклі»⁵, коли я, прийшовши до мого знайомого по консерваторії на Вел[икій] Підвальній⁶, подзвонив, але ж, видно, не почули. Бо крізь двері мені чути було, як стара мати провадила вправи на скрипці з своїм учнем (це чути з правого боку), а з лівого — в своїй кімнаті на роялі «Данте в пеклі».

А я ж прийшов до *, як і умовлено було, на розмову (бо хотів же я вчитися). Та так і стояв під дверима, аж поки не закінчив він на роялі. А потім пішов додому з почуттям, повним захопле[ння]...

...Я по малярству щось хотів посунутись, Юхимом Михайловим⁷ цікавився, до старого Кричевського⁸ на бесіду ходив раз, з близьким товаришем М. Жука — з художником театру **; стрічався і з Нарбутом⁹, і з Бурачеком¹⁰, Анат[олем] Петрицьким¹¹... До музикантів удавався і в Муз[ичному] т[оваристві] Леонтовича, з старшим Демуцьким¹², з Альшвангом, з Козицьким, з київським Штейнбергом¹³ стрічався. К[ирилові] Стеценку показав свої записи (на ноти) нар[одної] пісні. На концерт (разом з Козицьким) піаніста *** ходив...

...В той час я метався. Хотілося вчитись, хотілося підвищити свої знання. Після одвідання моєї квартири (Кузнечна, 107) Лесем Курбасом я раз чи два до нього в студію приходив.

Пригадуєте, як сказав Ромен Роллан про музикантів (а мені ж далеко легше мислити музичними образами), як, повторюю, сказав про Вагнера¹⁴ й Берліоза?

Але ж у Вагнера була зарозумість, а у Берліоза надмірна чутливість і відсутність сили волі.

Усе, що він, [Курбас, брав] собі за тему, — різко окреслене, вагоме і велике. Бо навіть і в сценах Олеса («Осінь», «Танець життя», «При світлі ватри») він побачив відсвітлення поетом ідіотизму наслідування минулого, ідіотизму відсталого світу своїх же шароварників, гопашників, що

поміщицький побут іще якось відстояти від революційного натиску хотіли. У постановці Курбаса цих сцен нам наче аж здавався тріск, курява й з шумом падіння основ гнилого минулого.

Були і в нас претенденти на новаторів. Але їм до їх таланту бракувало усього ще двох компонентів: сили волі і знаннів — знаннів і сили волі.

...— Ви мене поставили на голову!

Але я не розумів, про що йшла мова, і тоді він ще раз повторив, тільки навпаки перевернувши своє речення.

— Ви мене буквально на голову поставили...

— Та чим же? — я спитав.

— Вашим «Космічним оркестром»¹⁵...

Пам'ятаю, як я читав у його студії свій новий вірш «Гуляв над Тібром Рафаель»¹⁶.

У 1-й пісні «В косм[ічному] оркестрі» — вогонь Геракліта¹⁷ — вогонь як першооснова всіх основ...

Я йому подавав думку інсценізувати твори Коцюбинського, в яких звучали події першої революції 1905 року.

Я бував у його студії, хоча й дуже рідко.

Я дещо стіснявся артистів, знання яких, як мені здавалось, обігнали тоді багато кого з нас — письменників, критиків, художників.

...Не пам'ятаю, який це рік, отже, не по порядку хай буде.

Я у них в студії. Вони чогось ждали від мене.

Проходять вправи.

— Ану, що скаже тов[ариш] Т[ичина]?

А мені чогось спало на думку сказати:

— Неясно мені, чи слово повинно опереджати рух, а чи, навпаки, рух — слово?

І Лесь К[урбас] одразу ж підхопив це:

— Ви чуєте? — До своїх.— Ви чуєте? Оце й треба...

Мені аж ніяково стало, бо я й не думав своєю теорією...

— Що повинно раніше з'явитись: слово чи рух?

Я сказав це, не будучи певним, що вгадав щось у їхній «нерозберисі».

Але він зараз же гаряче вхопився за цю мою відповідь і повернув її запитанням до своїх студійців:

— А дійсно, ви чули? Се цікаво: чи слово в данім випадку повинно опереджати рух? А чи навпаки?

...А я йому сказав, що я Делакруа¹⁸ люблю.
Звичайно, це я про рух людини, відбитий у малярстві,
говорю.

Він же підхопив і розвив свій погляд на рух людини
в театральному мистецтві.

Його зацікавила форма моєї кн[ижки] «Замість сонетів
і октав». (Stabat mater dolorosa)¹⁹.

...він заходив на Кузнечну до мене, хотів інсценізувати
«Розкол поетів»²⁰.

В 1924 році, коли я разом з Олесем Досвітнім і Вале-
ріаном Поліщуком провідали Жоржа Гросса...

Ми ж провідали в театрі Рейнгардта²¹ (вранці Рейн-
гардта самого не було в Берліні), розмовляли з артистами...

В Йоганнеса Бехера згадували (про Курбаса). Бо й сам
Бехер дуже цікавився не лише літ[ерату]рою...

В 1950 [році] я їздив разом з Акакієм Хоровою²² до
Болгарії (див. т[ом] 6-й).

Згадували ми з ним і Л[еся] К[урбаса]. Зокрема у мене
причина була ще й та, що тут, у Софії, жила й працювала
Леся Українка. (А Леся Курбас ставив же її п'єсу
(«У пущі».)

В цей час, як я писав цю свою замітку про Л[еся] К[ур-
баса], Акакію Хорові минуло 70 років, і я йому послав цю
статтю свою (6-й т.), нехай згадає, що ми часто згадували
Леся Курбаса.

А ще ж і [в] 1935 році, під час перебування в Парижі,
куди з'їхалися з усіх країн світу (на Конгрес захисту
культури), Леся Курбаса згадували... (і в кафе на ву-
лиці). Із П. Панчем я заходив у хату потім до Луї Ара-
гона...

У Празі в 1955 році перед рос[ійськими] акторами, які
працювали там (а я був разом з Аллою [Тарасовою]²³),
знаходилися актори, що згадували Леся Курбаса якимсь
чином — і я мусив сказати не тільки про літературу,
а й щось пов'язане з театром. Отже, я згадав про Молодий
театр²⁴ Курбаса, про Марджанова²⁵, що ставив тоді в Києві
Лопе де Вега²⁶...

І як мені радісно було, коли і з-поміж акторів рос[ій-
ських] знайшлися такі, що знали добре цей період те-
атрального життя у Києві і з охотою згадували, зокрема,
про Леся Кур[баса].

Із давнини десятиліть ось і сьогодні чується мені
чистий його любий голос, повний, як колос, упевнена хода
владно-молода.

Із давнини часу, що вже назад не вертає, ясно переді мною дорогий його образ виступає, образ творця, організатора й людини.

А ще ж і очі, в яких таїлися творчих задумів глибини...

Він не належав до смуглявих, а проте ми звали його Чорнобрович. Коли він своєю новаторську путь починав, уже в розквіті пісню співав наш тихий геній Леонтович.

...На сьогодні невідомо (бо ніхто ще про це як слід не подумав), наскільки мистецька вдача Курбаса, його художні прийоми могли впливати, скажімо, на Василя Еллана, Василя Чумака і автора цих рядків, а також трохи пізніше — на Миколу Куліша²⁷ й Олександра Довженка.

Усі ми тоді починали як новатори...

[1965—1966]

ЧИСТІ, ХОРОБРІ СЕРЦЯ

На мармуровій дошці¹, встановленій в київському Будинку літераторів, викарбувані імена посмертно прийнятих в члени Спілки письменників поетів-воїнів Петра Артеменка², Володимира Булаєнка, Дмитра Вакарова³, Бориса Котова⁴, Леоніда Левицького⁵, Федора Мицика⁶, Пилипа Рудя⁷, Федора Швіндіна⁸, Миколи Шутя⁹. Які чудесні були це люди! Які прекрасні товариші, сини партії і громадян!

В боях за Радянську Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни — на фронтах і партизанських загонах, в таборах смерті і в гестапівських катівнях, — та де тільки не приходилося їм діяти, обірвалося молоде їх життя, змовкла недоспівана пісня цих юнаків з чистою совістю, з гарячими серцями. Але їх пісня сьогодні наново звучить для нас, звучить по всій Країні Рад і гордо, і одважно, а головне — повчаюче для нашої молоді радянської. Бо чим насамперед вражає їх пісня? Це чистотою свого серця й своїх дум, це доконечним бажанням всього себе віддати за свого друга, за брата, за щастя всіх людей. Послухайте, як Микола Шуть говорить у одному з віршів:

В окопі, в чадові машин,
Покритий глиною рудою,
Любовно стисши карабін,
Збагнув, що зветься чистотою.
Це слово виключає страх,
Це антитеза втечі й зради,
Це мужнє і страшнє «ура!»
Борців за правдоносні Ради.

Напередодні війни творчий шлях молодих поетів тільки-но розпочинався. В суворий і грізний час борні міцніло і гартувалося їхнє слово, влучними пострілами вражало ворогів, духом мужності і віри в нашу перемогу запалювало серця радянських людей.

Наші воїни-поети перш за все думали про те, яке високе у них покликання — своїм пером служити рідному радянському народу, захищати від ворогів багатонаціональну Вітчизну! Залізний тон категоричної вимоги до самого себе як до воїна звучить у вірші «Як брови, розійшлись дороги» Володимира Булаєнка:

...Лети, поезіє моя,
На білому коні світання.
Виводь полки із таборів
І будь їм рідною сестрою.
В рожевих горнах вечорів
Гартуй-гостри їх вірну зброю.
Під сміх кривавої зорі
Умри бійцем на полі бою.

Вціліло не все написане в боях-походах, у темі запліля на окупованій території, в таборах смерті,— але й те, що вдалося зберегти і розшукати, входить в нашу літературу дорогоцінною спадщиною як свідчення високого патріотизму того покоління молоді, якому довелось зі зброєю в руках стояти на смерть за світле майбутнє своєї Вітчизни.

Радісно відзначити, що всі названі на початку цього нарису поети-воїни ніколи не мислили себе безбатченками. Навпаки, по їх творах видно, що вони брали собі в учителі Тараса Шевченка, Миколу Некрасова, Дем'яна Бедного, Василя Еллана, Володимира Сосюру, Максима Рильського.

Невимовно тяжке, страшне було все те, що пережили наші поети-воїни під час боїв із запеклими ворогами. Досить сказати про те, що Федір Швіндін був своїми друзями урятований з самої могили (живого ж його звірі-гітлерівці закопали), але й згодом після того жорстокої, лютої смерті зазнав він у пазурах гестапо... А як же хотів він жити! Як палко бажали всі вони, любі і дорогі наші товариші воїни-поети, написати про те, як їм допомагав надихаючим словом своїм світлий геній Володимира Ілліча Леніна, допомагав у нечувано кривавій і затьяжній боротьбі з ворогом неситим. До кожного із них — преславних поетів-воїнів — ми хочемо сказати словами Федора Мицика (із вірша «Фронтowa нотатка»):

Мій друже добрий, мій друже милий,
Живи між нас!
Посадим квіти округ могили,—
Живи між нас!

Так! Живуть наші співці сьогодні поміж нас, співці великої перемоги над ворогом, і будуть жити вічно, вічно!

Кров'ю серця написані вірші поетів-воїнів сквицьовано доносять до нас в наші дні їхню душевну красу, закоханість в життя і творчу працю, воскрешають непоборну силу їхнього духу, любов і відданість народові, рідній радянській землі.

[1965]

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Робота літературного редактора над текстами опер та музичних номерів театральної постановки, що увійшли до четвертого тому зібрання творів К. Стеценка, полягала головно у різного роду доповненнях наявного тексту, викликаних вимогами загальної композиції твору і його змістом, в уточненнях за першоджерелами, у погодженні в разі розбіжності літературного і музичного текстів.

Лібретто опери «Кармелюк»¹ не збереглося, тому в цій опері довелося підписувати ремарки як на початку першої дії, так і перед появами дійових осіб. Крім того, в ній пороблено вставки, що їх потребує сам зміст дії, а також доповнено за нотним оригіналом незакінчені речення.

Текст драматичної поеми «Іфігенія в Тавриді»² К. Стеценка при написанні своєї опери цілком перекомпонував по-своєму, зробивши у ній і деякі скорочення (в хорі дівчат) та перестановки. Цим композитор хотів досягти найбільш стислої послідовності та напруженості в музичному розвитку дії. Тут у процесі літературного редагування зроблено деякі уточнення тексту в нотах за фотокопією, виправлено невірні наголоси в окремих реченнях тощо. Водночас залишено ті розходження з текстом Лесі Українки, які зв'язані з музичним ритмом і не можуть бути виправлені («і небо з морем зіллється в х а б с», хоч у Лесі Українки «зіллється в хаосі»; «ти, Прометею, спадок нам покинув великий», замість «спадок нам лиши в великий»).

Уривок з опери на одну дію «Дика сила» (лібретто С. Черкасенка) подається за оригіналом композитора, крім кількох виправлень мовного характеру.

Тексти до інсценізації поеми «Гайдамаки», здійсненої С. Черкасенком, виправлено за першим томом творів Т. Шевченка (видання 1949 року) та за ювілейним «Жобзарем» 1964 року. В них усунено окремі неістотні розхо-

дження (наприклад, у пісні «Ой Дніпре мій» зроблено таке виправлення: замість «багато ти, батьку, у море носив шляхетської крові» тут — «козацької крові», або в пісні «А мій батько орендар» слово «орендар» виправлено на «орандар», яке означає трактирник і нічого спільного не має з орендою).

Крім цього, жодних змін у тексти ми не вносили, якщо це не викликалось необхідністю.

[1965]

ВІСТУП ПО ТЕЛЕБАЧЕННЮ ПРО ТВОРЧІ ПЛАНИ

Дорогі телеглядачі!

Наближаються до нас дві світлі й радісні дати: 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли навіки було знищено експлуатацію людини людиною, і 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна. Зараз усі радянські трудящі чи то в галузі народного господарства, а чи в галузі науки й культури працюють над тим, щоб повно зафіксувати й відсвітити героїку минулих революційних років, поставити їх за зразок перед усіма народами світу. Бо ж діяли під час Великого Жовтня прості наші люди. От якраз про цих наших самовідданих людей і пишемо тепер ми, письменники, свої окремі книги. Я так само, як і інші, запланував написати про славних радянських трудящих у своїх книгах.

[1966]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ
З НАГОДИ 60-ї РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МУСИ ДЖАЛІЛЯ
15 ЛЮТОГО 1966 р.]

Товариші!

Сьогодні минає 60 років від дня народження великого радянського поета-героя Муси Джаліля.

Джаліля народив талановитий татарський народ, який по праву пишається своїм воістину незвичайним багатирем-сином і без краю його любить. Але разом з тим і всі інші наші народи Радянського Союзу — російський, український, латвійський, білоруський — так же само називають Мусу і рідним, і любим, і найдорожчим...

Бо Муса Джаліль, відстоюючи свободу радянських людей, не пожалів і самого життя свого в жорстокій боротьбі проти фашистів. Безстрашний поет прямо кинув у лице ката, що він, радянський поет, ніколи не стане перед ним на коліна! ¹

Він [був] глибоко відданий партії Леніна...

Особливо близьким став Муса Джаліль українському народові. Він іще ж у році 1939-му був у нас у Києві ², де брав участь у всесоюзному Шевченківському пленумі. Пам'ятаю, як в одно із засідань пленуму Джалілю, в числі інших, подаровано було «Кобзар» Шевченка і як розчулений Муса ніжно притулив цю дорогу йому книгу до свого серця...

Муса, як пише про це його дружина Аміна Джаліль, через усе життя своє проніс Шевченка в серці... ³

[У] 1942-му році Муса Джаліль написав вірш «Братерство», в якому гнівно осуджував загарбників за збезчещення могили Тараса ⁴. І тут же з гордістю заявив, що його рідний татарський народ окремо посилає одважних синів своїх задля справи очищення берегів Дніпра від фашистської гіді.

Наші радянські письменники багато чудесних, гордих визначень прикладають зараз до імені татарського поета-героя. Не буду їх перелічувати. Одне із цих визначень,

як мені здається, особливо вдале й прекрасне. А саме: брат Прометея.

О, так! Муса Джаліль — дійсно брат Прометея. Він боровся за свободу й щастя людей не тільки тих, що в нашій Вітчизні, а й за людей, що опинилися в рабстві фашистському за кордоном. Тобто велич безсмертного подвигу Муси з боку передових людей Європи розцінюється ще ширше.

Французький поет Луї Арагон, наприклад, говорить ⁵, що Муса Джаліль поклав життя своє за свободу й щастя людей не тільки з Казані й Новоросійська, Одеси і Самарканди, Владивостока і Ленінграда, Тифліса і Риги, а і за них, французів. (Беру із статті дружини поета в кн. «Моабітський зошит», Київ, 1957.) Отже, спадщина його, його «Моабітський зошит», як підкреслила сьогодні газета «Правда» ⁶, носить інтернаціональний характер, має розголос світовий.

Товариші! Все багате героїчними подвигами життя Муси Джаліля служить для нас, письменників, великим прикладом самовідданого служіння безсмертній справі Леніна в побудові комуністичного життя, братерства й дружби народів.

Своє вступне слово хочу закінчити мужніми рядками із вірша мужнього і дорогого всім нам Муси Джаліля (в перекладі Ст. Зінчука ⁷, «Вечірній Київ», 15.II—[19]66):

Я піднявся вперед, став дорогу мостить,
Вірю в силу свою, в грудях радість щемить.
На шляху моїм безліч іще перепон,
Але я не жаліюсь, не хочу спочить.
Лиш свобода і правда — опора моя.
Хіба можу тепер зупинитися я?
За собою чи можу народ не вести,
Якщо бачу: на сході надія сія?
Всі трудящі для мене — це рідні брати,
З ними душу еднаю, щоб спільно іти.
У моєму житті лиш один ідеал —
Буть з народом, що гордо іде до мети.

Урочистий вечір, присвячений 60-річчю від дня народження поета-героя Муси Джаліля оголошую відкритим.

[1966]

П. Тичина з дружиною Лідією Петрівною та її матір'ю Катериною Кузьмівною Папарук. 50-ті роки

М. Рильський, П. Тичина і М. Нагнибіда. Початок 50-х років

П. Тичина і Ю. Збанацький. 1951

П. Тичина на будівництві київського метрополітену. 1958

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
УРЯДОВОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО КОМІТЕТУ
ПО ПРЕМІЯХ імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА
5 БЕРЕЗНЯ 1966 р.]

Я був на виставці.

Це — великий талант. Про це вже багато говорили. Що мене найбільше вразило? Це — композиція, навіть ідея, вселена в неї.

Треба також відзначити поєднання кольорів — жовто-коричневого й інших. Треба подивитися [на] це поєднання кольорів (причому воно не випадкове, а основане на психологічному сприйманні...).

Іноді художниця забуває, що її мистецтво — це одноплощинність. Вона іноді вклинюється в перспективу, вглиб далекої історії. Деколи в неї це виходить. Скажімо, «Смерть Корольова»¹, що зв'язано з використанням мотиву космосу. Це їй вдалося. Труна Корольова — на першому плані. Тут вона не погрішає проти канонів мистецтва.

Але ж в основному її мистецтво одноплощинне. Глибини вона не дає. Іноді вона дає другий або третій [план] перспективи, але вона в такому мистецтві чужа. І вона дуже рідко бере це на себе. То в неї випадкові речі...

Невдачі в неї? Маленькі.

Спроба знайти перспективу не завжди вдається...

А решта моментів — прекрасні. Особливо поєднання кольорів. Це щось надзвичайне!

Ці кольори є скрізь. Є квіти ласкавці і ромашки. Ми їх всі знаємо. Але вона так несподівано їх поєднує, що виходить... Якби тут не були присутні композитори, то я сказав би: соната, але композитори скажуть, що я не туди заліз...

Просто відчувається мелодія, звучання — у поєднанні кольорів, окреслень.

На виставці я побачив велику кількість чудових полотен. Дев'яносто процентів з них прекрасні. Якщо ж одна-дві картини й невдалі, то вона це відчуває й саме тому ніколи не йде всупереч вимогам свого хисту.

Що можна додати? Присутні знають, як на початку революції малював Амвросій Ждаха². Це були орнаменти за темою «Іхав козак на війноньку...». І все, що він робив, чудесно звучить. І, головне, звучить по-нашому.

Восени 1917 року Ждаха був інший. Він тоді розробляв сполучення таких кольорів, як оранжевий і темно-зелений.

Марія Примаченко³ чорний колір майже не вживає. У малярстві чорний колір — це мінус. Вона дає абсолютно щось нове. Я думаю, що там багато можна знайти цікавого з точки зору окреслення, яке нічого спільного не має з чимось богомазним, церковним.

Скільки таких традицій ми знаємо в історії вишивання рушників, малювання тощо!

Я вже говорив про те, що на виставці були роботи і не зовсім вдалі. І що ж?

Це великий майстер.

Енергія її невичерпна.

Це велика художня сила.

Я вважаю, що їй, безумовно, треба присудити премію імені Тараса Григоровича Шевченка.

ВЕСНА ВІТЧИЗНИ

Радісним почуттям сповнене моє серце: в столиці соціалістичної Батьківщини — Москві починає свою роботу XXIII з'їзд КПРС¹. Комуністична партія постане на ньому у всій своїй силі і могутності. Вже раніше опубліковані в пресі для всенародного обговорення програмні накреслення партії на п'ятиріччя показують, що діяльність з'їзду характеризуватиме широта охоплення життєвих питань і потреб, глибина проникнення у будівничі прагнення народу, висота звучання відвертості і близькості партії до народу.

За Леніним у нас вирішуються всі питання як внутрішнього характеру, так характеру міжнародного, як питання дружби радянських народів («Союзу рівних»), так й інтернаціонального обов'язку перед братніми соціалістичними країнами. І, головне, все, що робить партія наша, вона робить в ім'я людини, для її вільної будівничої праці, для її всебічного гармонійного розвитку. Нам при цьому слід пам'ятати, що у формуванні нової людини повинні нероздільно брати участь як фактори матеріальної культури, так і культури духовної.

Сьогодні наша радянська людина в дивовижному розквіті. Подивіться, як вона — кожна на своєму місці — буквально чудеса творить! Вона і трудівник на хлібних полях, вона і сталевар — майстер зверхшвидкісних плавок, вона і шахтар — добувальник чорного золота, вона і небесний тракторист, що, борознячи небо, сприяє високим врожаям, нарешті, вона і будівельник, вчитель, письменник, композитор...

А коли я читаю в газеті про те, що робітники-підводники в глибині вод знайшли алмази великого розміру, моя думка, натурально, сама по собі переключається у сферу пошуків творчих цінностей, зокрема пошуків молодих талантів художнього слова.

Ясно, багато таких талантів уже знайдено в народі, багато їх, немає сумніву, буде ще відкрито, бо ми ж в рості,

в розвитку, і це, насамперед, можна сказати про рідну українську літературу.

Звичайно, тут немає потреби заглиблюватися в її процеси, та хотілося б навести один яскравий приклад того, як сьогоднішній радянський письменник поєднує в собі разом і художника слова, і в той же час громадянина, товариша, комуніста. Українським, та, певне, не тільки українським читачам вже добре відоме ім'я молодого письменника Леоніда Тендюка. Написавши дві перші свої книжки віршів і оповідань², він з охотою взяв на себе нелегкі обов'язки матроса прославленого наукового океанського судна «Витязь». Леонід Тендюк в своїх дорожніх нарисах, опублікованих в нашій пресі, з захопленням і гордістю говорить: і шторми, і вітри, і тісна згуртована багатонаціональна сім'я моряків, і зустрічі з людьми на різних берегах, і особливо гостре чуття Батьківщини далеко від неї — ось що формує його творчу душу, ось що шліфує його характер, збагачує його самого як художника і людину. Не важко здогадатись, як благотворно можуть впливати подібні визнання на душі початкуючих письменників нашої Батьківщини і яку роль вони можуть відіграти у виборі молодими свого життєвого шляху, вберігаючи їх від випадкового невірного кроку і спрямовуючи на істинне служіння справі народу.

У цю весняну пору пробудження всього живого в природі особливо хочеться мені сказати про найвище благо на землі — про мир. Його послідовно, неухильно охороняє і утверджує Комуністична партія, і шкода, що нашим прагненням зберегти мир на землі протидіють чорні сили міжнародної реакції, сутністю політики якої є розбій у В'єтнамі, поневолення розкритених до вільного життя народів силою нападів і отруйних газів. Та ми робимо все, щоб зупинити сили руйнування, смерті. І в цій найблагороднішій справі заодно з нами все прогресивне людство.

[1966]

СЛОВО О МАЖИТЕ ГАФУРИ

Нашу «Библиотечку башкирской поэзии» на русском языке мы открываем книгой «Избранной лирики» великого советского поэта, основоположника и классика башкирской, а также одного из зачинателей и татарской поэзии Мажита Гафури. Биография Мажита Гафури (3.VIII 1880 — 28.X 1934) есть часть биографии Башкирии и обнимает собою три с лишним десятилетия начала XX века, в которые созрел и мужественно зазвучал голос поэта.

Гафури начал писать с 1902—1903 гг. под влиянием казахского поэта Акмуллы¹. Страшные были эти годы в царской России! Как заявлял Валерий Брюсов, дышать тогда приходилось ядом, который пропитал собою «все насквозь»². Но для того, чтобы яд был не страшен, Мажит Гафури так же, как и Валерий Брюсов и другие, должен был искать противоядия у народа. Его творчество питалось чистыми соками земли, пополнялось из глубоких источников жизни.

Еще в юности своей поэт впервые услышал игру кураиста³, услышал от своего товарища песню об ответвлении хребта Урала Ирандык и с тех пор никогда уже не расстаётся он с высоким образом страны своей родимой.

Ой, Урал мой, Урал мой,
Для всех отцом являющийся, Урал мой!

Возмущение передавалось от этой песни юному Гафури, возмущение и гнев Индукая.

Уральский край вместо слез кровь проливает.
Дни наши уподобились ночам.

Да! Ночь еще тогда стояла в Башкирии. Ночи, казалось, не было конца! Но народ не отчаивался. «Сы́кмаҒан йәндә өмөг бар!» — говорил он, что по-русски означает: «Есть еще надежда, пока душа в теле!» Жизнь, пройденная в нищете, научила Мажита Гафури понимать родной

народ, научила понимать нужды своей родины. Здесь как раз вот и нужно искать самые корни патриотизма поэта. Далеко пошли они в глубь массы и тесно переплелись со всеми корнями деревьев сада страны своей.

В 1905 году башкирский народ под руководством Уфимского комитета большевиков вместе с другими национальностями смело устремился на многотысячного врага. О! Какое это было торжество для Мажита Гафури! Он так и озаглавил свое новое произведение — «Стихи радости». Глубоким патриотом выступает в этом произведении поэт — патриотом, который не боится сказать свое слово открыто и смело, несмотря на то, что тогда, по выражению В. И. Ленина, была «проклятая пора эзоповских речей, литературного холопства, рабьего языка, идейного крепостничества»*. Но уже Максим Горький в статье, за которую он был посажен в Петропавловскую крепость⁴, открыто «призывает всех граждан России к немедленной, дружной и упорной борьбе с самодержавием»; уже Александр Блок, откликаясь на расстрел 9 января, приходит к мысли о необходимости со стороны рабочих вооруженного приступа и штурма; Валерий Брюсов в своем сборнике «Венок» как «певец борьбы» вторит «грому с небосклона». Вторили грому с небосклона тогда и украинская поэтесса Леся Украинка, и белорусский поэт Янка Купала, и армянский — Акоп Акопян, и татарский — Габдулла Тукай. Так же вот и Мажит Гафури — он без какой бы то ни было иносказательности, ясными и до конца договоренными словами в период первой русской революции призывает свой народ к действию.

Громогласность заявлений Гафури делает поэзию его резкой, обличительной. Тон его стихотворений во многом сходен с тоном прокламаций, выпущенных в те годы Уфимской большевистской организацией*. Поэт, подвергая жизнь свою опасности, выступает перед своей родиной в роли агитатора. Так может поступать только тот поэт, кто действительно сам есть плоть от плоти и кровь от крови родного ему народа, поэт, в душе которого свято хранятся заветы отцов его. А заветы отцов гласили об одном: надо достать со дна озера меч Урала-батыра. Заветы отцов стихами эпоса гласили также о рождении нового богатыря.

* В. И. Ленин. Соч., изд. 5, т. 12, стр. 100.

* Р. М. Раимов. 1905 год в Башкирии (См. «О прокламациях», стр. 84, 85, 137, 145).

Ему только, одному ему и надо будет передать этот меч — пусть отомстит он врагам за поруганную свою родину! Мажит Гафури был свидетелем начала борьбы между нашим доблестным богатырем, родившимся в первую русскую революцию, и международной реакцией. «Мир оденем в новую рубашку», — так говорил тогда Мажит Гафури.

Мир одеть в новую рубашку было давним, неизменным желанием башкирского поэта — борца за свободу. Для того, чтобы обновить мир, поэт знал: нужно пучок сжигающих и палящих молний схватить в свою руку и бросить его на деспотов мира! Этот огонь схватить, конечно, было под силу только народу. Но не с неба к народу зеленая молния слетала; не в бурю огнетрескучая стрела у ног его ложилась; не в землетрясении перед ним ослепляющими зигзагами шипела; нет! Вечный огонь отмщения башкирский народ исторгал из камня на своей родине богатой, и само собою, что также из земли, но главное — из много передумавшего, тысячелетиями терпеливо молчавшего уральского камня.

Камень в широком понимании этого слова — горы и то, что в них, — были близки Мажиту Гафури. Вся его юность проходит в трудовом знакомстве с каменным углем, породами, дающими россыпи золота и ценной платины. Сам он, работая на заводах чернорабочим, имел возможность на практике изучить звонкий язык чугуна и железа. Работая под землей на золотых приисках, в еле освещенной трехлинейной лампой шахте глухой, он слышал биение сердца земли, он угадывал ее думы затаенные, кайлом и лопатой властно нарушал вековое молчание слежавшихся каменных пород...

И там же, в шахте под землей, в 1900 году он из уст старого шахтера Салим-бабая узнал о назревавшем извержении нового вулкана — великого гнева народного против царя, баев, жандармов и духовенства *. И глубоко понял Мажит Гафури, что в предстоящем извержении вулкана — народного гнева — участие башкирского и татарского народов абсолютно необходимо. Но поднять свой народ, поднять свою родину на высшую ступень можно тогда, когда вдохнешь в него мысль о строгой организованности;

* Мажит Гафури. На золотых приисках поэта. Уфа, 1940, стр. 75, 76, 96.

когда всего его сознательностью классовой борьбы наполнишь.

Особенно много испытать пришлось Мажиту Гафури после поражения революции 1905—1907 гг., когда на всю страну царизм надеть хотел «столыпинский галстук»⁵, как называли тогда этими словами смертную казнь через повешение. К концу 1906 года по всей России вдруг поднялась на задние лапы реакция и по-звериному зарычала... Начались аресты, расстрелы, потянулись вглубь страны карательные экспедиции. Но рабочий класс под руководством большевиков неуклонно шел вперед, продолжая борьбу против царизма, против колеблющихся, против поповщины. И поэты, прислушивающиеся к голосу рабочего класса, выражали в своих произведениях надежду на то, что временная победа реакции рано или поздно, а будет уничтожена. «Я ухо приложил к земле»⁶, — говорит Александр Блок в 1907 году. И вот что услышал он:

Пройдет весна — над этой новью,
Вспоенная твоею кровью,
Созреет новая любовь.

(«Я ухо приложил к земле»)

Следующие за этим годы были свидетелями нового всплеска мутной волны реакции. Сборник «Вехи»⁷, выпущенный идеологами кадетов, объявил войну материализму. В литературе появляются гнилые, истерические романы, смакующие половые извращения, то есть то, что царизму как раз нужно было для отвлечения внимания населения от революционных настроений. И, возмущенный этим, Мажит Гафури под видом обращения к листку на дереве спрашивает свой народ:

Йәшәл япрак, ниңә калтырайһын?
Зеленый листочек!
Да отчего же ты так сильно колышешься?
Иль недоволен ты этой жизнью своей?

И листочек ему отвечает:

Ветер — злодей, ведь он
Издевается надо мной.

(«Ветер»)

Но могли ли даром пройти царизму все его злодейские ухищрения, все издевательства над народом? Ленин в 1910 году пишет: «Русский народ просыпается к новой

борьбе, идет навстречу новой революции» *. Характерно для Мажита Гафури, что именно в этот и последующие за ним годы появляются у него такие творческие выражения твердости и уверенности в победе, как «Не собьюсь», «Хоть умри Мажит, а совести не продавай», «Теперь уже я не буду тобою побежден».

Поэт-патриот несказанно был рад, когда, наконец, с победой Октября и на его родине стало развеяться красное знамя.

Озаряй же мир,
Наш багряный флаг!
Мы несем тебя
В молодых руках!
(«Красный флаг». Перевел Д. Кедрин)

И когда против свободы подняли голову недобитки черной силы, на творческом гнев поэта, как и в 1905 году, появился отблеск кинжала, исходящий от смелых выступлений революционера Мулла-Нура Вахитова ⁸. Стихотворения Гафури «Хлеба!», «Красное знамя», «Долой войну!», «Противникам свободы» и, в частности, выражения в них о врагах, обливающих грязью социалистов, несомненно носят на себе следы влияния речей Мулла-Нура Вахитова, помещенных в газете «Кызыл байрак» ⁹, № 1 и 3 за 1917 год **.

Народ башкирский в то время также еще боролся и с другим врагом — с националистом, контрреволюционером Валидовым. Националистическая буржуазия мечтала создать свои собственные «Штаты по берегам Белой и Урала». Чтобы пресечь эти контрреволюционные мечты, 22 марта 1918 года было опубликовано «Положение О Татаро-Башкирской Советской Республике» ***. Жизнь налаживалась, жизнь расширялась. И Мажит Гафури все свои силы отдавал на служение своей родине, на служение всему человечеству.

Хочу для человечества всего
Трудиться свято я в моей стране.
(Перевел П. Панченко)

В декабре 1922 года состоялся Первый Всесоюзный съезд Советов, на котором создан был Союз Советских

* В. И. Ленин, Соч. Изд. 5, т. 20, стр. 75.

** «Жизнь замечательных людей в Казани», вып. 1, Казань, 1941, стр. 149, 151.

*** Там же, стр. 158.

Социалистических Республик, и Мажит Гафури в стихотворении своем предупреждает делегатов съезда:

Ты делегат, товарищ? Если да,
То не спи, не зевай так часто —
Перед нами столько еще кипучей работы,
Не время зевать...

Безграничной любовью любил Мажит Гафури свою родину. И когда ему пришлось на время отлучиться из Башкирии, у него из сердца вырвались нежные-нежные патриотические строки:

Когда говорят о юге,
Крым раем земным назовут,
Но Ак-Идели и Демы
И в милом Крыму не найдут.
(«С дороги». Перевел С. Обрадович)

А разве не так же говорил когда-то и Тарас Шевченко:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.
(«І мертвим, і живим...»)

Вся душа Мажита Гафури была проникнута верой в народ, проникнута патриотизмом. Неимоверная сила советского народа ярко подчеркивается у него в стихотворении 1925 года «Шахтер»:

Он побеждает камень и железо,
Ибо сам могуч, несокрушим...
(Перевел И. Поступальский)

В 1928 году он пишет свои знаменитые стихи «Златоуст». Полный ненависти к классовым врагам, Мажит Гафури незадолго до своей смерти (1934 г.) пишет:

Бывало, правда, что мой шаг
Скользил в твоём болоте, жизнь,
Но путеводный мой маяк
Напел я.
Это — ленинизм!
(«Ленинизм — мой маяк». Перевел Л. Маргенов)

Великий след оставил по себе Мажит Гафури. Талант его был огромен и многогранен. Будучи певцом Октября, он спешил проявить себя во всех тех областях искусства слова, которые еще не были до него заполнены: и в поэзии, и в писании книг для детей, создании либретто оперы,

обработке записанных из уст народа легенд и сказок, поднятия критической мысли Башкирии... Бессмертную славу заслужил он тем, что всю свою жизнь, как истинный гуманист, отдал борьбе за Счастье и Правду Человека.

Мажит Гафури уже ушел на покой, но перед смертью своей он передал саблю ненависти классовой младшему поколению поэтов и писателей. Вот оно по именам: Сайфи Кудаш¹⁰, А. Тагиров¹¹, Рашит Нигмати¹², Г. Салям¹³, Гариф Гумер¹⁴, Баязит Бикбай¹⁵, М. Хай¹⁶, Салых Кулибай¹⁷, Гайнан Амири¹⁸, Ханиф Карим¹⁹, Кадыр Даян²⁰, М. Тажи²¹, М. Сюндюкле²², А. Ихсан²³, А. Валеев²⁴, К. Мэргэн²⁵, Мустай Карим²⁶, И. Абдуллин²⁷ и много-много еще других... Эти поэты врученной саблей Мажитом Гафури не раз, когда им родина диктовала, насмерть поражали врага ненавистного. Но особенно отточенной и грозной в руках башкирских поэтов стала сабля в героические дни Отечественной войны.

Влияние поэзии Мажита Гафури простирается не только на башкирскую и татарскую поэзию, но и на удмуртскую, чувашскую, мордовскую, марийскую... Хорошо знают Мажита Гафури также русские и украинцы, узбеки и казахи, евреи и калмыки. Все они ценят разящую силу, необычайную силу боевого стиха его:

Как винтовку, народ, эту силу бери —
Боевой, несдающийся стих Гафури*.

Его творческое наследие вошло в сокровищницу духовной культуры многонациональной Советской Родины. Понятным поэтому и знаменательным является в наши дни то, что предпринятое в Уфе издание «Библиотечки башкирской поэзии» на русском языке открывается именно произведениями Мажита Гафури — его «Избранной лирикой».

Нежный и мужественный сын своей отчизны, батыр, воплотивший духовную самобытность башкирского народа, словно гигант, широко шагает через пространство и время, неся людям неисчерпаемую песню свою, песню жизни и борьбы, светлой победы над мраком, песню счастья.

[1966]

* Из стихотворения Якова Городского²⁸ «Стихи Гафури».

[ВИСТУП ПО РАДІО В ЗВ'ЯЗКУ
З 70-РІЧЧЯМ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
І. С. ПАТОРЖИНСЬКОГО 30 БЕРЕЗНЯ 1966 р.]

Дружба наша з Іваном Сергійовичем Паторжинським¹ дуже давня. Почалась вона ще в Харкові приблизно в половині 30-х років. Іван Сергійович співав тоді в харківській опері, а я ж спішно перекладав для вистави в цьому театрі твір Римського-Корсакова² «Казка про царя Салтана». Разом з Іваном Сергійовичем ми увіходили до художньої ради названого театру; порушували в ній питання про те, щоб у навчальній студії при опері та поставити б новознайдений оперовий твір «Сокіл» композитора XVIII віку Бортнянського³ (що сам він родом з Чернігівщини).

Івана Сергійовича дуже часто запрошували виступати на вечорах і, зокрема, в клубі Блакитного. Пам'ятаю, як він у цьому клубі уперше виконав три солоспіву композитора Віктора Степановича Косенка, а саме: «На майдані», «Іду з роботи я, з заводу...» і «Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...». Усі ми, що слухали його тоді, не могли не захопитися як чудовим голосом Івана Сергійовича, так і його чудесним виконанням солоспівів. А Іван Сергійович дуже ж любив твори Віктора Косенка.

Ось у мене із 1939 року й досі збереглась записка Івана Сергійовича — записка до мене, у якій він запрошує прийти мене на вечір Віктора Степановича Косенка в Будинок вчених.

Під час Великої Вітчизняної війни Іван Сергійович із своєю родиною, як так само ж і я з родиною своєю, жили й працювали в Уфї. Тільки в щоденній напруженій праці кожен із нас забував і про тісноту, й іще про деякі нестатки життя уфимського. Спасибі велике Радянському урядові і, зокрема, башкирському народові, який по-братерському дав усім нам притулок у себе. А ще спасибі Радянській армії, яка крок за кроком, може, й поволі, але ж плано-мірно відганяла фашистів у їх фашистське логово, на Захід. А відганяючи, і нищила ж доценту їх орди загарбницькі, чорні орди, звірячі, тричі мерзєнні...

І ось кожного ранку по радіо ми чуємо уже, як славна Армія Радянська та почала ж фашистів безжально нищити й на нашій рідній Україні радянській. І от в цей час в Уфі, в один із вечорів на сцені театру імені Аксакова ⁴ поставлено було українську оперу «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського ⁵. Трудно мені зараз словами передати, що тоді діялось із слухачами театру! Сльози лилися з очей, сльози радості й надії, у всіх тих, хто дивився й слухав цю оперу... У залі ж були й співробітники Української Академії наук, і письменники, й композитори, й художники. А ще ж і працівники музеїв київських, працівники кіно... і багато-багато інших. І усім їм цілковиту віру в перемогу над ворогом лютим вливали могутні голоси Паторжинського, Литвиненко-Вольгемут ⁶ та інших артистів...

Після цієї вистави Іван Сергійович був у нас на вулиці Зенцова в гостях із родиною своєю. Він нам сказав, що прийшов попрощатись, бо ж їде з оперовим театром на північ РРФСР.

— Ну,— сказав він,— скоро ж зустрінемось у Києві! А дайте сюди мені, будь ласка, Ваш альбом...— І коли ми подали альбом, ось що він написав у ньому:

З Уфи в далекий край Сибіру
Ми від'їжджаєм восени.
Просили всі ви нас допіру —
В альбом щоб написали ми.
Не залишаємо надії
На те, що вернемось разом
У рідний наш, любий Київ
І будем жити в ньому знов.

Дата під віршем стоїть така: 12.X 1942.

О, так! Ми довго ще жили разом з Іваном Сергійовичем і потім у Києві. Весь час не переривалась дружба наша з ним — ніколи, ніколи!

Про нього тільки й одне й скажу: безстрашна людина, правдива людина.

Могутній талант, могутній голос.

А серце — серце ж людяне, прекрасне.

[БОЛЬШОЙ ПОЭТ]

Большой поэт ушел от нас.

Звучание поэзии Симона Чиковани¹ — это и гордость за свою страну гор, Картли²; это и любовь к новым, нарождающимся поколениям трудящихся; это и постоянная надежда в нашей международной обстановке на великую силу дружбы советских народов.

«Кто сказал, что моя Отчизна, моя Картли дорогая, будто бы маленькая?» — спрашивает поэт в одном из своих стихотворений. Страна, породившая Шота Руставели, всегда в истории чувствовала себя наполненной творческой силой неисчерпаемой, и в особенности сильной она почувствовала себя после того, когда по указанию Ленина 11-ая армия во главе с Г. Орджоникидзе³ и С. Кировым⁴ пришла на помощь грузинским рабочим и крестьянам и 25 февраля 1921 года отряды восставших и Красная Армия вступили в Тифлис*.

Как радовался Симон Чиковани появлению молодых творческих сил в литературе! И в то же самое время как он ненавидел тех неучей, которые подлинное изучение жизни подменяли показными краткими командировками и горделивыми отчетами о них!

Появление в науке, технике и литературе талантливых молодых ученых, певцов и изобретателей Симон Чиковани образно сравнивал со смелыми планами в нашей стране вливания вод речных в каналы и море. Когда река Йори хлынула в канал, наш прославленный грузинский поэт воскликнул:

— Соленые озера, пейте воду! Очистим степь Самгорскую от соли! Пусть разрастутся там сады, пусть зацветут в поле новые массивы...

И вот он на берегу Тбилисского моря уже, словно воочию, видит, как летает коростель над сжатой нивой, а вечером вдали зажигаются огни в колхозах...

* ВСЭ, 13, ст. 52.

Его проникновенному взору открываются украинских каналов новые маршруты... и Волго-Донский канал, и Волго-Балтийский водный путь.

Без конца рад он был появлению на Украине бессмертного творения Шота Руставели в переводе Миколы Бажана, установлению памятника Давиду Гурамишвили на могиле его в Миргороде. Сам Симон Чиковани много переводил произведения Т. Шевченко, Леси Украинки, много писал об украинском философе Григории Сковороде.

И еще одно. В прошлом году, как пишет «Литературная Грузия», во время археологических раскопок близ Мцхети была обнаружена гробница юной и прекрасной девушки Серафимы. Облик ее чудом сохранился и до наших дней. Симона Чиковани это сильно поразило. И он напечатал свое чудесное стихотворение под названием «Раздумья о Серафиме».

Основное в этом стихотворении, по-моему, строгий укор своим землякам (да, очевидно, и всем нам с ними) о том, что они «умирать притерпелись» и что «не умеют без этого жить и страдать».

[1966]

РЕЦЕНЗІЯ
НА КАНДИДАТСЬКУ ДИСЕРТАЦІЮ Є. ІЩЕНКА¹
«УКРАЇНСЬКО-АБХАЗЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ
ЗВ'ЯЗКИ». СУХУМІ, 1964

Життєво всебічні, активні зв'язки братніх радянських республік, їх культурний обмін. Тисячами джерел і джерелець вони щомить, щодень вливають у великий Союз республік ту силу, яка визначає його могутність, нездоланність, є сіллю і киснем його квітучості.

У схвалених XXIII з'їздом КПРС програмних документах (звітна доповідь ЦК з'їздові, резолюція з'їзду на доповідь Л. І. Брежнєва) говориться, що сприяння взаємозбагаченню і зближенню культур народів СРСР є одним з найважливіших завдань інтернаціонального виховання людей нового суспільного формування майбутньої загальнолюдської комуністичної культури.

В умовах відновлення ленінських норм в усьому нашому суспільному житті, демократизації ці процеси набувають справді широкого і природного розвитку, а поглиблене наукове дослідження і осмислення постійних тісних контактів між радянськими націями, зокрема, в духовній галузі, насамперед літературно-мистецькій, є нашою органічною потребою. Адже знання явищ, їх взаємозв'язку і тенденцій дає ключ до розуміння суті досліджуваних процесів.

Не погрішимо проти правди, сказавши, що тут ми серйозно не доробляємо, заборговуємо перед вимогами самого життя. Часом не доторкуємось ми пізнавальною думкою до нагромаджених життям багатих матеріалів, і, сповнені практичної дійовості, політичної ваговитості, вони лягають стосами в архіви, не послуживши справі.

Ось чому з незвичайною цікавістю вчитуєшся в сторінки праці сухумського педагога Євгена Миколайовича Іщенко про українсько-абхазькі літературні зв'язки.

Наскільки відомо, ця праця є, власне, першим ґрунтовним дослідженням, першим послідовним і систематизованим вивченням духовних контактів між Україною і Грузією, зокрема прекрасною її частиною — Абхазією.

Авторська думка обіймає великий час, вертаючи в істо-

рію виникнення, розвитку зв'язків, сама ідея котрих визрівала в умах кращих прогресивних людей старої поневоленої царатом Росії, благородних людей, серця яких вболівали за долю і свою, російського трудового народу, і багатьох народів іншомовних, національно принижуваних, утискуваних під трьома кольорами реакційної «єдиної, неподільної» — тієї лютої тюрми народів.

В наукових розробках Євгена Іщенка знаходимо важливі освітлення духовної єдності, спільних визвольних прагнень таких велетнів російської, української і грузинської культур, як Чернишевський, Некрасов, Добролюбов, Герцен, Гурамішвілі, Сковорода, Шевченко. Їх волелюбні поривання, найвищий гуманізм зливались у ту силу, що заряджала перетворюючими ідеями нову епоху в соціально-політичному національному розвитку народів колишньої Російської імперії.

Крізь таке історично широке, науково правильне бачення процесів автор підходить до розкриття великої підтеми своєї праці — про Шевченка і Кавказ.

Хоч обставини страдницького життя, відзначає Є. Іщенко, не дозволили Т. Шевченкові безпосередньо бувати на Кавказі, доля цього прекрасного краю, душевний світ, буття його мужніх, благородних, талановитих людей з любов'ю помітно відтворені в піснях безсмертного Кобзаря. Наводяться маловідомі деталі зустрічі видатного грузинського поета Акакія Церетелі з Т. Шевченком після повернення останнього із заслання. Ми знайомимось з першими грузинськими перекладами творів Шевченка — Ніко Ломоурі², Мамія Гуріелі³, Іасамані⁴, Д. Томашвілі⁵, Д. Турдоспірелі⁶, Сандро Шаншіашвілі⁷, Я. Гогебашвілі⁸ та ін. Далі Є. Іщенко старанно досліджує найменш висвітлене, сказати б, незаймане науковим пером, нове — тему «Тарас Шевченко і Абхазія», розкриваючи її на конкретних пізнавально-цінних фактах. Спираючись на різносторонні зібрані матеріали, автор вдумливо проводить цікаві паралелі між культурно-освітньою діяльністю Т. Шевченка і основоположника абхазької літератури Дм. Гуліа⁹ — полум'яного популяризатора творчості Шевченка серед абхазців.

Відомо, що інший український духовний велетень — Леся Українка — знайшла в Грузії свою другу батьківщину, жила там останні свої роки, виконуючи серед кавказьких братів, зокрема, серед абхазців, високу культурну місію. І важко переоцінити кожен рядок публікації, по-

в'язаної з діянням Лесі Українки серед горців, її дружбою з ними, зустрічами, листуванням тощо. Є. Іщенко, видно, багато попрацював, щоб змалювати найповнішу картину культурного, людського зближення України, Грузії і Абхазії через благородні діяння Лесі і близьких до неї багатьох митців, літераторів, освітніх та інших діячів Абхазії.

З нагостреною цікавістю, шанобливо вчитуємось у сторінки розділу «Михайло Коцюбинський в Абхазії». Дослідницька увага Євгена Миколайовича зосереджується на тому, щоб мовою фактів, явищ показати, чому грузини, абхазці називають класика української літератури, гуманістично-войовничого М. Коцюбинського великим своїм другом, як і другом всіх багатомовних трудящих; показати, через які вияви близькості митця — художньої і громадянської — Коцюбинський «міцно став на дорогій також і українцям абхазькій землі, котру омивають хвилі того ж Чорного моря, яке плюскоче і біля берегів рідної України, вільної, воз'єднаної, щасливої» (ст. 177 рукопису).

Як добре, як історично виправдано, що слідом за словом про Коцюбинського в Абхазії автор переходить до зв'язків з Абхазією передових синів Росії, особливо М. Горького і Ан[тона] Чехова.

Допитливим зором вдивляється Є. Іщенко в кожне явище життя Абхазії, яке ставало темою українських повістей, новел, оповідань, поетичних творів, публіцистичних статей.

Грунтовно і всебічно досліджуються у праці зв'язки сучасних діячів української культури — літераторів, митців, художників — з Грузією, Абхазією. Відповідні розділи радянського періоду, кожному ясно, становлять несумнівну виховну цінність, з особливою дійовістю служачи здійсненню їх благородних завдань, що їх ставить ленінська партія у галузі культурного обміну між соціалістичними націями, їх зближення, економічне і духовне єднання.

На таку працю, безперечно, чекає і певне коло ідеологічних пропагандистських кадрів та й широкий читач. Працю, безсумнівно, слід видати¹⁰, не відкладаючи.

Є окремі зауваження до рукопису. Підготовляючи остаточний текст до набору, слід, мабуть, дещо скоротити і удосконалити в місцях загальних, публіцистичних коментарів, і це надасть дослідженню ще більш ділового, наукового характеру.

ФРАНКОВА КРИНИЦЯ

Ніколи так близько не відчуваємо ми наших славних попередників (митців слова, художників, композиторів), як під час їхніх ювілеїв. Ось так уже у нас і в ці дні сьогоднішніх торжеств, присвячених 110-річчю від дня народження Івана Франка, нам немовби явно чути із глибини попередньої епохи голоси як самого поета, так і тих, кого він любив у житті, кого знав і бачив.

Сьогодні це озиваються до нас насамперед ковалі кузні його батька; це озиваються робітники-ріпники, добувачі земного воску — озокериту; це долунюються до нас голоси нещасних, але чесних людей, з якими Іван Франко разом сидів у тюрмах панської Австро-Угорщини; це подають свої голоси уполідовані владою сторожі-поштурхачі, які разом із сторожем Олексом вічно вважалися чомусь посмівищем громадського начальства; це також голоси і непохитних своєю волею каменярів; це й голоси всієї на той час передової тамтешньої інтелігенції і, зокрема, складачів революційних відозв у підпільних друкарнях — як українців, так і поляків, німців, євреїв...

Надзвичайно володів Іван Франко вмінням об'єднувати людей праці в боротьбі проти експлуататорів-капіталістів.

Чудесній, правдивій душі його завжди були відчинені двері для спілкування з людьми кожного народу, кожної національності. Ось через що в усій багатогранній діяльності Франка блискучим самоцвітом сяє ідея дружби народів.

Чи можна сьогодні одразу визначити точно, у скількох томах може вміститись усе написане Франком? Ой ні! Іван Якович був поетом, прозаїком, драматургом, а водночас і ученим, істориком, філософом, критиком, етнографом, публіцистом. Ухвалено Інститутом літератури Академії наук УРСР твори нашого ювіляра випустити в 50-ти томах. І це стане великою гордістю української радянської літератури, це стане великою заслугою як наших учених, так і працівників видавництва. Одначе не можемо приховати

ще й другої радості. А саме: крім урахованих творів і праць для 50-томного видання, продовжується безперестанний процес виявлення нових творів і теоретичних розвідок Франка, невідомих статей його, перекладів, одвертих листів, рецензій, заміток... Про цю почесну роботу радянських вчених і вчених закордонних ми часто зараз чуємо з повідомлень радіо й преси. Отже, зрозумілим усьому світу є те, як мудро сам народ наш у двох словах назвав творчість великого поета: Франкова криниця. Тобто скільки не черпай із неї, а вона все одно лишається повною.

План ювілейних свят на честь Івана Франка на Україні по-щедрому широкий! Навколо Франкової криниці посідаймо ж, товариші, і ми в дружнім колі гостей, митців слова, малярства, музики й сцени, у колі всіх шанувальників поета й читачів, що прибули до нас, та ще й нові прибудуть із республік і областей Радянського Союзу, гостей із міст та сіл Радянської України.

Глибина Франкової криниці геть чисто всю попередню вміщує в собі епоху, а на поверхні її відсвічується небо радянської епохи.

Іван Якович народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичах Дрогобицького повіту. Виховання його від самої колиски проходило в нужденній і строгій обстановці. Люба ненька його співала йому над колискою пісень — і про Ганнусю, і про вінки, а ще й про те, як тяжко людям стало працювати на осоружних панів. Іван Франко сам згадує про це в своєму вірші «Пісня і праця», в якому ненька рідна весь час йому повторювала: «Синку, кріпися! Адже ми з тобою простого роду, тож тільки працею і можемо жити та існувати». Так же само до праці привчав малого Івася й батько його — коваль Яків.

Батько ж відразу, як тільки трохи підріс рідний синок, увів його до своєї кузні. Малий Франко дуже полюбив цю батькову кузню. Вона ж йому стала першою школою життя. Хто були та учителями його? Та разом же з його батьком прості односельці, а ще й селяни з сусідніх сіл. Багато в батьковій кузні говорилося селянами про те, що їх мучило в житті, — про злидні, й голод, і особливо про утиски з боку панів.

В кузні малому Франку буквально відкрився світ новий. З захопленням дивився він на батькові мускулясті руки, на приск вогню в кузнечному горні, як і на всіх тих, що приходили до кузні кожен із своїм горем. Одному потрібно було скувати те, що розпалось: другому ж — під-

правити рало; а третьому — розказати всім новину про велике заворушення селян проти австрійського уряду.

І бачив малий Іван, як ця звістка підвеселяла всіх. І бачив малий Франко, як батько його, кліщами вхопивши штабу металеву, так її на ковадлі нещадно молотом уговорював, що та аж перегнулася відразу, і всі тут радісно закричали: «Ага! Таки й тебе зігнути можна!» А в цей час червонястий полиск від горна по-теплому падав на обличчя батька, і селян, і на обличчя малого Франка...

Галичина в часи Франкові входила до складу Австро-Угорської монархії і була закріплена за нею як справжня колонія — без права на своє життя економічне й культурне. Поміщики, як польські, так і українські, не дивлячись на те, що панщина ще з 1848-го року була скасована, захопивши собі всю землю, весь час тримали населення в жорсткій покорі. Та ось як про це згодом згадував і сам Франко:

Багно гниле між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою!
Розсаднице недумства і застою,
О Австріє! Де ти поставиш стоци,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Тя тиснеш і кричиш: «Даю свободу!»
Дреш шкуру й мовиш: «Двигаю культуру!»
(«Тюремні сонети»)

І дійсно. Безвихідний був стан робітників і селян у тодішній Австрії, цій справжній тюрмі народів. Бідняк просто-таки не знав, на яку ступити. Якщо продаси останній свій клапоть землі, розмірковував він, то куди ж потім дінешся? Однаково ж опинишся в лабетах лихваря, жандарма і того ж самого ненависного поміщика. А це ж видима смерть, та й годі. Так само смерть постійно стояла за плечима й тих, хто працював у промисловців на здобуванні озокериту. Сам же малий Франко одного разу ще й таке почув, як в кузні говорили: «Цього тижня в ямах загибло п'ять хлопів, а оноді в одній ямі задушено трьох, а цей або той упав з кибля й роздерся...» І радили ковалі Якову неодмінно віддати свого сина в школу — нехай хоч він у люди вийде і, може, хоч нас колись згадає.

Трудно було рости і вчитися малому Франкові. Адже в тюрмі народів Австро-Угорської монархії українські трудящі не мали права на освіту. Тож зрозуміло нам, через що свого сінка коваль Франко після навчання в початковій школі та віддав до так званої нормальної школи

при василіанському монастирі¹. А в ній перш за все від учнів вимагали беззастережливій віри в бога, а також сліпої покірливості й зубріння, зубріння без кінця-краю. Хоч малий Франко і добре вчився, а все одно учителі не злюбили його: по-перше, через те, що він — хлопський син, по-друге, через те, що зовсім не вкидався в «божественне вчення». І от одного разу малого учня Франка так було побито кулаками, що він ледве отямивсь. Іван Франко в своєму оповіданні «Schöp schreiben» підкреслював, що цей випадок «в серці хлопського сина... стався першим насінням обурення, погорди й вічної ворожнечі проти всякого поневолення та тиранства».

Не набагато кращою була атмосфера і в Дрогобицькій гімназії, куди він перейшов після закінчення василіанської школи. Але все-таки зустрів він там і таких учителів, які прищеплювали любов до науки. Отже, Іван Франко, дістаючи собі книги, порядком самбосвіти вивчає мови іноз[емні]. Він прочитав Пушкіна, Шевченка, Гомера й Шекспіра², Гете й Гейне.

Ще будучи учнем гімназії, Франко починає писати вірші. 1874 року в журналі студентського академічного гуртка «Друг»³ вперше з'являється в друку його вірш «Пісні народні». А наступного року, 1875, Іван Франко стає студентом Львівського університету. Тут уже починається змужніння Франка, якого особливо окрило знайомство з М[ихайлом] Павликом⁴, листування з Драгомановим⁵. Як у першому, так і в другому зустрів він справжніх своїх однодумців щодо невтомної праці на благо народу, щодо уважного вивчення літератур народів світу, зокрема літ[ератури] російської: твор[ів] Белінського, Чернишевського, Герцена, Добролюбова, Писарєва⁶...

Саме ця російська література ставила перед собою великі завдання — не просто займатися фіксацією текучого життя, а ще й передбачити нове життя, що настане.

Якраз про це ж пізніше й згадував І[ван] Ф[ранко] в одному з своїх «Тюремних сонетів»:

Колись в однім шановнім руськім домі⁷,
В дні юності, в дні щастя і любови,
Читали ми «Что делать?», і розмови
Йшли про часи будучі, невідомі.

(«Колись в однім шановнім...»)

Нам хочеться особливо тут підкреслити те, що Іван Франко свою діяльність у дні юності називає днями щастя й любові. Російська література, і зокрема роман «Что де-

лать?»⁸, — це для нього була немовби та ланка в духовнім розвитку, яка прямо диктувала йому ще й за вищу ухопитись ланку. Тобто справжнього провідника обрати на важкому шляху в боротьбі за права народу. Це для нього в той час було найвищою ціллю. І от, нарешті, до цього давно жаданого провідника йому й відкрилася дорога.

З якою радістю говорив про це Франко: «А для своєї цілі ми не можемо знайти кращого провідника над Карла Маркса»⁹. Ми розуміємо цю радість. Ми вдячні нашому невтомному Каменяреві: адже він першим на Україні переклав на рідну мову і надрукував 24-й розділ «Капіталу» Маркса та кілька розділів «Анти-Дюрінга» Енгельса...

...Хочеться окремо тут відзначити велику постійну любов Франка до Тараса Шевченка. Він написав більш як півсотні статей і розвідок про творчість Кобзаря, цим закладаючи основи шевченкознавства.

Ще раз хочемо повернутися до вивчення Франком російської літератури, хочемо підкреслити, як він любив твори М[аксима] Горького: оповідання Буревісника революції він друкував у Львові¹⁰.

Так, преславні дні тепер у нас! Відзначаємо ж ювілей геніального сина українського народу, людини могутніх помислів і діла — Івана Яковича Франка. Надзвичайний лірик, що залишив для любих йому нащадків коштовні перли поезій своїх, могутній прозаїк, що оспівав перші класові змагання робітництва в Галичині, драматург, критик, перекладач, літературознавець, філософ, історик, соціолог... А передусім — борець проти соціальної неправди, революціонер, поборник інтернаціональної єдності трудящих...

Він віддавав народові кожну хвилину свого життя. Він завжди думав про народ у найтяжчі дні його, він вірний був йому до останнього подиху. Син коваля, він сам став у лави ковалів народного щастя, свободи, братерства, він був невтомним трудівником на тій священній ниві, де проросли й дозріли слова про мир, про радісну працю, дружбу робітників та селян, а про війну з тими, хто гнобить і поневолює народи.

Він не дожив року до Великого Жовтня. Та цю велику революцію він передчував і для неї трудився, рук своїх не покладаючи. Вже п'ятдесят літ минуло, як його немає серед нас. Він згорів у титанічній праці на благо народу, не доживши трьох місяців до свого шістдесятиріччя. Але

він з нами. Бо його твори не умруть ніколи, а його серце живе й бореться в наших серцях, у серцях тисяч і мільйонів людей на землі. Бо ж поетове безсмертя вимірюється найголовнішим — тим, скільки сердець людських відгукнулось і відгукнеться на його вогненне, чесне, мужнє й мудре слово. Справжній-бо творець ставить величезні вимоги не лише перед собою особисто, не лише перед усією своєю добою, перед сучасниками, а й перед нащадками. І ось ще цим — наскільки високо поставлено і здійснено заповіді попередника наступними поколіннями,— ось ще цим вимірюється безсмертя поета...

До Франкового слова уважно дослухалися маси трудячого люду. Зараз до нього дослухаються ще уважніше в усіх кінцях землі: і там, де народи борються за здійснення високих ідеалів Вічного Революціонера, і там, де ті ідеали здійснено. І особливо ж гучно лунає Каменярське слово на його рідній землі в дні його ювілею.

Вся громадськість України підготувалася до святкування 110-х роковин Івана Франка. У столиці України та інших містах і селах відбуваються урочисті вечори на честь Каменяра. На батьківщину поета в дні свят приїдуть письменники, діячі мистецтв. Ще навесні в Спілці письменників докладно розглядався план святкування ювілею, причому підкреслювалось найглибше наше бажання — провести ювілей так, щоб справді він був гідний імені великого Каменяра. Хай молодь наша літературна вчиться у свого великого попередника любити свій рідний народ, зміцнювати інтернаціональну дружбу народів, а багатіше наше життя відображати в реалістичних барвах і боротися проти неправильного, викривленого зображення життя, проти поверховості й кривляння, привнесеного декому із капіталістичного Заходу. До цього нас закликала партія на своєму XXIII з'їзді: бути гідними своєї епохи.

Франкові твори — то золотий фонд світової літератури, і, шануючи зараз пам'ять великого поета, ми одночасно думаємо й про Шевченка і Пушкіна, про Міцкевича й Золя ¹¹, про Данте ¹² й Сквороду, про Байрона ¹³ й Толстого. Бо з ними усіма серцем зрісся наш геній, а й припадав він і до творів Маркса й Енгельса, до лєнінської «Искры».

Про Франка багато розповідав Коцюбинський нам, молодим юнакам, одвідувачам його «субот» у Чернігові. Пам'ятаю, як приходили ми до Коцюбинського вечорами, по одному, по два, щоби поліція не простежила. Бо то були

нелегальні «суботи», і говорили там не тільки про красне письменство, а про життя народу та про те, як зробити так, щоб те життя стало вільним і щасливим. Приходили на «суботи» тоді й молоді робітники, і гімназисти, й учні реального училища, і ми, семінаристи.

...І розповів нам Михайло Михайлович про Каменяра. Про те, як багато пречудесних творів написав Франко і як він невтомно бореться за народне щастя й волю. А ще — як стрілися вони удвох, Коцюбинський і Франко, у Карпатах; особливо образно Михайло Михайлович розповідав нам, як Іван Франко лагодив рибальські сіті, читаючи йому окремі строфи з поеми «Мойсей».

Пам'ятаю, як наприкінці однієї чергової «суботи» дав мені Коцюбинський книжку з поемою «Мойсей» і як я вночі поспішав додому, тримаючи цю книжку в пазусі, щоб, бува, не випала вона, коли я перелазив через ограду семінарського двору...

Франко став рідним для тисяч і мільйонів людей і в нашій країні, й далеко за її межами. Його читають братньою російською мовою, тією мовою, що її так щиро любив Франко. І грузини та вірмени, а ще якути й татари, а ще багато-багато інших націй рідними своїми мовами читають «Вічного революціонера» та «Каменярів»... До цього можемо додати ще, що ім'я Франка з великою гордістю називав Іван Микитенко в 1935 році на Міжнародному конгресі захисту культури в Парижі. Напередодні сторіччя від дня народження Франка газета «Леттр франсез» надрукувала велику статтю Луї Арагона про українського Каменяра. В Італії в журналі «Іль контемпоранео» Микола Бажан як віце-президент Європейської співдружності письменників, пишучи про Лесю Українку, нагадав італійським читачам і про Івана Франка. А нещодавно, у травні, коли трудящі Радянської України разом з трудящими інших братніх республік відзначали п'ятдесятиріччя від дня смерті поета, почув я «Каменярів» іспанською мовою — то молодий кубинець Енріке Ріверо переклав їх на мову свого революційного народу й прочитав у Києві. Отже, поезія Івана Франка невмируща, бо вона завжди сучасна, бо те, до чого він кликав, актуальне й зараз і в Африці, і в Азії, і в Латинській Америці.

Коли я думаю про події в Південному В'єтнамі, про те, як героїчний народ Демократичної Республіки В'єнам дає відсіч заокеанським кровопивцям, то згадуються мені слова з його «Беркута»¹⁴:

...І ось блищить мій кріс — ціль добра, вистріл певен,
І вбійчеє ядро під хмари понесе він.
І замість нести смерть згори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.

Від 1917 року сяє сонце свободи над українською землею. І нині, святкуючи 110-й рік від народження Івана Яковича Франка, ми добре усвідомлюємо, що незабаром відзначатимемо півстолітній ювілей Великого Жовтня, що засвітив нам сонце, про яке так мріяв Каменяр. Він відчував, що воно ось-ось зійде, вже перші промені його бачив... І він вітав те сонце і вмер з цим вітанням на устах...

Якби встав зараз з Личаківського цвинтаря Іван Якович та подивився, як радянські народи й народи соціалістичної співдружності — росіяни й українці, білоруси й латиші, узбеки й молдаване, поляки й чехи, болгари й югослов'яни, кубинці, румуни, угорці й німці — будують своє щасливе майбутнє, от би був радів! Дуже радів би, бо мріяв він усе життя про дружбу народів — і от вона настала, бо світ будує нове життя на ленінських засадах.

Наш Каменяр — один із світочів України, одна з найбільших наших оздоб. А ще ж наші брати — росіяни та білоруси, чехи й словаки, болгари й серби — підказують нам, що наш Франко — то одна з найбільших окрас світової літератури.

У важкі часи безправ'я і темряви він був для Західної України і університетом, і енциклопедією, і Академією наук, і народним, не затвердженим ніякою монаршою ласкою міністерством культури та освіти.

Невмирущої слави гідний наш трудовий, наш талановитий, наш співучий, гнівний і веселий український народ, що зміг навіть у найтяжчі роки свого життя народити таких титанів, як Шевченко і Франко, Хмельницький і Кармелюк, Скворода і Лисенко. Такий народ ніколи не вмере, ніякі бурі всесвітні не в силі стерти його з лица землі. Він жив, живе і житиме вічно, народжуючи дивовижних Довженків, безстрашних Щорсів, бунтівливих у своїх космічних розрахунках Кибальчичів і Корольових...

І в цьому вічному рухові вперед — теж безсмертя.

І Шевченкове...

І Франкове.

В НОВИХ ПОЕТАХ ТИ ЖИВЕШ!

Ми, письменники, художники, композитори, брати й сестри дружної сім'ї народів Радянського Союзу, особливу радість відчуваємо кожен раз, як із глибини віків ясно долунюють до нас голоси наших дорогих попередників. Уважно ми тоді вслухаємось у звучання їхніх слів, намагаємось уловити в них для нас те найголовніше, що нас кличе вперед, інтонації сказаного запам'ятовуєм...

Наш рік є роком чергового приходу до нас великого поета-гуманіста Грузії Шота Руставелі. (А перед цим приходив він до нас іще в 1937 році¹.) Георгій Леонідзе² в своєму вірші того ж 1937 року «До книги „Витязь у тигровій шкурі“» в гордому зачудуванні перед хистом Шота говорить (подаємо у вільному перекладі):

Ти на столі — якого ж бо титана?³ —
Створювалась, писалась.
Щоб грузинському серцю сяяти
На цілі століття!

Ми розуміємо: це, звичайно, є зверненням не тільки до книги, а й до самого Руставелі. Так! Ось уже скоро минатиме вісім століть, як вогненне звучання «Витязя у тигровій шкурі» світлом моральності й правди сповнює читачів не лише Грузії, а й по всіх просторах нашої Батьківщини, а ще ж і луною відгукнулось звучання це й поміж народів усього світу...

Де ж саме і в чому лежить секрет такої популярності твору «Витязь у тигровій шкурі»? Та насамперед у постійному єднанні співця зі своїм народом, в розумінні ним потреб і запитів своїх сучасників. Шота Руставелі добре був ознайомлений як з досягненнями грузинської літератури, так і з досягненнями світової філософської думки й науки. А щодо народної поезії, то він у ній ще замолоду знайшов собі був усі ключі до вміння показати людину

в піснях своїх: чи в пошані до батьків, так і в чистій любові до коханої, і в самовідданій вірності своїй батьківщині.

Шота Руставелі відчував у собі силу незвичайну. Ця сила походила від його внутрішньої чистоти й правдивості. Шота Руставелі постійно був свідомий свого права сміло кидати обвинувачення свавільним князькам, самозадоволеним багатіям і визискувачам.

Роздай багатство бідним,
звільни рабів з неволі!

А ці його слова, скажемо прямо, і сьогодні ще можуть грати роль відгостреного леза в боротьбі проти деяких владарів країн світу, проти завойовників і гнобителів народів.

Гуманістичні ідеї «Витязя у тигровій шкурі», будучи підхоплені грузинським народом, зразу ж немовби вогненними літерами високо заблискотіли серед мороку і тьми середньовіччя! І це цілком нам зрозуміло буде, якщо ми згадаємо, а які ж ідеї проповідували перед цим попередники Руставелі. Та які ж? Самозниження, убогу пришиклість, зливання себе з природою до такого менту, аж поки тебе вже й самого не чути буде зовсім. Перекочували ці ідеї до Грузії з різних країн одні за одними, скажімо, хоча б і від індійських поетів IX століття або ж і від буддійських — віку XI. І скрізь у них, у тих поетів, підкреслювалось одне: думай так, наче ти вже живеш по той бік життя.

Отже, не світло саме приймай, а тільки його відсвіт, не згук самий лови, а тільки його відгук, що лунає там десь поза межами життя живого. Словом, частіше бувай по той бік життя, а не по цей. Чи могло ж це, питається, задовольнити такого вічно живого поета, як Шота Руставелі? О ні! Аж ніяк. Руставелі проповідував живе сприйняття природи. Він обстоював не примари, не марення кохання крізь сон затворника-ченця, а справжнє кохання, що пробуджує безмежне довір'я від серця й до серця; він обстоював свободу жінки як людини, обстоював лицарську дружбу і найширше єднання народів. Тобто все мислення Руставелі було посюстороннім, із життям пов'язаним живим. Почуття земні, говорив він, це і почуття, що, з плоттю розквітаючи, теж і вищим почуттям відповідають.

До речі, скажу до цього ще й таке: Руставелі в данім випадку набагато в чому сходиться також і з автором «Сло-

ва о полку Ігоревім». Бо ж тіло, а не символ мертвий тіла, бо ж світло земне, сила земна, подолання всього відмерлого, мертвого й неживого. Тобто, незважаючи на різницю двох епохальних творів («Витязя у тигровій шкурі» й «Слова о полку Ігоревім»), скажімо, в побудові поетичній, в ситуації, в становищі самих героїв, поміж ними все ж таки є одне найважливіше спільне — це святий обов'язок захищати свою батьківщину від лютих ворогів.

Хочу признатись тут я ось у чому. Коли я недавнечко в один із днів цього місяця та прочитав у наших газетах про те, що «романтики, трудолюби, шукачі — юні сини й дочки народу» в Москві прийшли 11 вересня цього року на Красну площу, щоб біля Мавзолею Леніна «дать партії й народові клятву на вірність», мені чомусь мимоволі здалось, що там, на огляді єдності поколінь, разом з юними патріотами, напевно, присутні були й автори-патріоти незабутніх поем: невідомий на ім'я співець «Слова о полку Ігоревім» і співець «Витязя у тигровій шкурі» Шота Руставелі. І я подумав: якщо в давні часи поему грузинського генія давали в посаг нареченій, то чому б зараз не віддаровувати нашу радянську молодь цими двома вищеназваними творами? Та й справді, адже ці твори зрідні, родинно близькі настроям радянської молоді бути готовими щодня до справи зміцнення єдності народів, до зміцнення сили нашого духовного багатства.

Багатими ми називаємо ті літератури, у яких родоначальниками були титани слова, думки й дії. Шота Руставелі підніс грузинську літературу на не чувану доти височінь. Нам ясно видно, як у Шота Руставелі усі наступні після нього поети вчилися його безстрашності в своєму рухові вперед до світлого майбутнього. Гарно це висловив Бараташвілі в своєму вірші «Мерані», що дорогою Шота Руставелі ще простуватиме в майбутнє не один новий творець слова, сміливий і прекрасний. Акакій Церетелі про те ж саме прохає свого чудодійного попередника: воскресни, наш Шота, в новому поетові воскресни («До портрета Руставелі»)!

Мотив відновлення героїчних традицій Руставелі особливо виразно звучить у поетичному сказанні Іллі Чавчавадзе⁴ «Базалетське озеро». В народі склалась легенда, нібито на дні озера Базалеті та в золотій колісці спить пречудесна дитина — тобто свобода грузинського народу. Отже, без краю буде славен той витязь, каже Чавчавадзе,

а за ним і весь народ грузинський, який першим спустить-ся в підводний сад і винесе люльку з дитиною на волю.

Про Шота Руставелі особливо багато написано поезій в наступні за цим періоди і зокрема після Великого Жовтня. Крім поетів грузинських, писали про нього поети вірменські (із них Ованес Туманян), єврейські поети, білоруські (конкретно і Якуб Колас), українські і, звичайно, російські поети (В. Маяковський, М. Асєєв та ін.). І якщо в XVII столітті цар Арчіл II у своїй поемі «Суперечка царя Теймураза з Руставелі» від імені Шота підкреслював: «Моя книга прогриміла на всю Грузію», то сьогодні ми бачимо, що для Руставелі аж надто мало вже однієї Грузії.

На Україні у XVIII столітті першим заговорив про поему Шота Руставелі грузинський поет Давид Гурамішвілі, який, в силу трудних для нього обставин, змушений був безвиїзно жити в Миргороді. Але українського перекладу поеми Руставелі, здається нам, ніхто ще не робив. Та ось 1847 року в справі Кирило-Мефодіївського братства було заслано царським урядом (спочатку до Вятки, а потім на Кавказ) українського письменника Олександра Навроцького⁵. Знайомлячись з літературами народів Кавказу, він був радісно вражений поемою Шота Руставелі й одразу ж узявся її перекладати на українську мову. Але ж за наказом душителя свободи царя переклад не дозволено було надрукувати. І сама поема — перлина руставелівського мислення, — будучи грубо відкинута деспотом, знов докотилась до колиски на Базалетському озері. А в колисці ж тій — свобода грузинського народу.

І тільки з приходом Великої Жовтневої соціалістичної революції перлину ту вдалось підняти з дна озера нагору — і ось вона вдруге засяяла-заблискотіла високо під сонцем, та не тільки для грузин[ів], а й для всіх народів нашої Вітчизни...

Але всю красу й глибину поеми «Витязь у тигровій шкурі» для нас, українців, удалось показати тільки дякуючи перекладові Миколи Бажана. Розпочав він її перекладати, як пам'ятаємо, ще в році 1929-му. Багато років працював над перекладом своїм наш видатний поет, академік і громадський діяч.

Микола Платонович спеціально вивчав із грузинами розміри руставелівської поеми, вивчав окремі слова й вислови грузинської мови часів Руставелі і, звичайно, перечитав про неї буквально всі дослідження філологів, істо-

риків і сходознавців. Я підкреслюю ці моменти тут для того, щоб наша поетична молодь знала, що шедеври в літературі народжуються, тільки дякуючи невсипущій роботі над самим собою незалежно від того, пишеш ти оригінальний твір, а чи перекладний. Та й перекладні твори у видатних майстрів слова часто розглядаються, як оригінальні. Честь і слава Миколі Платоновичу: ім'я його щільно пов'язане з ім'ям Шота Руставелі.

[1966]

САЛЕМ, БРАТЕ!

Дні української літератури і мистецтва в братньому Казахстані — велике свято культури народів, визволених Жовтнем. Ці дні, немає сумніву, сприятимуть дальшому розвитку різносторонніх духовних зв'язків республік, в історичних долях котрих так багато спільного. Сиnam і дочкам Дніпра особливо дорога казахська земля, що зігрівала своїм добром, своїм співчуттям змучене серце засланого сюди жорстоким царизмом нашого і загальнолюдського Тараса Шевченка.

Низький уклін прекрасній, древній і вічно юній землі працелюбного і талановитого казахського народу!

Завжди з глибоким хвилюванням згадую я радісні зустрічі з цією землею, де в мене стільки хороших друзів. У травні 1938 року я мав щастя провести разом з російськими товаришами дні в аулі великого народного співця Джамбула¹. В саме серце моє увійшли його пісні, в яких — душа народу. І, звичайно, навіть зараз, через роки, згадується істинно щедра казахська гостинність.

Салем тобі, брате Казахстан!

[1966]

[ВИСТУП ПО ТЕЛЕБАЧЕННЮ З НАГОДИ
800-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Ш. РУСТАВЕЛІ]

Дорогі телеглядачі!

Наш рік є роком чергового приходу до нас геніального поета й мислителя Грузії Шота Руставелі. (Перед цим він приходив до нас іще ж в 1937 році.) Його безсмертна поема «Витязь у тигровій шкурі» глибоко увійшла у наше життя, у нашу свідомість не тільки як пісня пісень двох закоханих сердець, а як потужний заклик до єднання, до дружби народів перед небезпекою ворожої навали на рідну землю.

Газета «Правда» у своїй передовій (від 25 вересня цього року) особливо підкреслює потребу за с в о в н н я для нас світлих ідей «Витязя в тигровій шкурі». В передовій статті говориться: «Героїчний пафос, ідеї патріотизму та інтернаціоналізму, що втілені в поемі Руставелі, близькі духовному світові радянських людей, свободолюбних народів землі».

Шота Руставелі жив і творив у відрізок часу XII—XIII століть. Він залишив нам безсмертний свій твір — поему «Витязь у тигровій шкурі». Георгій Леонідзе у вірші, присвяченому книзі з поемою, в гордому зачудуванні перед хистом Шота говорить:

Ти на столі — якого ж бо титана! —
Створила таке суцвіття,
Щоб грузинському серцю сяяти
На цілі століття!

Ми розуміємо: це, звичайно, є зверненням не тільки до книги, а й до самого Руставелі. Бо ж і справді, його твір і досі ж живе і діє, своїми образами на нас впливає. Ось уже скоро минатиме вісім століть, як вогненне звучання «Витязя в тигровій шкурі» світлом моральності й правди сповнює серця читачів не лише Грузії, а й усієї нашої Батьківщини. Та й за кордоном теж.

Де ж саме і в чому полягає секрет такої популяр-

пості твору Руставелі? Та насамперед у постійному єднанні співця із своїм народом — в розумінні ним потреб і запитів сучасників, в глибокому знанні джерел народної поезії. Шота Руставелі був добре ознайомлений як з досягненнями грузинської літератури, так і з досягненнями світової філософської думки та науки. А щодо народної творчості, то він же у ній ще замолоду знайшов був собі усі ключі до вміння показати людину в піснях своїх з усіх сторін: чи як у невтомній праці на благо ближніх, а чи як у пошані до батьків та в чистій любові до коханої, так і в самовідданій вірності Батьківщині, і в незламності дружби народів поміж собою.

Усі ці сторони творчості багатогранного генія ясно не віддільні одна від одної. Одначе тут нам дуже б хотілося увесь цей перелік сторін та почати навпаки, тобто тему останню (тобто дружбу народів) поставити першою. Адже кожного з нас при читанні поеми не може не захопити уміння Руставелі показати героїв поеми своєї різних національностей в діянні ніяк не ворожому, а, навпаки, в дружньому.

Не дивлячись на те, що Таріель і Нестан-Дареджан — індійці, не дивлячись на те, що Тінатін і Автанділ — аравійці, — вони діють з грузинами, як члени одної сім'ї. Навіть різне віросповідання не стоїть їм на заваді.

Оце те найголовніше, чим саме близький нам і рідний Шота Руставелі. Подумати тільки! Адже в ті часи, в жорстокі часи середньовіччя, коли узаконена була соціальна нерівність поміж людей і коли ще й сама релігія навіки освятила іменем бога цю нерівність, грузинський співець дружби й братерства народів сам-один виступив проти зловісної несправедливості, проти тьми й неправди.

Бо Шота Руставелі відчував у собі силу незвичайну. Шота Руставелі був свідомий свого внутрішнього права не боятись сильних світу. Через те ж то він так сміливо й одверто говорив правду в обличчя всім князям:

Роздай багатство бідним,
Звільни рабів з неволі!

А ці ж його слова, скажемо тут прямо, і сьогодні ще можуть грати роль відгостреного леза в боротьбі проти деяких владарів країни світу, проти завойовників та гнобителів народів.

Гуманістичні ідеї книги Руставелі, будучи підхоплені народом Грузії, вогненними літерами заблискотили серед темряви середньовіччя.

Дорогі товариші телеглядачі! Сьогодні по всіх республіках і автономних областях Радянського Союзу на честь великого грузинського поета скрізь лунає слава мого туня від наших народів-братів. І першими озиваються поети. Послухайте, як говорить російський поет Микола Тихонов:

«Великий гуманізм Руставелі влився в чудесний гуманізм радянського віку. Готовність іти на жертву ми бачили на нашому віку в тому смертельному випробуванні, яке переможно переборола наша Батьківщина, коли страшний ворог напав на нас. І в цьому бою на передньому краї звучали вірші Руставелі, як лозунги, як клятва вірних синів Вітчизни» *.

А ось що говорить кабардино-балкарський поет Кайсин Кулієв¹, учасник Великої Вітчизняної війни проти фашистів:

«Для того, щоб перемогти злобного, але дужого ворога, необхідно було мати мужність,— цю найдорогоціннішу якість людини. А „Витязь у тигровій шкурі“ — пісня мужності. В роки нечувано тяжкої війни подвиг був необхідний, як хліб» **.

А грузинський поет Теймураз Джангулашвілі² в одному із своїх віршів підкреслює, що сила борця-поета Руставелі допомагає боротися проти тих осоружних ворогів, які за всяку ціну хотіли б кубинську революцію погасити.

Про діючу участь поезії Руставелі в нашому житті так же само говорять і азербайджанський поет Джаган Афруз³, і північноосетинський поет Георгій Кайтуков⁴, і багато-багато ще інших.

На Україні ім'я Руставелі було відоме ще кілька віків тому. Першим почав писати про нього грузинський поет Давид Гурамішвілі, який в силу трудних обставин змушений був безвизно жити й працювати в Миргороді. Давид Гурамішвілі дуже високо ставив все те воїстину героїчне, що зробив Руставелі.

Красен сад твій віршунання! ***
Не гойдаєш в нім ти релі.

* Див. ж[урнал] «Дружба народів», [№] 9, 1966, с. 197.

** Там же, ж[урнал] «Дружба народів», [№] 9, с. 197.

*** Мій переклад.

Корінь як проникне в землю —
На гілках плоди веселі.
Знав багато я поетів,—
Краще всіх їх — Руставелі.

Але перекладів поеми «Витязь у тигровій шкурі» тоді, здається, не було іще.

Та ось в році 1847-му в справі Кирило-Мефодіївського братства царським урядом ув'язнено було у Шліссельбурзьку фортецю українського революційного демократа Миколу Гулака⁵, а одночасно з ним і його двоюрідного брата Олександра Навроцького теж заслано було аж у Вятку. Обидва вони після свого звільнення проживали в різних місцях тодішнього Кавказу, де й почули про чудесну творчу перлину Руставелі «Витязь у тигровій шкурі». Перший із них написав літературну розвідку про поему Шота, а другий спробував частину поеми перекласти українською мовою. Але ж, за наказом душителя-царя, переклад цей заборонено було друкувати.

І тільки після приходу Великої Жовтневої соціалістичної революції у нас було повнотою здійснено як переклад, так і видання всієї поеми Руставелі «Витязь у тигровій шкурі».

Всю красу й глибину руставелівської поетичної перлини удалось показати читачам, тільки дякуючи перекладові академіка Миколи Бажана, який спеціально в Грузії вивчав як розміри вірша поеми, так і окремі слова та вислови грузинської мови часів Руставелі. Академік Микола Бажан за цей свій чудовий переклад, який збагатив українську культуру, дістав почесне звання лауреата премії імені Руставелі.

Іще ж скажемо ми тут і про ту радість незвичайну, яку переживали всі народи нашої Вітчизни, коли 26-го жовтня цього року було урочисто поставлено пам'ятник безсмертному світочу поезії Шота Руставелі в Москві. Це пам'ятник тому, як сказав у своєму виступі академік Іраклій Абашидзе⁶, хто в числі перших оспівав дружбу й братерство поміж нашими народами.

На відкритті пам'ятника були присутні керівники Комуністичної партії Радянського Союзу.

[1966]

НАЗУСТРІЧ V З'ІЗДОВІ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Семиріччя, що минуло від четвертого з'їзду письменників України, — то, здавалось би, час не такий уже й великий. Та які ж події славні відбулися за ці сім років! А найголовніша ж — це XXIII з'їзд КПРС та XXIII з'їзд Комуністичної партії України, які накреслили нові шляхи нашого зростання. Сім разів наш народ та його закордонні друзі відзначали за цей час річниці Великого Жовтня, і от зараз ми вже вступили в п'ятдесятий рік існування Радянської влади. Сім літ, що минули, залишили пам'ять по собі новими чудовими творами українських письменників, творами, що були удостоєні найвищої мистецької нагороди — Ленінської премії, а також премій імені Тараса Шевченка та Миколи Островського. А ще ж яке велике значення для всього літературного процесу мало всенародне відзначення пам'яті Т. Шевченка та Івана Франка, пам'ятних дат, пов'язаних з іменами Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Володимира Самійленка, Бориса Грінченка, Василя Блакитного... Святкуючи ці знаменні дати, ми знов і знов мовби припадали до живодайних криниць, і та жива вода давала нам сили нові в нашій праці на благо народу.

Останні сім років я працював над новими віршами, поемами, перекладами з різних мов. Я їх тут не перелічую, бо вони увійшли в останні книжки «Срібної ночі»¹, «Вибране»² та інші.

Зараз працюю над книгою «Подорож з капелою Стеценка по Україні (1920 р.)»³. Один віршований уривок з неї публікувався на початку цього року в «Літературній Україні». Оце восени я знову передивлявся окремі уривки із своєї ще не опублікованої драматичної поеми про Семена Руднева⁴ — легендарного комісара ковпаківців. Думаю попрацювати над нею ще, а вже потім і до друку віддати. Працюю і над окремими драматичними сценами з давно задуманого широкопланового твору про великого

російського революціонера XVIII сторіччя — Радищева ⁵, цього славного попередника декабристів і Чернишевського.

Планів, задумів дуже багато, і про них навряд чи можна докладно розповісти в невеликому інтерв'ю. Та й не про себе особисто хочеться зараз говорити, а про те, що радує нас усіх, про те, чим ми всі пишаємося, бо ж за останні сім років література українська високо-високо піднеслася...

А ще ж дуже радує нас усіх прихід нових талановитих творців у нашу літературу. Дзвінками голосами заговорили в ці роки наші молоді поети з міст, сіл, фабрик, заводів. Між ними є голоси, що не зовсім зміцніли, але всі молоді поети хочуть іти вперед, і йдуть, і вже те краще, що вони написали, свідчить, що їхні голоси самобутні, неповторні й високі. А будуть же вони ще неповторніші й сильніші, якщо поети молоді ще дужче утвердяться на благородних традиціях нашої реалістичної літератури.

У преславні дні відкривається V з'їзд письменників України. Ясно, що на з'їзді ми говоритимемо про головне. А головне в тому, щоб література українського народу, його слава й прекрасна культура, його наука ще вище й вище підносилися. А головне — і в тому, щоб наше постійне єднання із своїм дужим, могутнім і великим народом дедалі і далі міцнішало.

[1966]

ОРИСЯ Ж, НИВО, ДОЛОМ ТА ГОРОЮ!

Час, в який починає роботу п'ятий, найбільш представницький з'їзд письменників України, воістину прекрасний. Здружені і згуртовані лєнінською партією багатомовні народи соціалістичної Батьківщини в славі будівничих перемог тільки-но відсвяткували сорок дев'яту річницю Жовтня і, розгортаючи свої невичерпні сили творення, йдуть тепер назустріч піввіковому ювілею Радянської влади. Світло величної дати в житті нової Вітчизни, Вітчизни труда, правди, рівності, братерства, як і світло наближуваного сторіччя з дня народження геніального рульового історії, вождя революції Володимира Ілліча Леніна, весняним сонцем осявають наш шлях вперед.

Нинішній з'їзд віддаляють від попереднього сім років. Про цей незначний за історичним виміром час можна, не перебільшуючи, говорити як про епохальне наповнення. Він-бо знаменував відновлення Комуністичною партією лєнінських норм суспільного, громадянського буття, що дало нам усім творче здоров'я, снагу, підняло людську індивідуальність, викликало в кожному громадянині мисль, ініціативу, будівничу волю і любов, усе те, на чому, власне, тримається життєздатність держави і суспільства.

За ці сім років Батьківщина вивела в зоряне безмежжя нечувані кораблі, першою в світі відкривши космічну еру; заволоділа глибокими ключами до атома, хімії полімерів, створила штучний алмаз і технічно унікальну Нурекську ГЕС¹, ввела в буття електроніку і кібернетику, здивувала світ прогресом у різних галузях науки, техніки, економіки, забезпечила і неабиякі здобутки на ниві духовної культури. В нашій літературі в загальному процесі розвитку, удосконалення соціалістичного буття оформилось і проявилось суттєво значне ідейно-естетичне явище. На сторінках художніх книг появилсь повнокровний, достовірний герой з усіма складностями його внутрішнього

світу, герой, очищений і від лаку, і від дьогтю, герой не ходульний, а живісінський — з посмішкою, болями, роздумами, з душею, гідністю, характером.

І наша розмова про літературу перед півсторічним ювілеєм нової ери на землі мусить бути значною і глибокою, бо ж є нам що сказати народові і своїй совісті, бо ж недарма на землі ми живемо, де у праці невтомні наші дні проходять.

А ще ж особливої ваги цій розмові додають і ті події, які, мов маяком, осяяли наші дороги далеко-далеко вперед... Це XXIII з'їзд КПРС і XXIII з'їзд Комуністичної партії України, які відбулися на початку цього року².

Українське письменство прийшло на свій з'їзд з новими творами, написаними за останнє семиріччя, — з творами, які збагатили скарбницю української, всесоюзної і світової літератури. Я говорю саме про твори, написані за одне тільки семиріччя. Та такого ж чудодійного народження творчих сил молодих чи й міг собі уявити наш геніальний попередник Тарас Шевченко, коли в далеке майбутнє він посилав свій могутній заклик:

Орися ж ти, моя ниво³,
Долом та горою!

О, так! Наша нива літературна все розкішнішими врожаями колоситься, все ширше й ширше розпросторюється вона.

Ми колись, майже п'ятдесят літ тому, тільки починали художній літопис життя й боротьби народу. На перших сторінках того літопису — рядки, написані Василем Блакитним та Володимиром Сосюрою, Остапом Вишнею та Василем Чумаком, Миколою Терещенком, Миколою Кулішем, Олександром Довженком, Юрієм Яновським, Олександром Копиленком, Леонідом Смілянським⁴.

Будьмо ж гідними тих славних сторінок і напишемо ж і свої рядки в тому великому літопису, напишемо ж їх найчеснішими, найкращими словами, вибраними з найбільших глибин своїх душ.

Будемо відданими народові, як відданими були йому ті, чий імена я назвав.

Будьмо вірними методів соціалістичного реалізму, методів, що його вперше в історії літератури створили ми і, ним керуючись, досягли таких висот, що тепер наша радянська література стала славою і гордістю планети.

Як багато прийшло в літературу молодих. Це наша

зміна, це наша надія, наше майбутнє. Ми сміливо і впевнено передаємо в руки нашої зміни, нашої молоді ту справу, якій ми служили і служимо. Ми не боїмося передати нашій молоді найдорожче, що ми маємо, бо віримо в талант нового покоління, бо віримо його розумові, бо ми впевнені в тому, що прапор нашої літератури в молодих руках не похилиться наниз, а ще вище піднесеться на славу українського радянського народу.

Не за славу свою власну думає нині кожен з нас. А про славу народу свого думаєм ми. Бо народ дав нам і мову свою золотую, незрівнянну, бо чисті живодайні криниці творчості народної чисто всі душі наші напоїли, бо велике богатирське серце народу в наших серцях творчою силою відлунює, силою нечуваною, революційною.

Великий Каменяр Іван Франко мудро сказав колись про те, що таке література. То — «вогонь в одежі слова», то — «правдива іскра Прометея»⁵.

Правдиву іскру Прометея можна викресати тільки тоді, коли свій дужий, справжній талант та поєднати з ідейністю, з Леніновими принципами партійності й народності. Тобто коли кожне слово наше буде нам мовби продиктоване народом і партією, коли кожне слово наше служитиме реалістичному зображенню життя. Ми вірні священним принципам, ми ніколи від них не відступимо. Навпаки, ми мусимо розвивати наш революційний метод соціалістичного реалізму, розширювати його межі, вторгатись у ще не звідані глибини життя й показувати те життя в розвитку, в дії, в рухові, і не просто в рухові, а в діалектиці.

Ми завжди мусимо звітувати і перед минулим, і перед сучасним, і перед майбутнім. І звіт наш буде вагомий і чесний, коли наші душі будуть чисті, коли весь талант до крихти народові віддамо, коли будемо писати правду — і тільки правду.

А правда на світі одна. Це правда народу, що буде комунізм.

Українське письменство зібралося, щоб поділитися своїми найсокровеннішими думами і планами на майбутнє, пильно поглянути, яким постає з наших книг прекрасний і складний сучасник, чи піднялася наша література на ту височінь, на яку піднялися на міжзоряних кораблях космонавти. І про те, чи дзвінко лунає у наших строфах поетичних та в новелах і романах слово народу українського — те слово, що називала його Леся Українка «зброєю іскристою»⁶.

Ми, старші, звертаємося до наймолодших: дайте народові ще міцнішу, ще кращу зброю в його нелегкому поході до комунізму! І тоді ваша совість буде, кажучи словами Сквороди, — «як чистий кришталь»⁷. І тоді обов'язок ви свій перед предками й перед потомками виконаєте з честю. Не ганяйтеся за легким і примарним успіхом — справжня ж бо зброя робиться з найкращої сталі, викувана вона на найіскристіших вогнях серця. Тільки така зброя народові потрібна. Тільки з такою зброєю завжди народ перематиме, і житиме в славі своїй, і ніколи не вмере.

[1966]

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ У З'ЇЗДУ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ]

Дорогі товариші делегати з'їзду!

Дорогі гості, представники братніх літератур і широкої радянської громадськості!

Дорогі товариші, дружна родина письменників українських!

Із'їхалися ми сюди з усіх кінців нашої Республіки на свій п'ятий письменницький з'їзд¹. Із'їхались поговорити про свої справи, а також позвітувати як один перед одним, так і перед усім своїм народом і, власне, про те, що ж нами зроблено за останні сім років, які відділяють нас від попереднього з'їзду, — а ще ж поговорити і про те, що саме маємо зробити в наступні роки, в роки подальші.

І ця наша розмова тим вагоміша, тим значніша, що розпочалась вона якраз після святкування 49-ї річниці Великого Жовтня, коли всі ми вступили вже в п'ятдесятий рік існування першої в світі держави робітників та селян. Ця розмова перед півсторічним ювілеєм нової ери на землі мусить бути значною й глибокою, бо ж є нам що сказати народові і своїй совісті, бо ж не дарма на землі ми живемо, де у праці невтомні наші дні проходять.

А ще ж особливої ваги цій розмові додають і ті події, які, мов маяком, осяяли наші дороги далеко-далеко вперед... Це XXIII з'їзд КПРС і XXIII з'їзд Комуністичної партії України, які відбулися на початку цього року. Дороге товариство! Дозвольте мені від вашого імені привітати тут керівників Комуністичної партії та уряду України, які прибули до цього залу, щоб взяти участь у нашій роботі!

Дозвольте від вашого імені привітати всіх наших гостей з братніх республік та зарубіжних країн (*оплески*) — гостей, які виявили таку велику честь, прибувши на наше зібрання.

Дозвольте, дорогі наші друзі, братове й сестри, привітати усіх вас з початком роботи П'ятого з'їзду нашого, з'їзду письменників України (*оплески*). Ця подія тим ра-

дісніша, що всі ми прийшли в цей зал з новими своїми творами, написаними за останнє семиріччя. Та такого ж чудодійного народження творчих сил молодих чи й міг собі уявити наш геніальний попередник Тарас Шевченко, коли в далеке майбутнє посилав він свій могутній заклик:

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!

О, так! Наша нива літературна все розкішнішими врожаями колоситься, все ширше й ширше розпросторюється вона.

І це наслідок мудрої політики нашої рідної Комуністичної партії, навколо якої усі ми згуртовані, якій ми вірні до кінця. Наша партія надихає нас на твори, гідні епохи будівництва комунізму. І ми заявляємо сьогодні: партіє наша рідна, мати наша улюблена, і ти, народе наш безсмертний, всі ми — ваші діти. Ви дали нам сили, ви дали нам могутні крила для польоту. Спасибі вам, спасибі вам за це! *(Оплески.)*

Ми колись, майже п'ятдесят літ тому, тільки починали художній літопис життя й боротьби нашого народу. На перших сторінках того літопису — рядки, написані Василем Блакитним, Василем Чумаком та Володимиром Сосюрою, Максимом Рильським, Остапом Вишнею та Миколою Терещенком, Миколою Кулішем, Олександром Довженком.

Будьмо ж гідними тих славних сторінок і напишімо ж і свої рядки в тому величному літопису, напишімо ж їх найчеснішими, найкращими словами, вибраними з найбільших глибин своїх душ!

Дорогі товариші! Дорогі гості! З часу проведення IV письменницького з'їзду минуло сім років, за ці роки від нас пішло багато наших друзів — товаришів по перу — Максим Рильський, Володимир Сосюра, Ванда Василевська, Петро Козланюк², Семен Скляренко³, Юрій Мельничук⁴, Іван Нехода⁵, Григорій Тютюнник, Олександр Білецький⁶, Ілля Гонімов⁷, Абрам Веледницький⁸, Панас Висікан⁹, Давид Волкенштейн¹⁰, Айзик Гутерман¹¹, Яків Городської, Ойзер Гольдес¹², Юрій Дольд-Михайлик¹³, Йосип Дінкевич¹⁴, Микола Бирюков¹⁵, Михайло Бирюков¹⁶, Іван Кологойда¹⁷, Олексій Кундзич¹⁸, Євген Кривенко¹⁹, Василь Лісняк²⁰, Григорій Литвак²¹, Денис Лукіянович²², Давид Коциця²³, Абрам Каган²⁴, Микола

Ледянко²⁵, Ольга Маруніч²⁶, Степан Мішура²⁷, Григорій Мізюп²⁸, Степан Маківка²⁹, Леонід Недоля³⁰, Федір Потушняк³¹, Василь Симоненко, Леонід Смілянський, Матвій Тевельов³², Володимир Суходольський³³, Зінаїда Тулуб³⁴, Микола Терещенко, Володимир Торін³⁵, Рафаїл Скоморовський³⁶, Лариса Черкашина³⁷, Юрій Шкрумеляк³⁸, Михайло Яцків³⁹.

Прошу вас вшанувати пам'ять наших письменників вставанням. (*Всі встають*).

Товариші делегати!

В цьому залі я бачу знайомі обличчя. Але скільки тут і нових облич. Це — наша зміна, це наша надія, наше майбутнє.

Не за славу свою власну думає нині кожен з нас, хто присутній в оцьому великому залі, а про славу народу свого думаємо ми. Бо народ дав нам і мову свою золоту, бо чисті живодайні криниці творчості народної всі душі наші напоїли, бо велике багатирське серце народу в наших серцях творчою силою відлунює, силою нечуваною, революційною.

Великий Каменяр Іван Франко мудро сказав колись про те, що таке література. То — «вогонь в одежі слова», то — «правдива іскра Прометея».

Правдиву іскру Прометея можна викресати тільки тоді, коли свій дужий, справжній талант та поєднати з ідейністю, з Леніновими принципами партійності й народності. Тобто коли кожне слово наше буде нам мовби продиктоване народом і партією, коли кожне слово наше служитиме реалістичному зображенню життя. Бо все, що уникає реалізму, все те буде тільки втечею від того, чим живе наш народ,— то буде боягузством, замаскованим формалістичними штатами.

Ми вірні священним принципам, ми ніколи від них не відступимось. Навпаки, ми мусимо розвивати наш революційний метод соціалістичного реалізму, розширювати його межі, вторгатися в ще не звідані глибини життя й показувати те життя в розвитку, в дії, в рухові, і не просто в рухові, а в діалектиці.

Ми — частка нашого прекрасного й талановитого народу... І ми повинні знати: досягнення кожного з нас — то досягнення й радість усього народу українського.

Ми завжди мусимо звітувати й перед минулим, і перед сучасним, і перед майбутнім. І звіт наш буде вагомий і чесний, коли наші душі будуть чисті, коли весь талант

до крихти народіві віддамо, коли будемо писати правду — і тільки правду.

А правда на світі одна. Це правда народу, що буде комунізм.

Ми, українські письменники, великий загін могутньої та преславної літератури, яка живе й розвивається на засадах народності, партійності, соціалістичного реалізму. Нас дружба здружила, велика дружба наших народів, і насамперед з великим російським народом. В цьому залі, в багатоголосому гомоні вчуваються нам голоси Максима Горького, Володимира Маяковського і Олександра Фадєєва, а ще ж і Янка Купала з Якубом Коласом свої слова до наших додають. І Муса Джаліль говорить нам про те, що пісню свою рідному народові віддавати треба! А ще ж і з інших братніх республік чуємо безсмертні голоси багатьох-багатьох наших друзів-письменників.

Ми зійшлися тут для того, щоб поділитися своїми найсокровеннішими думами й планами на майбутнє. Про те, яким постає з наших книг прекрасний і складний сучасник. Про те, чи піднеслася наша література на ту височінь, на яку злетіли на міжзоряних кораблях космонавти. І про те, чи дзвінко лунає в наших строфах поетичних та в новелах і романах слово народу українського, те слово, без якого Шевченко не став би Шевченком, Франко не був би Франком, — те слово, що називала його Леся Українка «зброєю іскристою». (*Оплески.*)

Усі ці проблеми можна назвати простіше — нашими турботами про ідейне виховання, про підвищення громадянської відповідальності за свою працю, турботами за найтісніший зв'язок творчості з життям народу.

Усі ці проблеми — вони в нас є, вони вічно будуть, бо творчість живе й розвивається. І ми знову й знову мусимо наголосити: наша «зброя іскриста» повинна служити народові. Тільки з такою зброєю народ перемаже, житиме і ніколи, ніколи не вмре! (*Оплески.*)

Шановні товариші! В з'їзд письменників України оголошую відкритим. (*Тривалі оплески.*)

РЕЦЕНЗИЯ
НА МОНОГРАФИЮ Г. РАМАЗАНОВА¹
«ТВОРЧЕСТВО МАЖИТА ГАФУРИ»

Передо мной монография «Творчество Мажита Гафури», написанная известным башкирским литературоведом Г. З. Рамазановым. Работа эта представлена автором в Институт народов Азии Академии наук СССР на соискание ученой степени доктора филологических наук. И представлена, на мой взгляд, с полным основанием. Внимательное знакомство с монографией позволяет сделать вывод, что она является одной из первых основательных работ, в которой действительно глубоко и всесторонне исследуется творчество Гафури, обогатившее сокровищницу нашей многонациональной социалистической культуры.

Имя Мажита Гафури — основателя башкирской и татарской литератур — по праву заняло место рядом с именами таких гигантов слова, как Николай Некрасов, Тарас Шевченко, Янка Купала, Ян Райнис, Хачатур Абовян, Хамза Хаким-заде Ниязи², Коста Хетагуров, Габдулла Тукай и других певцов своих народов. Уже из этого можно понять всю важность наиболее полного раскрытия современнику идейно-эстетической природы литературного наследия великого Гафури. Именно этому лучшим образом служит монография Г. З. Рамазанова. В ней тщательно, с глубоким знанием материала прослеживается творчество Гафури от его становления до последних произведений.

После широкого, проникновенного обозрения времени, в котором писательски и граждански рождался Гафури, мы находим в монографии страницы, отображающие формирование мировоззрения выдающегося мастера слова под влиянием передовых революционно-демократических идей, осветивших Россию после событий 1905—1907 годов. Далее автор подробно останавливается на движении гражданской мысли, гражданской эстетики писателя во время первой мировой войны и февральской буржуазно-демократической революции, когда Гафури был полон страстных поисков и значительных художественных открытий, когда голос

его перекликался с голосами великих гуманистов А. Барбюса, Р. Роллана, М. Горького.

Одна из глав второй части монографии — «Под солнцем новой жизни» — с подлинной научной аргументацией и оценками рассматривает проблемы литературного движения первых лет Советской власти, роль и место Гафури в этом движении. Затем — вторая половина двадцатых годов, годов общего подъема советской литературы, бурного развития художественного творчества всех народов нашей Родины и появление в этом времени крупнейших прозаических произведений Гафури: повестей «Черноликие», «Ступени жизни», драмы «Красная звезда», либретто «Труженики» и др.

Весьма ценны в монографии те страницы, где осмысливается взаимосвязь, взаимообогащение братских литератур Советского Союза и, в частности, связи между Гафури и другими мастерами культуры народов нашей Отчизны.

Соискатель Г. З. Рамазанов, много лет столь плодотворно работающий в области литературоведения, безусловно, заслуживает степени доктора филологических наук.

20 ноября 1966

[РЕЦЕНЗІЯ
НА ДИСЕРТАЦІЮ В. ДОВЖЕНКА¹
«ШЛЯХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
РАДЯНСЬКОЇ МУЗИКИ (1917—1941)»]

Творчо-естетичне діяння, культура народу на історичному шляху. Через її характер, зміст ми завжди відчуваємо дух часу, розкриваємо для себе найтонші порухи організму суспільства, вияскравлюємо його будівничі критерії і прагнення, щоб спрямовувати нашу ходу у день завтрашній.

Очевидною, отже, є вся важливість дослідження, осмислення мистецьких, культурних процесів в русі життя. Свідомі цього, гортаємо сторінки підготовленої на здобуття вченого ступеня доктора мистецтвознавства праці В. Д. Довженка «Шляхи розвитку української радянської музики (1917—1941)». Досі, на жаль, не мали ми скільки-небудь зібраної широкої картини, що послідовно і всебічно висвітлювала б етапи, пройдені нашою музикою від Жовтня до сучасності, аналізувала б її творчо найпомітніші, принципового значення явища. Дослідження В. Довженка певною мірою якраз і заповнює ту прогалину. Воно охоплює всі основні сфери музичної творчості, простежує, зокрема, шлях музики народної — цієї живої душі великого музичного мистецтва, що і раніше привертала увагу спеціалістів, широкого загалу, і тепер є темою принципових розмов у періодичній пресі й на сторінках товстих книг з музикознавства.

Ще в 1873 році класик української музики, один з її основоположників Микола Лисенко виступив з рефератом про пісні і думи, виконувані прославленим народним співцем Остапом Вересаєм². В тому рефераті були розвинуті вічно нестаріючі думки про чистоту, емоційну наповненість народного мелосу, його ладо-інтонаційну самобутність, про художні засоби, з яких беруть силу свою і неповторну красу пісня народна і музика. Цінні пізнавальні висловлювання з цього приводу знаходимо і у давньої російської збирачки народного музично-пісенного фольклору Євгенії Лיןвоєвої³, залюбленої і в пісню росій-

ську, і в українську. Не раз виступав з важливими ідейно-естетичними розробками в цьому питанні високоавторитетний знавець мистецтва Анатолій Луначарський⁴. А як не згадати тут і Миколу Чернишевського, котрий писав про незвичайну силу тієї пісні, яка не саму себе показує, а є голосом душі, виповідає любов і гнів її, радість і страждання. Звичайно, така пісня, така музика не мають нічого спільного з тим, як у наші дні підмічає журнал «Советская музыка» (№ 3, 1966 р.), штучнотворним «побрязкуванням», «постукуванням», «попискуванням», всякими хворобливими не новими «новаціями» — вивертами, що їх висміювали і Лисенко, і Линьова, і Чернишевський, і Луначарський. Останній ще в перші роки революції писав: «Будьте справжніми новаторами, товариші. Відкиньте скороспілу рутину... насамперед потурбуйтеся про те, щоб оволодіти і розумом, і серцем всім величезним змістом революції, щоб наповнитись від неї натхненням і потім говорити і творити від повноти душевної. І тоді, повірте, почнуть виростати, творити і нові форми... Не переповнені вигадок голови, кривляння, реклами, що б'ють у ніс кожній неупередженій людині» («Советская музыка», № 3, 1966, стор. 7).

Говорячи про все це, хочемо відразу наголосити: цінність наукового аналізу В. Довженка, насамперед, у тому, що крізь усю його працю, яких би видів, жанрів музичної творчості вона не торкалась, проходить ідея боротьби за силу і красу нової музики через її народність, високу громадянськість, гуманність, людську чистоту і любов до життя.

Показуючи вже перші кроки встановлення соціалістичної української музики, оглядаючи творчість небагатьох ще композиторських національних кадрів — М. Леонтовича, Я. Степового (Якименка), К. Стеценка, П. Демуцького, Г. Давидовського⁵ та інших, В. Довженко підкреслює, що вони розвивали нові стильові напрямки, спираючись на традиції основоположника української класичної музики М. Лисенка, на народність. Згадаймо певною мірою новаторський, драматично насичений, чудовий мелодійністю, органічною гармонією барв хор а капела⁶ («Льодолом» Леонтовича), в якому втілено образ революційної епохи.

Вивчивши маловідомі архівні джерела, зібравши матеріали з радянської періодики, брошур, книг, автор осмислено подав найрізностороннішу інформацію про появу і розвиток на Україні державних театрів опери і балету,

музичної комедії, симфонічних і камерних оркестрів, хорових колективів, про практику в галузі інструментальної камерної музики, про небачену масовістю народну мистецьку, зокрема, музичну самодіяльність. Разом з тим В. Довженко заглиблюється в ідейно-естетичну сутність мистецьких процесів. Національне духовне відродження, правильно пише він, відбувалось під впливом самих соціалістичних перетворень в країні, коли змінилося становище художника, покликаного вже не для розваг привілейованих класів, а служити справі будівництва культури багатонаціональних народів Батьківщини, художньому вихованню робітничого класу і трудового селянства. Та наше відродження йшло в тісному співробітництві і взаємообміні з культурами інших братніх народів Радянського Союзу, зокрема народу російського.

Найбільш розроблені, насичені, на нашу думку, глави про оперу, балет, пісенно-хорову творчість, симфонічну музику і відтворюють принциповий зміст, природу нового в музичній естетиці. На сцени театрів, по-перше, художньо-реалістично, громадянськи активно виносились класичні національні оперні скарби — «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», російська і світова оперна класика. По-друге, писались опери нові — «Трагедійна ніч» К. Данькевича⁷, «Перекоп» Ю. Мейтуса⁸, В. Рибальченка⁹ та М. Тица¹⁰, «Марина» Г. Жуковського¹¹, «Наймичка» М. Вериківського, «Щорс» В. Лятошинського¹² та ряд інших. Не все вдалося в цих творах, не всім їм пощастило з довгим сценічним життям. Але слід не забувати, то був етап пристрасних і часом болючих творчих пошуків, експериментів, сповнених прагненням до нового осмислення і сторінок нашої історії, і втілення в художніх образах героя-сучасника, носія високої етики і моралі народжуваного комуністичного суспільства, героя, очищеного від псевдопатетики і ходульної риторики.

Недостатність архівних та інших матеріалів (деякі з них, як пише автор, на жаль, втрачено під час війни) не дозволили, як хотілося б, наситити інші розділи праці, зокрема про пісні і романси, обробку народних пісень. І все ж рецензована робота, кажучи словами Гоголя, якого цитує В. Довженко, в живих рисах передає нам «загальний характер всього цілого і кожного окремого...»¹³.

Дисертація охоплює діяльність керівних державних установ в галузі музики, Спілки композиторів України, концертних організацій, музичну освіту і т. д. Вона будить

багато роздумів, пов'язаних з сучасною концертною практикою, пропагандою музики. Того, хто уважно стежить за виступами численних нині різножанрових виконавських колективів естрадного плану, не може не стурбувати проникнення в репертуар якраз згадуваного вже «попискування», «побрязкування», «постукування»; що видається за новації якась космополітична безликість музики, забуття наших національних музичних скарбів і втрата народності в самому стилі, характері виконання. Цей симптом небезпечний, ми можемо напсувати собі в розвитку мистецтва, в його ідейно-естетичному наповненні, поставленому на службу нашій боротьбі, збагаченню нашої культури. Хай нас не зрозуміють, що ми за спрощення, опрIMITивлення музики. Ні. Ми і за новаторство, витонченість форми, багатобарв'я музичних засобів, але ми й за чистоту, здоров'я музики.

Як не зрозуміти, що широко задуману книгу про історичний шлях української музики не легко було підготувати, створити.

В. Довженко давно плідно працює в галузі мистецтвознавства, здобувши авторитет своєю ерудицією, знанням справи, творчою активністю. Це останнє його дослідження, що відзначається масштабністю, ґрунтовністю аналізу, безперечно, дає цілковиті підстави для присвоєння В. Д. Довженку високого ступеня доктора мистецтвознавства.

[1966]

ГОЛОСНИЙ СИН ВІКУ

Сердечно поздоровляю мого дорогого друга, видатного російського поета Миколу Семеновича Тихонова¹ з присвоєнням йому високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Коли читаєш мужньо-прекрасні твори Миколи Тихонова, коли вслухаєшся в його дзвінку громадянську пісню, коли чуєш його нищівні удари по ворогах миру, дружби народів, прогресу, то широко розкривається перед тобою весь шлях його діяльності, шлях пристрасний і невтомний. А якраз же ці названі мною риси — пристрасність, невтомність — є тими найголовнішими якостями, без котрих не може бути народного художника — співця, трибуна. А яке ж то щастя для поета стати літописцем народної боротьби, народного поступу під прапором Леніна! Добробут народу свого — основний мотив його поезії. А яке ж то щастя для поета відчувати визнання, вдячність, любов мільйонів! Голосним сином віку називають нашого сьогоденішнього славного ювіляра скрізь на Батьківщині і далеко-далеко поза її межами. І справді, мистецтво Миколи Тихонова увібрало в собі благородні, нездоланні віяння нашого високогуманного, освіченого часу.

Лункий голос його всюди звучав — і в пушкінському селі Михайловському, і на Шевченковій горі, у білоруському Мінську, у високих горах Грузії, на безмежних просторах Узбекистану... Та хіба перелічиш усі ті краї, землі, де голос його підносився на могутніх крилах натхнення.

Нехай же могутнє здоров'я, творча молодість ніколи в житті не залишають нашого рідного брата — щирого друга української культури!

[1966]

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

У цьому томі літературні тексти подаються повністю тільки в опереті «Сватання на Гончарівці» та у водевілі «Бувальщина».

Оперета «Сватання на Гончарівці», як уже зазначалося в слові від упорядників¹, друкується за другим виданням твору Гр. Квітки-Основ'яненка (1840); літературну редакцію її в наш час зробив М. Рильський.

«Бувальщину» подаємо за першоджерелом 1888 року. Мову одного з персонажів водевілю — паламаря, — яка в наступних виданнях була осучаснена, відновлюємо в її первісному вигляді.

У весільних піснях до драми «Дві сім'ї» М. Кропивницького окремим музичним номерам передують ремарки, взяті з твору М. Кропивницького.

Мова творів, вміщених у цьому томі, узгоджена із сучасним українським правописом.

[1966]

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Третій том творів В. С. Косенка складають романси та обробки народних пісень, які подано в хронологічному порядку, українською і російською мовами. Романси, починаючи від 1917-го і кінчаючи 1936-м роком, написано на слова російських поетів О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Тютчева¹, М. Огарьова², О. Толстого³, О. Блока⁴, О. Апухтіна⁵, а з творів поетів радянського періоду — на слова С. Єсеніна («Співа зима») і одного українського поета («На майдані», «Мобілізуються тополи», «Іду з роботи я, з заводу») та інших авторів.

В перекладах творів вищезгаданих авторів брали участь М. Рильський, Дм. Ревуцький⁶, Л. Первомайський⁷. Сам же композитор до свого твору «Шотландська пісня» вдало підібрав відомий переклад з О. Пушкіна Ів. Франка.

Поряд із своїми оригінальними солоспівами композитор велику увагу приділяв обробкам народних пісень. Він обробив (як на сьогодні це виявлено) 12 народних пісень, поміж яких є й пісні із запису М. Кропивницького⁸ та Г. Верьовки (текст Т. Бутовича).

Переклади текстів уважно перевірено відповідно до звучання їх у нотах. Деякі переклади (О. Байкаря і Г. Чубука) довелось, зважаючи на застарілі звороти мови та невірні наголоси, в багатьох місцях переробити, а два твори цих авторів («Ніч і буря» та «Смерть матері») замінити новими перекладами⁹.

[1966]

[МРІЇ, ПЛАНИ, ЗАДУМИ]

Зараз на моєму робочому столі книга «Подорож з капелю Стеценка по Україні (1920 рік)». Один віршований уривок з неї публікувався на початку 1966 р[оку] в «Літературній Україні». Оце восени знову передивлявся окремі уривки із своєї ще не опублікованої драматичної поеми про Семена Руднева — легендарного комісара ковпаківців. Думаю попрацювати над нею ще, а вже потім і до друку віддавати. Працюю і над окремими драматичними сценами з давно задуманого широкопланового твору про великого російського революціонера XVIII сторіччя — Радищева, цього славного попередника декабристів і Чернишевського.

Планів, задумів дуже багато, і про них навряд чи можна докладно розповісти в невеликому інтерв'ю. Та й не про себе особисто хочеться зараз говорити, а про те, що радує нас усіх, про те, чим ми всі пишаємося. Бо ж головне в тому, щоб література українського народу, його слава й прекрасна культура, його наука ще вище й вище підносилися. Бо ж головне і в тому, щоб наше постійне єднання із своїм дужим, могутнім і великим народом дедалі міцнішало.

[1967]

КАЖДОЙ СТРОКОЙ БОРОТЬСЯ

Нельзя представить себе более высокой оценки писательского труда. Эту награду я отношу ко всем своим братьям по перу, ибо украинская советская литература создается многими.

Мы стоим на пороге больших событий. Наша Родина готовится отметить свое пятидесятилетие. У литераторов этот год примечателен еще тем, что через несколько месяцев в Москве соберется всесоюзный писательский съезд¹. Полвека тому назад вместе с героическим делом на нашей земле в громе орудий зачиналось героическое слово, выкованное на самых искрометных огнях сердца. Нам, писателям старшего поколения, выпало великое счастье своими книгами помогать народу в строительстве новой жизни, воспевать его подвиги, красу нового человека, рожденного Октябрем.

Сегодня в одной шеренге с нами идет наша смена, новое поколение могучей армии советской литературы. Хочется, чтобы молодежь вписала свои строки в героическую летопись революционного преобразования мира.

Максим Горький оставил всем нам святой завет неуклонно следовать методу социалистического реализма, ибо только по нему, как по компасу, может идти наша советская литература к новым вершинам. В лучших произведениях социалистического реализма неразрывны понятия идейности и таланта, в их основе лежат ленинские принципы партийности и народности.

Писатель — выразитель дум и настроений народа, его частица, плоть от плоти, кровь от крови. Творя в сегодняшнем дне, он должен видеть историческую перспективу развития, всемерно содействовать прогрессу, показывать жизнь в движении, в диалектике. О чем бы мы ни писали в своих произведениях, каждая строчка должна звучать в защиту мира, добра и счастья на земле.

Еще раз выражаю самую искреннюю признательность партии и народу за высокую оценку моего труда и труда моих товарищей. Ведь это ленинская партия дает всем советским художникам крылья для творческого полета!

Это большой праздник советской культуры, огромное событие. Мое первое поздравление Константину Александровичу Федину ²: у него ведь это совпало с днем рождения. Большое спасибо и всем, кто поздравил меня в этот радостный высокаторжественный день.

[1967]

[РОЗМОВА З КОРЕСПОНДЕНТОМ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО РАДІОМОВЛЕННЯ НА ЗАКОРДОН]

— Павле Григоровичу, від себе і від імені наших зарубіжних слухачів поздоровляю Вас з високою нагородою.

— Дякую. Немає вищої оцінки твоєї праці, ніж визнання її рідним народом, урядом. Я дуже радий, що цієї високої нагороди удостоєно мене разом з моїми друзями, чудовими радянськими письменниками Михайлом Шолоховим, Костянтином Федіним, Леонідом Леоновим, Олександром Корнійчуком, Мірзо Турсун-заде, Андрієм Упітом, книги яких заслужили високе визнання не тільки в нашій країні, а й за рубежем.

Висока нагорода моєї поетичної творчості — це визнання досягнень усієї нашої української радянської літератури. Ця нагорода вливає в мене нові творчі сили, і я віддам їх якнайповнішому відображенню подвигу нашого народу, який 50 років тому став на шлях Великого Жовтня і буде зараз комуністичне суспільство.

— До речі, Павле Григоровичу, як Ви зустрічаєте ювілейний рік — якими новими творами?

— В п'ятдесятий рік Великого Жовтня хочу увійти не сам, а з тими, кого в герої обрав своїх творів. А головний герой наших творів — це народ. Бо народ дав нам і мову свою золотую, бо чисті живодайні криниці творчості народної і самі ж наші душі напоїли, бо велике серце народне в наших серцях відлунює творчою силою революційною.

Народ — революція — ця тема хвилює, привертає пильну увагу всіх українських майстрів слова і особисто хвилює увагу мою. Пишу поему про одного з славних лицарів революції, соратника Володимира Ілліча Леніна, мого вчителя Миколу Ілліча Подвойського¹. Доброту і ласку його я відчував, коли ще вчився в Чернігові.

А ще ж хочеться сказати слово і про наших сучасних славних героїв — учених, винахідників, шахтарів, одважних пілотів, трудівників і трудівниць колгоспних ланів...

Планів, задумів багато. Та не про себе особисто хочеться говорити, а про те головне, що хвилює кожного з нас, письменників. Щоб література українського народу все вище і вище підносилася, щоб наше постійне єднання з народом дедалі і дедалі міцніло.

— Це єднання не лише у Вашій творчості, Павле Григоровичу, а й у Вашій депутатській діяльності. Ось і знову трудящі Канева назвали Вас своїм кандидатом у депутати українського парламенту.

— Я щасливий тим, що земляки Тараса Шевченка ось уже в котрий раз назвали мене кандидатом у депутати Верховної Ради України. Довір'я народу — це висока честь. І я докладу всіх сил, щоб виправдати це довір'я.

— Бажаю Вам доброго здоров'я, великих успіхів у творчості і на ниві громадської діяльності.

— Дякую Вам.

[1967]

[ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПО РАДИО ПЕРВОГО МАЯ 1967 г.]

Дорогие друзья! Мне особенно приятна сегодняшняя встреча с вами в эфире. Первое мая для каждого из нас всегда радостный праздник, а Первой этого года — особенно. Ведь мы отмечаем юбилей нашего Советского государства.

Для нас, писателей, эта тема особенно значима. И я знаю, уверен, что каждый из нас сейчас старается в своей творческой работе поднять наиболее важные, наиболее существенные вопросы: создать произведения о нашем народе — строителе коммунизма, о партии, о нашей жизни.

Ряд моих новых произведений — это стихи о героях революции, героях борьбы за Советскую власть: о Николае Подвойском, Юрии Коцюбинском, Виталии Примакове¹ и других. Хочется также отобразить в стихах нашу колхозную новь, радостные перемены в облике сел и непременно показать героев нового села: полеводов и механизаторов, доярок и птичниц. Вот частичка из того, что меня сейчас волнует и над чем я работаю.

Пользуясь случаем, я хочу, дорогие друзья-писатели, внести предложение: давайте снова встретимся за круглым столом в эфире в дни юбилейных торжеств и уже с новыми произведениями.

[1967]

[ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ ЖУРНАЛУ «ПРАПОР»
НАПЕРЕДОДНІ ІV ВСЕСОЮЗНОГО З'ЇЗДУ
ПИСЬМЕННИКІВ]

— Павле Григоровичу, за півсторіччя радянська література пройшла славний і почесний шлях, новим змістом сповнилася, нові життєві явища стали впливати на її розвиток. І, напевне, один з найосновніших і найцікавіших чинників при цьому — інтернаціоналізм, власне, те, що Ви колись влучно й точно схарактеризували як чуття єдиної родини.

— Чуття єдиної родини... Я думав про це не як про гасло, виголошене в урочисту хвилину, я думав про наші творчі будні, про нашу щоденну роботу, опромінену цим високим і благородним чуттям. Перед моїм духовним зором постає могутнє сузір'я наших великих талантів на нашому спільному великому небі. Там я бачу Горького та Янку Купалу, Фадєєва й Довженка, Ісаакяна і Леонідзе¹, Самеда Вургуна і Мажита Гафурі, Мухтара Ауєзова² і Гафура Гуляма³, Рильського і Якуба Коласа, Асєєва й Сосюру, Джалілія й Лахуті⁴, Яновського і Чаренца... Ви чудово розумієте, що я назвав дуже небагатьох з «Чумацького шляху» нашої літератури, з тієї нашої спільної слави й гордості... Думаю про ІV з'їзд письменників — і мовби читаю рядки нових поезій Миколи Тихонова, Едуарда Межелайтиса⁵, Расула Гамзатова, романів і повістей Андрія Упіта, Леоніда Лєонова, Михайла Шолохова, а ще ж і Чингіза Айтматова⁶, Олесь Гончара... І як же воно приємно знати й відчувати, що наш Олесь Гончар належить не тільки українцям, а й усім народам країни великої нашої, де люди ста мовами говорять...

— Ви колись писали: «Хлюпни нам, море, свіжі лави! О земле, велетнів роди!»⁷ Ці слова зберігають свою актуальність і дотепер. Та, власне, будуть вони актуальними завжди, бо поезія вічно оновлюється... Що могли б Ви сказати про поезію молодих?

— Мені здається, що поезія завжди мусить бути дорослою. Якоїсь «молодої поезії» я не знаю. В якому віці

Тарас Шевченко видрукував свого «Кобзаря»? А Пушкін — «Бориса Годунова»? Я думаю про те, що Михайло Лермонтов прожив 27, а Василь Чумак — 19 років, але ніхто й ніколи не відносив їхніх творів до підвиду «молодої поезії».

Про Андрія Вознесенського⁸ та про Івана Драча, про Ояра Вацістиса та Романа Лубківського, про Роберта Рождественського⁹ та Олжаса Сулейменова¹⁰, про Бориса Олійника та Роберта Третьякова¹¹ не треба говорити з поблажливими епітетами «молодий» чи «молодший». Це справді зрілі поети, талановиті, цікаві... Вони намагаються брати на свої плечі нелегку ношу. І не треба дивуватися, що їм вистачає сил нести її. Ми колись у такому віці брали на свої плечі весь тягар. Бо нам довелося розпочинати радянську літературу. І, здається мені, непогано ми її розпочали... Якщо вже говорити про нашу літературну зміну, то треба сказати, що ми від неї чекаємо більшого, ніж від себе. Ті поети, яких ми трохи зверхньо звемо «молодими», мають добрий і дужий талант... Все вище й вище здійсмаються вони.

— Справжнє мистецтво потребує нових висот. І кожне наступне покоління вчиться в попередників. Існує таке взаємопроникнення поколінь, взаємопроникнення жанрів, взаємопроникнення літератур. Останнє мене особливо цікавить.

— Про те, що робиться на білому світі, треба неодмінно знати. Це аксіома. Пам'ятаю, як колись замолоду мене захопила брусівська антологія «Поэты Армении». Я вже не кажу про величезний вплив російських поетів, про Уїтмена й Верхарна... Хоч тут же скажу: той вплив стосувався певного, може, дуже важливого періоду моєї творчості.

— «Мов кабелі, від нації до нації потужно революції диктують по землі¹²: Шевченко — Уїтмен — Верхарн». Ваші слова добре відомі... Воістину — «Вселюдське замовчиш — обчухраним зростеш».

— А Ви чомусь не прочитали попереднього рядка цього вірша: «Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне»¹³. А вже потім іде «Вселюдське замовчиш...». Власне, це двосидина формула. Але в даному разі я до чого веду? А до того, що й до свого, рідного, пильніше придивлятися треба... Якось були ми у Фінляндії. Приїхали у Тампере. Зустрічають нас, тут же починають розмову про Україну — та так захоплено, ніби вони всі там самі побували. Що

таке? А вони питають у нас: «Ви знаєте, яке сьогодні число?» Ми кажемо: «Знаємо, двадцять перше». (Здається, таке число було в той день.) «Так от,— кажуть вони,— місяць тому були в нас у гостях артисти Українського народного хору під керівництвом Григорія Верьовки». Повели нас до великого залу. Ми довго слухали запис виступу хору, потім довго мовчали... Приїхали милуватися Фінляндією, а нам фінни про Україну розповідають, захоплюються нашим мистецтвом... А ми до нього отак якось — ніби звикли, воно нам не в дивину. Так що інколи треба вміти якось ніби збоку поглянути й на нашу поезію — і видніше буде, яка ж це багата й могутня поезія серед світових поезій...

Ми зараз багато говоримо — і це правильно! — про Лорку ¹⁴, про Сент-Екзюпері ¹⁵, про Уїтмена, про Фроста ¹⁶, про Хікмета ¹⁷... Хоч тут іноді буває щось і від моди, але загалом це все дуже добре. Прекрасно навіть. Але той же Хікмет міг би й таке сказати декому з нас: «А чи до глибини ви знаєте „Слово о полку Ігоревім“ або ж премудрі поезії Григорія Сковороди? А чи дійшла до вашого розуму глибинно глибоченна сатира „Енеїди“ Котляревського, чи ви просто вивчили в школі, що є така,— та й усе? А чи ж став світ української народної пісні, казки, легенди, небиллиці вашим внутрішнім світом? А як ви розумієте Шевченкові слова: „Ми просто йшли. У нас нема зерна неправди за собою“ ¹⁸? Коли все це не стало часткою вашої людської та поетичної суті, то чи ж зрозумієте ви, в чім і моя глибина полягає? Чи глибина Лорки, Сент-Екзюпері, Тагора?»

— Я думаю про те, що за плечима кожного поета — його народ, його країна. Мов крила. Коли світ говорить про Шекспіра, то він знає, що є на світі така країна — Англія. Англія Уота Тайлера ¹⁹ й Робіна Гуда ²⁰, Англія Ньютона ²¹ й Кромвеля ²². Англія Уатта ²³ й Стефенсона ²⁴, Діккенса ²⁵ й Байрона... Ви бачите — я називаю чимало імен людей, які жили після Шекспіра. Але я переконаний — слава Байрона, Діккенса й адмірала Нельсона ²⁶ сприяла славі Шекспіра. Мені здається, що той зарубіжний читач, котрий уперше бере до рук томик Пушкіна, думає про російський народ, що дав світові Леніна, народ, що породив Достоевського ²⁷ й Толстого, цей читач, беручи томик Пушкіна, думає про Сталінград і Гагаріна — і тому він ще більше хоче читати «Євгенія Онегіна» чи «Повісті Белкіна». І вже потім Пушкін захопить зарубіжного чи-

тача красою своєї поезії. Та й то читач дуже часто шукає в цій геніальній творчості пояснення багатьох сучасних, для нього ще не збагнутих явищ... Відома ж істина, Шевченком висловлена: моя біографія — то частка історії моєї батьківщини²⁸. І чим більша частка історії, того народного духу вміститься в творчості поета — тим він величніший.

Я і про інше хочу сказати. Про те, що треба вміти бачити себе зсередини і збоку... Знати про колосальний вплив українця Довженка на світове кіно й радянську літературу — і розуміти, що без впливу світового кіно і всіх радянських та світових літератур Довженко не став би Довженком. Я не кажу вже про таких титанів, як Тарас Шевченко чи Іван Франко, про те, що цілий всесвіт їхні душі творчо поглинали — і водночас на всесвіт світили самі...

— Цікаво — ось на Кубі вийшла збірка «Поети російські й радянські» («Poeta rusos y Sovieticos»). Там, власне, представлено російську поезію від Баратинського²⁹ аж до Євтушенка³⁰. 29 поетів, з них — 28 російських. Один — український. Це — Шевченко. Самуель Фейхоо та Ніна Булгакова мали на увазі укласти антологію російської поезії. Але вони не могли обминути при цьому Шевченка, бо його вплив на російську літературу колосальний, його значення для російської літератури величезне.

— ...Як, до речі, величезне значення було й російської літератури в розвитку Шевченка. Тут завжди треба говорити про взаємовпливи, і не лише про взаємовпливи двох чи трьох літератур. Я хочу знати поезію всього світу. Тоді, може, я ще краще збагну свою українську душу... Хочу, щоб усе поетичне золото світу в моїх руках було.

— Я Вас розумію. Тоді краще буде видно, скільки ми маємо невитрачених, невідкритих ресурсів, якщо висловлюватись мовою економістів...

— А Ви висловлюйтеся мовою поета. Ресурси — то само собою. Це — між іншим. Я кажу про естетичну потребу. Нам просто необхідно якнайбільше перекладати й видавати українською мовою найцікавіших іноземних авторів... Це не значить, що ми їх повинні засвоювати некритично.

— У нас з'явилося багато ентузіастів і справжніх майстрів перекладацької справи. Борис Тен³¹, Григорій Кочур³², Ірина Стешенко³³, Микола Лукаш³⁴... А останнім часом добре показали себе як перекладачі Володимир

Лучук ³⁵, Роман Лубківський, Віталій Коротич, Людмила Скирда ³⁶, Володимир Житник ³⁷ — люди, як правило, дуже цікаві і в оригінальній своїй творчості...

— Я добре знаю цих талановитих людей. Дуже радий за них і глибоко шаную їхню працю. Тільки хотілось би ще й таке сказати. Ми багато перекладаємо з англійської, німецької, французької, іспанської, китайської, португальської, арабської... Власне, я міг би написати за абеткою назви мало не всіх зарубіжних країн, — і майже для кожного на Україні знаходимо «літературного спеціаліста»... Це дуже добре. Але мене смутить інше. Чи можете Ви зараз назвати мені українського письменника, який би досконало знав, скажімо, якутську чи естонську мови і перекладав з них безпосередньо, а не за підрядником? Чи є серед наших письменників знавці калмицької чи азербайджанської мов?

— Справді, часто-густо трапляється, що ми чудово знаємо літературу, яка перебуває від нас за тридев'ять земель, а сусідню — ледь-ледь. Скажімо, сучасну грузинську чи вірменську. До речі, я полюбив поезії Ованесяна й Туманяна саме через Ваші переклади. Мабуть, це й тому, що Ви добре знаєте вірменську мову й перекладали без підрядника...

— Врешті, може бути геніальний переклад і з підрядника. Може бути бездарний переклад і з оригіналу. Це дуже тонке діло, і не про це зараз мова. А про те, що без братерства, без взаємопроникнення літератур аж ніяк обійтися не можна. А тому з кожним роком нам поглиблювати свої братерські зв'язки потрібно. Декади, тижні літератур і культур — це гарна річ, але вже глибшої роботи час вимагає. Так от, весь час думається мені про те, що добре було б, якби в кожній республіці був спеціальний навчальний заклад, де вивчалися б мови народів СРСР... Може, це був би інститут, а скоріше факультет з численними відділеннями при університеті... Юнаки й дівчата вивчали б тут мови, літератури, історію, фольклор народів нашої країни... Треба, щоб ми мали таких спеціалістів... Бо з підрядника перекладати — це іноді все одно, що слухати прекрасну пісню у виконанці співака без голосу й слуху... Щоправда, безголосих співаків ми зараз маємо досить на естраді, але, на превеликий жаль, це не тема нашої сьогоднішньої розмови...

— Через те Ви колись, напевне, й вивчали турецьку, башкирську, єврейську, вірменську, казахську, французьку

та інші мови, щоб чути поезію різних народів не з чужого голосу, а сприймати безпосередньо?

— Може, й через те... Але не треба переоцінювати моїх лінгвістичних здібностей... Я до чого веду? До того, що поглиблене ознайомлення з іншими літературами, вивчення їх — усе це неодмінно приводить до збагачення рідної літератури, навіть до більшої викристалізації «я».

— Дмитро Павличко³⁸ написав свого часу цілий цикл чудових рубаї³⁹. Ви колись гекзаметром⁴⁰ написали «Шаблю Котовського»...

— Не в цьому річ... Це, врешті, дрібниці. Я не думаю, що для збагачення української поезії конче потрібно переносити в неї ритміку узбецького чи китайського, малайського чи монгольського вірша... Тут інше вирішальне. Ідеї, образи, думки, настрої поезії іншого народу, які неодмінно через цілу низку найвіддаленіших асоціативних ходів викликають нові думки, образи, ідеї, настрої... Тут треба говорити про взаємовпливи, про взаємопроникнення літератури в літературу. І водночас кожна з цих літератур не тільки залишається оригінальною, самобутньою, а й далі йде по цьому шляху... Я глибоко шаную Едуардаса Межелайтіса, але, мабуть, вплив його поезії на поезії інших народів не так у ритміці, як все-таки в змісті, в настрої, в системі побудови образів. До речі, коли ми говоримо про могутній вплив таких талантів, як Шевченко, Уїтмен, Верхарн, то ми більше говоримо про світ їхніх ідей та настроїв, ніж про особливості ритміки, строфіки, римування... Хоч, до речі, це теж дуже важливо...

— Мене втішає те, що в поезії є ще щось таке, що його підробити ніяк не можна. Це — настрої, внутрішня невисловлена ідея, отой діз чи бемоль в ключі вірша... Цього не підробиш...

— Наша з Вами розмова йде досить кумедними зигзагами. Це, мабуть, тому, що основна тема зачіпає якісь побічні теми, а вони, в свою чергу, ще побічніші. Ми, здається, зробили помітний зигзаг, коли заговорили про Шевченка, Уїтмена, Верхарна? Чи ще раніше, коли говорили про взаємопроникнення літератури в літературу? Здається, тут... Отже, наша радянська література — це не конгломерат кількох десятків літератур. Але й назвати її однією літературою — чи не буде це чимось несерйозним? Це все-таки не одна література. Це — єдина родина літератур. Різних літератур, але рідних. Бо, так би мовити, одна кров тече в наших жилах. Хоч у родині всі схожі одне на одно-

го, але ж і всі різні. Певна річ, про філософські, теоретичні речі треба говорити по-філософському, з відповідними цитатами, цифрами й фактами, а не з прикладами, які годяться хіба що для немудрящого вірша... Але я поет і волюю говорити більше образами і менше — силлогізмами...

— Існує думка — її висловлюють деякі критики, літературознавці, — що головне у взаємозбагаченні літератур — це, грубо кажучи, переймання форм. А оскільки всі наші літератури — соціалістичні за змістом, то незабаром грузинський роман відрізнятиметься від естонського тільки мовою... А там і мови уподібняться... І...

— ...І все це така схоластика, що далі нікуди. Мій погляд на подібні фантазії Вам добре відомий. Я їх не сприймаю всерйоз. Ми вже про це говорили... А взагалі, коли заходить мова про зближення націй, літератур, — то треба сказати, що тут є дуже багато суб'єктивістського. Про це говорилося на з'їзді письменників України, на з'їздах в інших республіках... Кажете, мови уподібняться?! Як же це?

— Це не я кажу...

— Я розумію... Це ж різні мови, з різним внутрішнім складом, фонетикою, морфологією, синтаксисом. Мови — це ж не друкарські машинки, де можна міняти алфавіти й шрифти. Це ж надзвичайно складні речі... Я знаю тільки одно — взаємозближення і взаємопроникнення літератур, яке ми маємо зараз, майже не відбивається на мовах цих літератур. Це взаємозближення та взаємопроникнення буде йти паралельно й одночасно з ще більшим розвитком самобутності, оригінальності цих літератур...

— Павле Григоровичу, коли зайшла мова про оригінальність літератур і водночас про взаємне навчання та зближення, то чи не сказали б Ви мені, чого саме навчилися Ви у великого вірменського поета Ованеса Ованесяна?

— Про Ованесяна можна написати велику книжку... Маю на увазі Ованесяна, що залишився в моїй душі. Якби писати таку книжку, — я, до речі, написав статтю про цього великого поета ⁴¹, вона видрукувана, — якби писати таку книжку, то треба було б говорити й про красу вірменської мови, великої літератури цього народу, говорити й про страшну історію, про рани Вірменії... А ще говорити про моральні критерії, і про ліризм, і про народнопісенність, образність... Бачите, це все дуже складно... Коли я перекладав його вірші на українську мову, то відчував, що все оце я мушу передати своїм землякам, щоб вони, не знаючи вірменської мови, не будучи у Вірменії, не знаючи мелодій

вірменських пісень, змогли відчуті Ованесянову пісенність, збагнути й осягти особливу умовність образів вірменського поета. Підганяти під систему звичних мені образів з українських народних пісень я не хотів і не мав права. Я не мав права «українізувати», «перелицьовувати» Ованесяна. Але він повинен був полонити українців, як полонив вірмен[ів].

— Я знаю Ваш переклад вірша «На Алагяз-горі...». Він звучить і як українська пісня... Навіть, здається, що ось-ось пригадаєш її мелодію...

— Ось-ось... Я й сам такої української пісні не знаю. А от серед вірменських є щось подібне... Кожен поет та чогось вчиться. Якийсь образ, якась настроєва хвиля твого сучасника чи попередника збудять у душі щось подібне, але тільки на мить, та й забудеться... Живеш власними спостереженнями, власними думами над тим, що бачиш, чуєш щодня... І раптом згадається те, що вже забулося,— і згадається зовсім по-новому, зовсім не так. Просто те, що тільки-но побачив, повернулося до того, що вже й забув, якимись незнаними асоціативними шляхами,— і народився новий, зовсім відмінний образ чи настрої... Власне, я тут кажу елементарні речі.

Такі справи треба розв'язувати за конкретним робочим столом у конкретній праці. А широка розмова може націлити, визначити ті чи інші віхи в цій справі. Я думаю, що так і буде... У нас багато є зробленого, та ще більше треба зробити...

[1967]

ДО МОЛОДІ МІЙ ГОЛОС

То знаменно, що четвертий всесоюзний з'їзд радянських письменників розпочав свою роботу в ювілейний рік, коли весь народ в усіх ділянках свого життя підсумки великі підводитиме.

От він іде, п'ятдесятій рік Радянської влади, йде він по всій планеті, і його дужу ходу чутно скрізь. Славний-бо він є, оцеї рік радянський — п'ятдесятій. Перемогами своїми славен. Людини творчими злетами знаменний.

Питатимуть колись праправнуки про нас: а чим же ми жили, та що про себе думали, та як високі ідеали розуміли? Хто ж їм про це розповість? А ми самі розкажемо справами своїми: і тим, як за мир у всьому світі боролися, і як у небо далеко, в космічну невідомість, пускали ракети, і як на землі працювали, заводи й фабрики нові споруджуючи, цілинні землі підіймаючи...

Ось про це й думається в п'ятдесятій рік Радянської влади, в дні роботи IV з'їзду письменників нашої країни. Велике-велике завдання перед нами епоха поставила — небачене за своєю грандіозністю завдання. А саме — художній літопис нашого часу створити.

Та саме ж про це на повний голос говорили ми в листопаді минулого року, коли п'ятий з'їзд письменників України проводив у сесійному залі Верховної Ради нашої республіки свою велику роботу. Говорилося про те, що правдиву іскру Прометея¹ тільки тоді викресати можна, коли дужий талант та поєднати з ідейністю, з Леніновими принципами партійності й народності.

Багато прекрасних творів з'явилося в нашій літературі за п'ятдесят радянських років. Я маю на увазі твори, що силою свого мистецького узагальнення піднялися на таку височінь, про яку мріяв наш вождь і учитель Володимир Ілліч, коли говорив про найголовніші принципи в літературі. Такі твори всім народом нашим визнані й високо оцінені, та й далеко за кордонами відомі вони — передусім

у країнах соціалістичних, де трудящі нове життя будують, а також і там, де народи борються за свої права.

Наша література — то література гордих і прекрасних ідей та образів, то література людяності, — а це ж так прекрасно! І Зоя Космодем'янська ², і молодогвардійці, і малинська підпільниця-героїня Ніна Сосніна ³, і Тетяна Бібіна ⁴, звичайна дівчина-ерзянка, яка пожертвувала власним життям заради життя інших, і наш незабутній космонавт Володимир Комаров ⁵ — усі вони найкращі риси своїх характерів на радянській літературі виховували.

Яке ж це велике щастя і яка це велика відповідальність — працювати в літературі, покликаний виховувати людей-орлів, людей-богатирів, людей майбутнього!.. Неодмінна умова творчості митця, який віддає талант свій рідному народові, є чітка партійна визначеність, цілеспрямованість кожного слова і образу, відзначалося на V українському письменницькому з'їздові.

Іде п'ятдесятий рік радянської літератури... Її ювілей збігається з ювілеєм нашої великої країни, з ювілеєм революції, бо ж наша література в бурі народжена. Для того, щоб життя наше було прекрасне, штурмували під кулями Зимовий палац робітники, солдати й матроси, боролися на фронтах та в підпіллі більшовики-ленінці, про майбутнє мріяли Паша Ангеліна ⁶ і Олесь Кулик, Макар Мазай ⁷ і Люба Земська ⁸, Володимир Булаєнко і Петро Артеменко, парашутистка Майя Блакитна ⁹, Семен Руднев, Сергій Корольов... І коли це згадуєш, то думаєш: яким же чесним, світлим, розумним має бути наше перо, аби все це описати!

Народ радянський в усіх своїх галузях підсумки підбиває, а ще ж і великі перспективи на майбутнє намічає, і в літературі так само.

А ті ж перспективи — так це наша літературна молодь, яку ми дбайливо плекаємо, готуючи до високих польотів. Свіжим і дужим голосом заспівали свою пісню Борис Олійник та Іван Драч, Роман Лубківський та Віталій Коротич, Микола Вінграновський, Олесь Лупій та Валерій Юр'єв...

Та й не забудемо ж ми Василя Симоненка та Олексія Булигу ¹⁰, бо слово своє чесне, партійне й талановите сказали вони... А скільки ще дужих, високих і юних голосів навколо чуємо! Я міг би назвати багато імен дозрілих майстрів, так боюся, що без аналізу це буде лише простий перелік (а часто й перелік неповним може бути). Я стежу

за багатьма й виразно бачу, що молоді наші поети думають про сучасне, прагнуть вони віддати народові свій хист, бо відчують себе його часткою органічною. Ось молода 20-річна поетеса Ніна Гнатюк¹¹ у своїй першій книжці «Пелюстка грому» признається нам:

Боюся, що піду, не докохавши,
Не вирвавши нещастя і сльоти,
Мені б трудіння пити, пити завше,
З світаннями планетою іти.
Боюсь, що не дійду, не допрацюю,
Не доспіваю пісні до кінця,
Що у тридцятім віці не почую.
Як у світах дзвенять земні серця...

Це не песимізм. Це велика людська жага жити й творити на землі, це жага прозирнути в майбутнє, аж у тридцятий вік. І це дуже добра туга за тридцятим віком, бо кожному з нас хочеться подивитися, як там, у майбутньому, здійснюватиметься те, що ми зараз осьде розпочали. Бо ми впевнені в невмирущості своїх справ, у безконечності життя. І про це молода поетеса в цьому ж вірші пише з глибокою вірою й впевненістю:

Я не згорю, не змовкну. Я — Людина.
Мені дано не час, не день, не мить.
В житті нема забулості, спочину,—
Життя розквітнюється, рясне, пломенить.

«Життя пломенить»... Мені подобається це слово. Мені подобається, коли воно звучить у вірші про доярку чи вчителя, інженера чи шахтаря. «В житті нема... спочину...» Так, поете, бо життя біжить, розквітнюється.

Високою людяністю й героїзмом пронизана повість молодого прозаїка з Донбасу — його щойно прийняли до Спілки письменників — Владислава Титова «Всім смертям назло». Той, хто читав цей твір, той пам'ятає, як його герой (а ми скажемо — і сам автор), побачивши, що ось-ось має статися катастрофа й загинуть товариші в шахті, кинувся до електричного кабеля. Струм величезної напруги пронизав його тіло. Титов чудом лишився жити, але втратив обидві руки. Тільки ж він не скорився долі. Він, зубами тримаючи олівець, написав хвилюючий твір про своє життя...

Хіба ж це не пломенючий вогонь творчості молодого письменника? Хіба ж це не справжнє утвердження життя живого, утвердження, як автор сам говорить, усім смертям назло?

Хочу тут сказати ще про одного молодого поета з таким же незвичайним пламенінням душі творчої своєї. Це — Володимир Забаштанський. З ним сталося страшне нещастя — вибухом одірвало руки й вибило очі. Незважаючи ні на що, Володимир пише, а вірніше — диктує свої вірші на магнітофон, вчиться в університеті, друкується в журналах і газетах. Незабаром і його перша книжечка у світ вийде¹². І віриться мені, що вона гарною буде, бо Володимир Забаштанський — поет безумовно талановитий.

Юне наше покоління глибоко усвідомлює своє місце в житті народу. Радісно бачити, як ставить воно перед собою найвищі вимоги, а саме: бути передатчиком революційного духу від покоління до покоління. Роман Лубківський пише про спадкоємність поколінь, про невмирущість революційного руху:

Вставай сміливо на міст калинний,
Хай пісня лине!
Хай пісня лине
Над рідним краєм,
Над білим світом,
Що пахне хлібом,
Зірками, цвітом!
Неси в руках, мов червоний кетяг,
По всьому світу,
По всіх планетах
Грона любові,
добра,
сумління

Від покоління!
До покоління!

Такими ж почуттями сповнені книжки багатьох молодих поетів України. І серед них особливо хотілося б згадати Леоніда Талалая¹³, Лідію Кульбак¹⁴, Лідію Говорецьку, Миколу Шатилова, Володимира Підпалого¹⁵, Олександра Черевченка, Дмитра Головка та інших.

Кожному з нас близький пафос вірша Романа Лубківського, в якому поет кличе своїх сучасників до високих злетів думки й почуття:

Дзвенить, серця! Не смієте мовчати,
Не смієте дудніть порожняком,
Ми у життя прийшли, щоб завучати
Скульптурою, картиною, рядком.

«Не смієте дудніть порожняком!»! Як це високо, сильно сказано! Скільки сконденсованості! Ми ж знаємо, що є

й такі серед молоді, які мало думають про своє місце в житті та призначення на землі. Відомо ж нам усім, що в деякої частини молоді живуть і залишки міщанства. Воно, те міщанство, маскується, воно навіть у літературу намагається пролізти під машкарою «обов'язкового підтексту». Ми знаємо, що таке художній підтекст, але знаємо, що таке й «підтекст» міщанський. І як же гостро відповідає отаким нещирим людям молодий український поет-харків'янин Роберт Третьяков:

О невельмишановний снобе,
Твій хитрий трунок я не п'ю.
Підтекстом я твою особу
У боягузах пізнаю.
А я стою за тексти мужні:
Хвала — так щира. Бій — так бій.
Слова оголені і пружні —
Рідня поезії моїй.
Автографи героїв Бреста...
Клименко... Богачук... Петров...
Там звичний текст...
А от під текстом —
Пролита за Вітчизну кров.

Про відповідальність митця перед народом, перед своїм часом говорилося й говоритиметься ще багато. Адже це одне з найважливіших питань. Воно завжди актуальне... Бо ж поряд із значними досягненнями ми маємо й таке, що змушує тривожитись. Йдеться про те, що не завжди поети наші осмислюють велич епохи. Іноді в поезії не чути громадянського пафосу, а є лише дрібненькі переживання. І це не тільки в літературі нашій, а це ж саме діється і в інших галузях мистецтв. Якщо, наприклад, звернутися до нашої музики, то й там є багато такого, що смутить. Ось, наприклад, у журналі «Советская музыка» (1966, № 7) композитор Г. Свиридов¹⁶ пише: «Ми живемо в дуже складну, я сказав би, дуже серйозну епоху, насичену подіями величезного масштабу. А коли слухаєш пісенну продукцію останнього часу, то здається, буцім усе життя тільки й складається, що з веселощів та різноманітних розваг, з дрібних переживань та випадкових зустрічей. Іншими словами, втрачено високий громадянський пафос нашого мистецтва. Головне відійшло в тінь, а другорядне впливло на поверхню (підкреслення мої.— П. Т.). І зараз нам потрібно серйозним чином подумати, як повернути радянській пісні її головну тему, зробити її вмістилищем серйоз-

них, глибоких думок і почуттів». Про це ж пишуть Т. Хренников¹⁷, Ю. Левітін, Д. Кабалевський та й інші відомі наші композитори, яких непокоїть наростання фальшивості в музиці. Їх тривожить, що надто багато розвелось в нас безголосих міщанських пісеньок, що багато естрадних артистів не співають уже, а шепочуть у мікрофон... Є ж і у нас поети — од природи талановиті, так ні ж — дехто з них навмисне «шепелявить».

До чого це я веду? А до того, щоб ще раз підкреслити: нам треба справжньої, талановитої, оригінальної, правдивої літератури. Тільки така література нас підносила й підноситиме на світі, а не іграшкові, недороблені, «модні» віршики. І як же радісно читати твори — гарячі, живі, думками наповнені! Як же радісно було нам усім слухати на V з'їзді письменників України нашу молодь! Бо завжди по майстерності молоді можна сказати й про те, яка література взагалі, які її критерії та рівень.

Широко дивляться молоді письменники на світ. Не хуторянськими чиряками, а болями всієї планети болять їхні серця. Коли американські повітряні пірати бомблять мирні в'єтнамські села, коли грецькі фашисти підіймають свої чорні й криваві руки на демократію, коли недолюдки кидають до в'язниці славного сина Еллади Маноліса Глезоса, коли західнонімецькі поліцейські власті переслідують борців за мир, — то чи ж може мовчати радянський поет?! Ні, не має права. Бо в такій ситуації мовчання не золото, а зрада перед совістю. Чесно й пристрасно пишуть про це наші письменники, пишуть про почуття інтернаціоналізму, притаманне кожній радянській людині.

Ленінцем бути — ось мета, яку ставить перед собою поет. Це прекрасна велика мета. Треба бути гідним її. А що для цього потрібно? Жити з народом життям одним. Не «гімнастика слова» нам потрібна, а глибина життєвої правди. А щоб бачити правду життя, то його вивчати треба з ленінських позицій, з ленінських засад. Інакшого шляху бути не може. Треба, як казав молодий поет Р. Третьяков, завжди бути «точним, як географ», і треба завжди бути «ленінцем у виборі тонів».

Ленінцем бути — це значить дивитися в майбутнє, але ж ніколи про минуле не забувати. Чи ж може ленінцем називатися той, хто не шанує історії свого народу преславного, його культури, його мови? Нічого в минулому й сучасному не навчившись, що ж понесеш ти в майбутнє, чим ти його збагатити?!

Ленінцем бути — це значить відчувати себе живою часткою народу, живою ланкою між поколіннями й знати, що ти мусиш додати до слави свого народу щось прекрасне, щире, незабутнє. І тут же пам'ятати треба багато й іншого — важливого й зовсім не другорядного. Культуру нашу ширше й ширше розвивати і в місті, і в селі.

Пісню народну пропагувати, пам'ятки історії нашої охороняти, шанувати славу народну. Радісно усвідомлювати, що в цьому всьому якраз наша передова молодь активну участь бере. З її ініціативи створюються музеї, організовуються походи на місця бойової слави... Зараз і газети наші дуже багато пишуть про славних синів і дочок народу.

Не так давно мені знову довелося прочитати про Любу Земську, Василя Порика¹⁸, Улю Громову¹⁹... А оце про Ніну Сосніну прочитав у «Радянській Україні», «Молоді України» та в інших газетах (пригадую, років двадцять тому Дмитро Бедзих про неї у книжці своїй «Плем'я нескоримих» цікаво писав). І хочеться мені про цю дівчину написати...

А ще ж — і про Юрія Коцюбинського, і Віталія Примакова, про Миколу Ілліча Подвойського та партизанського комісара Семена Руднева...

А який же цікавий матеріал — життя і творчість нашого прекрасного земляка-українця лауреата Ленінської премії, двічі Героя Соціалістичної Праці, прославленого конструктора космічних кораблів Сергія Корольова. Недавно «Літературна Україна» писала про нього — дуже-дуже хвилююче!

А про все це — про нашу велику славу й про майбутнє — на повен голос говорити треба. Обрії небачені перед нашими письменниками стеляться. Дуже гарно сказала молода поетеса з Криму Лідія Кульбак:

Цей горизонт — ще не кінець дороги²⁰,
І в цьому щастя.
Мої шляхи не стелені квітками,
А тільки сонцем.

На високий лад настроює наші думи четвертий з'їзд письменників Радянської країни. І знаменно ж, що відбувається він у славний рік великого жовтневого ювілею. Життя наше перемогами своїми славне. Творчими злетами Людини знаменне. Ленінським генієм осяяне,

[1967]

КВІТНИ, МОВО НАША РІДНА

Великим щастям і невимовною радістю для людини є жити і працювати разом з усім народом нашим радянським у п'ятдесятій знаменний рік Великої Жовтневої соціалістичної революції!

Безмежне це щастя — бути в колективі трудівників, іти вперед і разом з усім народом до нових висот, приєднувати і свій голос до голосу радянського народу і людей доброї волі всього світу в боротьбі за мир, за визволення поневолених народів, проти імперіалістичних агресорів і паліїв війни.

Поет не може не хвилюватися всім тим, чим хвилюється на глибинах наш народ-океан, наша рідна соціалістична країна. Він переймається почуттям зненависті до ворогів трудящих, до імперіалістів усесвітніх, які вчиняють криваві сутички і провокації, загарбницькі війни.

Країно моя, Батьківщино стоголоса, керована славною Комуністичною партією! Усі ці 50 пожовтневих радянських років була ти і нині є така чудова, така прекрасна людьми та звершеннями новими! Героїчні діла радянських людей, ленінський шлях нашої партії і народу, визвольний рух трудящих усього світу знайшли гранично повне своє відбиття у тезах Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції». Мудрість і сила теоретичної мислі партії у цьому творі марксизму-ленінізму!

Вільний український радянський народ у єдиній, дружній соціалістичній сім'ї народів-братів широкою і повнокривною діяльністю своєю, ділами героїчними у комуністичному будівництві несе всім народам світу свої благородні ідеали і Ленінову правду.

Як хочеться, щоб слово твоє і пісня твоя додавали снаги й сили багатомільйонній армії трудівницькій!

Дружба народів, що широко та пишно розкрилися над усіма нами, обіймає і щоденний труд радянських лю-

дей, і наші дерзновенні творчі плани, і мрії золоті про грядуще суспільство комуністичне. Коріння дружби нашої сягає в віки; багатобарвним цвітом розквітла вона після Великого Жовтня.

На життєдайній основі дружби народів ось уже 50 років вільно розвивається і квітне запашним цвітом яблуневим українська наша мова — коштовний скарб нашого народу.

Багато, дуже багато жорстоких літ і віків пережила наша рідна, наша невмируща мова, мужньо знісши і витерпівши всілякі брехні і наругу найлютіших царських сатрапів та посіпак шляхетсько-панських (а їх же немало було!) і своїх панів та підпанків недолугих, що хотіли затиснути її в лещата хуторянської обмеженості, архаїзації, бачте, «відрубності», підтяти крила її вільного лету разом з усіма мовами людей світу!

Перетерпіла вона, мова наша рідна, і дикунський циркуляр царського міністра Валуєва¹, який заборонив друкувати книги українською мовою, окрім творів художніх; і ганебний із найганебніших Емський указ 1876 року², який зовсім заборонив друкування книг українською мовою.

А вже ж на той час українська література мала багато преславних імен, що прикрасили нашу і вселюдську духовну культуру і уславили народ наш навіки. Це передовсім правдолюбний філософ і поет Григорій Савович Сковорода, і чарівник дзвінкоголосий Іван Петрович Котляревський, і чуйний Квітка-Основ'яненко³, і Гулак-Артемівський⁴ та Гребінка⁵, і геній з геніїв Шевченко, і Л. Глібов та Марко Вовчок.

Яка це була ганьба, яка наруга — заборонити публікувати навіть тексти українських пісень під нотами! Нікчемний царат і його посіпаки замірялися й на пісню народу — його вічно живу душу. На ту пісню, про яку поет, немовби у відповідь тупорилому панству, пророчо писав:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине!⁶

І вона не загинула! Ні дума наша, ані пісня! Вона пишномовно і пишноцвітно розквітала під сонцем Жовтня і Радянської влади. І вічно співатися цій пісні червоно й крилато!

Та й іншим мовам пригнічуваних народів не краще було за царату. Білоруська й польська, литовська й латвійська, вірменська й грузинська, і десятки інших мов сквіли

в тюрмі народів під темною тінню двоголового орла. Зазнавало тих тяжких переслідувань і вільне народолюбне слово російське, крилате слово борців за волю і щастя народів. Гніт національний, духовний доповнював собою гніт і визиск соціальний, економічний, що його так нещадно здійснював тупий і жорстокий царизм по всій імперії.

Ніколи не забудемо ми того, що передові сини Росії і України ще в ту чорну ніч реакції і деспотизму владно піднесли свій голос на захист українського народу, його самобутньої культури й мови. Революційні демократи О. І. Герцен, Т. Г. Шевченко, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов кинули в лице царатові сміливі слова правди про прийдешній вільний розвиток української культури й мови, що настане після революційного знищення царизму. Гірко на серці, як згадаєш, що Герцен був позбавлений можливості жити і працювати у рідній країні, Шевченко і Чернишевський віддали ув'язненню свої найкращі літа, а Добролюбов дочасно зійшов у могилу.

Дуже гостро, нестерпно боляче відчував гніт рідної культури й мови Михайло Михайлович Коцюбинський.

Я вже не раз говорив, що моє духовне змужніння починалося на незабутніх «суботах» у Коцюбинського. Це він, благородний із найблагородніших, відкривав перед нами, чернігівськими юнаками, небачені, захоплюючі й чарівні обрії розквіту рідної мови й літератури за умов вільного розвитку народу. Він пристрасно вірив і нас навчав вірити, що прийде вільний час, і скоро вже прийде... Ми вчилися у Коцюбинського ненавидіти гноблення і палко любити рідну мову й культуру, переслідувану і гнану царом. Це він навчав нас розуміти красу і глибини рідної мови, її суспільну та художню силу і багатючі барви, бачити її потенціальні можливості до розвитку всіх стилів, в тому числі наукового.

«Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою і міцною»⁷,— писав М. М. Коцюбинський у листі до І. С. Нечуя-Левицького.

Вчилися ми в Коцюбинського любити і цінувати українську народну пісню, фольклор, думи і мудрість народну.

Народ наш — найталановитіший, найдотепніший мовотворець і піснотворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови його працелюбних дочок і синів та, вловивши якесь щонай-

влучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу радість, як справжнє художнє відкриття, дбайливо вставляємо та приладжуємо у свій твір.

Пригадується мені, як у Миргороді Олеся Кулик у своєму виступі розповідала, як вона, живучи в селі, хоч ще й не бачила трактора (де ж таки було його побачити простій селянській дівчині!), але вже чула про те, що серед наших вороних повелися нові, не бачені й не знані до того коні, яким краяти нерозмежовану колгоспну ниву.

«Та це ж свіжий та чудовий образ!»—пронизало мене думкою.

І я відразу ж занотував собі цей яскравий образ і тут же, готуючись виступити з читанням свого вірша, уставив його у твір (у мене ж було: «Появились тії коні!»). І строфа — та не лише строфа — весь вірш, здалося мені в ту хвилиночку і радісну мить, зазвучав по-новому:

А воно й ніяк не смішно⁸,
бо між наших вороних
повелися тії коні,
що вже знала я про них.

Не сінце вони смакують,
не траву і не овес,
а так ходять, як літають,
завертають в МТС.

Змужніли, вирости, розвинулися всебічно і наші радянські люди, зокрема такі юні громадянки-трудівниці, як мила моя Олеся Кулик. Стали вони знатними людьми колгоспної праці чи заводського виробництва, Героями Соціалістичної Праці, ученими, агрономами, інженерами. І всім приступна їм мова високої культури, мова наукова, вони її творять і нею користуються. Адже й усна мова українського народу в своєму найширшому вжитку позбавлена отого горезвісного примітивізму, вона стала багатогранно багатою і культурною. Деяким промовцям «суржикового типу» слід повчитися багатства і чистоти мови у народу. А лінгвістика повинна пильно вивчати ці питання і давати свої поради.

Недавно в «Літературной газеті» відзначалося, що поетичний вираз «чуття єдиної родини» ввійшов у нашу мову як вияв однієї з найважливіших особливостей життя всіх радянських народів.

Я з вдячністю вбачаю у цих словах високу оцінку досягнень нашої літератури, художньої творчості, оцінку

самовідданої праці численного загону українських радянських літераторів. А ще ж у цьому ми бачимо і великі вимоги та партійне завдання радянському митцеві на майбутнє!

Своїм висловом «чуття єдиної родини» я прагнув образно передати саме те, що живе у нас в народі, у всіх народів нашого Союзу, що зросло у нашій дійсності радянській.

Інтернаціоналізм нашої літератури постав в багатонаціональному (і в багатомовному) виразі. Саме органічне поєднання інтернаціонального та національного і становить один із виявів світогляду нашого комуністичного, отого високопатріотичного чуття єдиної родини.

Народ — суддя і критик наш найвищий і найсуворіший — вибагливо звіряє нашу творчість. Та ще коли щось із твого скромного доробку увійшло до загальнонародного, загальнонародного вжитку, крилатим стало (народ-бо прийняв його і привітав, а значить — окрилив!), — яка ж то несказанно висока творча радість для поета! Яке ж то справжнє, неповторне щастя для митця радянського!

Безмежно радієш від того, що не тільки щедро черпаєш обіруч із загальнонародної мовної скарбниці, а й своє щось додаєш до неї, хоч краплину тієї роси...

В уяві моїй мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною. Ще відтоді, як незабутня мати, схилиючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших слів, і аж по сей день навічно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, мова і пісня.

Бо ж наша мова — як чарівна пісня, що вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народні, і ніжні запахи рідної землі. А пісня — це найдобріша, найвиразніша мова.

За визначенням М. Горького, народна творчість є животворним ферментом художньої літератури. Що це справді так, ми на прикладі багатьох творів класичних і сучасних письменників переконуємося. Хочеться мені у цьому зв'язку навести тут невеличкий, але який прекрасний уривок із поеми М. Рильського «Жага», — а саме те місце, де мати благословляє сина на битву з жорстоким ворогом:

Иди ж, синку-кудрявчику,
Кудрявчику-ласкавчику,
Тройзіллячком умиваний,
Яр-м'ятою укриваний,
Сподіваний, угріваний!

Уста стулю — мовчатиму,
Сльозу в очах держатиму,
Коня твого за поводи
Сама візьму у проводи.

Що це, питання виникає, фольклор найкращого гатунку чи річ, створена рукою майстра великого? І те, й друге злите воедино.

А яке багатство пестливих, ласкавих форм, ніжність і водночас напрута почуттів!

Отак під пером справжнього майстра мова фольклорна, народнописенна дзвенить і переливається щирим золотом. Усна народна творчість — це одвічне живлюще джерело літератури нашої, яке здатне одухотворити літературну традицію і наповнити силою і красою великою твір, написаний на тему найсучаснішу.

Дозволимо собі навести ще одну строфу із названої поеми М. Рильського, щоб проілюструвати вражаючу і чудову музикальність нашої мови:

О мила, біла, сніжнокрила,
Ти прилетіла, прибула,
І руки навстіж розкрилила,
І шовк одкинула з чола.

Слово м и л а підказало поетові цілу майстерно дібрану гаму звука л у різних сполученнях, що й створило неповторне звукове забарвлення. Гра звуків у цій строфі, як і в цілій поемі, її мелодійність така природна і чудесна, а сила почуттів така незглибима, що здається — тут мистецтво музичне і мистецтво поетичне, словесне органічно злилися воедино, дійшли найвищої згоди та гармонії і в своїй цілісності дали небаченої сили художній сплав синтетичний.

Усі справді великі письменники й поети завжди тонко відчують нерозривність значення і звучання слова, а це дає можливість використовувати музику звуків не самоцільно (бо то вже формалізм найгірший!), а вдумливо, з доцільністю глибокодумною, скерованою на поглиблення ідейного змісту твору.

Та інколи відчуваєш смуток, коли деякі поети аж із шкіри геть пнуться, аби «досягти» якоїсь хитромудрої, на їх думку, «модерності». Але це силкування нічого спільного не має з справжнім поетичним летом слова радості й боротьби народної!

Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів. Нам рідні й зрозумілі

і мова Янки Купали, і мова Ованеса Туманяна, і мова Джамбула, мова Шота Руставелі і Сулеймана Стальського⁹, Саломеї Неріс¹⁰ і Самеда Вургуну¹¹. Ми з радістю слухаємо дзвінкий перегук братніх мов, їх голоси єднання та братання. Радісно нам вивчати ті мови, пізнавати їх мудрість і красу!

У цьому дружньому перекулі і переспіві поряд із усіма братніми чути й голос російської мови. Мову Пушкіна і Лермонтова, Толстого і Горького заповідали нам свято любити, шанувати й берегти Шевченко і Франко, Леся Українка і Коцюбинський, співці всіх наших народів.

Російська мова стала мовою міжнародного спілкування народів нашої багатомовної Батьківщини. А ще ж велика заслуга російської мови і в тому, що з її допомогою за Радянської влади на 50 мовах створена писемність і література.

Багато в нас уже зроблено і робиться нині в благородній справі наукового вивчення української мови та піднесення мовної культури українського народу. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук України, мовознавчі кафедри університетів, педагогічних інститутів та багатьох інших вузів нашої республіки наполегливо над цим працюють.

В Інституті мовознавства трудиться самовіддано дружний і працелюбний колектив мовознавців, очолюваний академіком АН УРСР І. К. Білодідом¹². Колектив цей уже порадував нас і щеститомним «Українсько-російським словником», і двотомним «Словником мови Шевченка», і також двотомним «Курсом історії української літературної мови», і «Вступом до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» — працями, що вперше за всю історію української культури з'явилися. Крім того, ще ж і багато десятків різних наукових збірників і монографій, в яких досліджуються важливі питання радянського мовознавства.

Маємо широке поле для творчої співпраці письменників і мовознавців, особливо в такій важкій і почесній галузі, як словники, при створенні яких думки письменників дуже б придалися лексикографам.

Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав пильно, свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти різючої.

[1967]

ДРУЖБОЮ МИ ЗДРУЖЕНІ ¹

Привіт тобі, Росіє-сестро!

Щирим словом братерства вітаємо тебе ми, наша люба сестрице, наша рідна Росіє! У славні, золоті дні, якраз напередодні великого п'ятдесятиріччя, зустрічаємося ми з тобою на Тижні української культури в нашій червонозоряній столиці — Москві.

У ці передсвяткові дні вся велика Країна Радянська, усі наші прекрасні республіки показують світові всьому, а що ж ми зробили за півсторіччя Радянської влади та які в нас величні досягнення в культурі й науці, та як же піднесено й гордо ми в далі комуністичні йдемо.

Дружбою ми здружені! А надто з тобою, Росіє — сестро голубоока. Ще з часів Дмитрія Донського ² полки наших земляків йшли допомагати братам виборювати свою свободу на Куликовому полі. Іще ж за часів козаччини воїни з Росії йшли на поміч запорожцям... І так завжди було. Колись великий Ломоносов приїздив до Києва вченості набиратися, а нашого Шевченка з кріпацької неволі друзі Пушкіна в Петербурзі визволяли...

Дружбою ми здружені. І в основі цієї незламної, вічної дружби — геніальні ленінські слова про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива ³, без такої єдності про неї не може бути й мови». Слава ж нашій єдності!

Ця єдність у всьому. І коли Володимир Маяковський закликав росіян розучити нашу «мову на знаменах — лексиконах алых», бо вона ж — «величава и проста», то, мовби у відповідь йому, Олександр Довженко славив синів російського народу, що проливали кров у бою за Україну; і коли Микола Асєєв творив свої поезії, де славилась наша земля, наша мова, наша історія, то, мовби у відповідь йому, наш дзвінкоголосий Володимир Сосюра, як і багато-багато наших митців, славив братню Росію...

Це тому, що ми рідні. Це тому, що в наших грудях — одне серце. Сестро наша, Росіє славна, прийми сьогодні нашу любов!

[1967]

ТОРЖЕСТВУЙ, МІЙ НАРОДЕ!

Торжествуй, мій народе великий і прекрасний!

П'ятдесят літ своєї волі відзначавш ти сьогодні, п'ятдесят літ нової ери людства — і велике та важке щастя розпочати цю еру судилося тобі, гордий і славний народе радянський!

Думаю про далеку історичну ніч Жовтня 1917 року. Осінній, промоклий від дощів Петроград. Робітники, солдати, матроси чекають сигналу на штурм Зимового. З ними — Ленін та його славні соратники. А з-поміж них і наші земляки — Микола Ілліч Подвойський, Павло Юхимович Дибенко¹, Володимир Олександрович Антонов-Овсієнко²...

Ударив тоді в темну жовтневу ніч постріл з «Авроры» — і покотилося його відлуння по всій землі, і зараз котиться воно по материках, піднімаючи трудящих до боротьби за свободу.

Торжествуй, мій народе великий і прекрасний!

У цьому торжестві мрії тих, хто віддав життя за революцію ще раніше — на барикадах 1905 року, і тих, хто мріяв про нове життя, але, замучений сатрапами, не дожив до нього. Думаю про Коцюбинського й Грабовського, думаю про Лесю Українку та Івана Франка... А ще згадується невгамовний Василь Еллан, мій прекрасний товариш, поет, комуніст. Згорів у боротьбі, згорів за революцію. Але й згоряючи, був щасливий — знав-бо: його життя, його творчість віддані революції, народові, партії Леніна.

П'ятдесят літ минуло відтоді, як гримнув над планетою постріл «Авроры», а відлуння його котиться й котиться по планеті. Із Польщі та Чехословаччини, із Болгарії та Німецької Демократичної Республіки озиваються до нас наші друзі щирі й кажуть: ми йдемо шляхом Жовтня! Героїчна Куба свій голос дужий аж з Америки нам подає: ми йдемо шляхом Жовтня! Незламний в'єтнамський народ, громлячи званіснєлих імперіалістів, привіт нам свій посилає: ми йдемо шляхом Жовтня! Чуєте, як з усіх кон-

тинентів доноситься до нас різними мовами: ми йдемо шляхом Жовтня!

Могутньою твердиною піднялася над світом наша Країна Рад, дружбою народів здружена, партією ленінською керована. На місці колишньої тюрми народів, на місці колись напівдикої імперії, де лютували голод, нужда, неписьменність, епідемії, релігійна темрява, постала прекрасна, сонячна, могутня країна, що подає приклад усім народам, як треба жити й будувати щастя.

За кордонами часто почути можна: Радянський Союз — це просто чудо! Як це могло статися? Як це збагнути?

Так, дуже важко збагнути те, що сталося в нашій країні за п'ятдесят останніх років. Тільки ж секретів тут ніяких немає. А чудеса — так, вони є! І найперше наше чудо — це енергія вільного народу, це його розкутий розум, це його могутні руки. І як же не згадати при цьому високих слів Максима Рильського:

Моя Батьківщина — подолана ніч³,
На кремені вирослий колос.
Моя Батьківщина — це Леніна клич,
Це партії голос.

Торжествуй, мій народе великий і прекрасний!

В небесах твої супутники й ракети літають, в морях і океанах твої атомоходи пливуть, в полях високі урожаї колосяться, на заводах сталь і чавун плавиться, з-під землі вугілля й руда видобувається. І все твоїми руками, народе мій!

Цими ж руками ти зброю тримаєш, обороняючи свою працю від зазіхань ворогів, які у скорпіонячо-гадючій люті шиплять, сичать на тебе. Неспокійно на землі зараз. Онде у Греції фашисти в тюрми саджають чесних людей, убивають, мучать патріотів. За ґратами Глезос і Теодоракіс⁴. Фашистський звір підняв над їхніми головами свою чотирипалу лапу-свастику.

Тільки як би не біснувалися фашистські виродки в Греції, їх чекає те, що одержали свого часу різні там муссоліні⁵, лі син мани⁶, герінґи⁷ й кейтелі⁸. А грецький народ, як і багато інших народів на землі, святкуватиме свою перемогу.

Святкуватиме й народ В'єтнаму, який у важкій боротьбі з заокеанськими піратами стоїть мужньо й несхитно. У герці з небезпечним ворогом беруть в'єтнамські патріоти приклад з нашого народу, який не одну війну тяжку

пережив, не одне лихоліття на своєму віку бачив, а вистояв і переміг ворога.

Іде відлуння жовтневого пострілу «Авроры» по всій землі. В Анголі й Родезії борються поневол[ен]і народи за свої права, в Південній Африці й Венесуелі, в Адені й Панамі, в Іспанії та Португалії не складають зброї патріоти, підносячи вгору прапор боротьби за свободу. І хоч як було їм тяжко в цій боротьбі, вони знають: є в них друзі по всіх усюдах, а найбільше — в Радянському Союзі, який ось уже п'ятдесят літ, півсторіччя, стоїть і світить людству в дорозі.

П'ятдесят років! Та ж кожен рік, кожен день з оцього півстоліття славен. Кожен день незабутній. Кожен день вікопомний.

Починається друга половина першого сторіччя нової, комуністичної ери.

Будь же славен, народе, що відкрив першим браму в цю нову еру. Хай сонце правди і свободи засяє тисяччу вогнів над усім світом!

9 вересня 1967

[СЛОВО ПРО ЖОВТЕНЬ]

То Жовтнева революція зробила український народ рівним серед рівних у братерській сім'ї народів Радянського Союзу, то Великий Жовтень зробив нас щасливими, багатими, відкрив нам шлях до вершин радості, науки, культури.

25 грудня 1917 року на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад проголошено було Україну Радянською Соціалістичною Республікою. Сонце друге на небі України за-світилося! Сонце, що проливало тепер уже на весь народ своє тепло і світло. Ім'я його — партія більшовиків.

[1967]

ПРИМІТКИ

До тому ввійшли статті, спогади, виступи по радіо і телебаченню, доповіді, інтерв'ю, окремі рецензії та відгуки на дисертації й поетичні збірки за 1960—1967 роки.

В основу розташування матеріалу покладено хронологічний принцип.

Вся рукописна спадщина П. Тичини цього періоду (крім п'яти статей, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР) зосереджена в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР (фонд 464).

Значна частина статей, розміщених у томі, вперше опублікована у книжках: *Тичина Павло. З минулого — в майбутнє*. К., «Дніпро», 1973; *Тичина Павло. Читаю, думаю, нотую*. К., «Радянський письменник», 1974 (упорядкування, підготовка текстів та примітки в обох книжках С. Тельнюка); *Тичина Павло. Твори в шести томах*. К., Держлітвидав України, 1962, а також у зб.: *Тичина Павло. Із щоденникових записів*. К., «Радянський письменник», 1980 (упорядкування, підготовка текстів та примітки Л. П. Тичини та С. В. Тельнюка).

Чорнові автографи чи уривки з них, які не ввійшли до основного тексту або кардинально відрізняються від нього, наводяться повністю у примітках.

У статтях, що друкуються за автографами, авторська мова збережена максимально.

В кінці тому подається покажчик імен.

[ДИТИНСТВО Г. ТУКАЯ]

Вперше надруковано у вид.: *Тичина Павло. З минулого — в майбутнє*. К., «Дніпро», 1973, с. 158—161.

В газеті «Літературна Україна», 1969, 10 червня, надруковано чорновий варіант статті, що починається рядками: «...Життя не жалувало Тукая...» До статті зроблено примітку: «П. Тичина протягом багатьох літ займався татарською літературою і, зокрема, творчістю її класика Габдулли Тукая. Він переклав багато творів цього поета на українську мову, брав активну участь у підготовці видання поезій Тукая на Україні. Пропонований нарис являє собою уривок з незакінченої праці про великого татарського поета. Очевидно, це мала бути передмова чи післямова до видання Г. Тукая, що вийшло 1960 року в Держлітвидав України».

Справді, на прохання Держлітвидаву України П. Тичина мав написати біографічний нарис про Г. Тукая. Однак роботу над статтею не було завершено через велику завантаженість П. Тичини. У чорновому варіанті стаття обривається на дитячих роках татарського письменника.

В архіві П. Тичини зберігаються три автографи: 1) чорновий уривок під назвою «Тукай» з великими виправленнями й покресленнями (ф. 464, № 3049); в ньому є рядки, що не ввійшли до основного тексту: «Отже, його знову повезли назад до села Учїле — до діда по матері. «З-поміж шести голуб'ят моєї нерідної баби,— писав у своїй автобіографії Габдулла Тукай,— я був лише галченням, а через те, коли я плавав — ніхто мене не втішав, коли мені хотілось пестощів — ніхто мене не пестив, коли мені хотілось їсти або пити — ніхто мене не жалів, на мою долю діставалися лише стусани та штурханья»; 2) чорнові начерки, виписки, нотатки (ф. 464, № 3050). На третьому аркуші П. Тичина занотував: «Тукай, коли б він довше пожив на світі, безперечно, створив би епос татарського народу. Уламки цього епосу ми вбачаємо в «Шурале», мотив якої взято із народних казок про створення зла...»; 3) чорновий уривок суцільного тексту на восьми аркушах з великими виправленнями червоним, зеленим та синім олівцями, без дати й без назви (ф. 464, № 3051).

Датується орієнтовно на підставі листів Держлітвидаву України від 17 листопада та 23 грудня 1959 р. з проханням «...якомога швидше подати вступну статтю до творів Г. Тукая» (ф. 464, № 9711).

Подається за автографом (№ 3051) із збереженням назви першодруку.

¹ Тукай Габдулла (літературний псевдонім Габдулли Мухаммеда Гарифовича Тукаєва; 1886—1913) — видатний татарський поет-демократ, публіцист. Один з основоположників сучасної татарської літературної мови і нової реалістичної татарської літератури. У 1960 році вийшла книжка перекладів українською мовою поезій Г. Тукая: *Тукай Г.* Вибране. З татарської. За редакцією Павла Тичини. К., ДВХЛ, 1960. Із 105 віршів, вміщених у збірці, П. Тичина переклав 14 (див. п'ятий том цього видання). У червні 1966 року один примірник збірки Г. Тукая П. Тичина подарував татарському поетові Самату Шакіру з написом: «Славному, гарному і просто-таки чудесному татарському поетові Самату Шакіру підписую цю книгу, яку я з любов'ю укладав і перекладав свого часу. Хочу щось із Ваших віршів перекласти.

Павло Тичина.

Велике спасибі за те, що Ви побували у мене в Києві й привезли добру звісточку від добрих друзів — поетів Татарстану. 20.VI 1966» (цитується за вид. «З минулого — в майбутнє», с. 321).

² ...в «Автобіографії» своїй... — Під назвою «Мої спогади» (1909) автобіографію Г. Тукая вміщено у вид.: Вибране, с. 168—188.

³ ...у ...вірші «Рідна мова»... — Рядки з вірша подано в перекладі П. Тичини.

⁴ «Печальний спогад» — у збірці «Вибране» вірш має назву «Сумний спогад» (переклад О. Жолдака, с. 160—161).

А. П. ЧЕХОВ

Вперше надруковано у вид.: *Тичина Павло.* Твори в шести томах. К., Держлітвидав України, 1962, т. 6, с. 350.

Це — коротенький начерк П. Тичини про перше знайомство з творами А. Чехова, написаний на прохання українського радян-

ського літературознавця Н. П. Чамати (тоді студентки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка) для доповіді «Чехов і Україна», яку вона виголосила на студентській ювілейній чехівській науковій конференції в січні 1960 року. Авторизований машинопис з виправленнями і підписом автора зберігається в кватирі-музеї П. Г. Тичини.

В архіві письменника зберігаються автографи: недатований чорновий уривок українською мовою (ф. 464, № 3082), без назви, машинопис з авторськими виправленнями чорнилом (ф. 464, № 3083) та уривок чорнового автографа російською мовою (ф. 464, № 3084), текст якого відмінний від українського: «Много обогатилась душа Чехова, как сам он не раз признавался, от близкого знакомства с трудящимися Украины, укр[аинской] природой и песней, от восхищения творчеством Шевченка, талантом артистов Заньковецкой, Садовского, — но еще более обогатились мы, украинцы, от творчества Чехова. Его творческим заветам — простоте, задушевности и правдивости верны были Леся Украинка, Коцюбинский, Васильченко.

Про Чехова впервые я услышал в 1902 году...» (на цьому автографі уривається).

¹ Датується і подається за першодруком.

¹ Чехов Антон Павлович (1860—1904) — великий російський письменник. Життя і творчість його тісно пов'язані з Україною. Письменник побував у багатьох місцевостях на Україні: 1887 р. подорожував по Донецькому краю, в 1887—1889 рр. жив у с. Луці на березі Псла біля Сум. У творах цього періоду («Степ», «Іменини», «Скучна історія») описав людей і природу України. Був добре обізнаний з українським фольклором, українською літературою й театром; мав дружні взаємини з М. Заньковецькою; високо цінував поезію Т. Шевченка, захоплювався творчістю І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, С. Руданського тощо. П. Тичина написав про А. Чехова статтю «Любиме ім'я» (1954, див. дев'ятий том цього видання).

² Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович (близько 1595—1657) — видатний державний діяч і полководець, гетьман України. У січні 1648 р. очолив повстання, яке поклало початок визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського панування. Наполегливо домагався возз'єднання України з Росією, яке здійснила Переяславська рада 1654 р. Помер у Чигирині. П. Г. Тичина неодноразово згадує Б. Хмельницького у численних статтях, у поемі «Сковорода». Високо оцінюючи історичну роль Б. Хмельницького у возз'єднанні України з Росією, поет присвятив йому вірші «На Переяславській Раді» (1953), «Ода братерству» (1954), «Пісня про Переяслав-Хмельницький» (1954), «І сказав Богдан...» (1954; див. третій том цього Зібрання творів).

³ Шевченко Тарас Григорович (1814—1861) — великий український народний поет, художник, мислитель, революційний демократ. П. Г. Тичина крізь усе життя проніс у своєму серці геніальну поезію Т. Шевченка. Уже на ранніх поезіях позначився глибокий вплив Шевченка на формування світогляду і поетичного бачення світу. У віршах циклу «На могилі Шевченка» (1918) він використав теми й образи з творів поета; про велику силу Шевченкового слова писав у триптисі «Листи до поета» (1920), «В ім'я людини» (1939). В наступні роки послідовно розвивав ідейно-художні традиції Шевченка. Дружбі Т. Шевченка з російськими

революційними демократами присвятив драматичну поему «Шевченко й Чернишевський» (1939—1964), написав сюжетний вірш «Лєспін іде на шевченківський вечір» (1961). У численних літературно-публіцистичних статтях та виступах у дні шевченківських ювілеїв П. Тичина поглибив окремі положення в розробці радянського шевченкознавства, підкреслюючи гуманізм і прометеїзм Шевченка, пародну основу його творчості та вплив українського поета на літератури братніх слов'янських народів. В архіві П. Тичини зберігаються окремі щоденникові записи, які свідчать про його глибоко шанобливе ставлення до Шевченка.

⁴ У к р а ї н к а Леся (Лариса Петрівна Косач-Квітка; 1871—1913) — велика українська поетеса і громадська діячка революційно-демократичного напрямку, публіцист, літературний критик. П. Тичина написав низку статей про Лєсю Українку, вірш «Тамара Абакелія працює над пам'ятником Лєсі Українці» (1953), виступав на ювілейних вечорах, присвячених письменниці. У щоденникових записах П. Тичина відзначав вплив творчості Лєсі Українки на окремі його поезії: «Весняная сила в душі моїй грає...» — Вплив цього вірша на мій «Молодий я, молодий...» (1911) (див.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів. К., «Радянський письменник», 1980, с. 279).

⁵ К о ц ю б и н с ь к и й Михайло Михайлович (1864—1913) — великий український письменник і громадський діяч, революційний демократ. П. Тичина познайомився з М. Коцюбинським 1910 року в Чернігові на літературних «суботах», які письменник влаштовував нелегально у себе на квартирі. При його сприянні у «Літературно-науковому віснику» (1912, кн. 1, с. 109) було надруковано вірш П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...» (1911). На одній із «субот» П. Тичина виступив прилюдно як поет, прочитавши свій вірш «Розкажи, розкажи мені, поле...» (1911). М. Коцюбинському належить визначна роль у формуванні світогляду молодого Тичини. Свої зустрічі та зв'язки з М. Коцюбинським П. Тичина відтворив у віршах: «На «суботах» М. Коцюбинського» (1937), «Перше знайомство» (1938), «Як ми писали листа М. Коцюбинському» (1938), «У гості кличе Горький Коцюбинського» (1951), «Змужніння початок» (1959). З приводу останнього вірша П. Тичина занотував: «До вірша мого про М. Коцюбинського. У цьому вірші (на самому початку його) М[ихайло] М[ихайлович] несподівано, після паузи, говорить: «...Локомотив». Для читачів це, може, й незрозуміло. Я ж цим хотів сказати, що М[ихайло] М[ихайлович] знав вислів Маркса про те, що революції (соціальні) — це є «локомотиви історії». (До цього див. «Вопросы философии», № 9, 1961, стор. 4)». Див. «Із щоденникових записів», с. 301.

П. Тичина першим почав інсценізувати твори М. Коцюбинського. На прохання К. Стеценка він у 1923 р. інсценізував для колективів художньої самодіяльності оповідання М. Коцюбинського «Сміх» (вийшла у видавництві «Гарт»; див. перший том цього видання, с. 512). П. Тичина листувався з М. Коцюбинським. Відомо три листи М. Коцюбинського до П. Тичини. П. Тичині належить велика кількість статей про М. Коцюбинського, виступів з доповідями на ювілейних вечорах.

⁶ В а с и л ь ч е н к о Степан Васильович (справжнє прізвище Панасенко; 1879—1932) — відомий український радянський письменник і педагог. Писав оповідання, п'єси, кіносценарії, літературно-критичні статті. Перекладав українською мовою твори М. Го-

голя, М. Лєскова, В. Короленка, О. Серафимовича. У 1918 році П. Тичина разом з С. Васильченком їздив на могилу Т. Шевченка до Канева. У щоденникових записках П. Тичини є згадка про С. Васильченка: «Він поїхав з Першою капелюю Дніпросоюзу (Губсоюзу) по Лівобережжю (як літописець капели). Я знайомий з ним ще з 1914 р., по ред[акції] газ[ети] «Рада» («Із щоденникових записів», с. 336).

⁷ За нь ко вець ка (справжнє прізвище — Адасовська) Марія Костянтинівна (1860—1934) — велика артистка, одна з основоположників українського професійного театру, народна артистка УРСР (з 1922 р.). В 1907 р. брала участь в організації першого українського стаціонарного театру в Києві. А. Чехов познайомився з М. Зацьковецькою на початку 1892 р. Коли в грудні 1893 р. в Москві гастролювала українська трупа, він переглянув усі п'єси з її участю. М. Зацьковецька пізніше згадувала, як А. Чехов умовляв її перейти на російську сцену, обіцяв написати п'єсу, в якій для неї буде одна роль українською мовою (див.: Літературное наследство, т. 68, Чехов. М., Изд-во АН СССР, 1960, с. 593). П. Тичина присвятив М. Зацьковецькій вірш «Марії Зацьковецькій. Каптата» (1922; див. перший том цього видання).

⁸ Са до всь кий (справжнє прізвище — Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — великий український актор і режисер, один з основоположників дожовтневого українського театру. Брат І. Карпенка-Карого, М. Садовської та П. Саксаганського. Після революції 1905 р. організував стаціонарний український театр. Автор перекладів українською мовою «Тараса Бульби», «Ревізора» М. Гоголя, спогадів про російсько-турецьку війну, театральних спогадів «Мої театральні згадки» тощо.

⁹ Са кса га нсь кий (справжнє прізвище — Тобілевич) Панаас Карпович (1859—1940) — великий український актор, режисер, народний артист СРСР (з 1936 р.). Брат І. Карпенка-Карого, М. Садовського та М. Садовської. Як режисер основну увагу приділяв розкриттю ідейного змісту літературного твору засобами сценічної виразності.

¹⁰ По дв ойсь кий Микола Ілліч (1880—1948) — радянський партійний і військовий діяч. Родом з Чернігівщини. Вчився в Нижинському духовному училищі, а потім у Чернігівській духовній семінарії, звідки був виключений за участь у підпільній революційній роботі. Член РСДРП з 1901 р., після II з'їзду партії (1903) — більшовик. Під час Жовтневого збройного повстання — голова Військово-революційного комітету при Петроградській Раді. У 1919 р. — народний комісар України з військово-морських справ, потім керівник Всеобучу. П. Тичина був знайомий з М. Подвойським ще з років навчання в Чернігівській семінарії. Поет згадує про нього у багатьох своїх статтях, присвятив йому поезії «І од царів і од вельмож» (1927), «Щоб Україні твердо стаять» (1957), пише про нього у вірші «Перше знайомство» (1938), з особливою теплотою і вдячністю говорить про нього як про свого вчителя й наставника в дитячі роки в поемі «Моя дитинство» (1958—1960).

П. Тичина мав намір написати статтю про М. Подвойського. В його архіві зберігаються матеріали до статті (ф. 464, № 3060, виписки, цитати з різних джерел), уривок російською мовою (1 арк.) під назвою «Про Миколу Ілліча Подвойського. Первый фрагмент» (ф. 464, № 3059), нотатки. Але задум П. Тичини не був здійснений.

¹¹ Болдина гора (інша назва Трійцька гора, Трійця) —

вкрита гаєм гора біля Троїцького монастиря на північно-східній околиці Чернігова. Місце відпочинку чернігівців, в минулому — кладовище, тепер заповідник. Тут похований М. Коцюбинський, О. Маркович, Л. Глібов.

[СЛОВО О М. САР'ЯНЕ]

Вперше надруковано в перекладі українською мовою в газ. «Літературна Україна», 1972, 20 червня, під рубрикою «Чуття єдиної родини» — «Наші публікації» і з назвою «Павло Тичина. Слово про Сар'яна». До статті зроблено примітку: «Велику любов і тісні творчі взаємини П. Г. Тичини з Вірменією наснажувала особиста щира дружба українського поета з багатьма представниками братньої республіки. У його архіві збереглося чимало красномовних свідчень цього, зокрема й ті, що їх публікуємо сьогодні з люб'язного дозволу вдови письменника Лідії Петрівни». Поряд із статтею вміщено фото одного із начерків портрета П. Тичини, зроблених М. Сар'яном, які він подарував поетові з таким написом: «На пам'ять чудовому поетові моєї України Павлу Тичині. М. Сар'ян». На начерку портрета, вміщеного в газеті, автограф художника: «Сар'ян, 1944».

Вдруге — під назвою «Палаючі тони Сар'яна» — вміщено у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую. К., «Радянський письменник», 1974, с. 93—94. У примітці до статті зазначено: «Написано російською мовою в лютому 1960 року... Вірменською мовою цей матеріал неодноразово друкувався, зокрема, в газеті «Гракан терт» та книжці: *Тичина Павло, Рильський Максим*. Про Вірменію та вірменську культуру (вірменською мовою). Єреван. Вид-во Академії наук Вірменської РСР, 1937, с. 182.

В архіві П. Тичини зберігається автограф російською мовою без назви й дати (ф. 464, № 3366). Зверху червоним олівцем помітка автора: «Дещо треба тут виправити за передрукованим». На окремому аркуші — коротенький лист: «Дорогой Рубен Варосович, не откажите в любезности передать в печать о юбилеяре мой следующий отзыв» і адреса: «Ереван, улица Терьяна, 75, квартира 48, Зоряну Рубену Варосовичу».

Подається за автографом із збереженням назви першодруку.
¹ Сар'ян Мартірос Сергійович (1880—1972) — вірменський радянський живописець, народний художник СРСР (з 1960 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.) та Академії наук Вірменської РСР (з 1956 р.), лауреат Ленінської премії 1961 р., Герой Соціалістичної Праці (з 1965 р.). П. Тичина був у приятельських взаєминах з М. Сар'яном, зустрічався з ним у Києві та Вірменії.

² Шовкуненко Олексій Олексійович (1884—1974) — український радянський живописець, народний художник СРСР (з 1944 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.), професор Київського художнього інституту (з 1935 р.), лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1970 р. П. Тичина приятелював із О. Шовкуненком, присвятив йому вірш «Перед картинами Олексія Шовкуненка» (див. третій том цього видання). О. Шовкуненко намалював портрет П. Тичини (зберігається в квартирі-музеї поета). В архіві П. Тичини зберігаються виписки до статті про О. Шовкуненка (ф. 464, № 3196).

³ Яблонська Тетяна Нилівна (нар. 1917 р.) — український радянський живописець, народний художник УРСР (з 1960 р.), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (з 1953 р.), професор (з 1967 р.).

(ВИСТУП ПРО М. Т. РИЛЬСЬКОГО)

Вперше надруковано під редакційною назвою «Спогад далеких літ» у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 215—217.

Де саме виступав П. Тичина із спогадами про М. Рильського, встановити не пощастило.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий, з великими виправленнями червоним і синім олівцями (ф. 464, № 3079), та чорнові розрізнені начерки до виступу (ф. 464, № 3081).

Датується орієнтовно.

Подається за автографом.

¹ Рильський Максим Тадейович (1895—1964) — видатний український радянський поет, учений і громадський діяч, академік АН СРСР (з 1958 р.), академік АН УРСР (з 1943 р.), лауреат Ленінської премії 1960 р. та Державних премій СРСР 1943, 1950 рр. П. Тичина був знайомий із творчістю М. Рильського і ним самим ще до революції, глибоко шанував його як поета, вченого і людину, присвятив йому свої поезії («З Кримського циклу», «Максимові Рильському»), часто згадував і писав про нього у статтях. Приятельські взаємини між ними зберігалися протягом усього життя. М. Рильський відповідав П. Тичині взаємною приязню, вважав його найталановитішим українським поетом (див. поему «Любов»), писав про нього статті («Співець Радянської України»), давав високу оцінку йому як перекладачеві (стаття «Христу Ботев українською мовою»), наголошував на музичності як на одній з найважливіших рис його поезії (стаття «Співець»).

² І я, розгорнувши книжку... — Цей епізод П. Тичина описав у вірші «Максимові Рильському» (див. другий том цього видання).

³ «Душно, і тихо, і темно усюди...» — Цитується вірш М. Рильського «Безсонна ніч» (1910).

⁴ ...«відчув соціальну несправедливість тодішнього ладу...» — цитата із статті М. Рильського «Із спогадів» (1954; див.: *Рильський Максим*. Твори в трьох томах, К., ДВХЛ, 1955, т. 1, с. 11).

⁵ «Як впаду і скажу, що не маю снаги...» — рядки з вірша М. Рильського «Шлях» (1910).

⁶ Довженко Олександр Петрович (1894—1956) — видатний український радянський кінорежисер і письменник, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1939 р.), народний артист РРФСР (з 1950 р.). П. Тичина присвятив йому статтю «О. П. Довженко» (див. дев'ятий том цього видання), неодноразово згадує його в своїх статтях.

⁷ Бучма Амвросій Максиміліанович (1891—1957) — видатний актор і режисер українського радянського театру й кіно, народний артист СРСР (з 1944 р.), професор. Йому належить ряд теоретичних статей з загальних і окремих питань акторського мистецтва.

⁸ Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — видатний український композитор, музично-громадський діяч і диригент. Заснував маандрівні хорові капели, які пропагували українські народні пісні, пісні українських композиторів, твори української

хорової класики. У 1920 р. у складі Другої мандрівної капели К. Стеценка, що подорожувала по Правобережній Україні (з 8 вересня по 10 листопада) був як її літописець П. Тичина. Наслідком цієї мандрівки виникли щоденникові записи, які вийшли окремою книжкою: *Тичина Павло*. Подорож з капелю К. Г. Стеценка, «Радянський письменник». 1982, а також цикл поезій у прозі «Із мого щоденника» (1920), вірші «Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі» (1920), «Із циклу „Подорож з капелю Стеценка“», 1920 рік, вересень» (1966) тощо. З часу подорожі між П. Тичиною і К. Стеценком зав'язалися приятельські взаємини. На вірш П. Тичини «Свобода, рівність і любов» (що ввійшов до збірки «В серці у моїм». К., «Дніпро», 1970) К. Стеценко написав музичний твір «Блажен, блажен, благословен» (1920). П. Тичина виступав з промовою на похоронах К. Стеценка. У 1963—1964 рр. вийшло Зібрання творів К. Стеценка у п'яти томах. П. Тичина був літературним редактором цього видання. До кожного тому він написав передмову «Від літературного редактора» (див. с. 226, 227, 258 у цьому томі).

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВЕЧОРІ З НАГОДИ
50-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М. Т. РИЛЬСЬКОГО 19 БЕРЕЗНЯ 1960 Р.]

Вперше надруковано під редакційною назвою «Син Країни Рад» у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 212—215, з незначними скороченнями.

В архіві П. Тичини зберігаються два автографи: чорновий (ф. 464, № 3598) із вставками та виправленнями автора червоним і зеленим олівцями та чистовий (ф. 464, № 3699), без дати й без назви (21 арк.).

Подається за автографом.

¹ ...Третьюму з'їздові письменників СРСР... — З'їзд відбувався в травні 1959 р.

² «К у е ш т и , ч и о р е ш , ч и й д е ш т и н а б і й...» — рядки з вірша «Вірність» (1946).

³ ...«Голосіївська осінь». — Згадані у статті поетичні збірки М. Рильського вийшли з друку: «Під осінніми зорями» — 1918 р., «Синя далечина» — 1922 р., «Крізь бурю й сніг» — 1925 р., «Гомін і відгомін» — 1929 р., «Де сходяться дороги» — 1929 р., «Знак терезів» — 1932 р., «Літо» — 1936 р., «Збір винограду» — 1940 р., «Мости» — 1948 р., «Троянди й виноград» — 1957 р., «Далекі небосхили» — 1959 р., «Голосіївська осінь» — 1959 р.; поеми «Слово про рідну матір» — 1941 р., «Моя Батьківщина — це Леніна клич» — 1936 р., «Я — син Країни Рад» — 1941 р.

⁴ На ХХІ з'їзді КП України... — З'їзд відбувся 16—19 лютого 1960 р.

⁵ Підгорний Микола Вікторович (1903—1983) — діяч Комуністичної партії та Радянської держави, з 1957 р. перший секретар ЦК КП України, з 1960 р. член Президії ЦК КПРС, депутат Верховної Ради СРСР 4—6-го скликань та Верховної Ради УРСР 2—6-го скликань.

⁶ Мамай Микола Якович (нар. 1926 р.) — Герой Соціалістичної Праці (з 1957 р.), бригадир добувної комбайнової бригади шахти «Суходільська» № 1 тресту «Краснодонвугілля» Ворошиловградської області.

⁷ Бойко Михайло Лук'янович (нар. 1927 р.) — Герой Соці-

лістичної Праці, бригадир прохідників шахти № 22 ім. С. М. Кірова тресту «Кіроввугілля» Ворошиловградської області.

⁸ Гіталов Олександр Васильович (нар. 1915 р.) — двічі Герой Соціалістичної Праці (1948 і 1958), бригадир тракторної бригади колгоспу імені XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району Кіровоградської області.

⁹ Посмітний Макар Онисимович (1895—1973) — двічі Герой Соціалістичної Праці (1949 і 1958), голова колгоспу імені XXI з'їзду КПРС Березівського району Одеської області. Один із зачинателів колгоспного руху на Україні.

¹⁰ Буркацька Галина Євгеніївна (нар. 1916 р.) — радянський державний діяч, член Президії Верховної Ради СРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці (1951 і 1958), голова колгоспу «Радянська Україна» Черкаського району Черкаської області.

¹¹ Долинюк Євгенія Олексіївна (нар. 1914 р.) — двічі Герой Соціалістичної Праці, ланкова колгоспу імені XXII з'їзду КПРС села Боришівець Мельнице-Подільського району Тернопільської області.

[ПРИВЕТСТВИЕ ЧУВАШКОМУ НАРОДУ]

Друкуються вперше за автографом.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий (ф. 464, № 3509), з виправленнями синім і червоним олівцем та чистовий (ф. 464, № 3510), з незначними виправленнями синім чорнилом.

¹ Яковлев Іван Якович (1848—1930) — чуваський радянський письменник, перекладач, педагог-просвітник. У 1871—1872 рр. створив чуваський алфавіт, який поклав початок новій чуваській писемності. Вперше за радянського часу твори І. Яковлева опубліковано на Україні 1925 р. («Спогади про Леніна»).

² Федоров Михайло Федорович (1848—1904) — чуваський письменник, педагог і етнограф.

³ Іванов Костянтин Васильович (1890—1915) — чуваський поет-демократ, основоположник чуваської літератури. Відомий також як фольклорист, художник, скульптор.

⁴ Сеспель Мішші (літературний псевдонім Михайла Кузьмича Кузьміна; 1899—1922) — чуваський радянський поет, зачинатель чуваської радянської поезії. В 1921—1922 рр. жив і помер на Україні (похований в м. Острі Чернігівської обл.). Збірка поезій М. Сеспеля «Сталева віра» вийшла в українському перекладі 1952 р. у Києві. П. Тичина переклав вірш «До моря» (див. п'ятий том цього видання).

⁵ Хузангай Петро (Педер) Петрович (1907—1970) — чуваський радянський письменник, народний поет Чуваської АРСР (з 1943 р.). Перекладав твори Т. Шевченка та українських радянських поетів. Написав статтю про П. Тичину «Учитель і друг» (див. зб. «Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину», К., «Дніпро», 1971, с. 128).

К. Г. СТЕЦЕНКО

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1960, № 9, с. 176—181.

В архіві П. Тичини зберігається п'ять автографів: чорновий (ф. 464, № 3062), чистовий (ф. 464, № 3063), чистовий (ф. 464,

№ 3065), чорновий (ф. 464, № 3067), чорнові нотатки й виписки до статті (ф. 464, № 3068) та два машинописи (ф. 464, № 3064, 3066) з авторськими виправленнями.

Датується і подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 6, с. 352—365.

¹ Губсоюз (первісна назва — Дніпровський союз кооперативних товариств, або Дніпросоюз) — кооперативна організація; мала культурно-освітній відділ, завданням якого була популяризація музично-хорового й театрального мистецтва та бібліотечної справи. В 1920—1923 рр. П. Тичина завідував у Губсоюзі художнім кооперативним музеєм.

² «Хвилини йдуть...» — Далі цитуються рядки з поезії Лесі Українки «У путь» із збірки «На крилах пісень» (1893).

³ Лермонтов Михайло Юрійович (1814—1841) — великий російський поет-трибун, ворог дворянсько-кріпосницького суспільства. 1837 р. за гнівний вірш на загибель О. Пушкіна «Смерть поета» був висланий у діючу армію на Кавказ. Вбитий на дуелі, спровокованої реакційними колами. Протягом багатьох років П. Тичина збирав матеріали до статті про М. Лермонтова. В його архіві зберігаються чорнові записи, нотатки, уривки, спогади до статті «Про вплив на мене творчості Лермонтова» російською та українською мовами (ф. 464, № 3058). Наводимо їх:

«Лермонтова я очень часто чувствовал около себя в течение всей своей жизни.

Первый раз я услышал о нем еще в детстве, когда я учился в сельской школе. Однажды старшая сестра моя Евфросиния приехала к нам в село из Киева, где она работала ученицей школы кройки и шитья, и привезла с собой настольный календарь.

— Смотри, — сказала сестра, — вот паровоз с вагонами; как раз в таком поезде и я ехала; вот Исаакиевский собор в Петербурге; а это Лермонтов — видишь, какой он? А теперь давай я научу тебя той песне, которую я сама переняла от учениц нашей школы в Киеве.

И она потихоньку запела: «Спи, младенец мой прекрасный...»

...Я сказал ему, что в нашем селе это запрещенная песнь.

Николай Ильич (удивленно):

— В вашем селе? А почему же это так?

Я ему ответил строкой песни:

На острове там есть могила...

Николай Ильич:

— Ну-ну, так что же из этого?

А я ему в ответ:

А в ней император зарыт...

Николай Ильич:

— Ого! Так ты и это уже знаешь?

А я разохотился еще больше и похвалился:

— А в нашей хате на стене все цари на картинке изображены. Но вот наш царь почему-то без одного уха.

Николай Ильич рассмеялся и протянул голосом:

— Вот это да-а. Ты слышишь, Спиридон, — обратился он к вошедшему семинаристу, — только закрой дверь за собой. Этот малец говорит, что у нашего царя одного уха не хватает. — И они оба

почали сміятися от удовольствія. Спиридон (Ющенко) роз'яснив-
тельно:

— Так это же всегда бывает; человек всегда бывает изобра-
жен только с одним ухом, если он снят вполоборота.

Николай Ильич:

— Да нет, ты постой, Спиридон. Тут особая какая-то правда
есть. Ты понимаешь? Царь — без одного уха.

Ник[олай] Ильич (ко мне):

— А кто ж это тебе сказал?

А потом, пересмеявшись, Ник[олай] Ильич спросил:

— А откуда ж ты все это узнал?

Я сказал:

— Данило Филонович Коцюр.— И добавил: — Плотник. Он
у нас в хате часто бывает».

«Це було, як пам'ятаю, 1900 року, на різдвяні свята, старша
сестра моя Євфросинія сама приїхала із Києва на свято і привезла
настольний календар.

Проня вивчила мене співати застольну пісню «По синим вол-
нам океана». А вона сама навчилася од дівчат, з якими разом
працювала в Київській школі крою й шиття на Лютеранській
вулиці (поблизу колишньої школи Сулимівки). І коли мені вже
Проня, може й, до половини проспівала цю пісню, як раптом тут
почувся голос моєї матері з другої кімнати.

Мати (до сестри Проні):

— Та не муч ти його, Проню, а прохось ось сюди, до столу, де
батько.

А коли ми ввійшли й сіли до столу, де сиділи батько з старим
бувшим попом, а тепер уже з розстригою, Нагорським. І той за-
раз же зауважив нам:

— А цієї пісні лучче б і зовсім не співали, бо вона ж заборонена.

— Ой! — мати здивувалася. І зараз же до Проні: — Ти ще
научиш дитину, що потім ще біда якась буде.

А батько теж і собі сказав:

— Та й я наче щось чув таке, а чого саме заборонена, от і не
знаю.

А старий піп-розстрига тут аж скрикнув до батька мого:

— Григорію Тимофійовичу, як це так: «Не знаю!» Тут же
в цій пісні співається недозволене:

Есть остров на том океане —
Пустынный и мрачный гранит.
На острове том есть могила.
А в ней император зарыт.

— Як же так можна? — аж розкудахтався, як той півень, старий
піп-розстрига.— Це виходить, що ми проти імператора? Га?..
Батько строго подививсь на Проню, а мати аж руками сплеснула:

— Та я ж казала Проні: не муч ти пісню дитину.

Настала моторошна тиша, в якій тільки й чути було хрипко-
хитрий голос попа-розстриги:

— Ми ж у церкві співаємо: «Победы благоверному императору
на сопротивныя даруя», а тут,— і він зиркнув на сестру мою й на
мене...— а тут, бач, зовсім інше... Та, отже, погляньте: ось на

стіні у вас гарна приліплена картина: «Усі царі світу» — там наш цар-імператор посередині усіх, як найголовніший православний.

— Отець Георгій! — раптом почувся голос од дверей (а ми й не почули, як увійшов хтось у хату, і тільки зараз усі оглянулись на голос).

— Це ви, Данило Філоновичу? — зрадів його появи мій батько.

— Здрастуйте! — до всіх нас промовив наш плотник пісківський.

— А хто ж це спрашує? — грізно скрикнув піп-розстрига і хмуρο з погрожуванням у голосі перепитав: — Ти, значить, з цим не згоден? Га? Скажи, не згоден? Чи це, може, вам Морачевська, наша вчителька-безбожниця таке говорить тебе навчила?

— Та ні! — відповів Данило Філонович, плотник. — Я згоден, а тільки ж... ось ви самі погляньте: чого ото да на цій картині наш цар стоїть без одного вуха?

Мій батько, примруживши очі, почав і собі мовчки придивлятися:

— Та й справді. Чи то вже він повернувся боком, чи що б то?

А мати кинула незадоволено:

— Ну й що це ви видумали, Данило Філоновичу! Ви нам ще біду накличете!..

— Ну, сидіть же ви тут, — сказав піп-розстрига, — а я побіжу собі: у мене ще діла багацько...

І, буркнувши щось на прощання, вийшов із хати.

— От тобі й на! — розвів руками мій батько. — Чи не до стражника часом він побіг?

Запанувала в хаті недобра тиша.

Чи була ж вона — ця тиша — і в усій Російській імперії?

А наприкінці літа 1901-го року мій батько поїхав зі мною до Чернігова, щоб там попробувати щастя: а може ж, таки мене приймуть в єлецький хор? Тоді безплатно можна буде учитися в бурсі. Сім'я ж у батька була велика. Щоб за кожного з нас (моїх братів і мене) платити за право навчання — нічого було й думати: нізвідки таких коштів узяти.

Через це саме мої старші сестри після закінчення кількох груп початкової школи зразу ж пішли працювати в швейну майстерню м. Києва. І один тільки мій брат Михайло співав у троїцькому хорі...

І от ми з батьком прийшли в те приміщення (а це була звичайна келія) до регента єлецького хору. Та регент ще був зайнятий, в сусідній кімнаті.

— Почекайте хвилиночку! — сказав нам якийсь високий, у сріпій тужурці з срібними гудзиками, світловолосий семінарист. І почав розпитувати батька, звідки ми. — Із села Пісок Козелецького повіту? — приємно здивувався він. — А я теж з Козелецького. Тільки вже село моє інакше зветься. Виходить: земляки. Скажіть же, а як же вас звать і прізвища? І звати мене Микола Ілліч.

Аж тут увійшов і регент (а ми ж наперед знали, як звать регента), вийняв із футляра свою скрипку, поклимкав одним пальцем струни, а потім, поклавши її нижню частину собі під підборіддя, провів смичком по струні.

— Ану візьми оцю ноту. — Я взяв. — Ану ще ось так. А тепер візьми по порядку дві ноти зверху вниз. Ну, що ж, — складаючи в футляр скрипку, сказав він, — ну, що ж, і слух, і голос є, та

тільки сам він, як видно по ньому, не окріп іще; що, він хворів, чи як? Приводьте на той рік — і ми його приймем.

Тут батько почав просити регента:

— Прийміть його! Зостанеться ж нещасний та без науки. Так би вас прохав.

— Якби він «Тече річка...» заспівав або ж хоч «Спи, младенец мой прекрасный...»!

— Лермонтова? — перепитав білястий семінарист. — А що ж, Петре Михайловичу, хай заспіває ще.

Нарешті регент, вислухавши останні дві пісні, погодився й прийняв мене в число хористів.

— Ой, як же вас одячити? — батько ізрадів.

— Миколо Іллічу! — сказав регент до білястого семінариста. — Ви ж тут самі вже його уконтетуйте, як треба, а я піду.

Коли ми залишились тільки самі втрьох без регента, Микола Ілліч спитав мене:

— А що ти ще знаєш із Лермонтова?

— «По синим волнам океана...», — відповів я, — але ця пісня заборонена.

— Заборонена? — підняв брови Подвойський.

— Ну да, — кажу, — бо там... Ну, словом... учителька Морачевська говорила... у могилі імператор зарит...

А ще раніше сказати: хіба ми не бачимо спорідненості тону Лесі Українки з тоном Лермонтова?

В 1919 [році] — розмови з режисером грузинським Марджановим [Марджанішвілі], з яким ми були в одній редколегії журналу «Мистецтво». А Марджанов саме ж тоді поставив у Києві п'єсу Лопе де Вега «Овеча криниця». Новаторство його, як і новаторство Курбаса, дало мені новий поштовх щодо нових ходів і в поезії, а, крім того, з Марджановим я розмовляв і на теми постановок лермонтовських п'єс, бо ж мене на той час уже було запрошено до театру ім. Шевченка завідуючим літературним відділом на місце Миколи Вороного, який був виїхав із Києва. До речі, в цей час і наступні роки в театрі ім. Шевченка я працював разом з Олександром Довженком, який був інспектором театрів Києва після від'їзду Марджанова з Києва (а до того ж моменту начальником був він). А я із Довженком ще знайомий був по студентських наших зустрічах, бо разом учились у Комерційному інституті. Я дуже жалкував, що Марджанішвілі тоді перевівся із Києва.

1922 [р.] у Святошині.

Там же й Саксаганський, який виступав ... (з Марджановим...), [читав?] «Розкол поетів» поему, а також інсценізацію оповідання М. Коцюбинського «Сміх». Але яке ж тут відношення до Лермонтова? Звичайно, прямого відношення нібито не було... Темою наших розмов з Мард[жанови]м була й драматургічна спадщина Лермонтова. Чи ж було хоч що-небудь в той час дотичного, такого, яке б свідчило, що Лермонтов тоді був весь час у думках зі мною?

До поетів:

...Не робіть, не робіть ви, романтики,
З червоної крові братів,
Упивайтеся славою,
Озивайтеся жерцями краси

Та не вийте над домовинами,
Як пси...

Тут можливий вплив і Шевченка, але разом з тим, безперечно, і Лермонтова...

Під № 3841 зберігається уривок виступу П. Тичини про вплив творчості Лермонтова:

«Товариші!

Тема мого виступу сьогоднішнього аж надто скромна: про вплив на мене творчості Лермонтова.

Про Лермонтова — так само, як і про Пушкіна, Гоголя, Шевченка, Кольцова, — я знав іще в своїм раннім дитинстві, коли тільки-тільки що починав по складах читати. Як же це так можна? — ви мене запитаете. А дуже просто: я знав їх з голосу на співаючого, а не з читання. Тобто на слух я переймав їх твори, як пісні. Насамперед, звичайно, я переймав на голос пісні народні українські — такі, наприклад, як «Тече річка невеличка...», «Ой за гаєм, гаєм...», та сюди ж залічую і пісню «Зоре моя вечірняя...», бо я не знав, що вона Шевченкові належить, а потім уже й пісні «За рекою на горі лес зелений шумит...» ...

На цьому автограф уривається.

У справі (ф. 464, № 3176) зберігаються матеріали до загальної статті про М. Лермонтова. Але робота так і залишилась незавершеною.

⁴ Микола I — Микола Павлович Романов (1796—1855), російський імператор (1825—1855). Запровадив у країні режим військово-поліцейської диктатури.

⁵ «Вихожу один я на дорогу...» — початок вірша без назви М. Лермонтова, написаного 1841 року. Рядки з нього П. Тичина використав у вірші «Ідемо з Великої Багачки» (1940), вклинюючи їх у текст (див. перший том цього видання).

⁶ Микола II — Микола Олександрович Романов (1868—1918), останній російський імператор (1894—1917). 2 (15) березня 1917 р. після перемоги в Росії Лютневої революції зрікся престолу. За рішенням Уральської обласної Ради розстріляний у Єкатеринбурзі (нині м. Свердловськ).

⁷ Столипінщина — період розгулу реакції 1907—1910 рр., що одержав назву від державного діяча царської Росії П. А. Столипіна (1862—1911), який, борючись проти революційного руху, 3 червня 1907 р. здійснив переворот у країні з метою встановлення буржуазної монархії.

⁸ ...«реакція проявлялась в усіх сферах суспільного життя...» — див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Держполітвидав УРСР, 1959, с. 118.

⁹ Грабовський Павло Арсенович (1864—1902) — український поет, перекладач, публіцист, революційний демократ. За революційну діяльність більшу частину свого життя провів на заслання. Вірш «Сон» написано 1895 р.

¹⁰ Любомирський Григорій Львович (1865—1937) — український радянський музикознавець, педагог, композитор. З 1918 р. — професор Київського музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка (з 1934 р. — Київської державної ордену Леніна консерваторії імені П. І. Чайковського). Автор науково-теоретичних досліджень та підручників.

¹¹ Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — великий український композитор, основоположник української класичної музики. У 1904 р. на зібрані громадськості гроші відкрив у Києві музично-драматичну школу, в якій виховав низку визначних українських митців — К. Стеценка, Л. Ревуцького, В. Верховинця, М. Микишу та ін. П. Тичина був знайомий з творчістю М. Лисенка ще з років перебування у Троїцькому архієрейському хорі в Чернігові. В архіві поета зберігається запис (ф. 464, № 3949): «Ми[ола] Лисенко в моєму житті. М. В. Лисенка не знав я. Не довелося мені й побачити його за життя. Однак він у моєму житті дуже часто був присутнім. Ще в Троїці (в бурсі)».

¹² Бородин Олександр Порфирійович (1833—1887) — великий російський композитор і учений-хімік. Учасник гуртка «Могуча кучка», організованого композитором М. О. Балакіревим. Роботу над оперою «Князь Ігор» розпочав 1869 р. Завершена опера після смерті композитора М. Римським-Корсаковим та О. Глазуновим. П. Тичина переклав лібретто опери українською мовою. О. Бородин — автор понад 40 наукових праць з хімії.

¹³ Стасов Володимир Васильович (1824—1906) — видатний російський художній і музичний критик, почесний академік Петербурзької Академії наук (з 1900 р.), один із фундаторів та ідейних натхненників «Могучої кучки».

¹⁴ «Слово о полку Ігоревім» — найвидатніша літературна пам'ятка Київської Русі, створена невідомим автором між 1185 і 1187 рр. Тема твору — невдалий похід Новгород-Сівєрського князя Ігоря Святославича та інших князів проти половців у 1185 р. За мотивами та образами твору П. Тичина написав вірш «Плач Ярославни», а також здійснив переспів одного з уривків «Слова». Вірш увійшов до збірки «Вітер з України» (1924; див. перший том цього видання).

¹⁵ Танєєв Сергій Іванович (1856—1915) — видатний російський композитор, педагог і музично-громадський діяч, професор Московської консерваторії (1884—1905). Виступав з концертами у Харкові та Києві.

¹⁶ Беранже П'єр-Жан (1780—1857) — видатний французький поет-демократ. Пишав вірші, комедії, трагедії, пісні.

¹⁷ Самійленко Володимир Іванович (1864—1925) — український письменник. Пишав ліричні й сатиричні поезії, драматичні твори, займався перекладацькою діяльністю. П. Тичина мав намір написати статтю до 100-річчя від дня народження В. Самійленка. В архіві поета зберігаються матеріали до статті (чорнові начерки, виписки, замітки, ф. 464, №№ 3183, 3184), серед яких є запис: «З капелю по Україні. Я нагадав К[ирилу] Гр[игоровичу], як ми з ним ще перед Жовтнем познайомились за кулісами театру Садовського. А потім і про В. Самійленка. Співав я пісню К[ирила] Гр[игоровича] «Тихесенько вечір...» разом з Вол[одимиром] Ів[ановичем], який підігрував на гітарі (в Добрянці)».

¹⁸ «Заборона вшанування пам'яті Шевченка...» — Цитується стаття В. І. Леніна «До питання про національну політику» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 25, с. 64).

¹⁹ ...у кантаті хоровій... «Шевченкові». — Кантату на слова К. Малицької написано 1910 р.

²⁰ Лютнева революція — друга російська буржуазно-демократична революція, в результаті якої 27 лютого (12 березня) 1917 р. було повалено царизм.

²¹ **Театр Садовського.**—Перший стаціонарний український музично-драматичний театр, заснований М. Садовським у Полтаві 1906 року. Спочатку трупа була мандрівною, а з осені 1907 року стала стаціонарною — виступала в Києві у Троїцькому народному будинку (тепер приміщення Київського державного театру оперети). Після 1920 року театр припинив свою діяльність.

²² **«Про що тирса шелестіла»**—п'єса українського письменника Спиридона Феодосійовича Черкасенка (1876—1940). Після 1917 р. автор її опинився в таборі української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, в 1919 р. емігрував за кордон. Помер у Празі.

²³ **Чумак Василь Григорович** (1901—1919) — український радянський поет, закатований денікіпцями 20 листопада 1919 р. у Києві. Виступав як поет-трибун, співець нового часу. Писав також оповідання, критичні нариси і статті. П. Тичина записав з його голосу куплет пісні (з потними знаками) «Вари, мати, вечеряти...».

²⁴ **Еллан Василь**—Василь Михайлович Блакитний (справжнє прізвище Елланський; 1894—1925) — український радянський письменник і громадський діяч. До 1920 р. перебував у дрібнобуржуазній партії боротьбистів як один з її лідерів. У 1920 р. вступив до лав Комуністичної партії і став активним творцем радянської пролетарської літератури. У 1921 р. призначений головою Держвидаву і редактором центральної радянської газети «Вісті ВУЦВК». У 1920—1925 рр.—член ЦК КП(б)У, член ВУЦВК та ЦВК СРСР, делегат багатьох партійних з'їздів та Всеукраїнських і Всесоюзного з'їзду Рад. З П. Тичиною був у приятельських взаєминах ще з років навчання в Чернігівській духовній семінарії. Образ В. Еллана П. Тичина вивів у віршах «З-під кепки чуб кошлатиться...» (1925), «Про юного Василя» (1957), написав про нього статтю «Сторінки спогадів про Василя Еллана» (вміщена у цьому томі), неодноразово згадував і в інших статтях та виступах.

²⁵ **Алешко Василь Іванович** (1889—1941) — український радянський поет і драматург. Автор збірок поезій «Громодар» (1920), «Поєзії» (1920), «Димарі в квітниках», п'єси «Пожар» (1935) тощо.

²⁶ **Терещенко Микола Іванович** (1898—1966) — український радянський поет. Один із зачинателів української радянської поезії. У 1925—1934 рр. був редактором журналу «Життя й революція». Перекладав твори російських та зарубіжних письменників. Присвятив П. Тичині вірш «Джерело» (1940).

²⁷ **Поліщук Валер'ян Львович** (1897—1942) — український радянський письменник. Входив до літературної організації «Гарт». З 1928 р. очолював літературну групу «Авангард», яка орієнтувалась на «ліві» течії західного модернізму (1929 р. «Авангард» самоліквідувався). У 1924 р. В. Поліщук разом з П. Тичиною та О. Досвітнім їздив у Прагу.

²⁸ **Григоров Євген Максимович** (1899—1922) — український радянський поет і громадський діяч. Брав активну участь у повстаннях проти Центральної Ради й Скоропадського, а також в організації більшовицького підпілля під час інтервенції білополяків. Автор багатьох патріотичних віршів часів громадянської війни. Йому належить також один з перекладів «Інтернаціоналу» українською мовою. Творча спадщина представлена у книжці: *Григоров Є. Твори. Х., ДВОУ, 1928.*

²⁹ **Загуд Дмитро Юрійович** (1890—1938) — український ра-

дяньський поет, родом з Буковини. В роки першої світової війни переїхав на Наддніпрянську Україну, працював у Києві. Відомий також як критик, літературознавець, перекладач.

³⁰ ...та і в мене теж.— Мова йде про «Революційний гімн» («Разом усі до роботи: сплять непочаті степи...») П. Тичини, написаний 19 червня 1919 р., вміщений у збірці «В серці у моїм» (К., 1970, с. 68—69; див. перший том цього видання, с. 349).

³¹ Степовий (справжнє прізвище — Якименко) Яків Степанович (1883—1921) — видатний український радянський композитор. З 1917 р. жив і працював у Києві. Написав музику на вірш П. Тичини «Арфами, арфами...». П. Тичина був знайомий з творами Я. Степового ще в роки навчання в Чернігівській семінарії. У 1921 р. зустрівся з ним у Товаристві імені Леонтовича, подарував йому збірку поезій «Сонячні кларнети». Був на його похоронах. В архіві П. Тичини зберігаються матеріали (виписки, нотатки, уривки чорнових начерків) до статті «Спогади про Якова Степового» (ф. 464, № 3188).

³² Леонтович Микола Дмитрович (1877—1921) — видатний український радянський композитор, творець класичних хорових обробок українських народних пісень. У 1917—1919 рр. жив у Києві, був комісаром української державної капели. П. Тичина присвятив композиторові вірш «Леонтович» (1940; див. другий том цього видання). В архіві П. Тичини зберігаються матеріали до статті про М. Леонтовича (ф. 464, № 3175).

³³ Глієр Рейнгольд Морізович (1875—1956) — видатний російський радянський композитор, диригент, педагог, народний артист СРСР (з 1938 р.). Лауреат премії імені М. Глинки 1902, 1909, 1914 рр. У 1913—1920 рр.— професор (з 1914 р.— директор) Київської консерваторії.

³⁴ Яворський Болеслав Леопольдович (1877—1942) — український і російський радянський музикознавець, піаніст і педагог. У 1916—1921 рр.— професор Київської консерваторії. В 1918 р. організував у Києві народну консерваторію. В архіві П. Тичини зберігаються матеріали до статті про Б. Яворського (ф. 464, № 3197).

³⁵ Козицький Пилип Омелянович (1893—1960) — видатний український радянський композитор і громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943 р.). Один з організаторів і керівників музичного товариства імені М. Леонтовича. Автор низки наукових розвідок і статей про творчість композиторів М. Леонтовича, К. Стеценка, Б. Лятошинського та ін.

³⁶ Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — відомий український композитор, диригент, громадський діяч і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1944 р.). На слова П. Тичини написав музичні твори «А я у гай ходила...», «На майдані...», «Сирітка». Разом з П. Тичиною брав участь у роботі Музичного товариства імені М. Леонтовича (з 1921 р.). П. Тичина неодноразово згадує М. Вериківського у «Подорожі з капелю К. Г. Стеценка», у статтях.

³⁷ Верьовка Григорій Гурійович (1895—1964) — видатний український композитор і диригент, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1946 р.). З 1943 р. художній керівник і головний диригент Державного українського народного хору. Лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка 1968 р., великий друг П. Тичини ще з часів навчання в Чернігівській бурсі. На слова П. Тичини написав багато музичних творів («Десь на дні мого серця...», «Той сад, і ніч,

і зорі...», «За мир і дружбу...», «Наша слава», «Нехай собі та й шумлять дуби...», «Зустріч наша світла, гарна...», «Партії могутній клич», «Пісня про Хрещатик», «Ти грими, наша славо, по світу...»), а також статтю про нього («Слово про друга»; див. збірку «Співець нового світу», К., 1971). П. Тичина присвятив Г. Верьовці вірш «Зустріч з Верьовкою у Тампере» (1965), який ввійшов до збірки «В серці у моім», К., 1970, с. 119—121. Про цю зустріч в архіві П. Тичини серед матеріалів до статті про Г. Верьовку (ф. 464, № 3162) є такий запис: «Про всесвітню славу хору Верьовки і самого Григ[орія] Гур[овича] як диригента. Коли я був у Фінляндії (делегація В[ерховної] Рад[и] СРСР возила нагороду президентові Фінляндії Паасікві), нам, членам делегації, показували той зал, де виступав народний хор Верьовки. Стіни всі в дірочках (внутрі) для резонансу. Я після того цілу ніч не спав. І в мене написалося таке щось вроді похвали хоріві:

Зал гулкий, як коридор,
Там співав Верьовки хор».

³⁸ Альшванг Арнольд Олександрович (нар. 1898 р.) — український та російський музикознавець і педагог, у 1916—1921 рр. професор Київської консерваторії. Був у приятельських взаєминах з П. Тичиною. В архіві поета (ф. 464, № 3176, аркуш 105) є такий запис: «Арнольд Олександрович Альшванг подарував мені з своїм написом 4 томи творів Лермонтова. Це було в Києві у моїй кімнаті на Кузнечній, 107, 19... А. О. знав, що я люблю Лермонтова. Та і в самого А. О-вича щось було лермонтовське в натурі. 6.VI 62». Подарунок Альшванга не зберігся.

³⁹ Скрипчинська Елеонора Павлівна (нар. 1899 р.) — український радянський музичний диригент і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1957 р.). З 1920 р. — диригент аматорських та професійних хорів, з 1964 р. — українського народного хору імені Г. Верьовки. З 1937 р. викладає в Київській державній ордені Леніна консерваторії імені П. І. Чайковського. Дружина Г. Верьовки.

⁴⁰ Символізм — напрям у літературі та мистецтві кінця XIX — початку XX ст. Виник у 70-х роках у Франції. Ґрунтувався на суб'єктивно-ідеалістичній філософії, проповідував індивідуалізм і містицизм; відмежовував літературу й мистецтво від суспільних завдань.

⁴¹ Пролеткультівці — члени пролетарської культосвітньої організації «Пролеткульт» («Пролетарська культура»), заснованої 1917 р. «Пролеткульт», маючи своїм завданням організувати рух мас за оволодіння новою пролетарською культурою, створив велику кількість студій з різних галузей мистецтва, але хибні ідейні настанови та організаційні форми знецінили це корисне починання. Теоретики «Пролеткульту» (О. Богданов, В. Плетньов) відмовлялись від класичної спадщини, вважаючи, що «чисто пролетарська» культура повинна бути створена «лабораторним» шляхом. Принципи «Пролеткульту» різко розкритикував В. І. Ленін на III з'їзді РКСМ 1920 р. та в листі ЦК РКП(б) «Про пролеткульт» (1920).

⁴² Футуристи — представники футуризму, формалістичного напрямку в буржуазній літературі та мистецтві Італії, Франції, Англії, Росії та інших європейських країн, що склався напередод-

дні і в роки першої світової війни. Теоретиком його був Ф. Марінетті. Борючись проти класичної реалістичної літератури і мистецтва, футуристи ставали на шлях крайнього формалізму — творили свою мову, будували мистецькі твори на довільних поєднаннях абстрактних форм.

⁴³ Толстой Лев Миколайович (1828—1910) — великий російський письменник. Творча діяльність його припала в основному на період між 1861 — початком ламання старої, патріархальної Росії — та 1905—1907 рр. — періодом першої російської буржуазно-демократичної революції. У статті «Лев Толстой як дзеркало російської революції» В. І. Ленін, підкреслюючи світове значення Толстого як художника писав: «Толстой відбив накупілу ненависть, дозріле прагнення до кращого, бажання позбутися минулого, — і незрілість мрійності, політичної невихованості, революційної м'якості» (*Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 15, с. 177*).

⁴⁴ Плеханов Георгій Валентинович (1856—1918) — видатний діяч російського і міжнародного соціалістичного руху, теоретик і пропагандист марксизму, один із засновників РСДРП.

⁴⁵ Скрибін Олександр Миколайович (1872—1915) — російський композитор і піаніст. З 1904 р. жив за кордоном, в 1910 р. повернувся до Росії. Перший період його творчості відбив революційне піднесення в Росії в кінці XIX — на початку XX ст. Творам, написаним в останній період життя, властиві ускладненість музичної мови, елементи символіки та містики. Г. Плеханов, не поділяючи ідейних поглядів О. Скрибіна, водночас високо цінував його як талановитого композитора. У статті «Із спогадів про О. М. Скрибіна» (1916) він, зокрема, писав: «творчість Скрибіна була його часом, вираженим у звуках. Але коли тимчасове, скороминуче знаходить своє вираження у творчості великого художника, воно набуває постійного значення і стає неминучим» (*Плеханов Г. В. Искусство и литература. М., ГИХЛ, 1948, с. 761*).

⁴⁶ «Варшав'янка» — масова революційна пісня. Первісний польський текст написав 1883 р. В. Свенціцький. 1897 р. Г. Кржижановський переклав текст російською мовою, посиливши в ньому революційні мотиви. «Варшав'янка» стала піснею-маршем робітничого класу, революційного студентства, особливо з часу революції 1905—1907 рр. Українською мовою перекладена 1905 р. М. Вороним.

⁴⁷ Досвітній Олесь (літературний псевдонім Олександра Федоровича Скрипала; 1893—1934) — український радянський письменник. За революційну агітацію в царській армії був засуджений до страти, але втік за кордон. Жив у Америці, Китаї, Японії. 1918 р. повернувся на Україну.

⁴⁸ Неєдлі Зденек (1878—1962) — видатний чехословацький державний та громадський діяч, історик, музикознавець, академік Чехословацької Академії наук. П. Тичина познайомився з ним 1924 р. у Празі.

⁴⁹ Сокальський Володимир Іванович (1863—1919) — український композитор і музичний критик (під псевдонімом «Дон Дієз»).

⁵⁰ Лядкевич Станіслав Пилипович (1879—1980) — український радянський композитор, педагог, музикознавець. Народний артист УРСР (з 1954 р.).

Вперше надруковано у вид.: Українська радянська енциклопедія. К., 1960, т. 2, с. 62.

В Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається примірник авторизованого машинопису статті про Х. Ботева (ф. 138, № 53). В зв'язку з тим, що текст її кардинально відрізняється від тексту першодруку, наводимо його тут.

«Ботев Христо (6.I 1849 (25.XII 1848) — 2.VI (20.V) 1876) — великий болгарський поет, мислитель, революціонер-демократ. Народився в Колофері, в родині відомого педагога Ботю Петкова. Спершу вчився в рідному місті, а з 1863 року в Одеській гімназії. Перебуваючи на Україні, вивчав російську літературу, стежив за розвитком революційного руху. В 1866 році працював учителем у бессарабському селі Задунаївці. 1876 року Б[отев] повертається на батьківщину. Переслідуваний за антиурядову пропаганду, цього ж року емігрує в Румунію, де перебуває до 1876 року. Тут, серед болгарських патріотів-емігрантів, під впливом російських емігрантів-революціонерів Ботев розгортає свою революційну діяльність. Він активну бере участь у революційній пресі, редагуючи часописи «Слово болгарських емігрантів» (1871), «Будильник» (1873), «Прапор» (1874—1875). 1873 року, після загибелі Вас[ила] Левського, Ботев стає на чолі реорганізованого Центрального болгарського революційного комітету, керує національно-визвольним рухом. Під час квітневого повстання Ботев загинув у нерівному бою проти турецьких загарбників.

Літературна спадщина Ботева різноманітна й багата (поезія, оповідання, публіцистичні статті, фейлетони, листи, послання). Окремих його епічних творів і досі не знайдено. Перший вірш Ботева «До своєї матері» надруковано 1867 року в газеті «Гайда».

В своїх поетичних творах (їх всього 20) Ботев оспівав любов до батьківщини, революційний дух болгарського народу, ненависть до гнобителів (незакінчена поема «Гайдуки», 1871, вірші «Елегія» та «Боротьба» — відгук на Паризьку комуну, «Хаджі Димитрій» і «Патріот», 1873, «На смерть Вас. Левського», 1876, та ін.). Викриваючи поневолювачів рідного народу, Ботев виступав за «майбутній комуністичний лад в усьому світі» («Символ віри Болгарської комуні»). Цей твір став катехізисом болгарських революціонерів. Ботеву належать переклади на болгарську мову дослідження Гловайського «Про слов'янське походження дунайських болгар», книги Ліпранді «Болгарія і східне питання» і, зокрема, драми М. Костомарова «Кремуцій Корд».

В часи всенародної боротьби проти фашистів у Болгарії ім'ям Христо Ботева названі були партизанські загони, радіостанції, фронтові видання. Твори Ботева перекладено багатьма мовами народів світу, в тому числі й українською мовою (П. Грабовський, В. Сосюра, П. Тичина). Л. Дмитерко видав п'єсу свою про життя й діяльність Христо Ботева.

Датується й подається за першодруком без урахування специфіки енциклопедичних статей, а саме: скорочені слова в енциклопедичному тексті у нашому виданні подаються повністю, критична література про письменника та бібліографія його творів в кінці статті не наводиться. Це саме стосується й подальших статей, тексти яких друкуються ва виданням «Української радянської

енциклопедії) («Іван Вазов», «Мажит Гафурі», «Блін-Пелін», «Сасунці Давид»).

¹ Левський (справжнє прізвище — Іванов) Васил (1837—1873) — діяч болгарського революційно-визвольного руху, революційний демократ. Учасник боротьби болгарського народу проти турецького ярма. Автор «Статуту-проекту» — програмного документа болгарського революційно-визвольного руху. Страчений турками 1873 р.

² Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український і російський буржуазно-ліберальний історик, письменник, етнограф і публіцист. Історична п'єса М. Костомарова за наявними в ній прогресивними тенденціями «Кремуцій Корд» написана 1849, опублікована 1862 р.

³ Сосюра Володимир Миколайович (1898—1965) — видатний український радянський поет. Лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка 1963 р. П. Тичину і В. Сосюру єднали щирі дружні почуття. До 60-річчя від дня народження В. Сосюри П. Тичина написав статтю «Про Володимира Сосюру» (1958; див. дев'ятий том цього видання). В «Літературній Україні» від 5 січня 1968 р. у добірці, присвяченій 70-й річниці від дня народження В. Сосюри, у заголовку наведено слова П. Тичини: «Скрізь у поезії своїй Володимир Сосюра був стрімливий, вчасний і сучасний». В. Сосюра також неодноразово присвячував П. Тичині свої поезії, згадував у творах.

⁴ Дмитерко Любомир Дмитрович (1911—1985) — український радянський письменник і літературний критик. Лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1979 р. Написав драматичну поему, присвячену Х. Ботеву, «Зоря на обрії» (1959).

[ІВАН ВАЗОВ]

Вперше надруковано у вид.: Українська Радянська Енциклопедія, т. 2, с. 199.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається автограф статті (ф. 138, № 54). Наводимо її повністю, оскільки вона має значні відміни від друкованого тексту.

«Вазов Іван Мінчов (27.VI 1850 — 22.IX 1921) — великий болгарський письменник і громадський діяч. Н[ародився] в м. Сопот (тепер Вазовград) поблизу Пловдива, в родині крамаря. Вчився у Пловдивській гімназії. На початку 70-х р[оків] познайомився з Христо Ботевим та Василем Левським і під їх впливом став на шлях революційної боротьби за визволення Болгарії: брав активну участь у підготовці повстання в м. Сопот. Після кривавого придушення квітневого повстання 1876 р. військами султана примушений був емігрувати до Румунії. В 1887—[18]89 рр. перебував на Україні, в Одесі.

Творча діяльність В[азова] надзвичайно багатогранна. Все ним написане (вірші й поеми, романи й повісті, оповідання й п'єси, статті й подорожні записи) складає собою 28 т[омів]. Основним у його творчості, подібно до П. Славейкова, Л. Каравелова, Х. Ботева, є осмісування боротьби болгарського народу за незалежність (зб[ірки] поезій «Прапор і гусла», 1876, «Печалі Болгарії», 1877), а також любов до Росії-визволительки (зб[ірка] поезій «Визволення», 1878), високе піднесення слов'янського єднання. Вірші В[азова] «Панагюрським повстанцям», «Свобода чи смерть» стали бойо-

вими піснями болгарських борців проти турецького гніту. В[азов] у своїй поезії відсвічував сучасність, і героям нап[іонально]-визвольного руху присвятив він цикл «Епопея забутих» (1881 р.). Лірика В[азова] патріотична, вона наскрізь проіннята любов'ю до рідного краю і в багатьох випадках наближається до поезії народної. Найбільш видатним твором В[азова] є роман-епопея «Під ігом», написаний в Одесі (1887—[18]89) і довершений в Болгарії у 1889—[18]90 рр. В образі революціонера Бойчо Огнянова В[азов] вивів народного героя Болгарії В. Левського. В[азов] — майстер реалістичного оповідання (збірки) «Бачене й чуते», 1901, «Строкатий світ», 1903). Літературний набуток його доповнюють ще комедії та історико-патріотичні драми.

В світогляді В[азова] були й окремі суперечності: напр., недооцінка історичної ролі робітничого класу та ідеалізація «патріархальної болгарської демократії».

В[азов] високо ставив творчість Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Некрасова. В поемі В[азова] «Громада» (1884) великий вчувається вплив поеми Шевченка «Катерина».

Твори В[азова] перекладено багатьма мовами. На українську мову вперше твори В[азова] почав перекладати П. Грабовський. В перекладах інших письменників в 1891 р. в газеті «Киевское слово», а також в 1908 р. у виданні в[идавництва] «Час» були опубліковані оповідання В[азова] «Чи йде» і «Павло». Першим українським перекладачем роману «Під ігом» був В. Щурат (1901). За радянського часу твори В[азова] на українську мову перекладали П. Тичина, О. Копиленко, О. Кундзич.

За редакцією з передмовою П. Тичини і в перекладі українською мовою видано роман І. Вазова «Під ігом» (К., 1950) та «Оповідання» (К., 1954). П. Тичина написав статтю «Іван Вазов» (1950; див. дев'ятий том цього видання) та вірш «Вазов в Одесі (1888 рік)» (1950; див. третій том цього видання). Твори І. Вазова в перекладі П. Тичини українською мовою див. у шостому томі цього видання.

Датується і подається за першодруком.

¹ Некрасов Микола Олексійович (1821—1878) — великий російський поет, революційний демократ. Його твори українською мовою перекладали І. Франко, П. Грабовський, М. Старицький, М. Терещенко, М. Пригара, О. Новицький та ін. П. Тичина переклав «Сучасну оду» (див. п'ятий том цього видання), написав про нього статтю «Громадянин» (1946; див. дев'ятий том цього видання).

² Щурат Василь Григорович (1871—1948) — український літературознавець, фольклорист і поет. Академік АН УРСР (з 1929 р.). З 1939 р. — професор Львівського ордена Леніна державного університету імені Івана Франка і директор Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника Академії наук УРСР.

³ Копиленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник.

⁴ Кундзич Олексій Леонардович (1904—1964) — український радянський письменник. Належав до літературного об'єднання «Молодняк». Автор книжки та статей з теорії і практики перекладу.

(ВИСТУП ПО РАДІО З НАГОДИ ВІДКРИТТЯ
УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ)

Вперше уривок виступу надруковано в газ. «Говорить Київ», 1960, 1 вересня, під рубрикою «Сьогодні українське радіо відкриває свій університет культури». Вдруге (також уривок) — у газ. «Радянська культура», 1960, 4 вересня, під назвою «Головне — бажання вчитися. З виступу поета-академіка Павла Григоровича Тичини на відкритті радіоуніверситету культури».

В архіві П. Тичини зберігається три автографи: два чорнових, без дати і без назви (ф. 464, № 3898; № 3899) та чистовий (ф. 464, № 3900, з датою 5.IX).

Датується за першодруком.

Подається за автографом № 3900 (з незначними скороченнями).

¹ ...XXI з'їзду К П Р С.— З'їзд відбувся позачергово 27 січня — 5 лютого 1959 р.

² Кобилянська Ольга Юліанівна (1863—1942) — видатна українська письменниця демократичного напрямку. Народилася на Буковині. В 1940 р. після визволення Північної Буковини радянськими військами стала членом Спілки письменників СРСР. П. Тичина присвятив їй вірш «На день свята Ольги Кобилянської (23.XI 1940 р.)» (див. другий том цього видання).

³ Шолохов Михайло Олександрович (1905—1984) — видатний російський радянський письменник і громадський діяч. Академік АН СРСР (з 1939 р.), лауреат Державної премії СРСР 1941, Ленінської премії 1960 р. та Нобелівської премії. Член Радянського комітету захисту миру, учасник Всесвітніх конгресів боротьби за мир.

⁴ Франко Іван Якович (1856—1916) — великий український письменник, вчений і громадський діяч, революційний демократ. П. Тичина високо цінував багатогранний талант Івана Франка. У численних статтях, виступах на ювілейних вечорах, по радіо (див. восьмий — десятий томи цього видання) він наголошував на його енциклопедичних знаннях, порівнював його з Й.-В. Гете й Л. Толстим, відзначав інтернаціоналізм його революційно-демократичного світогляду, порушував питання про повне видання творів, присвятив йому ряд віршів («Франка Івана голос чути», «Ми йдемо з Франком Іваном»; див. третій том цього видання).

(ВИСТУП НА ЗБОРАХ ГРОМАДСЬКОСТІ,
ПРИСВЯЧЕНИХ ВШАНУВАННЮ О. КОРНІЙЧУКА
З НАГОДИ ПРИСУДЖЕННЯ ЙОМУ
МІЖНАРОДНОЇ ЛЕНІНСЬКОЇ ПРЕМІЇ
«ЗА ЗМІЦНЕННЯ МИРУ МІЖ НАРОДАМИ»)

Вперше під редакційною назвою «Видатний борець за мир (Олександр Корнійчук)» надруковано у вид.: *Тичина Павло. З минулого — в майбутнє*, с. 244—247.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий (ф. 464, № 3895), без другого аркуша, чистовий (ф. 464, № 3896), без назви, дати й закінчення, та машинопис (№ 3897) з додрукованими вкінці рядками, яких немає у чистовому автографі.

Подається за автографом № 3896 (закінчення — за машинописом).

¹ Корнійчук Олександр Євдокимович (1905—1972) — видатний український радянський письменник-драматург, публіцист і літературознавець, державний і громадський діяч, Академік АН СРСР (з 1943 р.), академік АН УРСР (з 1939 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1967 р.), лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1960 р. З 1950 р. член Всесвітньої Ради миру та її бюро, з 1957 р. — перший заступник голови Радянського комітету захисту миру.

² Міжнародні Ленінські премії «За зміцнення миру між народами» — почесні нагороди, що надаються за видатні заслуги в справі боротьби проти війни, за збереження і зміцнення миру в усьому світі. Цими преміями нагороджуються громадські діячі будь-якої країни незалежно від їхніх політичних поглядів, релігійних переконань та расової належності. Міжнародні Ленінські премії «За зміцнення миру між народами» встановлено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 вересня 1956 р. (з 1949 по 1956 рік називалися «Міжнародні премії «За зміцнення миру між народами»).

³ Сталінабад — колишня (з 1929 до 1961 року) назва міста Душанбе, столиці Таджикиської РСР.

⁴ Всесвітня Рада Миру — найвищий постійний орган всесвітнього руху прихильників миру. Створена 1950 р. До її складу входять представники, рекомендовані національними організаціями прихильників миру, а також міжнародними громадськими організаціями. В різний час Всесвітню Раду Миру очолювали Ф. Жоліо-Кюрі, Дж. Бернал, І. Блюм, Р. Чандра.

⁵ ...де провела свої сесії Всесвітня Рада Миру, зокрема до Стокгольма... — 16—22 липня 1958 р. у Стокгольмі відбувся конгрес представників миролюбних сил, скликаний за ініціативою Всесвітньої Ради Миру. На конгресі розглядалося питання про роззброєння і заборону ядерної зброї.

⁶ Крупська Надія Костянтинівна (1869—1939) — видатний радянський партійний і державний діяч, педагог, почесний академік АН СРСР, активний діяч міжнародного жіночого руху. Дружина В. І. Леніна. У статті «Про п'єси, присвячені Жовтню» (1937) Н. Крупська зробила глибокий аналіз образу В. І. Леніна в п'єсі О. Корнійчука «Правда» (див.: *Крупская Н. К. Об искусстве и литературе. Л.— М., «Искусство», 1963, с. 56—61*).

⁷ Бернал Джон-Десмон (1901—1971) — видатний англійський вчений. Професор фізики Кембріджського і Лондонського університетів, іноземний член АН СРСР. Прогресивний громадський діяч, президент-виконавець Всесвітньої Ради Миру, член Комітету по міжнародних Ленінських преміях «За зміцнення миру між народами». Лауреат цієї премії 1953 р.

[НЕВОЗВРАТИМАЯ УТРАТА]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3368), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф підписаний автором, без назви. Зверху над текстом адреса: «Москва, Д-47, улица Правды, 11/13. Редакция журнала „Октябрь“» і зворотня адреса: «Київ, Рєпіна, 5, 3, П. Тичина». Разом з автографом № 3368 зберігається машинопис статті-телеграми із назвою «Невозвратимая утрата».

Подається за автографом із збереженням назви машинопису.

¹ Панфьоров Федір Іванович (1896—1960) — російський

радянський письменник. З 1930 р.— головний редактор журналу «Октябрь». Писав романи, п'єси, публіцистичні статті.

² ...в останній своїй книжці...— Мова йде про книжку «Роздуми» (1958), перекладену українською мовою і видану на Україні в 1960 р.

³ Горький Максим (літературний псевдонім Пешкова Олексія Максимовича; 1868—1936) — великий російський радянський письменник, основоположник літератури соціалістичного реалізму. Видатний літературний критик і теоретик. П. Тичина був знайомий з творчістю М. Горького ще з років навчання в Чернігівській семінарії. В одному із своїх записів він занотував: «Про Горького. «...уже в старших класах семінарії сам Коцюбинський давав мені «додому» в семінарію читати «Мать» Горького» (Із щоденникових записів, с. 375). Статті, виступи на ювілейних вечорах, вірші («Горький», 1937, «У гості кличе Горький Коцюбинського», 1951), присвячені М. Горькому, переклади українською мовою прозових та поетичних творів (див. п'ятий том цього видання) засвідчують пошану і любов П. Тичини до великого російського письменника. Знав про молодого поета-семінариста П. Тичину ще в дореволюційний час М. Горький від М. Коцюбинського, який разом з ним лікувався на Капрі. У листі до П. Тичини М. Горький писав із Сорренто 10 серпня 1927 р.: «...Знаю я Вас давно, мне много и нежно — как он изумительно умел говорить о людях — рассказывал о Вас М. М. Коцюбинский, читал некоторые Ваши стихи» (див.: *Горький М. Собрание сочинений*. В 30-ти т., М., ГИХЛ, 1955, т. 30, с. 31).

«ДЕНЬ СВІТУ ДРУГИЙ»

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1960, № 11, с. 4—17.

З ініціативи М. Горького 27 вересня 1935 р. було зібрано матеріал до книжки «День світу», в якому відображався один день з життя людини. 27 вересня 1960 р. газета «Известия» оголосила «День світу другий». П. Тичина описує свої роздуми з цього приводу.

В архіві поета зберігаються численні автографи українською мовою (ф. 464, № 3209 — чистовий, ф. 464, № 3211 — чорнові начерки) та російською (ф. 464, №№ 3205, 3206, 3207, 3208, 3210), а також машинописи російською мовою з авторськими виправленнями (ф. 464, № 3212, 3213); при машинописі № 3212, що має назву «Павло Тичина. День мира — второй», міститься супровідний лист до газети «Известия»: «Г. Москва. Редакция газеты «Известия». Для редколлегии книги «День мира второй».

Дорогой товарищ редактор!

Посылаю Вам свою запись 27 сентября 1960 года, «День мира — второй». К сожалению, высылаю с некоторым запозданием, так как у меня был грипп. 15 октября 1960».

Датуються і подається з деякими скороченнями за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 6, с. 366—385.

¹ Катерина Кузьмівна — К. К. Папарук (1874—1964) мати дружини поета Лідії Петрівни Тичини.

² «Известия Советов народных депутатов СССР» — орган Президії Верховної Ради СРСР; виходить з березня 1917 р.

³ «Вітчизна» — літературно-художній та громадсько-політичний журнал, орган Спілки радянських письменників України.

Заснований 1933 р. у Харкові під назвою «Радянська література». Під назвою «Вітчизна» виходить з січня 1946 р. у Києві.

⁴ ... статтю Олександра Ведмеденка. — Згадану статтю О. Ведмеденка під назвою «Очі людини» вміщено у відділі журналу «Розповіді. Документи» («Вітчизна», 1960, № 9, с. 162—175).

⁵ Філатов Володимир Петрович (1875—1956) — видатний український радянський офтальмолог, академік АН УРСР (з 1939 р.), дійсний член АМН СРСР (з 1944 р.), заслужений діяч науки УРСР (з 1935 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1950 р.). З молодих років захоплювався поезією і сам писав вірші. Близький друг П. Тичини.

⁶ Злобін Степан Павлович (нар. 1903 р.) — російський радянський письменник. Автор роману «Степан Разін» (1951).

⁷ Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — видатний український і російський філолог. Член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1875 р.). Йому належать наукові праці з загального мовознавства, фонетики, синтаксису, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії тощо. О. Потебня гостро виступав проти націоналізму й шовінізму, обстоював ідею братерства народів, рівноправність їхніх культур і мов.

⁸ ООН — Організація Об'єднаних Націй, міжнародна організація, створена 1945 р. на конференції в Сан-Франціско на основі добровільного об'єднання суверенних держав з метою підтримання міжнародного миру і безпеки та розвитку мирного співробітництва між усіма країнами. Місце перебування ООН — місто Нью-Йорк.

⁹ «Зоря Полтавщини» — газета, орган Полтавського обласного і міського комітетів Комуністичної партії України, обласної і міської Рад народних депутатів. Бере початок від газети «Молот» — органу Полтавського комітету РСДРП(б), перший номер якої вийшов у жовтні 1917 р. Виходила під різними назвами; з 1943 р. — під теперішньою назвою.

¹⁰ «Українське слово» — щотижнева прогресивна газета української трудової еміграції в Канаді. Виходить в Вінніпезі з 20 січня 1943 р.

¹¹ Гринчишин Микола Кирилович (нар. 1914 р.) — діяч прогресивної української еміграції в Канаді, журналіст. З 1952 р. — відповідальний редактор газети «Українське слово».

¹² Філіпенко Аркадій Дмитрович (1912—1983) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1958 р.). Автор багатьох музичних творів на слова П. Тичини. Близький друг поета.

¹³ «Українське життя» — прогресивна газета української трудової еміграції в Канаді. Виходить у Торонто з 7 серпня 1941 р.

¹⁴ Мацієвич Степан Устимович (нар. 1909 р.) — діяч трудової української еміграції і робітничого руху в Канаді. Публіцист і фейлетоніст, автор збірки сатиричних фейлетонів «Кінець династії». Відповідальний редактор газети «Українське життя».

¹⁵ Торез Моріс (1900—1964) — діяч французького і міжнародного робітничого і комуністичного руху. Під час гітлерівського вторгнення у Францію емігрував до СРСР. У 1944 р. повернувся у Францію. Автор ряду праць з питань марксистсько-ленінської теорії і робітничого руху.

¹⁶ Л а н ж е р о н — колишне передмістя Одеси. Назва походить від прізвища генерал-губернатора Новоросії, який у 1815—1822 рр. жив в Одесі й побудував біля моря дачу, де з часом виник пляж під цією назвою. Тепер — Комсомольський.

¹⁷ Л я б у р б Жанна (1879—1919) — революціонерка, активна учасниця боротьби радянського народу проти іноземних інтервентів та білогвардійців. 1 березня 1919 р. заарештована в Одесі французькою контррозвідкою і розстріляна.

¹⁸ Е н г е л ь с Фрідріх (1820—1895) — великий пролетарський революціонер, організатор і вождь міжнародного комуністичного робітничого руху, геніальний мислитель, друг і соратник К. Маркса; основоположник наукової ідеології пролетаріату.

¹⁹ Р е п і н Ілля Юхимович (1844—1930) — великий російський художник. З 1878 р. — член Товариства передвижників, з 1893 р. — дійсний член Академії мистецтв. Попередня назва вулиці Рєпіна в Києві (з 1919 по 1955 р.) — вулиця Чудновського.

²⁰ «Радянська література» — щомісячний літературно-художній журнал Спілки радянських письменників України. Виходив 1933 р. у Харкові, з 1934 р. — у Києві.

²¹ М и к и т е н к о Іван Кіндратович (1897—1937) — український радянський письменник. Учасник міжнародних конгресів захисту культури (1935, 1937), член Міжнародного бюро боротьби проти фашизму. Автор романів, п'єс, а також літературно-критичних та публіцистичних статей з питань літератури.

²² П а н ч Петро Йосипович (справжнє прізвище — Панченко; 1891—1978) — український радянський письменник. Автор оповідань, повістей, історичних романів; писав також фейлетони, гуморески, твори для дітей. Брав участь у Всесвітньому конгресі захисту культури (Париж, 1935). Написав статтю про П. Тичину «Народний поет» (див. зб. «Співець нового світу»).

²³ ...Всесвітній ... конгрес оборони культури. — Йдеться про Паризький конгрес оборони культури, що був скликаний з ініціативи Анрі Барбюса. На конгрес прибули представники багатьох країн світу різних ідейних переконань і поколінь творчої інтелігенції Європи, Азії, Америки, Австралії. Засідання конгресу відбувалися 21—25 червня 1935 р. У складі радянської делегації, очолюваної секретарем Спілки письменників СРСР О. С. Щербаковим, були О. Толстой, В. Иванов, Ф. Панфьоров, Я. Колас, А. Лахуті, Г. Табідзе, Б. Пастернак, М. Кольцов, І. Микитенко, П. Панч, О. Корнійчук, П. Тичина та ін. М. Горький не зміг приїхати через хворобу і надіслав вітальну телеграму. Матеріали конгресу було видано в Парижі в червні 1935 р. Цій події П. Тичина присвятив вірш «Конгрес оборони культури» (1935; див. другий том цього видання).

²⁴ Б а р б ю с Анрі (1873—1935) — видатний французький письменник-комуніст, публіцист. Активний борець проти фашизму. Помер у Москві. П. Тичина був особисто знайомий з А. Барбюсом. В архіві поета зберігаються записи про А. Барбюса: «Такий я радий був, коли з Барбюсом познайомився в Харкові в 1927 р., а потім в 1935 р[оці] в Парижі на Всесвітньому антифашистському конгресі [зустрівся]... Також я зустрічався з ним в Одесі в 1929 р., коли вернувся я з Туреччини» (Із щоденникових записів, с. 380).

²⁵ Б а р б ' е Анрі-Огюст (1805—1882) — французький поет. Найвизначніша його книжка — збірка політичної сатири «Ямби» (1831), в якій А. Барб'є таврував політику французької буржуазії

періоду Липневої революції 1830 року. Українською мовою поезії А. Барб'є перекладали В. Самійленко, М. Терещенко.

²⁶ Стоянов Людмил (справжнє ім'я та прізвище — Георгій Стоянов Златаров; 1886—1973) — болгарський письменник, публіцист, перекладач, дійсний член Болгарської Академії наук (з 1946 р.), Народний письменник Болгарії, Герой Соціалістичної Праці НРБ (з 1963 р.), член Всесвітньої Ради Миру. Перекладав твори П. Тичини, написав про нього статтю.

²⁷ Бехер Йоганнес-Роберт (1891—1958) — видатний німецький поет. Автор Державного гімну НДР (1949), лауреат національної премії імені Й. Гете 1949 і 1950 р., Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1952 р. П. Тичина вперше зустрівся з Й. Бехером 1924 р. в Берліні, розмовляв з ним про літературу, театр.

²⁸ Арагон Луї (1897—1982) — видатний французький письменник, критик і громадський діяч. У 1930 р. брав участь у Міжнародній конференції революційних письменників у Харкові. Член Всесвітньої Ради Миру, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1957 р. Неодноразово зустрічався з П. Тичиною. В архіві П. Тичини зберігається запис: «Про Луї Арагона. Луї Арагон з захопленням говорить про рад[янську] літ[ературу] — російську та інших братніх народів — і тут же згадує про письменників укр[аїнських]... Окремо про українську літературу Луї Арагон видрукував цілу розвідку свою під назвою «Укр[аїнське] інтермеццо» (Із щоденників записів, с. 261).

²⁹ ...запуск космічного корабля-супутника з живими істотами...— Другий космічний корабель запущено 19 серпня 1960 року.

³⁰ Ціолковський Костянтин Едуардович (1857—1935) — видатний російський вчений і винахідник у галузі аеродинаміки і теорії міжпланетних сполучень. У 1919 р. обраний членом Соціалістичної Академії суспільних наук. За видатні роботи в галузі міжпланетних сполучень в СРСР встановлено золоту медаль імені К. Е. Ціолковського. Про великі заслуги К. Ціолковського в освоєнні космосу П. Тичина пише у вірші «Зростає, пречудовний світе» (1959; див. третій том цього видання).

³¹ Виштак Степанида Демидівна (нар. 1918 р.) — знатна людина Радянської України, новатор сільськогосподарського виробництва, ланкова колгоспу «Радянська Україна» Гребінківського району Київської області. Двічі Герой Соціалістичної Праці (1949 і 1952). П. Тичина написав про неї поему «Степанида Виштак у вихованців дитячого будинку» (1961—1967), яка увійшла до збірки «В серці у моїм», с. 224—248 (див. третій том цього видання).

³² «Якщо думка кипить і в глибини йде мисль...» — остання строфа вірша «Якщо любиш життя і в труді молодий...» (1961; див. третій том цього видання).

³³ Бажан Микола Платонович (1904—1983) — видатний український радянський поет, перекладач, академік АН УРСР (з 1951 р.); головний редактор Української Радянської Енциклопедії, секретар правління Спілки письменників СРСР; Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.), народний поет Узбекистану, заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР, заслужений діяч науки УРСР; лауреат премії імені Шота Руставелі, Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1965 р., Державної премії УРСР 1971 р., Ленінської премії 1982 р. П. Тичина присвятив творчості М. Бажа-

на статтю «Ніч перед боем» (1935; див. восьмий том цього видання). М. Бажан згадує П. Тичину в поемі «Дебора» та ін.

³⁴ Вісконті Лукіно (нар. 1906 р.) — італійський режисер театру і кіно. Учасник Руху Опору.

³⁵ Моравіа Альберто (нар. 1907 р.) — італійський письменник. Свої враження від перебування в Радянському Союзі описав у статтях і нарисах.

³⁶ Леві Карло (нар. 1902 р.) — італійський письменник. За освітою лікар. Свої враження від подорожі по Радянському Союзі (зокрема, по Україні) описав у книгах нарисів «У майбутнього давнє серце» (1956), «Подвійна ніч під липами» (1960). Відомий і як художник-портретист.

³⁷ Пазоліні П'єр-Паоло (нар. 1922 р.) — італійський поет, прозаїк, сценарист.

³⁸ Роллан Ромен (1866—1944) — видатний французький письменник, музикознавець, громадський діяч, почесний академік АН СРСР (з 1932 р.). Лауреат Нобелівської премії 1916 р. В 1935 р. перебував в СРСР, дружив з М. Горьким. Один з організаторів (разом з А. Барбюсом та М. Горьким) Амстердамського воєнного конгресу (1932). П. Тичина високо цінував революційну творчість Р. Роллана, згадує про нього у вірші «Захід» (з циклу «Вулиця Кузнечна»), у статтях.

³⁹ ...«Тематику 5 Міжнародного з'їзду славістів»...— П'ятий Міжнародний з'їзд славістів відбувся у вересні 1963 р. в Софії (Болгарія).

⁴⁰ ...узятись до роботи по підготовці до Декади української літератури та мистецтва в Москві.— Декада розпочала роботу 12 листопада 1960 р. Цій події П. Тичина присвятив два вірші: «Заспівать тобі ми раді» та «На закінчення Декади в Москві», що увійшли до збірки «Комунізму далі видні» (1961; див. третій том цього видання).

[МАЖИТ ГАФУРІ]

Вперше надруковано у вид.: Українська радянська енциклопедія, т. 3, с. 145.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається автограф статті (ф. 138, № 55). Оскільки він має значні відміни від друкованого тексту, наводимо його повністю.

«Гафурі Мажит (псевдонім Гафурова Габдулмажита Нурганієвича; 1880—1934) — основоположник і одночасно класик башкирської літератури, також один із найвидатніших письменників татарського народу. Народився в родині башкирського вчителя, в селі Елем-Каранові Стерлітамацького повіту (тепер Гафурійського району Башкирської АРСР). Тяжким було трудове життя його, що почалося ще в ранній юності. Залишившись круглим сиротою, 13-річний Мажит працює у баїв, прислужує у медресе, а потім робітником займається на промислових золотих копальнях. Разом з тим весь час старанно працює він над своєю самоосвітою. Багата натура юного Мажита щодня, щохвилини вбирала в себе усі ті враження, якими життя його наділяло. А найбільше вражень діставав він сумних, невідрадних. І всі вони зразу ж рвалися з душі його, щоб комусь із рідних розповісти. Та не було у нього тоді нікого по-справжньому рідних,— отже, й кинувся він ті враження на папір викладати. В перших своїх творах 1902—1903 рр. (вірш

«Ішанським шакірдам», оповідання «Життя, пройдене в злиднях») Г[афурі] змальовує безраднісе животіння рідного народу, який буквально знемагав під тягарем соціального й національного гніту. Г[афурі], хоч і не був ще пов'язаним тоді з революційним рухом робітничого класу, всім єством своїм вірив, що маси трудящі не потерплять такого упослідження свого і неодмінно повстануть. Це знайшло своє відбиття у поемі «Сибірська залізниця» (1902 р.). Переїхавши до Казані (1905 р.), він немовби підростає на дві голови вище! Зразу ж бере участь у студентських демонстраціях. Від нових його друзів — татарських революційно-демократичних письменників (Галіаскар Камал, Гафур Кулахметов) знайомиться з російським революційним рухом, читає твори революційних письменників російських і особливо Максима Горького. Перші збірки його віршів вийшли в світ в 1906 р. («Моє молоде життя») і в 1907 р. («Любов до народу»), але нещадно були знищені царською цензурою. Революція 1905 р. вдихнула в поезію Г[афурі] новий зміст; головними мотивами його поезії тепер вже стали гнівний протест проти соціальної нерівності, заклики до активної боротьби як проти царських гнобителів, так і проти місцевої буржуазії — татарської й башкирської, дружба з російським та другими народами царської Росії (вірші «В дні свободи», «Багатій», «Пісня радості»). Гафурі, як поет і громадський діяч, все більше стає мужнім. Мужність своєї він був вірним і в ті роки, коли революція 1905 р. зазнала поразки (вірш «Я вийшов на базар», 1907 р., «Багач і наймит», 1908 р., «Старці», 1909 р., «Надія», 1909 р., «Старчення», 1909 р., «Бідняк», 1910 р., «Правда», 1911 р., «Там, де в злиднях люди», 1912 р., «Я і мій народ», 1912 р., «Нам потрібен мстивий п'ятий рік» та ін.). Мужність Г[афурі] виявив і під час імперіалістичної війни 1914—1918 рр., коли багато хто з літераторів зів'яли від псевдопатріотичного чаду й галасували за продовження війни. Г[афурі], навпаки, виступив проти війни (вірші «Плач», «Доля», «Сумний байрам», «Солдатка», «Хто він?»). Г[афурі] однаковою мірою боровся в своїх творах як проти царських саграпів, поміщиків і міліонерів, так і проти духівництва всіх релігій. Уфімські баї та мулли не могли простити йому вірша «Мабуть, нема тебе, аллах» і проголосили поетові анафему (1915 р.). Радісними ритмами позначені пісні Г[афурі] в дні Лютневої революції і підтовки Жовтневого повстання («Ранок свободи», «Червоний стяг», «Дракон» та ін.). З великою повнотою і силою поезія Г[афурі] відсвічує боротьбу башкирського народу за зміцнення влади пролетаріату після Жовтня. Г[афурі] славить перемогу радянського ладу, закликає рішуче проводити боротьбу проти башкирських націоналістів, зміцнити дружбу народів («Вирвані сторінки», 1923, «Думи старого батира», 1925, «У квітнику», 1927, «Пісня червоних воїнів», 1929, та ін.).

Г[афурі] і далі не перестає виступати проти буржуазних націоналістів і проти зрадників народу («Досліджуючи ядовиті мозки», 1930), оспівував безсмертного творця Комуністичної партії — В. І. Леніна («Він не вмер», 1933). Відтворюючи в своїй поезії великі соціалістичні перетворення в нашій країні, Г[афурі] радів, коли башкирська й татарська жінка внаслідок цих перетворень все більше й більше звільнялася від рабського свого становища (повість «Зганьблені», 1927). Високо підніс Г[афурі] художню майстерність своїх творів. Невтомно вчився він у Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Горького, Маяковського. Стежив за розвитком літе-

ратур братніх народів Радянського Союзу, як і за розвитком літератур іноземних.

Великий слід залишив по собі Мажит Гафурі. Талант його був багатогранний. Як родоначальник башкирської літератури й одночасно визначний татарський письменник, Г[афурі] виявив себе в поезії і в прозі, в писанні книжок для дітей і в створенні тексту для опери, в опрацюванні записаних із уст народу легенд і казок, в піднесенні критичної думки Башкирії...

В 1929 р. уряд Башкирської АРСР присвоїв Мажитові Гафурі звання народного поета Башкирії. Його твори близькі також і іншим народам, — отже, Гафурі в водночас і глибоко інтернаціональним поетом.

П. Тичина написав статтю «Патріотизм у творчості Мажита Гафурі» (див. восьмий том цього видання), неодноразово згадував його у численних статтях. За редакцією і з вступною статтею П. Тичини вийшли «Вибрані поезії» М. Гафурі (К., 1955). У 1966 р. поет написав «Слово о Мажите Гафурі» до збірки «Избранная лирика», що вийшла в Уфі (див. у цьому томі).

Датується і подається за першодруком.

¹ «На золотих розшуках поета» — Переклад не точний. Треба — «На золотих розсипах поета».

[ВЫСТУПЛЕНИЕ НА ВЕЧЕРЕ,
ПОСВЯЩЕННОМ ПАМЯТИ Л. КВИТКО]

Вперше надруковано в перекладі українською мовою у кн.: *Павло Тичина*. Читаю, думаю, нотую, с. 114—117, під редакційною назвою «Друг малечі».

Вечір, присвячений 70-й річниці від дня народження Л. Квітка, відбувся у Москві в Будинку літератора. Виступ П. Тичини, в зв'язку з хворобою, був виголошений без його присутності.

В архіві П. Тичини зберігається автограф російською мовою (ф. 464, № 3770), без дати й без назви. Зверху синім чорнилом рукою автора написано: «Павло Григорьевич Тычина». В архіві під № 3771 зберігається також два машинописи пізнішого походження: один — українською мовою під назвою «Друг малечі», другий — російською із назвою «Незабываемый друг детей».

Датується орієнтовно за змістом.

Подається за автографом.

¹ Квітко Лейб Мойсейович (1890—1952) — єврейський радянський письменник. Почав друкуватись у 1917 р. Найбільше відомий як дитячий письменник. П. Тичина був у приятельських взаєминах з Л. Квітком, листувався з ним.

² Стальський Сулейман (літературний псевдонім Гасанбекова; 1869—1937) — видатний лезгинський народний поет-співець. Народний поет Дагестану (з 1934 р.). Високу оцінку творчості С. Стальського дав М. Горький. Народніпісенні твори С. Стальського були перекладені багатьма мовами народів СРСР. П. Тичина переклав українською мовою поезії С. Стальського «Соловей» і «Старшина» (1953; див. п'ятий том цього видання).

³ ...после 1-го Всесоюзного съезда писателей... — Перший Всесоюзний з'їзд письменників відбувся 1934 р. в Москві.

⁴ ...написанную мной статью на тему о социалистическом наследии и революционной дей-

ствительности...—Статтю під назвою «Три зустрічі» було надруковано в газеті «Известия», 1934, 29 вересня. Пізніше (українською мовою) вміщено в п'ятому томі творів П. Тичини під назвою «Наука, спадщина, революційна дійсність» (1934; див. восьмий том цього видання).

⁵ Фірдоусі Абуль Касим (близько 934 — близько 1020) — великий поет, класик таджицької і перської літератур. Автор епічної поеми «Шахнаме» («Книга царів»), створеної на основі фольклорно-епічних джерел. Перекладалася багатьма мовами. Українською мовою відома в перекладі А. Кримського (1895).

⁶ Менделєєв Дмитро Іванович (1834—1907) — великий російський учений; відіграв визначну роль у розвитку хімії та інших галузей природознавства. На його честь засновані премії АН СРСР за видатні роботи з хімії та фізики.

⁷ Чуковський Корній Іванович (1882—1969) — російський радянський письменник, літературознавець, лауреат Ленінської премії 1962 р., один із зачинателів радянської дитячої літератури, дослідник життя і творчості М. Некрасова, автор нарисів «Шевченко», літературно-критичних праць, мемуарів.

⁸ Маршак Самуїл Якович (1887—1964) — російський радянський поет і перекладач, один з творців радянської дитячої літератури, сатирик, майстер політичного памфлета, перекладач. Перекладав вірші П. Тичини. Автор літературно-критичних праць з питань дитячої літератури, художньої майстерності. П. Тичина переклав вірш С. Маршака «Війна з Дніпром» (див. п'ятий том цього видання).

⁹ Блок Жан-Рішар (1884—1947) — французький письменник-комуніст. З перших днів окупації Франції гітлерівцями перейшов на нелегальне становище і під псевдонімом «Фауст» співробітничав в антифашистських виданнях. З 1941 по 1944 рік жив у Москві. Звідси він звертався по радіо до своїх співвітчизників, закликаючи їх до активної боротьби з ворогом. Ці виступи згодом склали книжку «Від Франції окупованої до Франції озброєної» (1949), удостоєну Золотої медалі Миру.

¹⁰ Вайян-Кутюр'є Поль (1892—1937) — французький письменник і політичний діяч. Один із засновників Французької компартії (1920). В 1935—1937 рр.—головний редактор газети «Юманіте». Успіхом соціалістичного будівництва в СРСР присвятив книгу «Будівники нового життя» (1932).

¹¹ ...перевожу стихотворения Льва Моисеевича! — П. Тичина переклав українською мовою велику кількість віршів Л. Квітка для дітей («Скрипонька», «Поросята» та ін.; див. п'ятий том цього видання).

¹² ...несколько писем Льва Моисеевича Квитко...— В архіві П. Тичини зберігається п'ять листів Л. Квітка до поета (ф. 464, № 6356).

[ІНТЕРВ'Ю КОРЕСПОНДЕНТОВІ ГАЗЕТИ
«ВІЛЬНЕ ЖИТТЯ»]

Вперше надруковано в газ. «Вільне життя», 1960, 12 листопада. До статті зроблено примітку: «Позавчора наш кореспондент зв'язався по телефону з Києвом та Львовом і мав розмову з учасниками Декади української літератури і мистецтва в Москві —

нашими депутатами — Верховної Ради СРСР поетом Павлом Тичиною, Верховної Ради УРСР поетом Андрієм Малишком, а також нашими земляками — народним артистом Радянського Союзу Мар'яном Крушельницьким і письменником Володимиром Гжицьким. Нижче подаємо запис розмови».

Датується і подається за першодруком.

¹ «Вільне життя» — газета, орган Тернопільського обласного і міського комітетів Комуністичної партії України, обласної та міської Рад депутатів трудящих. Перший номер газети вийшов 3 жовтня 1939 р., після визволення Західної України.

² «Зростає пречудовний світ» — збірка поезій П. Тичини, вийшла у видавництві «Радянський письменник» 1960 р.

³ «Батьківщині могутній» — збірка поезій П. Тичини, вийшла 1960 р.

ВЕЛИКА ПОДЯКА НАШИМ БРАТАМ РОСІЙСЬКИМ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 24 листопада. Стаття друкувалася також у газетах «Вільне життя» та «Кіровоградська правда», 1960, 25 листопада.

Датується і подається за першодруком.

¹ Університет дружби народів — вищий навчальний заклад в СРСР, організований Радянським комітетом солідарності країн Азії і Африки, Союзом радянських товариств дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та ВЦРПС з метою подання допомоги країнам Азії, Африки і Латинської Америки у підготовці національних кадрів. Заснований 1960 р. в Москві. В лютому 1961 р. університету присвоєно ім'я Патріса Лумумби.

² Кент Рокуелл (1882—1971) — американський художник, письменник, громадський діяч, почесний член Академії мистецтв СРСР (з 1962 р.). Лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1967 р.

³ Леонов Леонід Максимович (нар. 1899 р.) — російський радянський письменник, громадський діяч, академік АН СРСР, член Радянського комітету захисту миру (з 1949 р.), лауреат Ленінської премії 1957 р., автор романів, повістей, п'єс, публіцистичних статей та літературно-критичних праць.

[ВІДГУК НА ЗАПУСК ТРЕТЬОГО КОСМІЧНОГО КОРАБЛЯ]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3370), що зберігається в архіві П. Тичини.

На автографі зверху над текстом стоїть підпис: «Павло Тичина» і дата: «2/ХІІ-60».

¹ Запуск третього космічного корабля... — Третій космічний корабель запущено 1 грудня 1960 р. На його борту були собаки Бджілка і Мушка та інші біологічні об'єкти. Запуску космічних кораблів П. Тичина присвятив вірші «Зростає, пречудовний світ» (1959) та «Моє дороге сучасне» (1960; див. третій том цього видання).

ІЗ ВСТУПНОГО СЛОВА
НА ВІДКРИТТІ МІСЯЧНОГО СЕМІНАРУ
МОЛОДИХ ЛІТЕРАТОРІВ]

Друкується вперше за чорновим недатованим автографом (ф. 464, № 3567) без початку, з виправленнями і вставками П. Тичина синім та червоним олівцями. В архіві зберігається також машинопис (ф. 464, № 3568), що є передруком з автографа.

9 грудня 1960 р. в Ірпінському будинку творчості письменників відбулось відкриття другого місячного семінару молодих літераторів України. Вступним словом семінар відкрив П. Тичина.

Датується часом відкриття семінару молодих літераторів.

¹ «Там за мною, за мною, за мною...» — рядки з вірша «За всіх скажу, за всіх переболію» (1922); увійшов до збірки «Вітер з України» (1924; див. перший том цього видання).

² «Плуг» — спілка українських радянських селянських письменників. Заснована в Харкові 1922 р. Ставила своїм завданням виховувати широкі селянські маси в дусі пролетарської революції, залучаючи їх до участі в громадському житті. Через обмеженість тематики, вузькість культурних заходів «Плуг» наприкінці 20-х років почав розпадатися. В 1931 р. перейменований у Спілку пролетарсько-колгоспних письменників (існувала до квітня 1932 р.).

³ Пилипенко Сергій Володимирович (1891—1943) — український радянський письменник, журналіст. На початку 20-х років редагував газети «Комуніст», «Вісті», «Селянська правда» та ін. Автор байок та низки літературно-критичних праць.

⁴ «Гарт» — спілка пролетарських письменників України. Заснована в січні 1923 р. Об'єднувала найвизначніших революційно-пролетарських письменників України (П. Тичина, В. Сосюра, І. Микитенко, І. Кулик та ін.). Проте склад організації був неоднорідним за ідейно-творчими прагненнями, що й призвело в кінці 1925 р. до її розпаду.

⁵ Головка Андрій Васильович (1897—1972) — український радянський письменник, один із зачинателів української радянської прози. Роман «Бур'ян» (1927) — один з найвизначніших творів української радянської прози. А. Головка є також автором п'єс та кіносценаріїв.

⁶ Забіла Наталя Львівна (1903—1985) — українська радянська поетеса, прозаїк, драматург. Авторка творів для дітей, лауреат премії імені Лесі Українки 1972 р. Працювала також у галузі художнього перекладу з російської, французької, польської та інших мов.

⁷ Копиленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник; автор оповідань, романів, повістей. Багато писав для дітей.

⁸ Минко Василь Петрович (нар. 1902 р.) — український радянський драматург, прозаїк, автор збірок оповідань, повістей, подорожніх нарисів та комедій.

⁹ Гжицький Володимир Зенонович (1895—1973) — український радянський письменник, родом з Тернопільщини. З 1919 р. жив у Харкові. Автор поезій, романів, повістей, п'єс для дітей. Перекладав з польської мови.

¹⁰ Сенченко Іван Юхимович (1901—1975) — український радянський письменник. Належав до літературної організації «Плуг» (з 1922 р.), потім до «Вапліте» (з 1927 р.). Писав вірші,

оповідання, твори для дітей. Йому належать літературно-критичні розвідки про творчість П. Тичини, П. Панча, публіцистичні твори та переклади творів російських письменників.

¹¹ У с е н к о Павло Матвійович (1902—1975) — український радянський поет. Очолював літературну організацію «Молодняк», водночас належав до ВУСПП'у (Всеукраїнської спілки пролетарських письменників). Автор численних збірок поезій.

¹² Ш е в ч е н к о Іван Іванович (1902—1977) — український радянський поет і журналіст. Належав до літературної організації «Молодняк». Автор однієї з перших в українській літературі поем про Дніпрельстан — «Пороги» (1923), популярної пісні «Дванадцять косарів» (1924). П. Тичина написав про нього вірш «В гостях у пісняра Івана» (увійшов до збірки «Ми — свідомість людства». К., «Радянський письменник», 1957; див. третій том цього видання).

¹³ К у л и к Іван Юліанович (1897—1941) — український радянський письменник, партійний і громадський діяч, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни. 1923 р. вступив у письменницьку організацію «Гарт». Писав вірші, поеми, прозові твори, перекладав твори американських, російських, грузинських, вірменських поетів.

¹⁴ З а о к е а н с ь к а ф і л і я «Г а р т у» — літературне об'єднання пролетарських письменників Канади і США (1924—1929), що існувало як заокеанська філія всеукраїнського «Гарту».

¹⁵ І р ч а н Мирослав (літературний псевдонім Андрія Дмитровича Бабюка; 1897—1937) — український радянський письменник. 1923 р. виїхав до Канади, був там секретарем заокеанської філії «Гарту». 1929 р. повернувся на Радянську Україну. Автор нарисів, оповідань, повістей, новел, п'єс.

¹⁶ Т а р н о в с ь к и й Микола Миколайович (1895—1984) — український радянський поет, родом з Тернопільщини. На 15-му році життя виїхав до Америки. Працював у Нью-Йорку і Детройті. Брав участь у робітничому соціалістичному русі. Редагував прогресивний сатиричний журнал «Молот», був співредактором органу української прогресивної еміграції в Америці газети «Українські щоденні вісті». У 1958 р. переїхав до Радянського Союзу. Автор численних збірок віршів, поем, віршованого роману «Емігранти» (1958), книжки новел «В заокеанській гушці» (1964).

¹⁷ Ш а т у л ь с ь к и й Матвій Миронович (1883—1952) — діяч української трудової еміграції та робітничого руху в Канаді. Брав активну участь у діяльності Товариства допомоги визвольному руху на Західній Україні, був редактором українських прогресивних газет у Канаді. В останні роки життя вів непримиренну боротьбу проти українських буржуазних націоналістів.

¹⁸ О р е ш и н Петро Васильович (1887—1938) — російський радянський письменник. Багато мандрував по Росії в пошуках заробітку. У віршах і поемах оспівував тяжку долю селянина, вітав революцію. Писав також повісті та оповідання для дітей.

¹⁹ Є с е н і н Сергій Олександрович (1895—1925) — видатний російський радянський поет. У 1924—1925 рр. оспівував соціалістичні перетворення в країні, героїку революційних битв, створив поетичний образ В. І. Леніна.

²⁰ «Розкажи, розкажи мені, поле...» — один із ранніх віршів П. Тичини (1911 р.); його М. Коцюбинський читав М. Горькому на острові Капрі (див. перший том цього видання).

²¹ Г у ж в а Валерій Федорович (нар. 1936 р.) — український

радянський поет. Автор збірок віршів «Огонек» (1965), «Дуель» (1969), «Імена» (1972) та ін., а також публіцистичних книжок.

²² Ларкіна Олександра Миколаївна (нар. 1918 р.) — архітектор за спеціальністю, працює в товаристві «Знання». Пише вірші, виступає з лекціями про поетів, що не повернулися з війни.

²³ Шарова Тетяна Миколаївна (нар. 1933 р.) — викладач англійської мови Білоцерківської середньої школи № 7, поетеса. Пише російською мовою. Автор поетичних збірок «Огонек» (1965), «Голосую за лирику» (1970), «Доверие» (1981) та багатьох публікацій у періодиці.

ТОРЖЕСТВУЙ, НАРОДЕ ТУРКМЕНИЇ!

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Туркменская искра», 1960, 26 листопада; українською мовою — в «Літературній газеті», 1960, 16 грудня.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи російською мовою: чорновий (ф. 464, № 3070) та чистовий (ф. 464, № 3071) під назвою «Торжествуй, народ Туркмени» з підписом: «Павло Тичина. Киев (по телефону)».

Датується і подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 6, с. 386—387.

¹ Махтумкулі (Махтум-кулі, прізвисько Фрагі; 1730 — 80-ті роки XVIII ст.) — видатний туркменський поет, родоначальник туркменської літератури. Твори Махтумкулі тривалий час зберігалися у списках та усній передачі співців. Вперше опубліковані 1842 р. Систематичне збирання і вивчення літературної спадщини Махтумкулі почалося тільки після Великого Жовтня. П. Тичина перекладав твори Махтумкулі українською мовою (див. п'ятий том цього видання).

² Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — видатний український просвітник, філософ і поет. Філософія Г. Сковороди, його художня творчість усе життя цікавили П. Тичину. Він написав кілька статей про Г. Сковороду («Григорій Сковорода», 1942; «Кілька штрихів до теми «Сковорода й Радищев», 1949; див. восьмий і дев'ятий томи цього видання); поеми («Сковорода», 1920—1923; «Сковорода і Біснுவатий», 1920, 1940; «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя в тигровій шкурі», 1937), присвятив йому свою книжку «Замість сонетів і октав» (1920), виступав з доповідями на ювілейних вечорах, присвячених пам'яті Г. Сковороди, переспівав декілька його пісень («Будь славно, природо, за все...» — див. збірку «Партія веде» у першому томі цього видання).

³ Саят-Нова (літературний псевдонім Арутіна Саядяна; 1712—1795) — вірменський поет, ашуг. Був придворним співцем та музикантом грузинського царя Іраклія II. Писав вірменською, грузинською, азербайджанською мовами. Грузинські вірші Саят-Нови переклав українською мовою М. Рильський.

[СПОГАД ПРО ПОЇЗДКУ ДО ІВАНА ЛЕ]

Вперше під редакційною назвою «Не спалося в готелі «Москва» надруковано в газ. «Літературна Україна», 1980, 21 березня, під рубрикою «До 85-річчя Івана Ле».

Статтю написано, очевидно, в час перебування П. Тичини в Москві на Декаді української літератури і мистецтва, яка розпочала роботу 12 листопада 1960 р.

Датується і подається за першодруком.

¹ Ми з вами — художники слова... — П. Тичина звертається до Івана Ле (літературний псевдонім Івана Леонтіївича Мойсі; 1895—1978), українського радянського письменника, автора оповідань, повістей, історичних романів, лауреата Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1967 р.

² Ірина Терентіївна (1912—1984) — дружина Івана Ле.

³ Хемінгуей Ернест (1899—1961) — видатний американський письменник. У 1936—1939 рр. боровся в Іспанії проти фашизму. Останні роки жив на Кубі, прихильно ставився до кубинської революції. Лауреат Нобелівської премії 1954 р.

[КОРОТКИЙ ВІДГУК
НА ВІРШІ Д. ГОЛОВКА]

Друкується вперше за автографом без назви, дати й підпису (ф. 464, № 3333), що зберігається в архіві П. Тичини. Тут же, у справі № 3334, зберігається два розрізних аркуші чорнових начерків відгуку на вірші Д. Головка. Оскільки вони кардинально відрізняються від основного тексту, наводимо їх повністю.

Аркуш 1. «Коли читаєш твори наших молодих поетів, що, на-самперед, у них шукаєш? Молодості, безпосередності, народності, звучання слова, самовідданості Радянській Батьківщині. Та це ж загальновідома істина, скажуть мені. Бо хіба ж не всі молоді поети в своїй творчості зливаються з народом? Я дозволю собі не робити тут пояснення, але на сказаному мною на початку все-таки свій особливий наголос поставити.

Протягом кількох останніх років у пресі нашої час від часу стали появлятися пісні і вірші Дмитра Головка. Одразу треба сказати: ці вірші його звертали увагу у читачів, хоча у них немало ще несамостійного, невправного! Та й хіба можна вимагати глибокої вправності від молодого поета. Адже кожному молодому поетові не зразу ж дається оригінальна, тільки йому властива форма вислову думок і почуттів. Крім того, від поета зараз вимагається багато. Бо треба бути водночас і новатором життя і знати всі ті джерела, звідки течуть традиції наших великих попередників.

Пісні і вірші Дм. Головка після їх появи в пресі не раз були повторно передруковані в збірниках репертуару самодіяльного мистецтва, в одривних календарях, в районних газетах, а також композиторами покладені на музику.

Що саме характерне для поезій Дмитра Головка? Це — оспівування праці, оспівування людини в труді. В більшості його поезій фігурують: м а й с т е р...»

Аркуш 2. «Про молодих письменників писати — яка це радість! Усім нам... А в тім числі й мені. Бо велику ж маю пристрасть у собі постійно стежити за вічним процесом оновлення життя. Читаючи молодих або ж слухаючи їх твори у власній їхній передачі, не тільки чуєш, а всім своїм еством відчуваєш, якими багатими, живими, живущими соками збільшується наш сад щороку, щомісяця, щодня, вливаються повсемісно у нашу радянську літературу, зокрема в літературу українську. І думаєш: прекрасні старші віком яблуні в садах нашої літератури! А ще прекрасніш є те, що разом з ними та в садах наших ростуть також і молодії яблуньки. І що утішно, що ці яблуньки, не відстаючи від старших, теж і собі цвістися хочуть. І цвіт їхній — такий же свіжий, свіжороз-

критий, запашний, цвіт їхній всіма очима на тебе дивиться, немовби каже:

«Тебе послав до нас садовник? Тож не стій ти здалеку, а підійди! Ти підступи, торкнися пальцями — чи чуєш, які пахощі? Та ні, скажи, чи чуєш?»

А ще говорять нам наші яблуньки й так! «Якщо побачиш ти, що зав'яз на мені, молоденькій, аж надто вже розкинулася широко та густо, — ну, то зірви на мені — нехай один чи два мої цвіточки, щоб восени плоди мене та не пригнули до землі або ж і зовсім не зламали. Але ж усі останні ти все-таки мені на моє щастя залиш, нехай я розцвіту на всі мої сили, наскільки радощів своїх я витримати зможу!»

Датується орієнтовно.

¹ Головка Дмитро Андрійович (нар. 1933 р.) — український радянський поет, прозаїк. Автор поетичних збірок «Плем'я робітниче» (1958), «Зелена вісь» (1971), книжок оповідань для дітей.

² «Нам здається, що для критики, для літератури, для самого суспільства...» — цитата із статті М. Добролюбова «Що таке обломовщина?» (1859). В українському перекладі див.: *Добролюбов М. О.* Літературно-критичні статті. К., Держлітвидав України, 1961, с. 33—34.

ОТЗЫВ НА КНИГУ СТИХОТВОРЕНИЙ Р. БАЛЯСНОЙ «ЛИРИКА»]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3329), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф без назви, дати й підпису. Під номером 3328 зберігається чорновий текст; до віршів єврейською мовою подано російський підрядник. Уривки перекладів віршів Р. Балясної із рецензованої книжки «Лірика» російською мовою зберігаються у справі (ф. 464, № 3330). Тут же міститься лист-чернетка до директора видавництва «Советский писатель»:

«Директору изд[ательст]ва «Советский писатель».

Риву Н[аумовну] Балясную как писательницу я знаю давно, в продолжение многих лет... Ее стихотворения знают читатели, об этом свидетельствуют многочисленные отзывы читателей.

Новая книга Ривы Балясной под названием «Лірика» интересна по темам, по звучанию.

Мне известно, что Рива Балясная передает свою [книгу] Вашему изд[ательст]ву. Считаю, что Рива Балясная заслуживает быть изданной в московском изд[ательст]ве.

У справі № 3331 зберігаються також два машинописних тексти рецензії — українською та російською мовами. Над українським текстом олівцем невідомою рукою поставлено заголовок «Цікава книжка».

Датується орієнтовно.

¹ Балясна Рива Наумівна (1910—1980) — єврейська радянська поетеса і нарисовець. У 1961 р. вийшла збірка її поезій українською мовою «Юнь моя» та російською збірка «Снег и тишина».

² Іваненко Оксана Дмитрівна (нар. 1906 р.) — український радянський прозаїк. Лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка 1986 р. Авторка книжок для дітей, повістей та романів про Т. Г. Шевченка. Працює в галузі художнього перекладу.

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3842), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф чорновий, без дати.

27 січня 1961 р. в Колонному залі Київської філармонії відбулося вшанування П. Тичини з нагоди 70-річчя від дня його народження і 50-річчя творчої діяльності. З вступним словом виступив голова вечора М. Т. Рильський. Доповідь про творчість ювіляра виголосив С. М. Шаховський.

«Літературна газета» того дня вмістила велику добірку виступів письменників про П. Тичину під рубрикою «Чуття єдиної родини», озглавлену цитатою: «Павло Тичина. Сучасне... яке величезне! В нім першість труду — не мечам!»

В архіві П. Тичини збереглися його записи-роздуми з приводу свого ювілею: «До 70-річчя. Ніхто не каже, що я в той час був революційним діячем. Я ще ж був юнаком. Однак я найтісніше зв'язувався з рев[олюційно] настроєними елементами.

Мої відносини з Ю[рієм] К[оцюбинськ]им, тоді ще гімназистом. А трохи згодом відносини з Віг[алієм] Прим[аков]им.

У Дядиченка по статистичі разом працювали. Наші розмови про те, треба чи не треба санскрит вивчати. Тобто питання стояло ще ясніше: чи треба в такий час цар[ського] самодержавія насамперед хапатись до вивчення санскриту й подібних мов, уже омертвілих, а чи вивчати нові мови, вивчати все те нове, чим дихає передове людство, яке хоче скинути ярмо царизму» (ф. 464, № 3948). Ще один запис: «1961 року, січень. «Что такое юбилей? Это тот момент в жизни, когда на твоей остановке поезда непременно надо выходить из вагона. Хочешь или не хочешь — а выходит надо...» (Із щоденникових записів, с. 259).

¹ ...підготовки до XXII з'їзду К П Р С. — З'їзд відбувся 17—31 жовтня 1961 р.

² ...політ на стратостаті «СССР-1»...— Радянські стратонавти К. Д. Годунов, Г. О. Прокоф'єв, Е. К. Бірнбаум першими в СРСР піднялись у стратосферу на стратостаті «СССР-1», що досяг висоти 19 тис. метрів.

³ Федосєєнко П. Ф., Васенко А. Б., Усискін І. Д.—радянські стратонавти, Герої Радянського Союзу. 1934 р. на стратостаті «ОАХ-1» піднялися на висоту 22 тис. метрів. Польоти стратонавтів поклали початок вивченню космічного простору.

⁴ Лісовий (Свашенко) Петро Андрійович (1891—1943) — український радянський письменник і журналіст. Восени 1933 року П. Тичина разом з П. Лісовим поїхав у Миргородську МТС. Внаслідок цієї поїздки й були написані П. Тичиною дві «Пісні трактористки».

⁵ Кулик Олеся (тепер Кулик-Корчагіна Олександра Федорівна; нар. 1914 р.) — перша дівчина-трактористка у Миргородській МТС, яку П. Тичина описав у вірші «Пісня трактористки. Як Олеся Кулик тікала на курси 1930 р.» (1933; див. перший том цього видання). Нині проживає в Білгороді-Дністровському Одеської області. З нагоди присвоєння П. Тичині звання Героя Соціалістичної Праці в 1967 р. надіслала йому телеграму: «Вітаю з присвоєнням високого звання Героя Соціалістичної Праці. Бажаю доброго здоров'я і довгих літ життя» (див.: *Тельнюк С. Ти грими, наша славо, по світу.* — «Література України», 1967, 28 лютого).

⁶ «Зростає, пречудовний світе...» — перший рядок програмного вірша однойменної збірки П. Тичини.

⁷ Пітра Юрій Юрійович (нар. 1914 р.) — прославлений кукурудзовод, новатор сільськогосподарського виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці, ланковий радгоспу «За пове життя» в селі Білках Іршавського району Закарпатської області. В березні 1984 р. йому встановлено в селі бронзовий бюст.

⁸ Ладані Ганна Михайлівна (нар. 1914 р.) — новатор сільськогосподарського виробництва, прославлений кукурудзовод, ланкова колгоспу імені В. І. Леніна Мукачівського району Закарпатської області, двічі Герой Соціалістичної Праці.

⁹ Заглада Надія Григорівна (1894—1977) — одна з організаторів колгоспного руху, родом з Житомирщини. Герой Соціалістичної Праці, заслужений працівник сільського господарства УРСР. У 1939 р. ланка Н. Заглади досягла світового рекорду по врожайності льону. П. Тичина присвятив їй вірш «Надії Загладі» (див. третій том цього видання).

¹⁰ Савченко Марія Харитонівна (нар. 1913 р.) — новатор сільськогосподарського виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці, завфермою колгоспу імені В. І. Леніна Лебединського району Сумської області.

¹¹ Марцун Марія Антонівна (1894—?) — новатор сільськогосподарського виробництва, буряковод, двічі Герой Соціалістичної Праці, ланкова колгоспу «Україна» Дзержинського району Житомирської області.

¹² Пелагеча Одарка Іллівна (1886—?) — ланкова колгоспу «Дружба» села Залісся Чорнобильського району Київської області, Герой Соціалістичної Праці. П. Тичина присвятив їй вірш «До знатної ланкові», що ввійшов до збірки «Зростає, пречудовний світе» (1960; див. третій том цього видання).

ПРЕСЕЧЬ ЗЛОДЕЯНИЯ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1961, 16 лютого.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис (ф. 464, № 3371) російською мовою, без дати й без назви. Текст ідентичний газетному.

Датується і подається за першодруком.

¹ Лумумба Патріс-Емері (1925—1961) — політичний і державний діяч республіки Конго (тепер республіка Заір), національний герой конголезького народу. З 1960 р. — прем'єр-міністр уряду республіки Конго. Підступно вбитий прислужниками запроданця бельгійських колонізаторів М. Чомбе при підтримці генерального секретаря ООН Д. Гаммаршельда. У лютому 1961 р. Уряд СРСР присвоїв його ім'я Університету дружби народів у Москві. У Києві ім'я П. Лумумби присвоєно одній із вулиць міста.

² Гаммаршельд (Хаммаршельд) Даг (1905—1961) — шведський політичний діяч і дипломат. Доктор філософії і права, член Шведської Академії наук (з 1954 р.). З квітня 1953 р. — генеральний секретар ООН; проводив політику захисту колоніалізму. Загинув в авіакатастрофі.

[ВИСТУП ПО УКРАЇНСЬКОМУ РАДІО
ДЛЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ
З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА]

Вперше під редакційною назвою «Один народ, один Шевченко» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 45—46.

В архіві П. Тичини зберігається автограф (ф. 464, № 3834); це два розрізнені аркуші (перший і третій), без дати й без назви. Датується за змістом.

Подається за першодруком.

¹ ...пам'ятник Тарасові Шевченку. — Мова йде про пам'ятник Т. Шевченкові в Палермо — одному з осередків українського населення провінції Онтаріо (поблизу міста Торонто) як дар українського радянського народу українцям, які живуть у Канаді. Автори пам'ятника скульптори М. Вронський і О. Олійник, архітектор В. Гнєздилов. На постаменті викарбувано напис: «Т. Г. Шевченко. 1814—1861. Від українського радянського народу українцям Канади». Урочисте відкриття пам'ятника відбулось 1 липня 1951 р.

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ З НАГОДИ 90-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ]

Вперше надруковано (з незначними скороченнями) в кн.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє (с. 80—82), під спільною назвою «Три слова про Лесю Українку», яка об'єднала три статті: 1946, 1951, 1961 рр.

В «Літературній газеті» від 28 лютого 1961 р. під назвою «Народ вшановує пам'ять великої поетеси» вміщено репортаж про ювілейний вечір, присвячений Лесі Українці, що його вступним словом відкрив П. Тичина.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (ф. 464, № 3703) з авторськими виправленнями та дописками червоним та синім олівцями без дати й без назви.

Датується часом виступу П. Тичини на ювілейному вечорі, присвяченому Лесі Українці.

Подається за автографом (з незначними скороченнями).

¹ Бабишкін Олег Кіндратович (нар. 1918 р.) — доктор філологічних наук, критик, літературознавець. Автор низки праць про Лесю Українку.

² Мержинський Сергій Костянтинович (1870—1901) — активний діяч визвольного руху, учасник соціал-демократичних гуртків Мінська та Києва; близький друг Лесі Українки, якому вона присвятила ряд творів.

³ «Слово, чому ти не твердая крпця...» — цитата з вірша Л. Українки із циклу «Невільничі пісні», написаного 1896 р.

⁴ Суворов Олександр Васильович (1730—1800) — російський полководець, з 1795 р. — генерал-фельдмаршал; в 1799 р. йому присвоєно звання генералісімуса російських військ.

⁵ ...«з зав'язаними очима пишуть...» — слова з листа Л. Українки до матері від 21 березня 1908 р. з Ялти (див.:

Українка *Леся*. Зібрання творів у дванадцяти томах. К., «Наукова думка», 1979, т. 12, с. 236).

⁶ ...Іван Франко... перед усім світом потвердив...— У статті «Леся Українка» (1898) І. Франко писав: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини».

⁷ «Жизнь» — літературно-політичний журнал, який видавався в 1897—1901 рр. у Петербурзі. З 1898 р.— один з органів «легальних марксистів». У відділі белетристики журналу діяльну участь брав М. Горький. Леся Українка написала для журналу статті-огляди: «Два направления в новейшей итальянской литературе», «Малорусские писатели на Буковине», «Новые перспективы и старые тени», «Заметки о новейшей польской литературе».

⁸ Дифенбейкер Джон-Джордж — канадський прем'єр-міністр. Демагог, видавав себе за послідовного поборника інтересів «середнього канадія». Його заповонила ідея «визволення» українського народу від вигаданих ним же «радянських колоній» (див. статтю М. Гриня «„Визвольні“ маячення пана Дифенбейкера» в газ. «Радянська Україна», 1962, 12 січня).

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ 150-Й РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. САРМІЄНТО, 4 ВЕРЕЗНЯ 1961 Р.]

Вперше надруковано під редакційною назвою «Слово про Сармієнто» у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 127—129 (з незначними скороченнями).

Вечір відбувся у Спільці письменників України.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (ф. 464, № 3704) без назви й без дати.

Подається за автографом.

¹ Сармієнто Домінго Фаустіно (1811—1888) — аргентинський письменник і громадський діяч. У 1868—1874 рр. президент республіки.

² «Сын своего бурного времени...» — цитата із статті Ф. Кельїна «Домінго Фаустіно Сармієнто» («Советский Союз», 1961, № 2).

³ Росас Хуан Мануель (1793—1877) — аргентинський політичний діяч, генерал. В 1829 р. захопив владу в Буенос-Айресі і став губернатором провінції. Придушував визвольну боротьбу індіців, робив спробу підкорити Уругвай. У 1852 р. втік у Англію.

⁴ Альварес Арнедо-Херонімо (нар. 1897 р.) — діяч робітничого руху Аргентини. З 1938 р.— генеральний секретар ЦК Компартії Аргентини.

⁵ Олівер Марія-Роса (нар. 1898 р.) — аргентинська письменниця, громадська діячка. Віце-президент Спільки аргентинських жінок, член Всесвітньої Ради Миру. Автор нарисів та оповідань, присвячених боротьбі за мир («Втрачений день», «Мовчазний Беніто» тощо). У 1952 р. удостоєна Золотої Медалі Миру, в 1957 — Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами».

⁶ Олег Іванович — О. І. Микитенко (нар. 1928 р.), український радянський письменник, перекладач, критик. Автор книжки «В червоних лавах. З історії інтернаціональних зв'язків української радянської літератури 20-х років» (1974).

Вперше надруковано в газ. «Советская Белоруссия», 1961, 10 березня.

¹ Датується і подається за першодруком.

«...маленькой книжки, которая называется «Кобзарь»... — У першому виданні «Кобзаря» 1840 р. було вміщено всього вісім поезій Т. Шевченка («Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»).

² «...А що робить?» — цитата з поезії Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» (1839).

³ Николай Палкин — Микола І. За жорстоке переслідування передових письменників і вчених, придушення селянських рухів, за посилення національно-колоніального гніту в національних окраїнах Росії народ прозвав його «Палкіним».

⁴ Чернишевський Микола Гаврилович (1823—1889) — великий російський революційний демократ, публіцист, письменник, історик, філософ-матеріаліст, літературний критик. Один із керівників та ідейних натхненників журналу «Современник». Був у дружніх взаєминах з Шевченком. Вважав, що українська література з появою Т. Шевченка стала в ряд великих: «Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література також не потребує нічого ласки», — писав він у статті «Новые периодические издания» («Современник», 1861, № 1).

⁵ Добролюбов Микола Олександрович (1836—1861) — великий російський революційний демократ, філософ-матеріаліст, літературний критик. Йому належить рецензія (без підпису) «Кобзар» Тараса Шевченка («Современник», 1860, № 3), у якій він підкреслював загальноросійське значення творчості українського поета, зв'язок його творів з народним життям і народною піснею.

⁶ Герцен Олександр Іванович (1812—1870) — видатний російський революційний демократ, філософ-матеріаліст, письменник і публіцист. Високо оцінював значення творчості Шевченка: «Він великий тим, що є цілком народним письменником, як наш Кольцов, але він має набагато більше значення, ніж Кольцов, оскільки Шевченко є також політичним діячем і виступав як борець за свободу» (див.: Юнге Е. Ф. Воспоминания. М., 1913, с. 355).

⁷ Церетелі Акакій Ростомович (1840—1915) — великий грузинський поет і громадський діяч, один з основоположників нової грузинської літератури. У 1860 р. познайомився з Т. Шевченком, про що розповів у статті «Зустріч з Т. Г. Шевченком» (1911). «Ця перша і остання зустріч, — писав він, — залишилась в моєму серці світлим спогадом на все життя. Я повинен визнати, що вперше з розмови з ним я зрозумів, як треба любити батьківщину і свій народ». П. Тичина перекладав твори А. Церетелі українською мовою (див. п'ятий том цього видання).

⁸ «...Карл Маркс стал читателем его произведения! — 1878 р. літературному конгресу в Парижі було подано французькою мовою доповідь М. Драгоманова про українську літературу. Карл Маркс, уважно перечитавши її, відкреслив ті місця, де йшлося про творчість Т. Шевченка. Не виключено, що К. Маркс міг читати також і поезії Т. Шевченка у перекладах німецькою мовою австрійського літературознавця Йоганна-Георга Обріста.

• Он у нас «первый» и истинно народный поэт, как сказал А. М. Горький.— У лекції про Т. Шевченка з циклу «Російська література й російська інтелігенція в її ставленні до народу» М. Горький зазначав, що Шевченко заслуговує високої оцінки саме як перший і воістину народний поет (див.: *Горький М. История русской литературы. М., 1939, т. 1, с. 188—189*).

ПРО ПЕРШОГО В СВІТІ КОСМОНАВТА
ЮРІЯ ОЛЕКСІЙОВИЧА ГАГАРИНА

Вперше надруковано в прогресивній канадській газеті «Українське слово», 1961, 14 квітня.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий недатований автограф (ф. 464, № 3372). Зверху на ньому червоним олівцем рукою П. Тичини поставлено заголовок: «Павло Тичина. Про першого в світі космонавта Юрія Олексійовича Гагаріна».

Датується і подається за першодруком.

¹ Гагарін Юрій Олексійович (1934—1968) — перший у світі космонавт. 12 квітня 1961 року на космічному кораблі-супутнику «Восток-1» піднявся в космос і, зробивши політ навколо земної кулі, повернувся на Землю. П. Тичина присвятив Ю. Гагаріну й Г. Титову вірш «Виховала партія богатирів» (ввійшов до збірки «Комунізму дали видні», К., ДВХЛ, 1961, с. 5—7; див. третій том цього видання).

(ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ
З НАГОДИ 100-ї РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ РАБІНДРАНАТА ТАГОРА,
6 ТРАВНЯ 1961 р.)

Вперше під редакційною назвою «Син нескоримої Індії (Рабіндрнат Тагор)» надруковано у вид.: *Тичина Павло. З минулого — в майбутнє, с. 166—168*.

Вечір відбувся у Жовтневому палаці м. Києва.

В архіві П. Тичини зберігаються два автографи: чорновий уривок із значними виправленнями й доповненнями (ф. 464, № 3706), чистовий (ф. 464, № 3707) без дати й без назви, а також два машинописи пізнішого походження українською та російською мовами (ф. 464, № 3708).

Подається за автографом (із незначними скороченнями).

¹ Тагор Рабіндрнат (Тхакур Рабіндрнатх, 1861—1941) — великий індійський письменник, основоположник сучасної літературної бенгальської мови, мислитель, художник, громадський діяч. Лауреат Нобелівської премії. Автор поетичних збірок, соціально-психологічних романів, драм. Створив близько двох тисяч пісень. П. Тичина з молодих років захоплювався творами Р. Тагора. Подорожуючи з капелюю К. Стеценка в 1920 р., він возив з собою у похідній бібліотечці ранні твори Р. Тагора. Згодом образ Р. Тагора П. Тичина відтворив у поезіях «Вітер з України» (1923) та «Рабіндрнат Тагор. Після повернення з Москви 1930 р.» (1961), а також переклав його вірш (див. шостий том цього видання).

² Бенгалія — історична область у Південній Азії, розташована в басейні нижньої течії річок Гангу та Брахмапутри в східній частині Бенгальської низовини. Звідси в XVII ст. англійці

почали завоювання Індії. У 1947 р. Бенгалію штучно поділено між Індією та Пакистаном.

³ Повстання в Сипаї 1857 року — індійське національне повстання 1857—1859 рр. проти англійських колонізаторів; в історичній (головним чином англійській) літературі набуло назви Сипайського від персидського слова «сипах» (військо). Сипаї — наймані війська в Індії, створені в XVIII ст. англійськими колонізаторами з місцевого населення; використовувалися для підкорення Індії. Проте сипайські війська неодноразово брали участь у визвольній боротьбі народних мас Індії проти колонізаторів.

⁴ Нібур Бартольд-Георг (1776—1831) — німецький історик, фахівець з історії Стародавнього Риму. Автор «Римської історії» (1812—1831).

⁵ Ранке Леопольд фон (1795—1886) — німецький історик. З 1841 р. офіційний історіограф Пруссії. Автор праць з історії Західної Європи та балканських країн XVI—XVII ст.

⁶ Кіплінг Ред'ярд-Джозеф (1865—1936) — англійський письменник, апологет британського імперіалізму. У ранніх творах змалював картини злиденного життя індійського народу, критикував побут англійських колонізаторів. У пізніших творах став проповідувати расистські ідеї, необхідність і благодійність «цивілізаторської» діяльності англійських імперіалістів серед індійських народів.

⁷ Неру Джавахарлал (1889—1964) — політичний і державний діяч Республіки Індії, з 1950 р. — прем'єр-міністр. У 1927, 1955 та 1961 рр. відвідував СРСР. Активний борець проти колоніалізму й агресивних воєнних блоків за мирне співіснування й загальне роззброєння. Автор книг з питань міжнародної політики й національно-визвольного руху.

⁸ Уеллс Герберт-Джордж (1866—1946) — англійський письменник. У книзі «Росія в імлі» (1921) з симпатією змалював життя Країни Рад, хоч разом з тим допустився у ній помилкових і найвінших тверджень; так, зокрема, він вважав план ГОЕЛРО утопією, був переконаний, що господарську розруху можна усунути тільки з допомогою капіталістичних країн, тощо.

⁹ В «Листах про Росію»... — У 1930 р. Рабіндранат Тагор відвідав Радянський Союз. Результатом цієї подорожі була його книга «Листи про Росію» (1931), в якій він захоплювався досягненнями будівництва соціалізму в Радянському Союзі.

(ВИСТУП НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПАМ'ЯТІ МАКСИМА ГОРЬКОГО,
19 ЧЕРВНЯ 1961 р.)

Вперше під редакційною назвою «Прапорonoсець революційного гуманізму (Максим Горький)» надруковано з незначними скороченнями у вид: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 173—178.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чистовий, без дати й без назви (ф. 464, № 3772) та чорновий уривок із значними виправленнями (ф. 464, № 3774), на першому аркуші якого невідомою рукою олівцем під текстом зазначено: «19.VI 61 р. на літературному вечорі, у Малому залі Жовтневого палацу».

Оскільки текст чорнового автографа відмінний від основного тексту, наводимо його повністю:

«Сьогодні тут зібралися вшанувати пам'ять Горького не тільки кияни, але й наші дорогі друзі москвичі з МХАТу, який зараз гастролює в Києві, а також товариші з Азербайджану, що приїхали до нас в гості з поїздом дружби. Дозвольте їх гостинно привітати.

Привітати шановних і дорогих наших друзів — артистів Московського художнього театру імені Горького і запросити всіх їх до президії.

Товариші! Тепер щодо моїх спогадів про Горького. Стрічався я з Олексієм Максимовичем всього кілька разів: в 1934 році, в серпні на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників у Москві; там же у вересні, на першому після цього з'їзду пленумі, а потім у Горках під Москвою на широкій бесіді за обідом у Олексія Максимовича як у новообраного голови письменницької організації; а ще і в 1935 році в домі Горького в Москві на Никітській вулиці.

Від цих зустрічей великі в моїй душі враження залишилися! Чи ж зможу я тут хоч коротко розповісти про них?

Без малого двадцять сім літ тому назад Олексій Максимович, відкриваючи Перший Всесоюзний з'їзд письменників, сказав: «Ми виступаємо в епоху загального здичавіння, озвірення та одчаю буржуазії».

Багато чого змінилося сьогодні в світі. Зараз здичавіння буржуазії не можна вже назвати загальним, вже немало країн відпало від табору імперіалізму, нові республіки народилися у Азії й Африці, які з нами йдуть. Але здичавіння буржуазії залишилось».

Датується часом виступу П. Тичини на вечорі, присвяченому пам'яті М. Горького.

Подається за автографом.

¹ «Здоров будь, Пушкін мій, землі орган мого гучий!» — початок вірша П. Тичини «Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі» (1920; див. перший том цього видання).

² ...тут... працював Горький! — М. Горький в юнацькі роки працював вантажником на пароплавах міста Одеси.

³ Маяковський Володимир Володимирович (1893—1930) — видатний російський радянський поет. П. Тичина високо цінував талант В. Маяковського. У статті «Промова на відкритті наради молодих письменників України» (1955) він називає Маяковського «найталановитішим поетом радянської епохи», у вірші «А легко ж быть чудесним, молодым» (1955) називає його «учителем поетам молодим», підкреслює свою любов до нього, згадує про зустріч з ним в Москві, називає його своїм учителем і попередником. П. Тичина написав статтю про В. Маяковського «Він говорив з народом одверто» (1940; див. восьмий том цього видання), переклав його вірш «Баку» (див. п'ятий том цього видання), неодноразово цитує в своїх статтях уривки з його творів. В архіві П. Тичини зберігаються уривок спогадів про В. Маяковського російською мовою (ф. 464, № 3047), а також окремі записи: «Всього я Маяковського люблю», в яких він зазначає, що вірш «Ненависті моєї сило...» (1924) написаний під впливом поезії В. Маяковського «Владимир Ильич Ленин» (див.: Із щоденникових записів, с. 275).

⁴ Толстой Олексій Миколайович (1883—1945) — видатний російський радянський письменник, публіцист, академік АН СРСР (з 1939 р.). Активний учасник міжнародних антивоєнних конгресів

у Парижі, Брюсселі, Лондоні, Мадриді, поборник дружби народів.
⁵ Палажченко Олексій Овсійович (1924—1979) — український радянський письменник. Лауреат комсомольської премії імені Пилипа Рудя. Автор збірок поезій, нарисів, повістей, художньо-документальних оповідей.

⁶ Руднев Семен Васильович (1899—1943) — комісар партизанського з'єднання С. Ковпака, Герой Радянського Союзу. В архіві П. Тичини зберігається незакінчена поема про С. Руднева «Руднев і Ковпак. Драматична поема» (див. другий том цього видання, розділ «Вірші та поеми, що не ввійшли до збірок»).

ВИСОКО ПІДНОСИМО ТЕБЕ МИ НА РУКАХ
(ВАЖА ПШАВЕЛА)

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1961, 26 липня, до 100-річчя від дня народження Важі Пшавели.

Грузинською мовою під назвою «Овіяний славою (До 100-річчя від дня народження Важі Пшавели)» надруковано в грузинській газеті «Комуніст», 1961, 26 липня.

10 жовтня 1961 р. у Києві відбувся вечір з нагоди 100-ї річниці від дня народження Важі Пшавели, організований Українським республіканським комітетом захисту миру, Спілкою письменників України та Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Вечір відкрив П. Тичина. Про життєвий та творчий шлях Важі Пшавели розповів М. Бажан.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3086) — уривок російською мовою, написаний олівцем, з виправленнями чорнилом. Під № 3087 зберігається стаття з газети «Радянська Україна» із значними авторськими виправленнями й доповненнями олівцем. Так, перед абзацом: «Якими б фарбами малював грузинський поет сьогодні радянських людей...» П. Тичина зробив вставку: «Ця ніжність виявилась і в перенесенні праху Важа Пшавели на нагорний пантеон у Тбілісі — Мтацмінду. Про це яскраво писав нам у своєму вірші Микола Бажан. Я трепетаю, як читав його «Коли нічної доби при червоних одсвітах смолошкипів...».

Датується і подається за першодруком.

¹ Важа Пшавела (літературний псевдонім Луки Разікашвілі; 1861—1915) — видатний грузинський поет. Писав вірші, поеми, драми, нариси, оповідання, критико-теоретичні та публіцистичні статті. П. Тичина переклав українською мовою два уривки з поеми Важі Пшавели «Гість і господар» (див. п'ятий том цього видання).

² ...з алетів «Буревісник» Горького. — Мається на увазі «Пісня про Буревісника» (1901).

³ Чиковані Симон Іванович (1903—1966) — грузинський радянський поет. У віршах 20—30-х років показав соціалістичні перетворення в Грузії; у поемі «Пісня про Давида Гурамішвілі» (1944) оспівав братерство і дружбу російського, українського та грузинського народів. Перекладав поезії Т. Шевченка, «Слово о полку Ігоревім», писав про творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки. Написав статтю про П. Тичину «Слово про Павла Тичину» в газеті «Заря Востока», 1964, 4 жовтня.

⁴ Так так і швілі Отар Васильович (нар. 1924 р.) — грузинський радянський композитор, громадський діяч, народний артист

СРСР (з 1974 р.), міністр культури Грузинської РСР (з 1965 р.), секретар Спілки композиторів СРСР (з 1957 р.), професор Тбіліської консерваторії (з 1966 р.), лауреат Ленінської премії, член Комітету по Ленінських преміях, автор визначних музично-сценічних, вокально-симфонічних та симфонічних творів, хорів, романсів, музики до драматичних спектаклів та фільмів. Створив оперу «Міндія» за мотивами поезії Важі Пшавели (постановка 1961 р.).

В СВОЕМ ТВОРЧЕСТВЕ СОЛЬЕМСЯ С НАРОДОМ!

Вперше надруковано в журн. «Советская Украина», 1961, № 7, с. 3—7.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті українською мовою під назвою «У своїй творчості злідемося з народом» (ф. 464, № 3411), що є перекладом журнального тексту «Советской Украины», здійсненим О. Прищепеню.

Датується і подається за першодруком (з деякими скороченнями).

¹ Волгін Вячеслав Петрович (1879—1962) — радянський історик і громадський діяч, академік АН СРСР (з 1930 р.), учасник революційного руху в Росії (з 1899 р.), лауреат Ленінської премії 1961 р.

² Сурков Олексій Олександрович (1899—1983) — російський радянський поет і громадський діяч. Член Всесвітньої Ради Миру (з 1953 р.), президент товариства «СРСР — Великобританія» (з 1958 р.), перекладач українських народних пісень та віршів Т. Шевченка, І. Франка, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри. П. Тичина переклав його вірш «Ти ж на плечі клади мені руки» (див. п'ятий том цього видання).

³ Кабалевський Дмитро Борисович (нар. 1904 р.) — російський радянський композитор, народний артист РРФСР (з 1954 р.). З 1953 р. — член Радянського комітету захисту миру, з 1955 — Всесвітньої Ради Миру.

⁴ Макдайд Армід Х'ю (Мак-Діармід Г'ю; справжнє прізвище та ім'я — Крістофер Маррі Грив; 1892—1978) — шотландський поет, критик, перекладач. Збирач і дослідник шотландського фольклору, популяризатор творчості Т. Шевченка, автор віршів про В. І. Леніна. Виступав як борець за мир.

⁵ Глезос Маноліс (нар. 1921 р.) — грецький громадський і політичний діяч, один з керівників Єдиної демократичної лівої партії (ЕДА), і директор її органу — газети «Авгі». 5 грудня 1958 р. за прогресивну громадську діяльність був несправедливо звинувачений у шпигунстві, заарештований і в липні 1959 р. засуджений до тюремного ув'язнення.

⁶ Рассел Бертран-Артур-Вільям (1872—1970) — англійський філософ, логік і математик, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії 1950 р. Виступав за ядерне роззброєння і використання космосу у мирних цілях.

⁷ Уїлсон Мітчел (1913—1973) — американський письменник. Під враженням поїздки в СРСР написав роман «Зустріч на далекому меридіані» (1961), в якому виступає за розвиток міжнародного наукового співробітництва в ім'я зміцнення миру і прогресу людства. В 1964 р. твір перекладено українською мовою.

⁸ Симонов Костянтин (Кирило) Михайлович (1915—1979) — видатний російський радянський письменник, громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.), лауреат Державних премій СРСР 1942, 1943, 1946, 1947, 1949, 1950 рр. та Ленінської премії 1974 р.

⁹ Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (нар. 1918 р.) — видатний український радянський письменник, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1962 р., Ленінських премій 1964 та 1982 р., голова Українського республіканського комітету захисту миру (з 1973 р.), член Всесвітньої Ради Миру, академік АН УРСР, Герой Соціалістичної Праці. Написав про П. Тичину статтю «Людині гімн» (див. Співець нового світу, с. 5).

¹⁰ Сераковський Зигмунт Гнатович (1826—1863) — польський революційний демократ, капітан генерального штабу російської армії. 1848 р. був заарештований і засланий солдатом до Окремого Оренбурзького корпусу. З Т. Шевченком особисто познайомився 28 березня 1858 р. у Петербурзі. 1863 р. повішений за організацію національно-визвольного повстання в Литві.

¹¹ Залеський Броніслав (1820—1880) — польський історик і художник, діяч польського визвольного руху. 1846 р. заарештований і 1848 р. засланий рядовим до Окремого Оренбурзького корпусу. 1849 р. в Оренбурзі познайомився з Шевченком і заприятелював з ним.

¹² Гус Ян (1371—1415) — національний герой чеського народу, ідеолог Чеської Реформації. У своїх творах і казаннях викривав католицьке духовництво і німецьких феодалів, за що був засуджений як єретик церковним собором і спалений.

¹³ Жижка Ян з Троцнова (близько 1360—1424) — національний герой Чехії, діяч гуситського революційного руху (1419—1424). Очолював визвольну війну чехів проти соціального і національного гніту німецьких феодалів і верхівки римсько-католицької церкви.

¹⁴ ...восстановил по памяти вторую часть своей поэмы «Шевченко и Чернышевский»... — Першу частину поеми написано 1939 р. Другу частину втрачено під час Великої Вітчизняної війни. Поема ввійшла до збірки «І рости, і діяти» (1949; див. другий том цього видання).

¹⁵ ...сдал в печать новую книгу своих стихов.— Йдеться, очевидно, про збірку поезій «Комунізму далі видні» (1961; див. третій том цього видання).

(ВИСТУП ПЕРЕД РАДІОСЛУХАЧАМИ)

Друкується вперше за недатованим автографом, що зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 3843).

Датуються за змістом.

¹ Ідучи назустріч... XXII з'їзду КП України...— З'їзд відбувався 27—30 вересня 1961 р.

² У першому вірші...— У збірці «Комунізму далі видні» вірш має назву «Ленін іде на шевченківський вечір (У Кракові 1914 року)». У тексті помилка: замість Кракова написано — Прага.

³ «Про право націй на самовизначення» — одна з визначних програмних праць В. І. Леніна; написана в лютому — травні й опублікована у квітні — червні 1914 р. в більшовицькому журналі «Просвещение» (№ 4—6). У статті В. І. Ленін висунув і обгрунтував свої програмні вимоги з національного питання, го-

ловною серед яких є вимога права націй на самовизначення аж до відокремлення і утворення окремих національних держав. Щодо України він писав: «Чи судилося, наприклад, Україні стати самостійною державою, це залежить від 1000 факторів, невідомих наперед. І, не намагаючись гадати марно, ми твердо стоїмо на тому, що безсумнівне: право України на таку державу. ...ми виховуємо маси в душі визнання цього права, в душі заперечення державних привілеїв якої б то не було нації» (*Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 20, с. 380).

**(ВИСТУП ПЕРЕД РОБІТНИКАМИ
ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК»,
ПРИСВЯЧЕНИЙ ДНЮ ПОЕЗІЇ)**

Друкується вперше за машинописом (ф. 464, № 3762), що зберігається в архіві П. Тичини.

Датується за змістом.

¹ День поезії на Україні... — Цей день відзначено 17 вересня 1961 р. Зустріч П. Тичини з робітниками заводу «Більшовик» відбулась тоді ж у парку імені О. С. Пушкіна Жовтневого району (див. репортаж у «Літературній газеті», 1961, 22 вересня).

² Ушаков Микола Миколайович (1899—1973) — російський радянський поет і перекладач, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1973 р. Перекладав твори українських поетів, поетів Дагестану та Узбекистану; писав також статті з теорії перекладу, поетичної творчості.

³ Бакуменко Данило Олександрович (нар. 1918 р.) — український радянський поет, автор низки поетичних збірок. Переклав поему Є. Ісаєва «Суд пам'яті».

⁴ Жолдак Олесь Іванович (нар. 1918 р.) — український радянський поет, автор низки збірок ліричних, гумористичних та сатиричних віршів. Працює в галузі художнього перекладу з російської, білоруської та польської мов.

⁵ Вінграновський Микола Степанович (нар. 1936 р.) — український радянський поет, прозаїк. Працює на Київській кіностудії імені О. П. Довженка. Лауреат Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка 1984 р.

⁶ Бурляй Юрій Семенович (нар. 1918 р.) — критик, прозаїк, автор літературно-критичних книжок «Зброєю слова» (1955), «Володимир Сосюра» (1959), «Михайло Стельмах» (1962), «Боець нового життя» (1963), «Життя і слово» (1982), повісті «Спалах» (1969), історичного роману «Світанок» (1980).

**(ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ)**

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3556), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф з авторськими виправленнями синім, червоним та коричневим олівцями без дати й закінчення.

Датується за змістом.

¹ «До всіх працівників літератури й мистецтва Радянської України» — звернення Київської письменницької організації, прийняте на зборах активу працівників літератури й мистецтва міста Києва та області 25 квітня 1961 р.

² Блажевський Євген Вікторович (1884—1973) — передовик сільського господарства України, двічі Герой Соціалістичної Праці (1950 і 1958), прославлений кукурудзовод. У 1931—1963 рр. працював у колгоспі імені М. Горького Котовського району Одеської області.

[ВИСТУП ПО РАДІО
ДЛЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ З НАГОДИ
ПОЧАТКУ РОБОТИ XXII З'ЇЗДУ КПРС]

Друкуються вперше за автографом (ф. 464, № 3836), що зберігається в архіві П. Тичини.

Автограф чорновий, написаний чорним чорнилом і олівцем з олівцевими виправленнями, без дати й закінчення.

В архіві зберігається також машинописний текст (ф. 464, № 3837), початок якого перероблений для виступу по телебаченню (замість «Шановні земляки-українці за кордоном» рукою П. Тичини виправлено: «Дорогі друзі телеглядачі»).

Закінчення (від слів «велетень нашої пречудесної епохи...»), якого немає в автографі, подається за машинописом.

Датується за змістом.

¹ План ГОЕЛРО — перший перспективний загальнодержавний план відбудови і розвитку народного господарства Радянської республіки на основі електрифікації країни. Складений за вказівкою В. І. Леніна Державною комісією в справі електрифікації Росії і затверджений VIII Всеросійським з'їздом Рад 29 грудня 1920 р. Розрахований на 10—15 років, в 1931 р. план був в основному виконаний.

² ...прочитати один свій вірш.— В автографі вірш не записано. Можливо, це пісня «Славлю мою Батьківщину» із збірки «Комунізму далі видні», яка щойно тоді вийшла з друку.

СЕРЦЕМ, РОЗУМОМ, ДУШЕЮ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1961, 6 жовтня. В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті (ф. 464, № 3093) з авторськими виправленнями.

Датується і подається за першодруком (з незначними скороченнями).

¹ Курчатов Ігор Васильович (1903—1960) — видатний радянський фізик, громадський і державний діяч, академік АН СРСР (з 1943 р.), член Президії АН СРСР, директор Інституту атомної енергії АН СРСР, лауреат Ленінської премії. Виступав за використання ядерної енергії лише в мирних цілях. Тричі Герой Соціалістичної Праці.

² Хижняк Антон Федорович (нар. 1907 р.) — український радянський письменник, лауреат міжнародної премії імені Г. А. Насера 1973 р.

³ Махиня Пантелеймон Климентійович (1890—1922) — український та російський революційний поет. Учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни. Вбитий куркулями. Його твори друкувалися до 1917 року в підпільних більшовицьких листівках.

⁴ Радищев Олександр Миколайович (1749—1802) — великий російський письменник, революційний просвітник, філософ-мате-

ріаліст. П. Тичина присвятив О. Радичеву поему «Молодий Радичев. Два розділи драматичної поеми» (1927—1934; див. перший том цього видання), вивів його образ у поемі «Сковорода»; написав кілька статей про нього.

⁵ «Будешь проклято вовек...» — цитата з поезії О. Радичева «Осьмнадцатое столетие» (1804).

⁶ Блок Олександр Олександрович (1880—1921) — видатний російський поет-лірик, один з представників символізму. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції перейшов на бік революційного народу; в поемі «Дванадцять» славив перемогу революції; співробітничав з М. Горьким. Українською мовою поезії О. Блока перекладали М. Рильський, В. Сосюра. П. Тичина переклав драму О. Блока «Троянда й хрест», часто згадував у статтях, цитував його твори. Згадану поему О. Блока «Возмездие» («Відплата») написано в 1911 р.

⁷ «Искра» — перша загальноросійська політична газета революційних марксистів. Засновником і керівником її був В. І. Ленін. Газета видавалася за кордоном. Перший номер вийшов у грудні 1900 р. В 1905 р. «Искра» припинила своє існування.

⁸ Мороз Валентин Леонідович (нар. 1938 р.) — український радянський поет, лауреат обласної комсомольської премії імені Е. Багрицького.

[ЄЛІН-ПЕЛІН]

Вперше надруковано у вид.: Українська Радянська Енциклопедія, 1961, т. 5, с. 28.

В архіві П. Тичини зберігається автограф (ф. 464, № 3074) та машинописний текст (ф. 464, № 3075) з підписом автора. Примірник машинопису з підписом П. Тичини зберігається також в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 138, № 56.

Оскільки текст автографа значно відрізняється від тексту першодруку, наводимо його повністю.

«Єлін-Пелін (псевдонім Димитра Іванова; 18.XII 1878 — 3.XII 1949) — видатний болгарський письменник. Н[ародився] в селі Байлово Софійської околії в родині селянина. Деякий час учителював на селі, а з 1898 [р.] весь час жив у Софії. Друкуватись почав з 1894 [р.] під власним іменем (а з 1893 [р.] під псевдонімом Єлін-Пелін). Період учителювання на селі Єліна-Пеліна став для нього початком формування демократичних переконань. Єлін-Пелін бачив, як тяжко страждав народ, як убогство й злидні панували по селах. Буржуазно-монархічна Болгарія після краху феодального ладу саме повертала на шлях капіталістичного розвитку, в результаті чого новонароджувана крупна буржуазія викликала прискорений процес класової диференціації: пролетаризацію дрібних власників і підсилення класу експлуататорів. Єлін-Пелін весь свій письменницький талант критика-реаліста віддав на захист бідняків. У всіх тих оповіданнях, які Єлін-Пелін опублікував після свого приїзду в Софію («Вітряк», «Напасть божа», «Гість», «Спокуса» та інші), казенна критика знайшла один тільки мужицький дух і різке критично-реальне зображення явищ життя. Та Єлін-Пелін ще більше став наступати на визискувачів. В 1902 [р.] він в ж[урналі] «Сільська бесіда» («Селска разговорка») одверто протестує проти «царства багатіїв, які ім'ям закону, що видають самі ж вони, однімають хліб у простого, неосвіченого

бідного трудящого люду». В одному із віршів, які друкувалися в цьому журналі, була накреслена немовби ціла програма того, що саме потрібно зробити для звільнення народу: «Ми лемехи залізни на ножі гострі перекуєм, широкії поля мирної праці в поля битв перетворимо, а рабів — у борців буйних» («Плач селянина»). Твори Є[ліна]-П[еліна] особливо цінні тим, що вони змальовують нам високе моральне обличчя упродовження, пригнічених селян («Андрешко», «Бідняцьке цпастя», «Спасова могила» і окремо із повісті «Гераки» образ діда Матвія). Найкращі реалістичні традиції болгарської літератури виявив Є[лін]-П[елін] у збірниках своїх оповідань 1904 й 1912 рр. Він є гідним послідовником таких видатних майстрів болгарської прози, як Ботев, Каравелов, Вазов. І хоча згодом у творах Є[ліна]-П[еліна] перестає звучати бунтарський тон, проте тон викривальний залишається й надалі. Причому виявляється він не тільки в тематиці селянській, а й у виступах, оповіданнях і фейлетонах, скерованих проти «парламенту» з його нібито «народними» представниками, проти інституту суддів з узаконеним хабарництвом, проти інституту чиновництва. Цим Є[лін]-П[елін] жорстоко критикує продажну мораль буржуазії. Великий вплив на творчість Є[ліна]-П[еліна] зробили російські письменники, й насамперед М. Горький. Як признається сам Є[лін]-П[елін], його сильно вразила «ідейність» творів М. Горького, «любов до людини, до викинутих із життя людей» (Стефан Каракостов. «Максим Горки и българската литература»), вразила художня сила описів і характеристик. Є[лін]-П[елін] досконало знав просянародну мову болгарського народу. Щедро користався він мудрістю лаконічних народних приповісток, діалогічними ходами з казок і гумором. Любив він дітей, для яких написав звш 10 книжок. Майстерно вимальовані ним жіночі образи, по-живому виоплені з народом (Христиня з оповідання «Вітряк», Калина із оповідання «Самодіва», Елка із повісті «Гераки», Цвета із повісті «Земля»).

Деякої ідейної неусталеності був допустився Є[лін]-П[елін] в роки реакції після перевороту 1923 [р.] (див. ВСЗ, т. 5, Болгария, Историч[еский] очерк), але, як і раніше, залишився він вірним реалізму. Гаряче вітав Є[лін]-П[елін] збройне народне повстання 9 вересня 1944 р. Після звільнення Рад[янською] Армією Болгарії включився в справу будівництва нар[одно]-демократичної республіки, став в одному ритмі йти з Ком[уністичною] партією Болгарії. На день його 70-річчя болгар[ський] уряд нагородив Є[ліна]-П[еліна] золотою медаллю «За науку і мистецтво». Г. Димитров назвав його творчість «прогресивним, високохудожнім і корисним для народу». Є[ліна]-П[еліна] було обрано членом Болгарської Академії наук.

Твори Є[ліна]-П[еліна] перекладено на всі слов'янські мови та мови народів Заходу. Великою заслугою Є[ліна]-П[еліна] є також і те, що він виховав молодше після себе покоління письменників.

Датується і подається за першодруком.

¹ Каравелов Любен Стойчев (1834—1879) — болгарський письменник, фольклорист, громадський діяч. Писав болгарською, сербською і російською мовами. В 1857 р. приїхав до Росії. Закінчив Московський університет. У 1867 р. виїхав до Сербії, а потім до Румунії. Разом з В. Левським і Х. Ботевим очолював національно-визвольний рух болгарського народу проти османського гноблення.

² Збройне повстання 9 вересня 1944 року в Болгарії — антифашистське збройне повстання, яке покляло початок новому періоду в історії Болгарії: фашистський уряд було повалено і встановлено в країні народно-демократичний лад.

[ЯК ДРУЗІ, ЯК РІДНІ]

Вперше надруковано українською мовою в газ. «Літературна Україна», 1964, 22 грудня, під редакційною назвою «Як друзі, як рідні». Перед статтею зроблено таку примітку: «Цього року вірменський народ, а разом з ним і всі братні народи нашої країни відзначають 100-річчя з дня народження видатного вірменського поета — одного з основоположників нової вірменської поезії — Іоаннеса Іоаннісіана (Ованеса Ованесяна). До ювілею поета московське Державне видавництво художньої літератури підготувало збірник ліричних поезій Іоаннеса Іоаннісіана.

Книга лірики (йдеться про збірку «Іоаннес Іоаннісіан. Лірика. Перевод с армянского. Госиздат художественной литературы. Москва, 1963.— *Ред.*) відкривається передмовою Павла Тичини «В Іоаннеса Іоаннісіана (1929)», яка, до речі українською мовою ніколи не друкувалася. Тож пропонуємо її увазі читачів.

Скорочений варіант цієї передмови російською мовою надруковано в газ. «Літературная Россия», 1964, 11 грудня, під назвою «Озаренный солнцем» у рубриці «К столетию со дня рождения Иоаннеса Иоаннисиана». Під статтею зазначено: «Из предисловия к сборнику лирики Иоаннеса Иоаннисиана» (ГИХЛ. Москва, 1963), в котором Павло Тичина рассказывает о своей встрече с патриархом армянской поэзии в 1929 году.

В архіві П. Тичини зберігається чотири автографи: чорновий російською мовою (ф. 464, № 3387) з авторськими виправленнями синім чорнилом та червоним і синім олівцями під назвою «В гостях у Иоаннеса Иоаннисиана»; чорновий (ф. 464, № 3388, з авторськими виправленнями червоним олівцем, уривок); чистовий (ф. 464, № 3389, без дати) під назвою: «Павло Тичина. В гостях у Иоаннеса Иоаннисиана (1929)»; чорнові начерки до статті олівцем і чорнилом без назви й без дати (ф. 464, № 3390, 10 аркушів різного формату, перший аркуш писано українською мовою, останні — російською).

Датується на підставі звіту П. Тичини за 1961 рік, де він писав: «В грудні написав розвідку про вірменського класика Ованеса Ованесяна як вступне слово до книги, яку видає Гослитиздат в Москві» (ф. 464, № 10562).

Подається за першодруком.

¹ З а н г а — стара назва річки Раздану, лівої притоки Араксу. На Раздані стоїть місто Єреван.

² А н н и к — Анна Іванівна Іоаннісіан (нар. 1910 р.) — російська радянська письменниця, перекладачка. Написала спогади про П. Тичину «Друг Вірменії» (див.: Співець нового світу, с. 94).

³ А р а р а т — згаслий вулкан на Вірменському нагір'ї. Має два вулканічні конуси: Великий Арарат і Малий Арарат. Вершина Великого Арарату вкрита снігом.

⁴ М и с и к Василь Олександрович (1907—1983) — український радянський поет, перекладач, лауреат республіканської премії імені М. Рильського 1977 р.

⁵ І о а н н і с і а н Іоаннес (Ованесян Ованес; 1864—1929) — ви-

датний вірменський поет-демократ, майстер любовної лірики, співець природи Вірменії, перекладач. Переклав вірменською мовою вірші П. Тичини «Деся надходила весна...», «Над болотом пряде локом...» (з «Енгармонійного»), «На майдані», «Я — комуністка...» (з «Листів до поета»), написав про нього статтю. П. Тичина, в свою чергу, переклав українською мовою низку поезій І. Іоаннісіана (див. п'ятий том цього видання). Написав вірші «Швидко їдемо до нього», «І ось він сам уже стоїть...» (1929, 1962; див. перший та третій томи цього видання).

⁶ «Човни золотисті, верблюдів ряди...» (переклад П. Тичини) — цитата з вірша А. Ісаакяна без назви, який у перекладі В. Кочевського починається рядком: «Я побачив у сні: з коливанням плавким...».

⁷ Комітас (псевдонім Согомона Геворковича Согомоняна; 1869—1935) — видатний вірменський композитор, етнограф, диригент; основоположник національної школи багатоголосної хорової музики. Один з найвидатніших майстрів художніх обробок вірменських народних пісень і танцювальних мелодій.

⁸ Абовян Хачатур (1805—1848) — великий вірменський письменник, просвітитель-демократ, педагог і етнограф, основоположник нової вірменської літератури і літературної мови. Перекладач творів Гомера, Й.-В. Гете, І. Крилова, В. Жуковського. За життя Х. Абовяна його твори не видавались. У 1948 р. до сторіччя від дня смерті письменника вийшли за редакцією П. Тичини «Вибрані твори» у перекладі українською мовою. П. Тичина переклав вірш Х. Абовяна «Сини і внуки Гайка» (див. п'ятий том цього видання).

⁹ Налбандян Мікаел Лазарович (1829—1866) — видатний вірменський революційний демократ, поет, філософ-матеріаліст, літературний критик, 1853 р. переїхав до Москви. Полум'яний поборник дружби вірменського й російського народів. У критичних працях стверджував реалізм, народність, високе громадянське призначення художньої літератури.

¹⁰ Чаренц Єгіше (літературний псевдонім Єгіше Абгаровича Согомоняна; 1897—1937) — видатний вірменський радянський поет, прозаїк, публіцист. Ранні поезії його позначені впливом символізму. Перекладав твори В. Маяковського, М. Тихонова, М. Рильського. П. Тичина переклав поему Є. Чаренца «Ленін» (частково), поезії «Син робітника», «Літо» (див. п'ятий том цього видання). 9 вересня 1967 р. П. Тичина підписав вітальний адрес Спільки письменників України літераторам Вірменії в зв'язку з 70-річчям Єгіше Чаренца.

¹¹ Бакунц Аксел (1899—1937) — вірменський радянський письменник, автор історико-революційних творів, сатиричних повістей, незавершеного роману про Х. Абовяна «Кармракар».

¹² Зорян Стефан Єгіайович (1890—1967) — вірменський радянський письменник. Автор творів про революцію й громадянську війну, соціалістичне будівництво, історичних романів. Відомий і як дитячий письменник. П. Тичина перекладав українською мовою твори С. Зоряна. У 1955 р. за редакцією П. Тичини у Києві вийшли повісті та оповідання С. Зоряна, 1958 р. — автобіографічний роман «Історія одного життя».

СЛОВО ПРО ДРУГА

Вперше надруковано в газ. «Радянська культура», 1962, 18 січня.

Це виступ П. Тичини на вечорі, присвяченому 50-й річниці від дня народження композитора А. Філіпенка.

В архіві П. Тичини зберігається три автографи: перші чорнові начерки на чотирьох аркушах з виправленнями і вставками червоним і синім олівцями (ф. 464, № 3711); чорновий автограф з виправленнями червоним і синім олівцями (ф. 464, № 3709); чистовий автограф (ф. 464, № 3710), зверху над текстом якого чорнилом рукою автора написано: «Павло Тичина».

Датується і подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 6, с. 401—403.

¹ «Славлю мою Батьківщину» — пісня А. Філіпенка на вірш П. Тичини із збірки «Комунізму далі видні», К., 1961, с. 59—61 (див. третій том цього видання).

НАМ ТРЕБА ГОЛОСУ ТАРАСА

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1962, 13 березня, під рубрикою «Лауреати премій імені Т. Г. Шевченка».

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чистовий (ф. 464, № 3844), без назви і без дати, чорнові начерки (ф. 464, № 3845), а також машинописний текст (ф. 464, № 3846) під назвою «Нам треба голосу Тараса», написаною олівцем рукою Л. П. Тичини. Під текстом зеленим чорнилом невідомою рукою зазначено: «Слово при одержанні премії ім. Т. Г. Шевченка».

Датується і подається за першодруком.

¹ ...бути удостоєним премії Тараса... Шевченка. — Постановою ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР від 23 квітня 1969 р. республіканські премії імені Т. Г. Шевченка, що існували з 20 травня 1961 р. та республіканські премії з архітектури (існували з 6 лютого 1968 р.) перетворено на Державні премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. Першими республіканської премії імені Т. Г. Шевченка у 1962 р. удостоєні П. Тичина, О. Гончар та П. Майборода.

² ...при... наступниках його—двох Олександрях.— Йдеться про Олександра II (1818—1881) — російського імператора (1855—1881), який проводив політику національно-колоніального гніту, та Олександра III (1845—1894) — російського імператора (1881—1894), за царювання якого в країні насаджувався великодержавний шовінізм, переслідувались національні культури, діяв спрямований на придушення української культури Емський акт 1876 р.

³ ...1914 року Ленін з Крупською... були присутні... на шевченківському вечорі.— Цій події П. Тичина присвятив вірш «Ленін іде на шевченківський вечір. (У Кракові 1914 року)», який ввійшов до збірки «Комунізму далі видні», с. 30—34 (див. третій том цього видання).

⁴ Пушкін Олександр Сергійович (1799—1837) — великий російський поет. П. Тичина присвятив йому статті «Геніальний син великого народу» (1949), «Рідний, улюблений наш!» (1937, 1949), поезії «Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі» (1920), де назвав великого російського поета «землі орган могучий», «Олександрю Пушкіну» (1949), «Пушкін в сім'ї декабристів» (1949).

У щоденникових записах поет говорить про вплив поезії Пушкіна на його творчість. (Із щоденникових записів, с. 300). П. Тичина переклав кілька віршів Пушкіна (див. п'ятий том цього видання).

⁵ Руставелі Шота (друга половина XII — початок XIII ст.) — великий грузинський поет, автор поеми «Витязь у тигровій шкурі». П. Тичина все життя цікавився творчістю Ш. Руставелі. В грудні 1937 р. виступав у Тбілісі з промовою на руставелівському пленумі Спілки радянських письменників СРСР, яка згодом була опублікована під назвою «У пісні, в славі, в помислах живе» (див. восьмий том цього видання), написав поему «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя у тигровій шкурі» (1937), писав про нього й пізніше (див. статті у цьому томі).

⁶ Купала Янка (літературне прізвище Івана Домініковича Луцевича; 1882—1942) — видатний білоруський радянський поет, драматург, прозаїк, перекладач і дослідник. Першим переклав білоруською мовою поезії Т. Шевченка, які ввійшли до видання «Кобзаря» у Білорусії 1939 р. П. Тичина переклав поезії Янки Купали «Як цвілає калина», «Дев'ять кілків осикових» (див. п'ятий том цього видання), написав статтю про нього «Янка Купала» (1952; див. дев'ятий том цього видання).

⁷ Туманян Ованес Татевосович (1869—1923) — видатний вірменський поет, публіцист, громадський діяч. Автор ліричних віршів, поем, оповідань, казок. Виступав також як критик та історик літератури. П. Тичина переклав українською мовою поему О. Туманяна «Ануш», поезії з циклу «Зелений братик», низку ліричних віршів та оповідань (див. п'ятий том цього видання), написав статтю про нього «Ованес Туманян» (1939; див. восьмий том цього видання), присвятив О. Туманяну поему «Дитинство Ованеса» (1930; див. перший том цього видання).

⁸ Абаї Кунанбаєв (1845—1904) — видатний казахський поет і просвітник, основоположник казахської писемної літератури і літературної мови; автор поетичних, філософсько-публіцистичних та прозових творів. До ліричних віршів сам писав музику.

⁹ Ахундов Мірза Фаталі (1812—1878) — видатний азербайджанський мислитель-демократ, філософ-матеріаліст, письменник і громадський діяч. Основоположник азербайджанської драматургії і прози, літературної критики, реформатор арабського алфавіту.

¹⁰ Хетагуров Коста (Костянтин Леванович; 1859—1906) — видатний осетинський письменник і громадський діяч, революційний демократ. Основоположник осетинської художньої літератури і літературної мови. Писав осетинською й російською мовами. Основоположник реалістичного живопису Північної Осетії (писав жанрові картини, пейзажі, портрети). За редакцією і з передмовою П. Тичини у 1950 р. вийшла збірка Кости Хетагурова «Осетинська ліра» у перекладі українською мовою (див. п'ятий том цього видання). П. Тичина написав кілька статей про К. Хетагурова.

¹¹ Міцкевич Адам-Бернард (1798—1855) — великий польський поет і діяч національно-визвольного руху. У 1824—1829 рр. перебував у Росії й на Україні. Творчість А. Міцкевича відіграла помітну роль у формуванні революційної естетики Т. Шевченка, зокрема його політичної сатири (поєми «Соп», «Великий льох»). П. Тичина переклав українською мовою «Оду до молодості» А. Міцкевича (див. шостий том цього видання), написав статтю про нього (Вступне слово на вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження А. Міцкевича, 1948; див. дев'ятий том цього видання).

¹² Коллар Ян (1793—1852) — чеський і словацький поет, діяч національного відродження. Автор праць із слов'янської філології, міфології, історії. Виступав поборником дружби і єдності слов'ян у науковому трактаті «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами й наріччями» (1836). Т. Шевченкові були близькі ідеї слов'янського єднання, що їх пропагував Я. Коллар. У статті про А. Міцкевича (1948) П. Тичина згадує поему Я. Коллара «Дочка Слави» (див. дев'ятий том цього видання).

¹³ Войнич Етель-Ліліан (1864—1960) — англійська письменниця. В 1887—1889 рр. жила в Росії. В 1911 р. в Лондоні видала збірку перекладів, до якої ввійшли шість ліричних поезій Т. Шевченка. В книжці вміщено також її передмову та нарис про життя і творчість українського поета.

¹⁴ Козаченко Василь Павлович (нар. 1913 р.) — український радянський прозаїк, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1971 р., республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1963 р., премії імені О. О. Фадєєва. У 1957 р. в складі делегації Української РСР брав участь у роботі XII сесії Генеральної Асамблеї ООН. У 1958 р. видав нарис «Нью-Йорк зблизька». Разом з Ф. Маківчуком відвідав 93-літню Е.-Л. Войнич. Збереглося фото (від 7 грудня 1957 р.), на якому англійська письменниця сфотографована разом з В. Козаченком і Ф. Маківчуком.

¹⁵ Маківчук Федір Юрійович (нар. 1912 р.) — український радянський письменник, прозаїк. З 1946 року — редактор журналу «Перець», лауреат Всесоюзної літературної премії Спілки журналістів СРСР та премії імені Я. Галана. У 1957 р. був у складі делегації Української РСР на XII сесії Генеральної Асамблеї ООН.

¹⁶ Вір Джон (Іван Федорович Вив'юрський; 1906—1983) — діяч української прогресивної еміграції і робітничого руху в Канаді, письменник і перекладач. Автор критико-біографічного нарису англійською мовою про Т. Шевченка «Співець України» (1951), перекладач його поезій.

¹⁷ Січинський Мирослав Миколайович (1887—1979) — діяч прогресивної української еміграції в США, публіцист. Як журналіст друкувався у прогресивній українській пресі, зокрема в газеті «Громадський голос», виступав проти буржуазного націоналізму.

¹⁸ Сібуйя Тейске (нар. 1905 р.) — японський поет і громадський діяч. Свою збірку «Голос полів» (1926) присвятив Т. Шевченкові, а в новому, доповненому виданні вмістив вірш, присвячений українському поетові. Брав участь у виданні першої в Японії збірки творів Т. Шевченка «Як умру...» (Токіо, 1964), у якій йому належить поетична обробка «Заповіту», «Думки» («Вітре буйний, вітре буйний!») та поем «Наймичка» і «Сон» («У всякого своя доля...»). Автор статей про Т. Шевченка.

[ІЗ ТЕЗ ДО ВИСТУПУ
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРІВ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
У РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ БУДИНКУ
ЛІТЕРАТОРІВ]

Вперше під назвою «Бути тісно злитим з народом» надруковано в газ. «Літературна Україна», 1973, 23 листопада, у рубриці «До республіканської наради молодих літераторів».

Датується і подається за першодруком.

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ОБГОВОРЕННІ
ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ 16 КВІТНЯ 1962 р.]

Вперше під редакційною назвою «А таланти ростуть» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 148—150.

Репортаж про обговорення творчості молодих поетів у Спільні письменики України 16 квітня 1962 р. вміщено в «Літературній газеті», 1962, 11 травня, під назвою «А таланти ростуть». На вечорі головував П. Тичина.

В архіві П. Тичини зберігаються автографи: чорновий (ф. 464, № 3569), без закінчення, чистовий (ф. 464, № 10 323), а також стенограма обговорення (ф. 464, № 10 324).

Подається за автографом.

¹ Сьогодні виступлять перед нами українські, російські та білоруські поети.— З читанням своїх творів на вечорі виступили Іван Ілєнко (студент КДУ), Павло Мовчан і Микола Котенко (слухачі Літературного інституту імені М. Горького), С. Тельнюк (журналіст з Могилева-Подільського), Роман Лубківський (Львів), Володимир Яворівський (Одеса). Білоруською мовою прочитав свої вірші Василь Сидоренко (студент Київського електромеханічного технікуму).

² Титов Герман Степанович (нар. 1935 р.) — льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу, генерал-лейтенант. 6—7 серпня 1961 р. на космічному кораблі-супутнику «Восток-2» здійснив другий у світі (після Ю. О. Гагаріна) політ у космос.

³ ...в обговоренні творів молодих поетів згодилися взяти участь відомі українські й російські критики... — На вечорі виступили М. Ушаков, С. Крижанівський, Л. Новиченко.

[ВЫСТУПЛЕНИЕ НА КОНФЕРЕНЦИИ
ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СОВЕТСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ
ЗА ВСЕОБЩЕЕ РАЗОРУЖЕНИЕ И МИР 18 МАЯ 1962 г.]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3798), що зберігається в архіві П. Тичини.

В архіві П. Тичини наявні ще два автографи (без дати й без назви) російською мовою: чорновий (ф. 464, № 3796), чистовий (ф. 464, № 3797) з незначними відмінами від чорнового, а також недатований автограф українською мовою (ф. 464, № 3799), над текстом якого рукою автора написано: «За мир».

Невеликий уривок виступу (закінчення) під назвою «Мобілізуй же сили!» разом із віршем «На могилі невідомого солдата в Києві» надруковано вперше в «Літературній газеті», 1962, 31 травня.

¹ Гізенга Антуан (нар. 1925 р.) — політичний діяч Республіки Конго. У червні — грудні 1960 р. — заступник прем'єр-міністра Республіки Конго, після вбивства Патріса Лумумби — прем'єр-міністр. В кінці січня 1962 р. Гізенгу було заарештовано, а в лютому того ж року за наказом президента Касавубу виведено із складу уряду.

² «На могилі невідомого солдата в Києві» — мається на увазі вірш «Як ти за мир — мобілізуй же сили!», що ввійшов до збірки поезій «Срібної ночі» (1964; див. третій том цього видання).

[ВСТУПНЕ ТА ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
22 ТРАВНЯ 1962 р.]

Друкуються вперше за стенограмою переднього й заключного слова, що зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 10 326). В архіві наявна також рукописна копія стенограми невідомою рукою (ф. 464, № 3571) під назвою «Шануйте, друзі, талант», взятою із виступу П. Тичини. До неї дано таку преамбулу: «Павло Григорович Тичина не раз головував на вечорах, присвячених обговоренню творчості молодих поетів. Під час цих обговорень поет висловлював багато цінних порад молодим колегам, аналізував їх твори, хвалив або давав критичні зауваження. Дуже шкода, що здебільшого ці виступи ніхто не записував. А ось передне й заключне слово Павла Григоровича на вечорі 22 травня 1962 року збереглось у стенограмному записі».

¹ К о л о м і с ь к и й Володимир Родіопович (нар. 1935 р.) — український радянський поет. Автор низки поетичних збірок та віршів для дітей.

² С и м о н е н к о Василь Андрійович (1935—1963) — український радянський поет і новеліст, автор поетичних збірок «Тиша і грім» (1962), «Земне тяжіння» (1964). В архіві П. Тичини зберігається верстка і машинопис першої збірки поезій В. Симоненка з помітками і зауваженнями П. Тичини (ф. 464, № 10 334).

³ С т е ш е н к о Олександр Григорович (нар. 1939 р.) — український радянський поет, автор збірок «Є така любов» (1962), «Літо в долонях» (1965), «Громовий острів» (1972).

⁴ Ю р ч е н к о Олександр Степанович (нар. 1937 р.) — український радянський поет і прозаїк, автор поетичних збірок «Дума про землю рідну» (1959), «Лебедині крила» (1966), «Трой-зілля» (1970), повісті «Над віковими потоками» (1964).

⁵ С и н г а ї в с ь к и й Микола Федорович (нар. 1936 р.) — український радянський поет, лауреат республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1972 р. Вірш «Пролог покоління» ввійшов до збірки поезій «Мої сторони світу» (1963).

⁶ Л е о н і д М и к о л а й о в и ч — Л. М. Новиченко (нар. 1914 р.), доктор філологічних наук, дійсний член АН УРСР, критик, літературознавець, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1968 р., премії в галузі літературно-художньої критики 1977 р., автор праць про творчість П. Тичини.

⁷ С т е п а н А н д р і й о в и ч — С. А. Крижанівський (нар. 1911 р.), доктор філологічних наук, професор, лауреат премії в галузі літературно-художньої критики 1980 р., критик, літературознавець, поет, автор праць про творчість П. Тичини.

БЕЗМІРНА РАДІСТЬ У МОЇМ СЕРЦІ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1962, 12 червня.

Це виступ П. Тичини у Великому залі Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського 7 червня 1962 р. в зв'язку із врученням йому диплома і золотої медалі лауреата Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...в час написання... «Заповіту»... — Вірш написано 25 грудня 1845 р. в Переяславі під час другої подорожі Т. Шевченка на Україну.

² ...проведення Тижня таджицької літератури... — Тиждень таджицької літератури на Україні відбувся 25—31 травня 1962 р.

³ ...на урочистому відкритті пам'ятника... Пушкіну. — Пам'ятник О. С. Пушкіну відкрито у Києві 2 червня 1962 р. Встановлений біля входу у парк ім. О. С. Пушкіна.

⁴ ...конференція представників радянської громадськості за загальне роззброєння... — Конференція, організована Радянським комітетом захисту миру, відбулась 29—30 травня 1962 р.

(ДОПОВІДЬ НА ЮВІЛЕЙНІЙ СЕСІЇ
ВІДДІЛУ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР,
ПРИСВЯЧЕНІЙ 150-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ М. Ф. АХУНДОВА,
2 ЖОВТНЯ 1962 р.)

Вперше під редакційною назвою «Той, що вийшов удосвіта (Мірза Фаталі Ахундов)» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 133—136.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (№ 3712), без дати й без назви, а також матеріали до статті українською й російською мовами (№ 3159).

Подається за автографом.

¹ Нізамі Гянджеві Ільяс Юсіф-огли (1141—1203) — великий азербайджанський поет і мислитель, творчість якого мала великий вплив на розвиток літератур країн Сходу. Його поеми перекладено багатьма мовами світу.

² Фізулі Мухаммед Сулейман-огли (1498—1556) — великий азербайджанський поет-гуманіст. У поезіях відобразив думи і мрії народу, його тяжке становище в період феодальних воєн.

³ Вагіф Молла Панах (1717—1797) — азербайджанський поет, один із перших представників реалістичної азербайджанської поезії XVIII ст. Державний діяч, за часів Карабахського ханства виступав проти іранських загарбників.

⁴ Касида (*араб.*) — в арабській поезії вірш хвалебного або повчального характеру.

⁵ Гамзатов Расул Гамзатович (нар. 1923 р.) — аварський радянський поет, народний поет Дагестану, лауреат Ленінської премії 1963 р., Герой Соціалістичної Праці; син Гамзата Цадаса, перекладач творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Маяковського.

⁶ Гомер — напівлегендарний творець грецького героїчного епосу. Зображувався сліпим. Жив приблизно у VIII ст. до н. е. Йому приписуються поеми «Іліада» та «Одіссея». Українською мовою їх перекладали С. Руданський, П. Ніщинський, І. Франко, Леся Українка, В. Самійленко, А. Білецький, Б. Тен та ін.

⁷ Цадаса Гамзат (1877—1951) — видатний аварський радянський поет, народний поет Дагестану (з 1934 р.), батько Расула Гамзатова. З перших років Радянської влади оспівував завоювання Великого Жовтня, виступав за зміцнення соціалістичного ладу. Відомий як байкар, дитячий письменник.

⁸ ...на Україні готується до друку Антологія дагестанської поезії...— Антологія поезії народів Дагестану під назвою «Сонячний Дагестан» вийшла з друку 1966 р. у видавництві «Дніпро».

УЗЫ ДРУЖБЫ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1962, 5 вересня. Датується і подається за першодруком.

¹ Вишня Остап (літературний псевдонім Павла Михайловича Губенка; 1889—1956) — видатний український радянський письменник, сатирик і гуморист. Один із зачинателів української радянської сатирико-гумористичної літератури. П. Тичина високо цінував сатиричний талант Остапа Вишні, писав про нього статті, спогади (див.: Живий Остап Вишня. Збірник спогадів про письменника. К., «Дніпро», 1966).

² Попович Павло Романович (нар. 1930 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу, прозаїк. За повість «Поклик галактики» (1975) удостоєний республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1976 р. Член СП СРСР (з 1974 р.). П. Тичина присвятив П. Поповичу вірш «Титани землі» (війшов до збірки «Срібної ночі», К., 1964, с. 38—39; див. третій том цього видання).

³ Ніколаєв Андріян Григорович (нар. 1929 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу (1962, 1970), генерал-майор, за національністю — чуваш. Стартувавши 11 серпня 1962 р. на кораблі-спутнику «Восток-3». А. Ніколаєв 12—15 серпня разом з П. Поповичем, який літав на кораблі-спутнику «Восток-4», здійснив перший у світі груповий тривалий політ у космос (95 годин).

⁴ Збанацький Юрій Оліферович (нар. 1914 р.) — український радянський письменник, Герой Радянського Союзу. В роки Великої Вітчизняної війни командував партизанським з'єднанням. Заслужений діяч культури Чуваської РСР, лауреат премії імені М. Сеспеля. За роман «Малиновий дзвін» удостоєний республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1959 р., за роман «Хвилі» — Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1970 р., за твори для дітей — літературної премії імені Лесі Українки 1975 р. Повісті «Між добрими людьми», «Морська чайка» та «Курячий бог» екранізовані на кіностудії імені О. П. Довженка.

[ВИСТУП НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ

21 ВЕРЕСНЯ 1962 р.]

Друкується вперше за стенограмою обговорення творчості молодих поетів (№ 10 328), що зберігається в архіві П. Тичини. Там же зберігається і машинописна копія стенограми вступного та заключного слова П. Тичини (ф. 464, № 3572) під назвою «Треба стежити законів творчості».

Репортаж обговорення під рубрикою «Всі ми повинні бути новаторами», в якому наведено уривок вступного слова П. Тичини, що керував обговоренням, вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1962, 28 вересня.

¹ Куравська Марія Мирославівна (нар. 1945 р.) — на той час коректор газети «Зоря Прикарпаття», пише вірші.

² Станіславська — колишня (з 1939 до 1962 р.) назва Івано-Франківської області.

³ Лупій Олесь Васильович (нар. 1938 р.) — український радянський поет, прозаїк, лауреат Всесоюзного літературного конкурсу імені М. Островського (1980), автор сценарію художнього фільму «Багряні береги».

⁴ Олійник Борис Ілліч (нар. 1935 р.) — український радянський поет, лауреат Державної премії СРСР 1975 р., республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1964 р., Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка 1983 р. Присвятив П. Тичині вірш «Дума про поета» (див. зб. «Співець нового світу», К., 1971, с. 480).

⁵ Шкода Вадим Григорович (нар. 1934 р.) — український радянський поет. Пише російською мовою. Автор поетичних збірок, повістей, пісень.

⁶ Шумицький Станіслав Васильович (нар. 1937 р.) — український радянський поет. Його поезії вийшли окремою збіркою 1963 р. під назвою «Ознаки вірності».

⁷ Юр'єв Валерій (Валер'ян) Олексійович (1937—1980) — український радянський поет і прозаїк, лауреат премії імені Юрія Яновського (премія заснована Кіровоградським обласним комітетом комсомолу) 1968 р. В архіві П. Тичини зберігається запис про поетичний талант В. Юр'єва: «Такому поетові, як Валерій Юр'єв, прощаються й дівслівні рими (а вони є в багатьох поезіях), бо ці рими не приклеєні так штучно, а виникли самі по собі» (див.: Із щоденникових записів, с. 326). В архіві П. Тичини зберігається також машинопис віршів В. Юр'єва із зауваженнями поета (№ 10 342).

⁸ ...в газеті «Правда України» [надрукували] вірша Івана Драча.— Йдеться про вірш І. Драча «Етюд віри» у перекладі Л. Смирнова, опублікований у газеті «Правда України» 21 вересня 1962 р.

⁹ Ісаєв Єгор (Георгій) Олександрович (нар. 1926 р.) — російський радянський поет, лауреат Ленінської премії, автор ліричних віршів. Його поема «Суд пам'яті» (1962) — лірично-філософський антифашистський твір, присвячений боротьбі за мир.

¹⁰ Федоров Володимир Іванович (нар. 1925 р.) — російський радянський письменник — поет, прозаїк, драматург. За його повістю «Сумка, повна сердець» (1962) створено однойменний фільм (1965).

¹¹ Сонет — канонічна форма 14-рядкового ліричного вірша. Класичний розмір сонета — п'ятистопний ямб. Особлива форма сонета — так званий вінок сонетів (3—15 сонетів). В світовій літературі відомі сонети Ф. Петрарки, В. Шекспіра, О. Пушкіна, А. Міцкевича, Е. Верхарна, І. Франка; в українських радянських поетів — М. Зерова, М. Рильського, М. Терещенка, Д. Павличка.

¹² Рондо — віршований твір з тринадцяти рядків, в якому тематичні повтори (кола) утворюються так: початкові кола першого рядка є лейтмотивом твору і повторюються після 8-го і 13-го рядків, здебільшого залишаючись неримованими. Пишеться рондо на дві рими (напр., поезія Лесі Українки «Sol» з циклу «Сім струн»).

¹³ Лейбніц Готфрід-Вільгельм (1646—1716) — видатний німецький вчений, математик, філософ-ідеаліст, перший президент

Берлінської Академії наук. Розробив систему об'єктивного ідеалізму, в основі якого лежить вчення про наперед установлену (богом) гармонію у всесвіті.

¹⁴ *Прометей* — у давньогрецькій міфології один з титанів, який викрав на Олімпі вогонь і дав його людям, щоб врятувати від загибелі, на яку їх прирік Зевс. Образ Прометея, захисника людства і поборника справедливості, є одним з найвеличніших у світовій літературі. До нього зверталися митці усіх епох і народів. П. Тичина написав два уривки поеми «Прометей» (див. перший том цього видання).

¹⁵ *Ікар* — у давньогрецькій міфології син Дедала (скульптора і будівничого), який злетів на крилах з пір'я, скріпленого воском, і наблизився до Сонця; від тепла віск розтопився, крила розсипались, Ікар впав у море й загинув.

¹⁶ *Фауст* Йоганн — німецький алхімік і астролог XVI ст. Особа Фауста стала легендарною і протягом кількох століть була об'єктом численних творів світової літератури. Легенда про Фауста (що він заради багатства і влади продав душу чорту) набула найвищого художнього втілення у драмі Й.-В. Гете «Фауст». До образу Фауста звертався П. Тичина. Він написав вірш «Ходить Фауст по Європі...» (1923), який увійшов до збірки «Вітер з України» (див. перший том цього видання).

¹⁷ *Ярославна* — дружина новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича, дочка галицького князя Ярослава Володимировича.

¹⁸ *Жанна д'Арк* (Орлеанська діва, близько 1412—1431 рр.) — героїня французького народу; під час Столітньої війни 1337—1453 рр. очолила визвольну боротьбу французького народу проти англійських загарбників.

¹⁹ *Верхарн* Еміль (1855—1916) — бельгійський поет, писав французькою мовою. Видатний новатор поетичної форми; довів до найвищої на той час майстерності форму вільного вірша. П. Тичина високо цінував творчість Е. Верхарна. Він згадав про нього в поемі «В космічному оркестрі» (VIII. «Людськість промовляє...»), написав вірш «Верхарн у 1905-му», який увійшов до збірки «Зростає, пречудовний світе» (1960; див. третій том цього видання).

²⁰ *Підсуха* Олександр Миколайович (нар. 1918 р.) — український радянський поет, автор низки поетичних збірок, роману у віршах «Поліська трилогія» (1962), книжки прози «Віч-на-віч. Невигадані історії» (1962), п'єс.

[ПРО КНИЖКУ І. ДРАЧА «СОНЯШНИК»]

Вперше надруковано в кн.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 312—320. Це — тези виступу П. Тичини на партійному бюро парторганізації київських письменників 12 листопада 1962 р.

Репортаж обговорення книжки І. Драча «Соняшник» під заголовком «Поет-комуніст звітує партійному бюро» опубліковано в газ. «Літературна Україна» 16 листопада 1962 р. У ньому вміщено повністю естетичний аналіз П. Тичиною «Балади про соняшник» (від слів: «Цей вірш цікавий» до «У цьому велика сміливість і сила Івана Драча»).

В архіві П. Тичини (ф. 464, № 3314) зберігаються два машинописи тез: українською мовою (2 арк., початок) та російською (повний текст, 9 арк.).

Датується часом виступу П. Тичини на партійному бюро.

Подається за першодруком.

¹ «Соняшник» — перша книжка І. Драча; вийшла 1962 р. з вступною статтю «Іван Драч, новобранець поезії» Л. Новиченка (К., Держлітвидав України).

² Кредо — символ віри; основи світогляду, переконань.

³ Калідаса (IV—V ст.) — великий поет Стародавньої Індії. Біографічних відомостей не збереглося. Відомі три поеми — «Нащадки Рагху», «Народження бога Кумари», «Хмара-вістун» і три драми — «Малявіка і Агнімітра», «Мужністю здобута Урваші», «Шякунтала». Українською мовою твори Калідаси перекладали П. Ріттер та Г. Хоткевич.

⁴ Соната — музичний твір для одного або двох інструментів, написаний в циклічній формі (тобто, з трьох-чотирьох частин). Зустрічаються й одночастинні сонати (сонатне алегро).

⁵ Ритурнель — невеличкий вірш на три або чотири строфи.

⁶ Ван-Гог Вінцент (1853—1890) — голландський живописець. У своїх картинах з глибокою симпатією змальовував життя робітників і селян («Ідці картоплі», «Подерті черевики»). З 1886 р. працював у Франції, де зазнав впливу імпресіонізму. Соціальний протест у творах В. Ван-Гога поєднується з глибоким ліризмом.

НЕРУШИМА БРАТЕРСЬКА ДРУЖБА

Вперше під назвою «Нерушима братерська дружба» надруковано у вид.: Твори, т. 6, с. 403—413.

Цю ж статтю під назвою «Джерела вічної дружби» надруковано як вступну в кн.: Сучасні болгарські письменники. Літературні нариси і портрети. К., «Дніпро», 1962, с. 3—9.

В архіві П. Тичини зберігаються автографи: чистовий (ф. 464, № 3237), зверху червоном олівцем рукою автора поставлено підпис «Павло Тичина», синім зазначено: «Поки що без наголовка», уривки, начерки, нотатки до статті (ф. 464, № 3238), а також машинопис (не повністю) з рукописними вставками автора (ф. 464, № 3239).

Датується і подається за першодруком.

¹ Парчевич Петр (близько 1612 — 1674) — діяч болгарського визвольного руху XVII ст., доктор канонічного права і теології. У боротьбі з турками шукав підтримки в Богдана Хмельницького і Росії. Помер у Римі.

² Кабакчиев Христо Стефанов (1878—1940) — діяч болгарського і міжнародного комуністичного руху, публіцист, один з організаторів Вересневого антифашистського повстання 1923 р. З 1927 р. жив в СРСР. Автор низки праць з історії Болгарії та міжнародного робітничого руху.

³ Російсько-турецька війна 1877—1878 рр. — війна, що виникла внаслідок загострення міжнародних суперечностей на Близькому Сході й піднесення національно-визвольного руху балканських народів проти турецького поневолення. Російський уряд виступив за надання автономії Боснії, Герцеговині й Болгарії. Туреччина відхилила російські пропозиції. Росія оголосила Туреччині війну. Влітку 1877 р. 185-тисячна армія перейшла Дунай. В результаті жорстоких боїв, що велися з перемінним успіхом, російські війська здобули перемогу над турецькою армією. 19 (31) січня 1878 р. було укладено перемир'я. Перемога російської

армії забезпечила незалежність Румунії, Сербії та Чорногорії і визволила Болгарію з-під турецького гніту, підірвала панування Туреччини на Балканах.

⁴ Шипка (Шипкинський перевал) — перевал у Болгарії через хребет Середня Стара Планина (Центральні Балкани). Висота 1185 м. Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. російські війська разом з болгарськими ополченцями з серпня 1877 по січень 1878 р. героїчно обороняли перевал, відбиваючи атаки кількісно переважаючої турецької армії, а потім перейшли в наступ. На гірській вершині недалеко від Шипки споруджено пам'ятник російським і болгарським воїнам, що загинули під час боїв на Шипці.

⁵ Гурко (Ромейко-Гурко) Йосип Володимирович (1828—1901) — російський військовий діяч, генерал-фельдмаршал (з 1894 р.). Під час російсько-турецької війни командував значними загонами російських військ.

⁶ Скобелєв Михайло Дмитрович (1843—1882) — російський військовий діяч, генерал від інфантерії. Під час російсько-турецької війни відзначився як талановитий полководець. Жорстокими засобами провадив колоніальну політику царизму в Середній Азії.

⁷ Столетов Микола Григорович (1834—1912) — російський військовий діяч, генерал від інфантерії. Брав участь у Кримській війні 1853—1856 рр. Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. командував болгарським ополченням, успішно керував обороною Шипки.

⁸ Полянов (справжнє прізвище Попов) Дмитр Іванов (1876—1953) — болгарський письменник, родоначальник пролетарської поезії. З 1919 р. — член Болгарської комуністичної партії. Писав вірші, оповідання, статті. Після 1944 р. оспівував героїзм радянських воїнів, болгарського народу, боротьбу за мир, болгарсько-радянську дружбу. В українському перекладі вірші Полянова надруковано в книзі «Світло над Болгарією» (К., 1954).

⁹ Вовчок Марко (літературний псевдонім Марії Олександрівни Вілінської, по чоловікові — Маркович; 1833—1907) — видатна революційно-демократична українська й російська письменниця, авторка «Народних оповідань» (1857), романів та повістей російською мовою, сатиричних казок.

¹⁰ Квітневе повстання 1876 р. — національно-визвольне повстання болгарського народу проти турецького ярма. Підготовлене Болгарським революційним центральним комітетом у румунському місті Джурджу (Гюргево), повстання розпочалося 20 квітня в м. Копривштиці. Основною рушійною силою повстання були селяни й ремісники. У травні турецькі війська придушили повстання (загинуло понад 30 тисяч повстанців).

¹¹ Чинтулов Добрі (1822—1886) — болгарський поет. Закінчив Одеську семінарію. Автор революційно-романтичних віршів, пройнятих ідеями патріотизму. Деякі з них стали народними піснями («Повстань, повстань, юнак балканський!» та ін.).

¹² Павлович Никола (1835—1894) — болгарський живописець та графік епохи болгарського Відродження. В 1860—1861 рр. жив в Одесі. Автор картин на історично-патріотичні теми. Твори його зберігаються в Національній галереї в Софії.

¹³ Доспевський Станіслав (справжнє ім'я та прізвище Зафір Зограф; 1823—1878) — болгарський живописець. На початку 50-х років XIX ст. навчався в Московському училищі живопису, скульптури й архітектури; в 1853—1856 рр. — у Петербурзькій Ака-

демії мистецтв у Ф. Бруні. Один із засновників болгарського світського портрета. Брав участь у національно-визвольній боротьбі болгарського народу. Помер у турецькій в'язниці.

¹⁴ Д р у м е в Васил (1841—1901) — болгарський прозаїк, драматург, літературний критик. Автор збірки новел «Нещасна родина» (1893).

¹⁵ Д р и н о в Марин Стоянов (1838—1906) — болгарський і російський історик, філолог, громадський діяч, член Петербурзької Академії наук (з 1898 р.). З вересня 1858 по березень 1861 р. жив у Києві, у 1873—1877 та 1890—1906 рр. — у Харкові. У 1865 р. закінчив Московський університет. Розробив основи сучасної болгарської орфографії, поклав початок історичній науці в Болгарії. Сприяв розвитку російсько- і українсько-болгарських культурних зв'язків.

¹⁶ Т о д о р о в Петко Йорданов (1879—1916) — болгарський прозаїк, драматург, байкар, публіцист. 1912 р. був на о. Капрі, де зблизився з М. Горьким.

¹⁷ С т е ф а н и к Василь Семенович (1871—1936) — видатний український письменник і громадський діяч. Визначний майстер психологічної прози.

¹⁸ Д р а г о м а н о в Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, громадський діяч ліберально-буржуазного напрямку. Наукову цінність мають його численні літературно-критичні праці про Т. Шевченка, Ю. Федьковича, В. Белінського, О. Герцена, І. Нечужа-Левицького та ін. Як літературний критик обстоював принципи реалізму в літературі, боровся проти «хуторянського» етнографізму.

¹⁹ « К о м у н и с т » — теоретичний і політичний журнал ЦК КПРС. Виходить у Москві. Заснований у квітні 1924 р. До листопада 1952 р. видавався під назвою «Большевик».

²⁰ Д о й ч е в Лозан — болгарський комуніст. У статті В. Журавського «Підкорювачі родопських надр», вміщеній у газеті «Советская Латвія», 1959, 27 серпня, розповідається про стійкість і мужність Лозана Дойчева. Коли у 1933 р. до влади в Болгарії прийшли фашисти, вони почали жорстоко розправлятися з комуністами, зокрема і з Л. Дойчевим. Його як члена окружного комітету партії допитували найжорстокішими методами (розпеченим залізом пекли ноги, виривали нігті), намагаючись вивідати про інших членів комітету. Та Л. Дойчев залишився непохитним. З того часу про нього говорять у Болгарії: «Ми його Маресьєвим звемо. Хоча у нього не протези, а свої ноги, та вони не менше болю і страждань завдають».

²¹ М а р е с ь є в Олексій Петрович (нар. 1916 р.) — радянський льотчик-винищувач. Герой Радянського Союзу. Втративши під час Великої Вітчизняної війни ноги, він з протезами продовжував літати і нищити ворога. Кандидат історичних наук (з 1956 р.). Член Радянського комітету захисту миру.

²² К ю л я в к о в Крум (1893—1955) — болгарський письменник. У 1928—1940 рр. жив в Україні. Учасник антифашистського руху в Болгарії. Автор нарисів про Радянський Союз. Перекладав твори В. Маяковського, Т. Шевченка, П. Тичини. Лауреат Димитрівської премії 1950 р. П. Тичина переклав українською мовою п'єсу К. Кюлявкова «Боротьба продовжується» та героїчну баладу «Никодим» (див. шостий том цього видання), часто з ним зустрічався.

²³ В а с и л е в Орлин (нар. 1904 р.) — болгарський письменник.

Автор історичних романів, оповідань, п'єс, лауреат Димитрівської премії. П. Тичина переклав п'єсу О. Василева «Тривога» під назвою «Земний рай» (див. шостий том цього видання). У 1953 р. п'єсу поставив Київський ордена Леніна державний академічний український драматичний театр імені І. Франка.

²⁴ С п а с о в Цвєтан (1919—1944) — болгарський поет. У роки Великої Вітчизняної війни був у партизанському загоні. Загинув як організатор партизанського руху в Плевні. Писав патріотичні вірші, сповнені віри у перемогу комуністичних ідей, видані по смертню в «Зібранні творів» (1957). У П. Тичини неточність: Ц. Спасов у 1939 р. не був у Києві. Цитований вірш Ц. Спасова «Із гучномовців спів луна, це молодь України» написаний під враженням українських пісень, які поет слухав по радіо. У перекладі українською мовою М. Лютвина вірш надруковано у газ. «Запорізька правда», 1959, 9 вересня.

²⁵ Б у р г а с — місто на сході Болгарії; центр Бургаського адміністративно-економічного округу. Головний експортний порт країни, розташований на узбережжі Бургаської затоки Чорного моря.

²⁶ Ж и в к о в Тодор Христов (нар. 1911 р.) — перший секретар ЦК Болгарської Комуністичної партії (з березня 1954 р.).

[ВИСТУП ПО РАДІО ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКОЇ ДРУЖБИ]

Друкується вперше за автографом (№ 3838, без дати й без назви), що зберігається в архіві П. Тичини.

У виступі частково використано текст статті «Нерушима братерська дружба».

¹ С т а м б у л о в (Стамболов) Стефан (1854—1895) — болгарський політичний і державний діяч. В 1887—1894 рр. — глава уряду. Встановив у країні режим диктатури і поліцейського терору.

² К о л а р о в Васил Петров (1877—1950) — діяч болгарського і міжнародного робітничого і комуністичного руху. В квітні 1897 р. заснував соціал-демократичну організацію в м. Нікополі, де він учителював, і був обраний її секретарем. З 1918 р. — секретар ЦК Болгарської компартії. Один з керівників антифашистського вересневого повстання 1923 р. в Болгарії. В 1923—1944 рр. жив в еміграції (з 1928 р. — в СРСР). У 1939—1944 рр. — один з керівників боротьби болгарського народу проти фашизму.

[«ГАСУНЦІ ДАВИД»]

Вперше надруковано у вид.: Українська Радянська Енциклопедія, т. 12, 1963, с. 540.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3099) та машинопис (ф. 464, № 3100), на якому ліворуч угорі синім олівцем рукою автора написано: «Моя стаття, написана для УРЕ». Червоном олівцем поряд зазначено: «Надіслано 1/XI-62, виправлення повернуто 6/XI».

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається чистовий автограф (ф. 138, № 57). Оскільки текст автографа має значні відміння від тексту першодруку, наводимо його повністю.

«Сасунці Давид» («Давид Сасунський») — вірменський героїчний народний епос. Утворювався [у] 7—10 століттях в умовах народно-визвольних повстань проти арабського халіфату. Жорстокий гніт іноземних загарбників викликав у вірменського народу високу напруженість відпору й боротьби за свободу й незалежність батьківщини. Стражданням вірменського народу, здавалось, не видно було й краю. Тим більше, що до жорстокості загарбників долучались ще й угiski своїх місцевих експлуататорів — ішханів і духівництва. Та народ не дав себе обманути: повстання спалахували в різних кінцях Вірменії. І народжувались герої. Селяни-хлібороби, чабани, батраки, ремісники й слуги, що про них розповідається в «Д[авиді] С[асунському],— ось хто посував історію й перебудовував життя своєї країни по-повому. Дух героїзму боротьби протягом кількох століть передавався у народі, як священна традиція,— це й відбилось якраз у чотирьох розгалуженнях епосу «С[асунці] Д[авид]» широким розповідальним розповідом про чотири покоління богатирів. Героями першого розгалуження є Санасар і Багдасар, другого — син Санасара Мгер Старший, третього — син Мгера Старшого Давид Сасунський, а четвертого Мгер Молодший. Гордий був народ вірменський з героїчних вчинків своїх богатирів; він часто прирівнював їх до чудодійних осіб стародавніх міфів.

Отже, в епосі через це в кожному образі поетичному можна побачити як реальну дійсність, так і відгук переказів. Мгер Старший, наприклад, на шматки рикаючого лева роздер, а Давид, коли затупотів по горах, то страшного лева з тиграми, рисями, вовками та шакалами так настрахав, що цей перший з переляку прямиєніко забіг у загородку. В епосі показано, як з посиленням гніту чужоземців все частішими ставали вибухи гніву повстанців. За поетичними образами епосу видно, як боролись Санасар і Багдасар проти Багдадського Халіфату; як Мгер Старший — проти наступників Халіфа; а Давид і Мгер Молодший — проти Мисра-Меліка, папи Френка (римського папи), перських шахів Аджму Шапуха, Шбгана Хорасакана, а також проти візантійських, сельджуцьких та монгольських загарбників.

Народ вірменський дуже цінує свій величний епос «Д[авид] С[асунський]». Бо в образах його, зокрема в образі Давида Сасунського, втілено всі сподівання й надії вірменського народу в незламній боротьбі за свободу й незалежність, його непоборна віра в перемогу над ворогами. В епосі розгорнуто подано багаторічну боротьбу трудового селянства проти феодалів. Найдорожчими ризами наділено богатирів епосу — це, насамперед, засудженням загарбницьких воєн, відстоюванням свободи й миру, а також невтомною мирною працею хлібороба й будівника міст та мостів.

Почуттям патріотизму пройняті діяння героїв епосу. У «С[асунці] Д[авид]» є згадка про всі на той час роди роботи: про розчісувачів бавовни, працівників на олійницях, про кожум'яків, ковалів, каменярів, теслярів і пекарів. У епосі засвідчено, що Давид Сасунський виступав захисником вимог не лише одного селянства, а й ремісників. І цеє заступництво за трудящий народ, за бідних проходить через увесь епос вірменський. Санасар спочатку буде доми тим, хто їх не має, а потім вже всім іншим. Санасар не бере з своїх людей податків. Також і Мгер Старший, який справедливо заслужив від народу ім'я «батька бідняків». Але більш за все ім'я це, звичайно, належить Давидові, який скрізь і завше нерозривно

з народом. Епос, пройшовши через серця співців-переказувачів, став безцінним пам'ятником народної поезії.

Першим співцем-переказувачем, від якого записано було епос «С[асунці] Д[авид]» 1873 [року], був селянин Крпо із села Мушська Долина. П'ятдесят варіантів епосу, які було зібрано [з] 1873 по 1954 [рік], видано в 3 книгах: 1936 [року] (т. 1), 1944—[19]51 [роках] (т. 2, 2 ч.). «С[асунці] Д[авид]» перекладено на російську, українську, грузинську, азербайджанську, білоруську, казахську, узбецьку та ін[ші] мови народів Рад[янського] Союзу, а також в уривках на німецьку, англійську та французьку мови. Українські письменники з любов'ю взялись до роботи над перекладом «С[асунці] Д[авида]». В роботі взяв участь Микола Бажан та Согомон Таранді, якого люб'язно вирядила на Україну Спілка письменників Вірменії.

Теми епосу брали для своїх творів Ов. Туманян («Сасунці Давид», 1902, видано 1903 [р.]), А. Ісаакян («Мгер із Сасуна», 1919, вид[ано] 1922 [р.], другий варіант вид[ано] 1937 [р.]).

1000-річчя епосу «С[асунці] Д[авид]», як велике свято всіх народів Рад[янського] Союзу, відзначено було 1939 [р.].

Літ. Давид Сасунський. Вірменський народний епос. Переклад за ред[акцією] Л. Дмитерка і О. Сороки. Загальна ред[акція] ак[адеміка] П. Тичини, К., Держлітвидав, 1939, стор. 364.

Давид Сасунський. Вірменський епос. За ред[акцією] ак[адеміка] П. Тичини. Переклади В. Свідзінського, О. Сороки, Є. Фоміна. Літ[ературна] газета, 16.VIII, 1939 [р.].

Давид Сасунський (уривок із 3-тньої віті), перекл[ад] П. Тичини.— «Вісті», 3.IX.39 [р.].

Давид Сасунський. Бій Давида з Мисра-Меліком. Віть 3-тя, част[ина] 5-та, пер[еклад] П. Тичини. Літ[ературна] газ[ета]. 10.IX, 39 [р.].

Давид Сасунський. Із промови на ювілейному пленумі Спілки рад[янських] письменників СРСР, присвяченому 1000-літтю епосу «Давид Сасунський». П. Тичина. Вибр[ані] тв[ори], т. III, 1957 р., с. 90.

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

¹ Сорока Олександр Мусійович (1901—1941) — український радянський поет. Автор поетичних збірок «На рейках» (1931), «Життя в русі» (1936), «Грона» (1941). Працював також у галузі перекладу з російської, білоруської та вірменської літератури.

² Свідзінський Володимир Юхимович (1885—1941) — український радянський поет. Належав до літературної організації «Плуг». Виступав з літературно-критичними статтями.

³ Фомін Євген Павлович (1910—1942) — український радянський поет. У 1942 р. закатований у застінках фашистського гестапо. Перша збірка поезій вийшла в 1927 р. Найповніше представлена творчість поета в книжці «Вибране» (1956).

⁴ Ісаакян Аветік Сааківич (1875—1957) — видатний вірменський радянський поет, класик вірменської літератури. Академік Академії наук Вірменської РСР (з 1943 р.). 1898 р. був заарештований за революційну діяльність і засланий в Одесу. Переслідований царською охранкою, змушений був жити за кордоном. У 1936 р. повернувся на батьківщину. П. Тичина написав про нього статтю (див. дев'ятий том цього видання), переклав його вірш «Бойовий заклик» (див. п'ятий том цього видання).

Вперше надруковано в газ. «Советская Белоруссия», 1962, 13 листопада. Статтю написано з нагоди 80-ї річниці від дня народження Я. Коласа.

В перекладі українською мовою вперше надруковано в кн.: 3 минулого — в майбутнє (с. 178—181) під редакційною назвою «Чистий і чесний». Білоруською мовою під цією ж назвою статтю передруковано в тижневику «Літаратура і мастацтво», 1972, 3 листопада, з приміткою Ганни Засць, в якій зазначається, що стаття П. Тичини — це братерське привітання від Радянської України в день 90-ї річниці від дня народження Я. Коласа.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи російською мовою: чорновий (ф. 464, № 3053, три розрізнені аркуші, немає середини і кінця) та чистовий (ф. 464, № 3054), з авторськими виправленнями.

Датується і подається за першодруком.

¹ Колас Якуб (літературний псевдонім Костянтина Михайловича Міцкевича; 1882—1956) — видатний білоруський радянський письменник, народний поет БРСР (з 1926 р.), академік (з 1928 р.) і віце-президент АН БРСР (з 1928 р.), заслужений діяч науки БРСР (з 1944 р.), лауреат Державних премій СРСР 1945, 1948 рр. Своїми реалістичними творами поклав початок новій білоруській художній прозі. Автор численних літературно-публіцистичних статей. П. Тичина переклав низку поезій Я. Коласа (див. п'ятий том цього видання).

² Якуба Коласа... я всей душой любил еще с первого моего знакомства... — П. Тичина вперше зустрівся з Якубом Коласом 1926 р. у Харкові; з того часу вони заприятелювали на все життя. Особливо подружилися після поїздки 1935 р. до Парижа на Всесвітній конгрес діячів культури. В роки Великої Вітчизняної війни жили деякий час у Москві, спільно працювали.

³ ...после отбытия своего тюремного заключения... — За революційну агітацію серед селянства в 1905 р. та за участь у нелегальному з'їзді вчителів у 1906 р. Я. Колас з 1908 по 1911 рік перебував в ув'язненні.

⁴ ...вместе с Янкой Купалой еще задолго до Великого Октября переводил произведения Тараса Шевченко на белорусский язык... — У 1905—1907 рр. Я. Купала переклав білоруською мовою поезії Т. Шевченка «Думка» («Нашо мені чорні брови») та «Гоголю» й опублікував у збірці своїх віршів «Жалейка» (Спб., 1908). 1906 р. переклав поезію «Минають дні, минають ночі», яка була надрукована в журналі «Польмя», 1930, № 5-6.

⁵ Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український поет. Був режисером, журналістом. У 1903 р. випустив альманах «З-над хмар і з долин». У 1920—1925 рр. перебував в еміграції, 1926 р. повернувся на батьківщину, видав збірку «Поезії» (1929). Відомий як перекладач. Йому належать переклади «Інтернаціоналу», «Варшав'янки», «Марсельсьи».

⁶ Русов Олександр Олександрович (1847—1913) — український земський статистик, фольклорист і прогресивний громадський діяч.

⁷ «Світло» — педагогічний журнал для сім'ї і школи. Видавався українською мовою в 1910—1914 рр. у Києві. На його сторінках висвітлювались питання шкільного і сімейного виховання, друкувались статті про українську культуру, досягнення науки. Переслідувався царським урядом.

⁸ «Наша нива» — білоруська газета, виходила у 1906—1915 рр. у Вільнюсі. Була єдиним друкованим органом білоруською мовою. Тут друкували свої твори Я. Купала, Я. Колас, М. Богданович, З. Бядуля та ін.

⁹ ...удалось мне... редактировать сборник его произведений в переводе на украинский язык.— Выбранные творы Я. Коласа в перекладі українською мовою за редакцією П. Тичини вийшли з друку 1951 року у Києві.

[МЕСРОП МАШТОЦ]

Вперше надруковано в перекладі українською мовою під редакційною назвою «Месроп Маштоц» у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 84—85.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи російською мовою: чистовий (ф. 464, № 3101), без дати й без назви, та чорновий (ф. 464, № 3102) з авторськими виправленнями червоним олівцем. Під № 3103 зберігається два машинописних примірники російською й українською мовами.

Датується за змістом.

Подається за автографом із збереженням назви першодруку.

¹ Месроп Маштоц (близько 361—440) — видатний вірменський вчений-просвітник, творець вірменського алфавіту та писемності. Був засновником «школи перекладачів», організатором шкіл у східній та західній Вірменії. У 1962 р. в СРСР відзначено 1600-річчя від дня народження Месропа Маштоца.

² «Поэзия Армении» — антологія вірменської поезії (1916), укладачем та найактивнішим перекладачем якої був В. Брюсов; вона надихнула П. Тичину на вивчення вірменської мови та літератури.

³ Брюсов Валерій Якович (1873—1924) — російський радянський поет, один із зачинателів декадентства та символізму в Росії. В 1919 р. готував для видавництва «Парус» збірку творів українських письменників (видання не здійснилося).

[ІЗ ТЕЗ ВИСТУПУ НА ІРПІНСЬКОМУ СЕМІНАРІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ ТА ПРОЗАІКІВ]

Вперше під назвою «Бути тісно злитим з народом» надруковано в газ. «Літературна Україна», 1973, 23 листопада, у рубриці «До республіканської наради молодих літераторів».

Датується і подається за першодруком.

¹ Інтроекція (лат. introspectio — дивлюся всередину, вдивляюсь) — самопостереження, один із методів психологічного дослідження, який полягає у спостереженні за власними почуттями, думками, настроями тощо.

Вперше надруковано в кн.: *Тичина Павло*. Із щоденикових записів, с. 287—294. Назва «Ні, не втерплю, оглянусь...» є першим рядком вірша з циклу «Вулиця Кузнечна».

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3412), із значними виправленнями, вставками жовтим, червоним та фіолетовим олівцями.

Датується орієнтовно.

Подається за автографом.

¹ **Гетьманщина** — контрреволюційна буржуазно-поміщицька диктатура, встановлена 1918 р. на Україні з допомогою німецьких окупантів, які 29 квітня того ж року проголосили гетьманом України колишнього генерала царської армії, одного з найбільших українських землевласників Павла Петровича Скоропадського (1873—1945). П. Скоропадський відновив буржуазно-поміщицькі порядки, підтримуючи їх кривавим терором. У кінці грудня 1918 р. трудящі України під керівництвом Комуністичної партії і за допомогою російського народу вигнали іноземних інтервентів і повалили гетьманщину. П. Скоропадський втік до Німеччини, згодом співробітничав з фашистами.

² **Отаманщина** — контрреволюційний буржуазно-націоналістичний рух на Україні в період громадянської війни 1918—1920 рр. Українські буржуазні націоналісти, намагаючись всіляко перешкодити соціалістичному будівництву на Україні, організовували куркульські банди, ставали на шлях змов і закатів. Особливо небезпечним був закат отамана Григор'єва (травень 1919 р.), який охопив Катеринославську й Херсонську губернії. Пособниками білогвардійців були анархіст Махно, отамани куркульських банд Зелений, Струк, Соколовський та ін.

³ **Петлюрівщина** — контрреволюційний буржуазно-націоналістичний рух на Україні в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни 1918—1920 рр. Назва походить від прізвища одного з ватажків буржуазно-націоналістичної партії українських соціал-демократів С. В. Петлюри (1877—1926).

⁴ **Директорія** — контрреволюційний уряд так званої Української Народної Республіки, створений 14 листопада 1918 р. лідерами буржуазно-націоналістичних партій і очолюваний ватажками контрреволюції В. Винниченком і С. Петлюрою. У квітні 1919 р. військові сили Директорії були розбиті Червоною Армією; залишки уряду на чолі з С. Петлюрою втекли в Галичину й Румунію.

⁵ **Денікінщина** — режим антинародної буржуазно-поміщицької військової диктатури, встановлений 1919 р. на півдні Росії й на Україні, окупованих білогвардійськими військами генерала А. І. Денікіна (1872—1947). На початку лютого 1920 р. Україна була визволена від білогвардійських військ Денікіна.

⁶ **Білополяки** — війська білопольських інтервентів буржуазно-поміщицької Польщі, які 6 травня 1920 р. окупували Київ. 12 червня того ж року радянські війська визволили від них Київ.

⁷ **Наталя** — Наталя Григорівна Тичина (1902—1922).

⁸ **«Фуга»** (від латинського fuga — біг, втеча) — багатоголосий музичний твір, найрозвинутіша форма поліфонії. Тут — вірш (1920) із збірки П. Тичини «Вітер з України» (1924).

⁹ ...щоб зустріти Лі...— тобто Лідію Петрівну Папарук, майбутню дружину П. Тичини.

¹⁰ Неофутуристи — літературне угруповання на Україні 1922—1923 рр. (спочатку називалось «Аспанфут» — Асоціація панфутуристів, пізніше — «Комункульт», «Нова генерація»). Маніфести й художні твори членів угруповання (М. Семенка, Г. Шкурупія, О. Слісаренка, О. Влизька та ін.) публікувались у збірках «Семафор у майбутнє», «Катафалк мистецтв». Програмні постанови неофутуристів були типовими для певних груп дрібнобуржуазної інтелігенції, які не розуміли соціалістичного характеру Великої Жовтневої соціалістичної революції, були відірвані від народу.

¹¹ «До вас, крикливі поети, офіціантики...» — рядки з вірша «Плюсклим пророкам» (1920) із збірки «Плуг».

¹² «Хлюпни нам, море, свіжі лави...» — цитата з вірша «Мов пущене ядро з гармати...» із циклу «В космічному оркестрі» (збірка «Вітер з України»).

¹³ Папаримський — глава католицької церкви і Ватикану. Обирається довічно кардиналами на конклаві більшістю голосів. Резиденція папи римського — Ватикан.

¹⁴ Шопен Фридерик Францішек (1810—1849) — великий польський композитор і піаніст. З 1831 р. постійно жив у Парижі. Створив новий стиль фортепіанного виконання та новий жанр фортепіанної балади, а також переосмислив докорінно інші жанри (мазурка, прелюд, ноктюрн, соната, концертний етюд тощо).

¹⁵ Ревуцький Дмитро Миколайович (1881—1941) — український радянський музикознавець, фольклорист, літературознавець, з 1938 р. — науковий співробітник Інституту українського фольклору АН УРСР; автор музикознавчих та фольклористичних праць «Українські думи та пісні історичні», «С. С. Артемовський-Гулак і його комічна опера «Запорожець за Дунаєм», «Лисенко — хоровий диригент», «Шевченко і народна пісня».

¹⁶ Мар'яненко (справжнє прізвище — Петлішенко) Іван Олександрович (1878—1962) — видатний актор українського дожовтневого і радянського театру, народний артист СРСР (з 1944 р.), професор (з 1946 р.), лауреат Державної премії СРСР 1947 р.

¹⁷ «Жан Крістоф» — десяти томний твір Р. Роллана, виходив протягом 1903—1912 рр.

[АВТОБІОГРАФІЯ]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 9680), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф чорновий, без дати й без назви.

Датується орієнтовно за змістом.

¹ Від Максима Горького надійшов ... лист до мене... — Мова йде про лист від 10 липня 1927 р. із Сорренто (див.: *Горький М. Собрание сочинений* в тридцяти томах. М., ГИХЛ, 1955, т. 30, с. 31).

² Комерційний інститут — навчальний заклад, відкритий у Києві 1908 р. Створений на базі Вищих комерційних курсів. Здобув права вищого навчального закладу 1912 р. В 1920 р. реорганізований в Інститут народного господарства.

³ «Мистецтво революції» — очевидно, «Мистецтво», перший український радянський літературно-художній журнал, що почав виходити 1919 р. у Києві (вийшло 8 номерів).

⁴ «Червоний шлях» — український щомісячний громадсько-політичний та літературно-мистецький журнал. Виходив у 1923—1936 рр. у Харкові. З серпня 1936 р. перейменованій на «Літературний журнал».

⁵ 21 листопада 1933 р. вийшла книга поезій «Партія веде». — Тут допущено неточність: 21 листопада 1933 р. в газеті «Правда» надруковано вірш П. Тичини «Парія веде» українською мовою. Збірка під такою назвою вийшла 1934 р.

⁶ ...за книгу «Чуття єдиної родини»... — Книжка вийшла 1938 р.

⁷ «Похорон друга» — поема, написана 1942 р.

⁸ ...видав книгу «Перемагають і життя». — Книжка вийшла 1943 р.

⁹ «Ми — совість людства» — збірка вийшла під назвою «Ми — свідомість людства» (1957).

¹⁰ «Зростає, пречудовий світе» — збірка вийшла 1960 р.

¹¹ «Комунізму далі видні» — збірка вийшла 1961 р.

¹² «Сад садив нам Ленін» — вірш із збірки «Зростає, пречудовий світе!» (див. третій том цього видання).

¹³ ...6 томів Вибраних моїх творів... — Йдеться про видання: *Тичина Павло*. Твори в шести томах. К., Держлітвидав України, 1962.

[ВИСТУП У СПІЛЦІ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
НА ОБГОВОРЕННІ ТВОРЧОСТІ МОЛОДИХ ПОЕТІВ
18 БЕРЕЗНЯ 1963 р.]

Друкується вперше за машинописом (ф. 464, № 3575), що зберігається в архіві П. Тичини.

Репортаж про обговорення під назвою «Четверо молодих» надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 22 березня. Як зазначалося в газеті, «обговорення пройшло під девізом «Соціалістичний реалізм — так! Формалізм та абстракціонізм — ні!».

Датується за машинописом та «Літературною Україною».

¹ Бортняк Анатолій Агафонович (нар. 1938 р.) — український радянський поет, з 1974 р. — відповідальний секретар Вінницької організації СПУ.

² Нечерда Борис Андрійович (нар. 1939 р.) — український радянський поет, нині — відповідальний секретар Одеської організації СПУ.

³ Рец'ях Станіслав Панасович (нар. 1938 р.) — український радянський поет, відповідальний секретар Чернігівської організації СПУ. В архіві П. Тичини зберігається машинопис поетичних творів С. Рец'яха з помітками та зауваженнями П. Тичини (№ 10 333).

⁴ Турсун-заде Мірзо (нар. 1911 р.) — таджицький радянський письменник і громадський діяч, народний поет Таджикиської РСР (з 1961 р.), академік Академії наук Таджикиської РСР (з 1961 р.), герой Соціалістичної Праці (з 1967 р.), лауреат Ленінської премії 1960 р. та Державної премії Таджикиської РСР імені Рудаки 1963 р. Україні присвятив поему «Син батьківщини» (1942), поезії «Столітній дуб», «Серце не повернулось додому», «Хліб і сіль».

⁵ Сократ (469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ-ідеаліст. Метою його філософії було моральне вдосконалення людини, тому головним завданням пізнання він вважав пізнання людиною свого духовного «я», а не природи. П. Тичина згадує Сократа, зокрема його знамениту тезу «пізнай самого себе», у поемі «Сковорода».

⁶ Паріс, або Александр — у грецькій міфології син троянського царя Пріама і цариці Гекуби.

⁷ Терцина — форма віршування, тип трирядкової строфи.

ВЧИТИСЬ НА ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ!

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 19 березня.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (ф. 464, № 3104) без назви й без дати. Над текстом рукою П. Тичини, червоним олівцем написано: «Друкована була в газеті «Літ. Україна», 19.III/63, № 23».

Датується і подається (з деякими скороченнями) за першодруком.

¹ Грибачов Микола Матвійович (нар. 1910 р.) — російський радянський письменник, лауреат Ленінської премії 1960 р., автор віршів, поем, оповідань, публіцистичних нарисів про поїздки в США, Австралію та Південну Америку.

² Фадєєв Олександр Олександрович (1901—1956) — видатний російський радянський письменник і громадський діяч, автор статей з теорії соціалістичного реалізму. Був членом бюро Всесвітньої Ради Миру, очолював радянську делегацію на міжнародних конгресах миру у Вроцлаві, Парижі, Нью-Йорку, Варшаві, Відні.

³ Островський Микола Олексійович (1904—1936) — російський радянський письменник. У 1958 р. ЦК ЛКСМУ та Спілка письменників України встановили республіканську премію імені М. Островського за кращий художній твір про комсомол і молодь.

⁴ Джаліль Муса (літературний псевдонім Муси Мустафовича Залілова; 1906—1944) — видатний татарський радянський поет, Герой Радянського Союзу, лауреат Ленінської премії 1957 р. Під час Великої Вітчизняної війни був тяжко поранений, захоплений фашистами в полон і ув'язнений у Моабітській тюрмі. Поезії, написані ним в ув'язненні з червня 1942 по січень 1944 р., склали поетичний щоденник Муси Джаліля «Моабітський зошит». Українською мовою перекладений вперше 1957 р. П. Тичина присвятив М. Джалілю два вірші: «Мусі Джалілю» (1965) та «Муса Джаліль у Києві» (1966; див. третій том цього видання), написав про нього статтю «Муса Джаліль» (1957—1958; див. дев'ятий том цього видання).

⁵ Тютюнник Григорій Михайлович (1920—1961) — український радянський письменник, лауреат Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка 1963 р., яку він одержав посмертно за роман «Вир» (1960).

⁶ Злобіна Діна Дмитрівна (нар. 1936 р.) — російська радянська поетеса, автор поетичних збірок: «Черемуха у проходной» (1959), «Весны» (1962), «Быстрина» (1964), «Родное» (1972), «Минерал» (1973), «Возвращаются ветры» (1975), «Чернозорье» (1976), «Пойдешь ли со мной в дорогу?» (1979), «За первой избой» (1980), «Сроки счастья» (1983). Згаданий вірш Д. Злобіної «Не по отточенному лезвию...» увійшов до збірки «Весны» (с. 49).

[ВИСТУП ПО РАДІО З ПРИВОДУ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАРАДИ
МОЛОДИХ КУКУРУДЗОВОДІВ]

Друкується вперше за недатованим автографом (ф. 464, № 3905), що зберігається в архіві П. Тичини.

Датується на підставі звіту П. Тичини за 1963 рік, в якому зазначено: «29 березня виступав по радіо із Жовтневого палацу вперше після офіційної частини республіканської наради молодих кукурудзоводів».

¹...був присутній сьогодні на республіканській нараді...—Нарада відбулась у Києві 29—30 березня 1963 р.

[ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ ПЕРШОЇ СЕСІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
11 КВІТНЯ 1963 р.]

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1963, 12 квітня.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис виступу (ф. 464, № 10 774).

Датується часом роботи першої сесії Верховної Ради Української РСР.

Подається за першодруком.

[ВИСТУП НА ПАРТІЙНИХ ЗБОРАХ
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 10 275), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф з машинописними вставками та авторськими виправленнями синім та червоним олівцями.

Датується за автографом.

¹Ельченко Юрій Никифорович (нар. 1929 р.) — секретар Центрального Комітету Компартії України. У 1960-х роках — перший секретар ЛКСМУ.

²«Ми в світ прийшли успадкувати славу...» — рядки з вірша В. Симоненка «Ровесникам» із збірки «Грім і тиша» (1962).

³Таран Анатолій Васильович (нар. 1940 р.) — український радянський письменник, поет і прозаїк.

⁴Мамайсур Борис — український радянський поет, автор збірки «Чи буде грім» (1963).

⁵Федунець Микола Федорович (нар. 1944 р.) — український радянський поет.

⁶Шарпов Іван Сергійович (нар. 1943 р.) — український радянський поет.

⁷Гете Йоганн-Вольфганг (1749—1832) — великий німецький поет і мислитель. В поемі «Прометей» (1773) висловив протест проти тиранії та релігійних догм у відсталій, феодально роздібненій Німеччині.

⁸Зевс — за грецькою міфологією, всемогутній бог, батько богів і людей; разом з іншими богами перебував на Олімпі, звідки правив світом. У Римі ототожнювався з Юпітером. До образу Зевса в українській літературі зверталися І. Котляревський,

Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Тичина. У першому томі цього видання друкується його вірш «Не Зевс, не Пан...» (1918) із книги «Сонаячн кларнети».

⁹ Есхіл (525—456 рр. до н. е.) — великий давньогрецький драматург, активний учасник політичного життя Афін. Написав близько 80 драм. Ф. Енгельс назвав його «батьком трагедії». Одним з перших у світовій літературі звернувся до образу Прометея в трагедії «Прометей прикутий» (рік написання невідомий).

¹⁰ М а л и ш к о Андрій Самійлович (1912—1970) — український радянський поет, перекладач з російської та білоруської літератур, автор літературно-критичних праць та творів для дітей, лауреат Державних премій СРСР 1947, 1951, 1951, 1969 рр. та Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1964 р. Присвятив П. Тичині кілька поезій. П. Тичина цінував талант А. Малишка, одним із перших відзначив глибоку народність його поезій. У поемі «Прометей» (1947) в образі солдата А. Малишко розкрив благородні риси представника молодшого покоління захисників Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни — мужність, чесність, любов до всього живого і прекрасного, ненависть до ворогів.

¹¹ К а н д и д а т у р и на Всесоюзну нараду молодих... — Всесоюзна нарада молодих письменників відбулась у Москві 7—10 травня 1963 р. В архіві П. Тичини (№ 10 330) зберігається розклад роботи і списки учасників IV Всесоюзної наради молодих письменників (з помітками П. Тичини) та бібліографічна довідка про твори учасників (Москва, 1962).

¹² К о р о т и ч Віталій Олексійович (нар. 1936 р.) — український радянський поет, публіцист, лауреат Республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1972 р., республіканської премії імені Павла Тичини «Чуття єдиної родини» 1978 р., перекладач віршів радянських, слов'янських та англійських поетів.

С НАРОДОМ ВМЕСТЕ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1963, 12 травня.

7—10 травня 1963 р. в Москві в конференц-залі готелю «Юність» проходила IV Всесоюзна нарада молодих письменників, скликана ЦК Ленінського комсомолу та Спілкою письменників СРСР. У роботі наради взяли участь письменники старших поколінь, відомі майстри радянської літератури. Вступною промовою нараду відкрив перший секретар правління Спілки письменників СРСР К. О. Федін. На вечірньому засіданні з доповіддю виступив П. Тичина. Під заголовком «Щедрою добротою насажені» доповідь в дещо скороченому вигляді надруковано українською мовою в газ. «Літературна Україна», 1963, 17 травня. 8 травня почали роботу творчі семінари. Одним із семінарів керував П. Тичина. Стаття «С народом вместе» — це заключне слово П. Тичини на семінарі поезії молодих поетів.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис виступу без дати й без назви (ф. 464, № 3861), а також подяка секретаріату правління Спілки письменників СРСР за активну участь П. Тичини в роботі IV Всесоюзної наради молодих письменників, підписана К. Федінім. «Ваш опыт работы,— зазначається у ній,— с молодыми литераторами, искренняя заинтересованность в творческих успехах каждого из них и всей советской многонациональной литературы

в целом способствовали созданию хорошей плодотворной обстановки, в которой протекали занятия семинаров» (ф. 464, № 10 238).

Датується часом виступу П. Тичини на IV Всесоюзній нараді молодих письменників.

Подається за першодруком.

¹ «Коммунизм должен нести с собой не аскетизм, а жизнерадостность и бодрость» — цитата із статті К. Цеткін «Из записной книжки» (див.: Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине. В пяти томах. М., Госполитиздат, 1969, т. 5, с. 47).

ЩЕДРОЮ ДОБРОТОЮ НАСНАЖЕНІ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 17 травня.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (ф. 464, № 3106), без назви й без дати; зверху підпис: «Павло Тичина», та машинопис (ф. 464, № 3107), зверху якого невідомою рукою олівцем написано: «Робота з творчою молоддю».

Стаття в газеті — це скорочений варіант виступу П. Тичини на IV Всесоюзній нараді молодих письменників у Москві 7 травня 1963 р.

В архіві зберігається також автограф російською мовою виступу П. Тичини (ф. 464, № 3576), який починається зверненням («Товарищи!»), та машинопис (ф. 464, № 3861) заключного слова, яке під назвою «С народом вместе» надруковано з незначними скороченнями в газ. «Правда», 1963, 12 травня.

Датується і подається за першодруком.

¹ Т а т ь я н и ч е в а Людмила Костянтинівна (нар. 1915 р.) — російська радянська поетеса, лауреат Державної премії РРФСР імені М. Горького 1971 р. Пише також для дітей, виступає і як прозаїк («Жива мозаїка», 1969).

² Г а л а н Ярослав Олександрович (1902—1949) — видатний український радянський письменник, публіцист, лауреат Державної премії СРСР 1952 р., один з організаторів Антифашистського конгресу діячів культури у Львові (1936 р.). В 1945 р. був кореспондентом газети «Радянська Україна» на Нюрнберзькому процесі. Писав п'єси, повісті, публіцистичні твори. Загинув від рук агентів Ватикану.

ПУСТЬ НАРОДЫ МИРА ВИДЯТ И УБЕЖДАЮТСЯ

Вперше надруковано в газ. «Правда Украины», 1963, 17 червня.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3374) з закресленнями і вставками, без назви, дати й підпису, який кардинально відрізняється від основного тексту. Наводимо його:

«Радостная, изумительно-прекрасная весть. В то время когда (еще?) в звездном пространстве летает космонавт Быковский, сегодня в космос взлетела и космонавт-женщина!

Гордостью полнится мое сердце, моя душа поет славу дорогой Коммунистической партии, воспитывающей своих верных сыновей и дочерей, стремящихся еще выше поднять славу нашей Отчизны.

Наша женщина во всех братских республиках совершает ге-

роические дела — и в сельском хозяйстве, и в промышленности, в технике, искусстве. Но вот она почувствовала в себе столько сил и желания, чтобы еще в звездное пространство полететь. Когда-то, еще в царской России, популярной была украинская песня «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю: чому я не сокіл, чому не літаю». И далее в песне объяснялось, почему именно стремился человек оторваться от земли своей, — да потому, чтобы избежать притеснений царизма, издевательства капиталистов.

Пассивно звучала эта песня, хотя и пелась она от лица мужчины, но уже было известно, как она призывала к борьбе против деспотов. Хотя в то время уже, например, призывал [?] революционер Кибальчич не к пассивному самоотдалению от земной тогдашней действительности.

Сегодня же подвиг советской женщины на весь мир звучит, словно песня. Ибо женщина наша по всей мужественности стала примером всем женщинам народов земного шара и взлетела наша женщина-космонавт для того, чтобы своим подвигом еще больше обогатить нашу советскую чудесную действительность.

Честь и слава женщине нашей — всех братских народов во главе с народом русским».

Датуються і подається за першодруком.

¹ Биковський Валерій Федорович (нар. 1934 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу (1963, 1976). Разом з В. Терешковою 16—19 червня 1963 р. здійснив тривалий груповий політ у космосі. У 1976 р. разом з В. В. Аксьоновим вдруге здійснив політ на космічному кораблі «Союз-22».

²² Терешкова Валентина Володимирівна (нар. 1937 р.) — перша в світі жінка-космонавт, льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу. 16—19 червня 1963 р. на кораблі-супутнику «Восток-6» разом з В. Ф. Биковським, що летів на кораблі-супутнику «Восток-5» здійснила тривалий груповий політ у космос.

ВДОХНОВЕННИЙ ТРУД

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1963, 19 липня, під рубрикою «Солнечная поэзия коммунизма», до 70-річчя від дня народження В. В. Маяковського.

У перекладі українською мовою вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1973, 26 січня, під назвою «Натхненна праця».

В архіві П. Тичини зберігається уривок автографа російською мовою (ф. 464, № 3047), а також машинопис (№ 3048), без першої сторінки, з авторськими виправленнями чорним чорнилом. Зверху чорним олівцем написано: «Копія». Дати і підпису немає.

Наводимо уривки з машинопису (№ 3048), які не ввійшли до статті:

«Достаточно было бы окликнуть его по имени, он охотно помердлил бы, задержался заговорил. Море голов привык он видеть вокруг себя, постоянно быть на людях, сливаться с массами. А курортником чувствовать себя Маяковскому было наверняка слишком уж скучно.

Второй раз я видел Маяковского в Харькове, в театре, на его вечере. И меня тогда поразила титаническая способность поэта мыслить (именно мыслить) не в тиши кабинета, а на людях, перед глазами тысяч слушателей. Творческая откровенность его была

поистине поразительной. Она покоилась на двух основаниях: на знании того, какие именно струны прежде всего надо задевать в душе народа, и на понимании того, какое звучание стиха будет усвоено слушателями всего быстрее.

Одного из композиторов-классиков — Генделя — некогда упрекали в том, что он, видите ли, не захотел услаждать слух людей тихими и сладкими напевами, а изобрел «новый сорт музыки» с громом, с шумом. Вот также и Маяковский призвание свое видел не в том, чтоб услаждать слух людей, отвлекать их от шумов жизни, а в том, чтобы как можно быстрее разбудить массы для восприятия грядущего, которое на глазах поэта (речь идет о периоде «Войны и мира») безостановочно росло и приближалось. А разбудить людей можно было действительно только посредством новой музыки — с громом и шумом.

Возвращаясь к харьковскому выступлению Маяковского, я хочу сказать, что это выступление, несмотря на свои бравурные формы, было сердечным, полным лиризма и доходчивым. И я воспринял его как огневую исповедь поэта.

В третий раз Маяковского видел я в Москве, в 1929 году. Тогда выезжала в Москву многочисленная (человек в пятьдесят) делегация писателей с писателями русскими, нас и познакомили с Маяковским.

Не беру на себя смелости на основании короткой моей встречи с ним, на основании единственной беседы давать собственную характеристику личности Маяковского. Отмечу лишь, что он ни в какой мере не показался мне колючим, тем более гордым и недоступным. Напротив, в нем оказалось много привлекательного и даже нежного. Но эта привлекательность и нежность были подвластны тому главному в душе поэта, что мы называем целенаправленностью и цельностью. Ведь и впрямь мозг его, как сам поэт заявлял, «всесель и разумный строитель».

На писательской встрече не обошлось, разумеется, без нападок на Маяковского. Я говорю «разумеется», потому что нападки на него были тогда в моде. Владимир Владимирович искоса, через плечо, спокойно слушал одного из русских писателей, который в чем-то его обвинял, и, когда тот закончил, он попросил слова и начал ответную речь. Это была поистине глубокая и благородная речь. Может статься, что Маяковский что-нибудь сказал о себе? Нет. Он говорил, во-первых, о том, как он рад видеть и приветствовать в Москве украинскую литературу! Может статься, что Маяковский начал, в свою очередь, нападать на того, кто только что обвинял его? Нет. Он говорил о том, что неплохо было бы еще теснее установить связь между писателями украинскими и писателями русскими. Недолго он говорил, но страстно и убежденно. И закончил он свое выступление вот такими словами, которые я запомнил в точности: «Для антологии украинской поэзии я и обязуюсь в этом году перевести из украинских поэтов десять листов и никак не меньше...» Не у одного из нас, украинских поэтов, тогда радостно забилося сердце. Оно у меня просто затрепетало от восторга. Потому что я любил и люблю Маяковского — правдивого из правдивейших певцов дела Ленина и нашей партии».

«На последнем открытом партийном собрании писателей г. Киева при обсуждении материалов Пленумов ЦК КПСС и ЦК КПУ Украины все единодушно подчеркнули, что сила нашей литературы только в связи с жизнью, в правдивости, сила в идейности, пар-

тийности и народности. На этом собрании не раз вспоминали бессмертного поэта-трибуна Маяковского, который сегодня с нами повсюду на нашей земле родной, в многонациональной семье советской».

Датуються і подається за першодруком.

¹ Видел я Маяковского и в Москве в 1929 году. — П. Тичина бачив В. Маяковського під час першого Тижня української літератури, що проходив у Москві 9—16 лютого 1929 р.

ЭТО БЫЛ ПОЭТ...

Вперше надруковано російською мовою в «Литературной газете», 1963, 20 липня, під рубрикою «Памяти Н. Н. Асеева».

У перекладі українською мовою під редакційною назвою «Вин выводит думку на орбиту високу (Микола Асеев)» статтю опубліковано в газ. «Литературна Україна», 1969, 19 липня (машинопис перекладу зберігається в архіві П. Тичини під № 3110) з такою преамбулою: «10 липня літературно-мистецька громадськість нашої країни відзначила 80-річчя від дня народження відомого російського поета Миколи Асеева (1889—1963). Микола Асеев був великим другом української літератури. Його майстерні переклади творів Шевченка, Франка, Тичини, прекрасні статті про українських поетів—одна з найкращих сторінок великої дружби братніх народів та культур».

Сьогодні ми друкуємо потатки Тичини до статті про Асеева, над якою Павло Григорович працював у липні 1963 року, після смерті свого російського друга».

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3109; без назви й без дати). Текст першого аркуша було передано телефоном для «Литературной газеты».

На другому аркуші окремі чорнові записи П. Тичини: «Н. И. Асеев. Зачем и кому нужна поэзия. Нельзя напрягать поэзию только в утилитарную телегу. «Поэзия начинается там, где есть тенденция»,— говорил Маяковский. «Настоящая поэзия начинается только там,— каже сам Н. Н. Асеев,— где есть непредвзятая тенденция». На третьому аркуші — більш суцільний текст: «Про Асеева. «Он не любил умеренных тонов. Не любил полутонув. Запутанных, за[тасканных] ходов. Не любил сглаживания. Подтешки. Всегда были у него ясные тона, меткая расстановка красок, меткие образы...»

Это в нем мне очень правилось. Да как иначе: ведь он неотделим от Маяковского.

Я любил слушать его; особенно, по-маяковски, любил и спорить, но спорить, конечно, не по основному, а о побочных вещах.

Энергия — неистощимая.

Он очень любил живопись, музыку, скульптуру...

«Лад» Ник. Асеева [здесь он] наиболее сильный, убежденный мастер худож[ественного] слова.

И так везде. Напр., взять его последнюю статью о Герцене в «Огоньке».

«Бессонные стихи».

Датуються і подається за першодруком.

¹ Асеев Микола Миколайович (1889—1963) — російський радянський поет. Деякий час був близький до футуристів. Значний вплив на розвиток творчості М. Асеева мав В. Маяковський.

М. Асєєва й П. Тичину єднала довговічна дружба. П. Тичина переклав вірш М. Асєєва «Вітер золотиться» (див. п'ятий том цього видання), написав вірш «У Асєєва в гостях» (1963), який увійшов до збірки «Срібної ночі» (К., 1964; див. третій том цього видання). М. Асєєв також написав кілька статей про творчість П. Тичини, перекладав його вірші. У статті «Мій Тичина» він називав його гідним спадкоємцем Т. Шевченка: «Якщо великий Тарас лишається могутнім законодавцем революційної нескореності вірша, його близькості до голосу розгніваного народного моря, то в дальшій історії поезії України Павло Тичина є виразником почуттів і прагнень свого вже вільного народу» («Дніпро», 1956, № 2, с. 104).

ВІДСВІТ ДУШІ ЙОГО ЗАВЖДИ В СЕРЦІ МОЇМ

Вперше надруковано у вид. «В. С. Косенко у спогадах сучасників» (К., «Музична Україна», 1967, с. 173—174) під назвою «Відсвіт душі його завжди в серці моїм».

В архіві П. Тичини зберігається автограф (ф. 464, № 3714, з авторськими виправленнями чорним чорнилом, без назви й без дати). У цій же справі — лист до П. Тичини з Радіокомітету: «Шановний Павло Григоровичу! Дуже вибачаємось перед Вами за те, що затримали обіцяне. Надсилаємо його зараз і повертаємо Ваш рукопис. Прийміть від нас найщирішу подяку за участь у передачі про Косенка і найсердечніші побажання доброго здоров'я. З глибокою пошаною до Вас і Лідії Петрівни. Працівники радіо: Войтех, Горбатюк».

Внизу рукою П. Тичини чорним олівцем зазначено: «восени», нижче червоним — «1963».

Під номером 3715 зберігається машинопис із назвою в дужках «(Виступ Тичини П. Г.)», над ним невідомою рукою зеленим олівцем зазначено: «Радіокомпозиція про Косенка».

Датується на підставі авторської дати про час виступу по радіо.

Подається за першодруком.

¹ Віктор Степанович — В. С. Косенко (1896—1938), видатний український радянський композитор і музично-громадський діяч, з 1929 р. — професор Київського музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка (з 1934 р. — консерваторії), один із творців українського радянського романсу. На слова П. Тичини написав романси: «На майдані...», «Іду з роботи я, з заводу...», «Мобілізуються тополі». До 15-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції створив «Героїчну увертюру» для симфонічного оркестру, в якій відобразив пафос соціалістичної праці. П. Тичина був літературним редактором третього тому десяти томного видання творів В. Косенка. В архіві поета зберігаються автографи (ф. 464, № 3228, 3229) передмови до третього тому «Від літературного редактора».

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Вперше надруковано у вид. *Стеценко К.* Зібрання творів у п'яти томах. К., «Мистецтво», 1963, т. 1, с. 1.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий не датований автограф передмови (ф. 464, № 10 105).

Датується і подається за першодруком.

¹ «Варшав'янка» — масова революційна пісня. Первісний польський текст написав 1883 р. поет В. Свенціцький. 1897 р. Г. Кржижановський переробив текст пісні російською мовою, збагативши його зміст ідеєю пролетарського інтернаціоналізму, посиливши революційні мотиви. Пісня стала особливо популярною в період революції 1905—1907 рр. Українською мовою перекладена 1905 р. Пізніше її гармонізував композитор Л. М. Ревуцький.

² Нудьга Григорій Антонович (нар. 1913 р.) — критик, літературознавець. Згадана збірка, упорядкована Г. Нудьгою, — «Пісні та романси українських поетів» у двох томах, — вийшла 1956 року у Києві (видавництво «Радянський письменник»).

³ Олесь Олександр (літературний псевдонім Олександра Івановича Кандиби; 1878—1944) — український поет, талановитий лірик. Щиро вітав революцію 1905 р. та Лютневу революцію 1917 р., але не зрозумів і не сприйняв її соціального змісту. В 1919 р. виїхав до Будапешта і назавжди залишився емігрантом. В еміграції видав збірки поезій, пройняті тугою за батьківщиною, настроями самотності і приреченості. Окремі твори О. Олеса поклали на музику композитори М. Лисенко та Я. Степовий.

⁴ Коваленко Олекса Кузьмич (1880—1927) — український поет. Лірика його переважно пейзажна, в деяких поезіях звучать соціальні мотиви. Перекладав українською мовою твори М. Гоголя, П. Єршова, К. Рилєєва. Крім К. Стеценка, окремі його вірші поклав на музику композитор П. Сениця («Буря», «Дідусь»).

⁵ Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876—1940) — український письменник ліберально-буржуазного напрямку. Після 1917 р. опинився в таборі української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, 1919 р. емігрував. Помер у Празі. Писав вірші, ошовідання, п'єси.

⁶ Струтинський Валентин Григорович (нар. 1924 р.) — перекладач з польської, чеської, словацької та інших мов.

(ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА)

Вперше надруковано у вид.: *Стеценко К.* Зібрання творів у п'яти томах. К., «Мистецтво», 1963, т. 2, с. 1.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф передмови (ф. 464, № 10 105).

Датується і подається за першодруком.

(ПРО ПОЕЗІЮ)

Друкується вперше за чорновим автографом (ф. 464, № 3154), що зберігається в архіві П. Тичини, під редакційною назвою.

Автограф писано олівцем на чотирьох блокнотних аркушах, без дати, назви й підпису.

Датується орієнтовно.

НАШ СЛАВНИЙ ПОПЕРЕДНИК.

СТОРІНКИ СПОГАДІВ ПРО ВАСИЛЯ ЕЛЛАНА

Вперше під назвою «Наш славний попередник. Сторінки спогадів про Василя Еллана» надруковано у вид.: Ні слова про спокій (Спогади про В. Еллана (Блакитного). К., «Дніпро», 1965, с. 164—174.

П. Тичина дуже багато працював над спогадами про В. Еллана. Про це свідчить велика кількість автографів та авторизованих машинописів українською й російською мовами, що зберігаються в його архіві: ф. 464, чистовий автограф (№ 3397, з виправленнями синім і червоним олівцями та зеленим чорнилом, без дати й без назви; за цим автографом статтю опубліковано у першодруці); чорновий автограф (№ 3148), чорновий автограф (№ 3149) із значними авторськими виправленнями зеленим, червоним олівцями та зеленим чорнилом, чорнові записи, нотатки, цитати, уривки суцільного тексту (№ 3151); чорнові нотатки, записи, цитати (№ 3945); машинописи: № 3398 (передрук з автографа № 3397 з авторськими виправленнями, доповненнями та викресленнями. Зверху над текстом рукою П. Тичини чорним чорнилом написано: «Павло Тичина. Сторінки спогадів про Василя Еллана»); № 3775 (два аркуші, один — російською мовою, другий — українською, без назви й без дати; це текст виступу П. Тичини на вечорі, присвяченому 70-річчю від дня народження Василя Еллана); № 3946 (передрук з автографа № 3945 з іншим закінченням).

Оскільки тексти згаданих автографів цікаві з погляду вивчення творчої лабораторії П. Тичини, наводимо їх повністю (вперше опубліковано під назвою «Ні слова про спокій, ні слова про втому!» і з підзаголовком «Кілька записів про Василя Еллана» у газ. «Літературна Україна», 1984, 12 січня, Станіславом Тельнюком, який свого часу разом з дружиною поета Лідією Петрівною підготував ці тексти).

Текст викреслено в автографі № 3397 П. Тичиною.

Перед абзацом в основному тексті: «Після закінчення чотирьох загальноосвітніх класів семінарії...» йшли рядки: «Наші читачі можуть приписати мені нескромність у тому, що я, говорячи про Василя Еллана, говорю також і про себе. Але ж цим я хочу підкреслити і відітнути той факт, що Еллан, порівнюючи з іншими його товаришами, ширшими кроками виходив на простори життя, повсякчасно стикаючись з його конкретною дійсністю».

Перед абзацом: «Адже і в ранніх, хоч ще й не зовсім зрілих, поезіях Еллана...» було (після слів: «не все йому в цім напрямі вдавалось»): «Як не вдавалось дещо і в ранішніх поезіях його. Та це для перших кроків творчої натури (не лише Еллана, а й ровесників поета) цілком є нормальним, і я ніяк не збираюся тут знизжувати ранній період творчості його. У ранніх поезіях Василя Еллана 1912 року ще коливався легесенький туман самотності, ще очі поетові були у них «виплакані в тузі», ще жаль щемів юнакові-поетові за своїм серцем розбитим. Та чи можна увесь цей романтично-піднесений тон ставити в докір поетові, коли йому в той час всього-навсього ще тільки 18-й рік ішов? Грубим було б із мого боку наведені мною місця з віршів 1912-го року вважати не варгани уваги і зараховувати їх до поетичної бутафорії».

Текст автографа № 3149: «Для вивчення життєвого шляху письменника, художника чи композитора мало сприймати їх творчість: треба знати ще й детальні риси біографії і не тільки зрілого періоду, а й періоду раннього. Василь Еллан-Блакитний, на жаль не залишив нам ні автобіографії своєї (такої лаконічної, скажімо, як «Я сам» Маяковського В.), ані художніх автобіографічних полотен на зразок «Зачарованої Десни» Олександра Довженка. Тому завіса, що прикриває дитинство революційного поета, ще й по сьогодні розсунута перед нами всього лише на одну п'ядь, не

більше. Якщо в ранні роки свої Еллан лишився без батька, то, треба думати, що на нього в житті після того великий вплив мала мати його, та ще, звичайно, навколишнє оточення. Але про все це поки що дуже мало нам чого відомо.

«Вислови: «стріла», «летіти стрілою» й подібні ми не один раз зустрічаємо у віршах Еллана, як дореволюційного періоду його творчості, так і періоду післяжовтневого. Ці вислови ми розглядаємо як незаперечливі свідчення революційного Елланового темпераменту, що з часом все вищим ставав, все міцнішим. Згідно до цього і самі вислови, видозмінюючись, підсилювались у своїм звучанні (бажання й через хуртовину пролетіти). Летіти в житті стрілою — це означає забути про втому й про спокій, забути й про серце своє хворе. І Еллан у вірші «Серця перебої» (1915 р.), всупереч теплому звертанню до нього природи й сонця, які запрошують поета побути з ними, разом відпочити —

Зацвіте хрещатенький барвінок,
Прошепоче сонце: не забудь...

рішуче все це відкидає:

— Ні! Реви, крутися, хуртовино!
Буре! Будь!..

Тут уже звучить, як нам здається, сильне передчуття бурі щонаймогутнішої, яка б перевернула, знищила весь світ старий й поставила новий.

Василь Еллан належав до того покоління, над яким (після поразки революції 1905—1907 [рр.]) низькодавлючі страшні висали хмари царського гніту: удень вони людям сонце правди закривали, а вночі — очорнювали ясні зорі надій. І закипала лють в душі погнобленого люду, і визривала помста в їх серцях. Більшовики ще тісніше об'єднували всі демократичні сили навколо робітничого класу, ще твердіше гартували союз робітників і селянства. Василь Чумак в перші роки після революції так чітко і різко сказав про це покоління у своєму вірші «Пісня помсти»:

Ми родилися вночі,
Віщували нам сичі
Морок, холод, нужу, тугу...
— Пугу-пугу!..

Мотиви боротьби з старим, реакційним, заклики до помсти почали звучати у Василя Еллана уже під час першої імперіалістичної війни, коли продовжувалась ніч безпросвітна в ц[арській] Росії й коли надто вже багато плуталось між ногами т[ак] зв[аних] сумирних і нейтральних.

Василь Еллан в цей час закликає їх:

До зброї кличте!
Бийте в дзвони,
Бо вже пала народний гнів...
(«Сумирним»)

З поезій Еллана 1915 року ми бачимо могутнє зростання цього гніву народного — гніву проти царя, проти капіталістів, проти

штучно створених «героїв батогів, злодійства і розмов», проти всіх тих, хто гнав на фронт солдатів в своїх корисних хижих інтересах (вірш «Учадів бог од диму фіміамів»).

Поет з тривогою стежить за тим, як на певну частину населення співвітчизників від щоденного читання в газетах все нових і нових списків убитих на фронті, налягає втома, апатія, бездум, туша сонливість, і він їх хоче струснути, щоб проснулись:

Там десь на нивах Волині, в Галичині
Нищить життя кулемет —
А ми до всього байдужі і звичні,
Проглядаєм рядочки газет...
Вдумайтесь: скільки то юних, хороших
У вогких окопах конá
Для того, щоб комусь були гроші...
Щоб не «безславно» скінчилась війна.

(Вірш «Ні про хлопчисько»)

Чи міг читати в той час Василь Еллан брошуру Леніна «Соціалізм і війна», написану влітку 1915 року перед самою Ціммервальдською конференцією? Ніхто цього не може з певністю сказати. Хочемо, однак, зробити припущення, що міг. У цій брошурі (в главі «За що воює Росія») Ленін, зупиняючись на питанні пригноблення й безправ'я більшості населення Росії, говорить: «Царизм веде війну для загарбання Галичини і остаточного придурення свободи українців, для загарбання Вірменії, Константинополя і т. д. Царизм бачить у війні засіб відвернути увагу від росту невдоволення всередині країни і придурити ростущий революційний рух» (*Ленін*, т. 21, ст. 267). У передмові до другого видання цієї брошури зазначається, що тоді ж саме в 1915 році «російське видання потрапило до Росії в дуже обмеженій кількості, і в Москві робітники переписували його від руки». Можливо, що це видання брошури Леніна переписували і в інших містах, скажімо, таких, як Київ і Саратов, де якраз же й був у той час Василь Еллан студентом. Але це тільки як здогад, це — як натяк для майбутніх дослідувачів творчості Блакитного.

Віршів Еллана, датованих 1917 роком, поки що знайдено небагато; між ними виділяється вірш «Вперед» та вірш у прозі «Тобі, Україно».

Відсутність точних датировок (по місяцях) не дає нам упевненості в тому, якою ж саме подією політичного життя був викликаний той чи інший вірш. А це ж особливо для нас було б важливо. Щодо вірша «Вперед», то тут тільки можна догадуватись, що його було написано під час VI з'їзду більшовицької партії або ж безпосередньо після нього. Влада в той час після розстрілу липневої демонстрації робітників та солдатів у Петрограді була вже захоплена контрреволюцією. VI з'їзд відбувався 8 серпня 1917 року. Зібрався він таємно, бо вороги революції — буржуазія, а також її приспівники — меншовики та есери — розпочали проти більшовицької партії жорстокі переслідування. Англо-американські імперіалісти особливо енергійно підігривали рос[ійську] контрреволюцію, яка фізично хотіла знищити Леніна. VI з'їзд більшовицької партії найголовнішу увагу в своїй роботі приділив питанню підготовки пролетаріату й найбіднішого селянства до озброєного повстання. VI з'їзд, даючи рішучу відсіч троцькістам

і бухарінцям, які виступали проти курсу партії, іще раз підніс і захистив ленінський курс на соціалістичну революцію, який вже був накреслений в Квітневих тезах Леніна. Чи не це ж саме відсвічено в таких рядках Елланового вірша:

Хоч ніч облягає — та в пітьмі глибокій
Вже грають-палають досвітні вогні...

...Ми вийшли давно вже у путь, нам відому,
Хай кулі ворожі назустріч летять,
Ні слова про спокій! Ні звуку про втому!
Вмремо — а здобудем ключі від життя!»

Чорнові записи, нотатки уривки в автографі № 3151:
16-й арк. «До вислову Василя Еллана, в якому він скаржитись, що нема коли й зажуритись:

Що ти не можеш зажуритись,
Що ти не можеш заридать.

Чернівці, 1912

У цьому вислові не треба шукати якогось занепадництва. Зовсім тут інша думка у Еллана. Та от, скажімо, і Іван Франко теж співав колись:

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай важкая думо-муко,
Над людським горем, людською журбою!

(Вірш під тією ж назвою, 1883 р.)

31 арк.: «...Та це ж, коли так брати, то на підставі якихось окремих моментів можна твердити, що Василь Чумак і Вас. Еллан не мали права суму до себе й на хвилину припускати. А те ми й забуваємо, що й сум же усякого характеру буває.

Пісня і праця

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз.
З хати вітця, як єдине віно,
К тобі любов у житті я проніс».

33-й арк. Початок: «Дорогі друзі! Минає 70 років від дня народження видатного революційного українського поета Василя Еллана-Блакитного».

57-й арк. Зверху помітка П. Тичини: «Невикористане».

«Та ж і сам Василь Еллан міг би про себе й свої ранні поезії сказати так, як він сказав про ранні твори пісняря пролет[арської] поезії на Україні Вас. Чумака,— це: «здебільшого — наслідування, невироблена техніка, нечітка ідеологія». Він не переоцінював себе».

58, 59—61-й арк. На першому написано: «Невикористаним лишилось». На наступних суцільний текст: «Василь Еллан, сам будучи хворим фізично, стільки ж бо сил своїх, стільки енергії віддав на невідкладну справу організації української радянської

літератури. І смішним, обурливим стає, коли читаєш, як дехто ще за життя автора починав на пальцях вираховувати, скільки процентів в його поезії було залізного поета-трибуна і скільки процентів поета-лірика. І чи не шкодив, мовляв, сам собі Василь Еллан, що м'якої лірики залишив нам менше. За Еллана дали були гідну відсіч цим критикам. О хитромудрі, недолугі статистики. Та хіба ж можна ділити талант поета-борця на окремі частини. Ці «критики» з нап[іоналістичним] душком нічого і чути не хочуть про те, що Вас. Ел[лан] брав участь у повстаннях проти петлюрівців, проти гетьмана Скоропадського та іншої контрреволюції.

Та хіба ж можна з термометром підходити до творчості поета-комунара? Василь Еллан був пристрасним пропагандистом і оповісником безсмертних ідей великого Леніна, ідеї партії Комуністичної, і як такий він неподільно прагнув виробити в собі натуру, цільну творчу вдачу. Я говорю: «прагнув виробити» для того, щоб ніхто не подумав, що Василя Еллана я прирівнюю до великих творців Великого Жовтня. Я говорю про його прагнення виробити цільну творчу [вдачу].

61-й арк. «Хіба ж існувала заборона творчій людині в своїх творах висловлювати почуття печалю й суму? Адже й почуття суму не однаковий характер має» (далі — цитата з Франка: «Не покидай...» — *Ред.*). «Ми не ставимо знаку рівняння (та це було б наївно і фальшиво) поміж юним Василем Елланом і Іваном Франком, що уже на початку його літературної діяльності так само міг відчувати страждання погнобленого свого люду, як це відчував Іван Франко, який сам страждав з народом...»

Текст автографа № 3945: «А раз ми йшли вулицею, що звалась тоді Шосейною.

— Чекай, хвилиночка, Павле, отут почекай, а я зайду до поліції.

Я гульк — аж ми якраз і стоїмо коло будиночка поліції. Я здивовано поглянув на Василя — та він своє твердив:

— Ти тільки постій, а я зараз же, — і побіг в розчинені двері будиночка.

Хвилиночка чекання його перетворилась хвилин на десять. І що б там йому потрібно? — думав я, стоячи на тротуарі.

...Коли ось і він вже вийшов, не вийшов, а вискочив — та такий тобі веселий та піднесений чимсь радісним.

— Ходім! — кинув мені. — Ходім, я розкажу тобі усе.

Ми трохи пройшли, і, коли завернули в завулочок: — «Ну що, кажи!» — присікався я до нього. Він аж засміявся:

— Та я їх, чортів, ніколи не боявся. Мені захотілось перевірити, хто ж то їм доноси чинить на семінаристів. Я просто убіг до них у кімнату й кажу: «Драстуйте!»

До статті про Еллана.

«Садки під сокиру».

Цей вислів наші деякі критики сприйняли занадто вже прямо, прямолінійно і приписали Еллану нерозуміння значення Жовтневої революції. Тоді як, на мою думку, цей вислів треба розуміти, насамперед, як відкидання таких садків з солодкими солов'ями в дореволюційній поезії — зокрема і в Олсся. А може, ще й інакше тут треба розуміти. А як саме? Та от. Ленін Луначарському зауважив, щоб той не уболівав, якщо, буває, якась бомба при перестрілці та попаде в якусь будівлю Кремля. Що-

правда, чи були тоді відомі Еллану слова Леніна? Але по суті я вважаю, що могли.

Ще й досі дехто думає, що видатні геніальні творці з'являються самі по собі, без попередників, без жодної підготовки самої історії в данім мистецтві. Ні, так ніколи не буває. І геніальна людина завжди походить від когось. Говорячи, наприклад, про Олександра Довженка, мені здається правильним було говорити і про його попередників. А такими, очевидно, великою мірою могли бути Володимир Маяковський і Василь Еллан. Та мені тут можуть заперечити: адже і сам Еллан багато в чому сам іде від Маяковського. Правильно. Вірно. Одначе на Україні не було б Довженка, коли б не було Еллана. А Довженко коло Еллана був на роботі в редакції газети «Вісті» не один рік.

Невже я повинен перепрошувати, що Еллан нібито мало написав? Чого це так?

Тоді, виходить, треба дорікати Павлу Грабовському, що мало написав і особливо мало написав лірики. А де ж йому було лірику писати, коли він всі дні свого життя у революційній роботі був зайнятий?

Кажуть, що мало написано. Мало написано? Ну й чудно це слухати. Хіба ж тільки самою кількістю написаного й віддрукованого письменник визначається? Та коли б це так було, то, скажімо, Христо Ботева відразу ж можна було залічити в другорядні письменники.

[А] Рилєєв, Кольцов, В[асиль] Чумак, Муса Джаліль!

А скільки є надрукованого, під яким не стоїть підписаним ім'я Еллана! Хіба хто згадує зараз його передові статті в газеті «Вісті»? Мені знов може дехто сказати: так то ж не художня література! Так, це вірно. Але ж для того, щоб увесь образ осягнути творця, — треба жодної рисочки не пропускати поуз свою увагу — рисочки із широкої діяльності поета.

Коли у мене, після мого переїзду із Києва до Харкова, створився на три чверті року «безквартирний тупик» і я жив у редакції «Селянська правда», що в однім коридорі була з редакцією газ[ети] «Вісті», я майже щодня раненько заглядав у [редакцію «Вістей»] і був свідком, як Василь Еллан, швидко увійшовши і поздоровавшись... хмурий вигляд — скупчений, — і він, коротко освідомившись у секретаря про порядок виготовлення на цей день матеріалу, зараз же ішов в окрему кімнатку, за скляні двері, і там, ходячи із кутка в кутка, а іноді й зупиняючись, диктував друкаркам передову...

Були поети, які замість підбадьорити людей творчої праці, висловлювали їм співчуття в їхній утомі (Надсон). Чи були такі поети на початку революції? Можливо, що й ні. Але ж настрої старої школи поетів, настрої сентименталізму, безперечно, були. Зокрема, багато було нарікань на те, що надто вже багато після Жовтня лягало на плечі кожного трудящого нашої Батьківщини, кожного творця, художника, будівника, зодчого...

Як революційний поет, Василь Еллан одне тільки міг відповісти на ті нарікання про втому.

Пісня «Духом окрепнем в боротьбе...».

Що ж є найважливішого в поезії Василя Еллана? О! Багато чого. Але одно із найважливіших — це почуття відповідальності перед своїм народом.

Нотатки про Василя Еллана.

Еллан в кімнатці за скляними дверима диктує друкарці передову статтю до газети. Василь ходить по кімнаті, іноді зупиняється і рукою щось в повітрі наче підкреслить. І знов, думаючи, ходить...

Василь Еллан під час денікінської навали.

Я увечері вернувся до себе на Кузнечну, і мене зустріла Ліда:

— А у нас Василь був. Ага? А Ви, Павло, десь ходили, ага?

— А що ж там таке? Може, що переказував? — захвилювався я.

У госпітальному садочку ніяк пройти мені не можна було. Денікінські посіпаки кожного обмадували по кишнях і вимагали документи показати. Ловлять військовозобов'язаних. І я кинувся в свою кімнатку: а що ж він мені залишив на столі?

Мене ж якраз оце днів три тому домкомітет попередив, що буде перевірка тим, хто мусить до армії денікінської іти.

...Я швидше до столу, і що ж там таке? Дивлюся: увесь столик мій з моїми книгами й рукописами накритий немовби хусткою якоюсь жовтуватою. Підходжу (а через відчинені двері від лампи світло ж падає на мій столик якраз). Що це? Аж нагнувся три-возможно, щоб розглянути. Аж широченний лист цупкого паперу і на ньому немовби япичками відбито 40 руб., 40 руб., 40 руб. Я вибіг у столову.

— Катерино Кузьмівно і Ви, Лідо! Так скажіть же мені: що Василь переказував мені?

А вони:

— Та переказував, що все в порядку і щоб Ви вже не ходили на призовний пункт. Бо вже ж відстрочка Вам є.

— А де ж вона? Нічого [не розумію].

А Ліда:

— Казав Василь, що там під широким папером.

Я зараз же вскочив до кімнати, і підняв паперову накривачку, і під тим найшов папірець, на якому було написано, що мене звільнено від мобілізації. Це тільки подумати! І на призовному пункті свої люди сиділи, які багато кого звільняли таким способом від військової повинності в денікінській армії!»

Текст машинопису російською мовою (№ 3775).

«Я знав Василя Эллана (Блакитного) с юношеских лет. Вместе учились в семинарии в Чернигове, вместе с ним ходили мы и к Мих[аилу] Мих[айловичу] Коцюбинскому на его нелегальные, подпольные «субботы». Когда же Коцюбинский в 1911 году поехал из Чернигова лечиться в Италию на остров Капри, где жил М. Горький, — мы вместе с Василем да еще с другими верными товарищами, запершись в рисовальном классе семинарии, где я был заведующим, писали письмо Михаилу Коцюбинскому на остров Капри в Италию. В этом письме мы рассказывали о том, что у нас в семинарии вспыхнул мятеж. Семинаристы во время мятежа подали петицию ректору семинарии с требованиями: почему в семинарии не расширяют преподавание общеобразовательных дисциплин; почему это из семинарской библиотеки выброшены книги М. Горького и еще кое о чем другом запрашивали мы... Конечно, в письме своем мы писали о мятеже не в тревожном, а в спокойном тоне, чтобы царская цензура не имела повода задержать, как бывало, наше письмо на самой границе империи. А этот 1911 год, год черной реакции, как раз то всю жандармерию, всех царских приспешников да и самого царя потряс тем, что громадная волна студенческих и семинарских мятежей прокатилась в том году по

всей России, тогданьшній тюрме народів — по вираженню Влади-мира Ильича Леніна. Дойдет ли наше письмо до Михайла Коцюбинського на о. Капри? — с тривогою спрашивали ми друг друга — и я, и Василь Еллан. Прочитає ли это письмо Коцюбинський Максиму Горькому? К великої нашої радості вийшло так, що письмо наше дошло все же до двох великих письменців людства: Максима Горького и Михайла Коцюбинського.

Прекрасним был товарищем и другом моим Василь Еллан. Прекрасним был он поетом, сатириком и публицистом. Все свои сили отдав он строительству нового мира, имя которому коммунизм. Всю свою енергію посвятив он родному українському радянському народу. Работал он, не жалея сил, работал для того, чтобы выбороть счастье для всех трудящихся мира!

А зараз я вам прочитаю один із моїх віршів про Василя Еллана».

Текст машинопису № 3946.

«— Підкажеш мені: бунт проходить, як і торік? Ну да, як і торік... Петицію вручено буде ректорові. А що ж це справді, — Василь підняв з підлоги щось і поклав на етажерку — те, що було впало перед цим, — чого після закінчення семінарії не пускають нас без іспитів в університети? Чого з семінарської бібліотеки книги М. Горького вилучають? Чого за спізнення на вранішню молитву ставлять нам по поведінці три? А хіба не навмисне тримають в семінарії викладача математики — п'яницю? Та це ж для того, щоб ми не знали математики й провалились на іспитах в університети. Та ти ж і сам знаєш, скільки наростло у нас отих «чого». Газети, звичайно, ізнов охрестять бунт наш «картопляним»: за маленькі, мовляв, порції на обіді та вечері бунтують семінаристи, в гуртожитку яких при семінарії, може, й до 300, до 400 душ буде... Ну, що ж, хай брешуть. А нам права свої відстоювати потрібно — і насамперед право на вищу освіту. Всупереч заборонам «найсвятішого синоду». Всупереч його лютий сатані обер-прокурору Победоносцеву чи пак наступнику його Саблеву. Ох, коли б ти знав, як мені хочеться вирватися із семінарії! Та й тобі чого сидить тут?

У ті роки, за міністра Кассо, нас, семінаристів, приймали без іспитів тільки в цей інститут [комерційний. — *Ред.*] та ще в інститут ветеринарний. А в університет ми повинні тримати іспити. А як їх тримали, коли ось уже зразу і повістку тобі присилають про воїнську повинність. Це було спеціально тоді «Святейшим правительствующим синодом» (будь він тричі неладний) зроблено для того, щоб якомога більше семінаристів ішло на пони...

Юний поет наш умів вчасно замовкати в розмові з кимсь на вулиці, особливо тоді, як в зустрічних потоках натовпу помічав чуже, вороже, наставлене в його бік занадто вже усердне вухо... Тоді він переходив на таку балачку: «А знаєте, наш архієрей і наш губернатор — це просто-таки святі люди. А як ви про це думаете?» — раптом він звертався до чийогось «усердного вуха», а потім, не дожидаячись його відповіді, кидав до всього гурту: «Ну, я пішов!»

Датується на підставі звіту П. Тичини за 1964 рік, в якому він зазначив, що здав статтю про В. Еллана до збірки «Ні слова про спокій» (див. ф. 464, № 10 570).

Подається за першодруком.

¹ ...новий твір Михайла Коцюбинського

«Сон»...— Новелу написано 27 січня 1904 р. в Чернігові. Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1914, кн. 5, с. 193.

² Свідерський Олексій Іванович (1878—1933) — професіональний революціонер, радянський державний діяч. Співробітничав у більшовицьких газетах «Новая жизнь», «Вперед», «Эхо». Після 1917 р.— повноважний представник СРСР у Латвії.

³ Кибальчич Микола Іванович (1853—1881) — революціонер-народник, винахідник. У 1878 р. приєднався до організації «Земля і воля», а потім до «Народної волі». Під керівництвом Кибальчича виготовлялись металеві снаряди, одним з яких було убито Олександра II. Страчений разом з іншими учасниками замаху на царя.

⁴ «Святейший правительствующий синод» — у дореволюційній Росії — найвищий орган управління руською православною церквою; в 1917—1918 рр.— дорадчий орган при патріархові Московському і всієї Русі.

⁵ ...5-го і 6-го класів богословських...— У цих класах викладалось церковне вчення про бога та релігійні догмати — богослов'я, яке вважалося найвищою наукою.

⁶ Крюки — знаки староруського безлінійного нотного письма, застосовувались протягом XI—XVIII ст. в церковному одноголосному співі. Назва походить від форми знака («крюка»). З запровадженням нотно-лінійної системи крюки вийшли з ужитку.

⁷ Паганіні Нікколо (1782—1840) — видатний італійський скрипаль і композитор, майстер імпровізації. Неодноразово зазнавав переслідувань з боку церкви як митець прогресивного світогляду.

⁸ Гейне Генріх (1797—1856) — великий німецький поет і публіцист, революційний демократ. «Книга пісень» — видатне явище німецького прогресивного романтизму — принесла авторові світову славу. Твір «Педорожні картини» став основою нового оригінального художньо-публіцистичного жанру в німецькій прозі. П. Тичина переклав п'ять поезій Г. Гейне (див. шостий том цього видання).

І ЗОРЮТЬ НАД БЕЗСМЕРТЯ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1964, 9 березня. Статтю присвячено 150-річчю від дня народження Т. Шевченка.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3112), який докорінно відрізняється від газетного тексту. Наводимо його:

Тарас Григорович Шевченко

Вічно жива й невичерпна сила творчого слова Тараса Шевченка. Як вона по-новому ожила в наші дні!

Сила і глибина творчого слова Тараса Шевченка полягає в тім, що

Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і як-небудь на сім світі,
А все б таки ялось жилосьь.
Та ба! Нема з ким.

Які це чудесні шевченківські свята відбулися у нас на початку травня цього року в Каневі та в селах Шевченкове, Моринці, Будище!

Представники всіх братніх народів нашої Батьківщини, як також із багатьох країн світу, віншували Тараса Григоровича Шевченка як живого між живими, як правдивого поміж правдивими, як борця за щастя людей, за мир, братерство і свободу.

Яке це прекрасне торжество — відкриття пам'ятника Кобзареві України — відбулось 10-го червня в столиці Радянського Союзу — Москві!

Весь світ зачудований цим торжеством, всі ті народи Земної Кулі, що з нами думають в одне, признаються до радянських людей, як друзі по спільній роботі за звільнення поневолених народів від пут колоніалізму.

О Тарасе, наша гордість, наша славо!

Як видно із змісту, П. Тичина готував статтю після проведення урочистостей з нагоди 150-ї річниці від дня народження Т. Шевченка, і, отже, час написання її слід віднести на липень — серпень.

В архіві П. Тичини зберігається ще один чорновий автограф, російською мовою (ф. 464, № 3716), з вставками і виправленнями автора. Це, очевидно, текст, що його П. Тичина готував для виступу на Міжнародному форумі діячів культури в Києві 29—30 травня 1964 р., присвяченому 150-й річниці від дня народження Т. Шевченка, але через хворобу не закінчив його. Ось цей текст:

«Дорогие товарищи, братья соотечественники!

Дорогие друзья, прибывшие к нам из других стран мира!

У всех нас с вами сегодня большая радость: празднуем 150-летие со дня рождения великого украинского поэта Тараса Григоровича Шевченко. Весной родился поэт — весной мы вот и приходим в эти дни к нему рука к руке со всех сторон и стран многолюдными шеренгами, в одно спаянными. Уже поля на солнице повсюду стали бирюзовыми; уже сады под гудение пчел размечтались — то в белом одеянии мечтают о своем счастье, то в розовом; роши же и дубравы от нескончаемого пения соловьев зелено-мохнатые лапы подняли свои вверх и слушают... И только Днепр один, отягощенный думами своими, тяжелым строем волн, время от времени поблескивая строго, держит свой путь к морю — широкому, безбрежному, в котором он сольется вместе с реками других стран мира... Но это Днепр уже не прежний. На всем пути его к морю... Но всегда ли бывает так спокойно... Особенно неприятным бывает ветер, что где-то из далеких стран прилетит, — возможно с Запада далекого, — о! тогда уже грозно нахмурится наш [Днепр], тогда уже ревет и стонет Днепр широкий!»

Датуються і подається за першодруком.

¹ «Радуйся, ниво неполита я...» — цитата з вірша Т. Шевченка «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)», написаного 1859 р. в Петербурзі.

² ...Шевченко, пливучи Волгою на пароплаві, записав 27 серпня 1857 року... — Під цим числом Т. Шевченко занотував у щоденнику: «Великий Фультон! Й великий Ватт! Ваше молоде, не по дням, а по часам растушее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на

всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно» (*Шевченко Т.* Повне зібрання творів в шести томах. К., Вид-во АН УРСР, 1963, том 5, с. 109).

ЛЮДИНОЛЮБ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1964, 22 липня.

Це — виступ П. Тичини на похоронах М. Рильського.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий (ф. 464, № 3903), без дати й без назви, та уривок чистового (ф. 464, № 3904) з виправленнями олівцем.

Датується і подається за першодруком.

¹ Кузнечна — з 1936 р. вулиця Горького в Києві. Простягається від вулиці Л. Толстого до площі Ф. Дзержинського.

² Бульйонська — тепер вулиця В. Боженка в Києві. Простягається від вулиці Г. Димитрова до вулиці П. Любченка. Названа 1941 р. на честь героя громадянської війни В. Н. Боженка (1871—1919).

³ Калинович Михайло Якович (1888—1949) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР (з 1939 р.), з 1930 р. — голова відділу суспільних наук АН УРСР; автор наукових праць з загального та українського мовознавства, лексикографії, індіаністики, літературознавства.

⁴ ...переклава... творіння Пушкіна... — М. Рильському належать переклади «Євгенія Онегіна», «Мідного вершника» та низки ліричних творів О. Пушкіна.

⁵ «Вечірній Київ» — газета Київського міського комітету Комуністичної партії України і Міськради народних депутатів. Під цією назвою виходить з 1 червня 1951 р.; раніше називалась «Вечерний Киев» (1927—1931), «Більшовик» (1932—1939).

ЖИТТЯ, ВОІСТИНУ ПОДВИЖНИЦЬКЕ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1964, 4 серпня.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чистовий (ф. 464, № 3378), без назви, над текстом підпис: «Павло Тичина», та чорновий уривок (№ 3377), текст якого відрізняється від чистового:

«В її творчості вміщено всіх людських сердець і радощі й уболівання, в її творах досягнення і муки трудових колективів, а в її творах відрухи й биття сердець цілих народів світу... При її виснаженому від недуги вигляді завжди тривожно билось серце велетня, і очі чесні, до кожної людини уважні, чисті і прекрасні, віддані, і розум, багатющий розум письменниці, жінки-велетня...

Високою напругою сприймання життя володіла Ванда Львівна. Її творча душа вбирала в себе як те, що придатне їй було для втілення в художні образи своїх творів, так і те, що послужило б в повсякденній безпосередній боротьбі за щастя, добробут і свободу народів, боротьбі проти викривлювачів ленінської правди.

Отже, для Ванди Львівни поняття письменника-художника й письменника-агітатора й борця за мир ніколи не відділялося одне від другого. Отже, в цьому розумінні всі її дії завжди були

строого цілеспрямовані. Ми знаємо Інесу Арманд*, ми знаємо про революціонерку Лябурб...»

На цьому автограф уривається.

Датується і подається за першодруком.

¹ Ванда Львівна — В. Л. Василевська (1905—1964) — видатна польська радянська письменниця і громадський діяч.

² ...під благословенним сонцем нашої країни... — 1939 р. В. Василевська переїхала з Кракова до визволеного Радянською Армією Львова і стала громадянкою Радянського Союзу.

³ Життя Ванди Львівни — це пасамперед боротьба за мир в усьому світі... — 1936 р. В. Василевська виступала на Антифашистському конгресі діячів культури у Львові, брала участь в організаціях МОДР (Міжнародна організація допомоги борцям революції), Народний фронт тощо. У 1943 р. була головою Спілки польських патріотів у СРСР, одним з організаторів Війська Польського; в 1944 р. — заступником Голови Комітету національного визволення Польщі; член Всесвітньої Ради Миру і Радянського Комітету захисту миру.

ЗВИТЯЖЕЦЬ ГУМАНІЗМУ І КРАСИ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1964, 18 вересня.

Це — вступне слово на вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження М. М. Коцюбинського.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф (ф. 464, № 3717) з виправленнями і вставками автора, без дати й без назви, а також машинопис (№ 3718) з авторськими виправленнями й доповненнями, без назви й без дати.

В статті опущено звертання: «Дорогі товариші, друзі, шановні гості!» та закінчення: «Урочистий вечір, присвячений 100-річчю від дня народження видатного українського письменника, революціонера-демократа Михайла Михайловича Коцюбинського за дорученням ювілейного комітету оголошую відкритим».

Друкується і подається за першодруком (з незначними скороченнями).

¹ Перший Інтернаціонал (Міжнародне товариство робітників) — масова міжнародна організація пролетаріату, засновниками і керівниками якої були основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Створений 28 вересня 1864 р. на робітничих зборах у Сент-Мартінс холлі в Лондоні за участю представників Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі та Ірландії. Автором «Установчого маніфесту» та Статуту його був К. Маркс. Найвищий орган — загальний конгрес. 1879 р. на міжнародній конференції Інтернаціоналу у Філадельфії з ініціативи К. Маркса

* Арманд Інеса (уроджена Інеса (Єлизавета) Федорівна Стеффан; 1874—1920) — діячка більшовицької партії та міжнародного комуністичного руху. Народилася в Парижі, з шести років жила в Москві. Брала активну участь у революції 1905 р. 1909 р. емігрувала за кордон. Листувалася з В. І. Леніним. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції повернулася до Росії, працювала на державній та партійній роботі. — *Ред.*

ухвалено припинити діяльність Першого Інтернаціоналу, який виконав свою історичну роль.

² «Привид комунізму» — слова з епіграфа до «Маніфесту Комуністичної партії», написаного К. Марксом і Ф. Енгельсом 1848 р. за дорученням другого конгресу (1847) Союзу комуністів.

³ «Його українське червоне серце...» — слова із статті М. Горького «М. М. Коцюбинський» (див. *Горький М. Собрание сочинений* в 18 томах. М., ГИХЛ, 1963, т. 18, с. 41).

⁴ Белінський Віссаріон Григорович (1811—1848) — великий російський революційний демократ, літературний критик і публіцист, філософ-матеріаліст, один із засновників матеріалістичної історико-літературної науки в Росії. Виступав проти «чистого мистецтва», реакційних поглядів слов'янофілів і лібералів-західників. П. Тичина у своїх статтях і виступах про І. Франка, М. Коцюбинського, Яна Райніса, М. Некрасова, М. Гоголя неодноразово наголошував на великій ролі В. Белінського у формуванні естетичних і суспільно-політичних поглядів згаданих письменників.

⁵ Знайомство з Горьким... — Знайомство М. Коцюбинського з М. Горьким відбулось у червні 1909 р. на Капрі і переросло у міцну особисту і творчу дружбу. В 1910 р. письменники знову зустрічались на Капрі, а взимку 1911—1912 рр. М. Коцюбинський, приїхавши лікуватись, жив у родині М. Горького. Листування між ними охоплювало період 1909—1912 рр., стосувалося широкого кола питань — від творчих планів і подій суспільного життя до родинних справ.

⁶ Декадентщина, декадентство — антиреалістична течія в буржуазній літературі епохи імперіалізму, характерними рисами якої було пропагування лозунга «мистецтво для мистецтва», песимізм, містика, надання переваги формі перед змістом. В українській літературі декадентство відбилося у творчості В. Винниченка, О. Луцького, В. Пачовського. У Києві декаденти групувалися навколо буржуазно-націоналістичних видань «Українська хата» (1909—1914) та «Дзвін» (1913—1914). Проти декадентів на Україні рішуче виступали І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський.

⁷ Катон Марк Порцій (Катон Старший; 234—149 рр. до н. е.) — римський політичний діяч і письменник, один з найпопулярніших супротивників Карфагену — суперника Риму, автор історичного твору «Походження» та трактату «Про сільське господарство», що є цінним джерелом для вивчення економіки Стародавнього Риму.

⁸ ...за висловом Олексія Максимовича Горького, настроювався на героїчний лад. — Див. цитовану вище статтю М. Горького «М. М. Коцюбинський» (*Горький М. Собрание сочинений* в восемнадцати томах, т. 18, с. 43).

⁹ Віра Устимівна — В. У. Коцюбинська (Дейша; 1863—1924), з 1896 р. дружина М. Коцюбинського. Закінчила у Петербурзі вищі жіночі курси. За поширення нелегальної літератури 1893 р. була ув'язнена в Варшавській цитаделі. Опублікувала низку науково-популярних статей. Завідувала громадською бібліотекою та читальнею у Чернігові; в 1910 р. служила в статистичному бюро чернігівського земства.

¹⁰ Ольга — Ольга Михайлівна Коцюбинська (1877—1922) — сестра М. Коцюбинського, вчителька, за підпільну революційну діяльність переслідувалась царською поліцією.

¹¹ Коцюбинський Юрій Михайлович (1895—1937) — перший син М. М. Коцюбинського; державний, партійний і військовий діяч Радянської України. У 1913 р. вступив до більшовицької партії. В 1917 р. брав участь у штурмі Зимового палацу. З 1918 р.— головнокомандуючий збройними силами Української Республіки. В 30-х роках — заступник народного комісара земельних справ УРСР, заступник голови Ради Народних Комісарів і одночасно голова Держплану, член Оргбюро ЦК КП(б)У. В архіві П. Тичини зберігаються виписки до статті про Ю. Коцюбинського (№ 3171, 11 аркушів різного формату). Стаття не була написана.

¹² «Я не можу розминути з людиною» — вислів із новели «Інтермеццо».

¹³ «Во льнѣ» — громадсько-політична і літературна газета ліберально-буржуазного напрямку. Видавалася в 1882—1917 рр. у Житомирі (з 1879 по 1882 рік виходила під назвою «Житомирский листок»). М. Коцюбинський працював у газеті з листопада 1897 по березень 1898 р. Певний час завідував конторою «Во льнѣ», а згодом вів рубрику під назвою «Свет и тени русской жизни». Працювати в газеті М. Коцюбинського змусили обставини життя. Не отримавши посади завідуючого книжковим складом у Чернівецькій губернській земській управі через заборону губернатора, письменник тимчасово вїхав до Житомира. Роботою в газеті «Во льнѣ» М. Коцюбинський був вкрай незадоволений. Чужим був йому напрям газети, викликали обурення її співробітники. «Погане це життя такого газетчика,— писав він у листі до дружини 29 грудня 1897 р.,— та ще й у такому паршивому органі, як «Во льнѣ» наша. Будь це ще газета з симпатичним напрямком, стій коло цього живі люди, легше б було співробітникамі. А то маеш таке почуття, наче сидиш в купі гною, а навкруги тебе всякі паразити. Бридко!» (*Коцюбинський М.* Твори в семи томах. К., «Наукова думка», 1974, с. 150).

¹⁴ ...на ІІІ з'їзді письменників СРСР...— З'їзд відбувся в травні 1959 р. в Москві.

¹⁵ Яновський Юрій Іванович (1902—1954) — видатний український радянський письменник. Його роман у новелах «Вершники» (1935) — один із визначних прозових творів української і світової літератури.

¹⁶ ...в ...творі... «Мати» Андрій Головка... використовує фрагменти... повісті Коцюбинського.— Йдеться, очевидно, про епіграф, взятий А. Головком із «Фата моргана» до шістнадцятого розділу роману «Мати»: «Щоночі тепер пожежі. Як тільки смеркне і чорне небо укриве землю, далекий обрій враз розцвітає червоним сяйвом і до самого рання осінні хмари наче троянди. Інколи сяйво далеке, ледве помітне, чуже, наче місяць там сходить, а часом спалахне під самим селом, аж хати рожевіють і жевріють вікна.

Вийде Маланка з хати, сховає руки під фартушину й задивиться на пожежу. Що горить? Де? Люди не сплять, хоч пора б вже їм спати. Стоять під ворітьми, читають небесні знаки. Пливуть голоси з п'їтьми, хто знає — чиї, і гинуть у п'їтьмі».

¹⁷ Стельмах Михайло Панасович (1912—1983) — видатний український радянський письменник, поет і прозаїк, академік АН УРСР, Герой Соціалістичної Праці (з 1972 р.), лауреат Ленінської 1961 р. та Шевченківської державної премії УРСР 1980 р. Твори М. Стельмаха міцно пов'язані з класичними традиціями україн-

ської літератури (С. Васильченка і, особливо, М. Коцюбинського).

¹⁸ Тендюк Леонід Михайлович (нар. 1931 р.) — український радянський поет і прозаїк. Написав статтю про П. Тичину «Капітан у морі поезії» (див. зб.: Співець нового світу, с. 357—361).

¹⁹ Шокальський Юрій Михайлович (1856—1940) — російський радянський океанограф, почесний член Академії наук СРСР (з 1939 р.)

²⁰ Таран Анатолій Васильович (нар. 1940 р.) — український радянський поет і прозаїк. Закінчив Вище військово-політичне училище Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, працює у військових газетах.

²¹ Шеремет Микола Спиридонович (1906—1986) — український радянський поет, прозаїк, автор низки поетичних книжок, книжок нарисів, роману «Вартові миру» (1936). Свої враження від подорожі по Індії відобразив у збірці нарисів «Індійський зошит» (1958).

²² Сліди цього звичаю зафіксовано в оповіданні Коцюбинського «Як ми їздили до криниці». — Оповідання написане 1908 р. Матеріалом для нього письменникові послужила поїздка на ярмарок в с. Єнківці Лубенського повіту Полтавської губернії. У листі до дружини 21 червня 1908 р. М. Коцюбинський писав: «Ярмарок не в селі, а в долині серед високих гір, коло якоїсь криниці. Місцевість надзвичайно гарна, а ярмарок особливий, якого я ніколи не бачив. Наїздить туди маса народу з різних сіл, навіть здалеку, і все для того, щоб цілу ніч не спати. Кожне село стоїть своїм табором, палять вогонь, і цілу ніч співає хорами. Співають всі гори, співає долина, горять вогні на землі і свічки на рогах волів» (*Коцюбинський М.* Твори в семи томах. К., «Наукова думка», 1975, т. 6, с. 96).

²³ «Летів із клена листопад...» — цитата з вірша П. Тичини «Перше знайомство (Чернігів, 1910)», написаного 17 квітня 1938 р. (див. другий том цього видання).

²⁴ Жук Михайло Іванович (1883—1964) — український радянський художник (працював у галузі живопису, графіки, художньої кераміки) і письменник. Викладав малювання у Чернігівській духовній семінарії; учитель П. Тичини. Автор портретів М. Коцюбинського, Д. Загула, Ю. Меженка; намалював також портрет молодого П. Тичини, Свого вчителя малювання, який познайомив його з М. Коцюбинським, П. Тичина описав у вірші «Перше знайомство» (1938). В архіві П. Тичини зберігаються матеріали до статті про М. Жука (ф. 464, № 3166), яку П. Тичина мав намір написати. На окремих аркушах він занотував: «М. І. Жук вперше повів мене (з деякими друзями моїми семінаристами) до М. Коцюбинського. М. І. Жук передав мені листа від М. Коцюбинського до острова Капрі. М. І. Жук повідомив мене (а я сам йшов із нотами під пахвою до семін[арської] церкви), бо я ж був регентом на всенош[ній], про смерть Коцюбинського. М. І. Жук напровесні водив мене на виставку картин і графіки (своїх творів і польських) на Валу в Чернігові, в літньому театрі. М. І. Жук розповідав нам із Кривош[еем], В. Елланом у малювальнім класі про Станіслава Виспянського, який був директором Краківської Ака[демії] мистецтв (сам же Жук учився в ній). М. І. Жук... передавав нам досвід Виспянського й його принципи малювання: декоративний фон із непомірно збільшених рослин у розрізі». В архіві М. Жука (в Одесі) збереглося п'ять книжок П. Тичини з дарчими написами

художників (див.: *Зленко Г. П'ять написів Тичини.*— «Літературна Україна», 1976, 6 вересня).

²⁵ Арістотель (384—322 до н. е.) — великий старогрецький філософ, геніальний вчений-енциклопедист. У ряді питань (особливо теорії пізнання) обстоював принципи матеріалізму. Критикував ідеї Платона, який вважав, що конкретні речі є лише «тінями» ідей. П. Тичина неодноразово згадує Арістотеля в поемі «Сковорода», називає його вихователем, дотримуючись окремих положень «Поетики» Арістотеля. Так, відштовхувшись від визначення трагедії, даного грецьким філософом, він заперечує визначення цього терміна в підручниках: «...Майже кожний підручник суть трагедії бачить у долі героя: «трагедією називається драматичний твір, в якому виявляється збурена (потрясаюча), з стражданнями і смертю героя, боротьба, викликана збігом його власних [при]страстей, принципів і змагань з якими-небудь заперечуючими перепонами». Навівши цю цитату, П. Тичина далі зазначає: «Але, питається, чому ж неодмінно цією боротьбою повинна захопитися драма, а не епос,— і навіть тоді, коли ця боротьба дійсно трагічна? Вся річ у тім, що трагедія має діло не з усякою боротьбою, а лише з моральним конфліктом, з збігом двох правд» (*Тичина Павло. Із щоденникових записів*, с. 45).

²⁶ Страхов Микола Миколайович (1828—1896) — російський публіцист, критик, філософ-ідеаліст. Вважав себе послідовником абсолютного ідеалізму Г.-В. Гегеля.

²⁷ Повний місяць стояв у високому небі.— В архіві П. Тичини (ф. 464, № 3155) зберігається запис під назвою «До ст[атті] про перший наш візит на чолі з М. І. Жуком до М. М. Коц[юбинськ]ого»: «Я тоді й місяць, що на небі низько стояв, розглядав, як живу істоту, як[а] присуття була при такій важливій у моїм житті події, як знайомство з М. М. Коц[юбинським] у його власному домі, у садку і на балконі. Ах, ти ж, місяцю, того незабутнього вечора, місяцю! Мені часто і зараз здається, що ти так же само, стоячи на схилі неба, згадуєш зі мною вечір той, коли ми, семінаристи, були у Коцюбинського».

²⁸ Оксаянка — Оксана Михайлівна Коцюбинська (1898—1920), старша дочка письменника, у 1917—1920 рр.— учасниця боротьби за встановлення Радянської влади на Україні.

²⁹ Іра — Ірина Михайлівна Коцюбинська (1899—1976), молодша дочка письменника, з 1956 р. до останніх днів життя була директором Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. Коцюбинського. Написала спогади про П. Тичину «Улюбленець мого батька» (див. зб.: *Співець нового світу*, с. 39).

³⁰ Короленко Володимир Галактіонович (1853—1921) — видатний російський письменник-реаліст демократичного напрямку, публіцист. М. Коцюбинський познайомився з В. Короленком 1903 р. у Полтаві на відкритті пам'ятника І. Котляревському. З цього часу між ними зав'язалися приятельські взаємини. Листування М. Коцюбинського з В. Короленком припадає на 1903—1909 рр.

³¹ Нечуй-Левицький Іван Семенович (літературний псевдонім І. С. Левицького; 1838—1918) — видатний український письменник-реаліст. Перший в українській літературі відобразив дореформену й пореформену соціальну дійсність, безправ'я і страждання покріпаченого селянства, життя заробітчан і бурлаків на капіталістичних промислах та фабриках. З І. Нечуєм-Левицьким М. Коцюбинський листувався з 1903 по 1912 рік.

³² Мачтет Григорій Олександрович (1852—1904) — російський письменник; майже все життя прожив на Україні. Автор романів та оповідань переважно про революціонерів-народників, а також відомої пісні «Замучен тяжелой неволей...», що стала однією з улюблених пісень В. І. Леніна. М. Коцюбинський зустрічався з Г. Мачтетом, листувався (в 1899 р.). В архіві П. Тичини є запис: «А про Мачтета, пам'ятаю, розповідав нам, молодим одвідувачам «субот», М. Коц[юбинський]» (*Тичина Павло. Із щоденникових записів*, с. 356).

³³ Казка Аркадій Васильович (1890—1929) — український радянський пост-перекладач. Вчився в Чернігівській семінарії разом з П. Тичиною і товаришував з ним, відвідував «суботи» М. Коцюбинського. Про нього П. Тичина неодноразово згадував у своїх статтях; зберігся такий запис: «З Аркадієм розмова про поезію. В Чернігові, біля лозняка густого по березі р. Стрижень, близ семінарії (1915?)» (*Тичина Павло. Із щоденникових записів*, с. 360). Зберіглося фото, прокоментоване П. Тичиною: «Аркадій Казка є на одній фотокартці разом з М. Коцюбинським. Аркадій Казка стоїть за Коцюбинським, а збоку сидять М. Устименко і М. Сасенко (цей останній сидить аж на низенькому якомусь стільчику або ж, може, й на підкладених твердих подушечках)» (*Тичина Павло. Із щоденникових записів*, с. 267).

³⁴ Гликерія Максимівна — Г. М. Коцюбинська (1837—1917), мати письменника. З 1897 р. жила з сім'єю сина у Чернігові. В архіві П. Тичини зберігається запис: «У Мих[айла] Коц[юбинського] мати — Гликерія Максимівна Абаза — була молдаванка. Тому він мав велику обізнаність з молдавською та румунською мовами й піснями» (*Тичина Павло. Із щоденникових записів*, с. 355).

³⁵ Віталій — В. М. Примаков (1898—1937), радянський військовий діяч. У червні — серпні 1917 р. — член Київського міського комітету більшовиків. Член ВЦВК. Брав участь у штурмі Зимового палацу та розгромі військ О. Керенського. У грудні 1917 р. був направлений на Україну. Організував полк Червоного козацтва (1918), який брав участь у боях з німецькими окупантами, військами Центральної ради, С. Петлюри, А. Денікіна, П. Врангеля. Автор ряду статей і нарисів про громадянську війну.

ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ УКРАИНСКОГО И ГРУЗИНСКОГО НАРОДОВ

Друкується вперше за машинописом, що зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 3152). У машинописі без назви, без дати й без підпису незначні авторські виправлення олівцем.

Датується за змістом.

¹ ...новые встречи за круглым столом литературной декады. — Декада української літератури в Грузії проходила 3—12 жовтня 1964 р.

² Хаханов Александр Соломонович (Хаханашвілі; 1864—1912) — грузинський вчений, спеціаліст з історії грузинської літературної мови, історії й археології. Автор капітальної праці «Нариси з історії грузинської словесності» (1895—1906).

³ ...выступать в Тбилиси в декабре 1937 года... — У грудні 1937 р. у всеоюзному масштабі відзначалось 750-річчя поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі», яке перетвори-

лось у справжнє свято дружби і єднання літератур радянських народів. На ювілейному вечорі у Тбілісі П. Тичина прочитав свою поему «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя в тигровій шкурі».

⁴ Бараташвілі Ніколез Мелітонович (1817—1845) — великий грузинський поет, представник прогресивної течії романтизму в грузинській літературі, співець дружби грузинського й російсько-го народів. Всю літературну спадщину Бараташвілі переклав українською мовою І. Кулик в 1936 р.

МОЙ ПОКЛОН ЗЕМЛІ ГРУЗИНСКОЙ

Вперше надруковано в газ. «Зоря Востока», 1964, 9 листопада.

У перекладі українською мовою під редакційною назвою «Хочу побачити гори ваші...» вперше надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 95—99.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи російською мовою: чистовий (ф. 464, № 3507), з великими авторськими виправленнями червоним олівцем, без назви й без дати, та чорновий (№ 3506), текст якого відмінний від чистового. Наводимо його повністю.

«У нас корни дружбы давние. Следы этой дружбы чудесной далеко туда куда-то ведут нас в глубь истории (простираются). В глуби веков — чувство дружбы то с одной стороны, то со ст[ороны] другой огоньками вспыхивают предрассветными. Приметны они были и одному народу, и другому...

Страстным желанием наполнен был Григорий Сковорода увидеть горы Кавказские и тех, кто живет вокруг этих гор. А Давид Гурамишвили, случайно попав на Украину, сразу же углубился в изучение жизни нашего народа.

Смогли ли встретиться между собой в Миргороде Сковорода и Гурамишвили, пусть уточняют историки и литературоведы, а мы скажем только одно: такие встречи ведь в истории законны, трижды законны. Иначе и самой истории дружбы народов существовать нет смысла. (Как это случилось, что Максимович мотивами песен украинского народа воспламенил Пушкина творчество?) Но если при встрече в Миргороде украинского философа с грузинским поэтом еще только в начальном [виде?] говорилось о безысходных муках народов, то приблизительно через полвека после этого в беседе Шевченко с Церетели уже упоминается борец за свободу народов — великий Прометей. О том же говорил с грузином и Гулак... А еще через полвека Леся Украинка...

Вспомним Григория Сковороду, который, вечно будучи преследуемый царскими приспешниками, страстно стремился увидеть Кавказские горы и тех людей, что вокруг них жили. А Давид Гурамишвили, в силу тяжелых обстоятельств, попав на Украину, сразу же сросся с украинским народом и воспел в своих произведениях подневольную жизнь людей.

Но вершиной общения в истории наших народов служит нам встреча Тараса Шевченко с Акакием Церетели. Этой встрече от души радовались и передовые деятели великого рус[ского] народа — в частности Николай Чернышевский.

Литература и искусство каждого народа не терпит обособленности. Они не могут жить и развиваться в гордой замкнутости своей, в одиночестве.

Український народ, так же як и народ грузинський, всегда обцались в истории своей, всегда взаимно культурно обогащались. Такому общению (в частности в XVIII и XIX веках) много способствовала борьба наших народов с гнетом царизма, в которой принимали участие передовые деятели великого русского народа. В этом отношении нельзя пройти мимо страстного желания Григория Сковороды увидеть Кавказские горы, [дойти?] к людям, что вокруг них жили. Давид Гурамышвили в силу горьких обстоятельств попал на Украину и сразу же начал изучать жизнь украинского народа».

В архіві П. Тичини зберігається також два машинописних примірники українською і російською мовами під назвою першодруку (№ 3508).

Подається за першодруком.

¹ Маргіані Реваз Акакійович (1916—1984) — видатний грузинський радянський поет, перекладач, громадський діяч. Писав вірші, балади, перекладав твори російських, українських, вірменських, азербайджанських, білоруських, абхазьких, балкарських поетів. З 1979 р. до останніх днів був директором видавництва «Мерані».

² «Гор твоих склоны, травы, каменья...» — цитата з вірша Р. Маргіані в перекладі В. Соколова («Літературная Грузия», 1963, № 10).

³ «О, люди! бедные, земные...» — цитата з вірша Т. Шевченка «О люди! люди небораки!» (1860).

⁴ Кецохелі Володимир (Лідо) Захарович (1876—1903) — професіональний революціонер. 1901 р. при активній участі Л. Кецохелі було сформовано Бакинський комітет РСДРП лєнінсько-іскрівського напрямку. Заарештований у Баку і відправлений у Метехську тюрму (в Тбілісі). 30 серпня 1903 р. убитий тюремним вартовим.

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Вперше надруковано у вид.: *Стеценко К.* Зібрання творів у п'яти томах. К., «Мистецтво», 1964, т. 3, с. 5.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф передмови (ф. 464, № 10 127).

Датується і подається за першодруком.

¹ У лібретто першої опери...— Лібретто опери написав М. Кропивницький (1910-ті роки).

² У лібретто другої опери...— Лібретто за сюжетом Б. Грінченка написав сам композитор (1911).

ОПЕР ШВАРЦМАН

Друкується вперше за авторизованим машинописом, що зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 2920).

Машинопис недатований.

Роботу над статтею не було завершено. Про це свідчать окремі смислові неточності, що виникли, очевидно, внаслідок пропуску слів, а також те, що кілька цитат з поезій О. Шварцмана («Мов ангел суботній у райдужнім небі...», «У зимову глуду ніч...», «Туга») наводяться в перекладах російською мовою олівцем на берегах, натомість у тексті залишено вільне місце для українських перекладів.

Датується орієнтовно часом підготовки видання: *Шварцман О. Поезії*. К., «Дніпро», 1965, та перекладами поезій «Мов ангел сучотній...», «У зимову глупу ніч...» і «Туга» українською мовою, здійсненими вперше у 1965 р.

Оскільки, як свідчить літературознавець Є. Лойцкер (див.: *Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину*, с. 230), П. Тичина в зв'язку з хворобою не зміг закінчити вступну статтю, видання поезій О. Шварцмана 1965 року вийшло з передмовою П. Усенка.

¹ Шварцман Ошер Меєрович (1889—1919) — єврейський радянський поет. У 1919 р. добровільно вступив до лав Червоної Армії, воював у дивізії М. Щорса, загинув у бою поблизу станції Рафалівка (тепер Ровенської області), де й похований у братській могилі. О. Шварцман — один з родоначальників єврейської радянської поезії. Його вірші українською мовою перекладали М. Рильський, М. Терещенко, П. Усенко, О. Новицький та ін. Велика заслуга у справі ознайомлення українського читача з поетичним доробком О. Шварцмана належить П. Тичині. Він був першим перекладачем поезій єврейського поета українською мовою (див. п'ятий том цього видання), писав про нього статті, присвятив йому вірш «Ошер Шварцман, Ошер» (1940; див. другий том цього видання, с. 455), багато праці і зусиль доклав до видання збірки поезій О. Шварцмана 1965 р. В архіві П. Тичини збереглися матеріали (ф. 464, № 10 067), які засвідчують наполегливу і копійку роботу над підготовкою цієї збірки. Серед них — підрядники поезій О. Шварцмана, записані П. Тичиною, машинописи підрядників, правлені його рукою, а також рукописи та машинописи поезій О. Шварцмана, перекладені українськими поетами й відредаговані П. Тичиною. Привертають увагу також окремі записи спостережень П. Тичини над особливостями творчої манери письменника — свідчення того, що український поет збирався продовжувати дослідження творчості О. Шварцмана.

² Гофштейн Давид (1889—1952) — єврейський радянський поет, один із зачинателів єврейської радянської поезії; брат у перших О. Шварцмана.

³ «...з гвинтівкою в руках і з кров'ю теплою у серці...» — рядок з поезії О. Шварцмана «Повстання» (1918). Українською мовою переклав П. Тичина.

⁴ «...за умовами праці батька Ошера... — Батько О. Шварцмана був службовцем лісогосподарств.

⁵ «Пливе човен води повен» — поезія О. Шварцмана 1909—1910 рр. Пізніше П. Тичина переклав цю поезію («Річка човен понесла. На український мотив»).

⁶ «...вся творчість поета забарвлена густим українським колоритом. — О. Шварцман народився і провів дитячі роки у селі Вільні (тепер Коростишівського району Житомирської області). Життя майбутнього поета серед українських селян (1889—1892, 1895—1905) спричинилося до значного впливу на його творчість українського фольклору, а також поезії Т. Шевченка.

⁷ «...старшого брата Давида... — Йдеться про Давида Меєровича Шварцмана — київського робітника-друкаря, революціонера-підпільника.

⁸ Празька конференція — Шоста (Празька) Всеросійська конференція РСДРП, відбулася 5—17 (18—30) січня 1912 р. у м. Празі. Конференція мала значення з'їзду партії. На ній було

обрано Центральний Комітет на чолі з В. І. Леніним. Конференція відіграла велику роль у згуртуванні партійних організацій на місцях, у ліквідації фракційності, що мало велике значення для зміцнення більшовицької партії і піднесення її провідної ролі в революційній боротьбі.

⁹ «Тож і наплинули всі хмари...» — поезія О. Шварцмана 1911 р., українською мовою переклав П. Тичина.

¹⁰ «Ген здалеку, де небеса...» — поезія О. Шварцмана 1911 р., українською мовою перекладена П. Тичиною.

¹¹ «З далечинь золотих...» — поезія О. Шварцмана 1918 р. Цитується у перекладі російською мовою Л. Озерова.

¹² «Як вітрець, вона шепоче...» — рядки з поезії О. Шварцмана «Кожен день, як сходить сонце...».

¹³ «Молодість, молодість!» — рядки з поезії О. Шварцмана «Молодість» (1917).

¹⁴ «Як сонна, в вікно виглядаєш...» — рядки з поезії О. Шварцмана «Мила дівчино, у тебе...» (1910); наводяться у перекладі М. Фомуляєвої.

¹⁵ «Море корчиться от боли...» — рядки з поезії О. Шварцмана «У зимову глузу ніч...» (1918); цитуються у перекладі російською мовою Л. Гінзбурга.

¹⁶ «Печаль» — поезія О. Шварцмана 1919 р. Переклад російською мовою Л. Озерова.

¹⁷ ...перегукуючись з бяликівською поемою «У місті різанини...» — Очевидно, мова йде про поему «Розповідь про погром» (1904) єврейського поета Хаїма-Нахмана Бялика (1873—1934), у якій сіоністсько-націоналістичні погляди автора поєднуються з песимізмом.

¹⁸ «...У сяйві сонячним він звівсь тепер...» — цитата з поезії О. Шварцмана «Мій брат — його блді уста...» (1918).

¹⁹ «Бо ж одна тільки радість у серці лишилась...» — цитата з поезії О. Шварцмана «Із циклу «Війна» (1917). Українською мовою переклав П. Тичина.

²⁰ «Повстання» — поезія О. Шварцмана 1918 р. Український переклад П. Тичини.

²¹ Щорс Микола Олександрович (1895—1919) — герой громадянської війни на Україні, радянський військовий діяч. Командир Першої Української Радянської дивізії. Загинув у бою в районі Коростеня. Образ М. Щорса відображено в літературі та мистецтві.

²² Богунський полк — полк Першої Української Радянської дивізії, сформованої за наказом Центрального військово-революційного комітету України від 22 вересня 1918 р. Названий Богунським на честь видатного військового діяча українського народу в період боротьби проти шляхетської Польщі І. Богуна (р. н. невід — 1664). Основою Богунського полку були партизанські загони.

²³ Косарик Дмитро (літературний псевдонім Дмитра Михайловича Коваленка; нар. 1904 р.) — український радянський письменник та літературознавець, автор прозових творів про революційні події 1905 р. («Пожари», 1937), соціалістичні перетворення на селі («Партизанський колодязь», 1932), біографічних повістей про О. Пушкіна, Т. Шевченка, О. Кобилянську; дослідник українсько-російських та українсько-грузинських літературних зв'язків. Написав статтю про П. Тичину «Недописане оповідання» (див. вид.: Співедь єдиної родини, с. 266—272).

Вперше надруковано з незначними скороченнями в газ. «Радянська Україна», 1965, 11 грудня. Вдруге — у вид.: Живий Остап Вишня. Збірник спогадів про письменника. К., «Дніпро», 1966, с. 72—78.

В архіві П. Тичини зберігаються автографи: чистовий (ф. 464, № 3393); уривок чорнового варіанта (№ 3393); чорновий варіант з авторськими виправленнями та вставками без назви і без закінчення (№ 3392); чорнові начерки-варіанти до статті (№ 3395), на першому аркуші написано: «Уривок із спогадів», на одинадцятому назва — «Як ми читали Остапа Вишню»; чорновий варіант (№ 3131); чорнові начерки з авторськими виправленнями (№ 3132), а також авторизований машинопис (№ 3396).

В десяту річницю від дня смерті Остапа Вишні газета «Літературна Україна» 27 вересня 1966 р. вмістила добірку матеріалів-спогадів про письменника під рубрикою «Таким він був, таким він є серед нас». Серед записів (В. Сосюри, М. Рильського, Ю. Смолича, П. Папча, І. Козловського, М. Коломійченка, Ф. Маківчука, М. Грибачова, Ю. Дольд-Михайлика) є і запис П. Тичини: «Люблю Остапа Вишню. Твори його заражають нас любов'ю до життя, твори його дають нам силу викорінювати із життя все погане, вороже, нечисте, одворотне. А що може бути ціннішим і почеснішим від цього для письменника?»

Про найулюбленішого мого брата по серцю і душі Павла Михайловича я друкую окремо написану мною статтю. Подаю тут її початок.

...Одного літнього дня 1922 року в Києві, вертаючись із роботи на Кузнецку, № 70 (тепер М. Горького, 107), купив я по дорозі журнал «Червоний перець». Іду, як завжди звик ходити, — швидко, навперейми з самим вітром. Та чую, щось мене лоскоче в серці. Чийсь голос намовля мене: ось розгори журнал та прочитай, а що там є? Ага... Ось фейлетон (я троху притишую ходу), читаю: «Діди небесні». А хто ж це написав? Остап Вишня? Якесь нове ім'я для мене. Це цікаво. І зупинивсь я на хвилинку. Та й не вгадав, як і зачитався, — і що сам вже регочу. Щоправда, читаю по малесенькій порції: проскочу очима речення, та й знову кілька кроків уперед маршую навмання. Але ж регіт ніяк мене не покидає. І не вгадав я, як раптом на двох тіточок наскочив.

— Тю на тебе, — як крикнуть тут вони.

Я зупинився. Дивлюсь на них і регочу... Оглянувся: аж тут круг мене уже й гурток зібрався. А я регочу, бо ж смішно написано в Остапа Вишні. І всім я їм тичу журнал:

— Та ні, ви хоч самі ось прочитайте!

А дві тіточки жалісливо подивились на мене:

— Читать? Та що ми — сказали, чи що?..

А одна з них повертіла своїм пальцем у себе на лобі й, плямаючи, промовила (цебто до всіх присутніх):

— Скажених, як кажуть, і бог не вбереже. Іди вже краще ти додому, поки тебе не вловили і в богоділюю не одправили...

І я пішов. Та чую, що мене весь час на регіт підіймає. Бо ж смішно написано, ой же й смішно!».

Фотокопія цієї сторінки з альбома Остапа Вишні зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 3133).

Датується і подається за першодруком.

¹ Меженко Юрій Олексійович (справжнє прізвище — Іванов-Меженко; 1892—1969) — український і російський радянський бібліограф та літературний критик. Автор понад 150 праць з книгознавства, літературно-театральної критики, з історії українського театру та технічної періодики.

² Бєдний Дем'ян (літературний псевдонім Юхима Олексійовича Придворова; 1883—1945) — визначний російський радянський поет, байкар. Один з представників пролетарської літератури, якого високо цинив В. І. Ленін. Одною з найважливіших тем творчості Дем'яна Бєдного є тема дружби і братерства народів Радянського Союзу, зокрема російського та українського. В роки Великої Вітчизняної війни виступав як сатирик, створив патріотичні вірші й поеми. П. Тичина переклав українською мовою «Комуністичну марсельєзу» (уривок) Д. Бєдного (див. п'ятий том цього видання).

³ В У Ц В К (Всеукраїнський центральний виконавчий комітет) — найвищий орган державної влади і найвищий законодавчий, розпорядчий та контролюючий орган УРСР, обраний Першим Всеукраїнським з'їздом Рад під назвою ЦВК Рад України. Припинив свою діяльність у 1938 р. з прийняттям Конституції УРСР 1937 р. і обранням на її основі Верховної Ради УРСР першого скликання.

⁴ На Чернишевську його... — Очевидно, йдеться про міський цвинтар у Харкові, що міститься в кінці вулиці Чернишевської.

СЛОВО ПРО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Вперше надруковано в журн. «Народна творчість та етнографія», 1965, № 3.

Це — вступне слово, виголошене П. Тичиною 23 березня 1965 р. на засіданні наукової сесії відділення мови, літератури й мистецтвознавства АН УРСР, присвяченій 70-річчю від дня народження М. Т. Рильського.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий (ф. 464, № 3720) та чистовий (ф. 464, № 3721), зверху над текстом якого невідомою рукою написано: «Павло Тичина. Слово про Максима Рильського». За цим автографом статтю надруковано в журн. «Народна творчість та етнографія» з опущенням початку звернення й кінцевих рядків: «Шановні товариші! Минуло 70 років від дня народження славного сина нашої Вітчизни, великого українського радянського поета-академіка, ученого й громадського діяча Максима Тадейовича Рильського.

Відділ літератури, мови та мистецтвознавства Академії наук Української РСР відзначає це 70-річчя дводенною науковою сесією.

У доповідях на ній немов живим постане перед нами образ забутого нашого улюбленого товариша з його постійною життєрадісністю, з його невичерпною енергією, організаторським умінням знаходити молоді творчі й наукові таланти, умінням об'єднувати людей».

«За дорученням бюро відділу літератури, мови та мистецтвознавства сесію, присвячену 70-річчю академіка Максима Тадейовича Рильського, оголошую відкритою».

Датується і подається за першодруком.

¹ Бойченко Олександр Максимович (1903—1950) — український радянський письменник, громадський діяч, в 1930—1932 рр. — генеральний секретар ЦК ЛКСМУ. П. Тичина присвятив йому вірш «Похорон Олександра Бойченка» (1951; див. другий том цього видання).

² Фучік Юліус (1903—1943) — чеський письменник, журналіст, громадський діяч, лауреат Міжнародної премії Миру, національний герой Чехословаччини. 1942 р. заарештований гітлерівцями, в 1943 р. вивезений до Німеччини, 25 серпня засуджений до страти нацистським судом у Берліні і 8 вересня страчений. Автор нарисів про СРСР, який він відвідав у 1930 і 1934 рр., статей з питань літератури і театру.

³ «Там ми й мертвими житимемо в частинці великого вашого щастя...» — Неточно процитовані слова Ю. Фучіка із його «Слова перед стратою» (див.: *Фучік Ю.* Статті. Нариси. К., Держлітвидав України, 1952, с. 139).

⁴ ...космонавти на кораблі «Восход-2»... — 18 березня 1965 р. радянський космонавт О. А. Леонов вперше в історії космонавтики здійснив вихід у відкритий космос із борту корабля «Восход-2», пілотованого космонавтом П. І. Бєляєвим, і пробув там 12 хвилин.

⁵ Леонов Олексій Архипович (нар. 1934 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор авіації. Разом з В. М. Кубасовим як командир корабля «Союз-19» брав участь 15—21 липня 1975 р. у першому в історії космонавтики спільному радянсько-американському польоті. У цьому польоті вперше здійснено стикування космічних кораблів «Союз» і «Аполлон». Бєляєв Павло Іванович (1925—1970) — льотчик-космонавт СРСР, полковник, Герой Радянського Союзу (з 1965 р.).

⁶ «Прислухайтесь, як океан співає...» — цитата із вірша М. Рильського «Мова» (1956).

⁷ Бербанк Лютер (1849—1926) — американський селекціонер-дарвініст.

⁸ Мічурін Іван Володимирович (1855—1935) — видатний радянський вчений у галузі генетики і селекції, творець нових біологічних методів керування спадковістю і мінливістю організмів, почесний академік АН СРСР (з 1935 р.), дійсний член ВАСГНІЛ (з 1935 р.), заслужений діяч науки і техніки РРФСР (з 1934 р.). Про життя І. Мічуріна О. Довженко написав в 1947—1948 рр. п'єсу «Життя в цвіту» і на ту ж тему створив кінофільм «Мічурін» (1948).

⁹ «Як зненацька у людській розмові...» — рядки з вірша М. Рильського «Як ідеш ти...».

¹⁰ «Ластівки літають, бо літається...» — перший рядок вірша без назви М. Рильського (1929).

¹¹ Махаєвщина — анархістська, ворожа марксистові теція, реакційна суть якої полягає у зневажливому ставленні до революційної інтелігенції, у розпалюванні ворожечі між інтелігенцією і робітничим класом. Виникла в Росії наприкінці XIX ст. Назву дістала за ім'ям її ідеолога, польського соціал-демократа В. К. Махайського (1866—1927).

В БРАТЕРСТВІ
МОГУТНІ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1965, 1 червня.

Друкуються і подається за першодруком.

¹ До нас приїздять... латиські письменники.— 3—10 червня 1965 р. на Україні відбувався Тиждень латиської літератури.

² Райніс Ян (літературний псевдонім Яніса Кріш'янова Плієкшана; 1865—1929) — видатний латиський революційний поет і драматург. Народний поет Латвійської РСР (з 1940 р.), зачинатель соціалістичного реалізму в латиській літературі. Твори Я. Райніса українською мовою перекладали М. Рильський, М. Терещенко, Л. Первомайський та ін. П. Тичина працював над поемою про Райніса, але встиг написати тільки кілька строф. Уривок «Ян Райніс пише на засланні в кол[ишній] Вятській губернії» (7.IX 1965 р.) ввійшов до збірки «В серці у моім» (див. третій том цього видання).

³ Пумпурс Андреїс (Андрій Пумпур; 1841—1902) — латиський поет. Виступав з гострими сатирами на латиських куркулів і німецьких баронів, писав вірші (деякі з них стали народними піснями), нариси, прославляв дружбу народів.

⁴ ...Декада української літератури і мистецтва в Узбекистані.— Декада відбулась 18—29 травня 1965 р.

⁵ Навої Нізамаддін Алішер (1441—1501) — великий узбецький поет, учений і державний діяч. Писав поетичні твори перською, староузбецькою, таджицькою мовами. Автор наукової праці з теорії літератури «Терези розмірів», стислого огляду творчості поетів «Розмови обраних». П. Тичина часто згадував А. Навої у своїх статтях, зробив кілька перекладів його творів (див. п'ятий том цього видання).

⁶ Судрабкалн Ян (справжнє прізвище, ім'я та по батькові Арвід Карлович Пейне; 1894—1975) — латиський радянський письменник. Народний поет Латвійської РСР (з 1947 р.), член-кореспондент Академії наук Латвійської РСР (з 1966 р.). Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.), лауреат Державної премії Латвійської РСР 1964 р., перекладач творів українських поетів. Зустрічався з П. Тичиною і листувався з ним. Написав статтю про поета «І рості, і діяти...» (див.: Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину, с. 271—273).

⁷ Гітлер (справжнє прізвище Шікльгрубер) Адольф (1889—1945) — фашистський диктатор Німеччини, з 1920 р. голова націонал-соціалістської (фашистської) партії, з 1933 р. — рейхсканцлер. Встановив у країні режим кривавого терору; ініціатор розв'язання другої світової війни 1939—1945 рр., організатор віроломного нападу на Радянський Союз, масового знищення полонених та мирного населення на тимчасово окупованих фашистами територіях. Після розгрому фашистської Німеччини покінчив життя самогубством в оточеному радянськими військами Берліні.

⁸ Лукс Валдіс (Валдемар Крістанович; нар. 1905 р.) — латиський радянський поет, заслужений діяч культури Латвійської РСР (з 1955 р.), лауреат Державної премії Латвійської РСР 1958 р.

⁹ Шіллер Йоганн-Фрідріх (1759—1805) — великий німецький поет і драматург. Як гуманіст вважав, що сутність мистецтва полягає не в спогляданні й насолоді, а в служінні людству, в його боротьбі за перебудову життя, за щастя на землі. Значна частина його драматичних творів («Розбійники», «Дон Карлос», «Марія Стюарт», «Орлеанська діва» тощо) не сходять зі сцен радянських театрів.

¹⁰ Федін Костянтин Олександрович (1892—1977) — великий російський радянський письменник, академік АН СРСР (з 1958 р.), автор романів, оповідань, повістей, нарисів, мемуарів, історико-літературних праць.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ЗА ВСЕОБЩЕЕ РАЗОРУЖЕНИЕ И МИР

Друкується вперше за автографом (№ 464, № 3801), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф без дати й закінчення.

Датується за змістом.

¹ Рід Джон (1887—1920) — американський письменник і публіцист; комуніст (з 1919 р.), один із засновників Комуністичної партії Америки. Був палким прихильником Великої Жовтневої соціалістичної революції і написав про неї книжку «10 днів, що потрясли світ» (1919), яка здобула світове визнання. Помер у Москві, похований біля Кремлівської стіни.

² Рід Чарлз (1814—1884) — англійський романіст і драматург, автор романів «Ніколи не пізно виправитись» (1856), «Важкі гроші» (1863), «Фальшива гра» (1868) тощо. У своїх творах тяжів до ґрунтовно вмотивованої документальності оповіді і називав свої книги романами «встановленого факту».

СПІВЕЦЬ ВЕЛИКОГО БРАТЕРСТВА

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1965, 11 вересня, під рубрикою «До 100-річчя від дня народження Яна Райніса».

В архіві П. Тичини зберігаються автографи: чорновий (ф. 464, № 3124), один з перших начерків статті, без назви, із значними виправленнями; чорновий (№ 3125) із значними відмінами від основного тексту). Наводимо їх:

«Цікаво відзначити, що ще в студентські роки Райніс не пропускав нагоди тим чи іншим способом жорстко чуба граблями причесати ненавидній буржуазії. Він тоді ж саме перекладав поему литовського письменника XVIII століття Донелайтіса «Чотири доби року». Нехай, думав Райніс, читають сучасники його сатиру на литовських земельних володарів, кріпосників минулого віку, і вчаться, як треба скеровувати незадоволеність латвійських селян проти сваволі поміщиків і проти їх наміру поніменити Латвію в половині XIX століття. Нехай латвійські селяни хоч трохи посміляються.

Пан якийсь ув одежі багатій
(аж сором сказати)
Добре рейнвейнів отих іноземних
собі насмоктавшись,
Ген по долівці качався й кричав,
проклинаючи всевіт.

— Що, бідолашний, а що це з тобою? —
 усі співчутливо питали. —
 — Видно, взяли тебе кольки —
 тому, що ікри ти об'ївся?
 Адже й твій батько позаторік,
 всячини так ось нажершись,
 Разом з братами нерідними
 теж животами боліли,
 Поки й не лопнули всі, поки
 в муках страшних не померли.

Райніс перекладав поезії Пушкіна, Лермонтова, Кольцова — поезії, насичені сталевою ненавистю до самодержавного ладу Росії; вивчав праці Белінського, Герцена, Добролюбова. «Щодо російської літератури, — Райніс казав, — то ми, латиші, завжди нею цікавились і вчилися у великих російських письменників» (*Ян Райніс*, 1952, с. 469).

Під номером 3126 зберігається чистовий автограф із значними відмінами від основного тексту. Це інша редакція. Подасмо ті місця, які не ввійшли до остаточного варіанта: «Райніс — один із сім'ї титанів: він не боявся ні деспотів-царів, ані їх вірнопідданих капіталістичних акул зажерливих.

Усе багатострадне життя своє він присвятив зміцненню духу пролетаріату. Райніс сам про це говорив: «Відчуття боротьби, героїзму, волі для мене найголовніше. Саме з цієї точки зору і слід мене розуміти» (*Револьюціонно-історический календарь-справочник на 1965 год*, стр. 272).

Як це коротко, як це скромно про себе сказано (усього ж на-всього три слова: боротьба, героїзм, воля), але скільки високої правди і гордості у такому, здавалось би, скупому до своєї особи признанні поета!

На боротьбу проти царського самодержавства Райніс включився, ще будучи студентом Петербурзького університету. Він читав в цей час Белінського, Герцена, Добролюбова.

В 1891 році з великим запалом береться поет до редагування демократичної газети «Дієнас лапа» («Щоденний листок»). І першим же обов'язком свого органу він ставить питання добробуту народу, а ще — питання про розвиток цього народу.

Райніс сміливо в газеті своїй заявляє: «Тільки розвинутий народ є сильним».

Та за таку незвичайну в той час сміливість Райніс зразу ж підпав у число тих, від кого царські посіпаки якомога швидше хотіли позбутися. Бо ні князьям-правителям, ані поміщикам, капіталістам абсолютно не потрібен був саме розвинутий народ, саме народ сильний. Навпаки, чим більше була темнота в народі, чим більше недоїдання й затурканість, то тим легше було царизму сидіти на шиї народу.

Та Райніс у своїй обціянці як редактора пішов іще далі. Він, не дивлячись на рогатки цензури, в статтях своїх викриває латиську буржуазію, друкує уривки з праць про природничо-науковий [матеріалізм].

Прийшлося пережити Райнісу в своєму житті і тюремного замкнення, й висилки в далекі від Латвії краї: спочатку у Псков, а потім ще далі, в заштатне місто Слобідське б[увшої] Вятської губернії.

Де тільки не приставали до Райніса огидні охоранники з хитрими усовіщаннями облишити революційну діяльність — ніде він не похитнувся, ні разу! Райніс в той час у своїх віршах писав: замість тієї Вітчизни, якої ви нас позбавили (тобто всіх революційних діячів, засланих на північ), ми воздвигнем нову Вітчизну братерства, єднання всіх народів, націй і племен.

Хто сьогодні з нас найтихіший, той завтра буде найсильнішим.

І поет ще з більшим запалом продовжував свою найважливішу роботу. У місті Слобідському багато було засланців таких же, як і він. А поміж них був і його (ще по гімназії) товариш Петро Стучка з своєю дружиною Дорою (рідною сестрою Райніса). Петро Стучка згодом був одним із засновників Комун[істичної] партії Латвії. До засланців якимись прихованими шляхами доходила й газета «Искра»; у засланців була й своя підпільна бібліотечка з книг Маркса, Енгельса, Леніна. Отже, Райнісу немов удвоє, втриє прибавилося сил. Особливо, як в 1900 році, в самій латвійській пресі опублікований, голосно зазвучав його переклад «Пісні про Сокола» Максима Горького.

У благородній справі братерства й з'єднання народів Райніс багато допоміг своїми перекладами з російської літератури, з білоруської, литовської, естонської, з фінської, старовврейської, вірменської.

З російською літературою у Райніса, звичайно, більш усього було зв'язків: про одного Горького або Брюсова чи Луначарського написано ж бо цілі розвідки.

Нам, українцям, дуже дорого те, як Райніс ставився до Шевченка. В 1920 році він писав: «Глибокі симпатії пов'язують мене з українським народом... Український Гоголь, народний поет-мученик Шевченко, та й сама ж простора країна — все це зачарувало мене ще замолоду».

Мені здається, що у Райніса є деякі поезії, які навіяні поезією Шевченка, зокрема віршем «Як умру, то поховайте...». У Райніса в одному з віршів той, що поліг в бою, звертається до своїх побратимів з проською поховати його на високій горі, щоб йому все було видно з височини, як брати його у борні кривавим потом обливаються (вірш «Той, що поліг в бою»).

Але це, звичайно, тільки моє припущення, та й годі.

Латвійсько-українські літературні зв'язки ще більш окріпли під час проведення Тижня латвійської літератури на Україні.

Треба буде нам написати до Спілки письменників Латвії, щоб у залі Спілки встановити пам'ятну дошку про Володимира Булаєнка».

В архіві (ф. 464, № 3127) зберігається чистовий автограф, підготовлений до друку. Зверху написано: «Павло Тичина», назви немає. Під номером 3128 — чорнові начерки, нотатки, роздуми до статті, а також машинопис з незначними авторськими виправленнями (№ 3129).

Датується і подається за першодруком.

¹ «Мала для нас Вітчизна і тісна...» — Вірш Я. Райніса «Найвища Батьківщина» подано в перекладі українською мовою І. Пучка.

² ...під час Українського тижня в Латвії. — Тижень української літератури в Латвії відбувся 7—12 червня 1963 р.

³ Скрипник Микола Олексійович (1872—1933) — державний і партійний діяч Української РСР, член РСДРП з 1897 р. За ре-

волюційну діяльність неодноразово заарештовувався царським урядом, перебував на засланні в Катеринославі, Якутії, Архангельську, Туруханському краї. У жовтні 1905 р. за дорученням ЦК РСДРП їздив до Риги для перевірки готовності місцевих більшовиків до збройного повстання. У 1918 р.— голова Радянського уряду України. У 1927—1933 рр.— народний комісар освіти УРСР.

⁴ Кірккіж Кипріян Йосипович (1888—1932) — дітяч Комуністичної партії України, член РСДРП з 1910 р. У 1912—1914 рр.— на підпільній партійній роботі у Ризі. З 1915 р.— активний учасник харківського більшовицького підпілля. З кінця 1920 р.— на партійній роботі у Харкові. Загинув під час автомобільної катастрофи.

⁵ Катеринослав — попередня (до 1926 р.) назва міста Дніпропетровська.

⁶ Стрілецька Латиська дивізія — дивізія латиських червоних стрільців була сформована 13 квітня 1918 р. з латиських військових з'єднань (латиських стрільців), створених під час першої світової війни. Після повалення самодержавства частини латиських стрільців, що склалися, головним чином, з мобілізованих робітників і наймитів, під впливом більшовицької агітації швидко революціонізувалися і брали активну участь у розгромі контрреволюційних військ у Москві і Петрограді, у розгромі армії А. Денікіна, у визволенні України від білогвардійців, у ліквідації врангелівських частин та махновщини.

⁷ «Глибокі симпатії пов'язують мене з українським народом...» — цитується за статтю про Я. Райніса О. Борта «Поэзия дружбы и братства», надрукованою в газеті «Советская Латвия», 1965, 24 серпня.

⁸ «Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий...» — цитата з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (1841).

⁹ «Що ж це ти, Даугава...» — цитата з драматичної поеми Я. Райніса «Даугава» (див. *Райніс Я. Песни боротьби и мужества*. М., ОГИЗ, 1944. Переклад українською мовою П. Тичини).

¹⁰ «Моя поезія — вся для пролетаріату...» — цитується за вид.: Революционно-исторический календарь-справочник на 1965 год, с. 272.

¹¹ «Дієнас лапа» («Щоденний листок») — демократична газета, що виходила в Ризі; з 1888 по 1897 р. редакторами її були Я. Райніс та П. Стучка.

¹² Донелайтіс Крістіонас (1714—1780) — видатний литовський поет, один з основоположників реалістичного напрямку в литовській літературі. Його найвизначніший твір — поема «Чотири доби року» (1760—1770) П. Тичина переклав українською мовою (див. п'ятий том цього видання), виконавши свою обіцянку, яку він 1950 р. на республіканському святі пісні у Вільнюсі «...дав... на горі Гедіміна... своїм друзям...» (див. його статтю «Найвеличніша вершина», 1952 р., у дев'ятому томі цього видання).

¹³ ...бере участь у прогресивному русі латиської інтелігенції... «Нова течія». — За участь у латиському соціал-демократичному русі проти буржуазного націоналізму Латвії «Нова течія» Ян Райніс у 1897 р. був заарештований і висланий у колишню Вятську губернію.

¹⁴ Стучка Петро Іванович (1865—1932) — один із засновників Комуністичної партії Латвії, професор Московського університету. Член Комуністичної партії (з 1903 р.). У 1888—1897 рр.— редактор газети «Дієнас лапа» («Щоденний листок»). Після

Великої Жовтневої соціалістичної революції — народний комісар юстиції, член колегії Народного комісаріату закордонних справ, у 1923—1932 рр. голова Верховного суду РРФСР. Автор низки праць з питань теорії держави і права, тритомного курсу радянського цивільного права (1927—1931).

¹⁵ II Інтернаціонал — міжнародне об'єднання соціалістичних партій, засноване 1889 р. З початком другої світової війни як міжнародний центр перестав існувати.

¹⁶ «Мрії квітів» — вірш, написаний 1897 р. В українському перекладі І. Цитовича див.: *Райніс Я.* Лірика. К., «Дніпро», 1965, с. 28.

¹⁷ «Я — хилити чоло...» — цитату з вірша Й.-В. Гете «Прометей» наведено в перекладі Івана Франка (див.: *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. К., «Наукова думка», 1978, т. 13, с. 105).

¹⁸ «Далекі відгуки у синій вечір» — перша збірка поезій Яна Райніса, упорядкована 1902 р. під час перебування на засланні. Вийшла в світ у червні 1903 р.

¹⁹ Упіт Андрій Мартинович (1877—1970) — латиський радянський письменник, літературознавець, громадський діяч, народний письменник Латвійської РСР (з 1943 р.), академік Академії наук Латвійської РСР (з 1946 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1967 р.), Лауреат Державної премії Латвійської РСР 1958 р. Писав статті про українських радянських письменників.

²⁰ «Зламани сосни» — вірш, написаний у 1899—1901 рр., увійшов до зб. поезій «Далекі відгуки у синій вечір» (в перекладі Ф. Гаріна українською мовою див.: *Я. Райніс.* Вибрані твори. К., Держлітвидав України, 1952, с. 41). Вірш став народною піснею Латвії. У П. Тичини є такий запис: «Про Яна Райніса. «Зламани сосни» — це геніальний глибокий вірш. Поет насміхається над правлячими класами, він немовби говорить: ви зламали сосни, але оті сосни, як матеріал, лягли в основу корабля, який плаває в морі. Як стисло, образно і разом з тим переконливо сказано тут про те, що думка людини — це теж є сила вічної матерії, за допомогою якої будується світ новий, революційний» (*Тичина Павло.* Із щоденникових записів, с. 360).

²¹ «Ціня» («Боротьба») — щоденна газета, орган ЦК КП Латвії, Верховної Ради і Ради Міністрів Латвійської РСР. Видається латиською мовою. Заснована в березні 1904 р. як орган Прибалтійської латиської соціал-демократичної робітничої організації. До перемоги соціалістичної революції в Латвії в 1940 р. виходила нелегально, в 1909—1917 рр. друкувалась за кордоном.

²² «Так вже не буде — й не може бути!» — цитата з вірша Я. Райніса «Так вже не буде» (1905); у перекладі українською мовою Л. Первомайського див.: *Райніс Я.* Вибрані твори, с. 84.

²³ «Коли над Латвією сонце забуяло...» — цитата з вірша Я. Судрабкална «Райнісу» (1917). У перекладі українською мовою Г. Донця вміщено у збірці: *Судрабкалн Я.* Батьківщина. К., «Радянський письменник», 1965.

²⁴ Веян Андріс (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Донат Геронімович Калнич; нар. 1927 р.) — латиський радянський поет, заслужений діяч культури Латвійської РСР, лауреат Державної премії Латвійської РСР; автор поетичних збірок, мініатюр у прозі, критичних і публіцистичних статей та нарисів, перекла-

дач. У 1963 р. переклав латиською мовою збірку поезій П. Тичини «Сталь і ніжність». П. Тичина має на увазі вірш А. Веяна «Розмова Райніса з Тарасом на засланні» (1965).

²⁵ Кемпе Мірдза Янівна (справжнє прізвище — Найковська; 1907—1974) — латиська радянська письменниця і перекладачка; народна поетеса Латвійської РСР, лауреат Державної премії Латвійської РСР 1958 р. та Державної премії СРСР 1967 р.; авторка численних збірок віршів, нарисів, статей. Цитовані рядки взято з вірша М. Кемпе «Відповіді Райніса». У перекладі Д. Павличка українською мовою див. у збірці: *Кемпе М. З берега молодості*. К., «Радянський письменник», 1965, с. 24.

²⁶ Вацієтіс Ояр Оттович (нар. 1933 р.) — латиський радянський поет, лауреат Державної премії СРСР 1982 р., автор низки поетичних збірок, повісті з життя юнацтва «Очима тих днів» (1958), перекладач. Написав спогади про П. Тичину «Першої величини» (див. зб.: *Співець єдиної родини*. К., «Радянський письменник», 1984, с. 290). П. Тичина має на увазі вірш Вацієтіса «Зламана сосна», що ввійшов до збірки поезій «Балада про синього кита». У перекладі українською мовою І. Драча див.: *Вацієтіс О. Бурштиновий оберіг. Поезії*. К., «Молодь», 1981, с. 37.

²⁷ Балодіс Андрій Мартинович (нар. 1908 р.) — латиський радянський поет і перекладач, заслужений діяч культури Латвійської РСР (з 1958 р.), лауреат Державної премії Латвійської РСР 1958 р.; автор численних поетичних збірок. Його вірш «Даугава» у перекладі українською мовою І. Гончаренка див. у збірці: *Балодіс А. З тобою, Латвіє*. К., «Радянський письменник», 1965, с. 37.

²⁸ Скалбе Арвід Андрійович (нар. 1922 р.) — латиський радянський поет. Почав друкуватися з 1948 р. Перша книжка віршів «Летять журавлі» вийшла 1956 р. Перекладає вірші українських радянських поетів (М. Рильського, М. Нагнибиди та ін.). Його вірш «Мова Даугави» у перекладі українською мовою Андрія Малишка див. у збірці: *Скалбе А. Пісня Даугави*. К., «Радянський письменник», 1965, с. 9.

²⁹ «Дивовижні у нас серця!...» — цитата з вірша В. Лукса «Серця» у перекладі українською мовою М. Нагнибиди, див. у збірці: *Лукс В. Молодому сівачеві*. К., «Радянський письменник», 1965, с. 37, 38.

³⁰ Руя Валдіс (справжнє ім'я, по батькові, прізвище Валдіс Карлович Крикіс; нар. 1928 р.) — радянський латиський поет. Спочатку друкував свої вірші в періодичній пресі, і тільки в 1955 р. з'явилася перша книжка віршів «Весняні краплі». Виступав актором, керував великими театральними колективами, пробував свої сили в драматургії. В останні роки все частіше звертається до прози. Виступає як сатирик і гуморист.

³¹ Ванга Юлій Петрович (нар. 1903 р.) — латиський радянський письменник, заслужений діяч культури Латвійської РСР (з 1953 р.), перекладач творів Т. Шевченка.

³² Булаєнко Володимир Дмитрович (1918—1944) — український радянський поет. З перших днів Великої Вітчизняної війни перебував на фронті. Загинув у бою за Латвію. Окремою книжкою його твори видано помертено: *Поезії*. К., Володимир Булаєнко. «Радянський письменник», 1974.

ВИСОКА ТРИБУНА

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1965, 24 вересня.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті (ф. 464, № 3930).

Датується і подається за першодруком.

¹ «Радянська Україна» — газета, орган ЦК КП України, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР. Почала виходити 1919 р. під назвою «Комуніст». Перші номери вийшли в підпіллі під час всенародного повстання на Україні проти петлюрівської Директорії та іноземних інтервентів. З лютого 1943 року виходить під назвою «Радянська Україна».

(О СЕРГЕЕ ЕСЕНИНЕ)

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1965, 3 жовтня, з нагоди 70-річчя від дня народження С. Єсеніна, під рубрикою «Сила звонкого слова», де також вміщено короткі відгуки про поета Ю. Марцинківчуся (Вільнюс), Г. Леонідзе (Тбілісі), Гафура Гуляма (Ташкент).

У перекладі українською мовою надруковано в газ. «Літературна Україна», 1973, 26 січня, під назвою «Сила дзвінкого слова».

Датується і подається за першодруком.

НЕВМИРУЩЕ СЕРЦЕ УКРАЇНИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1965, 23 жовтня.

Російською мовою під назвою «Бессмертное сердце Украины» надруковано в тижневику «Литературная Россия», 1965, 29 жовтня, с. 2, з приміткою: «Как известно, 23 октября городу-герою Киеву в торжественной обстановке была вручена медаль «Золотая звезда». Высокую правительственную награду вручил Первый секретарь ЦК КПСС, член Президиума Верховного Совета СССР Л. Брежнев.

Етому знаменательному событию посвящают свое слово писатели Павло Тычина и Юрий Збанацкий».

Датується і подається за першодруком.

¹ ...виривали з пазурів фашистського напасника наш Київ...— Київ було звільнено від фашистських загарбників 6 листопада 1943 р.

² «Ти наша честь, і гордість, і краса...» — цитата з вірша П. Тичини «Київ» (1943; див. другий том цього видання).

«И БЕЛЫЙ, И БЛОК, И ЕСЕНИН...»

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3120), що зберігається в архіві П. Тичини.

У перекладі українською мовою вперше надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 27—28.

Статтю написано з нагоди 70-ї річниці від дня народження С. Єсеніна.

В архіві П. Тичини зберігаються ще три автографи російською мовою: 1) чорновий (№ 3118), з виправленнями червоним олівцем;

2) чорновий (№ 3119), з виправленнями червоним чорнилом, на другому аркуші — текст, якого немає у чистовому варіанті: «Из тех четырех, что вошли в мой стих, первым стоял А. Бел[ый]. Но Андрей Белый, внутренне мистическим огнем своим испепеленный, не был близким моей душе. Клюев же слишком уж далеко загнался с выдуманной им иконостасной навязчивой любовью к народу, да еще в голодные годы, называя его богоносцем, за что последний и отверг его навеки. Александр Блок... О, какая это высокая гордость русской поэзии!» Під № 3123 містяться чорнові олівцеві записи з незначними виправленнями червоним олівцем.

Для назви статті П. Тичина використав перший рядок (не повністю) вірша «І Белый, і Блок, і Єсенін, і Клюев...» (1919) із збірки «Плуг» (1920) (див. перший том цього видання).

¹ Белый Андрій (літературний псевдонім Бориса Миколайовича Бугайова; 1880—1934) — російський письменник-символіст. Писав вірші, поеми, романи, мемуари, праці з теорії віршування та історії літератури.

² Клюев Микола Олексійович (1887—1937) — російський радянський поет. Був зв'язаний з символістами, очолював новоселянський напрям.

³ «...и кривит лицо в кровавый свой смех...» — Після цих слів ішов текст, викреслений автором: «Хочу признаться здесь: провозглашая свой призыв «Явись же, поэт!», мне хотелось, чтобы мой голос услышал также и Есенин».

⁴...украинские футуристы.— В українській літературі прояви футуризму мали місце на початку 20-х років. У 1922—1923 рр. виникло літературне угруповання «Аспафут» — Асоціація панфутуристів. У ній брали участь М. Семенко, Г. Шкурупій, О. Слісаренко, О. Влизько та ін. Українські футуристи стояли на позиціях «деструкції» форми, нігілістичного ставлення до мистецтва взагалі.

⁵ «Переделать все. Устроить так, чтобы все было новым» — цитата із статті О. Блока «Интеллигенция и революция» (1917).

⁶ ...написал стихотворение «И Белый, и Блок, и Есенин...». — Після цих слів далі йшов текст, викреслений автором: «Сегодня, как и все это время, бриллиантом в душе моей блестит-переливается дорогое для меня имя Сергея Есенина».

[ГЛИБОКИЙ, СВІТЛИЙ, МОГУТНІЙ]

Вперше під редакційною назвою «Глибокий, світлий, могутній» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 247—250. Скорочений варіант статті з незначними стилістичними відмінностями та іншим закінченням надруковано в газ. «Друг читача», 1973, 11 січня, під назвою «Світлий і прекрасний талант».

У газетному варіанті стаття закінчується рядками: «Дружбу нашу протягом останніх десятиліть завжди супроводжувала широка й голосна слава нашого хору. Бо й справді. Дуже часто зі мною траплялося таке, що куди б я не поїхав (чи то в Радянському Союзі, а чи за кордоном), скрізь мені, було, кажуть: «А у нас недавно були ваші друзі — сам Верьовка зі своїм чудовим хором із Києва...»

Багатогранний, світлий і прекрасний талант Григорія Гурійовича. Велика спадщина його музична. Вона ще жде на глибoku

розробку знавцями української пісні народної. Нехай же й дослідники його творчості та будуть такими ж багатогранними, світлими й прекрасними, як і сам багатославний творець її — Григорій Гурійович Верьовка».

В архіві П. Тичини зберігається автограф (ф. 464, № 3400) з авторськими виправленнями чорним чорнилом, без назви й без дати. З цього автографа зроблено машинопис (№ 3401) під назвою «Глибокий, світлий, могутній», взятою з кінцевих рядків автографа, які П. Тичина залишив не передрукованими: «Глибокий, світлий і могутній талант Григорія Верьовки. Він жде, він сподівається, що прийдуть ще, що народяться такі ж і критики його творчості — глибокі, світлі і могутні, як і він сам є». В кінці машинопису — дата: 10.XII 1965 року.

Подається за автографом під назвою першодруку.

Датується за машинописом.

¹ К е д р і н Дмитро Борисович (1907—1945) — російський радянський поет, родом з Донбасу; автор віршованої драми «Рембрант» (1939), збірки поезій «Свідки» (1940), перекладач творів українських радянських поетів.

² Б е т х о в е н Людвіг ван (1770—1827) — великий німецький композитор, класик світового музичного мистецтва. Ще зовсім молодим (у 27 років) почав глухнути. Ряд останніх творів написав уже зовсім глухим. Один з найулюбленіших композиторів П. Тичини.

³ Д е м о с ф е н (384—322 до н. е.) — оратор і політичний діяч Стародавньої Греції, вождь афінської рабовласницької демократії. Пристрасні і гнівні промови Демосфена проти агресії македонського царя Філіппа II дістали назву «філіппік». Переслідуваний ворогами Демосфен утік із Афін. Покінчив життя самогубством.

⁴ М а р к о в и ч Опанас Васильович (1822—1867) — український фольклорист і етнограф. За участь у Кирило-Мефодіївському товаристві був висланий до м. Орла (1847). У 1851 р. повернувся на Україну. У 1860—1861 рр. перебував у Петербурзі, був співробітником журналу «Основа». Помер у Чернігові. Зібрав багато зразків народної творчості, особливо прислів'їв та приказок. Написав музику до п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

⁵ «Егмонт» Б е т х о в е н а... — тобто музика Л. Бетховена до драми В. Гете «Егмонт» (1808).

(ВИСТУП НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ 70-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. ВЕРЬОВКИ)

Вперше під редакційною назвою «Про Григорія Верьовку» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 45—47.

В архіві П. Тичини зберігається фотокопія чистового автографа (ф. 464, № 3724) без дати й без назви. На звороті невідомою рукою зазначено: «Архіву-музею передала т. Блюдо І. Д. 25.I 78 р.». Тут же помітка олівцем: «Оригінал у т. Скрипчинської Елеонори Павлівни — дружини Верьовки». На окремому аркуші у цій же теці (№ 3724) зберігається запис П. Тичини: «Додати до виступу про Верьовку. Російський хор П'ятницького, оркестр Андрєєва; він любив рос[ійський] хор П'ятницького, як і Северний, Воронезький та й інші. О! Як би він зараз готувався б до XXIII з'їзду КНПРС!».

Датується за змістом.

Подається за фотокопією автографа.

¹ Сьогодні, в день народження... Григорія Гуровича...— Г. Г. Верьовка народився 25 грудня 1895 р.

² «Я прибув у Тампере...» — вірш «Зустріч з Верьовкою у Тампере» із збірки «В серці у моїм», с. 119—121 (див. третій том цього видання).

[ВИСТУП ПО РАДІО ПРО Г. ВЕРЬОВКУ]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3725), що зберігається в архіві П. Тичини. Автограф чорновий з авторськими виправленнями та вставками коричневим і синім олівцями, без дати й без назви.

Датується на підставі змісту.

¹ «Я ішов від озера...» — цитата з вірша П. Тичини «Десь на дні мого серця» (1914), на слова якого Г. Верьовка написав романс.

² Глібов Леонід Іванович (1827—1893) — український байкар і поет-лірик. Писав українською й російською мовами. Його ліричний вірш «Журба» («Стоїть гора високая...») став народною піснею.

ЧОРНОБРОВИЧ

Вперше надруковано в журн. «Прапор», 1970, № 1, с. 77—81, у рубриці «Наші публікації».

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф статті (ф. 464, № 3135). Заголовок («Чорнобровиц») написано автором на одному з аркушів, що були вкладені до теки з написом «Про Л. Курбаса». Стаття не була завершена. Під № 3134 зберігаються виписки цитат під назвою «Із розвідки Андрія Макаренка «Творчі шукання (театр „Березіль“)\», 1962—1963 рр. Тут же домашня адреса: «Харків-22, Проспект Правди, 1, кв. 29, Макаренко Андрій Григорович».

Датується орієнтовно.

Подається за автографом.

¹ Курбас Лесь (Олександр Степанович; 1887—1942) — видатний український радянський режисер, актор; народний артист УРСР (з 1925 р.), родом з Тернопільщини. У 1915 р. брав участь у заснуванні товариства акторів «Тернопільські театральні вечори». На запрошення М. Садовського 1916 р. вступив до складу його трупи в Києві. Того ж року організував театр-студію «Молодий театр», в якому виступав режисером-новатором. У 1922 р. заснував мистецьке об'єднання «Березіль», художнім керівником якого був до 1933 р.

² «Невольник» (п'єса М. Кропивницького) — інсценізація поеми Т. Шевченка «Сліпий» (1845; в другій редакції має назву «Невольник», 1858—1859 рр.), здійснена 1872 року.

³ Берліоз Гектор (1803—1869) — видатний французький композитор, диригент і музичний критик, творець сюжетно-оповідної програмної музики, автор творів на революційну тематику. Як диригент двічі з великим успіхом виступав у Росії (1847, 1867—1868 рр.). Написав статтю про М. Глинку.

⁴ «Макбет» — соціально-філософська трагедія В. Шекспіра (1606). Цитата із статті В. Василька «Режисер-новатор» (журн. «Вітчизна». 1963, № 12, с. 169).

⁵ ...На роялі я слухав «Данте в пеклі»... — Очевидно, йдеться про фантазію-сонату «Після читання Данте» угорського композитора Ф. Ліста (1814—1866).

⁶ Вел [ика] Підвальна — вулиця в Києві, з 1977 року перейменована на Ярославів вал (пролягає від вулиці Володимирської до Львівської площі).

⁷ Михайлов Юхим Спиридонович (1885—1935) — український радянський живописець і мистецтвознавець. З 1919 р. жив і працював у Києві; був головою Музичного товариства імені М. Леонтовича (1921—1925). В Літературно-меморіальному музей-квартирі П. Г. Тичини, у Києві експонується робота Ю. Михайлова «Сум Ярославни» (1925).

⁸ Кричевський Василь Григорович (1873—1952) — український радянський архітектор, художник-живописець і графік, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1940 р.). У 1922—1941 рр. викладав у Київському художньому інституті. Працював у царині архітектури, живопису, книжкової графіки та декоративного мистецтва. Відомий також як художник театру і кіно. Брат українського радянського художника Ф. Г. Кричевського.

⁹ Нарбут Георгій Іванович (1886—1920) — визначний український радянський художник-графік; захоплювався силуетною манерою.

¹⁰ Бурачек Микола Григорович (1871—1942) — український радянський живописець, заслужений діяч мистецтв (з 1941 р.). Пейзажист. Працював також як театральний художник і дослідник мистецької спадщини Т. Шевченка.

¹¹ Петрицький Анатолій Галактіонович (1895—1964) — український радянський художник, народний художник СРСР (з 1944 р.). Один з фундаторів українського радянського театрально-декоративного мистецтва. Автор станкових тематичних картин, портретів, пейзажів, політичних плакатів. Написав портрет П. Тичини.

¹² Демущький Порфир Данилович (1860—1927) — український фольклорист, хоровий диригент і композитор. У 1918 р. працював в етнографічній комісії АН УРСР та Музично-драматичному інституті імені М. В. Лисенка, де читав курс народної творчості. Збирав та обробляв народні пісні. Найважливіші збірники П. Демущького: «Народні українські пісні в Київщині» (К., 1905), «Українські народні пісні» (К., 1951), «Українські народні пісні. Багато-голосся» (К., 1954).

¹³ Штейнберг Лев Петрович (1870—1945) — російський радянський диригент і композитор, народний артист СРСР (з 1937 р.). У 1915—1926 рр. періодично диригував виставами у Київському та Харківському оперних театрах. З 1928 р. — диригент Великого театру СРСР. Автор трьох симфоній, балету «Міра», симфонічної картини «Красна площа», кантати «Жовтень», обробок українських народних пісень.

¹⁴ Вагнер Ріхард (1813—1883) — великий німецький композитор, диригент, поет-драматург, публіцист. 1863 р. як диригент дав кілька концертів у Петербурзі та Москві. У літературних працях твердив, що порятунок мистецтва — тільки в революції.

¹⁵ Вашим «Космічним оркестром»... — Йдеться про

поему-цикл «В космічному оркестрі» із збірки П. Тичини «Вітер з України» (1924, див. перший том цього видання).

¹⁶ Рафаель Санти (1483—1520) — великий італійський живописець і архітектор, один з найвидатніших представників мистецтва епохи Високого Відродження. Найчастіше звертався до зображення жінки-матері («Сікстинська мадонна», 1515—1519). Писав також картини на біблійні теми та портрети. «Гуляв над Тібром Рафаель...» — перший рядок вірша П. Тичини «La bella Fognarina» (1921).

¹⁷ Геракліт Ефеський (близько 530—470 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, видатний діалектик стародавніх часів. Вважав огонь (а не бога) першоосновою всіх речей, а доконечною причиною змін у природі — боротьбу протилежностей. П. Тичина з молодих років захоплювався вченням Геракліта.

¹⁸ Делакруа Ежен (1796—1863) — французький живописець. Його картини пройняті духом боротьби проти насильства й поневолення. Писав на історичну тематику. Автор реалістичних портретів, монументальних розписів та пейзажів, ілюстрував твори В. Шекспіра, Дж. Байрона, В. Скотта.

¹⁹ «Stabat mater dolorosa» («Стояла скорбна мати»; лат.) — початкові слова католицького гімну заупокійної літургії XIV ст. Образ скорбної матері послужив сюжетом для багатьох творів західноєвропейських і російських композиторів та поетів. П. Тичина написав цикл віршів «Скорбна мати» (див. збірку «Замість сонетів і октав»).

²⁰ «Розкол поетів» — поема П. Тичини (1918—1919) із збірки «В серці у моїм» (с. 170—180; див. третій том цього видання).

²¹ Рейнгардт (справжнє прізвище — Гольдман) Макс (1873—1948) — видатний німецький режисер, актор і театральний діяч. Ставив головним чином твори класичної драматургії. В доживотні часи під його керівництвом у театрі «Соловцов» було поставлено трагедію Софокла «Цар Едіп». У 1933 р. після фашистського перевороту емігрував до США.

²² Хорава Акакій Олексійович (1895—1972) — грузинський радянський актор, народний артист СРСР (з 1936 р.), лауреат п'яти Державних премій, організатор Державного театального інституту імені Ш. Руставелі. Знімався у кіно. У 1950 р. П. Тичина їздив з ним на Четвертий конгрес болгарсько-радянської дружби. Про цей конгрес він написав статтю «На Четвертому конгресі Співки болгарсько-радянської дружби» (1951; див. дев'ятий том цього видання).

²³ Тарасова Алла Костянтинівна (1898—1973) — видатна російська радянська актриса, народна артистка СРСР (з 1937 р.), лауреат п'яти Державних премій СРСР. У 1955 р. їздила разом з П. Тичиною у складі делегації до Чехословаччини. П. Тичина присвятив їй поему «Тарасова „Анну Кареніну“ читає» (1959—1960), яка ввійшла до збірки «В серці у моїм» (с. 203—210; див. третій том цього видання).

²⁴ Молодий театр — товариство українських акторів у Києві, засноване у 1916 р. Л. Курбасом з молоді, що закінчила Музично-драматичну школу М. В. Лисенка у Києві. Молодий театр виступав проти натуралізму, побутовщини та етнографізму в театральному мистецтві, висував гасло «революції в театрі». Завданням театру було виховання українського актора нового типу,

озброєного художніми прийомами театральних систем різних епох і народів. У квітні 1919 р. Молодий театр було об'єднано із створеним того ж року Першим драматичним театром Української Радянської Республіки імені Т. Г. Шевченка.

²⁵ **Марджанов** (Марджанішвілі) Костянтин Олександрович (1872—1933) — видатний діяч грузинських і російських театрів, режисер, народний артист Грузинської РСР (з 1933 р.). У 1919 р. — головний режисер стаціонарного російського драматичного театру «Соловцов» у Києві (заснованого театральним діячем М. М. Соловцовим), поставив «Овечу криницю» Лопе де Вега. У 1926 р. заснував у Кутаїсі драматичний театр (тепер Тбіліський театр імені К. Марджанішвілі). П. Тичина був добре знайомий з Коте Марджанішвілі. Зберігся запис поета про нього: «...Наряду с произведениями моих литературных учителей М. Горького и М. Коцюбинского на мое творчество [влияло] также [творчество] грузинских деятелей искусства, [оно] дало мне толчок к новаторству в моем творчестве.

И я очень благодарен судьбе, что она дала мне возможность прикоснуться к творчеству гениального сына груз[инского] народа Котэ Марджанишвили (Марджапова Константина Александровича).

Марджанов, работая в те годы на Украине, много способствовал становлению украинской советской культуры.

С Котэ Марджановым я встречался часто в Киеве, ибо мы оба [были] в ред[акционной] коллегии журнала украинского («Мистецтво революції»). Что он мне дал? Его постановка Лопе де Вега раскрыла мне новые ходы в своей поэзии — расширила мой круг деяния, умение схватить то, чего ни в одной книге — учебнике искусства не написано» (див.: *Тичина Павло*. Из щоденникових записів, с. 351).

²⁶ Лопе де Вега Карпю Фелікс (1562—1635) — видатний іспанський письменник-драматург епохи Відродження, виразник передових гуманістичних ідей свого часу, автор численних поем, поезій, од, повістей, новел, романів. Але найголовніше в спадщині Лопе де Вега — драматичні твори. Він написав понад 2000 п'єс (збереглося 474), у яких відобразив життя всіх верств іспанського суспільства. В народно-революційній драмі «Овеча криниця» («Фуенте Овехуна»; 1613) письменник змалював повстання селян проти свого феодала.

²⁷ Куліш Микола Гурович (1892—1942) — український радянський письменник. Кращу частину його літературної спадщини становлять п'єси про радянське село: «97», «Комуна в степах», «Прощай, село». На окремих творах М. Куліша («Народний Малахій», «Мина Мазайло») позначився вплив буржуазно-націоналістичної ідеології.

ЧИСТІ, ХОРОБРІ СЕРЦЯ

Вперше надруковано як передмову у вид.: Пісня полеглих — в строку. Вірші поетів-воїнів. К., «Молодь», 1965, с. 5—8.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті російською мовою (ф. 464, № 3240) під назвою «Чистые, мужественные сердца», з підписом: «Павло Тычина, Иван Гончаренко».

Датується і подається за першодруком.

¹ На мармуровій дошці...— Меморіальну дошку встановлено 9 травня 1962 р.

² Артеменко Петро Іванович (1918—1942) — український радянський поет, у роки Великої Вітчизняної війни — учасник підпілля. Страчений гітлерівцями. Друкуватись почав 1940 р. у журналі «Молодий більшовик».

³ Вакаров Дмитро Онуфрійович (1920—1945) — революційний поет на Закарпатті. Писав російською мовою. Боровся за визволення Закарпаття, викривав фашизм. У 1944 р. фашисти кинули Д. Вакарова до в'язниці, а через рік закатували в концтаборі Нацвайдер.

⁴ Котов Борис Олександрович (1909—1943) — російський радянський поет, Герой Радянського Союзу (з 1944 р., посмертно). З 1931 р. жив на Донбасі. Загинув при форсуванні Дніпра. Посмертно прийнятий до Спілки письменників СРСР.

⁵ Левицький Леонід Миколайович (1917—1943) — український радянський поет. Під час Великої Вітчизняної війни добровільно пішов на фронт. Загинув у бою. Поезії Л. Левицького ввійшли до книги «Недоспівана пісня» (1959, посмертно).

⁶ Мицик Федір Олексійович (1911—1941) — український радянський поет. Загинув у Тернополі в перші дні Великої Вітчизняної війни.

⁷ Рудь Пилип Сергійович (1910—1942) — український радянський поет, учасник Великої Вітчизняної війни; спочатку воював на фронті, потім у партизанському загоні.

⁸ Швіндін Федір Гаврилович (1913—1942) — український радянський поет. У роки Великої Вітчизняної війни організував партизанське підпілля на хуторі Петровському в Криму. Закатований фашистами у Білостоцькому концтаборі. Збірка його поезій «Гроза юність» вийшла посмертно 1957 року.

⁹ Шуть Микола Степанович (1918—1943) — український радянський поет. В роки Великої Вітчизняної війни був комісаром молодіжного підпілля на Павлоградщині. На початку 1943 року потрапив до рук гестапо, 22 лютого страчений у селі Барвінковому на Харківщині. Книжка поезій М. Шутья «Любов і ненависть» вийшла посмертно 1959 р.

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Вперше надруковано у вид.: *Стеценко К.* Зібрання творів у п'яти томах. К., «Мистецтво», 1965, т. 4, с. 5.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф передмови (ф. 464, № 10129).

Датуються і подаються за першодруком.

¹ Лібретто опери «Кармелюк»...— У чорновому тексті передмови П. Тичина зазначив: «Лібретто, як гадають музикознавці, Л. Пахаревського».

² «Іфігенія в Тавріді» — незакінчена драматична поема Лесі Українки (1898), ввійшла до циклу «Відгуки» (1896—1899) у збірці «Думи і мрії» (1899, Львів).

[ВИСТУП ПО ТЕЛЕБАЧЕННЮ
ПРО ТВОРЧІ ПЛАНИ]

Друкуються вперше за автографом (ф. 464, № 3848), що зберігається в архіві П. Тичини. На автографі рукою поета зазначено: «Виступ 10.І—66».

Датуються на підставі автографа.

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЮВІЛЕЙНОМУ ВЕЧОРІ
З НАГОДИ 60-ї РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МУСИ ДЖАЛІЛІЯ
15 ЛЮТОГО 1966 р.]

Вперше під редакційною назвою «Брат Прометея (Муса Джаліль)» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 186—188.

В архіві П. Тичини зберігається три автографи: два чорнових начерки російською мовою (ф. 464, № 3403, 3404) та чистовий — українською мовою (№ 3726), а також машинопис пізнішого походження (№ 3727).

Подається за автографом.

¹ «...ніколи не стане... на коліна! — Мова йде про вірш «Катові» (1943), в якому М. Джаліль писав:

Перед тобою я не стану на коліна—
В катівню кидай, продавай в раби...
Я не скорюся у лиху годину.
Катуй. Вбивай. Що хочеш, те й роби.

² Він іще ж у році 1939-му був у нас у Києві...— В автографі (ф. 464, № 3404) П. Тичина писав: «С Мусою Джалилем я познакомився в Києве на Шевченковском пленуме Союза советских писателей СССР в 1939 году. В перерывах пленума мы как-то сразу сблизились. Много говорили мы тогда о Шевченко, Пушкине, Туманяне, о Габдулле Тукае, о Мажите Гафури.

Дружба писателей, художников и композиторов всех национальностей нашей Отчизны — это, поистине, тысяча тысяч раскрытых окон в историю каждого из советских народов.

Никогда не забудется в моей памяти тот день, когда (после окончания Великой Отечественной войны) я узнал, что Муса Джалиль, будучи заключенным фашистами в Моабитской тюрьме, по-дружественному вспомнил о Фадееве и обо мне*.

Дружба писателей, художников и композиторов всех национальностей нашей Отчизны — это, поистине, тысяча тысяч раскрытых окон также и в будущее каждого из советских народов.

* З цього приводу дружина поета Аміна Джаліль писала: «Перша звістка (про Мусу Джаліля.— *Ред.*), одночасно і гірка, і радісна, надійшла навесні 1945 року. Бійці, що брали Берлін, захопили Моабітську тюрму... У тюремній бібліотеці їм потрапила до рук німецька книга, на останній сторінці якої було написано: «Я, відомий татарський поет Муса Джаліль, ув'язнений у Моабітській тюрмі за політику і засуджений до розстрілу... Прошу передати мій привіт О. Фадєєву, П. Тичині, моїм рідним» (*Джаліль М.* Моабітський зошит. Переклад з татарської Олекси Новицького. К., ДВХЛ, 1962, с. 4, 8).

Люблю я Мусу Джалиля — мужественного и бесстрашного богатыря-героя. Он всегда присутствует в душе моей. Так же, как и сам народ татарский, что породил его».

³ ...через усе життя своє проніс Шевченка в серці... — У вступній статті до «Моабітського зошита» — «Кілька слів про Мусу Джалиля» — Аміна Джалиль писала: «Ім'я Тараса Шевченка було особливо дороге йому. Муса завжди черпав натхнення, образи, слова, думки з народної поезії. А хто, як не Шевченко, міг бути для нього одним з найкращих представників цієї народної поезії... більше від усього перекладено ним з спадщини Тараса Григоровича Шевченка. Джалиль довго з любов'ю працював над перекладами «Наймички», «Не завидуй багатому» та інших творів» («Моабіт[ський] зошит», с. 11—12). Муса Джалиль брав активну участь у виданні татарською мовою «Кобзаря» (Казань, 1939), йому належить стаття «Вчитися в Шевченка» (1939).

⁴ ...осуджував загарбників за збезчещення могили Тараса. — У вірші «Братерство», надрукованому в перекладі українською мовою О. Новицького у збірнику «Вінок великому Кобзареві» (К., «Радянський письменник», 1961, с. 316), є рядки:

Твою честь загарбник згнъбив;
О, ми знаємо, рідні брати,
Як з могили-святині Тараса
Насміхалися люті кати...

⁵ Французький поет Луї Арагон... говорить... — Про Мусу Джалиля Арагон писав: «Незвичайний факт, що ми, французи, яких примушує тремтіти ім'я розстріляного Гарсія Лорки, які читають з сльозами в голосі останні слова розстріляного Жака Декура або книгу, написану в тюрмі Юліусом Фучіком, що повшений нацистами, ми навіть не знали ім'я цього радянського поета. Було соромно. Ця людина, яка загинула за всіх братів з Казані і Новоросійська, Одеси і Самарканда, Владивостока і Ленінграда, Тифліса і Риги, померла в боротьбі так само і за нас, французів або чехів; вона загинула, як Етьєн д'Орв або Пері, і ми навіть не знали, що вона була поетом, що її голова котилася по вимощеному подвір'ю тюрми Моабіт, що її кров висохла на пласі...»

⁶ ...як підкреслила сьогодні газета «Правда...» — П. Тичина має на увазі статтю Ф. Табєєва (першого секретаря Татарського обкому КПРС) «Немеркнущий подвиг поета. К 60-літтю со дня рождення Мусы Джалиля», в якій, зокрема, є такі рядки: «Поезія Джалиля глибоко інтернаціональна. ...В моабітських стихах Джалиль говорив от имени миллионов советских людей, раскрыл мужество и стойкость, высокие нравственные качества человека, воспитанного Коммунистической партией» («Правда», 1966, 15 лютого).

⁷ Зінчук Станіслав Сергійович (нар. 1939 р.) — український радянський поет. Працював у редакції газети «Вечірній Київ», у видавництвах «Дніпро» та «Молодь». Автор збірок «Мозаїка» (1969), «Слово» (1972), «Маятник сосни» (1976), «Сузір'я квітів» (1979). Працює в галузі художнього перекладу.

(ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
УРЯДОВОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО КОМІТЕТУ
ПО ПРЕМІЯХ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
5 БЕРЕЗНЯ 1966 р.)

Вперше під редакційною назвою «Кольорові мелодії Марії Примаченко» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, ноту, с. 47—49.

Стенограма виступу П. Тичини зберігається в його архіві (ф. 464, № 11 082).

Подається за стенограмою.

¹ Корольов Сергій Павлович (1906—1966) — радянський учений, конструктор ракетно-космічних систем, академік АН СРСР (з 1958 р.), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961).

² Ждаха (Ждаха-Смаглій) Амвросій Андрійович (1855—1927) — український графік. Оформляв та ілюстрував книги переважно з історії України: «Чорна рада» П. Куліша, «Чайковський» Є. Гребінки, «Кобзар» Т. Шевченка. Широко відомі малюнки А. Ждахи на теми українських народних пісень.

³ Примаченко Марія Овксентіївна (нар. 1909 р.) — український радянський майстер народного декоративного розпису, лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка 1966 р. З 1936 р. її твори експонуються на республіканських, всесоюзних і міжнародних виставках.

ВЕСНА ВІТЧИЗНИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1966, 29 березня, під назвою «Весна Вітчизни».

В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті російською мовою під назвою «Весна Отчизны» (ф. 464, № 3137) з авторськими виправленнями чорнилом та його підписом «Павло Тычина». Текст машинопису ідентичний з текстом першодруку.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...починає свою роботу ХХІІІ з'їзд КПРС.— З'їзд відкрився 29 березня 1966 р.

² Написавши дві перші свої книжки віршів і оповідань...— Мова йде, очевидно, про поетичну збірку Л. Тендюка «Поле мое, полечко» (1961) та книжку подорожніх нарисів «Одіссея східних морів» (1964).

СЛОВО О МАЖИТЕ ГАФУРИ

Вперше надруковано як вступну статтю у збірці: *Гафури М.* Избранная лирика. Уфа, Башкирское книжное издательство, 1966, с. 3—14.

1942 року П. Тичина видав в Уфі окремою книжкою ґрунтовну розвідку про Мажита Гафурі «Патріотизм у творчості Мажита Гафурі» (див. восьмий том цього видання). У вступній статті до збірки «Избранная лирика» він використав окремі положення цієї розвідки, збагативши її новими фактами і матеріалами. П. Тичина написав також статтю про Мажита Гафурі для Української Радянської енциклопедії, яку вміщено у цьому томі.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис статті «Слово про Мажита Гафурі», перекладеної українською мовою (ф. 464, № 3215), під якою поставлено дату «1942—1965».

Датується на підставі звіту П. Тичини за 1966 рік: «Написав вступну статтю про Мажита Гафурі для першої книжки «Библиотеки башкирской поэзии», що має вийти в Уфі» (див. ф. 464, № 10 573).

Подається за першодруком.

¹ Акмулла Міфтахетдін Камалетдінович (1831—1895) — башкирський поет-просвітник. Ввійшов також у татарську й казахську літературу. Був учителем. Писав вірші так званою мовою турки, а також казахською. За життя Акмулли було надруковано тільки один вірш, решта — після смерті.

² ...дышатъ... приходилось ядом, который пропитал собою «все насквозь». — Слова з вірша В. Брюсова «Мир» (1903).

³ Кураіст — музикант, що грає на башкирському й татарському інструменті — кураї.

⁴ ...Максим Горький в статье, за которую он был посажен в Петропавловскую крепость... — Мова йде про відозву «Всем русским гражданам и общественному мнению европейских государств», написану М. Горьким після розстрілу царськими військами демонстрації робітників, які йшли до Зимового палацу 9 січня 1905 р.

⁵ «Столыпинский галстук» — назва пішла від імені П. А. Столипіна, державного діяча царської Росії.

⁶ «Я ухо приложил к земле...» — вірш О. Блока (в автографі має назву «Рабочему»), написаний 3 червня 1907 р. — в день, коли царський уряд, оголосивши про розпуск Державної думи, перейшов до відкритої політики контрреволюційного терору. П. Тичина, очевидно, мав на увазі ці рядки з поезії О. Блока, коли писав 1943 року у статті «Ленін і боєць (поема Сайфі Кудаша)»: «...Під внутрішнім слухом поета я розумію не який прислуховування до самого себе, чи що б то, ні, а слухання того, що відбувається з твоїм народом, з твоєю країною, з формами усіх галузей життя, із зміною мислення й свідомості людини. ...Олександр Блок майже фізично на слух відчував, як завалювався, тріщав і руйнувався світ старий, буржуазний» (див. восьмий том цього видання).

⁷ «Вехи» — збірник ренегатських реакційних статей, виущений у розгул столипінської реакції в березні 1909 р. групою письменників конституційно-демократичної партії (кадетами). Редактор — П. Б. Струве. «Вехи» відкрито вихваляли і захищали реакцію, намагалися запламувати весь російський визвольний рух, від імені буржуазії дякували царизмові за придушення революції. В. І. Ленін у своїх виступах розвінчав контрреволюційну сутність ідей, проголошених «вівцями».

⁸ Вахітов Мулла-Нур (1885—1918) — татарський революціонер. Один з керівників боротьби за Радянську владу в Татарії. У квітні 1917 р. створив мусульманський соціалістичний комітет, який був під впливом більшовиків. У жовтневі дні 1917 р. входив до складу Казанського військово-революційного комітету. М. Вахітов один з авторів проекту «Положення про Татаро-Башкирську Радянську Соціалістичну Республіку» (березень 1918 р.). Активно боровся проти татарської буржуазно-націоналістичної контррево-

люції. У серпні 1918 р. схоплений білогвардійцями і розстріляний.

⁹ «Кызыл байрак» («Червоний прапор») — татарська революційна газета. Виходила під час Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. Редактором її був Мулла-Нур Вахитов. Газета закликала до повалення буржуазного Тимчасового уряду і встановлення Радянської влади.

¹⁰ Кудаш Сайфі (літературний псевдонім Сайфі Фаттаховича Кудашева; нар. 1894 р.) — башкирський радянський письменник, народний поет Башкирської АРСР (з 1964 р.). Щирий друг П. Тичини. Перекладач поезій Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри. П. Тичина написав вірш «Сайфі Кудашу» (1943; див. другий том цього видання), переклав українською мовою його поезії «Слово матері», «Гвіздок» (див. п'ятий том цього видання). С. Кудаш написав статтю про П. Тичину «Щастя» (див.: Співець нового світу, с. 220).

¹¹ Тагіров Афзал Мухендінович (1890—1937) — башкирський радянський письменник і громадський діяч. Один із перших організаторів і керівників Спілки письменників Башкирії. Писав романи, повісті, п'єси, в яких описував події громадянської війни в Башкирії, боротьбу народу за соціалістичні перетворення в країні.

¹² Нігматі Рашит Нігматулінович (1909—1959) — башкирський радянський письменник. Народний письменник Башкирії (з 1959 р.). У віршах і поемах 30—40-х років оспівував героїчну боротьбу за нове життя. Присвятив ряд віршів дружбі українського й башкирського народів. Виступав також як драматург і перекладач.

¹³ Салям Г. (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Салям Галімович Галімов; 1911—1939) — видатний башкирський поет. 1938 р. був направлений в аспірантуру до Ленінградського філіалу Академії наук СРСР.

¹⁴ Гумер Гаріф Муртазович (справжнє прізвище Гумеров; нар. 1891 р.) — башкирський радянський письменник. Автор повістей, оповідань, віршів, фейлетонів на сучасні теми. Перекладач творів Т. Шевченка, М. Горького, О. Корнійчука.

¹⁵ Бікбай Баязит Гаязович (нар. 1909 р.) — башкирський радянський письменник-драматург, пише п'єси на історичні та сучасні теми. Перекладач творів М. Рильського, О. Корнійчука. Автор спогадів про Павла Тичину. П. Тичина переклав твір Б. Бікбая «Хрест Фріца» (див. п'ятий том цього видання).

¹⁶ Хай М. (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Хай Габдрафікович Мухамедьяров; 1911—1942) — визначний башкирський поет, майстер сонета. Цикли його сонетів «Зрілість» та «Уфимські мотиви» започаткували в башкирській поезії сонетну форму. Загинув смертю хоробрих на Південному фронті.

¹⁷ Кулібай Салях (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Салях Габітович Кулібаєв; нар. 1910 р.) — башкирський радянський поет. У роки Великої Вітчизняної війни написав багато творів про героїзм радянських воїнів і дружбу народів.

¹⁸ Амірі Гайнан Гімазетдінович (нар. 1911 р.) — башкирський радянський письменник і критик.

¹⁹ Карім Ханіф (літературний псевдонім Ханіфа Карімовича Карімова; нар. 1910 р.) — башкирський радянський письменник. Пише вірші, поеми, оповідання. Перекладач творів Т. Шевченка, В. Сосюри. Вірші Х. Каріма перекладено українською мовою.

²⁰ Д а я н КаDIR (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — КаDIR ХаKимович Даянов; нар. 1910 р.) — башкирський радянський поет. Відомий як поет-пісняр.

²¹ Т а ж і М. (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Му-хитдін Язарович Тажитдінов; нар. 1906 р.) — башкирський поет і прозаїк. Широке визнання принесла йому поема «Плакуча береза» (в трьох книгах), у якій ідеться про революційний шлях робітників.

²² С ю н д ю к л е Максуд (літературний псевдонім Садики Му-біновича Максудова; нар. 1904 р.) — башкирський і татарський радянський поет. З 1924 р. працював на шахтах Донбасу. Автор збірок віршів з життя робітників Донбасу, поем «Дніпробуд» (1932), «Макар Мазай» (1950). Перекладач віршів Т. Шевченка башкирською мовою.

²³ І х с а н А. (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Ах-тям Сулейманович Іхсанов; нар. 1908 р.) — башкирський поет і перекладач. Автор нарисів і статей, документальної повісті про Башкирську авіаційну дивізію, в якій служив у роки Великої Вітчизняної війни.

²⁴ В а л е є в Акрам Мухаррамович (1908—1963) — башкирський радянський поет. Присвятив цикл віршів Україні. Переклав разом з Г. Гумером поему Т. Шевченка «Сон», написав статтю про нього «Народний співець» (1961).

²⁵ М е р г е н Кирей (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Ахняф Нурейович Кирєєв; 1912—1984) — доктор філологічних наук, професор, автор фундаментальних праць з фольклору. Працював в Інституті історії, мови та літератури Академії наук Башкирської АРСР. Прозаїк. Писав романи, повісті, п'єси. Останній твір К. Мергена — «Крило беркута».

²⁶ К а р і м Мустай (літературний псевдонім Мустафи Сафича Карімова; нар. 1919 р.) — башкирський радянський письменник, Народний поет Башкирської АРСР (з 1963 р.), лауреат Державної премії РРФСР імені К. С. Станіславського 1967 р., Державної премії Башкирської АРСР імені Салавата Юлаєва 1967 р., Державної премії СРСР 1972 р. Під час Великої Вітчизняної війни брав участь у боях за Україну. Присвятив низку віршів дружбі українського і башкирського народів. Перекладач творів Т. Шевченка башкирською мовою.

²⁷ А б д у л л і н Ібрагім Ахметович (нар. 1920 р.) — видатний башкирський письменник, прозаїк і драматург. Автор оповідань, повістей і романів («Прощай, Рим», «Вдови не плачуть», «Кедри живуть тисячу років»).

²⁸ Г о р о д с ь к о й Яків Зіновійович (1898—1966) — російський радянський письменник — поет і драматург, перекладач поезій Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Рильського, В. Со-сюрю російською мовою.

[ВИСТУП ПО РАДІО В ЗВ'ЯЗКУ
З 70-РІЧЧЯМ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
І. ПАТОРЖИНСЬКОГО 30 БЕРЕЗНЯ 1966 р.]

Вперше під редакційною назвою «А серце — серце ж людяне, прекрасне (Іван Паторжинський)» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 258—260.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чистовий (ф. 464, № 3076) з підписом П. Тичини та чорновий (№ 3077) із значними виправленнями та закресленнями, а також машинопис (№ 3078), що є передруком із чистового тексту; у ньому зверху олівцем рукою П. Тичини зазначено: «По радіомовленню: народився 30.III 1896; помер у лютому місяці 1960 р.» Внизу — підпис: «Павло Тичина».

Подається за автографом.

¹ Паторжинський Іван Сергійович (1896—1960) — видатний український радянський співак. Народний артист СРСР (з 1944 р.), педагог, професор. З 1935 р. працював у Київському державному ордену Леніна та ордену Трудового Червоного Прапора академічному театрі опери та балету УРСР імені Т. Г. Шевченка. Був у приятельських взаєминах з П. Тичиною. П. Тичина присвятив йому вірш «Іван Паторжинський» (увійшов до збірки «Срібної ночі», 1964; див. третій том цього видання).

² Римський-Корсаков Микола Андрійович (1844—1908) — видатний російський композитор, музично-громадський діяч, професор Петербурзької консерваторії (з 1871 по 1908 р.). Оперу «Казка про царя Салтана» (за О. Пушкіним) М. Римський-Корсаков написав 1900 року.

³ Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — український і російський композитор. Родом із Сумщини. 1758 р. був узятий до петербурзької придворної капели. Оперу «Сокіл» написав 1786 року.

⁴ Аксаков Сергій Тимофійович (1791—1859) — російський письменник. Народився в Уфі. В 20-х роках XIX ст. виступав як театральний критик.

⁵ Гулак-Артемівський Семен Степанович (1813—1873) — видатний український композитор і оперний співак (баритон), родом з Київщини. 1838 р. М. Гулак забрав його до Петербурга. У 1862 р. закінчив оперу «Запорожець за Дунаєм» (за власним лібретто), яку було вперше поставлено в Петербурзі 26 квітня 1863 р.

⁶ Литвиненко-Вольгемут Марія Іванівна (1892—1966) — українська радянська співачка, педагог, музично-громадський діяч, народна артистка СРСР (з 1936 р.). В 1935—1953 рр. — солістка Державного ордену Леніна та ордену Трудового Червоного Прапора академічного театру опери та балету УРСР імені Т. Г. Шевченка у Києві. З 1946 р. — професор Київської державної ордену Леніна консерваторії імені П. І. Чайковського.

[БОЛЬШОЙ ПОЭТ]

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 3381), що зберігається в архіві П. Тичини.

У перекладі українською мовою вперше надруковано під редакційною назвою «Квітка на свіжу могилу Симона Чиковані» у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 189—191.

В архіві П. Тичини зберігається також чорновий автограф російською мовою (ф. 464, № 3380) із вставками та виправленнями червоним олівцем, без назви, дати й підпису, в якому є значні відміни від чистового тексту. Автограф починається рядками: «Замечательный поэт, удивительно тонкий творец, исполненный жизненной правды и в своей правдивости сильный, прекрасный.

Это поэт, у которого, как на ладони, вмещаются самые главные мотивы его поэзии; это — и гордость за свою страну гор, Картли, это и любовь к новым поколениям, это и надежда на великую силу — дружбу советских народов, и борьба с врагом...» Після слів у чистовому тексті: «Кто сказал, что моя отчизна, моя Картли дорогая, будто бы маленькая?..» — у чорновому йде речення: «Ану, возьми да хорошенько изучи историю Грузии, историю борьбы народа за свои права, поставь скалу на скалу, измерь рек клокочущий гнев, измерь все дороги предков наших». Закінчується автограф рядками, яких немає у чистовому тексті: «Я лично из этих слов вывожу такое мнение, что Симон Чиковани никогда не хотел при жизни умирать, не хотел стареть. И это — несмотря на то, что болен он был жестокой болезнью... Слава поэту, который вечно молодым был в жизни! Слава никогда не старевшему певцу нашего чудесного времени громадных открытий и прогресса, певцу вечной дружбы советских народов — славному, дорогому Симону Чиковани!»

Стаття — відгук П. Тичини на смерть Симона Чиковані, що сталася 24 квітня 1966 р.

¹ Чиковані Симон Іванович (1903—1966) — видатний грузинський радянський поет, перекладач, лауреат Державної премії СРСР 1947 р., автор збірок «Думи на березі Кури», «Під покровом гір», «Побажаєм Батьківщині перемоги», циклів поезій «Світло Севану», «Пісні дружби», у яких він прославляв дружбу народів. Писав статті про Г. Сковороду, Т. Шевченка, Лесю Українку, перекладав твори О. Пушкіна, В. Маяковського, М. Лермонтова, «Слово о полку Ігоревім». 1940 р. (К., ДЛІВ) вийшла збірка поезій С. Чиковані у перекладі українською мовою за редакцією та з вступною статтю М. Бажана.

² Картлі — назва Грузії грузинською мовою.

³ Орджонікідзе Григорій Костянтинівич (1886—1937) — видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави, учень і соратник В. І. Леніна, один із керівників збройного повстання в Абхазії. Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції був одним з організаторів збройного повстання в Петрограді. З 1930 р. — член Політбюро ЦК ВКП(б), з 1932 р. — нарком важкої промисловості.

⁴ Кіров (Костриков) Сергій Миронович (1886—1934) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави. Активний учасник російської революції 1905—1907 рр. В 1934 р. обраний секретарем ЦК ВКП(б). 1 грудня 1934 р. підступно вбитий пострілом з револьвера у Смольному.

РЕЦЕНЗИЯ

НА КАНДИДАТСЬКУ ДИСЕРТАЦІЮ Є. ІЩЕНКА
«УКРАЇНСЬКО-АБХАЗЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ
ЗВ'ЯЗКИ». СУХУМІ, 1964

Друкується вперше за машинописом (ф. 464, № 3324), що зберігається в архіві П. Тичини.

¹ Іщенко Євген Миколайович (нар. 1918 р.) — український і абхазький радянський літературознавець, перекладач. У його перекладі з абхазької на українську мову вийшли вірші Д. Гуліа для дітей (1974), роман Д. Гуліа «Камачич» (1979), роман Б. Шинкуби «Він був останній» (1983). Автор статей про українсько-аб-

хазькі та українсько-грузинські літературні взаємини. Написав спогади про П. Тичину «Згадуючи Абхазію» (див.: Співець нового світу, с. 410—412).

² Ломоурі Ніко (Микола) Йосипович (1852—1915) — грузинський письменник. Юнацькі роки його пройшли на Україні, де він познайомився з творчістю Т. Шевченка. Йому належить переклад поеми «Наймичка», що був надрукований в журналі «Іверія», 1881, № 5, з нотаткою перекладача «Тарас Шевченко — видатний поет Малоросії».

³ Гурієлі Мамія Давидович (1836—1891) — грузинський поет, громадський діяч демократичного напрямку, один із перших перекладачів творів Т. Шевченка грузинською мовою.

⁴ Іасамані (Ясамані; справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Михайло Павлович Кінцурашвілі; 1885—1955) — грузинський поет, перекладач, літературознавець і педагог. Вчився у Харківському університеті. Популяризував у Грузії твори І. Франка, Лесі Українки, українських радянських поетів. Перекладав поезії Т. Шевченка та писав статті про нього.

⁵ Томашвілі Доментій (1876—1952) — грузинський поет, педагог, громадський діяч.

⁶ Турдоспірелі Давид (справжнє прізвище Чхеїдзе; 1888—1948) — грузинський прозаїк, поет, педагог, заслужений учитель Грузинської РСР. Учився в Київському університеті, захоплювався творчістю Т. Шевченка та Лесі Українки.

⁷ Шаншіашвілі Сандро (Олександр Ілліч; нар. 1888 р.) — грузинський радянський поет, драматург, перекладач, лауреат Державної премії СРСР 1949 р. Ряд своїх творів присвятив дружбі українського і грузинського народів.

⁸ Гогобашвілі Яків Семенович (1840—1912) — грузинський педагог, засновник прогресивної педагогіки в Грузії, дитячий письменник. У 1861—1863 рр. жив і учився на Україні. Тут познайомився з творами Т. Шевченка. Згодом написав статті про нього.

⁹ Гуліа Дмитро Йосифович (1874—1960) — абхазський радянський письменник, учений і громадський діяч, народний поет Абхазії (з 1937 р.), основоположник і фундатор абхазької літератури. Творець абхазького алфавіту, редактор першої абхазької газети «Апсни». Перекладач творів Т. Шевченка, автор статей про нього.

¹⁰ Працю... слід видати... — На матеріалах дисертації опубліковано статтю «Непорушна дружба» у зб.: Райдужними мостами. К., «Дніпро», 1968, с. 304—337. Абхазькою мовою вийшла монографія «Близькі серця», Сухумі, «Алашара», 1973.

ФРАНКОВА КРИНИЦЯ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1966, 26 серпня.

Це — виступ П. Тичини на урочистому вечорі, присвяченому 110-й річниці від дня народження І. Франка.

В архіві П. Тичини зберігаються два автографи. 1. Чистовий (ф. 464, № 3730). За цим автографом статтю надруковано в газеті з деякими відмінками, а саме: опущено звертання («Дорогі товариші!») та закінчення: «Скоро прийде той час, коли наша дружна сім'я народів відзначатиме річницю Великого Жовтня, який завіттів сонце свободи. Про це сонце весь час мріяв наш Камешар,

він відчував, що ось-ось воно вже зійде. Та уже і перші промені його він бачив. І він всією душею вітав тее сонце. Бо з ним же братерство, свобода, весна!

Весна, весна, народу щастя,
Єднання в світі всіх людей!
В серця нам радість передається,
Що з нами ж і Франко іде...

Співайся, пісне полум'яна,—
Нехай же чує вся земля
Про мужнього Франка Івана,
Сина Коваля!»

2. Чорновий (ф. 464, № 3731), заготовки до статті; на одному з аркушів написано початок виступу, який відрізняється від чистового тексту: «Шановні товариші! Сьогодні ми зібрались тут, щоб з любов'ю згадати великого сина українського народу, найбільшого після Тараса Шевченка революційного письменника Івана Яковича Франка.

Незвичайною володів він здібністю об'єднувати людей праці в боротьбі проти експлуаторів, капіталістів. Чудесній, правдивій душі його завжди були відкриті двері для спілкування з людьми кожної національності. Ось через що в усій діяльності Франка блискучим самоцвітом світиться ідея дружби народів. Всесвітня Рада Миру прийняла рішення про відзначення в 1966 році всіма народами світу знаменних ювілейних дат — 110-річчя від дня народження і 50-річчя від дня смерті Івана Яковича Франка».

Датуються і подається за першодруком.

¹ ...нормальної школи при василіанському монастирі.— Такі школи були створені на Україні греко-католицьким орденом Василя Великого, що існував з початку XVII ст. на землях Західної України і Західної Білорусії. У василіанських школах панували схоластично-суїтські методи навчання.

² Шекспір Вільям (1564—1616) — великий англійський поет, один з найбільших драматургів світу. П. Тичина високо цінував творчість В. Шекспіра.

³ «Друг» — літературно-науковий журнал-двотижневик. Виходив у Львові в 1874—1877 рр. Спочатку мав «москвофільський» напрям. З приходом у його редакцію І. Франка та М. Павлика (1876) «Друг» став органом демократичної молоді.

⁴ Павлик Михайло Іванович (1853—1915) — український письменник, публіцист і громадський діяч революційно-демократичного напрямку; друг і соратник І. Франка. Видавав разом з І. Франком журнали «Громадський друг», «Товариш», «Народ», газету «Хлібороб». П. Тичина згадує М. Павлика у своїх статтях та доповідях про І. Франка.

⁵ Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, історик, фольклорист, громадський діяч. Як політично неблагонадійний змушений був емігрувати за кордон. У Женеві видавав збірник «Громада» (1878), потім у співробітництві з М. Павликом і С. Подолинським — журнал «Громада», а також твори О. Герцена, Т. Шевченка, Панаса Мирного та ін. П. Тичина

згадує М. Драгоманова в поемі «Подорож до Іхтімана» (1950—1967; див. третій том цього видання).

⁶ Писарєв Дмитро Іванович (1840—1868) — видатний російський критик і публіцист, революційний демократ. Послідовник М. Чернишевського, палкий поборник знищення кріпосництва в Росії і визволення праці від гніту капіталу. Виявляв значний інтерес до української літератури. Був у дружніх взаєминах з Марком Вовчком, з глибокою пошаною ставився до Т. Шевченка. І. Франко популяризував творчість Д. Писарєва серед українських читачів — у перекладі В. Полянського видав брошуру Д. Писарєва «Пчоли», до якої написав передмову (1879).

⁷ «Колись в одному шановнім руськім домі...» — вірш із циклу «Тюремні сонети», написаного І. Франком під час третього арешту 1889 р.

⁸ «Что делать?» — роман М. Чернишевського (1863); 1877 р. у перекладі І. Франка під назвою «Що діяти? (З оповідань про нових людей)» друкувався на сторінках журналу «Друг».

⁹ «...ми не можемо знайти кращого провідника над Карла Маркса». — Цитату взято з проєктованої І. Франком передмови до підручника політичної економії, в додатках до якої він мав намір вмістити перекладений ним українською мовою 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса (див.: Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах, т. 44).

¹⁰ ...оповідання Буревісника революції він друкував у Львові. — 1904 р. І. Франко видав у Львові українською мовою першу збірку оповідань «Буревісника революції» — М. Горького — «Мальва та інші оповідання».

¹¹ Золя Еміль (1840—1902) — видатний французький письменник, гуманіст і демократ, автор 20-томної серії романів «Ругон-Маккари» (1871—1893). Перші переклади творів Е. Золя українською мовою належать І. Франку; він також написав кілька літературно-критичних статей: «Еміль Золя і його твори» (1878), «Еміль Золя. Життєпис» (1881), вступне слово до видання: *Золя Е. Довбня. Повесть з життя паризьких робітників*. З французької переклала О. Рощкевич (1879).

¹² Данте Аліг'єрі (1265—1321) — великий італійський поет, автор знаменитої «Божественної комедії» (1307—1321). Один із перших перекладачів її українською мовою був І. Франко.

¹³ Байрон Джордж-Ноел-Гордон (1788—1824) — великий англійський поет, представник революційного романтизму. В. Бєлінський назвав його Прометеем нового часу. Твори Дж. Байрона українською мовою перекладали І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, П. Куліш, М. Костомаров.

¹⁴ «Беркут» — вірш І. Франка (1883) з циклу «Excelsior!» (1887, 1893).

В НОВИХ ПОЕТАХ ТИ ЖИВЕШ!

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1966, 23 вересня.

В архіві П. Тичини зберігається два автографи: чорновий (ф. 464, № 3140); четвертий аркуш написаний синім чорнилом українською мовою, текст якого не ввійшов до першодруку: «Я добре пам'ятаю, як 1935-го року в Парижі, після закінчення Міжнародного конгресу захисту культури, частина радянської

делегатції виступала в одному із клубів перед паризькою мистецькою аудиторією, в число яких затесалися були й політичні емігранти з нашої країни (недобитки денікінців), і як на всі злобні вихватки останніх проти Країни Рад гідно себе [вели] й дотепно відповідали їм члени української делегації, а також член делегації грузинської Галактіон Табідзе. Я його виділяю тут тому, що він же майже всі свої відповіді бойові подавав виключно із безсмертного твору Руставелі про те, як треба ніколи не підсікати в душі своїй любові до Батьківщини». Під номером 3141 зберігається чистовий автограф російською мовою без назви; зверху і вкінці підпис: «Павло Тичина». Це скорочений, порівняно з статтею в «Літературній Україні», варіант з деякими відміннями та доповненнями: «Я хорошо помню, с каким энтузиазмом в 1935 году, во время выступлений писателей, встретили участники Международного конгресса защиты культуры в Париже имя Руставели! (Конгресс организован был Апри Барбюсом.)» Наведено також цитати із вірша Н. Бараташвілі «Мерані» у перекладі М. Лозинського:

Твоей дорогой мой брат грядущий
проскачет смелый быстрее меня.
И, поравнявшись с судьбиной черной,
смело обгонит его коня.

Акакія Церетелі у перекладі П. Антокольського:

Славить наш край помощи мне,
В новом поэте воскресни;

Іллі Чавчавадзе із «Базалетського озера» у перекладі В. Державіна:

Если так, прославим всенародно
Витязя, кто силы чудной полн,
Первый в мире в сад сойдет подводный
И подымет колыбель из волн.

В українському тексті дано тільки переказ цих рядків. Інакше закінчення статті: «Честь и слава Миколі Платоновичу, честь и слава Бажану!»

Статтю написано для газети «Правда», про що свідчить лист з редакції про її повернення авторові (зберігається в архіві разом з чистовим автографом): «Шановний Павло Григорович! Повертаємо за Вашим проханням оригінал статті про Шота Руставелі. Дуже вдячні Вам за увагу. З глибокою пошаною М. Одинець. 21.IX 1966 р.». Стилий варіант цієї статті, як коротке слово про письменника під назвою «Титан мысли» вміщено в газеті «Правда» 25 вересня 1966 р. на сторінці, присвяченій 800-й річниці від дня народження Шота Руставелі серед відгуків та висловлювань М. Тихонова, О. Прокоф'єва, Е. Межелайтиса, Петруся Бровки, Мірзо Турсун-заде, І. Абашідзе, С. Загурського, Ле Тан Вієна, Амріті Прітам, Джо Уоллеса. Наводимо цей текст:

«В чем именно заключается секрет широкой популярности Шота Руставели? Да прежде всего в его неразрывной связи со своим народом, в понимании нужд народных и запросов.

Шота Руставели чувствовал в себе силу необычайную. Шота Руставели сознавал свое внутреннее право не бояться сильных мира. Поэтому-то он так смело и открыто говорил правду в лицо всем князьям и богачам.

Гуманистические идеи книги Руставели, будучи сразу же подхвачены народом Грузии, огненными буквами засверкали среди мрака средневековья.

Богатыми мы называем те литературы, у которых родоначальниками были титаны слова, мысли и действия. Шота Руставели возвел грузинскую литературу на небывалую дотоле высоту. Нам ясно видно, как все последующие грузинские поэты учились у него бесстрашию в своем движении вперед, к светлому будущему. Павло Тычина. Г. Киев).

Ще стисліший варіант українського тексту із зміненням закінченням («Честь и слава Руставели! — говорим мы в дни юбилея. — Слава великому поэту, сыну всех времен и народов!») опубліковано російською мовою в газ. «Заря Востока», 1966, 25 вересня, під назвою «Сквозь столетия сия».

Датується і подається за першодруком.

¹ ...приходив до нас іще в 1937 році.— У грудні 1937 року в Тбілісі відбувся Руставелівський пленум Спілки радянських письменників з нагоди 750-річчя від дня народження Шота Руставелі.

² Леонідзе Георгій Миколайович (1899—1966) — грузинський радянський поет, літературознавець, академік Академії наук Грузинської РСР (з 1944 р.). Перекладав грузинською мовою твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, окремі розділи «Слова о полку Ігоревім». П. Тичина переклав його вірш «Давид Гурамішвілі» (див. п'ятий том цього видання).

³ «Ти на столі — якого ж бо титана?» — четверта строфа із вірша Г. Леонідзе «До поеми „Витязь у тигровій шкурі“» у перекладі П. Тичини.

⁴ Чавчавадзе Ілля Григорович (1837—1907) — видатний грузинський письменник і громадський діяч, один з активних борців проти самодержавства й кріпосництва, основоположник реалістичної школи в грузинській літературі. Твори І. Чавчавадзе українською мовою перекладали Б. Грінченко, П. Грабовський; за радянського часу — О. Новицький, О. Гончар, П. Тичина переклав вірш «Весна» (див. п'ятий том цього видання).

⁵ Навроцький Олександр Олександрович (1823—1892) — український громадський діяч, перекладач, поет, член Кирило-Мефодіївського товариства. Переклав українською мовою частину поеми Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» під назвою «Одягнений у барсову шкуру».

САЛЕМ, БРАТЕ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1966, 23 вересня, під рубрикою «Декада української літератури і мистецтва в Казахській РСР».

Російською мовою цю саму статтю опубліковано в газеті «Казахстанская правда», 1966, 23 вересня.

Датується і подається за першодруком.

¹ Джамбул Джабаєв (1846—1945) — видатний казахський народний поет-акин. З шістнадцяти років складав пісні.

Багато творів присвятив темі дружби народів, Україні, Т. Шевченкові. У травні 1938 р. П. Тичина і М. Бажан від імені діячів української культури привітали народного поета з 75-річчям творчої діяльності. Тоді Джамбул склав пісню «Моему синові Павлу Тичині». П. Тичина присвятив йому вірш «Привітання Джамбулу» (16 травня, 1938, Алма-Ата; див. другий том цього видання), написав статтю «Джамбул» (1938; див. восьмий том цього видання).

(ВИСТУП ПО ТЕЛЕБАЧЕННЮ З НАГОДИ
800-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Ш. РУСТАВЕЛІ)

Вперше під редакційною назвою «Вогненне звучання невмирущої поеми» без останніх трьох абзаців надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 94—98.

В архіві П. Тичини зберігається чистовий автограф (ф. 464, № 3733); у ньому зверху синім олівцем П. Тичина занотував: «Записано в звіті до А[кадемії] наук по телебаченню», чорнові заготовки й начерки (ф. 464, № 3734), а також машинопис — передрук чистового тексту (ф. 464, № 3735).

Подається за автографом.

¹ Кулієв Кайсин Шувайович (нар. 1917 р.) — балкарський радянський письменник, народний поет Кабардино-Балкарської АРСР (з 1967 р.), перекладач, лауреат Державної премії СРСР 1947 р., Державної премії РРФСР імені М. Горького 1966 р.

² Джангулашвілі Теймураз Олександрович (нар. 1923 р.) — грузинський радянський поет. Перша його поетична книжка «Дев'ятсот сорок п'ятий» вийшла 1948 р. Російською мовою вийшла збірка поезій «Полдень» (1974). Працює також у галузі дитячої поезії та поетичного перекладу.

³ Афруз Гусейн кизи (справжнє прізвище — Диланова Джаган Афруз Гусейн кизи; 1924—1984) — азербайджанська радянська поетеса і драматург. Автор поетичної збірки «Вірші й поеми» (1954) та п'єс «Вогні Гангу» і «Муза натхнення».

⁴ Кайтуков Георгій Харитонович (нар. 1911 р.) — осетинський радянський поет, перекладач. Автор поетичних збірок «Вірші і поеми» (1948), «Зброя миру» (1951), «Спасибі, люди» (1959), «Добре мати друга» (1960). Переклав «Євгенія Онєгіна» та «Полтаву» О. Пушкіна.

⁵ Гулак Микола Іванович (1822—1899) — український революційний демократ, педагог і вчений, один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства (належав до його лівої революційної групи). 1847 р. був заарештований і ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, в 1850 році висланий до Пермі. У 1859—1887 рр. вів педагогічну й наукову роботу на Україні, в Грузії та Азербайджані. Як учений відомий працями з історії, математики, філології та юриспруденції. Перекладав з грузинської та азербайджанської літератур. Йому належить стаття «Про грузинську поему „Барсова шкура“ Руставелі».

⁶ Абашідзе Іраклій Віссаріонович (нар. 1909 р.) — грузинський радянський поет, академік Академії наук Грузинської РСР (з 1960 р.), лауреат Державної премії Грузинської РСР імені Ш. Руставелі 1964 р.

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1966, 15 листопада, у рубриці «Передз'їздівські інтерв'ю» і під заголовком «Назустріч V-му з'їздові письменників України».

Скорочений варіант цього інтерв'ю надруковано також у газеті «Вечірній Київ», 1966, 15 листопада, під рубрикою «Наші передз'їздівські інтерв'ю» із назвою «Творити для народу».

Датується і подається за газетою «Літературна Україна».

V з'їзд письменників України розпочав роботу 16 листопада 1966 р. в Сесійному залі Верховної Ради УРСР.

¹ «Срібної ночі» — збірка віршів П. Г. Тичини, вийшла у видавництві «Дніпро», 1964 р.

² «Вибране» — збірка вийшла в травні 1966 р. у видавництві «Дніпро».

³ «Подорож з капелою Стеценка по Україні (1920 р.)» — за життя П. Тичини ця книжка не була опублікована. Вперше надруковано її 1971 р. у перших чотирьох номерах журналу «Вітчизна» з передмовою Я. Баша «Незвичайна мандрівка». Окремою книжкою з передмовою О. Гончара «Яблуновоцвітний геній України» видано 1982 р.

⁴ ...драматичної поеми про Семена Руднева... — П. Тичина написав драматичну поему «Руднев і Ковпак» (див. другий том цього видання).

⁵ Працюю... над окремими драматичними сценами... про... Радищева... — П. Тичина написав тільки уривок драматичної поеми «Радищев у Лейпцігу».

ОРИСЯ Ж. НИВО, ДОЛОМ ТА ГОРОЮ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1966, 16 листопада.

Датується і подається за першодруком.

¹ Нурекська ГЕС — один із ступенів каскаду гідроелектростанцій на річці Вахші в Середній Азії поблизу селища Нурека в Пулісангінській ущелині (Таджицька РСР). Її спорудження розпочалося 1961 року. Нурекська ГЕС — основний вузол енергетичної системи Середньої Азії.

² ...відбулися на початку цього року. — XXIII з'їзд Комуністичної партії України розпочав роботу 15 березня 1966 р.

³ «Орися ж ти, моя ниво...» — цитата з поезії Т. Шевченка «Не нарікаю я на бога...» (1860).

⁴ Смілянський Леонід Іванович (1904—1966) — український радянський письменник та літературознавець. Автор низки повістей та новел, історико-біографічної повісті «Михайло Коцюбинський» (1940), роману про Т. Шевченка «Поетова молодість» (1960), а також історичних романів.

⁵ «Вогонь в одежі слова», «правдива іскра Прометея» — слова з незакінченої поеми І. Франка «Лісова ідилія» (1900).

⁶ ...слово, що називала його Леся Українка «зброєю іскристою» — слова з вірша Л. Українки «Слово, чому ти не твердая криця» (1896).

⁷ «Як чистий криштал» — останні слова з десятої пісні Г. Сковороди «Всякому городу нрав и права...» із збірки «Сад божественных песней» (1757—1782).

ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ
V З'ЇЗДУ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1966, 17 листопада.

В архіві П. Тичини зберігаються автографи: чорновий (ф. 464, № 3537) та чистовий (ф. 464, № 3538, з розміткою інтонаційних наголосів для читання), а також машинописи (ф. 464, № 3539) з виправленнями П. Тичини (ф. 464, № 3540) під назвою, написаною невідомою рукою: «Слово при відкритті V з'їзду письменників України».

Датується і подається за першодруком.

¹ ...на свій п'ятий письменницький з'їзд.— З'їзд відкрився 16 листопада 1966 р.

² Козланюк Петро Степанович (1904—1965) — український радянський письменник і громадський діяч, один з ініціаторів і засновників прогресивної письменницької організації «Горно» і журналу «Вікна». Брав активну участь в організації Антифашистського конгресу діячів культури у Львові. З 1944 р.— голова Львівської організації Спілки письменників України. Автор численних статей, памфлетів, гумористичних фейлетонів, оповідань для дітей.

³ Скляренко Семен Дмитрович (1901—1962) — український радянський письменник. Автор трилогії «Шлях на Київ», історичних романів «Святослав» і «Володимир», повістей, оповідань та нарисів часів Великої Вітчизняної війни.

⁴ Мельничук Юрій Степанович (1921—1963) — український радянський письменник, публіцист і літературознавець. Учасник комсомольського підпілля за часів панської Польщі. З 1951 р.— головний редактор журналу «Жовтень». Автор літературно-критичних праць про творчість українських письменників.

⁵ Нехода Іван Іванович (1910—1963) — український радянський поет.

⁶ Білецький Олександр Іванович (1884—1961) — український радянський літературознавець. Академік АН СРСР (з 1958 р.), АН УРСР (з 1939 р.), заслужений діяч науки (з 1941 р.). З 1939 р.— директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Автор праць з питань теорії і методології літературної творчості та літературознавства, історії та теорії української, російської і зарубіжних літератур, досліджень про творчість українських, російських і зарубіжних письменників. П. Тичина присвятив йому вірш «Срібної ночі. Памяті Олександра Івановича Білецького» (1962), що ввійшов до збірки «Срібної ночі», с. 40—47; див. третій том цього видання).

⁷ Гонімов Ілля Александрович (1875—1966) — російський радянський письменник. Найвідоміші його історичні повісті про шахтарів Донбасу.

⁸ Велєдницький Абрам Маркович (1894—1959) — єврейський радянський письменник.

⁹ Висікан Панас Захарович (1922—1963) — український радянський письменник.

¹⁰ Волкенштейн Давид Ісаакович (? — 1960) — єврейський радянський письменник.

¹¹ Гутерман Айзик Шмулевич (1906—1966) — єврейський радянський поет і драматург. Писав єврейською й російською мовами.

¹² Гольдес (Гольдесгейм) Ойзер Мойсейович (? — 1966) — єврейський радянський письменник.

¹³ Дольд-Михайлик Юрій (літературний псевдонім Юрія Петровича Михайлика; 1903—1966) — український радянський письменник, автор оповідань, п'єс, пригодницького роману «І один у полі воїн» (1957).

¹⁴ Дінкевич Йосип Львович (1911—1966) — єврейський радянський письменник.

¹⁵ Бирюков Микола Зотович (1912—1966) — російський радянський письменник. Автор романів, повістей, нарисів, лауреат Державної премії СРСР (1950 р.).

¹⁶ Бирюков Михайло Олексійович (1903—1966) — український радянський письменник, прозаїк, драматург, журналіст, громадський діяч.

¹⁷ Кологойда Іван Гнатович (1901—1959) — український радянський письменник.

¹⁸ Кундзич Олексій Леонардович (1904—1964) — український радянський письменник, автор оповідань, повістей, романів. Виступав і як перекладач, публіцист, літературний критик, теоретик перекладу.

¹⁹ Кривенко Євген Іванович (1912—1960) — російський радянський письменник.

²⁰ Лісняк Василь Андрійович (1908—1963) — український радянський поет, журналіст. Видав збірки поезій «Степові пісні» (1949), «Люблю село» (1955).

²¹ Литвак Григорій Миколайович (1912—1961) — український радянський письменник.

²² Лукіянович Денис Якович (1873—1965) — український радянський письменник, літературознавець, публіцист. Писав оповідання, новели, повісті. Автор численних літературознавчих праць з української літератури — про Т. Шевченка, І. Франка, О. Кобилянську, Н. Кобринську, М. Драгоманова, О. Маковея, а також мемуарів про громадське життя Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст.

²³ Копиця Давид Демидович (1906—1965) — український радянський літературознавець і громадський діяч. Автор статей про українських радянських письменників, сценаріїв кінофільмів «Кони не винні», «Пе коптор», «Максим Рильський»; дослідник творчості Т. Шевченка та І. Франка.

²⁴ Каган Абрам Якович (1900—1965) — єврейський радянський письменник. Автор поезій, поем, романів, біографічних повістей.

²⁵ Ледянко Микола Панасович (1898—1963) — український радянський письменник.

²⁶ Маруніч Ольга Іванівна (1918—1963) — українська радянська поетеса.

²⁷ Мішура Степан Кирилович (1916—1960) — український радянський письменник.

²⁸ Мізюн Григорій Михайлович (1903—1963) — український радянський письменник, автор літературно-критичного нариса про Ю. Федьковича «Співець народних сподівань» (1959).

²⁹ Маківка Степан Адамович (1889—1966) — український

радянський письменник, революційний і громадський діяч. В роки Великої Вітчизняної війни був партизаном, одним з організаторів підпільної «Народної гвардії імені Івана Франка».

³⁰ Недоля (Недоля-Гончаренко) Леонід Володимирович (1897—1963) — український радянський письменник.

³¹ Потушняк Федір Михайлович (1910—1960) — український радянський письменник, родом з Закарпаття. Перші вірші позначені впливом імпресіонізму. В прозових творах змалював життя закарпатського селянства в умовах капіталізму, боротьбу трудящих за визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Літературознавець, його перу належать наукові статті та замітки з етнографії, фольклору, літератури, історії Закарпаття.

³² Тевельов Матвій Герцович (1908—1962) — російський радянський письменник, автор збірок і нарисів про трудівників Закарпаття, їхню революційну боротьбу з поневолювачами (роман «Верховино, ти світку наш», кіносценаріїв.

³³ Суходольський Володимир Олександрович (1899—1962) — український радянський письменник. Писав п'єси, кіносценарії, інсценізував окремі твори М. Гоголя.

³⁴ Тулуб Зінаїда Павлівна (1890—1964) — українська радянська письменниця, автор історичного роману «Людолови» (1934—1937) та роману «За бортом» (1962), присвяченого життю Т. Шевченка під час заслання. Їй належить ряд п'єс, кіносценаріїв, перекладів з зарубіжних літератур та творів українських письменників російською мовою.

³⁵ Торін Володимир Єфремович (1911—1965) — український радянський письменник.

³⁶ Скоморовський Рафаїл Соломонович (1899—1962) — російський радянський письменник. Автор оповідань, романів, а також циклу оповідань «Високе життя» про Т. Шевченка.

³⁷ Черкашина Лариса Євгенівна (1905—1962) — українська радянська письменниця, публіцист.

³⁸ Шкрумеляк Юрій Андрійович (1895—1965) — український радянський поет. Автор поеми про І. Франка «Кузня в Нагуєвичях», про Довбуша — «Довбушева слава». Писав також для дітей.

³⁹ Яцків Михайло Юрійович (1873—1961) — український радянський письменник, автор низки повістей та оповідань. Опублікував спогади про І. Франка.

РЕЦЕНЗИЯ

НА МОНОГРАФИЮ Г. РАМАЗАНОВА
«ТВОРЧЕСТВО МАЖИТА ГАФУРИ»

Друкуються вперше за авторизованим машинописом (ф. 464, № 3325), що зберігається в архіві П. Тичини.

¹ Рамазанов Гілемдар Зігандарович (нар. 1923 р.) — башкирський радянський письменник. У поезіях та поемах оспівав героїзм башкирського народу у Великій Вітчизняній війні, трудові подвиги у мирний час. Україні присвятив вірші та поему «Пісня про Україну»; написав статті про українсько-башкирські літературні зв'язки, зокрема «Павло Тичина і Сайфі Кудаш» (1951). Перекладач поезій П. Тичини, М. Рильського, М. Стельмаха.

² Хамза Хакім-заде (Ніязі; 1889—1929) — видатний узбецький радянський письменник, основоположник узбецької радян-

ської літератури і театрального мистецтва, народний поет Узбецької РСР (з 1926 р.). Виступав і як композитор — укладав музичний супровід для своїх пісень і п'єс. Вбитий буржуазними націоналістами в кишляку Шахімардані (тепер Хамзаабад).

[РЕЦЕНЗІЯ

НА ДИСЕРТАЦІЮ В. ДОВЖЕНКА
«ШЛЯХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
РАДЯНСЬКОЇ МУЗИКИ (1917—1941)»]

Друкуються вперше за машинописом, що зберігається в архіві П. Тичини (ф. 464, № 3326). Машинопис без назви й без підпису. Зверху невідомою рукою синім чорнилом написано: «копія», синім олівцем — «2-гий прим[ірник]». Перший примірник із підписом П. Тичини та датою — 30.XI 1966 р. — зберігається в особистому архіві В. Довженка.

Датується за машинописом.

¹ Довженко Валеріан Данилович (нар. 1905 р.) — український радянський музикознавець і композитор, доктор мистецтвознавства (з 1972 р.). Працює в галузі історії української музики. Автор творів для фортепіано, скрипки, віолончелі, романсів і хорів.

² Вересай Остап Микитович (1803—1890) — видатний український народний кобзар. Походив з родини кріпаків на Полтавщині. В його репертуарі було багато історичних, побутових, сатиричних та жартівливих пісень. П. Тичина написав статтю про нього «Остап Вересай» (1940; див. восьмий том цього видання).

³ Ліньова (уроджена Папріц) Євгенія Едуардівна (1854—1919) — російська збирачка, пропагандистка й дослідниця народних пісень, співачка (контральто), хоровий диригент. У 1897—1910 рр. здійснила ряд фольклорних експедицій, вперше застосувавши фонограф для запису народних пісень. Записи зберігаються в Інституті російської літератури АН СРСР (Ленінград). Основна праця Є. Ліньової — «Великорусские песни в народной гармонизации» (два вип., 1904, 1909).

⁴ Луначарський Анатолій Васильович (1875—1933) — радянський державний і партійний діяч, літературний критик, письменник, академік АН СРСР (з 1930 р.).

⁵ Давидовський Григорій Митрофанович (1866—1952) — український радянський хоровий диригент і композитор, заслужений артист УРСР (з 1951 р.), автор хорів, вокальних вальсів, обробок українських, російських, румунських, польських, мордовських народних пісень тощо.

⁶ А капела — пісенне виконання без музичного супроводу.

⁷ Данькевич Костянтин Федорович (1905—1984) — український радянський композитор, педагог, диригент, народний артист СРСР (з 1954 р.). Написав понад 100 творів.

⁸ Мейтус Юлій Сергійович (нар. 1913 р.) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв Туркменської РСР (з 1944 р.) та УРСР (з 1948 р.), лауреат Державної премії СРСР 1951 р.

⁹ Рибальченко Всеволод Петрович (нар. 1904 р.) — український радянський композитор, автор опер, романсів, балад, обробок народних пісень та пісень на вірші Т. Г. Шевченка.

¹⁰ Тіц Михайло Дмитрович (нар. 1898 р.) — український ра-

дянський композитор і педагог, автор опер, кантат, обробок народних пісень, теоретичних праць, зокрема праці «Про тематику і композиційну структуру музичних творів» (1962).

¹¹ Жуковський Гермап Леонтьович (1913—1976) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1958 р.), лауреат Державної премії СРСР 1950 р., автор опер, балетів, кантат, концертів для фортепіано і скрипки з оркестром, музики до кінофільмів.

¹² Лятошинський Борис Миколайович (1895—1968) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1945 р.), лауреат Державних премій СРСР 1946, 1952 рр.

¹³ ...«загальний характер всього цілого і кожного окремого...» — цитата із статті М. Гоголя «О малоросийских песнях» (1833).

ГОЛОСНИЙ СИН ВІКУ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1966, 5 грудня.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис під цією назвою (ф. 464, № 3513) і з датою — 1966.

Датується і подається за першодруком.

¹ Тихонов Микола Семенович (1896—1979) — російський радянський письменник і громадський діяч, лауреат Державних премій СРСР, Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1957 р. З 1949 р. Голова Радянського Комітету захисту миру, член Всесвітньої Ради Миру. Публіцист, перекладач. Творчість М. Тихонова тісно пов'язана з Україною. Він написав низку віршів, присвячених Україні, статтю про І. Франка «Великий Каменяр», переклав «Заповіт» Т. Шевченка. П. Тичина переклав українською мовою вірші М. Тихонова «Вірменія», «І знов одвідав я Донгузору» (див. п'ятий том цього видання). 1946 р. за редакцією П. Тичини вийшла книжка перекладів поезій М. Тихонова «Вибране».

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Вперше надруковано у вид.: *Стеценко К.* Зібрання творів у п'яти томах. К., «Мистецтво», 1966, т. 5, с. 5.

В архіві П. Тичини зберігається чорновий автограф передмови (ф. 464, № 10 130).

Датується і подається за першодруком.

¹ ...як уже зазначалося в слові від упорядників... — Упорядники п'ятого тому — М. Гордійчук та В. Юдіна — у слові від упорядників писали: «Текст оперети „Сватання на Гончарівці“ друкується за другим виданням твору Г. Квітки-Основ'яненка „Сватаньє“» (Х., 1840 р.), музика — за першим виданням Л. Ідзіковського (1909 р.). За цими першоджерелами оперета була випущена Державним видавництвом образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР в 1958 році.

Водевіль «Бувальщина» А. Велісовського подається за виданням «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривай» (К., 1888 р.). Музика до нього — за першим виданням Л. Ідзіковського (1909 р.).

Весільні пісні до драми «Дві сім'ї» М. Кропивницького та хор «Летять галочки» з музики до п'єси «За друга» М. Старицького друкується за автографом, який зберігається в Державній публічній бібліотеці Академії наук УРСР».

[ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА]

Вперше надруковано у вид.: *Косенко В.* Зібрання творів в десяти томах. К., «Музична Україна», 1971, т. 3, с. 5.

В архіві П. Тичини зберігаються два чорнових автографи передмови (ф. 464, № 3228 та 3229) з авторськими виправленнями синім олівцем.

Датується орієнтовно, на підставі звіту П. Тичини за 1966 рік про редагування творів В. Косенка (ф. 464, № 10 573).

Подається за першодруком.

¹ Тютчев Федір Іванович (1803—1873) — російський поет, великий майстер лапідарного, афористичного вірша. Поезії Ф. Тютчева — це роздуми і уявлення поета про космос, природу, внутрішній світ людини, кохання. Вірші Ф. Тютчева «Сльози», «Осіній вечір» В. Косенко поклав на музику.

² Огарьов Микола Платонович (1813—1877) — видатний російський революційний демократ, поет і публіцист. У 1856 р. емігрував за кордон, разом з О. Герценом у Лондоні створив безцензурну російську пресу — альманах «Полярная звезда» (1855—1862), політичну газету «Колокол» (1857—1867). Один з організаторів товариства «Земля і воля». З 30-х років виступав як поет. Поезії М. Огарьова сповнені соціального протесту проти самодержавства. Вірш М. Огарьова «Ніч і буря» (переклад П. Тичини) В. Косенко поклав на музику.

³ Толстой Олексій Миколайович (1883—1945) — видатний російський радянський письменник, академік АН СРСР (з 1939 р.). Писав вірші, нариси та оповідання, повісті, романи, п'єси, книжки для дітей. Активний учасник міжнародних антивоєнних конгресів у Парижі, Брюсселі, Лондоні, Мадриді. Писав теоретичні статті про основні принципи соціалістичної естетики, завдання радянської літератури. Вірш О. Толстого «Коли б то ти могла» (переклад О. Байкаря) покладений В. Косенком на музику.

⁴ ...на слова... О. Блока... — «Жолискова» (переклад Г. Яра, музику написав В. Косенко).

⁵ Апухтін Олексій Миколайович (1841—1893) — російський поет-лірик. З 1859 р. друкувався в журналі «Современник», хоча й не поділяв революційно-демократичного напрямку журналу. Чимало віршів О. Апухтіна покладено на музику. В. Косенко, зокрема, написав музику на поезії «Ні відгуку, ні слова» (переклад П. Засенка), «На серці радості немає» (переклад Р. Чумака), «Я ждав тебе», «І знов душа моя» (переклад Г. Чубука).

⁶ В перекладах... брали участь М. Рильський, Дм. Ревуцький... — М. Рильський переклав з О. Пушкіна вірш «Я пережив свої бажання» (1821), «Вечірню пісню» («Редеєт облаков летучая гряда», 1820), «Я тут, Інезіль» (1830). Дм. Ревуцький переклав з О. Пушкіна «Старовинну пісню» («Цветок засохший, безуханный...», 1828).

⁷ Первомайський Леонід Соломонович (літературний псевдонім Гуревича Іллі Шльомовича, 1908—1973) — український радянський письменник. Належав до літературного об'єднання

«Молодняк». Писав вірші, оповідання, романи, п'єси, статті та нариси; багато працював над перекладами творів Ш. Петефі, Г. Гейне, фольклорних творів слов'янських та інших народів. Переклав з О. Пушкіна вірш «В Сибір» (1927), з М. Лермонтова вірш «И скучно, и грустно...» («Сумний я»).

⁸ ...пісні ...М. Кропивницького...— Кропивницький Марко Лукич написав низку музичних творів: дуети «За сонцем хмаронька пливе...», «Де ти бродиш, моя доле...»; пісні «Соловей-ко», «Ревуть-стогнуть гори-хвилі...» та ін.

⁹ ...«Ніч і буря» та «Смерть матері»... замінити новими перекладами.— Ці твори вдруге переклав П. Тичина.

[МРИ, ПЛАНИ, ЗАДУМИ]

Вперше надруковано в газ. «Друг читача», 1967, 3 січня, під рубрикою «Письменники до 50-річчя Великого Жовтня».

Датується і подається за першодруком.

КАЖДОЙ СТРОКОЙ БОРЮТСЯ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1967, 27 лютого, як інтерв'ю в зв'язку з присвоєнням П. Тичині (а також М. Шолохову, К. Федіну, Л. Леонову, О. Корнійчуку, М. Турсун-заде, А. Упіту) звання Героя Соціалістичної Праці.

В газеті вміщено фото П. Тичини з такою приміткою: «Биография писателей, удостоенных в эти дни звания Героя Социалистического Труда,— это биография времени, история Советской страны. Такова жизнь Павла Григорьевича Тычины, любимого поэта украинского народа, чей голос звучит не одно десятилетие на многих языках мира. И на многих языках мира звучат сегодня поздравления, идущие к поэту со всех концов земли.

Я побывал в гостях у Павла Григорьевича Тычины и сердечно поздравил его от имени читателей «Правды» с правительственной наградой. Он только вчера вернулся домой из больницы, где пролежал полтора месяца, но чувствует себя сейчас хорошо.

У перекладі українською мовою інтерв'ю вміщене у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 21—22.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...в Москве соберется всесоюзный писательский съезд.— Мова йде про Четвертий Всесоюзний з'їзд письменників, який розпочав роботу 22 травня 1967 р.

² ...поздравление Константину Александровичу Федину...— К. Федін народився 24 лютого 1892 р.

[РОЗМОВА З КОРЕСПОНДЕНТОМ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО РАДІОМОВЛЕННЯ НА ЗАКОРДОН]

Вперше під редакційною назвою «Довір'я народу — висока честь» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 23—24.

Розмову записано на магнітофон.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис (ф. 464, № 3451) з авторськими виправленнями чорним олівцем. Зверху рукою П. Тичини зазначено: «Записавсь на закордон 2/III—67».

Подається за першодруком.

¹ Пишу поему про... Миколу Ілліча Подвойського.— Мова йде про поему «Моє дитинство», вперше надруковану в журналі «Прапор», 1971, № 1 (див. третій том цього видання).

[ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПО РАДИО ПЕРВОГО МАЯ 1967 г.]

Друкується вперше за машинописним текстом (ф. 464, № 3906), що зберігається в архіві П. Тичини.

Датується за змістом.

¹ ...стихи... о Николае Подвойском, Юрии Коцюбинском, Виталий Примакове...— Про М. Подвойського як свого вихователя в юнацькі роки П. Тичина описав у вірші «Моє дитинство», про В. Примакова, Ю. Коцюбинського написав вірш «Глибокі сліди (з товаришами своїми відвідав я Чернігів у 1966 році)». Вірш увійшов до збірки «В серці у моїм» (див.: третій том цього видання).

[ІНТЕРВ'Ю, ВЗЯТЕ ДЛЯ ЖУРНАЛУ «ПРАПОР»
НАПЕРЕДОДНІ ІV ВСЕСОЮЗНОГО З'ЇЗДУ
ПИСЬМЕННИКІВ]

Вперше під редакційною назвою «Та ще більше треба зробити» надруковано в журн. «Прапор», 1967, № 12, с. 42—48, з такою приміткою: «Розмова П. Г. Тичини про поетичну творчість і культуру, записана за кілька місяців до смерті видатного поета Станіславом Тельнюком».

Інтерв'ю взято С. Тельнюком у травні 1967 року. Уривок його (чотири запитання й відповіді) вперше опубліковано в газеті «Молода гвардія» 24 травня 1967 р. у рубриці «Єдина родина літератур» під назвою «Інтерв'ю з Павлом Григоровичем Тичиною», до якого додано таку примітку: «Цими днями в Москві проходить ІV з'їзд письменників нашої країни. Напередодні з'їзду молодий письменник Станіслав Тельнюк зустрівся з одним із найстаріших українських радянських поетів Павлом Григоровичем Тичиною і попросив його відповісти на ряд запитань. Запис цієї розмови друкуємо нижче».

Російською мовою (переклад Т. Стах) під назвою «Еще больше нужно сделать...» надруковано в газеті «Литературная Россия», 1972, 13 жовтня.

В архіві П. Тичини зберігається машинопис (ф. 464, № 3453), в кінці якого стоїть дата — «Травень 1967 року».

Подається за першодруком.

¹ Леонідзе Георгій Миколайович (1899—1966) — грузинський радянський поет, літературознавець, громадський діяч, Народний поет Грузинської РСР (з 1959 р.), академік Академії наук Грузинської РСР (з 1944 р.). Перекладав грузинською мовою твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини. П. Тичина переклав його вірш «Давид Гурамішвілі» (див. п'ятий том цього видання).

² Ауезов Мухтар Омарханович (1897—1961) — казахський радянський письменник, публіцист, академік Академії наук Казахської РСР (з 1946 р.), лауреат Державної премії СРСР 1949 р.

та Ленінської премії 1959 р.; автор п'єс, оповідань, повістей, романів, літературознавчих праць, перекладач творів В. Шекспіра, М. Гоголя. Роман-епосом М. Ауезова «Шлях Абая» перекладено українською мовою (1972).

³ Гафур Гулям (справжнє ім'я, по батькові та прізвище — Гафур Гулямович Гулямов; 1903—1966) — узбецький радянський письменник, академік Академії наук Уз.РСР (з 1943 р.), Народний поет Узбецької РСР (з 1963 р.), лауреат Ленінської премії 1970 р.

⁴ Лахуті Абулкасем (1887—1957) — відомий таджицький радянський поет, один із зачинателів таджицької радянської поезії. Автор гімну Таджикицької РСР. Перекладач поезій Т. Шевченка.

⁵ Межелайтіс Едуардас Беніамінович (нар. 1919 р.) — литовський радянський поет та громадський діяч, лауреат Ленінської премії 1962 р., Народний поет Литовської РСР (з 1974 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.).

⁶ Айтматов Чингіз (нар. 1928 р.) — киргизський радянський письменник, академік АН Киргизької РСР (з 1974 р.), лауреат Ленінської премії 1963 р., Державної премії СРСР 1983 р., автор повістей та оповідань. Пише киргизською та російською мовами.

⁷ «Хлюпни нам, море, свіжі лави!» — рядки з поезії П. Тичини «В космічному оркестрі» (VI. «Мов пущене ядро з гармати...»).

⁸ Вознесенський Андрій Андрійович (нар. 1933 р.) — російський радянський поет. Ускладненість словесних та звукових асоціацій давали привід звинувачувати поета у схильності до формалізму.

⁹ Роджественський Роберт Іванович (нар. 1932 р.) — російський радянський поет, лауреат Державної премії СРСР 1979 р.

¹⁰ Сулейменов Олжас Омарович (нар. 1936 р.) — казахський радянський поет. Пише російською мовою. Лауреат комсомольської премії Казахстану 1966 р., премії Ленінського Комсомолу 1967 р. За сценаріями О. Сулейменова поставлено фільми «Земля батьків» (1966), «Синій маршрут» (1968).

¹¹ Третяков Роберт Степанович (нар. 1936 р.) — український радянський поет, лауреат обласної комсомольської премії імені Героя Радянського Союзу О. Зубарева та премії імені П. Г. Тичини «Чуття єдиної родини» 1977 р.

¹² «Мов кабелі, од нації до нації потужно революції диктують по землі...» — цитата з вірша П. Тичини «В космічному оркестрі» (VIII. «Людськість промовляє...»; див. перший том цього видання).

¹³ «Забудеш рідний край — тобі твій корінь в сохне...» — цитата з поезії «Правдивим будь...» (1942), що ввійшла до збірки «Перемагать і жити» (1943; див. другий том цього видання).

¹⁴ Лорка — Гарсія Лорка Федеріко (1898—1936), іспанський поет і драматург. У своїй творчості широко використовував кращі традиції іспанського фольклору. В 1931—1933 рр. очолював пересувний театр «Баракка». Був членом Асоціації друзів СРСР і Союзу антифашистської інтелігенції. Розстріляний фашистами.

¹⁵ Сент-Екзюпері Антуан (1900—1944) — французький письменник. Під час другої світової війни був льотчиком. Загинув при виконанні бойового завдання.

¹⁶ Фрост Роберт (1874—1963) — видатний американський поет. В 1912—1915 рр. жив у Англії, там вийшла його перша книжка «Воля хлопчиків» (1913). Ліричні й пейзажні вірші Р. Фроста 60-х років відзначаються глибокою народністю й належать до шедеврів англомовної поезії. У 1962 р. Фрост відвідав СРСР. Нагороджений Пуліцерівською премією 1924, 1931, 1937, 1943 рр.

¹⁷ Хікмет Назим (Назим Хікмет Ран; 1902—1963) — видатний турецький письменник і громадський діяч, основоположник революційного напрямку в турецькій літературі, лауреат Міжнародної премії Миру 1950 р., член бюро Всесвітньої Ради Миру (з 1951 р.).

¹⁸ «Ми просто йшли. У нас нема зерна неправди за собою» — рядки з поезії Т. Шевченка «Доля» (1858).

¹⁹ Тайлер Уот (? — 1381) — один з ватажків антифеодального селянського повстання 1381 р. в Англії. Був підступно вбитий, а повстання придушене лицарським ополченням.

²⁰ Робін Гуд — легендарний розбійник, образ якого виведено в англійських народних піснях та баладах як уособлення мрії народу про героя-борця проти феодально-церковного гніту доби середньовіччя.

²¹ Ньютон Ісаак (1643—1727) — великий англійський фізик, механік, астроном і математик; член Лондонського королівського товариства (з 1672 р.) і президент його (з 1703 р.), член Паризької Академії наук (з 1699 р.).

²² Кромвель Олівер (1599—1658) — діяч англійської буржуазної революції XVII ст. Виступав як прихильник інтересів буржуазії та нового дворянства. Виявляв зацікавленість подіями визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

²³ Уатт Джеймс (1736—1819) — видатний англійський винахідник. Створив економічну парову машину подвійної дії з відцентровим регулятором швидкості обертання вала. Винайдення цієї машини сприяло бурхливому розвитку промисловості в багатьох країнах.

²⁴ Стефенсон (Стівенсон) Джордж (1781—1848) — англійський винахідник, поклав початок розвитку парового залізничного транспорту. Як консультант брав участь у будівництві залізниць ряду країн Європи.

²⁵ Діккенс Чарлз (1812—1870) — великий англійський письменник-реаліст. У своїй творчості спирався на краєці традиції національної літератури й фольклору. К. Маркс відзначав величезне пізнавальне значення спадщини Ч. Діккенса; високо цінувала його творчість російська революційно-демократична критика.

²⁶ Нельсон Горацио (1758—1805) — видатний англійський флотоводець, адмірал. Одним з перших в англійському флоті намагався перейти від лінійної морської тактики до нових способів провадження бою.

²⁷ Достоевський Федір Михайлович (1821—1881) — великий російський письменник-гуманіст; виступав з гнівним протестом проти гноблення та приниження людської гідності. Учасник революційного гуртка М. Петрашевського.

²⁸ ...моя біографія — то частка історії моєї батьківщини. — Вільний переклад рядків з листа Т. Шевченка до редактора журналу «Народное чтение» від 18 лютого 1860 р. — «История моей жизни составляет часть истории моей родины»

(див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів в шести томах. К., Вид-во АН УРСР, 1963, т. 5, с. 254).

²⁹ Баратинський Євген Абрамович (1800—1844) — російський поет. Писав елегії, послання, ліричні твори на філософські теми. Поділяв прогресивні погляди декабристів.

³⁰ Євтушенко Євген Олександрович (нар. 1933 р.) — російський радянський поет.

³¹ Тен Борис (Микола Васильович Хомичевський; 1897—1983) — український радянський поет, перекладач, лауреат премії імені М. Рильського 1979 р., автор збірок сонетів, перекладів творів Есхіла, Гомера, Арістофана, Арістотеля, Ф. Шіллера, В. Шекспіра, А. Міцкевича, О. Пушкіна, Л. Толстого та інших класиків світової літератури.

³² Кочур Григорій Порфирівич (нар. 1908 р.) — український радянський письменник-перекладач (з чеської, польської, англійської та французької мов) та літературний критик.

³³ Стешенко Ірина Іванівна (нар. 1898 р.) — українська радянська письменниця-перекладачка. Перекладає з російської, а також з французької, англійської, італійської, німецької мов.

³⁴ Лукаш Микола Олексійович (нар. 1919 р.) — український радянський письменник — перекладач поетичних і прозових творів з 18 іноземних мов і мов народів СРСР.

³⁵ Лучук Володимир Іванович (нар. 1934 р.) — український радянський поет, автор численних поетичних збірок, книжок для дітей, перекладів.

³⁶ Скірда Людмила Михайлівна (нар. 1945 р.) — українська радянська поетеса, кандидат філологічних наук, авторка збірок «Чекання», «Сходи», «Крила».

³⁷ Житник Володимир Костянтинівич (нар. 1938 р.) — завідувач кафедри слов'янської філології Київського університету, кандидат філологічних наук, поет, перекладач.

³⁸ Павличко Дмитро Васильович (нар. 1929 р.) — український радянський поет, літературознавець, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка 1977 р. та Республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1961 р., автор численних поетичних збірок, збірки статей «Магістралями слова» (1978), сценаріїв художніх фільмів, книжок для дітей. Працює в галузі поетичного перекладу.

³⁹ Рубаї — віршова форма, чотиривірш, здебільшого філософського змісту, в якому римуються перший, другий і четвертий рядки, а третій залишається без рими. Поширена в ліричній поезії народів Близького та Середнього Сходу.

⁴⁰ Гекзаметр — шестистопний дактилічний вірш з постійною цезурою. Найбільш характерний для античної епічної поезії. Зустрічається у Лесі Українки, М. Рильського, П. Тичини.

⁴¹ ..написав статтю про... поета... — див. у цьому томі статтю «Як друзі, як рідні».

ДО МОЛОДІ МІЙ ГОЛОС

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1967, 24 травня.

Децю скорочений варіант статті надруковано російською мовою в «Литературной газете», 1967, 7 червня, у рубриці «Раздумья после съезда» та під назвою «Мой голос к молодежи».

В архіві П. Тичини зберігається три машинописи українською та російською мовами пізнішого походження (ф. 464, № 3145).

Датуються і подаються за першодруком.

¹ ...правдиву іскру Прометейя...— цитата з поезії І. Франка «Лісова ідилія» (1900).

² Космодем'янська Зоя Анатоліївна (1923—1941) — комсомолка-партизанка в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу (із 1942 р.), помертно. П. Тичина присвятив їй вірш «Пісня про Зою Космодем'янську» (1942; див. другий том цього видання).

³ Сосніна Ніна Іванівна (1923—1943) — керівник комсомольського підпілля в Малині на Житомирщині в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу. Загинула разом з батьком І. І. Сосніним у бою з фашистами. Згадана книжка Дм. Бедзика «Плем'я нескоримих» вийшла друком 1949 року.

⁴ Бібіца Тетяна — дівчина, уродженка села Челпаново Атяшевського району Мордовської АРСР; ціною свого життя врятувала більше двадцяти жінок і дітей. Про неї П. Тичина написав вірш «Ми ковали, в нас дух живий», який ввійшов до збірки «Зростає, пречудовний світе» (1960; див. третій том цього видання).

⁵ Комаров Володимир Михайлович (1927—1967) — льотчик-космонавт СРСР (з 1964 р.), двічі Герой Радянського Союзу (1964, 1967 рр.— помертно). Загинув під час випробувального космічного польоту.

⁶ Ангеліна Параска Микитівна (1913—1959) — організатор і бригадир першої жіночої тракторної бригади в СРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці (1947 і 1958 рр.).

⁷ Мазаї Макар Микитович (1910—1941) — знатна людина Радянської України, новатор у металургійній промисловості, сталевар. Під час окупації м. Жданова німецько-фашистськими загарбниками закатований гестапівцями.

⁸ Земська Люба — учасниця Великої Вітчизняної війни. Газета «Правда» писала про неї 16 травня 1942 р.: «Люба Земська, вірна дочка українського народу, зі зброєю в руках виступила на захист своєї Батьківщини. В боях під Харковом вона підбила із протитанкової рушниць дві машини, але в нерівнім бою полягла смертю хоробрих». П. Тичина написав вірш «Люба Земська» (1942; див. другий том цього видання).

⁹ Блакитна (Вовчик-Блакитна) Майя Василівна (нар. 1923 р.) — дочка В. Еллана-Блакитного. В роки Великої Вітчизняної війни була партизанкою-розвідницею в тилу ворога. Нині — доцент кафедри психології Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

¹⁰ Булига Олексій Федорович (1938—1966) — за професією інженер; працював в Інституті електрозварювання імені Є. О. Патона АН УРСР. Писав вірші (друкувалися в журналах «Дніпро», «Жовтень», «Радуга»). Підготував для видавництва «Молодь» збірку поезій «Скресіння» (вийшла помертно).

¹¹ Гнатюк Ніна Юхимівна (нар. 1947 р.) — українська радянська поетеса, лауреат республіканської комсомольської премії імені М. Островського 1980 р. Згадана збірка поезій «Пелюстка грому» вийшла 1966 р.

¹² ...його перша книжечка у світ вийде.— Перша збірка віршів В. Забаштанського «Наказ каменярів» вийшла 1967 р.

¹³ Талалай Леонід Миколайович (нар. 1941 р.) — український радянський поет. У 1967 р. вийшла перша збірка його поезій «Журавлиний леміш».

¹⁴ Кульбак (Володіна) Лідія Андріївна (нар. 1936 р.) — українська радянська поетеса.

¹⁵ Підпалій Володимир Олексійович (1936—1973) — український радянський поет. Автор збірок «Зелена гілка», «Повесіння», «Тридцять літо», «В дорогу за ластівками», «Вишневий світ».

¹⁶ Свиридов Георгій Васильович (нар. 1915 р.) — російський радянський композитор, лауреат Ленінської премії 1960 р.

¹⁷ Хренников Тихон Миколайович (нар. 1913 р.) — російський радянський композитор і музично-громадський діяч, народний артист РРФСР (з 1955 р.), лауреат Ленінської премії 1983 р.

¹⁸ Порик Василь Васильович (1920—1944) — лейтенант Радянської Армії, Герой Радянського Союзу (з 1964 р., посмертно) і Руху Опору у Франції в роки другої світової війни, один з керівників радянських партизанських підрозділів, сформованих із військовополонених, які вирвалися з фашистських концтаборів. Розстріляний есесівцями 1944 р. у французькому місті Аррасі, де й похований.

¹⁹ Громова Уляна Матвіївна (1924—1943) — комсомолка-підпільниця. У вересні 1942 р., під час німецько-фашистської окупації, організувала комсомольську підпільну групу, яка ввійшла до складу «Молодої гвардії». Закатована гестапівцями.

²⁰ «Цей горизонт — ще не кінець дороги...» — цитата із вірша Л. Кульбак (Володіної) із збірки «Виросту жницею» (1966).

КВІТНИ, МОВО НАША РІДНА

Вперше надруковано в журн. «Мовознавство», 1967, № 5, с. 20—24.

Стаття призначалася для першого випуску щорічника «Питання мовної культури» (1967), але потім була вміщена в ювілейному номері журналу «Мовознавство» (до 50-річчя Великого Жовтня).

В архіві П. Тичини зберігається машинописний текст (ф. 464, № 3146), з виправленнями і підписом автора.

Датується і подається за першодруком (з незначними скороченнями).

¹ ...циркуляр царського міністра Валуєва... — Йдеться про розпорядження царського уряду 1863 р. про заборону друкування книг українською мовою. Автором його був крайній реакціонер, міністр внутрішніх справ П. О. Валуєв, відомий своєю заявою, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». Починаючи з 1863 р., видання книжок українською мовою в Росії і на Наддніпрянській Україні майже припиняється.

² Емський указ 1876 року — розпорядження царського уряду, спрямовані на придушення української культури, підписані Олександром II у м. Емсі (Німеччина).

³ Квітка-Основ'яненко (справжнє прізвище — Квітка) Григорій Федорович (1778—1843) — перший видатний прозаїк нової української літератури. Писав українською і російською мовами. Українською мовою писав сатирично-гумористичні твори

й сентиментально-реалістичні оповідання й повісті, за які П. Тичина назвав його «чуйним».

⁴ Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790—1865) — український поет і культурно-освітній діяч. Продовжував реалістичні традиції І. Котляревського й російського байкаря І. Крилова. Творець перших на Україні романтичних балад на сюжети А. Міцкевича («Твардовський»), Й.-В. Гете («Рибалка»), автор бурлескних переспівів з Горация («До Пархома») й майстерних за формою ліричних поезій.

⁵ Гребінка Євген Павлович (1812—1848) — український і російський письменник. З 1848 р. жив у Петербурзі. Видавав альманах «Ластівка» (1841). Автор віршів, поем, оповідань, повістей, романів, нарисів, статей, збірки байок «Малороссийские приказки» (1834).

⁶ «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» — цитата з поезії Т. Шевченка «До Основ'яненка» (1839).

⁷ «...стане прозорою й міцною...» — цитата з листа М. Коцюбинського до І. С. Нечуя-Левицького від 2(15) грудня 1904 р. (*Коцюбинський М.* Твори в семи томах. К., «Наукова думка», 1974, т. 5, с. 322).

⁸ «А воно й ніяк не смішно...» — рядки з поезії П. Тичини «Пісня трактористи» (1933; див. перший том цього видання).

⁹ Стальський Сулейман (справжнє прізвище — Гасабков; 1869—1937) — видатний лезгінський народний поет-співець, Народний поет Дагестану (з 1934 р.). П. Тичина переклав поезії С. Стальського «Соловей» і «Старшина» (див. п'ятий том цього видання).

¹⁰ Неріс Саломея (справжнє прізвище — Бачінскайте-Бучене; 1904—1945) — литовська радянська поетеса, лауреат Державної премії СРСР 1947 р., Народна поетеса Литовської РСР (з 1954 р., посмертно). П. Тичина переклав її вірш «Москва» (див. п'ятий том цього видання).

¹¹ Вургун (справжнє прізвище — Векілов Самед; 1906—1956) — видатний азербайджанський радянський поет, академік Академії наук АзРСР (з 1945 р.), Народний поет АзРСР (з 1956 р.). Був у приятельських взаєминах з П. Тичиною. Збереглося кілька фото П. Тичини з С. Вургуном.

¹² Білодід Іван Костянтинович (1906—1981) — український радянський мовознавець, академік АН СРСР (з 1972 р.) і АН УРСР (з 1957 р.), заслужений діяч науки УРСР (з 1966 р.), віце-президент АН УРСР (з 1963 р.), автор праць із сучасної української літературної мови, загального мовознавства, теорії перекладу, лінгвостилістики, методології та історії мовознавства, лексикології й лексикографії.

ДРУЖБОЮ МИ ЗДРУЖЕНІ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1967, 12 вересня.

¹ Дружбою ми здружені.— Такими рядками починається приспів у «Пісні молодості» (1937) П. Тичини із збірки «Чуття єдиної родини» (див. другий том цього видання).

² Донськой Дмитрій (Дмитрій Іванович; 1350—1389) — великий князь владимирський і московський (з 1359 р.), внук Івана І

Даниловича Калити. Перший з руських князів очолив збройну боротьбу проти монголо-татарського іга. В Куликовській битві 1380 р. на Дону розгромив військо воєначальника Золотої Орди Мамай, за що його прозвали Донським.

³ «...при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива...» — цитата із статті В. І. Леніна «Критичні замітки з національного питання» 1913; див. *Ленін В. І. Повне зібрання творів*, т. 24, с. 125).

ТОРЖЕСТВУЙ, МІЙ НАРОДЕ!

Вперше з підзаголовком «Слово до читачів «Вітчизни» надруковано в журн. «Вітчизна», 1967, № 11, с. 2—3.

Статтю опубліковано після смерті П. Тичини. Перед текстом зроблено примітку: «Ми свідомо не взяли ім'я та прізвище автора цього звернення в траурну рамку. Павло Тичина — великий поет і мислитель українського народу живе і житиме так довго, як житиме його народ.

Друковане звернення до читачів «Вітчизни» — останнє слово поета-комуніста. Адресоване воно усім сучасникам, усім радянським людям. На знаменному Святи Півстоліття — Павло Тичина з нами!»

Подається за першодруком.

¹ Дибенко Павло Юхимович (1889—1938) — радянський військовий і державний діяч. Активний учасник Лютневої, Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, один з організаторів радянського Військово-Морського Флоту.

² Антонов-Овсієнко Володимир Олександрович (1883—1938) — радянський військовий і державний діяч. Учасник революційного руху з 1901 р. 1906 р. заарештований за підготовку збройного повстання і засуджений до страти, яку замінено 20-річною каторгою. Після втечі з тюрми вів революційну роботу в Фінляндії, Петрограді, Москві. В 1918 р. — головнокомандуючий радянськими військами на Україні. В 1924—1933 рр. — поспред у Чехословаччині, Литві, Польщі. У 1936—1937 рр. — генеральний консул СРСР у Барселоні.

³ «Моя Батьківщина — подолана ніч...» — цитата з поезії М. Рильського «Моя Батьківщина» (1936).

⁴ Теодоракіс Мікіс (нар. 1925 р.) — грецький композитор і громадсько-політичний діяч. Зазнавав переслідувань та ув'язнень як учасник Руху Опору. Автор симфонічних камерних творів, пісень і танців, музики до опер, балетів, драматичних спектаклів та фільмів. Гастролював у СРСР.

⁵ Муссоліні Беніто (1883—1945) — фашистський диктатор Італії в 1922—1943 рр. Воєнний злочинець. У 1945 р. страчений за рішенням партизанського суду.

⁶ Лі Син Ман (1875—?) — реакційний політичний діяч Південної Кореї. В роки другої світової війни співробітничав у Чунціні (Китай) з реакційними елементами Гоміндану. В 1945 р. повернувся до Південної Кореї. В 1948—1960 рр. — президент маріонеткової Корейської республіки, створеної США на півдні Кореї, та голова її уряду. В квітні 1906 р. вигнаний народними масами Південної Кореї. Втік до США.

⁷ Герінг Герман — один з головних пімецько-фашистських злочинців. З 1922 р. керівник штурмових загонів (СА). З 1933 р.

глава уряду Пруссії, імперський міністр авіації; безпосередній організатор провокаційного підпалу рейхстагу (1933), ініціатор створення гестапо і концтаборів. На Нюрнберзькому процесі засуджений до смертної кари. Покінчив життя самогубством.

⁸ Кейтель Вільгельм — один з головних фашистських воєнних злочинців. У 1938—1945 рр.— начальник штабу верховного головнокомандування збройних сил фашистської Німеччини. 8 травня 1945 р. підписав акт про капітуляцію фашистської Німеччини. Засуджений Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі до страти на шибениці.

[СЛОВО ПРО ЖОВТЕНЬ]

Вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1967, № 12, с. 3.

Під рубрикою «До 50-річчя Радянської України» та під заголовком «Великим Жовтнем ми народжені (Українські письменники про Жовтень)» слово П. Тичини надруковано посмертно.

Датується і подається за першодруком.

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

- Абай — див. Кунанбаєв Абай
 Абакелія Т. 414
 Абашидзе І. В. 356, 545, 547
 Абдулін І. А. 331, 539
 Абовян Х. 126, 187, 367, 465
 Авсаджанішвілі О. 102
 Айтматов Ч. 382, 537, 557
 Акмулла М. К. 325
 Акоюн А. 326
 Аксаков С. Т. 333, 540
 Алешко В. І. 29, 426
 Альварес А. Х. 85, 452
 Альшванг А. О. 29, 192, 268, 309, 428
 Амїрі Г. Г. 331, 538
 Ангеліна П. М. 391, 560
 Антокольський П. Г. 545
 Антонов-Овсієнко В. О. 405, 563
 «Апснї» 542
 Апухтін О. М. 375, 554
 Арагон Л. 47, 311, 320, 345, 438, 535
 Арістотель 248, 249, 510, 559
 Арістофан 559
 Арманд І. 506
 Артеменко П. І. 313, 391, 533
 Арчіл II 350
 Асєєв М. М. 223, 350, 382, 404, 492, 493
 Ауєзов М. О. 382, 556, 557
 Афруз Д. 355, 547
 Ахундов М. В. 132, 146—149, 467

 Бабишкін О. К. 80, 451
 Багрицький Е. Г. 462
 Бажан М. П. 49, 335, 345, 350, 351, 356, 438, 439, 457, 458, 480, 541, 545, 547
 Байкар О. 375, 554
 Байрон Дж. 344, 384, 531, 544
 Бакуменко Д. О. 111, 460
 Бакунц А. 127, 465
 Балакірєв М. О. 425

 Балодіє А. М. 289, 525
 Баясна Р. Н. 71, 72, 448
 Бараташвілі Н. М. 254, 349, 512, 545
 Баратинський С. А. 385, 559
 Барб'є А.-О. 47, 437, 438
 Барбюс А. 46, 174, 179, 185, 192, 193, 195, 281, 368, 437, 439, 545
 Барик М. 204
 Баш Я. В. 548
 Бєдзик Д. І. 396, 560
 Безверха Н. 75
 Беранже П.-Ж. 25, 425
 Бєрбанк Л. 276, 518
 Бєрліоз Г. 308, 309, 529
 Бєрнал Д. 38, 434
 Бєтховен Л. 297, 299, 528
 Бєхєр Й. 47, 237, 281, 311, 438
 Бєдний Д. 269, 314, 517
 Бєлий А. 191, 295, 296, 526, 527
 Бєлінський В. Г. 21, 147, 172, 177, 242, 256, 286, 342, 477, 507, 521, 544
 Бєляєв П. І. 518
 Бик М. 226
 Биковський В. Ф. 221, 489, 490
 Бирюков М. З. 364, 550
 Бирюков М. О. 364, 550
 Бібіна Т. 391, 560
 Бікбай Б. Г. 331, 538
 Білецький О. І. 364, 471, 549
 Білодід І. К. 403, 562
 Бірнбаум Е. К. 449
 Блажєвський С. В. 113, 461
 Блок Ж.-Р. 55, 442
 Блок О. О. 120, 121, 191, 295, 296, 326, 328, 375, 462, 526, 527, 537, 554
 Блюдо І. Д. 528
 Блюм І. 434
 Богачук 394
 Богданов О. 428
 Богданович М. 432

- Богун І. 515
 Боженко В. Н. 505
 Бойко М. Л. 20, 418
 Бойченко О. М. 274, 518
 Бородін О. П. 25, 425
 Борт О. 523
 Бортияк А. А. 197, 198, 485
 Бортиянський Д. С. 332, 540
 Ботев Х. 32, 122, 132, 172, 177, 430, 431, 463, 500
 Брежнев Л. І. 336, 526
 Бровка П. 545
 Бруні Ф. 477
 Брюсов В. Я. 124, 125, 187, 296, 325, 326, 482, 522, 537
 Бубній П. 197, 198
 Булаєнко В. Д. 290, 313, 314, 391, 522, 525
 Булгакова Н. 385
 Булига О. Ф. 391, 560
 Бунге М. 85
 Бурачек М. Г. 309, 530
 Буркацька Г. Є. 20, 419
 Бурляй Ю. С. 111, 460
 Бурцева А. 50
 Бутович Т. 375
 Бутько Г. 106
 Бухіред Д. 165
 Бучма А. М. 15, 417
 Бядуля З. 482
 Бялик Х.-Н. 515
 Вагіф М. П. 147, 471
 Вагнер Р. 309, 530
 Вазов І. М. 33, 122, 172, 177, 431, 432, 463
 Вайян-Кутюр'є П. 56, 442
 Вакаров Д. О. 313, 533
 Валєєв А. М. 331, 539
 Валідов 329
 Валув П. О. 398, 561
 Ванар Ю. П. 290, 525
 Ван-Гог В. 164, 475
 «Вапліте» 444
 Варка 229, 232
 Васенко А. Б. 74, 449
 Василев О. 174, 179, 477, 478
 Василевська В. Л. 239, 240, 364, 505, 506
 Василько В. 530
 Васильков Н. 49
 Васильченко С. В. 11, 26, 413—415, 509
 Вахітов М.-Н. 329, 537, 538
 Вацієтис О. О. 239, 383, 525
 Ведмеденко О. 42, 436
 Велєдницький А. М. 364, 549
 Велісовський А. 553
 Версай О. М. 369, 552
 Веряківський М. І. 29, 191, 192, 263, 371, 427
 Верхарн Е. 160, 192, 193, 383, 387, 473, 474
 Верховинець В. 425
 Верьовка Г. Г. 29, 192, 268—270, 297, 306, 375, 384, 427, 428, 527—529
 «Вечірній Київ» 238, 443, 505, 535, 548
 Вея А. 289, 524, 525
 «Вехи» 328, 537
 Винниченко В. К. 483, 507
 Висікан П. З. 364, 549
 Виспянський С. 509
 Вишня Остап (Губенко П. М.) 150, 268—271, 273, 360, 364, 472, 516
 Виштак С. Д. 48, 75, 438
 «Вікна» 549
 «Вільне життя» 57, 442, 443
 Вінграновський М. С. 111, 212, 218, 391, 460
 «Вінницька правда» 121
 Вір Джон (Вив'юрський І. Ф.) 132, 468
 Віра 270, 271
 Вісконті Л. 50, 439
 «Вісті» 426, 444, 500
 «Вітчизна» 42, 99, 419, 435, 436, 530, 548, 563
 Влизько О. Ф. 484, 527
 Вовчик-Блакитна М. В. 391, 560
 Вовчок М. (Вілінська М. О.) 172, 177, 242, 298, 398, 476, 544
 «Возрождение» 46
 Вознесенський А. А. 383, 557
 Войнич Е.-Л. 132, 283, 468
 Войтех 493
 Волгін В. П. 103, 458
 «Вольнь» 245, 508
 Волкенштейн Д. І. 364, 549
 Володимир 28
 «Вопросы истории КПСС» 44, 45
 «Вопросы литературы» 156
 «Вопросы философии» 85, 414
 Вороний М. К. 184, 423, 429, 481
 «Вперед» 503
 Врангель П. М. 511
 Вронський М. 451
 Вургун С. (Векілов С.) 382, 403, 562

- Гаганова В. І. 173
 Гагарін Ю. О. 90, 98, 104, 113,
 119, 136, 150, 384, 454, 469
 Галан Я. О. 219, 468, 489
 Гамзатов Р. Г. 148, 382, 471
 Гаммаршельд Д. 76, 450
 Гарін Ф. З. 524
 Гарсія Л.-Ф. 384, 535, 557
 «Гарт» 63, 64, 444, 445
 Гафур Г. 526, 557
 Гафурі М. 52, 132, 196, 325—331,
 367, 368, 382, 431, 439, 440, 441,
 534, 536, 537
 Гегель Г.-В.-Ф. 510
 Гейне Г. 232, 342, 503, 555
 Гендель Г.-Ф. 491
 Геракліт 310, 531
 Герцен О. І. 88, 242, 256, 286,
 337, 342, 399, 453, 477, 492, 521,
 543, 554
 Гете Й.-В. 210, 280, 287, 342, 433,
 438, 465, 474, 487, 528, 562
 Гжицький В. З. 64, 443, 444
 Гізенга А. 139, 145, 469
 Гінзбург Л. 515
 Гіталов О. В. 20, 200, 419
 Глазунов О. К. 425
 Глезоє М. 104, 139, 145, 395, 406,
 458
 Глинка М. І. 427, 529, 540
 Глібов Л. І. 304, 305, 398, 416,
 529
 Глієр Р. М. 29, 427
 Гнатюк Н. Ю. 392, 560
 Гнездилов В. 451
 Говорецька Л. 393
 «Говорить Київ» 433
 Гогебашвілі Я. С. 337, 542
 Гогоберідзе Л. 102
 Гоголь М. В. 174, 179, 226, 268,
 285, 371, 414, 415, 424, 481, 494,
 507, 522, 551, 553, 557
 Годунов К. Д. 74, 449
 Головатюк Г. 50
 Головка А. В. 64, 246, 444, 508
 Головки Д. А. 70, 393, 447, 448
 Гольдес О. М. 364, 550
 Гомер 148, 297, 342, 465, 471, 559
 Гоцімов І. О. 364, 549
 Гончар О. Т. 106, 173, 179, 246,
 280, 382, 459, 466, 546, 548
 Гончаренко І. І. 265, 525, 532
 Горацій 562
 Горбатюк 493
 Гордійчук М. 553
 Городської Я. З. 331, 364, 539
 Горький Максим (Пешков О. М.)
 39, 41, 47, 53, 64, 81, 88, 95—
 100, 122, 127, 130, 136, 141, 184,
 194, 215, 219, 220, 231, 242—244,
 250, 251, 253, 268, 281, 287, 296,
 326, 338, 343, 366, 368, 377, 382,
 401, 403, 414, 435, 437, 439—441,
 445, 452, 454—457, 461—463,
 469, 477, 484, 489, 501, 502, 507,
 516, 522, 532, 537, 538, 544, 547
 Гофштейн Д. П. 259, 514
 Грибовський П. А. 24, 32, 33, 126,
 172, 177, 241, 405, 424, 430, 432,
 500, 507, 544, 546
 Гребінка Є. П. 398, 536, 562
 Грибачов М. М. 202, 486, 516
 Григор'єв Г. 483
 Григоруку Є. М. 29, 426
 Гринчишин М. К. 43, 436
 Гринь М. 452
 Грінченко Б. Д. 357, 513, 546
 «Громада» 543
 «Громадський голос» 468
 «Громадський друг» 543
 Громова У. М. 396, 561
 Гросс Ж. 311
 Гуд Р. 384
 Гужва В. Ф. 65, 445
 Гузенко 75
 Гулак М. І. 356, 512, 547
 Гулак-Артемівський П. П. 398,
 562
 Гулак-Артемівський С. С. 333,
 484, 540
 Гулія Д. Й. 337, 541, 542
 Гуляк Г. 382
 Гумер Г. М. 331, 538, 539
 Гурамішвілі Д. 252, 253, 335,
 337, 350, 355, 446, 457, 467, 512,
 513, 546, 556
 Гурієлі М. Д. 337, 542
 Гурко Й. В. 171, 476
 Гус Ян 107, 459
 Гутерман А. Ш. 364, 550
 Давидовський Г. М. 370, 552
 Данте А. 344, 530, 544
 Данькевич К. Ф. 371, 552
 Д'Арк Ж. 159, 474
 Даян К. 331, 539
 Дедал 474
 «Дейлі ньос» 150
 Декур Ж. 535
 Делакруа Е. 311, 531

- Демосфен 297, 528
 Демуцький П. Д. 309, 370, 530
 Державін В. 545
 Джаліль (Залілова) А. 319, 534, 535
 Джаліль (Залілов) М. 202, 319, 320, 366, 382, 486, 500, 534, 535
 Джамбул Джабаєв 352, 403, 546, 547
 Джангулашвілі Т. О. 355, 547
 Джуль А. 74
 «Дзвін» 507
 Дзержинський Ф. Е. 505
 Дибенко П. Ю. 405, 563
 Димитров Г. 463, 505
 Дифенбейкер Д.-Д. 81, 452
 «Дісна лапа» 286, 521, 523
 Діккенс Ч. 384, 558
 Дінкевич Й. Л. 364, 550
 Дмитерко Л. Д. 32, 182, 430, 431, 480
 Дмитрій Донської 404, 562
 «Дніпро» 560
 Добролюбов М. О. 70, 88, 107, 131, 147, 242, 256, 286, 342, 399, 448, 453, 521
 Довженко В. Д. 369—372, 552
 Довженко О. П. 15, 141, 219, 274—276, 312, 346, 360, 364, 382, 385, 404, 417, 423, 460, 472, 495, 500, 518
 Доде К.-Л. 85
 Дойчев Л. 173, 477
 Долинюк Є. О. 20, 74, 113, 155, 419
 Дольд-Михайлик Ю. П. 364, 516, 550
 Донелайтіс К. 286, 520, 523
 Донець Г. П. 524
 Д'Орв Е. 535
 Досвітній (Скрипаль) О. 31, 237, 311, 426, 429
 Доспєвський С. 172, 177, 476
 Достоевський Ф. М. 384, 558
 Драгоманов М. П. 172, 177, 342, 453, 477, 543, 544, 550
 Драч І. Ф. 142, 156, 162, 164—166, 212, 383, 391, 473—475, 523
 Дринов М. С. 172, 177, 477
 «Друг» 543
 «Друг читача» 527, 555
 «Дружба народів» 355
 Друмен В. 172, 177, 477
 Дьяков А. 49
 Енгельс Ф. 45, 241, 287, 288, 343, 344, 437, 488, 506, 507, 522
 Еллан-Блакитний В. М. 29, 63, 64, 184, 219, 224, 229, 230, 232, 233, 249, 269, 308, 312, 314, 332, 357, 360, 364, 405, 426, 494—502, 509
 Есхіл 210, 488, 559
 «Ехо» 503
 Євтушенко Є. О. 385, 559
 Єлін-Пелін (Іванов Дмитр) 122, 431, 462, 463
 Єльченко Ю. Н. 208, 218, 487
 Єршов П. 494
 Єсенін С. О. 64, 292, 295, 296, 375, 445, 526, 527
 Єфімовський І. 13
 Ждаха А. А. 322, 536
 Живков Т. Х. 175, 178, 478
 Жижка Я. 107, 459
 Житник В. К. 386, 559
 «Життя й революція» 426
 «Жизнь» 81, 452
 «Жовтень» 549, 650
 Жолдак О. І. 111, 412, 460
 Жоліо-Кюрі Ф. 434
 Жук М. І. 248—250, 299, 309, 509
 Жуковський В. А. 465
 Жуковський Г. Л. 371, 553
 Журавський В. 477
 Забаштанський В. О. 393, 560
 Забіла Н. Л. 64, 444
 Заглада Н. Г. 74, 154, 245, 450
 Загул Д. Ю. 29, 426, 509
 Загурський Є. 545
 Залеський Б. 107, 459
 Залкінд 299
 Заньковецька М. К. 11, 413, 415
 «Запорізька правда» 478
 «Заря Востока» 457, 512, 546
 Засенко П. П. 554
 Збанацький Ю. О. 151, 472, 526
 Зевс 210, 287, 474, 487
 Зелений 483
 Земська Л. 391, 396, 560
 Зенцов В. 333
 Зеров М. К. 473
 Зіберов Д. 106
 Зінчук С. С. 320, 535
 Зленко Г. 510
 Злобін С. П. 42, 436
 Злобіна Д. Д. 203, 486

- «Зміна» 246
 Золя Е. 344, 544
 «Зоря Полтавщини» 43, 436
 «Зоря Прикарпаття» 473
 Зорян Р. В. 416
 Зорян С. Е. 127, 465
 Зубарев О. 557
- Іасамані (Кінпурашвілі М. П.)
 337, 542
 Іваненко О. Д. 71, 448
 Іванов В. В. 437
 Іванов К. В. 21, 419
 Ігор Святославович 25, 425, 474
 Ідзиковський Л. 553
 «Известия» 41, 45, 49, 54, 85, 435,
 442
 Ікар 158, 474
 Ілленко І. 469
 Іловайський Д. І. 430
 «Іль контемпоранео» 345
 «Иностранная литература» 85,
 105
 Іоаннісіан А. 124
 Іоаннісіан А. І. 123, 124, 464
 Іоаннісіан Б. 124
 Іоаннісіан Є. 124
 Іоаннісіан З. Є. 124—126
 Іоаннісіан І. (Ованесян О. М.)
 123—127, 187, 386, 388, 389, 464,
 465
 Іраклій II 446
 Ірчан М. (Бабюк А. Д.) 64, 445
 Ісаакян А. С. 124—127, 182, 382,
 465, 480
 Ісаєв Є. О. 157, 460, 473
 «Искра» 120, 173, 178, 287, 344,
 462, 522
 Іхсан А. С. 331, 539
 Іщенко Є. М. 336—338, 541
- Кабакчів Х. С. 171, 475
 Кабалевський Д. Б. 103, 395, 458
 Каган А. Я. 364, 550
 Казка А. В. 250, 304, 305, 511
 Кайтуков Г. Х. 355, 547
 Калинович М. Я. 237, 505
 Калита І. Д. 563
 Калідаса 163, 475
 Камал Г. 440
 Каравелов Л. С. 122, 172, 177,
 431, 463
 Карадін І. 106
 Карім М. 331, 539
 Карім Х. 331, 538
 Кармелюк У. Я. 316, 346, 533
 Карпенко-Карий І. К. 413, 415
 Кассо Л. А. 502
 Катон М. П. 243, 507
 Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 374,
 398, 453, 553, 561, 562
 Квітко Л. М. 53—56, 441, 442
 Кедрін Д. В. 297, 329, 528
 Кельїн Ф. 452
 Кемпе М. Я. 289, 525
 Кент Р. 60, 443
 Керенський О. Ф. 511
 Кецховелі В. З. 256, 513
 Кибальчич М. І. 230, 346, 490,
 503
 «Кизил байрак» 329, 538
 «Киевское слово» 432
 Кіплінг Р.-Д. 92, 455
 Кірккіж К. Й. 284, 523
 Кіров С. М. 334, 419, 541
 Клименко 394
 Клюєв М. О. 295, 527
 Кобилянська О. Ю. 35, 172, 177,
 357, 433, 515, 550
 Кобринська Н. І. 550
 Коваленко О. К. 226, 494
 Ковпак С. А. 457, 548
 Ковчан У. 75
 Козаченко В. П. 132, 283, 468
 Козицький П. О. 29, 191, 192, 268,
 309, 427
 Козлянюк П. С. 364, 549
 Козловський І. 516
 Коларов В. П. 178, 478
 Колас Якуб (Мицкевич К. М.)
 183—185, 196, 350, 366, 382, 437,
 481, 482
 Колбушко В. 50
 Коллар Я. 132, 468
 Кологойда І. Г. 364, 550
 «Колокол» 554
 Коломієць В. Р. 141, 143, 470
 Коломійченко М. 516
 Кольцов М. 437
 Кольцов М. Ю. 424, 453, 500, 521
 Кольчик О. А. 173
 Комаров В. М. 391, 560
 Комітас 126, 465
 «Коммунист» 173, 477
 «Коммунисти» 477
 «Комсомолец Запоріжжя» 216
 «Комсомольская правда» 154
 «Комуніст» 444
 Копиленко О. І. 33, 64, 360, 432,
 444

- Кошиця Д. Д. 364, 550
 Кордон Б. 85
 Корнійчук О. Є. 36—38, 46, 145, 174, 179, 379, 433, 434, 437, 538, 555
 Короленко В. Г. 249, 415, 510
 Корольов С. П. 321, 346, 391, 396, 536
 Коротич В. О. 212, 386, 391, 488
 Корхут Є. 106
 Косарик Д. М. 267, 515
 Косенко В. С. 224, 225, 332, 375, 493, 554
 Космодем'янська З. А. 391, 560
 Костенко М. П. 173
 Костомаров М. І. 32, 430, 431, 544
 Котенко М. 469
 Котляревський І. П. 384, 398, 413, 487, 510, 528, 562
 Котов Б. О. 313, 533
 Котовський Г. І. 166, 387
 Коцюбинська В. У. 244, 250, 251, 507
 Коцюбинська Г. М. 250, 511
 Коцюбинська І. М. 249, 510
 Коцюбинська О. М. 244, 507
 Коцюбинська О. М. 249, 510
 Коцюбинський М. М. 11, 21, 54, 64, 150, 194, 220, 230, 236, 241—251, 296, 299, 302, 310, 338, 344, 345, 357, 399, 403, 405, 413, 414, 416, 423, 424, 435, 445, 501, 502, 506—511, 532, 548, 562
 Коцюбинський Ю. М. 245, 250, 251, 285, 381, 396, 449, 508, 556
 Коцюр Д. Ф. 421, 422
 Кочевський В. В. 465
 Кочерга Р. 106
 Кочур Г. П. 385, 559
 Кржижановський Г. М. 429, 494
 Кривенко Є. І. 364, 550
 Кривошей 509
 Крижанівський С. А. 143, 469, 470
 Крилов І. А. 465, 562
 Кримський А. Ю. 442
 Кричевський В. Г. 309, 530
 Кромвель О. 384, 558
 Кропивницький М. Л. 307, 374, 375, 513, 529, 554, 555
 Кротов І. 141, 143
 Крупська Н. К. 37, 53, 131, 434, 466
 Крушельницький М. М. 443
 Кубасов В. М. 518
 Кудаш С. 331, 537, 538, 551
 Кузнецов П. І. 304
 Кулахметов Г. 440
 Кулик І. Ю. 64, 444, 445, 512
 Кулик-Корчагіна О. Ф. 74, 391, 400, 449
 Кулібай С. 331, 538
 Кулієв К. Ш. 355, 547
 Куліш М. Г. 312, 360, 364, 532, 536
 Куліш П. О. 544
 Кульбак (Володіна) Л. А. 393, 396, 561
 Кунанбаєв Абай 132, 467
 Кундзич О. Л. 33, 364, 432, 550
 Купала Я. 132, 136, 141, 183, 184, 196, 326, 366, 367, 382, 403, 467, 481, 482
 Куравська М. М. 154, 160, 161, 219, 473
 Курбас Л. С. 307, 309—312, 423, 529, 531
 Куриленко В. 190
 Курчатов І. В. 119, 461
 Кухни І. 304
 Кюлявков К. 174, 179, 477
 Лавренюк З. 108
 Ладані Г. М. 74, 450
 Ларкіна О. М. 65, 446
 «Ластівка» 562
 Лахуті А. 382, 437, 557
 Ле (Мойся) І. Л. 68, 119, 446, 447
 Ле І. Т. 68, 69, 447
 Ле Тан Вієн 545
 Левицький Л. М. 313, 533
 Леві К. 50, 439
 Левітін Ю. 395
 Левський В. 32, 33, 430—432, 463
 Ледянка М. П. 365, 550
 Лейбніц Г. В. 158, 473
 Ленін В. І. 19, 21, 24, 26, 30, 35, 37, 45, 51, 59, 78, 86, 90, 93, 96, 97, 102, 104, 107, 112, 115—118, 120, 129, 131, 132, 137, 142, 160, 162, 171, 191, 196, 214—216, 218, 222, 235, 241, 243, 256, 274, 278, 283, 288, 290, 294, 295, 314, 318—320, 323, 326, 328, 334, 349, 359, 361, 365, 373, 379, 384, 390, 396, 397, 405, 406, 418, 424, 425, 428, 429, 434, 440, 445, 450, 456, 458—462, 465, 466, 478,

- 485, 489, 491, 497, 499, 500, 502, 506, 511, 515, 517, 522, 537, 540, 541, 563
- Леонідзе Г. М. 347, 353, 382, 526, 546, 556
- Леонов Л. М. 60, 379, 382, 443, 555
- Леонов О. А. 274, 518
- Леонтович М. Д. 29, 31, 191, 192, 268, 269, 273, 300, 302, 309, 312, 370, 427
- Лермонтов М. Ю. 23, 33, 163, 244, 286, 287, 375, 383, 403, 420, 423, 424, 428, 432, 440, 471, 521, 530, 541, 555
- «Леттр франсе» 345
- Лесков М. 415
- Линьова С. Е. 369, 370, 552
- Лисенко М. В. 24, 25, 27, 31, 160, 172, 177, 269, 296, 300, 346, 369, 370, 424, 425, 484, 493, 494, 530, 531
- Литвак Г. М. 364, 550
- Литвин М. 174, 478
- Литвиненко-Вольгемут М. І. 333, 540
- Лі Син Ман 406, 563
- Ліпранді 430
- Лісняк В. А. 364, 550
- Лісовий П. А. 74, 449
- Ліст Ф. 530
- «Літаратура і мастацтва» 481
- «Літаратура и жизнь» 203
- «Літаратурна газета» 111, 132, 217, 228, 446, 449, 460, 461, 469
- «Літаратурна Україна» 212, 255, 357, 376, 396, 411, 431, 449, 464, 466, 468, 470, 472, 474, 482, 485, 486, 489, 490, 492, 495, 503, 505, 506, 510, 516, 519, 526, 542, 544, 545, 548, 549, 559, 562
- «Літаратурно-науковий вісник» 414, 505
- «Літаратурная газета» 46, 49, 400, 469, 492, 559
- «Літаратурная Грузия» 335, 513
- «Літаратурная Россия» 464, 526, 556
- Лозинський М. 545
- Лойцкер С. 514
- Ломоносов М. В. 59, 60, 404
- Ломоурі М. Й. 337, 542
- Лопе де Вега К.-Ф. 311, 423, 532
- Лубківський Р. М. 212, 383, 386, 391, 393, 469
- Лукаш М. О. 385, 559
- Лукашевський Л. 74
- Лукіянович Д. Я. 364, 550
- Лукс В. К. 280, 289, 519, 525
- Лумумба П.-Е. 76, 77, 104, 139, 145, 443, 450, 469
- Луначарський А. В. 370, 499, 522, 552
- Лундберг А. 102
- Лупій О. В. 154, 160, 161, 391, 473
- Луцький О. 507
- Лучук В. І. 386, 559
- Любомирський Г. Л. 24, 424
- Любченко П. П. 505
- Людкевич С. П. 31, 429
- Лябурб Ж. 45, 437, 506
- Лятошинський Б. М. 371, 427, 553
- Магеровський В. 270
- Мазай М. М. 391, 560
- Майборода П. І. 466
- Макаренко А. Г. 529
- Макдайармід Х. 103—105, 458
- Маківка С. А. 365, 550
- Маківчук Ф. Ю. 132, 283, 468, 516
- Маковей О. 550
- Максимович М. О. 512
- Малицька К. 425
- Малишко А. С. 210, 280, 443, 488, 525
- Мамай 563
- Мамай М. Я. 20, 113, 155, 173, 418
- Мамайсур Б. 209, 487
- Маргіані Р. А. 255, 513
- Марджанов (Марджанішвілі) К. О. 311, 423, 532
- Маресьєв О. П. 173, 477
- Маріетті Ф. 429
- Маркович О. В. 298, 416, 528
- Маркс К. 56, 88, 241, 251, 288, 343, 344, 414, 437, 453, 506, 507, 522, 544, 558
- Мартинов Л. 330
- Маруніч О. І. 365, 550
- Марцинкявічюс Ю. 526
- Марцун М. А. 74, 450
- Маршак С. Я. 55, 442
- Мар'яненко І. О. 192, 268, 484
- Махайський В. К. 518
- Махія П. К. 119, 219, 461
- Махно Н. І. 483
- Махтумкулі 66, 67, 446

- Мацієвич С. У. 43, 436
 Мачтет Г. О. 249, 511
 Маштоц М. 186, 187, 482
 Маяковський В. В. 96, 134, 136, 141, 150, 165, 219, 222, 223, 269, 277, 350, 366, 404, 440, 456, 465, 471, 477, 490—492, 495, 500, 541
 Межелайтіс Е. Б. 382, 387, 545, 557
 Меженко Ю. О. 268, 509, 517
 Мейтус Ю. С. 371, 552
 Мелік-Оганджянян К. А. 126
 Мельничук Ю. С. 364, 549
 Менделєєв Д. І. 54, 442
 Мерген К. 331, 539
 Мержинський С. К. 80, 451
 Микитенко І. К. 46, 56, 64, 174, 179, 345, 437, 444
 Микитенко О. І. 85, 452
 Микиша М. В. 425
 Микола 273
 Микола I 23, 25, 88, 131, 424, 453
 Микола II 23, 131, 424
 Минко В. П. 64, 444
 Мирний П. (Рудченко П. Я.) 543
 Мисик В. О. 123, 124, 126, 464
 «Мистецтво» 195, 236, 423, 484, 532
 Михайлов Ю. С. 309, 530
 Мицик Ф. О. 313, 314, 533
 Мізюн Г. М. 365, 550
 Міллер 46
 «Мировая экономика и международные отношения» 49
 Міцкевич А.-Б. 132, 238, 344, 467, 468, 473, 559, 562
 Мічурін І. В. 276, 518
 Мішура С. К. 365, 550
 «Мовознавство» 561
 Мовчан П. М. 469
 «Молодий більшовик» 533
 «Молодняк» 432, 445, 554
 «Молодь України» 173, 396
 «Молот» 445
 Моравія А. 50, 439
 Морачевська С. М. 422, 423
 Мороз В. Л. 121, 462
 Муссоліні Б. 406, 563
 Навої А. 279, 519
 Навроцький О. О. 350, 356, 546
 Нагнибіда М. Л. 280, 525
 Нагорський 421
 «Наддніпряньська правда» 106
 Надсон С. Я. 500
 Налбандян М. Л. 126, 465
 Нарбут Г. І. 309, 530
 «Народ» 543
 «Народна творчість та етнографія» 517
 «Народное чтение» 558
 Насер Г. А. 461
 «Наша нива» 185, 482
 Невська О. 295
 Недоля-Гончаренко Л. В. 365, 551
 Невдлі Здзек 31, 237, 429
 Некрасов М. О. 33, 81, 131, 142, 163, 172, 174, 177, 179, 314, 337, 367, 432, 440, 442, 507
 Нельсон Г. 384, 558
 Неріс С. 403, 562
 Неру Дж. 92, 455
 Нехода І. Я. 364, 549
 Нечерда Б. А. 197, 198, 485
 Нечуй-Левицький І. С. 249, 399, 477, 510, 562
 Нібур Б.-Г. 92, 455
 Нігматі Р. Н. 331, 538
 Нізамі Г. 147, 471
 Ніколаєв А. Г. 150, 472
 Ніна 41
 Ніщинський П. І. 471
 «Новая жизнь» 503
 Новицький О. М. 432, 514, 534, 535, 546
 Новиченко Л. М. 143, 469, 470, 474
 Норко Г. 50
 Носенко 212
 Нудьга Г. А. 226, 494
 Ньютон І. 384, 558
 Обрадович С. 330
 Обріст Й.-Г. 453
 Огарьов М. П. 375, 554
 Огнянов Б. 432
 «Огонек» 492
 Одинець М. 545
 Озеров Л. А. 515
 «Октябрь» 157, 434, 435
 Олекса 339
 Олександр I 131, 466
 Олександр II 131, 230, 466, 503, 561
 Олександр III 466
 Олесь О. (Кандиба) 226, 227, 309, 494, 499
 Олівер М.-Р. 85, 452
 Олійник Б. І. 154, 159, 161, 212, 383, 391, 473

- Олійник О. 451
 Орджонікідзе Г. К. 334, 541
 Орешин П. В. 64, 445
 «Основа» 528
 Островський М. О. 202, 219, 274, 357, 468, 470, 472, 473, 486, 488, 559, 560
- Паасікві Ю.-К. 428
 Павлик М. І. 342, 543
 Павличко Д. В. 387, 473, 525, 559
 Павлович Н. 172, 177, 476
 Паганіні Н. 232, 275, 503
 Паволіні П.-П. 50, 439
 Палажченко О. О. 99, 457
 Панкуль Е. 209, 210
 Панфоров Ф. І. 39, 99, 434, 437
 Панч (Панченко) П. Й. 46, 56, 64, 174, 179, 311, 437, 445, 516
 Панченко П. 329
 Папарук К. К. 41, 49, 435, 501
 Паріс 201, 486
 Пархоменко 270
 Парчевич П. 170, 176, 475
 Пастернак Б. Л. 437
 Патон Є. О. 560
 Паторжинський І. С. 332, 333, 539, 540
 Пахаревський Л. 533
 Пачовський В. М. 507
 Пелагеча О. І. 75, 450
 Первомайський Л. С. 375, 519, 524, 554
 «Перець» 468
 Пері 535
 Петефі Ш. 555
 Петков Б. 32, 430
 Петрарка Ф. 473
 Петрашевський М. В. 558
 Петрицький А. Г. 309, 530
 Петро Михайлович 423
 Петров 394
 Пилипенко С. В. 63, 444
 Писарев Д. І. 342, 544
 Підгорний М. В. 20, 418
 Підпалый В. О. 393, 561
 Підсуха О. М. 160, 474
 Пітра Ю. Ю. 74, 450
 Платон 510
 Плетньов В. 428
 Плеханов Г. В. 30, 429
 «Плуг» 63, 64, 444, 480
 Победоносцев 502
 Подвойський М. І. 11, 194, 230, 299, 379, 381, 396, 405, 415, 420—423, 556
- Подолінський С. 543
 Полішук В. Л. 29, 31, 237, 311, 426
 Полліт М. 132
 Полянов Д. І. 171, 476
 Полянський В. 544
 «Полярна звезда» 554
 Попович П. Р. 150, 151, 472
 Порик В. В. 396, 561
 Посмітний М. О. 20, 419
 Поступальський І. 330
 Потєбня О. О. 42, 403, 436
 Потушняк Ф. М. 365, 551
 «Правда» 49, 50, 97, 99, 195, 197, 217, 276, 320, 353, 488—490, 526, 535, 545, 555, 560
 «Правда України» 156, 450, 472, 473, 489
 «Прапор» 529, 556
 Пригара М. А. 432
 Примаков В. М. 251, 381, 396, 449, 511, 556
 Примаченко М. О. 322, 536
 Прищепа О. 458
 Прітам А. 545
 Прокоф'єв Г. О. 449, 545
 Прометей 79, 158, 162, 210, 211, 256, 257, 287, 316, 320, 361, 365, 390, 474, 488, 512, 524, 544, 560
 Пронін Н. Т. 42
 «Простор» 210
 Пумпурс А. 279, 519
 Пучко І. І. 522
- Пушкін О. С. 21, 33, 44, 95, 132, 136, 142, 144, 148, 150, 156, 163, 172, 174, 177, 179, 184, 238, 244, 286, 342, 344, 375, 383, 384, 403, 404, 420, 424, 432, 440, 456, 460, 466, 467, 471, 473, 505, 512, 515, 521, 534, 540, 541, 547, 554, 555, 559
- Пшавела Важа (Разікашвілі Л.) 101, 102, 457, 458
- Радищев О. М. 120, 156, 244, 256, 358, 376, 461, 462, 548
 «Радуга» 560
 «Радянська культура» 433, 466
 «Радянська література» 46, 436, 437
 «Радянська Україна» 43, 45, 291, 396, 452, 457, 487, 489, 516, 520, 526, 536, 546, 548, 553

- Раїмов Р. М. 326
 Райніс (Плієкшан) Я. К. 279,
 284—290, 367, 507, 519—525
 Рамазанов Г. З. 367, 368, 551
 Ранке Л. 92, 455
 Рассел Б.-А. 105, 458
 Рафаель С. 310, 531
 Ревуцький Д. М. 192, 268, 375,
 484, 554
 Ревуцький Л. М. 425, 494
 Рейнгардт М. 311, 531
 Ремига Н. 106
 Реп'ях С. П. 197—201, 485
 Репін І. Ю. 45, 437
 Рибальченко В. П. 371, 552
 Рилєв К. Ф. 494, 500
 Рильський М. Т. 13—17, 19, 20,
 192, 236—239, 262, 264, 274—
 278, 314, 364, 374, 375, 382, 401,
 402, 406, 416—418, 446, 449,
 458, 462, 464, 465, 473, 505, 514,
 516—519, 525, 538, 539, 550, 551,
 554, 559, 563
 Римський-Корсаков М. А. 332,
 425, 446, 540
 Рівєро Е. 345
 Рід Д. 283, 520
 Рід Ч. 283, 520
 Ріттер П. 475
 Робін Гуд 384, 558
 Рождественський Р. І. 383, 557
 Роллан Р. 50, 96, 192, 193, 309,
 368, 439, 484
 Романський С. 172, 177
 Росас Х. М. 83, 452
 Рошкевич О. 544
 Рудакі 485
 Руданський С. В. 413, 471
 Руднев С. В. 99, 357, 376, 391,
 396, 457, 548
 Рудь П. С. 313, 457, 533
 Рувіна Ж. 289
 Русов О. О. 184, 481
 Руставелі Ш. 132, 252, 253, 334,
 335, 347—351, 353—356, 403,
 438, 467, 511, 531, 545—547
 Ружа В. 290, 525
 Саблев 502
 Савченко М. Х. 74, 450
 Садовська М. К. 415
 Садовський М. К. 11, 26, 27, 194,
 236, 307, 308, 413, 415, 426, 529
 Саєнко М. 250, 511
 Сажіда 9, 10
 Саксаганський П. К. 11, 415, 423
 Салават Юлаєв 539
 Салім-бабай 327
 Салям Г. Ф. 334, 538
 Самійленко В. І. 25, 28, 357, 425,
 438, 471
 Сармієнто Д. Ф. 83—85, 452
 Сар'ян М. С. 12, 164, 416
 Саят-Нова (Саядян А.) 66, 446
 Свенціцький В. 429, 494
 Свиридов Г. В. 394, 561
 Свідерський О. І. 230, 503
 Свідзінський В. Ю. 182, 480
 «Світло» 184, 185, 482
 «Селянська правда» 444
 Семенко М. В. 484, 527
 Сениця П. І. 494
 Сент-Екзюпері А. 384, 557
 Сенченко І. Ю. 64, 444
 Сераковський З. 107, 145, 459
 Серафимович О. С. 415
 Серафіма 335
 Сергоська О. 24
 Сеспель М. К. 21, 132, 151, 419,
 472
 Сидоренко В. 469
 Сидоров Б. 216
 Симоненко В. А. 141, 143, 208,
 212, 365, 391, 470, 487
 Симонов К. М. 105, 459
 Сингаївський М. Ф. 142, 470
 Сібуя Т. 132, 468
 Січинський М. М. 133, 468
 Скалбе А. А. 289, 525
 Скірда Л. М. 386, 559
 Скларенко С. Д. 364, 549
 Скобелев М. Д. 171, 476
 Сковорода Г. С. 66, 160, 252, 253,
 308, 335, 337, 344, 346, 362, 384,
 398, 446, 457, 467, 486, 510, 512,
 513, 541, 549
 Скоморовський Р. С. 365, 551
 Скоропадський П. П. 483
 Скотт В. 531
 Скрипник М. О. 284, 522
 Скрипчинська Е. П. 29, 268, 270,
 301, 304, 428, 528
 Скрыбін О. М. 30, 429
 Славейков П. 431
 Слісаренко О. А. 484, 527
 Смирнов Л. 473
 Смілянський Л. І. 360, 365, 548
 Смолич Ю. К. 516
 «Советская Белоруссия» 453
 «Советская Латвия» 477, 523

- «Советская музыка» 370, 394
 «Советская Украина» 458, 481
 «Советский Союз» 452
 «Современник» 453
 Сокальський В. І. 31, 429
 Соколов В. 513
 Соколовський 483
 Сократ 200, 248, 249, 486
 Соловцов М. М. 532
 Сорока О. М. 182, 480
 Сорокін 271
 Соснін І. І. 560
 Сосніна Н. І. 391, 396, 560
 Сосюра В. М. 32, 64, 111, 292,
 314, 360, 364, 382, 404, 430, 431,
 444, 458, 460, 462, 516, 538, 539
 Софокл 531
 Спасов Ц. 174, 175, 179, 478
 Сталін Й. В. 35, 206
 Стальський С. 53, 403, 441, 562
 Стамбулов С. 176, 478
 Станіславський К. С. 539
 Старицький М. П. 432, 554
 Стасов В. В. 25, 425
 Стах Т. Й. 556
 Стельмах М. П. 246, 460, 508, 551
 Степовий Я. С. 29, 31, 191, 370,
 427, 494
 Стефанік В. С. 172, 177, 242, 432,
 477
 Стефенсон Д. 384, 558
 Стеценко К. Г. 15, 22—31, 44,
 191, 258, 309, 316, 357, 370, 376,
 414, 417—419, 425, 427, 454,
 493, 494, 513, 533, 548, 553
 Стешенко І. І. 385, 470, 559
 Стешенко О. Г. 141, 143, 209, 216
 Стешенко О. Л. 290
 Столетов М. Г. 171, 476
 Століпін П. А. 424, 537
 Стоянов Л. 47, 174, 179, 438
 Страхов М. М. 248, 249, 510
 Струве П. Б. 537
 Струк 483
 Струтинський В. Г. 226, 494
 Стучка Д. 288, 522, 523
 Стучка П. І. 287, 288, 522
 Суворов О. В. 81, 451
 Судрабкалн Я. 280, 289, 519, 524
 Сулейменов О. О. 383, 557
 Сурков О. О. 103, 458
 Суходольський В. О. 365, 551
 Сюндюкле М. 331, 539
 Табеев Ф. 535
 Табідзе Г. В. 437, 545
 Тагіров А. М. 331, 538
 Тагор Р. 91—94, 118, 384, 454,
 455
 Тажі М. 331, 539
 Тайлер У. 384, 558
 Тактакішвілі О. В. 102, 457
 Талалай Л. М. 393, 561
 Тамара 41
 Танєєв С. І. 25, 425
 Таран А. В. 209, 246, 487, 509
 Таранці С. 480
 Тарасова А. К. 311, 531
 Тарновський М. М. 64, 111, 132,
 283, 445
 Татяничева Л. К. 217, 489
 Тевельов М. Г. 365, 551
 Теймураз 350
 Тельнюк С. В. 411, 469, 495, 556
 Тен Б. 385, 471, 559
 Тендюк Л. М. 246, 324, 509, 636
 Теодоракіс М. 406, 563
 Терешкова В. В. 221, 490
 Терещенко М. І. 29, 261, 266,
 360, 364, 365, 426, 432, 433, 473,
 514, 519
 Титов В. А. 392
 Титов Г. С. 119, 136, 150, 454,
 469
 Тихонов М. С. 355, 373, 382, 465,
 545, 553
 Тичина Г. Т. 421, 422
 Тичина Є. Г. 420, 421
 Тичина Л. П. 41, 48, 49, 123, 190,
 411, 416, 435, 466, 484, 493, 495,
 501
 Тичина М. В. 41
 Тичина М. Г. 41, 422
 Тичина Н. Г. 190, 483
 Тичина О. М. 41
 Тіч М. Д. 371, 552
 «Говаріш» 543
 Тодоров П. Й. 172, 177, 477
 Тодося 41
 Толстой Л. М. 30, 60, 344, 384,
 403, 429, 433, 505, 559
 Толстой О. М. 96, 375, 437, 456,
 554
 Томашвілі Д. 337, 542
 Торез М. 44, 436
 Торін В. Є. 365, 551
 Третьяков Р. С. 383, 394, 395,
 557
 Трусан О. 154, 161

- Тукай Г. 7—10, 132, 326, 367, 411, 412, 534
 Тулуб З. П. 365, 551
 Туманян А. 124
 Туманян Н. 124
 Туманян О. Т. 124, 126, 132, 182, 350, 386, 403, 467, 480, 534
 Турдоспірелі Д. 337, 542
 «Туркменская іскра» 446
 Турсун-заде М. 197, 379, 485, 545, 555
 Тютчев Ф. І. 375, 554
 Тютюнник Г. М. 202, 364, 486

 Уатт Д. 384, 558
 Уеллс Г.-Д. 93, 118, 191, 455
 Уілсон М. 105, 458
 Уйтмен У. 165, 167, 192, 193, 383, 384, 387
 Українка Леся (Косач-Квітка Л. П.) 11, 21, 23, 30, 80—82, 126, 136, 150, 172, 177, 227, 241, 242, 244, 256, 279, 311, 316, 326, 335, 337, 338, 345, 357, 361, 366, 403, 405, 413, 414, 420, 423, 444, 451, 452, 457, 471—473, 488, 507, 512, 533, 539, 541, 542, 544, 546, 548, 556, 559
 «Українська хата» 507
 «Українське життя» 43, 436
 «Українське слово» 43, 436, 454
 «Українські щоденні вісті» 445
 Уоллес Д. 545
 Упіт А. М. 288, 379, 382, 524, 555
 Усенко П. М. 64, 445, 514
 Усискін І. Д. 74, 449
 Устименко М. 250, 511
 Уфімцев Б. 173
 Ушаков М. М. 111, 460, 469

 Фадєєв О. О. 202, 366, 382, 468, 486, 534
 Фауст Й. 158, 474
 Федін К. О. 280, 281, 378, 379, 488, 520, 555
 Федоров В. І. 157, 473
 Федоров М. Ф. 21, 419
 Федосєнко П. Ф. 74, 449
 Федушець М. Ф. 209, 487
 Федькович Ю. О. 477, 550
 Фейхоо С. 385
 Фізулі М. С. 147, 471
 Філатов В. П. 42, 436
 Філіпенко А. Д. 43, 78, 107, 128, 129, 436, 466
 Філіпп II 528
 Фірдоусі А.-К. 54, 442
 Фомін Є. П. 182, 480
 Фомуляєва М. 263, 264, 515
 Франко І. Я. 35, 81, 142, 172, 177, 227, 241, 242, 244, 339—346, 357, 361, 365, 366, 375, 385, 403, 405, 432, 433, 452, 458, 471, 473, 478, 488, 492, 498, 499, 507, 524, 538, 539, 542—544, 546, 548, 550, 551, 553, 556, 560
 Франко Я. І. 340
 Фрост Р. 384, 558
 Фультон Р. 504

 Хай Г. М. 331, 538
 Хамза Хакім-заде 367, 551
 Хаханов О. С. 252, 511
 Хемінгуей Е. 68, 164, 166, 447
 Хетагуров К. 132, 196, 367, 467
 Хижняк А. Ф. 119, 461
 Хікмет Н. 384, 558
 «Хлібороб» 543
 Хмельницький Б. 11, 176, 346, 413, 475
 Хорава А. О. 311, 531
 Хоткевич Г. М. 475
 Хренников Т. М. 395, 561
 Хузангай П. П. 21, 419

 Цадаса Г. 148, 471
 Цейгер А. І. 285
 Церетелі А. Р. 88, 253, 256, 337, 349, 453, 512, 545
 Цеткін К. 489
 Цитович І. 524
 «Ціня» 288, 524
 Цюлковський К. Е. 48, 438

 Чавчавадзе І. Г. 349, 545, 546
 Чайковський П. І. 424
 Чамата Н. П. 413
 Чандра Р. 434
 Чаренц Б. 127, 382, 465
 «Червоний перець» 270, 516
 «Червоний шлях» 195, 300, 485
 Черевченко О. 393
 Черкасенко С. Ф. 226, 316, 426, 494
 Черкашина Л. Є. 365, 551
 Чернишевський М. Г. 21, 88, 106, 107, 131, 147, 172, 177, 242, 256, 272, 337, 342, 358, 370, 376, 399, 414, 453, 459, 512, 517, 544
 Чехов А. П. 11, 338, 412, 413, 415

Чиковані С. І. 102, 334, 335, 457,
540, 541
Чинтулов Д. 172, 177, 476
Чомбе М. 450
Чубук Г. 375, 554
Чуковський К. І. 55, 442
Чумак В. Г. 29, 202, 219, 295,
308, 312, 360, 364, 383, 426, 496,
498, 500
Чумак Р. М. 554

Шакір С. 412
Шанпіашвілі С. 337, 542
Шарапов І. С. 209, 487
Шаріфа 7, 8
Шарова Т. М. 65, 446
Шатилів М. 393
Шатувський М. М. 64, 445
Шафір І. 50
Шаховський С. М. 449
Шварцман Д. М. 261, 265, 514
Шварцман О. М. 259—267, 513—
515
Швець В. С. 171
Швіндін Ф. Г. 313, 314, 533
Шевченко І. 304
Шевченко І. І. 64, 445
Шевченко Т. Г. 11, 21, 26, 33, 35,
43, 45—47, 78, 79, 81, 87—89,
106, 107, 129—133, 136, 142,
144, 145, 150, 158, 163, 166, 172,
174, 177, 179, 184, 192, 193, 195,
202, 210, 212, 226, 227, 234, 235,
238, 241, 242, 244, 253, 255, 256,
279, 285, 289, 290, 296, 314, 316,
319, 321, 322, 330, 335, 337,
342—344, 346, 352, 357, 360,
364, 366, 367, 380, 383—385,
387, 398, 399, 403, 404, 413—
415, 423, 425, 427, 431, 432, 442,
448, 451—454, 457—460, 466—
468, 470—473, 477, 478, 481, 484,
486, 488, 492, 493, 503—505, 512,
513, 515, 522, 523, 525, 530, 532,

534—536, 538—544, 546—548,
550—553, 556—560, 562
Шекспір В. 342, 384, 473, 530,
531, 543, 557, 559
Шермет М. С. 247, 509
Шинкуба Б. В. 541
Шіллер Й.-Ф. 280, 520, 559
Шкода В. Г. 154, 157, 159, 161,
212, 473
Шкрумеляк Ю. А. 365, 551
Шкурупій Г. Д. 484, 527
Шовкуненко О. О. 12, 416
Шокальський Ю. М. 246, 509
Шолохов М. О. 35, 379, 382, 433,
555
Шопен Ф. 192, 484
Штейнберг Л. П. 309, 530
Шумицький С. В. 154, 160, 161,
212, 473
Шуть М. С. 313, 533
Щербаков О. С. 437
Щорс М. О. 266, 346, 514, 515
Щурат В. Г. 33, 432

Юдіна В. 553
«Юманіте» 442
Юнге К. Ф. 453
Юр'єв В. О. 154, 160, 161, 202,
212, 391, 473
Юрченко О. С. 141, 143, 470
Ющенко С. 420, 421
Яблонська Т. Н. 12, 417
Яворівський В. О. 469
Яворський Б. Л. 29, 191, 268, 300,
427
Яковлев І. Я. 21, 419
Яновський Ю. І. 246, 360, 382,
473, 508
Яр Г. 554
Ярослав Володимирович 474
Ярославна 158, 425, 474
Яцків В. Ю. 365, 551
Яшній В. 74

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Павло Тичина. Початок 60-х років. Фронтиспіс
2. Міністр освіти П. Тичина з учителями України. Друга половина 40-х років . 288—289
3. П. Тичина (перший справа) біля могили К. Маркса в Лондоні. 1949 . 288—289
4. П. Тичина на пушкінському святі в селі Михайлівському. 1949 288—289
5. П. Тичина. 50-ті роки . 288—289
6. П. Тичина з дружиною Лідією Петрівною та її матір'ю Катериною Кузьмівною Паларук. 50-ті роки 320—321
7. М. Рильський, П. Тичина і М. Нагнибіда. Початок 50-х років . . . 320—321
8. П. Тичина і Ю. Збанацький. 1951 320—321
9. П. Тичина з київськими метробудівцями. 1958 320—321

ЗМІСТ

СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ, ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ

[Дитинство Г. Тукая]	7	411*
А. П. Чехов	11	412
[Слово о М. Сарьяне]	12	416
[Виступ про М. Т. Рильського]	13	417
[Вступне слово на вечорі з нагоди 50-річного ювілею творчої діяльності М. Т. Рильського 19 березня 1960 р.]	16	418
[Приветствие чувашскому народу] .	21	419
К. Г. Стеценко	22	419
[Христо Ботев]	32	430
[Іван Вазов]	33	431
[Виступ по радіо з нагоди відкриття Університету культури]	34	433
[Виступ на зборах громадськості, присвячених вшануванню О. Корнійчука з нагоди присудження йому Міжнародної лєнінської премії «За зміцнення миру між народами»]	36	433
[Невозвратимая утрата]	39	434
«День світу другий»	40	435
[Мажит Гафурі]	52	439
[Выступление на вечере, посвященном памяти Л. Квитко]	53	441
[Інтерв'ю кореспондентові газети «Вільне життя»]	57	442
Велика подяка нашим братам російським	59	443
[Відгук на запуск третього космічного корабля]	62	443
[Із вступного слова на відкритті місячного семінару молодих літераторів]	63	444
Торжествуй, народе Туркменії!	66	446
[Спогад про поїздку до Івана Ле]	68	446
[Короткий відгук на вірші Д. Головка]	70	447
[Отзыв на книгу стихотворений Ривы Балясной ¹ «Лирика»]	71	448
[Виступ на вечорі з нагоди свого 70-річчя]	73	449
Пресечь злодеяния	76	450
[Виступ по українському радіо для українців Канади з нагоди 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка]	78	451
[Виступ на вечорі з нагоди 90-річчя від дня народження Лесі Українки]	80	451
[Вступне слово на ювілейному вечорі, присвяченому 50-й річниці від дня народження Д. Сармієнто, 4 березня 1961 р.]	83	452
Сила Кобзаря	87	453

* Перша цифра — сторінка тексту, друга — приміток.

Про першого в світі космонавта Юрія Олексійовича Гагаріна	90	454
[Вступне слово на ювілейному вечорі з нагоди 100-ї річниці від дня народження Рабіндраната Тагора, 6 травня 1961 р.]	91	454
[Виступ на ювілейному вечорі, присвяченому пам'яті Максима Горького, 19 червня 1961 р.]	95	455
Високо підносимо тебе ми на руках (Важа Пшавела)	101	457
В своєм творчестві сольємся с народом!	103	458
[Виступ перед радіослухачами]	110	459
[Виступ перед робітниками заводу «Більшовик», присвячений Дню поезії]	111	460
[Виступ на засіданні правління Спілки письменників України]	112	460
[Виступ по радіо для українців Канади з нагоди початку роботи XXII з'їзду КПРС]	115	461
Серцем, розумом, душею	117	461
(Єлін-Пелін)	122	462
Як друзі, як рідні]	123	464
Слово про друга	128	466
Нам треба голосу Тараса	130	466
[З тез до виступу на обговоренні творів молодих поетів у республіканському Будинку літераторів]	134	468
[Вступне слово на обговоренні творчості молодих поетів 16 квітня 1962 р.]	135	469
[Выступление на конференции представителей советской общественности за всеобщее разоружение и мир 18 мая 1962 г.]	138	469
[Вступне та заключне слово на обговоренні творчості молодих поетів 22 травня 1962 р.]	141	470
Безмірна радість у моїм серці	144	470
[Доповідь на ювілейній сесії відділу суспільних наук АН УРСР, присвяченій 150-річчю від дня народження М. Ф. Ахундова, 2 жовтня 1962 р.]	146	471
Узы дружбы	150	472
[Виступ на обговоренні творчості молодих поетів 21 вересня 1962 р.]	152	472
[Про книжку І. Драча «Соняшник»]	162	474
Нерушима братерська дружба	169	475
[Виступ по радіо про розвиток українсько-болгарської дружби]	176	478
[«Сасунці Давид»]	181	478
Могучий, прекрасный	183	481
[Месроп Маштоц]	186	482
[З тез виступу на ірпінському семінарі молодих поетів та прозаїків]	188	482
«Ні, не втерплю, оглянусь...»	189	483
[Автобіографія]	194	484
[Виступ у Спілці письменників України на обговоренні творчості молодих поетів 18 березня 1963 р.]	197	485
Вчитись на історії революції!	202	486
[Виступ по радіо з приводу республіканської наради молодих кукурудзоводів]	204	487
[Промова на відкритті першої сесії Верховної Ради Української РСР 11 квітня 1963 р.]	205	487

[Виступ на партійних зборах Спілки письменників України]	208	487
С народом вместе	214	488
Щедрою добротою насажені	216	489
Пусть народы мира видят и убеждаются	221	489
Вдохновенный труд	222	490
Это был поэт...	223	492
Відсвіт душі його завжди в серці моім .	224	493
[Від літературного редактора]	226	493
[Від літературного редактора]	227	494
[Про поезію]	228	494
Наш славний попередник. Сторінки спогадів про Василя Еллана	229	494
І зоріють над безсмертя	234	503
Людинолюб	236	505
Життя, воїстину подвижницьке	239	505
Звитязець гуманізму і краси	241	506
[Историко-литературные связи украинского и грузинского народов]	252	511
Мой поклон земле грузинской	255	512
[Від літературного редактора]	258	513
Ошер Шварцман	259	513
Як ми читали Остапа Вишню .	268	516
Слово про Максима Рильського	274	517
В братерстві могутні	279	519
[Выступление за всеобщее разоружение и мир]	282	520
Співець великого братерства	284	520
Висока трибуна	291	526
[О Сергее Есенине]	292	526
Невмируще серце України	293	526
«И Белый, и Блок, и Есенин...»	295	526
[Глибокий, світлий, могутній]	297	527
[Виступ на ювілейному вечорі, присвяченому 70-річчю від дня народження Г. Верьовки]	301	528
[Виступ по радіо про Г. Верьовку]	304	529
Чорнобровиц	307	529
Чисті, хоробрі серця	313	532
[Від літературного редактора]	316	533
[Виступ по телебаченню про творчі плани]	318	534
[Вступне слово на ювілейному вечорі з нагоди 60-ї річниці від дня народження Муси Джаліля 15 лютого 1966 р.]	319	534
[Виступ на засіданні Урядового республіканського комітету по преміях імені Т. Г. Шевченка 5 березня 1966 р.]	321	536
Весна Вітчизни	323	536
Слово о Мажите Гафури	325	536
[Виступ по радіо в зв'язку з 70-річчям від дня народження І. Паторжинського 30 березня 1966 р.]	332	539
[Большой поэт]	334	540
Рецензія на кандидатську дисертацію Є. Іщенка «Українсько-абхазькі літературні зв'язки. Сухумі, 1964»	336	541
Франкова криниця	339	542
В нових поетах ти живеш!	347	544
Салем, брате!	352	546

[Виступ по телебаченню з нагоди 800-річчя від дня народження Ш. Руставелі]	353	547
Назустріч V з'їздові письменників України	357	548
Орися ж, ниво, долом та горою!	359	548
[Вступне слово на відкритті V з'їзду письменників України]	363	549
Рецензія на монографію Г. Рамазанова «Творчество Мажита Гафури»	367	551
[Рецензія на дисертацію В. Довженка «Шляхи розвитку української радянської музики (1917—1941)»]	369	552
Голосний син віку	373	553
[Від літературного редактора]	374	553
[Від літературного редактора]	375	554
[Мрії, плани, задуми]	376	555
Каждой строкой борются	377	555
[Розмова з кореспондентом редакції українського радіомовлення на закордон]	379	555
[Выступление по радио Первого мая 1967 г.]	381	556
[Інтерв'ю для журналу «Прапор» напередодні IV Все-союзного з'їзду письменників]	382	556
До молоді мій голос	390	559
Квітни, мово наша рідна	397	561
Дружбою ми здружені	404	562
Торжествуй, мій народ!	405	563
[Слово про Жовтень]	408	564
Примітки	409	
Показчик імен і назв	565	
Список ілюстрацій	578	

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

ПАВЛО ТЫЧИНА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

Наука, критика, публицистика

Тома 8—12

Том десятый

Статьи, рецензии, доклады, выступления
1960—1967

Составитель и автор примечаний
ЛАРИСА ФЕОДОСЬЕВНА КОДАЦКАЯ

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченою радою
Институту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор *В. І. Мазний*
Художник *А. Ф. Пономаренко*
Художній редактор *Р. К. Пахолюк*
Технічний редактор *І. М. Лукашенко*
Коректори *І. В. Кривошеїна, З. П. Школьник*

ІБ № 8030

Здано до набору 09.02.87. Підп. по друку 29.07.87. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз.-друк. арк. 18,25 + 0,1875 вкл. на крейд. пап. Ум. друк. арк. 30,98. Ум. фарбо-відб. 30,98. Обл.-вид. арк. 32,70. Тираж 4770 пр. Зам. 7—50. Ціна 3 крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Київська книжкова фабрика «Жовтень».
252053 Київ 53, вул. Артема, 25.

Т93 Тичина П. Г.
Зібрання творів : У 12 т. Наука, критика, публіцистика : Т. 8—10 / Редкол.: О. Т. Гончар (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1983 — 584 с.

Т. 10 : Статті, рецензії, доповіді, виступи, 1960—1967 / Упоряд. та приміт. Л. Ф. Кодацької; Ред. В. М. Русанівський.— 1987.— 584 с. : іл.— (В опр.) : 3 крб. 60 к., 4770 пр.

У книзі друкуються публіцистичні, літературно-критичні статті і дослідження, автобіографічні матеріали, рецензії, написані в 1960—1967 рр.

Т 4702590200-492 передплатне
М221(04)-87

84Ук7+83.3(2)

